

Ádám Magda

A

KISANTANT
ÉS EURÓPA

1920-1929

Akadémiai Kiadó. Budapest

A kisantant és Európa
1920-1929

A kisantant és Európa 1920-1929

Magyar Királyi Munkásszolgálat 1929

11707

Ádám Magda

A kisantant és Európa 1920–1929

Akadémiai Kiadó, Budapest 1989

507711

Készült a Kereskedelmi Bank Rt. támogatásával

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

ISBN 963 05 4999 9

Kiadja az Akadémiai Kiadó, Budapest

Első kiadás: 1989

© Ádám Magda, 1989

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint
a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

M. TUD. AKADEMIA KÖNYVTÁRA
Könyvtár... 204.../19... 90...12.

Tartalom *Elza testvérem emlékének*

Előszó	1
I. Elza életének vázlatja	10
1. Elza születése és gyermekkora	10
2. Elza iskolai tanulmányai	15
3. Elza ifjúkorának emlékei	20
4. Elza házassága és családja	25
5. Elza utolsó éveinek vázlatja	30
II. Elza emlékei	35
1. Elza gyermekkorának emlékei	35
2. Elza iskolai tanulmányainak emlékei	40
3. Elza ifjúkorának emlékei	45
4. Elza házasságának emlékei	50
5. Elza utolsó éveinek emlékei	55
III. Elza emlékei a közéletben	60
1. Elza közéleti tevékenysége	60
2. Elza közéleti kapcsolatai	65
3. Elza közéleti munkássága	70
4. Elza közéleti emlékei	75
5. Elza közéleti tevékenységének értékelése	80
IV. Elza emlékei a kultúrában	85
1. Elza kulturális tevékenysége	85
2. Elza kulturális kapcsolatai	90
3. Elza kulturális munkássága	95
4. Elza kulturális emlékei	100
5. Elza kulturális tevékenységének értékelése	105
V. Elza emlékei a tudományban	110
1. Elza tudományos tevékenysége	110
2. Elza tudományos kapcsolatai	115
3. Elza tudományos munkássága	120
4. Elza tudományos emlékei	125
5. Elza tudományos tevékenységének értékelése	130

Tartalom

Előszó	9
A megalakulás előzményei	13
A nemzeti felszabadító mozgalmak vezetőinek együttműködése az Osztrák–Magyar Monarchia ellen	13
A háború befejeződött, a harc tovább folyik	28
Együttműködési tervek és kísérletek	29
Az utódállamok és a békekonferencia	30
Az utódállamok és a Magyar Tanácsköztársaság	32
A trianoni béke előkészítése és az utódállamok	37
A megalakulás	39
A francia–magyar közeledés szerepe	39
Megszületett a csehszlovák–jugoszláv egyezmény	75
Franciaország az akarata ellenére megalakult szövetség oldalára áll	79
A francia–magyar kapcsolatok alakulása Paléologue bukása után	82
Habsburg-restaurációs kísérletek Magyarországon	93
Az első királypuccs	93
Románia csatlakozása a szövetséghez	112
A burgenlandi konfliktus	113
A második királypuccs szerepe a kisantant megszilárdításában	127
A kör bezárul	151
Gazdasági bázis nélkül	152
Az európai nagyhatalmak a húszas évek első felében	161
Franciaország	161
Jugoszlávia és Románia nem követi Csehszlovákia példáját	170
Nagy-Britannia	182
Olaszország	185
Szovjetunió	186

A kisantant és a többi utódállam	193
Magyarország	193
Magyarország felvétele a Népszövetségbe és a rekonstrukciós kölcsön	215
A magyar–román, magyar–csehszlovák és magyar–jugoszláv megbeszélések	223
A kisantant viszonya a többi szomszédhoz	231
A nagyhatalmak harca a közép- és délkelet-európai befolyásért a húszas évek második felében	233
A locarnói egyezmény hatása Közép- és Délkelet-Európára	233
A magyar–jugoszláv tárgyalások és a magyar–olasz egyezmény	238
A Rothermere-akció	247
A francia–jugoszláv és a francia–román egyezmény	252
Az olasz–román szerződés	258
A magyar–román perszónálunióval kapcsolatos elképzelések	260
Az optánsügy	262
Nyilvánosságra hozzák a francia–jugoszláv egyezményt	263
A kisantant átszervezése	267
Irodalom	271
Levéltári források	271
Forráskiadványok	272
Könyvek	272
Tanulmányok	273
Kéziratok	274
Névmutató	275

Előszó

A könyv a kisantant nemzetközi kapcsolatait tárgyalja 1920-tól 1929-ig. Ez volt a kisantant történetének első szakasza. Ez időszakban a szövetség három, egymástól független, bilaterális politikai és katonai egyezményből állott. Első háromoldalú szerződésüket csak 1929-ben írták alá.

A kisantant eme periódusa tudományosan kevésbé feltárt. A nem kis számmal napvilágot látott korabeli munkák primer források nélkül, gyakran érzelmi indítékkal íródtak. Ezért – kevés kivétellel – ma már nehezen állják ki a tudományos kritikát.

A második világháború után a történészek – így a jelen munka szerzője is – a háború okait kutatva figyelmüket a harmincas évekre koncentrálták. Erről az időszakról egy sor monográfia, államilag támogatott forráskiadvány látott napvilágot. A húszas évek nemzetközi kapcsolatainak tudományos vizsgálata háttérbe szorult. A kutatók csak az utóbbi évtizedben kezdtek behatóan foglalkozni ezzel az időszakkal: a versailles-i békerendszer létrejöttével és következményeivel. Amiben kétségtelenül szerepet játszott az a tény is, hogy a korábban zárolt levéltári anyag hozzáférhetővé vált számukra.

A nyugati, mindenekelőtt a francia levéltárak megnyitása alapvető fontosságú volt e könyv elkészítésében is. Korábbi írásaim súllyal a harmincas éveket, a Rajnavidék megszállása utáni időszakot vizsgálták. Azt a periódust, amely fordulópontot jelentett a Duna-medence történetében. Jelezte ugyanis, hogy az első világháború utáni Közép- és Délkelet-Európa háború előttivé kezd válni. Munkáimban ezeket a változásokat vizsgáltam, okaikat kutattam. Arra a kérdésre kerestem a választ, hogy miért tudta Hitler viszonylag könnyűszerrel megvalósítani a „Drang nach Osten” tervét. Kutatásaim során egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a válaszáért vissza kell nyúlnom a húszas évekhez, a trianoni békéhez s annak következményeihez. Jó adag igazság van ugyanis Jászi Oszkár szavaiban: „... ami Párizsban készül – írta –, az nem a világbéke, hanem egy új háború előkészítése”.

A harmincas évek jobb megértéséhez meg kellett tehát vizsgálnom az első világháború utáni helyzetet: az utódállamok létrejöttét, a kisantant megalakulását s a húszas években folytatott politikáját.

A könyv sok esztendőös tudományos munka összegezése. Nagyobbreszt levéltári – magyar, francia, csehszlovák, olasz, osztrák és amerikai – dokumentumok alapján készült. (A magyar levéltári források a húszas évekre vonatkozóan rendkívül hiányosak.) A román és a jugoszláv levéltári forrásokhoz sajnos nem jutottam hozzá, részben azonban sikerült őket pótolni Titulescu és Pál régens hercegnek az Egyesült Államokban őrzött irathagyatékában található dokumentumokkal. A munka megírása után lehetőségem volt tanulmányozni a Public Record Office ira-

taít (Anglia), valamint Wilson és Lansing irathagyatékát is (Washington DC.). Ott végzett kutatásaim eredményeit utólag csak akkor építettem be, ha feltétlenül szükséges volt.

Írásom a levéltári forrásokat a hazai és külföldi dokumentumkiadványokkal, szakirodalommal és emlékiratokkal kiegészítve kísérli meg, hogy az eddiginél árnyaltabb, hitelesebb képet rajzoljon a kisantantól, keletkezésének körülményeiről, nemzetközi szerepéről, tagjainak egymással, a nagyhatalmakkal és Magyarországgal való kapcsolatairól, s pontosabb megvilágításba helyezze e szövetség történetének első, 1920-tól 1929-ig terjedő szakaszát.

Miután munkám főként elsődleges forrásokra támaszkodott – alap kutatások terméke –, megállapításai sokszor eltérnek a történetírásban és a köztudatban elterjedt nézetektől. Az új, nemegyszer meghökkentő nézetek hitelessé tétele érdekében, igyekezvén természetesen átfogó képet adni a történelmi eseményekről, folyamatokról, ahol ismeretlen vagy eddigi ismereteinket cáfoló tények merültek fel, azokat részletesen dokumentálva, aprólékos gonddal vizsgáltam. Ezért a tanulmányban a szintetizáló, elemző és leíró módszer váltakozik.

A könyv, noha lényegében hagyományos diplomáciatörténeti munka, képet ad – ha csak vázlatosan is – a kisantant három tagállamának gazdasági struktúrájáról, nemzetiségi összetételéről, egymással, a nagyhatalmakkal és Magyarországgal való kereskedelmi kapcsolataikról. Jelzi azokat a releváns belpolitikai változásokat is, amelyek kihatottak a szóban forgó államok külpolitikájára.

A munka valósághibb, pontosabb kép kialakítását kívánja elősegíteni, és ezzel tanulságul szolgálni a Duna-medence országainak, az itt élő és egymásra utalt népeknek, akik az elkövetett bűnök és hibák súlyos következményeit viselték. Hiszen kevés olyan térség volt, ahol a földrajzi, gazdasági és politikai adottságok ennyire egymásra utalták a népeket, mint az első világháború utáni Duna-medencében, s kevés olyan hely, ahol az együttműködési lehetőségeket ily könnyelműen elszalasztották. Mindennek tragikus következményei később – a harmincas években – mutatkoztak meg, amikor a térség befolyásáért folyó küzdelembe erőteljesen bekapcsolódott a Harmadik Német Birodalom is.

A dunai kis államok egymással hadakozva, egymást gyengítve és cserbenhagyva, valódi vagy vélt érdekeiket hangoztatva vagy előtérbe állítva, egymás után hulltak Németország karjaiba. A könyv egyik alapvető feladata felhívni az olvasók figyelmét e tanulságra.

Szeretnék köszönetet mondani barátaimnak, kollégáimnak azért a segítségért, amelyet munkám elkészítéséhez kaptam. Mindenekelőtt Berend T. Ivánnak, Diószegi Istvánnak és az időközben elhunyt Ránki Györgynek hasznos tanácsaikért. Vera Jelineknek, akivel olaszországi és amerikai tanulmányutam során sok hasznos beszélgetést folytattam a könyvben felvetett kérdésekről, és aki rendelkezésemre bocsátotta azokat az olasz levéltári forrásokat, amelyekhez én nem jutottam hozzá, és így ki tudtam egészíteni saját olaszországi kutatási eredményeimet.

Hálával és köszönettel tartozom az Oxfordi Egyetem St. Hilda's College-ának, amely 1982-ben vendégtagjává választott, s lehetővé tette számomra, hogy az ottani könyvtárakban és a Public Record Office-ban kutathassak; a Wilson Centernek,

ahol a legjobb feltételek mellett ismerkedhettem meg T. Woodrow Wilson eddig kevésbé vagy tévesen ismert közép-európai politikájával, terveivel.

Hadd említsem meg végül azokat a levéltárakat, amelyek különösen fontosak voltak írásom elkészítésénél, kifejezve hálámat mindazoknak, akik közreműködésükkel segítettek ott végzett kutatásaimat. Ezek: Ministère des Affaires Etrangères, Archives Diplomatique; Hoover Institution on War, Revolution and Peace, Stanford University; Archív ministerstva zahraničních věcí; Archivio Storico del Ministero degli Affari Esteri; Bakmetieff Archives Butler Library, Columbia University.

Ádám Magda

A megalakulás előzményei

A nemzeti felszabadító mozgalmak vezetőinek együttműködése az Osztrák–Magyar Monarchia ellen

A kisantantot az első világháború utáni helyzet hozta létre. Bár kétségtelen, hogy létrejöttének voltak bizonyos előzményei is.¹

„A kisantant eszméje már 1918-ban a levegőben volt” – jegyezte fel az emigrációs mozgalom egyik kiemelkedő egyénisége, T. G. Masaryk.² Javában dült még a háború, amikor a nemzeti mozgalom emigrációban levő vezetői szoros kapcsolatba kerültek egymással. Együttműködésük célja az volt, hogy támogassák az Osztrák–Magyar Monarchia területén élő cseh, szlovák, román és délszláv népek felszabadító harcát, elismertessék az antanttal a függetlenségre való jogukat, kieszközöljék támogatásukat olyan államkeretek kialakításához, amelyek éppen az általuk hirdett önrendelkezési jognak, etnográfiai elveknek s a történelmi államjog doktrínájának mondtak ellen, vagyis azoknak a jelszavaknak, amelyekkel a dualista rendszer ellen indultak harcba. Az első világháború kitöréséig a nemzeti mozgalmak valamennyi árnyalata az Osztrák–Magyar Monarchia integritása alapján állt.³ A Monarchia integritásának megőrzését 1914-ig Masaryk is szükségesnek tartotta a cseh nép érdekei miatt – később, mint ismeretes, ő a birodalom területi felosztásának egyik élharcosa –, mert, mint mondotta, „ha Ausztria egy európai konflagrációban szétesne, a csehek Németországhoz kerülnének”.⁴ Ezért a birodalom sorsát erősen szem előtt tartó politika kialakítását javasolta, s még Ausztria monarchikus berendezését sem kérdőjelezte meg. Álláspontját csak 1914-ben változtatta meg. Az angol kormánynak 1914 októberében eljuttatott titkos memorandumában először vetette fel a független cseh állam létrehozásának szükségességét.⁵ E doku-

¹ A kisantant-államok két világháború közötti történetírása a kisantant előzményének tekintette a Monarchia elnyomott – szerb, román, cseh, illetve szlovák – nemzetiségeinek harcát jogaikért.

² T. G. Masaryk: Světová revoluce za války a ve válce. 1914–1918. Praha 1925. 442.

³ A Nemzeti Demokrata Párt újsága, a Narodni Listy lelkesedéssel írt arról, hogy a Monarchia nemzetei megfeledeztek a nemzeti ellentétekről, harcba indultak a birodalomért. Hasonló szellemben nyilatkoztak a Szlovák Néppárt vezetői, akik a háború kitörésekor az alábbi nyilatkozatot tették: „Számunkra nagyon fontos, hogy hazánk és a Monarchia egysége megmaradjon, hogy a háború semmilyen kárt ne okozzon és győzelemmel végződjön.” Isztorija Csehoszlovakiji II. Moszkva 1960. 234; M. Hronský : K slovenskej politike v obdobi prvej svetovej vojny 1914–1918. Historický Casopis, 1969–4–476.

⁴ Masaryk: Světová revoluce... 420.

⁵ Erről csak közvetett forrásból – Seton Watson feljegyzéséből – tudunk. 1914-ben Masaryk emigrációba kényszerült. Először Párizsban, majd Londonban tevékenykedett, vezető politikusokkal is szoros kapcsolatba került. A velük folytatott tárgyalások alapján arra a következtetésre jutott, hogy az adott helyzetben csak a cseh autonómia támogatására lehet számítani. H. Hanák: Great Britain and Austria-Hungary during the First World War. London 1962. 102.

mentumban a csehek és a szlovákok egyesítését nem említette ugyan, noha e gondolattal a Monarchiával való szembefordulásának pillanatától kezdve foglalkozott.

Az emigrációs cseh nemzeti mozgalom fontos feladata volt, hogy befolyásolja az otthoni mozgalmat, amellyel viszonylag lazák voltak a kapcsolatai. A cseh nemzeti mozgalom nem volt egységes. Több irányzat állott szemben, harcolt egymással. A katolikus körök változatlanul a Monarchiát támogatták, s csak a birodalmon belül voltak bizonyos reformkövetelései. A szociáldemokraták viszont a birodalom társadalmi berendezkedésének megváltoztatását kívánták, megtartva annak területi egységét. Komoly befolyása az otthoni nemzeti mozgalomra a Karel Kramář vezette ruszsofil irányzatnak volt, mely Csehország, majd később Csehszlovákia függetlenségének megteremtését Oroszország támogatásával, fejlődését annak oldalán képzelte. Ez a mozgalom – egészen 1917-ig – jelentős mértékben ellensúlyozta Masaryk és Beneš külföldi tevékenységét. Csak az 1917. februári orosz forradalom után, amely súlyos sebet ejtett a Bécs által is üldözött ruszsofil irányzaton – Kramářt letartóztatták –, erősödött meg az emigráció és az otthoni mozgalom kapcsolata, ami az utóbbi radikalizálódásához vezetett. Ebben a helyzetben a Cseh Szövetség, amely eddig Ausztria-barát nyilatkozatokat tett, az önrendelkezési jog gyakorlati megvalósítását követelte – még mindig a Monarchián belül –, s miután az osztrák kormány visszautasította követelését, a szövetség többsége szembefordult Béccsel. Ennek következménye volt a nemzetgyűlés átszervezése – amely lényegében elfogadta Masaryk programját –, majd e lépést a hazai és a külföldi cseh nemzeti mozgalom egyesítése, közös platform kialakítása követte.

A következő feladat az otthoni cseh és szlovák mozgalom összekapcsolása volt. Szlovákia eddig a cseh hazai politikai mozgalom egyik irányzatának programjában sem szerepelt, lévén, hogy 1917-ig elismerték, tiszteletben tartották a Szent István-i korona jogait, s a dualizmus elleni támadások sem ez ellen irányultak. A háború kezdete óta ugyan többen foglalkoztak azzal a gondolattal, hogy Szlovákia csatlakozzék a cseh államhoz, ez azonban nem szerepelt a hivatalos programjukban.

A kérdést nyíltan csak 1917 végétől, a Szlovákiáról is megemlékező szövetségesek októberi jegyzéke után vetették fel. Ettől kezdve a cseh és a szlovák nép etnikai egységére hivatkozva követelték a csehszlovák állam létrehozását. E küzdelemben jelentős szerepet játszott Eduard Beneš, Masaryk volt tanítványa, a Károly-egyetem docense, aki 1915-ben ugyancsak emigrációba kényszerült. Masaryk és Beneš elképzeléseit támogatta Milan Rastisláv Štefánik, aki már a háború előtt Franciaországban élt, és a háború alatt őrnagyi rangban a francia hadseregben szolgált. Štefánik révén Masaryk és Beneš kapcsolatba került befolyásos francia politikusokkal, így Briand-nal, aki állítólag már 1916 februárjában ígéretet tett, hogy támogatni fogja a csehek függetlenségének kivívását.⁶ A helyzet ismeretében nehéz elhinni, hogy a francia miniszterelnök már ekkor állást foglalt volna a birodalom szétbontása mellett. Ebben az időben ugyanis még az erősen csehbarát Berthelot, aki 1916 elején találkozott Benešsel, sem támogatta Benešt ebben a kérdésben. Csak egy évvel később, 1917 januárjában a szövetségesek nevében Wilsonnak írt levelében utalt először arra, hogy a szövetségesek egyik célja Csehszlovákia felszabadítása.⁷

⁶ E. Beneš: Světová válka a naše revoluce III. Praha 1927. 109–110.

⁷ Lásd erről P. S. Wandycz: France and her Eastern Allies 1919–1925. The University of Minnesota Press, Minneapolis 1962. 10.

Masaryk, Beneš és Štefanik hozzájárított az egységes csehszlovák nemzeti akció kidolgozásához. Munkájukat nehezítette, hogy nem volt központi szerv, amely koordinálta volna a különböző országokban lévő cseh és szlovák nemzeti mozgalmat. Ezért 1916 februárjában Párizsban megalakították a Csehszlovák Nemzeti Tanácsot. Elnöke Masaryk, alelnöke Štefanik, titkára Beneš lett. A közzétett felhívásban hangsúlyozták, hogy legfontosabb feladatuk a független csehszlovák állam létrehozása. A tanács kezdeményezésére Angliában, Oroszországban, Olaszországban, az Egyesült Államokban és Svájcban bizottságot alakítottak, amelyeket Párizsból irányítottak.

Külön figyelmet fordítottak cseh és szlovák katonai egységek felállítására. Tisztában voltak azzal, hogy ilyen fegyveres erő jelentős szerepet játszhat nemcsak a független csehszlovák állam elismertetésében, hanem gyakorlati megalakításában is. S ebben – mint látni fogjuk – nem tévedtek.

A Csehszlovák Légiót 1916-ban kezdték szervezni. Tevékenységüket 1917-ben fokozták. A szervezés az osztrák-magyar hadseregben harcoló és fogságba esett katonák, valamint a nyugati cseh és szlovák emigráció körében folyt.

A legnagyobb létszámú és jelentőségű légió Oroszországban alakult meg. Ez a siker Masaryk nevéhez fűződik. 1917–1918 telét Ukrajnában töltötte, ahol fáradhatatlanul szervezte a légiót. A hadifoglyok nemzeti tudatára igyekezett hatni. Részvételüket a központi hatalmak elleni harcban fontosnak tartotta Csehszlovákia nemzeti függetlenségének kivívásához. A légiót vonatokon Vlagyivosztokba, majd onnan – hajókon – Nyugat-Európába kívánták szállítani, ami megfelelt az antant hatalmak elképzeléseinek. Ehhez meg is kapták az orosz ideiglenes kormány hozzájárulását. Az októberi szocialista forradalom azonban keresztlúhúza számításait. A Vlagyivosztok felé tartó Csehszlovák Légió harcba keveredett a Vörös Hadsereggel, így a légió csak 1918. június 29-én érkezett Vlagyivosztokba. Elszállítására még sokára került sor.

Szlovákia politikai élete határozottságában és radikalizmusában messze elmaradt a cseh mozgalomtól, hiszen Magyarországon belül gazdasági és politikai helyzete sokkal mostohább volt, mint Csehorszáé Ausztrián belül. A nemzeti mozgalom feltételei – a polgárság, a hazai értelmiség – nehezebben alakulhattak ki. Így tehát míg Ausztriában a nemzetek Béccsel való kapcsolatának lazítása fokozatosan, különösebb konfliktusok nélkül ment végbe, addig Magyarországon – még a polgári demokratikus korszakban is – a kormánykörök mindent elkövettek, hogy a történelem által napirendre tűzött önrendelkezési jog gyakorlati megvalósítása ne vezessen a Budapesttől való elszakadáshoz. Az ezt megakadályozni akaró intézkedéseknek, melyek engedményeket és retorziókat egyaránt tartalmaztak, kétségtelesenül szerepük volt abban, hogy a szlovák nemzeti mozgalom bátoratlan és gyenge volt. Egyik politikai irányzat sem lépett fel nyíltan Szlovákia elszakadásáért. 1918 tavaszától ugyan valamennyien az önrendelkezési jogért szálltak síkra, sokan – így mindenekelőtt a szociáldemokraták – az integráció alapján állva, de ezt Magyarországon belül kívánták megvalósítani. Még a szlovák nemzeti mozgalom leg-radikálisabb, Néppárt vezette szárnya is, amely ugyan kétségtelesenül „a magyarokkal való ezeréves sikertelen házasság” felbontására készült, e szándékát 1918. májusi határozatában csak indirekt módon fogalmazta meg, hangsúlyozván, hogy az önrendelkezés alapján áll, és a csehszlovák állam létrehozásáért harcol.⁸

⁸ M. Hronský: i. m. Historický Časopis, 1969–4–513.

Ennél is nehezebb feladatnak bizonyult a kárpát-ukrán politikai mozgalom megszervezése, illetve a cseh elképzeléseknek való megnyerése. Az az elgondolás, hogy Kárpát-Ukrajna csatlakozzon a megalakítandó csehszlovák államhoz, Szlovákiánál is később kerül be a cseh függetlenségi mozgalom programjába. A kárpát-ukrajnai nemzeti mozgalmak azonban nem kedveztek Masaryk elképzelései számára. Az egyik jelentős erőt képviselő irányzat nem kívánta elszakítani a területet Magyarországtól. Táboruk különösen akkor erősödött meg, amikor Kárpát-Ukrajna 1918 decemberében autonómiát kapott a Károlyi-kormánytól. Egy második csoport nagy ukrán állam létrehozását tervezte. S végül a harmadik, a leggyengébb irányzat, amely csak a háború utolsó szakaszában jött létre, a területet Csehszlovákiához kívánta csatolni. Ez a törekvés az Egyesült Államokból indult ki.⁹

A cseh és szlovák emigrációhoz hasonló tevékenységet fejtettek ki a jugoszláv nemzeti mozgalom vezetői is. 1915-ben Londonban Ante Trumbić horvát politikus vezetésével megalakult a Jugoszláv Bizottság. Trumbić komoly figyelmet fordított a hazai és külföldi délszláv mozgalom egyesítésére. Célja egy független délszláv állam létrehozása. Feladatát nehezítette, hogy a szerb kormány hosszú ideig akadályozta ez irányú tevékenységét, e területeket ugyanis Szerbiához kívánta csatolni. A háború legelején a szerb kormány már nyíltan hirdette: a háború célja nemcsak Szerbia megvédése, hanem a szerbek, horvátok és szlovének felszabadítása, egyesítése.¹⁰ Elérte, hogy 1915 augusztusában Anglia, Franciaország és Oroszország Szerbiának ígérte Boszniát, Hercegovinát, Dalmácia egy részét, Szlovéniát, Horvátországot, Fiumét, a Bácskát, a Bánátot – Ausztria tartományait és a történeti Magyarország részeit.¹¹ A katonai célok diktálta ígéreteket Belgrádban komolyan vették. Külpolitikájukat, diplomáciai tevékenységüket, Trumbićhoz való viszonyukat ez határozta meg. A londoni Jugoszláv Bizottságot nem ismerték el. Célkitűzéseit mind nyugaton, mind a Monarchián belül megpróbálták megghiúsítani.

A birodalmon belüli délszláv mozgalom is erősen meg volt osztva. Több irányzat harcolt egymással. Az egyik a Monarchián belül, a másik Szerbiához, a harmadik Horvátországhoz csatlakozva kívánta egyesíteni a délszlávokat egy egységes jugoszláv államban. A viszonylag jelentős tábor képviselő első irányzat – amely egészen a háború végéig megmaradt Monarchiához hű elvei mellett – állandó támadásnak volt kitéve a belgrádi kormány, illetve a londoni Jugoszláv Bizottság részéről. S noha Trumbić – a bizottság vezetője – szemben állt Belgrád centralista tevékenységével, a Monarchiától elszakadni nem akaró délszláv vezetők ellen összefogott Nikola Pašić szerb kormány vezetőjével. A két politikus együttműködését elősegítette Olaszország expanzív törekvése, az tudniillik, hogy időközben ismertté vált a londoni titkos egyezmény, amely a háború befejezése után jelentős jugoszlávlakta területeket ígért Olaszországnak.¹² Sőt, az is tudomásukra jutott, hogy az olasz kormány magának követeli Fiumét, és igényeket támaszt a Balkánon is. Ez a tény kétségtelenül szerepet játszott abban, hogy Trumbić 1917-ben végleg csatla-

⁹ V. Mamatey: *The Slovaks and Carpatho-Ruthenians*. In: *The Immigrants' Influence on Wilson's Peace Policies*. Edited by Joseph P. O'Grady. University of Kentucky Press, 1967. 241–242.

¹⁰ Notes and Documents, collected by A. Armatović. *Ligue des universitaires Serbo-croato-slovenes* 1919. Paris 1919. 4–5; I. Lederer: *Jugoslavia at the Paris Peace Conference. A Study in Frontiermaking*. New-Haven and London, Yale University Press. 1963. 26.

¹¹ Uo.

¹² Az 1915. április 26-i londoni szerződésben az antanthatalmak felajánlották neki nemcsak Dél-Tirolt, hanem az Adriai-tengerpartot, vagyis Gorizia és Trieszt körül jelentős szlávlakta területeket és szigeteket is.

kozott Pašić politikai vonalához, feladván saját platformját. Ennek eredményeképpen született meg a korfui deklaráció, amely a Karadjordjević-dinasztia vezetése alatt álló jugoszláv állam megalakítását tűzte ki célul. Ezt követően Trumbić szoros kapcsolatot alakított ki az antanthatalmakknál levő szerb diplomáciai testületekkel, s együttműködött velük a közös cél érdekében. A Trumbić vezette jugoszláv emigrációs mozgalom hatékonysága azonban elmaradt a Csehszlovák Nemzeti Tanácsétól, ugyanis a Pašićcsal folytatott hosszú harc erősen lekötötte figyelmét és erejét.

A román emigrációs mozgalom az előzőektől jelentősen különbözött. A különbség Románia sajátos helyzetéből adódott, abból tudniillik, hogy az ország csak 1916-ban csatlakozott az antanthatalmakhoz. Ezen időpontig három irányzat küzdött egymással, eltérően vélekedve a háborúhoz való viszonyról és az azt követő területi rendezésről illetően. Az egyik a németbarát irányzat volt. A másik – a legerősebb és legbefolyásosabb, a miniszterelnökkel, Ioan Brătianuval az élén – a kivárási álláspontjára helyezkedett, vagyis a helyzet alakulásától függően kívánt dönteni. S ott volt végül az antantbarát csoport, amely az átállást sürgette. Ez utóbbiakhoz tartozott Take Ionescu és Nicolae Titulescu, akik később jelentős szerepet játszottak a kisantant történetében.

A román kormány céljai között első helyen állt ugyan Erdély megszerzése, kezdetben azonban mégsem támogatta az ottani függetlenségi mozgalmat. Erdélyre vonatkozó taktikáját a háború kimenetelétől tette függővé, mert attól tartott, hogy egy elhamarkodott lépés csak nehezítené a terv megvalósítását. Álláspontjában változás csak 1916-ban következett be, amikor Románia az antant oldalára állt. Átállását az antanthatalmak nagyra értékelték. Ez kifejezésre jutott a bukaresti egyezményben. Az 1916. augusztus 17-én aláírt titkos egyezmény elismerte a román kormány igényét Bukovinára, Dobruzsára, Besszarábiára, Erdélyre, a Tiszántúlra (Debrecenig, beleértve Szegedet, Orosházát) s a Szerbiának már megígért Bánátra.

A bukaresti egyezmény után az erdélyi függetlenségi mozgalom jelentősen fellendült. Vezetőinek egy része emigrációba kényszerült. A román emigráció központja Párizs lett. A már ott tartózkodó Toma Ionescu és Nicolae Lupu erőteljes támogatásával létrehozták a *La Roumanie* című újságot, amely széles körű propagandát indított Erdélynek Romániához csatolásáért. 1918 júniusában Párizsban létrejött az erdélyi, bánáti és bukovinai románok Nemzeti Bizottsága, amelyet röviddel ezután átszerveztek. Új neve: Román Egység Nemzeti Tanácsa. Elnöke Take Ionescu, alelnöke Vasile Lucaciu és Octavian Goga volt.

A román emigrációs mozgalom méretei és hatása messze elmaradt a csehszlovák és a jugoszláv mozgalomtól. Ez nemcsak azzal magyarázható, hogy mindkettőnél jóval később, 1917 második felében kezdték meg nyugati tevékenységüket, hanem azzal is, hogy a román függetlenségi mozgalom nem kapta meg azt a támogatást, melyet a cseh, a szlovák és a jugoszláv képviselők kaptak. Ennek oka pedig az volt, hogy Románia a bukaresti egyezmény után is tovább lavírozott: állandóan azzal fenyegetőzött, hogy abbahagyja a harcot, s különbékét köt a központi hatalmakkal.

Masaryk 1917-től komoly erőfeszítéseket tett az Osztrák–Magyar Monarchia elleni függetlenségi mozgalmak egyesítésére, még a hadifogságban levő katonák körében is. A Jugoszláv Bizottsággal 1916 tavaszán sikerült megteremteni az együttműködést. Trumbićcsal, akivel baráti kapcsolatba került, egyeztetette akció-

programját mind a nyugati tevékenységet, mind pedig a közös légió felállítását illetően.

Masaryk fontos feladatnak tartotta, hogy kapcsolatát a románokkal megerősítse. Ebből a célból 1917 októberében Iași-ba utazott, ahol tárgyalt Brătianuval és Ferdinánd királlyal, s megállapodtak az együttműködésre vonatkozó kérdésekben. „A románokkal való személyes ismeretségünk és együttműködésünk megalapozta a kisanatantot” – írt erről később Masaryk.¹³

A februári orosz forradalom után az emigrációs nemzeti mozgalom egyik jelentős központja Oroszország lett. Az ideiglenes orosz kormány ugyanis támogatta a független kis államok létrejöttét. 1917 novemberében Kijevben rendezték meg az Osztrák–Magyar Monarchia területén élő, a dualista rendszerrel szemben álló nemzetek képviselőinek értekezletét. A magyarokon és a németeken kívül valamennyien részt vettek. Ott voltak a csehek, a szlovákok, a szlovének, a szerbek, a horvátok, a románok, a lengyelek és az olaszok. Ez volt a később Rómában megtartott, sokkal nagyobb szabású kongresszus előkészítője.

A függetlenségi mozgalom legjelentősebb állomása az Osztrák–Magyar Monarchia elnyomott népeinek római kongresszusa volt. A kongresszuson képviseltette magát a csehszlovák, a jugoszláv, a lengyel és a román emigrációs mozgalom, valamint a szerb kormány. Románia nem küldött képviselőt. Az erdélyi románokat a kongresszuson senki nem képviselte, a tárgyalt időben ugyanis csak kis szervezetük volt – tekintélyes vezető nélkül. Így az erdélyi román emigrációt a Regátból származó Lupu és Mironescu képviselte.¹⁴ A résztvevők több határozatot fogadtak el, melyek hangsúlyozták, hogy minden elnyomott nemzetnek joga van önálló vagy egyesített államot alakítani, illetve azt területileg kiegészíteni; elismerték, hogy az Osztrák–Magyar Monarchián belül nincsenek meg a nemzeti jogok gyakorlati megvalósításának alapvető feltételei, s a közös elnyomó elleni közös küzdelemre szólítottak fel. A gyakorlati munka elvégzésére a kongresszus különböző bizottságokat hozott létre.¹⁵

A tanácskozás idején komoly nézeteltérések támadtak a jugoszláv és az olasz fél között. A plenáris ülésen ugyanis felszólalt az olasz külügyminiszter, és aggályait fejezte ki amiatt, hogy a tervezett egyesített jugoszláv állam ellentétbe kerülhet Olaszországgal. Végül azonban közös deklarációt hoztak nyilvánosságra, amely hangsúlyozta, hogy egy egyesült, független Jugoszlávia létrejötte mindkét állam érdeke.¹⁶ S noha az olasz külügyminiszter üdvözölte a kongresszus döntéseit, illetve célkitűzéseit, s hozzájárult az említett deklarációhoz, Olaszország továbbra is aggodalommal figyelte a szerb kormány és a jugoszláv emigrációs bizottság tevékenységét.

A függetlenségi és egyesítési mozgalmak vezetői fontos feladatuknak tartották, hogy megnyerjék a szövetséges hatalmak támogatását. Figyelmüket a háborúban egyre nagyobb szerepet játszó USA-ra koncentrálták. Annál is inkább, mert tudomásuk volt arról, hogy Woodrow Wilson nem ismeri el a háború alatt aláírt titkos egyezményeket, meg akarja őrizni a birodalom egységét. A háború utolsó évéig

¹³ Masaryk: Světová revoluce... 442.

¹⁴ A kongresszuson kijelentették, hogy visszautasítják a román kormánynak a központi hatalmakkal kötött különbékéjét.

¹⁵ T. G. Masaryk: La résurrection d'un Etat... 4.; R. Machray: The Little Entente. London 1939. 73–75.

¹⁶ Uo.

Franciaország és Anglia sem gondolt a Monarchia széttörésére, az európai egyensúly szempontjából ők is fontosnak tartották megőrzését. Az USA-tól eltérően azonban a háború alatt megkötött titkos egyezményeket teljesíteni kívánták. Nem tartjuk kizártnak, hogy ha katonai és politikai érdekeik megkívánták volna – pl. sikerült volna Ausztriát leválasztani Németországról –, akkor nem vagy csak részben teljesítették volna azokat. Hiszen nem véletlen, hogy csak miután az Ausztriával folytatott titkos tárgyalások zsákutcába kerültek, ismerték el a Csehszlovák Nemzeti Tanácsot és a Délszláv Bizottságot.

A szövetséges hatalmak fenti álláspontja bizonyos óvatosságra intette a Monarchián belüli függetlenségi mozgalom vezetőit, és határozottabb fellépésre készítette az emigrációban lévőket. Vezetők európai tevékenységük mellett kapcsolatot kerestek az Egyesült Államok politikusaival, mindenekelőtt Wilsonnal. Mindenképpen elkövettek, hogy bejussanak a Fehér Háza. Milyen eredménnyel járt eme törekvésük? Röviden utalunk rá, mert a történetírásban és a köztudatban ezzel kapcsolatban téves nézetekkel lehet találkozni. Wilson ugyanis nem fogadta a Washingtonba érkező nemzeti függetlenségi és egyesítési mozgalom vezetőit. Miért? Nemcsak azért, mert le akarta választani Ausztriát Németországról, hanem – és ez volt a lényeg – gazdasági és politikai szempontból irracionálisnak tartotta a sok kis nemzet létrejöttét. Tartott attól, hogy a kis államok nem lesznek képesek gazdaságilag prosperálni, helyettesíteni a Monarchiát, ellensúlyozni a germán és az orosz törekvéseket. Wilson tehát meg akarta menteni a birodalom gazdasági és politikai egységét, föderalizálni akarta. Az USA volt a példaképe. Az Osztrák–Magyar Monarchia megmentésére vonatkozó álláspontját az elnök az USA hadba lépése előtt egy hónappal világosan kifejtette. Röviddel a hadba lépés után szakemberekből álló, ún. Inquiry (vizsgáló) bizottságot hozott létre a feladattal, hogy olyan irányelveket és terveket dolgozzanak ki a háború utáni világ elrendezésére, amelyek hosszú időre biztosítanak a békét. A bizottság House – Wilson tanácsadója és barátja – irányítása alatt állott, aki az elnökhöz hasonlóan gondolkozott az Osztrák–Magyar Monarchiáról. Wilson koncepcióját tükrözték Charles Seymour (az Inquiry, majd később az amerikai béke delegáció tagja) Ausztria–Magyarország föderalizálására vonatkozó terve és magyarázó szövege, amelyet 1918. május 25-én írt alá, 5 hónappal a háború befejezése előtt.¹⁷ E terv szerint az osztrák–magyar területen államszövetség jönne létre. Tagjai: Ausztria, Magyarország, Csehország, Jugoszlávia, Lengyelország, Ruténia és Erdély.

Az Osztrák–Magyar Monarchia egységének megmentésére és föderalizálására vonatkozó terv alapvetően határozta meg Wilson politikáját a nemzeti függetlenségi és egyesítési törekvésekkel szemben. Ez volt az oka, hogy Wilson a közép-európai függetlenségi mozgalmak közül csak a lengyel törekvéseket támogatta, s a többiről nem vett tudomást. Egy független Lengyelország ugyanis nem mondott ellen a birodalommal kapcsolatos terveinek. A történeti munkákban találkozni olyan állásponttal, amely szerint Wilson azért támogatta a lengyel függetlenségi mozgalmat, mert vezetője, Paderewsky szoros kapcsolatban volt tanácsadójával, Housezal, aki ilyen irányban befolyásolta az elnököt. Mások úgy látják, hogy a többi nemzeti mozgalmak negligálása abból adódott, hogy azok nem rendelkeztek prominens vezetővel. Mindkét álláspont – véleményem szerint – elfogadhatatlan.

¹⁷ National Archives and Records Service. Records of the Inquiry Group 265. Reel 28. doc. 506. Lásd erről részletesebben *Magda Adám: Woodrow Wilson and the Successor States. Danubian Historical Studies. Vol. 1. No. 4. 1987.*

Nem személyes kapcsolatok, nem is prominens vezetők léte vagy nem léte határozta meg Wilson viszonyát a függetlenségi és egyesítési mozgalmakhoz. Ha az egész problémát az elnök közép-európai koncepciójával összefüggésben vizsgáljuk, kiderül, hogy kit támogatott és kit nem. Az amerikai elnök nem vett tudomást azokról a függetlenségi mozgalmakról, amelyek ellentmondtak a birodalom megmentésére irányuló törekvéseknek. Ezért kerülte a vezetőikkel való találkozást. Azért nem fogadta őket, így Štefanikot sem, a Csehszlovák Bizottság alelnökét, aki 1917 augusztusában Washingtonba érkezett abból a célból, hogy az amerikai kormánnyal elismertesse a Párizsban létrehozott bizottságot és önkénteseket toborozzon a cseh és szlovák emigránsok körében. Štefanik egy önálló csehszlovák légiót kívánt létrehozni. Az amerikai politikai és katonai vezetés egyik tervét sem támogatta. A Csehszlovák Nemzeti Bizottság alelnöke rendkívül rossz benyomásokkal távozott az Egyesült Államokból. Mérheterlenül gyűlölte Wilsont. Sátánnak nevezte, s róla alkotott véleményét soha nem változtatta meg.¹⁸ Masaryk első kísérlete is kudarccal végződött. Csak 1918 júniusában nyílt meg előtte a Fehér Ház kapuja. Wilson csak akkor fogadta, amikor kénytelen volt lemondani a birodalom megmentésére vonatkozó tervéről.¹⁹

Hasonló volt a helyzet a délszláv mozgalommal is. Wilson visszautasította Pašić szerb miniszterelnök kérését: fogadja a Délszláv Bizottságot. Nem kívánt tárgyalni olyan bizottsággal, amelynek elsődrendű célja kieszközölni támogatását a Monarchiához tartozó délszláv területek Szerbiához csatolásához. A bizottság végül mégiscsak megérkezett az USA-ba. Tagjai: Hinković és Vošnyak azonban csak magánemberként tevékenykedtek. Híveket és önkénteseket toboroztak a délszláv kolóniákban. Nem nagy eredménnyel. A sikertelenség egyik oka, hogy az amerikai délszláv mozgalom – akárcsak a Monarchián belüli – erősen megosztott volt. Vezető köreik a Monarchiához tartozó délszláv területeket nem kívánták Szerbiához csatolni. Wilson – aki nem ismerte el az antant által Szerbiának tett területi ígéreteket – adminisztrációja révén csökkenteni próbálta a délszlávok propagandáját. Jellemző, hogy sokáig nem vett tudomást a korfui egyezményről, amelyet 1917-ben Pašić és Trumbić írt alá, s amely a Karadjordjević-dinasztia vezetése alatt álló Jugoszláv állam megalakítását tűzte ki célul. S nem vett tudomást a római kongresszusról sem.²⁰

A londoni Délszláv Bizottság megalakulása után röviddel, Trumbić USA-ba küldte egyik legközelebbi munkatársát, Franko Potocnyakot. Küldetésének célja: híveket toborozni egy önálló délszláv állam létrehozásához. Miután nem tudott kapcsolatba kerülni a hivatalos körökkel, tevékenységét arra koncentrált, hogy a délszláv amerikai mozgalmat megnyerje egy önálló délszláv állam számára. Az ugyanis általában lojális volt az Osztrák–Magyar Monarchiával szemben. Az integráció alapján álltak, s csak azon belül voltak nemzeti követeléseik. Potocnyak je-

¹⁸ Štefanik Wilson iránti gyűlölete csak fokozódott, amikor tudomására jutott, hogy az elnöknek fenntartásai vannak a csehek és szlovákok egyesítésére vonatkozó pittsburgi egyezményrel kapcsolatban. Wilson ugyanis abból indult ki, hogy az otthoni szlovákok még nem döntöttek az elszakadás mellett. Ami igaz volt. Hiszen az 1918. május 1-jei lipótszentmiklósi deklaráció csak indirekt módon nyilvánította ki ezt az óhajukat.

¹⁹ Masaryk 1918. május elején érkezett Washingtonba. Miután Wilson nem fogadta, május végén elutazott Chicagóba, ahol azon munkálkodott, hogy az ott élő szlovákság támogatását elnyerje.

²⁰ Feltehetően Wilson koncepciója érvényesült abban, hogy a State Department – ahova beérkeztek a hírek a korfui egyezményről – nem továbbította azokat a sajtónak, s a Monarchia elnyomott népeinek 1918 márciusában lezajló római kongresszusáról csak akkor vettek tudomást, amikor a Birodalommal kapcsolatos wilsoni koncepcióban fordulat következett be.

lentős szerepet játszott abban, hogy Chicagóban – ahol a legerősebb volt a horvát kolónia – kongresszust hívtak össze, amely megalakította a Jugoszláv Nemzeti Tanácsot. A kongresszus határozatot fogadott el, amely rögzítette: a mozgalom célja az Osztrák–Magyar Monarchia széttörése egy demokratikus szerb-horvát-szlovén állam létrehozása.²¹ (A tárgyalás időben Trumbić még ezt a koncepciót képviselte.) Döntésükről táviratban tájékoztatták Wilson, aki azonban erről nem vett tudomást. A délszlávokat nem kívánta elcsatolni a Monarchiától. Potocnyak visszatért Európába anélkül, hogy a hivatalos amerikai köröktől bármilyen támogatást vagy biztatást kapott volna.

Nem járt több sikerrel Románia kísérlete sem. A román kormány és a királyi udvar fáradhatatlanul azon munkálkodott, hogy Wilson támogatását megnyerje egyesítési törekvései számára – azaz Erdély megszerzéséhez. Pontos információik voltak arról, hogy az amerikai elnök nem ismeri el a bukaresti titkos egyezményt, Románia területi igényeit az Osztrák–Magyar Monarchiával szemben. Washingtonban indokolatlannak tartották Romániának Erdélyre vonatkozó követeléseit. Ebben némi szerepet játszott az Osztrák–Magyar Monarchia iránti szimpátiával igazán nem vádolható Andrew amerikai ügyvivő, aki Iași-ból küldött bizalmas jelentéseiben arról számolt be, hogy a román kormány egyesítési törekvései nem megalapozottak, mert: Erdélyben 60–65% román él, de ebből csak a fele vagy negyede kíván egyesülni Romániával. Erdély lakosságának csak egy kis töredéke üdvözölte a román inváziót Erdélyben.²²

Brătianu miniszterelnök és a királyi udvar igyekezett minél előbb áthangolni az amerikai hivatalos köröket és az USA-ban élő – főként Erdélyből származó – románokat. (Ez utóbbiak többsége nem kívánta Erdély átszétválását.) Az ambiciózus Mária királyné úgy döntött, hogy maga utazik az Egyesült Államokba. De Wilson és Lansing külügyi államtitkár ellenzésére kénytelen volt lemondani útjáról.²³ Ezt követően – minden előzetes bejelentés nélkül – 1917 júniusában az USA-ba érkezett egy román delegáció. Tagjai: Vasile Lucaciu pap, Ion Mota és Vasile Stoica hadnagy, valamennyien erdélyi emigránsok. Iași-ból Szibérián és Japánon át érkeztek azzal a feladattal, hogy agitációt folytassanak az ottani románok között az egyesülésért, illetve, hogy megalakítsák a román önkéntesekből álló Erdélyi Légión, amely a nyugati fronton harcolna. Tevékenységük eredménytelen volt. A kudarcot azonban nem vették tudomásul, nem távoztak megbántva, ahogy ezt Ștefanik tette. Wilsonhoz ugyan soha nem jutottak be, de a hosszú kísérletek után fogadta őket Lansing, majd Baker külügyi, illetve honvédelmi államtitkár. Támogatást azonban sem a román egyesítési törekvésekhez, sem az Erdélyi Légión létrehozásához nem kaptak.

A függetlenségi és egyesítési mozgalmak vezetőinél nagy volt az elkeseredés és a csalódás. Tudták, hogy a sorozatos visszautasítás oka nemcsak az, amire Wilson és az amerikai kormány hivatkozott, hogy ti. az USA formálisan nem áll hadban a Monarchiával. Mégis, a Bécsben 1917 decemberében küldött hadüzenettől kedvező változást vártak. Reményeikben ismét csalódnok kellett. Röviddel a hadüzenet után, 1918. január 8-án Wilson a kongresszusban ismertette híres 14 pontját. A 10.

²¹ J. Prpić: The South-Slavs. In: The Immigrant's Influence on Wilson's Peace Policies. 177.

²² V. Mamatey: The United States and East-Central Europe 1914–1918, Port. Washington, New York, London 1956, 124.

²³ Lansing nem osztotta Wilson koncepcióját a Birodalom egységének megmentését illetően, Erdély elcsatolásával azonban sokáig ő sem értett egyet.

pont rögzítette: „Ausztria–Magyarország népei, akiknek helyét a népek között biztonságosnak és biztosítottak kívánják látni, rendelkeznek a leghabzóabb lehetőséggel autonóm fejlődésük biztosítására.”²⁴ Wilson – mint látható – az osztrák–magyar integrálás gondolatát megkerülte.

Az elmondottakból egyértelműen kiderült, hogy az elnök az autonómiát, s nem a független nemzeti államok létrejöttét támogatja. A meglévő riadalmat fokozta az, hogy Lloyd George brit miniszterelnök ezzel majdnem egy időben elhangzott beszédében kijelentette: egyetért Wilsonnal abban, hogy Ausztria–Magyarország szétdarabolása nem tartozik háborús céljaik közé. Demokratikus elveken alapuló önkormányzatot kell adni az Osztrák–Magyar Monarchia nemzeteinek.²⁵ A wilsoni pontok, valamint Lloyd George beszéde mérhetetlen csalódást okozott a román és szerb kormánykörökben, elkeseredést a függetlenségi és egyesítési mozgalmak vezetőiben. „Semmi kétségünk nem volt tovább, hogy Wilson nem híve a Monarchia felszámolásának, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia népeinek felszabadítására vonatkozó terve nem tűzi ki célul a független államok létrehozását, hanem önkormányzatot, vagy valamiféle konföderációt kíván létrehozni” – hangzik Beneš feljegyzése.²⁶

Wilson 10. pontja a legnagyobb riadalmat Romániában okozta. 1918. január 12-én Vopicka, az USA képviselője táviratot küldött Washingtonba, amelyben közli, hogy Wilson békeprogramja kritikussá tette a helyzetet. A román kormány azon az állásponton van, hogy ha nem kapja meg Erdélyt, akkor nincs értelme tovább harcolni, és minden oldalról Németországgal való azonnali békekötést követelnek.

A francia és brit kormány mindent elkövettek, hogy megakadályozzák a különbéke megkötését. Biztosították Brätianut: ha országa folytatja a harcot, Románia – győzelem esetén – megszállhatja Erdélyt. Ez a garancia azonban nem elégítette ki a román kormányt. Hiszen az USA más álláspontot képviselt, ellenezte Erdélynek Romániához való csatolását.

Franciaország, Nagy-Britannia és Olaszország február 12-én táviratot küldtek Washingtonba, amelyben felhívták a kormány figyelmét arra, hogy Románia különbékét köt, ha azonnal nem küldenek Ferdinánd királynak egy deklarációt, amelyben biztosítják: a szövetségesek teljesítik minden Romániának adott ígéretüket. A távirat hangsúlyozza: a kért deklarációra nagy szükség van, csak így lehet megakadályozni, hogy Románia különbékét kössön Németországgal. Wilson visszautasította a szövetségesek kérését. A román kormánynak küldött amerikai deklaráció csak arról biztosította Romániát, hogy az Egyesült Államok kész támogatni szuverenitásának megvédését.²⁷ Ez a deklaráció nem volt elegendő. Hiszen Romániának „csak” szuverenitása megvédését ígérte, és nem Erdélyt.

1918. március 7-én Románia beváltotta fenyegetéseit, aláírta a központi hatalmakkal a különbékét. „Brätianu miniszterelnök és a tegnap kijelölt utód, Averescu tábornok úgy gondolja, nincs értelme, hogy Románia tovább folytassa a háborút,

²⁴ Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1918. I. 791. House Intimate Papers, vol. III. Boston 1927. 334–336.

²⁵ A fentieket Lloyd George 1918. január 5-én – vagyis három nappal Wilson kongresszusi beszéde előtt mondta el. A jelek szerint e kérdésben a két politikus egyeztetette álláspontját.

²⁶ *Edouard Beneš: Souvenir de guerre et de révolution 1914–1918.* Paris. 1928. 549. Ennek ellenére a győztes utódállamok két világháború közötti történetírásában és a köztudatban az amerikai elnök idealizált felszabadítóként szerepelt. Neki tulajdonították felszabadításukat, nemzeti egyesítési törekvéseik megvalósítását.

²⁷ Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1918. I. 756.

miután Wilson elnök és Lloyd George kijelentései értelmében nem kap kiegészítő területeket még abban az esetben sem, ha a szövetséges hatalmak győznek” – hangzott az amerikai ügyvivő Iași-ból küldött jelentése.²⁸ A szövetségesek kérése ellenére Brătianu abbahagyta a harcot azzal, hogy a háború végén arra az oldalra áll, amely győz.

A román emigráció elhatározta magát a román kormány 1918. márciusi lépésétől. Folytatta harcát Erdélyért. Ezt tette Stoica az Egyesült Államokban, ahol 1918 júniusában megalakította a Rumanian National League of Americát. De Wilson továbbra sem vett tudomást róluk.

1918. május végén Wilson kénytelen volt lemondani a birodalom egységének védelméről és föderalizálására vonatkozó tervéről. Miért és miben nyilvánult meg ez a változás? 1918 májusában Clemenceau – feltehetően a cseh lobbi közreműködésével – nyilvánosságra hozta Károly császár-király Sixtus herceghez írt leveleit.²⁹ Ezekből kiderült, hogy a császár kész különbékét kötni a szövetségesekkel. Clemenceau e tette természetesen a titkos tárgyalások azonnali megszakítását hozta maga után. Wilson felháborodással vette tudomásul a francia miniszterelnök ostoba lépését, az USA részvételével is folyó tárgyalások zsákutcába juttatását.

A Monarchia leválasztásának terve tehát füstbe ment. Mindez új helyzetet teremtett. A Monarchia felosztásának hívei, így maga Lansing külügyi államtitkár érkezettnek látta az időt az cselekvésre. „Eddig nem akartam beiktatni a csehek, a rutének és délszlávok függetlenségére vonatkozó kérdést, mert az elnök célja: a dualista Monarchia sérthetlenségének megőrzése. Úgy gondolom – írja –, az elnöknek fel kell adni ezt az elvet.”³⁰ A külügyi államtitkár Wilsontól egyértelmű választ kért. Miután Anglia és Franciaország végleg a felosztás mellett döntött, mindkét hatalom 1918 júniusában elismerte a Csehszlovák Nemzeti Tanácsot és Délszláv Bizottságot, a Monarchia sorsa megpecsételődött. Ebben a helyzetben Wilson terve a föderációról irreálissá vált. Az elnök lépésről lépésre engedett eddigi politikai vonalából. A lépésről lépésre azt jelentí: még sokáig nem volt hajlandó elismerni a nemzeti bizottságokat. A birodalommal kapcsolatos politikájában azonban a háború végéig egyfajta kettősség fedezhető fel. Így Masarykkal való kapcsolatában is. Amikor 1918 júniusában végre hajlandó volt fogadni a Csehszlovák Nemzeti Tanács elnökét, a tárgyalások még nem a független csehszlovák állam létrehozására, hanem főként az oroszországi Csehszlovák Légióra vonatkoztak. Masaryk maga ismerte el, hogy semmilyen befolyása nem volt az elnökre. Hiszen egyik legfontosabb célját, a Csehszlovák Nemzeti Tanács elismertetését nem érte el. Erre csak jóval később – 1918 szeptemberében – került sor. (A Délszláv Bizottságot Wilson még később – a háború befejezése után – 1918 decemberében ismerte el. 1918 nyarán Wilson még mindig különbséget tett a csehszlovák, délszláv és lengyel nemzeti törekvések között. Az előbbi kettővel „szimpatizált”, az utóbbit pedig ha-

²⁸ Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1917. Washington 1933. I. 751–757.

²⁹ 1917 májusában Clemenceau nyilatkozatot tett közzé, amelyben szükségesnek nyilvánította az Osztrák–Magyar Monarchia széttrésztését. Franciaország volt az első hatalom, amely hivatalosan elismerte a csehszlovák nemzet államalapítási jogát. Pichon, a francia diplomácia vezetője 1918. június 30-án kelt, Benešhez intézett levelében rögzítette kormánya erre vonatkozó elhatározását, valamint azt, hogy a végleges csehszlovák kormány megalakulásáig a Csehszlovák Nemzeti Tanácsot tekinti annak. *Masaryk: Světová revoluce...* 606; *Beneš: Souvenir de guerre...* 231; *P. Renouvin: Histoire des relations internationales.* Paris 1967. 113. A csehszlovák kérdés – írja Mamatey – a Habsburg Monarchia túlélé-
sének vagy összeomlásának a kérdése volt.

³⁰ War memoirs of Robert Lansing Secretary of States. Indianapolis 1935. 261.

tározottan „támogatta”. A román nemzeti egyesítési törekvésekről egyáltalában nem vett tudomást.)

Masaryk azzal érkezett az Egyesült Államokba, hogy hamarosan visszatér Európába. Ottani tapasztalatai azonban, amelyek nem kedveztek tervei számára (hiszen Wilson nem ismerte el a Csehszlovák Nemzeti Tanácsot és Szlovákiát sem kívánta elszakítani Magyarországtól, illetve ebben a nyár folyamán kettősség volt tapasztalható), arra készítették, hogy a háború végéig, pontosabban 1918 decemberéig ott maradjon. Wilson egy hónappal a háború befejezése előtt ugyan elismerte a Csehszlovák Nemzeti Tanácsot, a Szlovákia hovatartozását illetően eddig tapasztalt kettősség is megszűnt. Nagyfokú bizonytalanság uralkodott még azonban az új csehszlovák állam határainak kérdésében. Mindenekelőtt a Csehszlovákiát Romániával és Jugoszláviával összekötő két korridort illetően.

1918 nyarán Masaryk elsősorban azon munkálkodott, hogy az ott élő szlovákságot megnyerje elképzelései számára. E tevékenység eredményeképpen jött létre a pittsburgi egyezmény a Szlovák Liga és a Cseh Szövetség között, amely a csehek és szlovákok önálló államban való egyesülését tűzte ki célul. A Masaryk az általa készített tervezet szerint Szlovákiának saját kormánya, törvényszéke lesz, s a szlovák nyelv lesz a hivatalos. Miután Albert Mamatey a Szlovák Liga részéről szlovák parlamentet is kért, Masaryk ebbe is beleegyezett, s aláírta a módosított konvenciót.³¹ A pittsburgi egyezmény egyik fontos feladata az volt, hogy befolyásolja az amerikai politikát.

Masaryk másik komoly feladata az amerikai ruténok megnyerése volt. Nemzeti mozgalmuk sokban azonos volt a hazaival. Azonos volt például, hogy a csehszlovák megoldás egyik irányzatban sem szerepelt. A Žatkovič irányítása alatt álló leg-erősebb irányzat 1918 júliusában létrehozta szervezetét, az American National Council of Uhro-Rusinst. A tanács által rendezett kongresszus határozatot fogadott el, amely szerint a kárpát-ruténoknak teljes függetlenséget kell adni. Amennyiben ez nem valósítható meg, egyesülniük kell galíciai és bukovinai testvéreikkel. Ha az sem realizálható, akkor autonómiát kell nekik adni. Nem jelölték azonban meg, hogy milyen államhoz tartoznának.³²

1918 októberében, amikor az Osztrák–Magyar Monarchia napjai már meg voltak számlálva, Wilson fogadta a Žatkovič vezette delegációt. Az a tény, hogy személyesen fogadta Žatkovičot – amit nem minden közép-európai politikusnak sikerült elérni – növelte a tanács jelentőségét. A köztársasági elnök ez alkalommal közölte a delegációval: a szövetségesek nem szívesen fogadnák a programjukban felvetett első két megoldást (sem teljes függetlenségüket, sem pedig a bukovinai és galíciai ukránokkal való egyesülést). Azt tanácsolta nekik, hogy törekedjenek a harmadikra, vagyis az autonóm terület létrehozására.³³ Feltehető, hogy Wilson, aki ebben az időben már szoros kapcsolatban volt Masarykkal, javasolta a csehszlovák megoldást. 1918. október 23-án a nemzeti tanács philadelphiai gyűlésén a kárpát-ruténokat külön etnikai csoportoknak nyilvánították, s elhatárolták magukat az ukránoktól. Néhány nappal később Žatkovič már azt javasolta Masaryknak, hogy Kárpát-Ruténia legyen tagja a készülő Csehszlovák föderatív államnak. Masaryk üdvözölte ezt a javaslatot. Biztosította Žatkovičot: ha a ruténok Csehszlovákia

³¹ A háború után a csehszlovák kormány figyelmen kívül hagyta a pittsburgi egyezményt.

³² V. Mamatey: The Slovaks and Carpatho-Ruthenians. In: The Immigrants' Influence on Wilson's Peace Policies. 241–242.

³³ Uo.

mellett döntenek, széles körű autonómiát fognak kapni. A határokat pedig úgy jelölik meg, hogy meg lesznek elégedve (Szlovákia és Kárpát-Ruténia határáról volt szó). Majd ezt követően az ugro-ruszinok nemzeti tanácsa határozatot hozott, amely szerint „Az ugro-ruténok széles autonóm joggal mint állam csatlakoznak a Csehszlovák Demokratikus Köztársasághoz.”³⁴ A határozatot elküldték Wilsonnak, Lansingnek és Masaryknak.

A State Department 1918. november 21-én kelt memorandumában már az alábbi sorok olvashatók. „Az ugro-ruszinok, noha nem csehszlovákok, de szláv eredetűek, faji, területi és politikai megfontolásból bevonhatók a konföderációba.”³⁵

Masaryknak a csehszlovák–román közös határra vonatkozó törekvései tehát sikerrel jártak. A másik – csehszlovák–jugoszláv – korridort Wilson azonban a leg-határozottabban elutasította. S ebben következetes maradt a párizsi békekonferencián is.

Wilson húzódozása a kis államok létrehozásától 1918 őszére csökkent. A háború végére feladta eredeti koncepcióját a közép-európai föderációról. Az utolsó pillanatig reménykedett azonban abban, hogy Károly osztrák császár–királynak talán még sikerül megnyernie a nemzetek vezetőit a Birodalom föderalizálására. Bécsbe küldött 1918. október 18-i jegyzéke is még ezt tükrözi. Visszautasította ugyan a császár–király javaslatát, hogy 14 pontja alapján kezdjék meg a tárgyalásokat – nem exponálta azonban magát a nemzeti mozgalmak vezetőinek elszakadási törekvései mellett. Ezt a birodalom belügyének tekintette, amelyet a nemzeti vezetőkkel kell megtárgyalni. Azoknak kell megítélniük, hogy a felajánlott autonómia kielégíti-e őket.

Wilson fenti jegyzéke nagy zavart okozott Romániában. Hiszen az amerikai elnök a csehek és jugoszlávok mellett nem említette a románokat. A román kormány ismét aktivizálódott. Szinte naponta kért információkat Vopickától – az amerikai magatartásról Erdélyt illetően. Hangsúlyozták: Erdély számukra élet és halál kérdése, és ezért Románia sorsát az USA kezébe kívánják helyezni. Az Amerikában tartózkodó Stoica ugyancsak megsokszorozta tevékenységét. 1918. október 24-én térképekkel és a valóságtól távol álló statisztikai adatokkal ellátott memorandumot adott át a State Departmentnek. Washington azonban figyelmen kívül hagyta a román lépéseket. Stoica erőfeszítései, hogy bejusson Wilsonhoz, eredménytelenek maradtak. 1918. október 31-én fogadta azonban Lansing. A külügyi államtitkár tudatta vele: az otthoni erdélyi románok eddig nem kérték az elszakadást. A román kormány gondoskodott erről is. 1918. november elején a State Department már kész volt támogatni a román nemzeti egyesítést. *De nem a sajátos* törekvéseket. A gyulafehérvári határozattal kapcsolatban Washingtonnak kezdetben fenntartásai voltak.

A döntést hozók kifejezték vajon az erdélyi nép akaratát?³⁶

Wilson Közép-Európa föderalizálására vonatkozó racionális tervét a háború végén kialakult új nemzetközi és katonai helyzet irreálissá tette.

1918. október közepén, amikor a központi hatalmak helyzete kritikussá vált, s a helyzet óráról órára rosszabbodott, Bécs oly engedményre szánta el magát, amely páratlan a Habsburgok legújabb kori történetében. Károly osztrák császár 16-án

³⁴ Uo.

³⁵ Lásd erről: Foreign Relations of the United States. 1918. I. 783; V. Mamatey: The United States and East-Central Europe 1914–1918. 377.

³⁶ Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. I. 368.

felhívással fordult a Monarchia valamennyi népéhez, s beleegyezését adta a birodalom szövetségi állammá való átalakításához. A manifesztum felszólította a különböző nemzeti tanácsokat, hogy működjenek együtt a birodalmi kormánnyal egy föderációs állam létrehozása céljából. A császári kiáltvány Budapest határozott ellenállása miatt csak az osztrák tartományokra vonatkozott. A történelem azonban már túllépett Bécs tervein. Ezeknek már sem objektív, sem szubjektív potenciális lehetőségei nem voltak meg. A birodalmat már nem lehetett megmenteni. A nemzetek, melyek évtizedeken keresztül harcoltak az október 16-i kiáltványban kilátásba helyezett jogokért, és még nem is olyan régen nagy győzelemnek könyvelték volna el őket, most sorban visszautasították azokat.

A háborús vereség, a nyomasztó nélkülözés, amely az egész birodalomra kiterjedt, a szociális és a nemzeti jogokért folyó harc végül is a Monarchia összeroppánásához vezetett. 1918. október 28-án délelőtt nyilvánosságra hozták Andrásynak – az osztrák–magyar kormány külügyminiszterének – Wilsonhoz intézett válaszát, amelyben közölte: kormánya kész külön megtárgyalni a fegyverszünetet és a békét, egyetért az amerikai elnök álláspontjával a birodalom nemzeteinek – különösképpen a csehek és délszlávok jogait illetően.³⁷ E diplomatikus megfogalmazás, amelyet többféleképpen lehet értelmezni, arról tanúskodik, hogy Bécs még nem adta fel reményét, hogy a csehek és a délszlávokat sikerül megnyerni föderalista elképzeléseik számára. (Ezért tette lehetővé, hogy a hazai cseh és horvát mozgalom képviselői Genfben utazzanak, s tanácskozzanak a Csehszlovák Nemzeti Bizottság, illetve a Jugoszláv Bizottság vezetőivel.) Az Andrassy-féle jegyzéket a birodalom nemzetei – így a Genfben tanácskozó hazai képviselők is – egyféleképpen értelmezték: a jegyzék nyilvánosságra kerülése után azonnal, egymás után bejelentették a Monarchiától való elszakadásukat. Október 28-án a Cseh Nemzeti Tanács kiáltotta ki a csehszlovák állam függetlenségét.³⁸ Egy nappal később a horvát szábor mondta ki elszakadását s csatlakozását a szerb–horvát–szlovén államhoz. November elején a zágrábi Nemzeti Tanács, amely eredetileg nem kívánt Szerbiához csatlakozni, az események hatására s nem utolsósorban Olaszországnak Dalmácia elfoglalására való törekvése miatt hozott hasonló döntést. November 9-én Genfben – Franciaország kezdeményezésére – tanácskozára jöttek össze a szerbek, a horvátok és a szlovének képviselői – Pašić, Korošec és Trumbić –, s ott nyilatkozatot írtak alá Szlovénia, Horvátország és Szerbia egyesüléséről. December 1-jén Belgrádban deklarálták a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság megalakulását.³⁹

Amíg az Ausztriához tartozó nemzetek különválása viszonylag egyszerűen ment végbe, Magyarországon ez a folyamat komoly konfliktusok közepette zajlott le. Az ország vezető politikusai, Wekerle, Tisza és Andrassy még ebben a sorsdöntő pillanatban, a Monarchia történetének utolsó felvonásakor is védtek a dualizmust. Egy jótányit sem voltak képesek engedni az országot zsákutcába juttató, rövidlátó nemzetiségi politikából. Még mindig a Szent István-i korona és a magyar szupremácia eszméjének büvkörében éltek. Nem is gondoltak arra, hogy Bécshez hasonlóan valami ésszerű megoldást keressenek. Ellenkezőleg: kiharcolták, hogy az önmegrendelkezést elismerő október 16-i császári manifesztum ne vonatkozzék Horvát–

³⁷ Uo. 404.

³⁸ Ezzel kapcsolatos eseményekről lásd *J. Opočenský*: *La fin de l'Autriche et la genèse de l'Etat Tchecoslovaque*. Praha 1928. 17; *F. Kavka*: *Bila Hora a Česká dějiny*. Praha 1960. 144.

³⁹ *Notes and Documents...* 19–20, 60; *Kövágó László*: *A magyarországi délszlávok 1918–1919-ben*. Budapest 1964. 60–61; *I. Lederer* i. m. 52.

Szlovéniára és a Magyarországhoz tartozó többi nemzetiségekre. Budapesten még a nemzeti autonómia megadását is veszélyesnek tartották a magyar államegység szempontjából. Magyarország integritását védték, de olyan eszközökkel, olyan politikával, amely a dezintegrációs erők malmára hajtotta a vizet. Az 1918 őszen kialakult bel- és külpolitikai helyzetben már nemigen lehetett helyrehozni az elhibázott magyar nemzetiségi politika súlyos következményeit.

Számos objektív és szubjektív tényező összhatására tehát a szlovákok, románok, délszlávok és kárpát-ukránok Magyarországtól való elszakadása nem a Monarchia összeomlásával egyidejűleg következett be, mint az az Ausztriához tartozó nemzetek esetében történt. A magyarországi idegen népeknek nem volt lehetőségük nyíltan állást foglalni önrendelkezésük kérdésében. Viszonylag gyenge nemzeti mozgalmuk nem mert szembeszállni a magyar történelmi jogokra és gazdasági egységre hivatkozó integritás politikájával, melyet az október 22-i és 28-i koronatanács nyilvánkozott. Annál is kevésbé, mert az adott helyzetben, de még később is, a magyarországi nemzetek képviselői célszerűbbnek láttak két vasat tartani a tűzben. Későbbi elszakadásukhoz – mint látni fogjuk – valamennyi esetben kivétel nélkül külső – cseh, román és szerb – fegyveres beavatkozásra volt szükség.

Az 1918. októberi és a novemberi események mindazonáltal mozgásba hozták a magyarországi nemzeteket is. A császári kiáltvány után – amely, mint említettük, a magyarok közbelépése miatt nem vonatkozott rájuk – a szlovákok, a románok, a délszlávok és a kárpát-ukránok képviselői közösen tiltakoztak az ellen, hogy a magyar kormány az ő nevükben nyilatkozzék Bécsben. A kiáltványt azonban visszautasították. A szlovákok, a magyarországi délszlávok és a kárpát-ukránok képviselői gyűléseken deklarációkban és a magyar parlamentben követelték az önrendelkezési jogot. Nyilvánvalóvá vált, hogy Magyarországon és Ausztriában hasonló folyamat indult el. Röviddel ezután – a Szlovák Nemzeti Tanács október 30-án, a Román Nemzeti Tanács és a magyarországi délszlávok nevében a zágrábi Délszláv Nemzeti Tanács december 1-jén – kimondták a Magyarországtól való elszakadást és a szomszéd államhoz való csatlakozást.⁴⁰

Az 1918 őszen Magyarország területén is fellángolt forradalmi mozgalmak elsőpörtek a rövidlátó bel- és külpolitikát folytató Wekerle-kormányt, amely további katasztrófa felé sodorta az országot. Október 31-én győzött az őszirózsás forradalom. A hatalmat a Nemzeti Tanács vette át, amely azonnal kimondta Magyarország függetlenségét, Bécsről való elszakadását. Ezzel majdnem egy időben az osztrák Ideiglenes Nemzetgyűlés elfogadta Ausztria ideiglenes alkotmányát. Így tehát az Osztrák–Magyar Monarchia még azelőtt megszűnt létezni, mielőtt aláírták volna a fegyverszünetet.

⁴⁰ Október 19-én a Délszláv Nemzeti Tanács Zágrábban deklarációt bocsátott ki, amelyben az önrendelkezési jog gyakorlati alkalmazása értelmében a szlovének, horvátok és szerbek által lakott területen egy független nemzeti délszláv állam létrehozását követelte. A magyarországi szerbek nevében is nyilatkozott, noha velük október végéig nem volt semmilyen kapcsolata. Csak 1918. október legvégén érkezett Zágrábba Vasa Stojčić, a vajdasági szerb politikus. Ezzel majdnem egy időben Vaida-Voevod román és Juriga szlovák képviselő a budapesti parlamentben az önrendelkezési jogra hivatkozva deklarálták Magyarországtól való elszakadásukat. *Notes and Documents...* 14–18; *Kövágó*: i. m. 60–61; *K. Krofta*: *Histoire de la Tchécoslovaquie*. Paris 1934. 144; *Machray*: i. m. 81.

A háború befejeződött, a harc tovább folyik

A háború befejezésétől az igazi béke és konszolidált élet megteremtéséig még hosszú, nélkülözésekkel és harcokkal teli éveknek kellett eltelnie. Az I. világháború és az alatta lezajló társadalmi s nemzeti megmozdulások gyökeresen megváltoztatták Európa politikai és földrajzi térképét. Három birodalom – az orosz, a német és az osztrák–magyar – teljesen eltűnt. Ennek következtében mélyreható differenciálódás ment végbe Európa társadalmi és politikai struktúrájában is. Oroszország jelentős részén a történelemben először megalakult egy szocialista ország, Szovjet-Oroszország. A másik két birodalom területén keletkezett társadalmi berendezkedéseket nemcsak erős heterogenitás, hanem labilitás, mozgás, változás jellemezte. A rövid ideig Magyarországon és Bajorországban fennálló tanácsállamtól kezdve a csehszlovák, az osztrák, a weimari és a Károlyi-féle polgári demokratikus berendezkedésen keresztül a román, a jugoszláv és a Horthy-Magyarország monarchikus államformájáig minden megtalálható volt.

A szocialista és a polgári demokratikus államformák elleni harcban a húszas évek elején komoly tendenciák mutatkoztak egy fasiszta társadalmi rendszer megalakítására (lásd Olaszország és Bajorország). A társadalmi különbözőségekből adódó ellentétek mellett azt is figyelembe kell venni, hogy a háborúból egyes államok vesztesként, mások győztesként, illetve a győztesek oldalán kerültek ki, s mindennek következményeit viselték, illetve élvezték. Ebből következik, hogy a háború befejezése után is harc folyt mindenekelőtt az oroszországi, majd később a magyarországi és bajorországi tanács hatalom ellen, valamint a Romanov-, a Habsburg- és a Hohenzollern-dinasztia restaurálásáért; harc folyt a szocialista forradalom kiterjesztéséért, a polgári demokratikus rend konszolidálásáért, a szocialista átalakulásra irányuló mozgalmak felszámolásáért. Harc folyt az antanthatalmak által a háború alatt odaigért területekért, az új határokért, azok kitágításáért a vesztés, de sokszor még egymás rovására is, valamint a térképre való végleges bejegyzésükért. Harc folyt az érvénytelenített régi határok megmentéséért, illetve visszaállításáért, harc folyt a csatatereken és a tárgyalótermekben, a sajtóban és a közéletben egyaránt.

A győztes hatalmak körében erős bizonytalanság mutatkozott Közép-Európa jövőjét illetően. A rendezést különbözőképpen, ki-ki a saját hatalmi érdekeinek megfelelően kívánta végrehajtani. A tegnapi szövetségesek között egyre élesebb nézetkülönbségek mutatkoztak. A hagyományos angol–francia ellentét ismét előtérbe került, és rányomta a bélyegét szinte valamennyi vitás kérdés megoldására. A marakodás, amely a fegyverszünet utáni napon a győztesek között megindult, súlyosbította Közép-Európa amúgy is labilis állapotát, s mindez utat nyitott az újonnan megalakult kis államok önkényes akciói előtt. Elkeseredett küzdelem indult a területekért és folyt szinte valamennyi közép- és délkelet-európai állam között. Harcban állt Románia Jugoszláviával Bánátért és Bácskáért, Jugoszlávia Olaszországgal és Ausztriával Fiuméért és Triesztért, Csehszlovákia Ausztriával, Lengyelországgal és Romániával csatázott Sziléziáért, Těšínért és Kárpát-Ukrajna románlakta területeiért. A döntő csatát pedig szinte valamennyien Magyarországgal vívták.

Károlyi politikája arra irányult, hogy Magyarországot átmentse a háborús összeomlásra. Erőfeszítéseket tett a szociális és nemzeti ellentétek megoldására, s e célból jelentős szociális reformokat hajtott végre. Wilson 10. pontja alapján megpróbálta megoldani a nemzetiségi kérdést is. Szembeszállt a magyar szupre-

mácia eszméjével, kész volt messzemenő jogokat biztosítani a különböző nemzeteknek, de csak Magyarország területi sérelme nélkül. Nemzetiségi programja – amiért nagyon sokan támadták, hazaárulással vádolva – egy konföderatív államrend létrehozására irányult, amelyen belül minden nemzet autonómiát kapna. Ez az elképzelés azonban az adott bel- és külpolitikai konstellációban irreálisnak, elkésettnek bizonyult.⁴¹

Károlyi tisztában volt vele, hogy a szövetséges hatalmak, hozzájárulván a független jugoszláv és csehszlovák állam megalakításához, valamint Romániának Erdélyvel, Bánáttal és Bácskával való megnagyobbításához, lényegében döntöttek Magyarország sorsa felett. Ennek ellenére megkísérelte, hogy az elcsatolásra ítélt területeken élő nemzetek vezetőivel megegyezésre jusson. A szlovák, a román, a kárpát-ukrán és magyarországi délszlávok nemzeti mozgalmán belül időszakunkban még jelentős magyarbarát csoportok voltak, melyek meghatározott feltételek mellett készek voltak Magyarország határain belül maradni. Ám az emigrációs mozgalom vezetői most már sokkal nagyobb határozottsággal és eréllyel vették fel a harcot az ingadozó, Budapesttel együttműködni akaró nemzeti vezetők ellen. Ezt tette a belgrádi és a román kormány is. Románia 1918. november 3-án ismét hadat üzent a központi hatalmaknak, felfüggesztve a fél évvel azelőtt aláírt különbékét. A román hadsereg megkezdte Erdély megszállását.

Együttműködési tervek és kísérletek

A nemzeti mozgalom vezetői előtt nyilvánvaló volt, hogy az akadályok leküzdéséhez a jövőben is együtt kell majd működniük. A háború alatt terveket és tanulmányokat készítettek az együttműködés lehetőségeiről és módjairól, valamint arról, hogy hogyan fogják egyesíteni a függetlenné vált kis államokat. Az unió gondolatával Masaryk rögtön a birodalommal való szembefordulása után kezdett el foglalkozni. Eszmei alapjait az *Új Európa* című művében fektette le, elképzeléseinek konkrét megvalósításához azonban csak 1918-ban fogott hozzá. Ekkor alakította meg a Közép-Európai Demokratikus Unió nevű szervezetet, melynek célja elősegíteni az Osztrák–Magyar Monarchia felosztását, a szabad demokratikus kis nemzetek együttműködését, Közép-Európa gazdasági és kulturális átszervezését.⁴² Masaryk a legnagyobb eréllyel szembeszállott az olyan tervekkel, amelyek a Monarchia gazdasági és szociális megreformálásával meg akarták menteni a birodalmat. Különösen veszélyesnek tartotta a munkásmozgalmon belüli szociáldemokrata és kommunista elképzeléseket, amelyek szerint a birodalom keretei szintén megtartathatók – lévén, hogy a kérdést csak formainak, másodlagosnak tekintették, és a hangsúlyt, a többiekénél radikálisabban ugyan, de a szociális átalakulásra fektették, vagyis az amúgy is veszélyes kereteket még veszélyesebb tartalommal akarták megtölteni. Masaryk terve Közép-Európa elrendezésére az idők folyamán a helyzethez és társai elképzeléseikhez alkalmazkodva többször változott, még hozzá mindig az integráció szűkítése irányában. A szövetséget kezdetben a Balti-tengertől az Adriáig, sőt még tovább, Svájccon keresztül Franciaországig tervezte. A háború utolsó

⁴¹ Károlyi Mihály külpolitikájáról lásd *Hajdu Tibor*: Károlyi Mihály. Budapest 1978; *V. Vinaver*: Jugoszlavija i Madarska 1918–1933. Belgrad 1971. 17–47.

⁴² A Demokratikus Unió 1918. október 23–26-án konferenciát rendezett Philadelphiában, ahol a közép- és délkelet-európai államok háború utáni együttműködését tárgyalták.

évében már csak öt államra: Csehszlovákiára, Jugoszláviára, Romániára, Lengyelországra és Görögországra korlátozta. A csehszlovák vezetők a tervet, amely – mint látni fogjuk – a kisantant egyik változata volt, a háború befejezése után azonnal elvetették. Lengyelország bevonását a szövetségbe már megengedhetetlennek tartották. Masaryk 1918 novemberében Benešnek Amerikából írt levelében már csak Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia szövetségéről beszélt, s célzást tett Görögország esetleges csatlakozására. A levélben ugyan utalt eredeti átfogó szövetségi tervére, de annak megvalósítására szerinte majd akkor kerül sor, ha a különböző nemzetek közötti bonyodalmak megszűnnek.⁴³ Az új államok közötti bonyodalmak azonban nemhogy megszűntek volna, hanem – éppen – ellenkezőleg, egyre jobban gyarapodtak. 1918. december elején Európába visszatérve Masaryk Párizsban találkozott Benešsel, akivel széles körű diplomáciai akciót indított a szűk szövetségi rendszer létrehozásáról. Tárgyaltak Poincaréval, Clemenceau-val és Pichonnal, akik lényegében egyetértettek tervükkel, Lengyelország bevonását azonban feltétlenül szükségesnek tartották.⁴⁴ Masaryk ezzel egy időben megbeszéléseket folytatott Trumbićsal és Take Ionescuval is, s az utóbi kérésére találkozott Venizelossal. Ezekre a tárgyalásokra célzott később, amikor azt írta, hogy 1918-ban a kisantant eszméje már a levegőben lógott. De előrevetítették már árnyékukat az ellentétek is. Ezekre utalva írta, hogy ez időben a kisantant szervezői már kezdtek számolni az előttük álló nehézségekkel, amelyek a területi problémákból adódnak.⁴⁵ A röviddel ezután megnyílt békekonferencia pedig nyilvánvalóvá tette, hogy áthidalhatatlan akadályokról van szó, s a tervek amelyeket a háború alatt az együttműködésről, a független államok egyesítéséről szöttek, irreálisak, mert a valóság, amellyel szemben találták magukat, más, sokkal bonyolultabb, mint ahogy azt a tárgyaló- és társalgóasztalok mellett elképzelték.

Az utódállamok és a békekonferencia

1919. január 18-án Versailles fényes termeiben megkezdődött a békekonferencia. A győztes hatalmak képviselői összeültek, hogy tanácskozzanak Európa sorsáról, földrajzi és politikai arculatáról, arról, hogy hogyan lehetne megakadályozni egy hasonló háború megismétlődését s a közép-európai forradalmi mozgalmak továbbfejlődését. Összeültek, hogy ítélkezzenek országok és népek felett, hogy a térképről a régi határokat eltöröljék, s helyükbe újakat vonjanak meg, hogy egyes népeknek szabadságot adjanak, másoktól pedig elvegyenek. A Párizs környéki szalonokban hosszú hónapokig tartó küzdelem kezdődött. Európa felosztása ugyanis nem bizonyult könnyű feladatnak. Vitakoztak azon, hogy milyen mértékben lehet és kell teljesíteni a békekonferencián részt vevő új államok területi igényeit; hogy a határok megvonásánál figyelembe vehetők-e és mennyiben a gazdasági, stratégiai és közlekedési szempontok; mi legyen a magyar és az osztrák népszavazásra vonatkozó kérelemmel; milyen legyen a jóvátétel, és mennyiben róható ki a győztesek oldalán álló utódállamokra stb. A békekonferencián a győztes nagyhatalmakon kí-

⁴³ Masaryk: Světová revoluce... 442.

⁴⁴ Masaryknak és Benešnek komoly fenntartásaik voltak ezzel kapcsolatban. A csehszlovák–lengyel ellentétek a tárgyalt időben már rendkívüli módon kiéleződtek, Masaryk és Beneš Csehország történelmi határait követelte, ami ellen a lengyelek tiltakoztak. Sziléziát Lengyelországhoz kívánták csatolni.

⁴⁵ Masaryk: Světová revoluce... 442.

vül az újonnan alakult, úgynevezett győztes közép-európai államok – Lengyelország, Csehszlovákia, Románia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság – is képviselték magukat. Ki voltak zárva a vesztesek és Szovjet-Oroszország. Az orosz kérdés, noha a konferencia hivatalos programjában nem szerepelt, jelen volt a tárgyaló termekben, ott volt szinte valamennyi probléma megvitatásánál, benne az ott született döntésekben is.

Románia helyzete csak közvetlenül a konferencia megnyitása előtt tisztázódott. Hosszú huzavona folyt akörül, hogy a román kormány Csehszlovákia és Jugoszlávia mellett részt vehet-e a győztesek oldalán a konferencián. Sokan úgy vélték, hogy Románia azzal, hogy 1918 márciusában abbahagyta a harcot, s aláírta a központi hatalmakkal a különbékét, megfosztotta magát ettől a jogtól, újabb hadüzenete pedig már lényegében a háború befejezésekor történt. Végül Brátianunak – nem utolsósorban a jó antantkapcsolatokkal rendelkező Take Ionescu segítségével – sikerült elérnie, hogy ott ülhetek a szövetségesek oldalán. A bukaresti titkos egyezmény érvényességét azonban minden erőfeszítése ellenére sem tudták elismertetni.

1919 januárjában mindhárom állam írásban nyújtotta be területi igényét. A területek jelentős részét már birtokukban tartották, csupán ezek szankcionálását, valamint más területekkel való kiegészítést kérték. Megfeledkezvén az önrendelkezési és etnográfiai elvekről, amelyekkel harcba indultak a soknemzetiségű Monarchia ellen, olyan területi igényeket jelentettek be, melyek ellentmondtak a fenti elveknek, és újabb soknemzetiségű államok létrehozását eredményezték. Hol néprajzi és történeti, hol pedig gazdasági és stratégiai érveket sorakoztattak fel érdekeik támogatására. „Amikor Beneš olyan lakosságnak Csehszlovákiához való csatlakozása mellett döntött volna, félretette a tényeket, kibővítette jelentőségüket”⁴⁶ – jegyezte fel erről Lloyd George brit miniszterelnök. Ez jellemezte a többi delegátus magatartását is.

A konferencián mind a három állam saját érdekeinek képviselésével, követeléseinek megalapozásával volt elfoglalva, s területi követeléseik egymás érdekei ellen is irányultak. Ez a tény bizonyos feszültséget idézett elő. Masaryk és Beneš a tervezett szövetség érdekében stratégiai szempontból fontosnak tartották, hogy Csehszlovákiának Jugoszláviával és Romániával közös határa legyen. Ezt két – a kárpát-ukrán és a burgenlandi – folyosó segítségével kívánták megvalósítani.⁴⁷ Bejelentették tehát igényüket Kárpát-Ukrajnára, a burgenlandi folyosó területét pedig Jugoszláviával kívánták megosztani. Románia aggodalommal szemlélte cseh kollégájának egész Kárpát-Ukrajna megszerzésére irányuló diplomáciai manővereit. A csehszlovák–román határt nem Máramarosnál – ahogy ezt Prága képzelte –, hanem jóval nyugatabbra kívánta meghúzni. Bánáton és Bácskán sem akart osztozkodni Jugoszláviával, pedig Belgrád határozottan aspirált ezekre a területekre. A csehszlovák–jugoszláv határ megállapításánál is ellentétesek voltak az elképzelések, s azok voltak a csehszlovák–lengyel és a jugoszláv–olasz követelések is. A szövetségesek oldalán álló államok területi igényei nehéz feladatok elé állították a békekonferenciát, mert a köztük levő határok megvonása okozta a legtöbb nehézséget. Nem véletlen, hogy képviselőik ezeknél időztek a legtovább.

⁴⁶ D. Lloyd George: *The Truth about the Peace Treaties*. II. London. 1938. 205.

⁴⁷ Masaryk: *Nová Evropa*. 303.

A szövetséges hatalmak álláspontja ezekben a kérdésekben jelentősen eltért. Az USA nem volt hajlandó elismerni a hadba lépése előtti egyezményeket, a bukarestit és a londonit. Az előbbit az antanthatalmak sem ismerték el. Wilson és Lloyd George a konferencia eme szakaszában még ragaszkodott ahhoz az elvhez, hogy a határokat úgy kell megvonni, hogy lehetőleg minél kisebb idegen népcsoportok kerüljenek az új államokba. „Nem lesz béke Európában, ha az új államokat megterheljük irredentizmussal” – jelentette ki Lloyd George.⁴⁸ Ugyanígy vélekedtek a legyőzött államokkal kapcsolatban is. Ilyen körülmények között Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia arra törekedett, hogy még a békekonferencia összehívása előtt birtokba vegye az igényelt területeket. Ezt nagyrészt sikerült is megvalósítaniuk. E lépések egyrészt megerősítették újonnan alakult kormányaik ingatag belpolitikai helyzetét, s lehetővé tették számukra, hogy a forradalmi erőket nemzeti feladatok megoldására koncentrálják – ami eleve a társadalmi mozgások gyengítéséhez vezetett. Másrészt pedig, hogy a szociális forradalmat továbbvinni akaró mozgalmakat elszigeteljék, illetve kíméletlenül felszámolják. A nemzeti sikerek mindhárom államban jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy a belpolitikai helyzet polgári keretek között konszolidálhassák. Magyarországon éppen fordítva történt: a három állam területfoglalási akciói aláásták a Károlyi-kormány pozícióit, és elősegítették bukását. Károlyi – nem utolsósorban a fentiek miatt – nem tudta a polgári demokratikus rendet stabilizálni, a forradalmi mozgalmak továbbfejlődését megállítani. 1919 márciusában Magyarországon győzött a proletforradalom.

Az utódállamok és a Magyar Tanácsköztársaság

A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltása nagy hatással volt Közép-Európa történetének további fejlődésére. Újabb impulzust adott a forradalmi mozgalmaknak Németországban, Ausztriában, Csehszlovákiában, Romániában és Jugoszláviában egyaránt. Minden mozgásban volt. 1919 januárjában a berlini felkelést ugyan elnyomták, de a forradalmi mozgalom tovább terjedt. Betetőzése a bajorországi tanácsköztársaság kikiáltása volt. E mozgalom azonban – Magyarországot kivéve – nem tudott kitörni a nemzeti keretektől, nem tudott nemzetközivé lenni. A nemzetközi összefogást végül is a szocialista forradalommal ellenkezők valósították meg, ami lehetővé tette számukra, hogy a forradalmi góccokat lokalizálják s egyenként felszámolják.

A forradalom elleni harc központja Párizs lett. A békekonferencia erőfeszítései most a forradalom elnyomására irányultak. Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia igyekezett hasznot húzni ebből a helyzetből, s mint a közép-európai „rend” őrei, nagyobb eréllyel követelték igényeik teljesítését. Beneš március 25-én Clemenceau-nak írt levelében felhívta figyelmét arra a veszélyre, amelyet a Magyar Tanácsköztársaság győzelme, valamint a német, az osztrák és a lengyel forradalmi mozgalmak fellendülése teremtett Csehszlovákia számára. Egyben arra kérte, hogy a belső rend fenntartása érdekében támogassa követeléseit a fenti három állammal szemben.⁴⁹ Bukarest és Belgrád hasonlóképpen érvelt. Az érvek logikusak és hatásosak voltak. Párizsban és elővárosaiban ezekben a napokban lázasan ke-

⁴⁸ Lloyd George: i. m. 20.

⁴⁹ O československé zahraniční politice. Praha 1956. 48. l.

resték a válságból kivezető utat. A Tanácsköztársaság elleni katonai intervenciótól kezdve a vele való kapcsolatok, illetve tárgyalások felvételén keresztül a közép-európai államok gazdasági és politikai támogatásig fontolóra vettek minden lehetőséget. Az utóbbi javaslat – amely Wilson és Lloyd George elképzelésén alapul – e tekintetben nem kívánt különbséget tenni győzők és legyőzöttek között. Ami pedig a Tanácsköztársaság elleni intervenciót illeti, mivel az USA és Anglia ellenezte a szövetséges hatalmak nyílt katonai beavatkozását, a francia kormány Csehszlovákiának, Jugoszláviának és Romániának szánta ezt a szerepet. Elképzeléséhez – nem utolsósorban a francia érdekek ellensúlyozása céljából – Olaszország is csatlakozott. Ezzel egy időben azonban kész volt tárgyalásokat folytatni a Tanácsköztársaság vezetőivel. A legnagyobb titokban megindult a csehszlovák és román intervenció előkészítése. Jugoszláviát sem az előkészületekbe, sem a későbbi akcióba nem sikerült bevonni, bármennyire is törekedett erre Párizs, Prága és Bukarest.⁵⁰ A belgrádi egyezmény – amelyet Kun Béla is elismert – lényegében kielégítette Jugoszlávia területi követeléseit Magyarországgal szemben. Olaszország aktív szerepe az intervenció előkészítésében viszont óvatosságra intette Jugoszláviát, hiszen nyilvánvaló volt, hogy a bolsevizmus elleni harc címén közép-európai hatalmi pozícióit kívánja erősíteni. A jugoszláv–olasz viszony a békekonferencián tovább romlott, mert a római kormány nem volt hajlandó semmilyen kompromisszumra, s ragaszkodott a londoni egyezményben ígért területekhez, a jugoszláv–csehszlovák folyosó megvalósítását pedig a leghatározottabban ellenezte. A jugoszláv–olasz határon napirenden voltak a határincidensek. De mivel meglehetősen feszült volt a helyzet a román és a bolgár határon is, Jugoszláviának az ezekkel vívott harcra kellett összpontosítania erejét.

Csehszlovákiában és Romániában sem volt teljes a nyugalom, hiszen a belgrádi egyezménynek a Kormányzótanács általi elismerése és a Vix-féle jegyzék visszautasítása azt jelentette, hogy Budapesten nem mondtak le a cseh és román csapatok által 1918 decemberében önkényesen megszállt területekről. A román kormány nyugtalanságát fokozta az a tény is, hogy a nyugati hatalmak – Franciaországot kivéve – már elhibázottnak tartották a Vix-jegyzéket, s értelmi szerzőjét, Clemenceau-t hibáztatták a Károlyi-rendszer bukásáért és a Tanácsköztársaság létrejöttéért. Április elején Smuts tábornokkal újabb jegyzéket juttattak el Budapestre, mely a korábbinál jóval kedvezőbb javaslatot tett a demarkációs vonal meghúzására. A Tanácsköztársaság vezetői azonban csak a belgrádi egyezmény által meghatározott vonalak alapján voltak hajlandók semlegességi zónát elfogadni. Így a közvetlen tárgyalások Magyarország és a nyugati hatalmak között ezzel meg is szakadtak.⁵¹

A Károlyi-kormány megbuktatásával a szomszédok nem érték el céljukat. Az őket közvetlenül érintő kérdésben, vagyis Magyarország integritásának kérdésében a Tanácsköztársaság vezetői kezdetben formailag folytatták elődeik külpolitikáját. A tartalmi változás az volt, hogy Kun Bélának ezt a politikát a nemzetközi proletárforradalom részének, a Duna-völgyi nemzetek szocialista együttélésének megvalósításaként fogták föl, ami még fokozottabb veszélyt jelentett a csehszlovák és a

⁵⁰ A belgrádi kormány kitérő válaszokat adott. Párizs és Prága sürgetésére azonban kilátásba helyezte, hogy bizonyos csapatokat készenléte helyez.

⁵¹ Lásd erről *L. Nagy Zsuzsa*: A párizsi békekonferencia és Magyarország. Budapest 1965. 79–147; *V. Král*: A csehszlovák burzsoázia intervenciók háborúja a Magyar Tanácsköztársaság ellen 1919-ben. Szlovákiai Szépirodalmi Könyvkiadó 1956. Kéziratomból elkészülte után jelent meg *Ormos Mária* Pádovától Trianonig című könyve. Ezért az ő kutatási eredményeit, sajnos, nem tudtam hasznosítani.

román kormánykörök számára. Mindez cselekvésre készítette őket, s 1919. április 16-án a román hadsereg – Franciaország és Olaszország támogatását maga mögött tudva – átlépte a demarkációs vonalat, és előrenyomult egészen a Tiszáig. A csehszlovák kormány ugyancsak elérkezettnek látta az időt, hogy a bolsevizmus elleni harc jelszavával birtokba vegye azokat a területeket, amelyekre még aspirált, így Magyarország legjelentősebb szénmedencéjét, Salgótarjánt. Igényt tartott még Nyugat-Magyarország jelentős területeire is, hogy Csehszlovákiát egy kb. 250 négyzetkilométer szélességű sávval összeköthesse Jugoszláviával. Ezenkívül sürgősen el kellett foglalnia a szövetséges hatalmak által már odaítélt Kárpát-Ukrajnát, mielőtt azt a román csapatok megtették volna. A prágai kormány biztosra vette, hogy sor kerül katonai intervencióra, s ehhez mindenképpen csatlakozni kívánt. Beneš március 26-án arra kérte Pichon francia külügyminisztert, hogy a szövetséges hatalmak vagy Franciaország által indított intervencióba vagy bármilyen háborúba feltétlen vonják be Csehszlovákiát is.⁵² Most azonban, noha elhatározott tény volt, hogy a franciák elképzelése szerint Romániával és Jugoszláviával együttesen háborút indítanak Magyarország ellen, az adott kül- és belpolitikai helyzetben jobbnak látták várni. A hivatalos fórumok cáfolták azt az állítást, hogy Csehszlovákia csatlakozik a román támadáshoz. Masaryk még április 23-án is ezt tette. A közvéleményt ugyanis elő kellett készíteni. A népet fél évvel a háború befejezése után nem volt könnyű újabb háborúba vinni, nem beszélve a proletariátus körében a Magyar Tanácsköztársaság iránti szimpátiáról. Áthangolásukhoz idő kellett. Mindezt egy polgári demokratikus állam kormánya nem hagyhatta figyelmen kívül, a román kormány azonban megtehetette. Prága ingadozásában kétségtelenül szerepet játszott még az a tény is, hogy Jugoszlávia visszautasította az akcióhoz való csatlakozást. Végül azonban a román támadás következtében előállt helyzet – a Vörös Hadsereg az egész fronton visszavonulóban volt – alkalmat és lehetőséget kínált a prágai kormánynak, hogy különösebb kockázat nélkül birtokba vegye azokat a területeket, amelyekre igényt tartott. 1919. április 26-án a csehszlovák hadsereg átlépte a demarkációs vonalat, s 6 nap leforgása alatt elfoglalta Kárpát-Ukrajnát – megteremtve ezzel az összeköttetést a románokkal, akik akkor már a Tiszánál álltak –, majd pedig birtokba vette Miskolcot, és közvetlenül Salgótarján alá ért.

A Tanácsköztársaság katonai helyzete rendkívül súlyos lett. Április végén a Kormányzótanács jegyzéket küldött Prágába, Bukarestbe és Belgrádba, melyben közölte a három állam kormányával, hogy nem áll a területi integritás alapján, s elismeri a nemzeti területi igényeket. Egyben felszólította a csehszlovák és román kormányt, hogy azonnal szüntessék be a Magyarország elleni hadműveletet. Ezzel egy időben felhívással fordult Wilsonhoz: intézkedjék a katonai intervenció beszüntetéséről.⁵³ Az USA és Nagy-Britannia a leghatározottabban elítélte a két állam önkényes akcióját. Elérték, hogy a békekonzferencia levélben szólította fel Bukarestet és Prágát, hogy azonnal szüntesse be a támadást.⁵⁴ Az adott helyzetben Románia célszerűbbnek tartotta átmenetileg megállítani a további előrenyomulást. Annál is inkább, mert a szovjet hatalom ultimátuma, amely Besszarábia katonai és közigazgatási kiürítését követelte, arra készítette a román kormányt, hogy katonai erejét a szovjet–román határra koncentrálja. Egyébként pedig Magyarországgal

⁵² O československé zahraniční politice. 48.

⁵³ L. Nagy Zsuzsa: i. m. 79–147.

⁵⁴ Uo.

szembeni területi igényeit lényegében kielégítette, hiszen hadserege a Tiszáig jutott. Más volt a helyzet Csehszlovákiával, amely egyik lényeges célját, Salgótarján birtokbavételét még nem tudta elérni, s ezért a felszólítás ellenére sem hagyott fel a támadással.

A magyar Forradalmi Kormány közben megszervezte és megerősítette a Vörös Hadsereget, s május 20-án ellentámadást indított. A csehszlovák hadsereget megállította, majd kiszorította Magyarország területéről. Június elején már átlépte a demarkációs vonalat, s elfoglalta a többségében magyarok által lakott Kelet-Szlovákiát, június 15-én pedig Eperjestől északra elérte a lengyel határt. (A Magyar Tanácsköztársaság vezetői ugyanis arra törekedtek, hogy közvetlen összeköttetést teremtsenek a szovjet hatalommal.) Egy nappal később, június 16-án Eperjesen kiáltották a Szlovák Tanácsköztársaságot. Kun Béla ama döntésének alapja, hogy a magyar forradalmat a demarkációs vonalon túlra is kiterjeszti, a nemzetközi forradalom elméletén és gyakorlatán alapult. Ezzel Közép-Európában egy szocialista, konföderatív, szövetséges állam létrehozását kívánta elősegíteni. Naiv és irreális elképzelések voltak ezek.

A prágai kormány helyzete kritikussá vált. Románia továbbra sem volt hajlandó katonailag támogatni Csehszlovákiát, illetve folytatni a Magyarország elleni háborút, ami tehermentesítette volna Prágát. Vetélkedésük Kárpát-Ukrajnáért rányomta bélyegét a Tanácsköztársaság elleni együttműködésükre is. Ez kiderült többek között abból is, hogy Csehszlovákia akkor szánta rá magát a gyors katonai akcióra, amikor a román egységek a Tiszáig nyomultak, s tartani kellett attól, hogy Kárpát-Ukrajnát is birtokukba veszik. A románok pedig rögtön megállították a támadást, amikor a csehszlovák csapatok nyomultak előre, és a Vörös Hadsereg északi hadjárata alatt sem voltak hajlandók azt újra megindítani, noha erre a nehéz helyzetben levő cseh hadsereg vezetése több alkalommal kérte őket.

Beneš június elején Párizsba sietett, s tárgyalt Clemenceau-val és Foch-sal. Ők mindketten készek voltak a kért katonai támogatást megadni, vagyis Budapest ellen fellépni, de csak egy feltétellel: „ha a szerbek, a románok és a csehszlovákok együtt lépnek fel”.⁵⁵ Párizsban az akció vezetését Benešre kívánták bízni. Masaryk hozzájárult a tervhez, noha meglehetősen szkeptikus volt a feltétel teljesítését illetően, hiszen a háború utáni események már nyilvánvalóvá tették, hogy a szerbek és a románok kizárólag saját területi aspirációikkal vannak elfoglalva. A Benešsel való megbeszélés után Foch hadműveleti tervet dolgozott ki a Tanácsköztársaság leverésére, s abban a csehszlovák, szerb és román hadsereg részvételével is számolt.⁵⁶ Tervét azonban nem tudta elfogadtatni sem a szerbekkel, sem pedig a románokkal. Az előbbieket továbbra is meg kívánták őrizni semlegességüket, az utóbbiak pedig kizárólag maguknak akartak minden előnyt, amely a Vörös Hadsereg Csehszlovákia elleni sikereiből fakadt. Foch terve tehát megbukott.

1919. június 13-án Párizsban véglegesen megállapították a Magyarország és Csehszlovákia, valamint Magyarország és Románia közötti demarkációs vonalat. Mindkét esetben lényegében a francia álláspont érvényesült. Ezzel egy időben a szövetséges hatalmak jegyzékben szólították fel a harcoló feleket az ellenségeskedések beszüntetésére. A magyar kormánytól ultimátumszerűen követelték a te-

⁵⁵ Documents on British Foreign Policy. 1919–1938. First Series vol. I–VIII, XII. London 1947–1962 (a továbbiakban DBFP.). I. 127–129.

⁵⁶ Uo.

rületek kiürítését a megjelölt demarkációs vonalig.⁵⁷ A nyugati hatalmak felszólítására a Vörös Hadsereg, valamint a szlovák forradalmi ezredek megkezdték a visszavonulást a demarkációs vonal mögé. Románia azonban figyelmen kívül hagyta a békekonferencia felszólítását. Hadseregét nem vonta vissza, sőt újabb ellentámadásba ment át, és egészen Budapestig nyomult előre. Erre az időközben francia segítséggel átszervezett és a hazatért Csehszlovák Légióval megerősített csehszlovák hadsereg is ellentámadást indított. A Magyar Tanácsköztársaság rendkívül nehéz helyzetbe került. A Kormányzótanács 1919. augusztus 3-án lemondott.⁵⁸ Románia és Csehszlovákia pedig, az úgynevezett „bolsevik tűzfészket” felszámolandó, Magyarország teljes megszállására törekedett. A román hadsereg augusztus 4-én bevonult Budapestre. Emiatt konfliktusa támadt a békekonferenciával, de mivel Franciaország hallgatólagos támogatását élvezte, hosszú ideig szabotálta a konferencia határozatainak végrehajtását. A prágai kormány, nem akarván élezni a helyzetet a szövetséges hatalmakkal, nem hallgatott az otthoni körökre, akik a román példa követését ajánlották. Megelégedett a békekonferencia által július 13-án kijelölt demarkációs vonallal és a június 18-i döntéssel, amely Kárpát-Ukrajnát Csehszlovákiához csatolta. Erőit arra koncentrálni, hogy e döntéseknek érvényt szerezzen. A román kormány ugyanis visszautasította a június 13-án kijelölt demarkációs vonalat, s a Vix-jegyzékben feltüntetett vonalat fogadta el. A június 13-i döntést szabotálta, megszállva tartotta a kárpát-ukrán területeknek egy részét, s nem volt hajlandó azokat kiüríteni, illetve Csehszlovákiának átadni. A Magyarország felett aratott fegyveres győzelem (bevonulásuk Budapestre) növelte a román politikai és katonai körök magabiztosságát. Nemcsak Magyarország anyagi javait akarták Romániába szállítani, hanem Kárpát-Ukrajnát is. Ez ellen a prágai kormány a legerélyesebben tiltakozott Bukarestben és Párizsban, követelve a területek azonnali átadását, s a károk megtérítését.⁵⁹ Ezen ügy miatt komoly feszültség keletkezett Csehszlovákia és Románia között, melyet csak fokozott a román kormánynak az a törekvése, hogy Magyarországgal külön fegyverszüneti békét kössön. Nyugtalanítók voltak azok a komoly forrásból származó hírek is, melyek szerint Bukarestben valóban fontolóra vették a szegedi kormány javaslatát egy Magyar–Román Perszonálunió megalakítására. Románia különbéke-kísérlete ellen Csehszlovákia és Jugoszlávia együttesen lépett fel. Párizsban jegyzékben tiltakoztak a belgrádi egyezmény és a szövetségesek június 13-i határozatával szemben álló román terv ellen.⁶⁰ 1919. augusztus első napjaiban főként a román–jugoszláv viszony éleződött ki, méghozzá annyira, hogy háború kirobbantásától kellett tartani. Ebben a helyzetben a Peidl-kormány megkísérelte, hogy Jugoszláviával fogjon össze Románia ellen. Míg tehát a szegedi kormány Bukarestben, addig a hivatalos magyar kormány Belgrádban tapogatózott. Augusztus 4-én Peidl megbízottakat küldött Belgrádba, hogy a két ország kapcsolatának normalizálásáról tárgyaljanak. Pašić azonban

⁵⁷ 1919. június 13-án Párizsban véglegesen megállapították a Magyarország és Csehszlovákia, valamint a Magyarország és Románia közötti demarkációs vonalat. Ezzel egy időben felszólították őket a harc beszüntetésére.

⁵⁸ Lásd erről L. Nagy Zsuzsa: i. m.; *Arató Endre: Tanulmányok a szlovákiai magyarok történetéből.* 1918–1975. Budapest 1975. 13–32.

⁵⁹ Ministère des Affaires Etrangères Archives, Diplomatiques, Série Europe 1918–1929 (továbbiakban AD.); Tchecoslovaquie (a továbbiakban T.); Beneš levele Osuskýnak, 1920. január 15.; uo. Roumanie (a továbbiakban R.), vol. 50. A csehszlovák kormány jegyzéke a francia kormánynak, 1920. augusztus.

⁶⁰ Uo.

rendkívül óvatosan fogadta a Peidl-kormány közeledését. A még senki által el nem ismert, előreláthatóan átmeneti kormánnyal nem kívánt tárgyalásokban bocsátkozni.⁶¹

A Tanácsköztársaság leverése után bizonyos közeledés volt tapasztalható Csehszlovákia és Jugoszlávia között. 1919 szeptemberében Beneš Trumbićsal találkozott, akivel megtárgyalta a két állam együttműködésének lehetőségeit. A kibontakozó együttműködésnek kezdetben kifejezetten románellenes éle is volt. Mindketten elleneztek a magyar különbékét vagy az esetleges szövetséget. A közeledés döntő indítéka azonban Magyarország volt. Az 1919. augusztus 6-án Budapesten lejátszódott események ugyanis véget vetettek a Jugoszlávia és Magyarország közötti viszonylag békés periódusnak. Augusztus 6-án a Friedrich vezette jobboldali csoport megbuktatta a szakszervezeti kormányt. Az ország élére homo regius minőségben Habsburg József főherceg – a Habsburg-család magyar ágának tagja – került. A magyarországi események, amelyeket a Habsburg-restauráció első lépéseinek fogtak fel, izgalomba hozták a belgrádi és a prágai kormányköröket. Az ijedséget fokozták azok a bizalmas értesülések, melyek szerint a puccsot román segítséggel, francia támogatással hajtották végre.

Csehszlovákia és Jugoszlávia neheztelt Franciaországra Romániával és József főherceggel kapcsolatos politikája miatt, s Nagy-Britanniánál és az Egyesült Államoknál kerestek orvoslást. Augusztus 12-én a prágai, 13-án a belgrádi kormány tiltakozott jegyzékben a békekonzferencián József főherceg hatalomra kerülése ellen. Rámutattak arra, hogy a Habsburg-restauráció veszélyezteti államaik biztonságát. Kérték a konzferenciát, ne támogassa ezeket a kísérleteket, s ne ismerje el József főherceg hatalmát.⁶² Wilson és Lloyd George elleneztek mindent, ami a közép-európai nyugalmi állapotok helyreállítását késleltette, s elérték azt is, hogy a békekonzferencia tiltakozott a főherceg ellen. Olaszország, megtudván, hogy Párizsban némi szerepe volt Habsburg József hatalomra kerülésében, szintén támogatta az angol és amerikai javaslatot. Franciaországnak pedig nem maradt más hátra, mint a helyzetet tudomásul venni. Megszületett tehát a nagyköveti konzferencia ismert februári jegyzéke, amelyben a szövetségesek elítélték a Habsburg-törekvéseket. A jegyzék tudatta a magyar kormánnyal, hogy a restaurációt nem tűrnék el.⁶³ József főherceg kénytelen volt félreállni, a franciák azonban továbbra sem mondtak le trónra juttatásáról.

A trianoni béke előkészítése és az utódállamok

1919 folyamán a legyőzött államok többsége aláírta a békeszerződést: 1919 júniusában Németország, szeptemberben Ausztria, novemberben Bulgária, s hátramaradt még Magyarország és Törökország. A legtöbb nehézséget a Magyarországgal való békekötés okozta, ami persze nem volt véletlen: itt voltak ugyanis a legkeményebbek a békefeltételek. A magyar béketárgyalásokat 1920 januárjára hívták össze. Valamennyi érdekelt állam nyugtalanul készült, mert a vita keménynek ígérkezett. Magyarország szomszédai már a konzferencia előtt értesültek arról, hogy az Apponyi vezette magyar békedelegáció az integritás visszaállítását fogja követelni,

⁶¹ AD. Europe 1918–29. Jougoslavie (a továbbiakban Y.), vol. 62. A belgrádi francia követ jelentése Clemenceau-nak, 1919. augusztus 8.

⁶² Uo.

⁶³ DBFP. vol. I. 1919.

s Horvátországon kívül semmilyen területről nem akar lemondani. Beneš javaslatral fordult a belgrádi és a bukaresti kormányhoz, hogy hangolják össze tevékenységüket, tartsanak össze: „Párizsban nehéz munka vár ránk – hangzott az üzenete –, ha érdekeinket meg akarjuk védeni.”⁶⁴ Javaslatra meghallgatásra talált. A közös veszély egy táborba hozta az eddig külön utakon járó és egymással is hadakozó három államot, s együttműködésre készítette őket. Közös memorandumban rögzítették Magyarországgal szemben fennálló követeléseiket, közösen válaszoltak a magyar kormánynak a trianoni békével kapcsolatos beadványára.⁶⁵ A kisantant elnevezés ezekben a napokban került forgalomba, noha megalakítására Beneš erőfeszítései ellenére ekkor még nem került sor. Trumbić és Take Ionescu ugyanis visszautasította csehszlovák kollegájának javaslatát, hogy kössenek szerződést, „amely biztosítékot nyújt számukra a magyar veszéllyel szemben”.⁶⁶ Feleslegesnek tartották, hiszen a békekonferencia visszautasította Apponyi területi követeléseit, valamint a népszavazásra vonatkozó kérelmét, s lényegében szankcionálta az általuk kívánt határokat. A teljes politikai elszigetelésben levő, katonailag és gazdaságilag kimerült Magyarországot nagyhatalmi támogatás nélkül nem tartották veszélyesnek. Olaszországot, illetve Szovjet-Oroszországot annál inkább! Románia ingadozásában szerepet játszott az a tény is, hogy egy szláv túlsúlyú tömbbel kapcsolatban bizonyos aggályai voltak. Ezeket az olasz kormány kezdettől fogva erősítette benne. Rómában ugyanis Olaszország érdekeivel ellentétesnek tartották egy erős szláv tömb megalakítását, mert – hangoztatták – ez a nem szláv népekre káros kihatással lesz. Valójában az olaszok mindenekelőtt Jugoszlávia pozícióinak megerősítésétől félték.⁶⁷ Az olasz–jugoszláv ellentétek a tárgyalások idején rendkívüli módon kiéleződtek. G. D’Annunzio fasiszta csapatai 1919 szeptemberében elfoglalták Fiumét, s szövetségeseinek tiltakozására sem voltak hajlandók onnan kivonulni. Az olasz kormány minden eszközt megragadott Jugoszlávia gyengítésére. Belgrád erejét és figyelmét Olaszország kötötte le. Számára ez jelentette a fő veszélyt.

Románia az önkényesen megszállt besszaráb területek miatt Szovjet-Oroszországgal volt ellenséges viszonyban, s politikájának középpontjában e területek biztosítása állott. A Beneš által felajánlott szűk szövetségi rendszer ebben nem jelentett volna támaszt számára. Take Ionescu tehát olyan szövetséget akart létrehozni, amely Románia keleti és balkáni határait is védi, s ezért ragaszkodott Lengyelország és Görögország bevonásához. Javaslatát Beneš visszautasította. A csehszlovák diplomácia vezetője nem akarta a kisantantot Románia bonyolult problémáival megterhelni, méghozzá olyan országgal bevonásával, mint Lengyelország, amellyel területi ellentétei voltak, s ráadásul veszélyeztette volna Csehszlovákia vezető szerepét a tömbön belül. De Jugoszlávia is visszautasította a román tervet, mert számára Olaszország volt a fő veszély, s ezellen sem Beneš minimális, sem pedig Take Ionescu maximális terve nem nyújtott volna védelmet. Belgrádban olyan megállapodásokat kívántak volna kötni, amelyek biztosították volna a jugoszláv–olasz határt is. Ilyen szövetségest azonban sem most, sem később nem találtak.

⁶⁴ Diplomatické dokumenty o spojeneckých smlouvách Republiky Československé s Královstvím Srbů, Chorvatů a Slovinců s Královstvím rumunským. Praha 1923 (a továbbiakban Diplomatické dokumenty MD.)

⁶⁵ Š. Osuský: Malá dohoda. Praha. 1933. 10–11.

⁶⁶ AD. Europe 1918–29. T., vol. 65. f. 43.

⁶⁷ Archivio Storico del Ministro degli Affaire Esteri, Seria politica 1919–1939 (a továbbiakban AS-MAE.). A római román követ jelentése a külügyminiszternek, 1921. március 10.

A megalakulás

A francia–magyar közeledés szerepe

Az előzőkben láthattuk, hogy Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia eltérő érdekei mennyire kiélezték a három állam közötti viszonyt. Különösen a jugoszláv–román kapcsolatok előtt tornyosultak akadályok. 1919 folyamán az együttműködés a három utódállam között rendkívül laza volt, és mindig csak két államnak sikerült közös nevezőre jutni. Az év első felében Csehszlovákiának és Romániának, a másodikban Csehszlovákiának és Jugoszláviának. Komolyabb – mindhárom államra kiterjedő – együttműködésre csak 1920 elején került sor, amikor meg kellett akadályozni, hogy Apponyi Albert érvényt szerezzen a magyar béke delegáció követeléseinek. Ezt követően a három állam ismét külön utakon járt.

Beneš javaslatát a kisantant megalakítására Jugoszlávia és Románia ekkor még visszautasította. A történelmi események hatására előbb Jugoszlávia, később Románia elfogadta Beneš javaslatát a szövetség létrehozására, vagyis a korábbi lehetőségből valóság lett. A továbbiakban részletesen megvizsgáljuk azokat az okokat, melyek a katalizátor szerepét játszották a kisantant létrejöttében. Ezek helyi és európai jellegűek voltak, s összefüggtek egyrészt a francia–magyar közeledéssel, a Duna-konföderációs tervekkel, másrészt a Habsburg-restaurációs kísérletekkel és a burgenlandi válsággal. Azokkal az eseményekkel tehát, amelyek veszélyeztették az adott status quót.

Ez a fejezet nyomon követi Franciaország dunai politikájában bekövetkezett fordulatot, megvizsgálja annak hátterét és célját. Bemutatja a francia–magyar tárgyalásokat, illetve megegyezést, amely döntő szerepet játszott a kisantant megalakulásában. Feltérképezi azokat az erőket, amelyek külön és együtt felléptek a francia törekvések ellen, a amelyek végül is győzedelmeskedtek. Rekonstruálja a tárgyalások menetét annál is inkább, mert mind a korabeli sajtóban, mind a diplomáciai körökben messzemenően felnagyították az eseményt.

A világsajtó hónapokon keresztül cikkezett a francia–magyar titkos gazdasági és politikai egyezményekről. A diplomaták Budapesten és Párizsban hivatalosan tiltakoztak a béke felrúgását jelentő szerződések ellen. Hosszú ideig a történetírás is erős bizonytalanságot mutatott e kérdésben. Az 1927-ben közzétett néhány, az összefüggésekből kiragadott irattól eltekintve – amire mad később kitérünk – a kérdés tisztázásának lehetőségét a Magyar Külügyminisztérium által 1939-ben

publikált forráskiadvány nyújtotta.¹ Az ebben nyilvánosságra hozott dokumentumok – noha az egyes eseményeket általában (néhány esetet kivéve) korrektül adják vissza – a kérdés egészét illetően természetesen mégis aránytalanságokat, olykor torz képet mutatnak. A Quai d’Orsay ma már hozzáférhető iratanyaga lehetővé teszi az események sokoldalúbb, hitelesebb ábrázolását.

A francia dunai politikában bekövetkezett fordulatnak sok kiváltója volt. Mindenképpen jelentős szerepet játszottak benne azok a belpolitikai változások, amelyek az 1920-as januári francia elnökválasztások után bekövetkeztek. Poincaré és Clemenceau helyére Deschanel és Millerand került. Az új elnök és miniszterelnök, főként pedig a külügyi főtitkár, Paléologue komolyan foglalkozni kezdett azzal a tervvel, hogy a Monarchia területén francia befolyás alatt álló, megbízható, gazdaságilag egységes dunai hatalmat hívjanak életre, amely támasza lehet mind német, mind orosz politikájuknak. Úgy vélték ugyanis, hogy ez a hatalom útját állhatja Németország keleti terjeszkedésének, s ugyanakkor ellensúlyozhatja a keletről jövő bolszevik veszélyt. Céljuk tehát – mint látjuk – változatlan maradt: ugyanazért küzdöttek elődeik – Poincaré és Clemenceau – is, előbb fegyverrel, majd pedig diplomáciai eszközökkel; ezt tartották szem előtt egy-egy katonai intézkedésnél éppúgy, mint a békefeltételek kiszabásánál. A változás e cél megvalósításának módjában mutatkozott, mert a „hogyan”-t illetően kezdettől fogva komoly ellentétek merültek fel a francia politikai körökben. Itt – akár a nemzetközi életben – két irányzat küzdött egymással. Az egyik csoport szigorú békefeltételek kiszabásával, az ellenség minél nagyobb mérvű gyengítésével s keleti szövetségeseik erősítésével kívánta elérni célját. A másik irányzat – a megbékélés – hívei elégtelennek tartották a győztes utódállamokra támaszkodó, arra korlátozódó biztonsági politikát. A gazdaságilag és politikailag szétdarabolt, „balkanizált Közép-Európát” nem tartották megfelelő ellensúlynak a német és az orosz veszéllyel szemben. A Quai d’Orsay új irányítói egyesíteni kívánták a kis utódállamokat – tekintet nélkül arra, hogy győztesek vagy legyőzöttek –, akár egy dunai konföderáció kereteiben, akár a Habsburg-restauráció segítségével. A két elképzelés egy időben fogant, parallel létezett. Kezdetben az előbbivel, később – amikor kiderült, hogy valamennyi dunai állam szembefordul e francia tervvel – az utóbbival próbálkoztak.

Párizsban tehát két föderációs terv létezett: egy maximális és egy minimális. A maximális terv öt dunai államot – Ausztriát, Magyarországot, Csehszlovákiát, Jugoszláviát és Romániát – kívánt egyesíteni. A minimális csak Magyarországot, Romániát és Lengyelországot. Az előbbiben a német-, az utóbbiban a szovjetellenes tendenciák domináltak.

A francia tervek az önálló, részben kibékülő kis államokat különböző szinten – a gazdasági preferenciától a vámunió keresztlül egészen a konföderációig – kívánták összefogni. Párizsban konkrétan csak a gazdasági integráció kérdésével foglalkoztak. A politikai integráció inkább csak távolabbi célként, távlati tervként szerepelt, melyre majd a gazdasági problémák rendezése után kerülhet sor.

¹ Papers and Documents Relating to the Foreign Relations of Hungary, vol. I. Budapest 1938. (a továbbiakban PDH.) E forrás alapján írta meg 1941-ben *Mario Toscano* L'accordo revizionista franco-ungherese del 1920 (Politica, fasc. CXLII–CXLV. 1941) című tanulmányát. E tanulmány bővebb és átdolgozott változata 1963-ban a *Pagini di Storica Diplomatica Contemporanea II.* (Milano 1963) *Le origin della Piccola Intesa* című fejezetben jelent meg. A francia–magyar tárgyalásokról lásd még *Ormos Mária*: Francia–magyar tárgyalások 1920-ban (Századok 1975/5–6; *Adám Magda*: Dunai konföderáció vagy kisantant (Történelmi Szemle 1977/3–4).

Elsődleges feladatnak az utódállamok gazdasági kongresszusának összehívását tartották, ahol az érdekelt felek közvetlenül egymással fognak megállapodni a kereskedelmi kapcsolat kiépítésében, a belső munkamegosztás sokoldalú fejlesztésének kérdésében, s vámunióra, fizetési eszköz közösségre lépnek.

A francia dunai terv lényege tehát: megbékíteni és konszolidálni a versailles-i Közép-Európát, hogy az alkalmas legyen a francia érdekek védelmére a német és a szovjet kérdésben, vagyis hogy ellensúlyozhassa az Anschluss-törekvéseket és a bolsevik veszélyt. S végül pedig – de nem utolsósorban – ez a szövetség megakadályozza majd, hogy Nagy-Britannia és Olaszország megvalósítsa gazdasági és politikai elképzeléseit a Duna-medencében.

A párizsi és római levéltárakban talált iratok fényt derítenek a szövetséges hatalmak Duna-medencei rivalizálására, arra a harcra, amely rögtön a béketárgyalások után megindult a három állam között a gazdasági és politikai befolyás megszerzéséért a felosztott térségben. A szövetségesek ellentétei, melyek a háború befejezése után azonnal felszínre törtek,² a húszas évek elején tovább mélyültek, s alaposan kikezdték a brit–francia entente cordiale-t, a versailles-i Európa egyik alappillérét. Az európai politika két főszereplője, Nagy-Britannia és Franciaország különbözőképpen, különböző módon ítélte meg számos fontos európai problémát. Itt csak azokra a nézetkülönbségekre utalunk, amelyek témánkhoz kapcsolódnak. Homlokegyenest ellentétes koncepciót képviseltek például a biztonság kérdésében. Franciaország mindenekelőtt egy esetleges újabb német agresszió ellen akarta magát biztosítani. A hagyományos orosz szövetség elvesztése, valamint a Nagy-Britannia és az USA által ígért garanciák hiábavalósága arra késztették, hogy kollektív biztonsági rendszert hozzon létre a *Népszövetségi Paktum* 10. és 16. paragrafusai alapján. Ezek az intézkedések azonban nem nyújthattak elegendő biztosítékot, mert Nagy-Britannia arra törekedett, hogy a minimumra csökkentse az ezzel kapcsolatos kötelezettség vállalását. Párizsban tehát fokozottabban kezdtek foglalkozni a keleti szövetségi rendszer kiépítésével. Ez azonban korántsem bizonyult könnyű feladatnak – mint látni fogjuk – még Lengyelország és Csehszlovákia esetében sem, noha mindkét állam külpolitikája lényegében szinkronban volt a francia törekvésekkel.

A tervezett francia keleti szövetségi rendszernek az volt a legnagyobb gyengéje, hogy Nagy-Britannia nem volt hajlandó garanciákat vállalni Németország keleti határait illetően, s e mellett a kezdeti álláspontja mellett végig kitartott. Amíg tehát Franciaország számára a biztonsági kérdés elsősorú politikai kérdés volt, egyenértékű a Németország elleni garanciákkal, addig Nagy-Britanniánál csak másodrangú szerepet játszott, s a gazdasági kérdések voltak a hangsúlyosabbak.

A francia és az angol koncepció közötti különbség a két állam Duna-medencei politikájában is tükröződött: Nagy-Britanniát a térség gazdaságilag, Franciaországot politikailag érdekelte; az előbbi állam a politikai konszolidációt tekintette *conditio sine qua non*-nak a tervezett gazdasági rekonstrukciókhoz – az utóbbi éppen fordítva: a térség gazdasági talpraállítását látta a versailles-i béke biztosítása feltételének.

² „Meg kell mondjam Önnek – jelentette ki Clemenceau brit kollégájának s ellenfelének, Lloyd George-nak –, hogy a fegyverszünet utáni napon az Ön személyében Franciaország ellenségére találtam. – Nem tesz semmit –, felelt Lloyd George –, hiszen ez volt mindig hagyományos politikánk.” G. Clemenceau: *Grandeur et misère d'une victoire*. Paris 1930. 90.

Mindez persze nem azt jelenti, hogy Anglia nem avatkozott volna bele a térség politikai jellegű kérdéseinek rendezésébe. A dokumentumok tanúsága szerint ugyanis a brit diplomácia nagyon is odafigyelt ezek alakulására, jelentős, sőt olykor determináló szerepet játszott eldöntésükben. Példa erre Horthy hatalomra kerülése, Friedrich és József főherceg félreállítása, Franciaország Duna-konföderációs tervének megbuktatása, a francia–magyar tárgyalások zátonyra juttatása s a kisan-tant megalakulása – méghozzá annak Beneš, és nem Take Ionescu által elképzelt formájában. S ugyancsak példa a Habsburg-restaurációs kísérletek megüsitása is. Mindebből kitűnik, hogy a tárgyalt időszakban Nagy-Britannia – paradox módon – a versailles-i békeszerződés első számú védelmezőjeként lépett fel. Annak a szerződésnek a betartásáért szállt síkra, amelyet a párizsi békekonferencián kifejezetten ellenezett, s amelynek revízióját később maga is elkerülhetetlennek és szükségesnek vélte. Ezekre a kérdésekre később részletesen kitérünk.

Mi készítette Nagy-Britanniát, hogy e térségben – amellyel szemben állítólag indifferens volt – exponálja a politikai kérdéseket? Tette ezt mindenekelőtt gazdasági megfontolásokból. Nagy-Britannia az első világháború befejezése után arra törekedett, hogy pozícióit visszaszerezze, s lehetőleg Németország pozícióit is elfoglalja. A Foreign Office tehát – hasonlóan a Quai d'Orsay-hoz – komoly erőfeszítéseket tett a dunai államok megbékélésére, a gazdasági egység visszaállítására.³ Ennek megfelelően a brit diplomácia képviselői 1919 második felétől erőteljes tevékenységet fejtettek ki tervük érdekében. Aktivitásukat Mille-
rand hatalomra kerülése után csak fokozták, hiszen Franciaország új dunai politikája Anglia gazdasági törekvései ellen is irányult.

Nagy-Britannia gazdaságpolitikájának kifejezetten politikai funkciója is volt. Egyrészt gyengíteni akarta Franciaország Duna-medencei – s ezen keresztül európai – pozícióit, másrészt a térség gazdasági birtoklásával el akarta zárni az utat Németország várható balkáni és közel-keleti terjeszkedése előtt.

Végül, de nem utolsósorban Anglia azért avatkozott be – sokszor drasztikusan – mert védeni kívánta a térségben a békét, megakadályozni az egymással szembenálló kis államok nyílt összeütközését, a fegyveres harcok elhúzódását.

A brit kormány dunai politikájának lehetséges és tényleges támasza Olaszország volt. Róma ugyanis a háború befejezésének pillanatától kezdve arra törekedett, hogy megvesse a lábát a Duna-medencében. Figyelmét elsősorban Ausztria, Magyarország és Románia megnyerésére koncentráta. Ki akarta békíteni a három államot, egy gazdasági blokkban akarta egyesíteni őket. Voltak ugyanis föderációs elképzelései Olaszországnak is. Ezeknek megfelelően még a diplomáciai kapcsolat felvétele előtt – a béke aláírását meg sem várva – kereskedelmi egyezményeket kötött Ausztriával és Magyarországgal, ami nagyfokú elégedetlenséget váltott ki mind Párizsban, mind Londonban,⁴ hiszen nyilvánvaló volt, hogy Olaszország – mindkét nagyhatalmat megelőzve – az említett két állam gazdasági pozícióit akarja megszerezni. Az olasz kormány – Angliával fennálló ellentéte dacára, franciaellenes megfontolásokból – sokszor támogatta viszont a brit elképzeléseket. Általában valamiféle egyensúlyszerepre törekedett a két állam között, a vitás

³ AD. Europe, 1918–19. Y., vol. 46. f. 122. A belgrádi francia követ jelentése Millerland-nak, 1920. január 12.; DBFP. First Series; vol. XII. 120. dok. A belgrádi angol követ jelentése Curzonnak, 1920. március 2.

⁴ AD. Europe, 1918–29. Hongrie (a továbbiakban H.), vol. 56. f. 19–22. A budapesti francia követ jelentése Leygues-nek, 1920. november 30.; uo. f. 14–18. A római francia követ jelentése 1920. november 26.

kérdésekben azonban inkább Anglia oldalára állt. Franciaország budapesti és bécsi képviselője rendszeresen informálta a Quai d'Orsay-t az ottani angol és olasz főmegbízott együttműködéséről, kiemelve ennek franciaellenes voltát.⁵ Érthető tehát, hogy a francia kormánykörök nem nézhették tovább tétlenül Nagy-Britannia és Olaszország közép-európai tevékenységét. Ők a térséget Franciaország érdekszférájához tartozónak tekintették, s erről a meggyőződésükről nem voltak hajlandók lemondani.

Millerand abból indult ki, hogy a korábbi francia politika, amely csak a győztes utódállamokra támaszkodott, nem alkalmas arra, hogy Közép-Európát Franciaország számára biztosítsa. Ez a politika ugyanis gazdasági, földrajzi és stratégiai szempontból két igen fontos államot – Ausztriát és Magyarországot – szembeállította Franciaországgal, megkönnyítve e területeken Anglia és Olaszország befolyását, perspektivikusan pedig mindkettőjüket Németország karjaiba kergetve. Ez utóbbi lehetőség különösen riasztóan hatott a francia diplomácia vezetőire.

Miért Magyarország lett a francia dunai politika központi láncszeme, miért Budapest körül kívánta egyesíteni Millerand és Paléologue a dunai államokat – vagyis miért esett választásuk éppen arra az országra, amellyel eddig a legellenségesebb viszonyban voltak?

Az okok sokrétűek. Egy dunai gazdasági blokk kiépítése szempontjából a legcélszerűbbnek tűnt az egykor vezető szerepet betöltő Bécszet vagy Budapestet megtenni központnak. Földrajzi, gazdasági és közlekedési szempontok szóltak emellett. Nem véletlen tehát, hogy az angol és az olasz gazdasági föderációs elképzelések is ebből indultak ki. S nem véletlen az sem, hogy mindegyik, de főleg az angol – a franciákhoz hasonlóan – Magyarország mellett döntött.

Mi volt Budapest előnye Béccsel szemben?

Mindenekelőtt az, hogy míg Ausztriában bizonytalan, anarchikus állapotok uralkodtak, baloldali kormányzat volt hatalmon, amely nem tudott úrrá lenni a helyzeten, s a további balratolódástól is tartani kellett, addig Magyarországon a Horthy nevével fémjelzett rendszer került hatalomra, amely képesnek látszott a belpolitika konszolidációjára. S ez a nyugati tőke befektetése szempontjából rendkívül fontos volt, hiszen mind Anglia, mind Olaszország, mind pedig Franciaország magánvállalatai segítségével kívánta tervét megvalósítani, s azok végképp nem voltak hajlandók kockáztatni.⁶ Belpolitikai rendszere mellett Magyarország földrajzi fekvése is előnyt jelentett Ausztriával szemben.⁷

De Magyarországra esett a választás azért is, mert biztos pont volt a Lengyelországnak nyújtandó segítségnél⁸ (s ez a tény a harmadik intervenció fő szervezőjénél, Millerand-nál igen fontos szerepet játszott), továbbá mert Budapesten nagyobb megértéssel fogadták Franciaország elképzeléseit, mint Bécsben, s nagyobb gazdasági áldozatokra voltak hajlandók. Magyarország számára ugyanis ez

⁵ AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 63–66. Fouchet jelentése Millerand-nak, 1920. április 9.; uo. f. 54–55. A francia külügyminisztérium feljegyzése Anglia és Olaszország politikájáról, 1920. március 30.; uo. f. 204–205. A francia külügyminisztérium feljegyzése 1920. június 9.

⁶ Mindhárom nagyhatalom esetében tapasztalható, hogy a kormány által támogatott magánvállalatok tették rá a kezüket a dunai államok gazdasági pozícióira.

⁷ Lásd erről AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 4–9. A francia külügyminisztérium „A magyar kérdés és a francia érdekek” című feljegyzése.

⁸ Csehszlovákia, Ausztria és Jugoszlávia semlegességet hirdetett a lengyel–szovjet háborúban. Románia, bár nem tett semlegességi nyilatkozatot, hadseregét mégsem volt hajlandó a lengyel frontra küldeni. A magyar határ őrzésére kívánta felhasználni.

volt az egyetlen kiút a katasztrofális gazdasági helyzetből. Ausztria számára – noha 1920 elején már kezdett Franciország felé tájékozódni – az Anschluss még mindig reális lehetőségként szerepelt, olyan lehetőségként, mely orvosolhatja az ország gazdasági bajait.

S végül – de nem utolsósorban – Millerand és Paléologue meg akarta békíteni Magyarországot, a Duna-medence legnyugtalanabb államát, amely nem volt hajlandó tudomásul venni a bekövetkezett változásokat, s a békeszerződés aláírását megtagadta, illetve a legtovább húzta. Ez természetesen nem volt véletlen. A békefeltételek ugyanis Magyarország esetében voltak a legsúlyosabbak. A béke aláírásának megtagadását a magyar kormány nemcsak a területi veszteséggel indokolta, hanem azzal is, hogy az adott határokon belül az ország gazdaságilag életképtelen. Ezt a szembenállást kívánták leszerelni Millerand-ék a kilátásba helyezett gazdasági és politikai támogatással.⁹ Hiszen nyilvánvaló volt, hogy Magyarország nélkül a Duna-medence gazdasági és politikai konszolidációja elképzelhetetlen.

Ki kezdeményezte a magyar–francia tárgyalásokat? Mire vonatkoztak a megbeszélések, és miben állapodtak meg a tárgyaló felek?

1920 februárjában – röviddel Millerand hatalomra kerülése után – Franciaország és Magyarország kapcsolatában fordulat következett be. A Quai d'Orsay új vezetői felismerték Magyarország fontosságát közép-európai terveik számára,¹⁰ Magyarországon pedig az a külpolitikai koncepció kerekedett felül, amely az ország boldogulását a francia orientációban látta. Ez a változás természetesen nem független az előbbtől. A frankofil csoport ugyanis már jóval korábban, a béketárgyalások előtt s alatt kapcsolatban volt azokkal a francia körökkel, amelyek a hatalom átvételére készültek. A magyar békedelegáció kiküldetésének halogatása,¹¹ a békefeltételek totális visszautasítása mögött az a törekvés húzódott, hogy kivárják a januári választásokat, amelyekhez nagy reményeket fűztek. S amikor a francia választások után az őrsgváltás bekövetkezett, s nyilvánvaló volt, hogy a remények beigazolódnak, Budapesten készek voltak az egyértelmű francia orientációra.¹² Készek voltak erre annál is inkább, mert csalódottan kellett tudomásul venniük, hogy Nagy-Britannia külpolitikájában felülkerekedett a Foreign Office vonala, amely kezdettől fogva helytelenítette Lloyd George és a Lordok Háza magatartását, magyarbarát politikáját, s a győztes utódállamok érdekeit védte.

A francia és a brit politikában bekövetkezett fent ismertetett változások hatására egyre több magyar politikus lett franciabarát. A francia vonal fő képviselője Teleki Pál, Csáky Imre és Halmos Károly volt. Tevékenységüknek köszönhető, hogy az angol orientációjú Horthy Miklós – ha lassan is – végül elfogadta elképzelésüket, támogatta a magyar–francia közeledést. Ezt tette később az addig franciáellenes beállítottságú Apponyi Albert is. Különösen megerősödött ez

⁹ AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 197.

¹⁰ A francia külügyminisztérium egyik feljegyzésében ezzel kapcsolatban az alábbi sorok olvashatók: „La Hongrie est donc amnée de chercher un soutien à l'extérieur. La chose est si évidente que la Grande-Bretagne, la France et l'Italie s'efforcent ou se sont efforcées, depuis quelques mois de prendre dans ce pays une influence dominante. Il ne faut pas oublier l'Allemagne déchue, mais qui continue à veiller dans l'ombre et s'entend déjà secrètement avec l'Italie. La puissance qui dominera la Hongrie possédera la clef de voûte de l'Europe Centrale.” AD. Europe 1918–29. H. vol. 60. f. 140–149. Fouchet feljegyzése, 1920. dec. 11.

¹¹ A magyar kormány csak többszöri felszólítás után küldte Párizsba a békedelegációt.

¹² Magyarországnak eddig nem volt határozott külpolitikai irányvonala. Több ország Anglia, Olaszország, Jugoszlávia és Románia felé próbálkozott. Az első helyen azonban Nagy-Britannia állt.

a vonal Teleki Pál külügyminiszteri székbe kerülésével (1920. április). Ezt követően a két állam közeledése kormány szinten is megindult. A francia–magyar tárgyalások Magyarország kezdeményezésére parallel folytak Párizsban és Budapesten.

Az első irat, amely e problémákörre vonatkozott, 1920. január 5-én – tehát Millerand hatalomra kerülése előtt – kelt. „A magyar kérdés és a francia érdekek” címet viselő diplomáciai okmány a Quai d’Orsay belső használatára készült. A feljegyzés még erősen tükrözi azt a kettősséget, amely Franciaország dunai politikáját jellemezte, magán viseli az útkeresés és az ingadozás jegyeit. A dokumentum tartalma és keltezésének időpontja nyilvánvalóvá teszi, hogy Párizsban már Millerand-ék hatalomra kerülése előtt fontolgatták, hogyan lehetne francia vezetés alatt visszaállítani a dunai egységet. Meddig lehet elmenni, hogy ne kerüljenek szembe háborús szövetségeseikkel, illetve az adott status quóval? Vagyis hogy Párizsban már Millerand előtt is felvetődött a Magyarországgal kapcsolatos politika módosításának szükségessége. Ez az irat már körvonalazta, sejtette azokat a változásokat, amelyek később – Millerand és Paléologue hatalomra kerülésével – bekövetkeztek. Az ismeretlen szerző Magyarország helyzetét, múltját és jövőjét a közép-európai gazdasági és politikai helyzet összefüggéseiben vizsgálja. Rámutat fontosságára is e térség egyensúlya és talpra állítása szempontjából. Hangsúlyozza, hogy a Prága, Belgrád és Bécs között tervezett gazdasági együttműködésbe Magyarországot is be kell vonni. Felsorolja a tennivalókat, melyek gazdasági rekonstrukciójához szükségeltetnek. Utal arra, hogy a köztársasági államforma lenne a legcélszerűbb, s kiemeli a brit konkurencia elleni harc szükségességét. Leszögezi: „A Budapesten meglevő kereskedelmi és bankszervezet túl nagy a mostani Magyarországnak, de megfelelő méretű egy új dunai–balkáni Európa számára. Nem kell más, mint oda behatolnunk, s ezt – ha akarjuk – minden nehézség nélkül meg is tehetjük.”¹³

A másik, Magyarországgal kapcsolatos dokumentum két hónappal később, március 6-án kelt Millerand aláírásával.¹⁴ Ez az irat szintén az előbb említett kettősség jegyeit viseli magán, amely – különösen a kezdeti időszakban – a francia miniszterelnök Duna-medencei politikáját is jellemezte. Az átirat azokat az instrukciókat tartalmazza, amelyeket Millerand Doucet-nak, a Magyarországra újonnan kinevezett főmegbízottnak adott. A francia diplomácia vezetői elsődleges feladatuknak tartották egy megfelelő, komoly tapasztalatokkal rendelkező diplomata Budapestre küldését. Franciaországnak ugyanis – Angliától és Olaszországtól eltérően – Magyarországon nem volt főmegbízottja. 1920. március elején Millerand az addig betöltetlen főmegbízotti posztra a komoly diplomáciai múlttal és gyakorlattal rendelkező Doucet-t nevezte ki. Millerand az alábbi feladatokkal bízta meg Doucet-t: tegyen meg mindent a békefeltételek elfogadtatására; Franciaország érdekeinek és jogainak feláldozása nélkül működjön együtt az antant ot-tani képviselőivel; támogassa a szomszéd államok érdekeit, ha azok nem veszélyeztetik Franciaország Magyarországgal kapcsolatos politikáját; a jogos és ésszerű követeléseket ne utasítsa vissza; akadályozza meg Lengyelország budapesti képviselőjének magyarbarát politikáját, francia vonaltól eltérő ténykedését; építsen ki kapcsolatot a szomszéd államokban levő francia diplomatákkal; segítse elő Ma-

¹³ AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 4–9. A francia külügyminisztérium feljegyzése. „A magyar kérdés és francia érdekek.” 1920. január 5.

¹⁴ AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 14–17. Millerand átirata Doucet-nak. 1920. március 6.

gyarország és a szomszéd államok együttműködését; erősítse a francia–magyar kulturális kapcsolatokat. Az irat befejező része utal arra, hogy Franciaország meg akarja javítani kapcsolatait Magyarországgal, helyre kívánja állítani a monarchiabeli utódállamok közötti egységet. Kifejti a francia álláspontot is Magyarország államformáját illetően. Eszerint a demokratikus Magyarország jelentené a legnagyobb biztosítékot az agresszív nacionalizmus visszatérése ellen. Ám ha a magyarok a Monarchia megtartása mellett döntenek, ezt – lévén, hogy az ország belügyeibe nem akarnak beavatkozni – tudomásul veszik. A Habsburg-restaurációt azonban a közép-európai béke fenntartása érdekében ellenzik.¹⁵

Doulcet magyarországi kiküldetésére azonban nem került sor. Funkcióját 1920 márciusától a hivatalnoki típusú Fouchet töltötte be. Miért állt el Millerand eredeti tervétől? Dokumentumok híján a választ abban a tényben kereshetjük, hogy Doulcet a Berthelot-féle csoporthoz tartozott, amely csoport nem osztotta a Quai d'Orsay új politikai vezetőinek nézeteit. Eme feltevésünket alátámasztja az a tény is, hogy Doulcet magyarországi kiküldetésére egy évvel később, 1921 novemberében mégis sor került, amikor is a Millerand-féle külpolitikai koncepció teljesen megbukott, s Fouchet-t, akinek tevékenysége ellen a szomszéd államok is többször tiltakoztak, hazarendelték.¹⁶

Az első francia–magyar megbeszélés a magyar fél kezdeményezésére 1920. március 17-én zajlott le. Halmos Károly a magyar kormány megbízásából felkerestte Paléologue-ot, és az alábbi javaslatokat terjesztette eléje: Franciaország változtatassa meg Magyarországgal kapcsolatos politikáját; támogassa a francia–magyar együttműködési tervet; segítse elő Magyarország és a szomszéd államok közötti tárgyalásokat, a gazdasági és politikai kérdések rendezését.¹⁷ Paléologue megértéssel fogadta a magyar kezdeményezést, hiszen az eléje terjesztett javaslatok nagyszerűen beleillettek a Duna-medencére vonatkozó koncepciójába. A javaslatokat Millerand-nal megtárgyalva kapcsolatba lépett a magyar béke delegáció Párizsban maradt többi tagjával: Csáky Imrével, Teleki Pállal és Láng Boldizsárral. Mint ismeretes ugyanis, Apponyi, a béke delegáció elnöke a békefeltételek aláírását megtagadta s hazautazott, a delegáció számos tagja azonban Párizsban maradt. Eme első, puhatolódzó megbeszéléseken a magyar fél körvonalazta Magyarország gazdasági és politikai helyzetét, gazdasági rekonstrukciójára vonatkozó tervét, amelyet külső segítséggel kívánnak megvalósítani – nem mulasztva el megemlíteni Nagy-Britannia és Olaszország ilyen irányú érdeklődését s kormánya elhatározását, mely szerint a kérdés megoldásánál Franciaországot kívánják előnyben részesíteni. A külügyi főtitkár a maga részéről nagy vonalakban ismertette az egységes dunai blokkra vonatkozó tervet, s a Magyarországnak ebben szánt szerepet. Felvázolta a francia kormány gazdasági elképzeléseit, melyek értelmében a francia tőkés csoportok segítséget nyújtanak Magyarország gazdasági rekonstrukciójához. A francia kormány közreműködésével létrehozandó gazdasági egyezmény élvezője francia részről a Schneider–Creusot cég lenne. Már az első párizsi megbeszéléseken szóba került a területi revízió kérdése is. Paléologue – noha

¹⁵ Uo.

¹⁶ Fouchet tevékenységével rendkívüli módon elégedetlenek voltak Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia budapesti képviselői. AMZV. PZ. Budapest, Lejhanec jelentése Benešnek, 1921. november 5.

¹⁷ AD. Europe 1918–29. H. vol: 58. f. 78–79. Feljegyzés Paléologue és Halmos megbeszéléséről, 1920. április 13.

hangsúlyozta, hogy ez lesz a legnehezebb kérdés¹⁸ – kész volt a színtiszta magyar peremmenti területek visszacsatolásáról tárgyalni.¹⁹

Ezt követően a magyar delegáció Budapestre utazott, hogy tájékoztassa kormányát az első megbeszélés eredményeiről, s eligazítást kérjen a továbbiakhoz. Hazaérkeztek után találkoztak Horthyval. A kormányzó megértéssel fogadta a francia–magyar együttműködésre vonatkozó tervet.²⁰ Tanácskozássra hívta össze a kormány és a békedelegáció Budapesten tartózkodó tagjait, ahol megvitatták az általános helyzetet, az új orientáció lehetőségét s a francia kormány gazdasági és politikai tervét. A tanácskozás résztvevői a francia javaslatok elfogadása mellett döntöttek. Elhatározták a folyamatban levő angol gazdasági tárgyalások felüggesztését; a Duna-hajózási egyezmény megkötésére Londonba induló magyar delegációt az utolsó pillanatban visszatartották;²¹ sürgették a francia–magyar gazdasági tárgyalások mielőbbi megkezdését, melyekbe egy budapesti kereskedelmi kikötő megépítése is bennfoglaltassék;²² elhatározták továbbá a franciaellenes sajtótámadások beszüntetését, s az ezt célzó cenzúra bevezetését, valamint a nagy tervek végrehajtására alkalmas kormány megalakítását.²³

Ám az új külpolitikai orientációra való áttérés nem bizonyult könnyű feladatnak. Mind a politikai körökben, mind a közvéleményben erős franciaellenes hangulat uralkodott; Franciaországnak tulajdonították ugyanis a gyűlölt békeszerződést, s Nagy-Britannia és Olaszország budapesti főmegbízottja – Hohler és Cerutti – tudatosan szította is ezt a hangulatot.

Fouchet budapesti francia főmegbízott a Quai d'Orsay-nak küldött jelentéseiben részletesen beszámolt az országban levő franciagyűlöletről, angol és olasz kollégáinak ebben játszott szerepéről, ama törekvéseikről, hogy Magyarországot brit, illetve olasz befolyás alá vonják.²⁴ Fouchet Budapestre való érkezése pillanattól kezdve sokat munkálkodott a francia–magyar kapcsolatok megjavításán.²⁵ A Quai d'Orsay instrukciói alapján igyekezett előkészíteni a talajt a létrehozandó megegyezés számára.²⁶ Csendesíteni törekedett a franciaellenességet, amely a kormánykörökben, a sajtóban és a közvéleményben is egyre nyíltabb és élesebb formát öltött.²⁷ Szoros kapcsolatot teremtett a magyar arisztokráciával, mindegyiket József főherceggel, akit mindenáron a magyar trónra kívánt ültetni,²⁸ valamint Apponyi Alberttel, a békedelegáció elnökével, akit meg kellett nyernie a francia tervek és a békeszerződés aláírása számára. Közeli viszonyba került több fele-

¹⁸ PDH. I. 236. dok.

¹⁹ Halmos április 23-i memorandumának tárgyalási alapul való elfogadása ezt jelentette.

²⁰ AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 61–62. Fouchet távirata Millerand-nak, 1920. április 5.; uo. Fouchet távirata Millerand-nak, 1920. április 9.

²¹ Uo.

²² Uo.

²³ Uo.

²⁴ Uo.

²⁵ AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 67–71. Fouchet jelentése Millerand-nak, 1920. április 28.

²⁶ A magyarbarát hírében álló Fouchet a Magyarországgal való megegyezést még komoly engedmények árán is fontosnak tartotta.

²⁷ Április végén már megelégedéssel számolt be Millerand-nak a franciaellenes hangulat csökkenéséről. AD. Europe 1918–29. f. 101–106. Fouchet jelentése Millerand-nak, 1920. április 23.

²⁸ Franciaország hivatalos álláspontjával szemben Fouchet támogatta József főherceget a magyar trón megszerzése érdekében kifejtett sok irányú ténykedésében. József főherceg ugyanis a franciák segítségével akarta megelőzni unokatestvérét, IV. Károlyt, és minél előbb elfoglalni a trónt. Erről a francia körökkel több alkalommal tárgyalt. AD. Europe 1918–29. H. vol. 60. f. 90–97. Fouchet jelentése Millerand-nak, 1920. november 6.

lős politikussal, köztük magával Horthyval is. Április első hetében két alkalommal találkozott a kormányzóval.²⁹ Tárgyalt Simonyi-Semadam miniszterelnökkel, Teleki Pál külügyminiszterrel és Kánya külügyi főtitkárral. A korábban tartózkodó magatartást tanúsító politikusok egyszerre előzékenyek, barátságosak lettek. Valamennyien kifejezték egyetértésüket Magyarország francia orientációjával.³⁰ E tárgyalások során természetesen szóba került a területi revízió kérdése is; Apponyi radikális revíziót,³¹ a miniszterelnök a magyar–lengyel közös határ létrehozása céljából (amit francia–magyar érdekek tartott) népszavazást kért az északi megyékben, melytől Kárpát-Ukrajna és Kelet-Szlovákia visszacsatolását várta.³²

Fouchet Simonyi-Semadam álláspontjának mérlegelését javasolta Millerand-nak, „mert ha Franciaország meg akarja szerezni azokat a hallatlan gazdasági előnyöket, amelyek Magyarországon kínálkoznak – hangzik jelentése –, meg kell adni ezeket a nem nagyon jelentős politikai koncessziókat is. Egy ilyen gesztus Franciaország részéről ebben a pillanatban igen hasznos lenne”.³³ Ezekben a napokban Franciaország budapesti képviselője több jelentést küldött a Quai d’Orsay-ra. Beszámolt a magyar kormánynek az új politikai orientáció érdekében kifejtett erőfeszítéseiről, azok kézzelfogható eredményeiről s arról, hogy a Franciaország elleni sajtótámadások teljesen megszűntek: a cikkeket és közleményeket – a sajtófőnök utasítására – megjelentetésük előtt neki bemutatják. Arról továbbá, hogy a *Pester Lloyd*-ban Bethlen István tollából franciabarát cikk jelent meg, melynek szerzője nyíltan állást foglalt a francia–magyar közeledés mellett.³⁴ Értesítették feletteseit, hogy komoly előkészületek folynak a franciabarát kormány megalakítására. Az új kormányból ki fogják hagyni az angol orientáció híveit, így mindenekelőtt Korányi pénzügyminisztert, aki ígéretekkel és megállapodásokkal már lekötötte magát az angolok mellett. A kormány élére Apponyi vagy Teleki, a külügyminiszteri székbe Csáky kerülne. Az utóbbi kettő – Fouchet szerint – az új politikai vonal őszinte képviselője, s ezért Franciaország szempontjából a legmegfelelőbb, az előbbi azonban nem. Noha Apponyi is a francia orientáció hívének mutatja magát, bizalmas értesülései vannak arról, hogy nem őszinte. Felhívta Millerand figyelmét arra, hogy az ízig-vérig németbarát politikus kétszínű játékot űz: az angolok és franciák között lavíroz, de igazából az előbbieket oldalán áll. A revízióról irreális tervei vannak. Izzó gyűlölettel viseltetik a szomszéd államok iránt. Egyszóval nem posszibilis, nem alkalmas személy a Duna-medencei megbékélésre vonatkozó francia tervek megvalósításához. Miniszterelnöksége már csak azért sem lenne kívánatos, mert a szomszéd államok ebbe nem nyugodnának bele. Budapesti képviselőik már tiltakoztak az ilyesfajta kombinációk ellen.³⁵

²⁹ AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 101–106. Fouchet távirata Millerand-nak, 1920. április 23. Uo. f. 72–73. Fouchet távirata Millerand-nak, 1920. április 10.

³⁰ 1920 tavaszán Apponyi esélyes volt a miniszterelnöki székre. Jelölését támogatták az angolok és kezdetben a franciák is. A francia kormány azonban, miután megtudták, hogy szoros kapcsolatban van Hohlerrel is, Teleki javára döntött.

³¹ AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 67–71. Fouchet jelentése Millerand-nak, 1920. április 28.

³² AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 72–73. Fouchet távirata Millerand-nak, 1920. április 10.

³³ Uo.

³⁴ A cikk 1920. április 20-án jelent meg, és nagy meglepetést keltett, a sajtóvitát azonban nem várta ki. A kormány ezt megakadályozta.

³⁵ AMZV. PZ. Budapest, 424. Lejhanec jelentése Benešnek. 1920. február 15.; ASMAE. 1741. Sforza távirata a bukaresti olasz követnek, 1920. február 17.

Az elkövetkező hetekben Fouchet a franciabarát kormány megalakításának támogatását tartotta elsőrendű feladatának, mert – szavait idézve – „a nagy elhatározások megvalósítása ezen fog múlni”.³⁶

Közben Párizsban – a francia–magyar tárgyalások második színhelyén – is komoly előrelépés történt. Április 2-án Halmos térképekkel, tervekkel, javaslatokkal, valamint Horthy személyes üzenetével visszatért a francia fővárosba. Másnap felkereste Paléologue-ot, s tolmácsolta neki a kormányzó üzenetét a francia kormányhoz. Eszerint Horthy elfogadja és támogatja Magyarország franciabarát politikáját; kész a kitűzött politikai programot teljes tekintélyét latba vetve támogatni, s minden erejét e politika szolgálatába állítani; reméli, hogy a magyar–francia megegyezés keretén belül rövid idő alatt létrehozható lesz az 500 000 főt számláló, bátor és hűséges katonákból álló egységes hadsereg.³⁷ Halmos megemlítette még, hogy Horthy elsőrendű feladatának tekinti a franciabarát kormány megalakítását. A miniszterelnöki tisztségre Apponyit szemelték ki, aki ezt vállalja is azzal a feltétellel, hogy Franciaország bizalommal lesz vele szemben. Szóvá tette továbbá a területi revízió kérdését is. A kérdést sajátos – a budapesti instrukcióktól eltérő – módon vetette fel. Franciaországtól ugyanis nem határkorrekciót kért, hanem támogatást ahhoz, hogy a problémát az érdekelt felek egymás között rendezzék.³⁸ Végül átadta a magyar kormány gazdasági együttműködésre vonatkozó javaslatát.³⁹

Paléologue megértéssel fogadta Horthy üzenetét és a gazdasági programot. Nem emelt kifogást Apponyi jelölése ellen sem. Utalt arra, hogy Telekit szívesen látná a külügyminiszteri székben.⁴⁰

Paléologue kérésére Halmos április 15-én felkereste Saint-Sauveur grófot, a Schneider-Creusot cég igazgatóját, és megtárgyalta vele a gazdasági programot. Elvben valamennyi kérdésben megállapodtak.⁴¹

Április 16-án Halmost fogadta Millerand. A megbeszélés baráti légkörben zajlott le. Részleteiben megtárgyalták a tervezett gazdasági egyezményt, melynek aláírását április végére tűzték ki. A francia miniszterelnök megígérte, hogy a végleges békefeltételek átadását elhalasztják.⁴²

Halmos egyhetes párizsi tartózkodása alatt jelentős eredményeket ért el. Lényegében megegyezett a Schneider-Creusot céggel, sikerült áthidalnia a politikai jellegű ellentéteket, biztosítani a francia fél támogatását bizonyos határkiigazításokhoz. Elérkezett az előzetes megállapodás aláírásának időpontja. Halmos kérte az erre kijelölt személyek Párizsba küldését.⁴³ Az április végére tervezett aláírásra azonban nem került sor. A francia–magyar tárgyalások megtorpanak. A

³⁶ AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 72–73. Fouchet távirata Millerand-nak, 1920. április 10. A júniusban megalakult kormány a francia elképzeléseknek felelt meg. Miniszterelnök Teleki Pál, külügyminiszter Csáky Imre lett.

³⁷ AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 178–79. Feljegyzés Paléologue és Halmos megbeszéléséről, 1920. április 13.

³⁸ Uo.

³⁹ Uo.

⁴⁰ PDH. I. 218. dok. 230. Halmos az alábbiakat jelentette erről: „Conversation with Paléologue took place in a cordial and encouraging tone. I outlined the political and economic situation. He seemed satisfied and stated that we can count on the good-will of the French.” Halmos április 17-én ismét találkozott Paléologue-gal. Lásd: PDH. I. 236. dok. 243–244.

⁴¹ PDH. I. 224. dok. 234.

⁴² PDH. I. 227. dok. 238.

⁴³ PDH. I. 239. dok. 249.; 249. dok. 238.

francia fél halogatni kezdte az aláírást, húzta az időt. Millerand „elfoglaltsága” miatt nem fogadta az időközben Párizsba érkező Bethlent és Csákyt. Paléologue – arra hivatkozva, hogy egy sor kérdés még tisztázásra vár – halogatta a tárgyalások folytatását.

Miért torpant meg a Quai d’Orsay? Mi tette egyszerre olyan elfoglalttá Millerand-t, és mi zavarta Paléologue tisztánlátását? Mindenekelőtt a magyar kormány április 23-i memoranduma. A memorandum és a hozzá csatolt térkép ugyanis – amelyet a magyar kormány Bethlenen keresztül eljuttatott a francia külügyminisztériumba – a francia orientáció, a gazdasági koncessziók, a szomszéd államokkal való megegyezés vagy akár csak egy *modus vivendi* létrehozása fejében az alábbi területek visszacsatolását kérte: Pozsonyt és környékét, Kelet-Szlovákiát, Csallóközt, Kárpát-Ukrajnát, a magyar Kisalföldet, Nógrád és Hont megye ama részeit, amelyek Budapest stratégiai biztosításához nélkülözhetetlenek, Bácska északi részét egészen a Ferenc József-csatornáig, Bácska vitatott sarkát s Bánát német részét. Ezenkívül területi autonómiát az erdélyi magyarok és szászok számára; Nyugat-Magyarország és Bánát lakosságának jogot a népszavazásra, hogy dönthessenek, hova akarnak tartozni: Ausztriához, Magyarországhoz, Jugoszláviához vagy Romániához. Végül pedig a békefeltételek katonai döntéseinek módosítását.⁴⁴

A memorandum tartalma világosan bizonyítja, hogy a magyar kormány 1920 tavaszán sem volt képes ésszerű kompromisszumra, hogy Magyarország külpolitikáját továbbra is az Apponyi-féle irreális törekvések határozták meg, amelyek ésszerűtlenségére Lloyd George is utal visszaemlékezéseiben, megállapítván, hogy a magyar delegáció sokkal nagyobb eredményt ért volna el, ha a gyakorlatban már megvalósult területi változások totális visszautasítása helyett erőfeszítéseit egyes határkérdésekre összpontosítja – ahogy ezt a többi delegáció is tette –, amivel bizonyos határkorrekciókat el is érhetett volna.⁴⁵

Az április 23-i memorandumban rögzített követelések elfogadhatatlanok voltak a francia kormány számára.

A Quai d’Orsay magyar politikájában bekövetkezett megtorpanás másik oka a Schneider-Creusot cég ingadozása volt. Noha a cég igazgatója, Saint-Sauveur gróf elvileg megegyezett Halmossal, április végén mégis habozni kezdett. Szigorúan mérlegelte a magyar elképzelések eshetőségeit.⁴⁶ Ingadozása minden bizonnyal összefüggött a magyar kormány április 23-i memorandumával, annak a Quai d’Orsay-ra gyakorolt hatásával is. A kör tehát itt is bezárult, s a magyar-francia tárgyalások zsákutcába jutottak. A memorandumot a francia kormány még tárgyalási alapnak sem fogadta el.

Halmos, aki nem értett egyet az említett memorandum tartalmával, Budapest hozzájárulása nélkül április 23-án újabb jegyzéket adott át Paléologue-nak, melyben összefoglalta az eddigi tárgyalások eredményeit, rögzítette a területi követeléseket. Ennek értelmében a zárt magyarlakta területek visszacsatolását kérte, Kárpát-Ukrajnára pedig népszavazást. Paléologue a Halmos-féle memorandumot fogadta el tárgyalási alapnak.⁴⁷ A későbbiek folyamán azonban a magyar kormány

⁴⁴ PDH. I. 242, 242/a. dok. 250–254.

⁴⁵ *Lloyd George: The truth about the Peace Treaties.* II. 172.

⁴⁶ Saint-Sauveur a már eldöntött kérdések újbóli tisztázására április 28-án tanácskozást hívott össze. PDH. I. 225. dok. 225.

⁴⁷ PDH. I. 255/b. dok.; uo. 259. dok.

több alkalommal megkísérelte, hogy a Halmos-féle memorandumot kiegészítse. Ezt tette Bethlen és Csáky is, akik április 28-án érkeztek Párizsba azzal a céllal, hogy a magyar kormány április 23-i memoranduma alapján fejezzék be a tárgyalásokat s írják alá az egyezményt.⁴⁸ Törekvésük azonban eredménytelen volt. Az általuk készített újabb feljegyzést – amely korrigálni, illetve kiegészíteni kívánta a Halmos-féle jegyzéket – Paléologue csak információként vette tudomásul.

A tárgyalások folytatására május 4-én került sor. Délelőtt a magyar delegáció tagjai megbeszélést folytattak a Schneider-Creusot cég igazgatójával, akivel meggyeztek a magyar vasutak bérbeadása kérdésében, délután pedig Paléologue-gal megvitatták az egyezmény politikai részét. A francia külügyi főtitkár bizalmasan közölte a magyar delegáció tagjaival a francia kormány legújabb jegyzékét, amely válasz volt a Halmos-féle memorandumra. Eszerint Franciaország támogatja Magyarországot a békeszerződésben meglevő gazdasági vagy etnikai igazságtalanságok megszüntetésében, s egy olyan szerződés létrejöttében, amely elősegíti Magyarország és a szomszédok megegyezését. Feltéve, hogy mindez a béke alapstruktúrájának érintése nélkül történjék. A tárgyalások során Paléologue több alkalommal hangsúlyozta: Franciaország szilárdan eltökélte, hogy kelet-európai politikájában Magyarországra fog támaszkodni. Sokáig Ausztria és Magyarország között ingadozott, alapos megfontolások után azonban a magyarok mellett döntött. Ennek megfelelően – az adott lehetőségeken belül – gazdaságilag és politikailag erősíteni kívánják Magyarországot. Cserében a magyar kormány franciabarát politikára kötelezi magát, valamint arra, hogy a szomszéd államokkal megegyezik. Ez utóbbi kérdés különösen nagy hangsúlyt kapott az elkövetkező tárgyalásokon, mondhatni azok döntő mozzanatát képezte. A külügyi főtitkár kifejtette: a francia kormánynak meggyőződése, hogy Közép-Európa békéje csak úgy szilárdítható meg, ha az érdekelt nemzetek kölcsönösen megegyeznek, ésszerű és indokolt határkiigazításokban állapodnak meg. Csáky és Bethlen a budapesti instrukcióknak megfelelően tisztázni próbálta: a francia kormány milyen módon, milyen eszközökkel kívánja a magyarok szomszédaikkal szembeni követeléseit támogatni? Hogyan tudja kényszeríteni azokat a magyar igények elfogadására? Paléologue azonban igyekezett kitérni az egyenes válaszadás elől. Utalt bizonyos gazdasági eszközökre, amelyeket fel kívánnak használni erre.⁴⁹ A francia külügyi főtitkár ugyanis eléggé tisztában volt azzal, hogy ilyen eszközökkel nem rendelkeznek, s az említett gazdasági nyomás eredményeiben maga sem bízott. A tárgyalások végén Paléologue közölte Bethlennel és Csákyval, hogy a végleges békefeltételeket másnap adják át Magyarországnak párizsi képviselőjének, Praznovszkynak. A mellékelt kíséreléssel utal a békés revízió lehetőségére is.⁵⁰ A levelet a francia kormány érdemének tüntette fel, ugyanis a Nagykövetség Konferenciája nevében Millerand, az akkori elnök írta alá, ezért a dokumentumot a magyar kormány, a kortársak, de a történészek is elsősorban a francia miniszterelnöknek tulajdonították. Kutatásaink ezt nem támasztják alá. Éppen ellenkezőleg, azt bizonyítják, hogy a levél – Paléologue közlésével és a közhiedelemmel ellentétben –

⁴⁸ Bethlen és Csáky Párizsba érkezvén igyekeztek visszatartani Halmos tevékenységét, nem tartották ugyanis a magyar célkitűzésekkel, a radikális revízióra való törekvéssel egyezőnek. Az április 23-i memorandummal nem értettek egyet.

⁴⁹ PDH. I. 259. dok.

⁵⁰ AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 112–113. Millerand, lettre d'envoi, 1920. május 6.

nem Millerand műve. A franciák ugyanis a Nagykövetek Konferenciáján kezdetben nem értettek egyet az említett kérdésre vonatkozó angol és olasz javaslatlall.⁵¹

Felmerült a kérdés, miért helyezkedett szembe a francia kormány az antant javaslatlall, amely lényegében magában foglalta Millerand törekvéseit is. Valószínű azért, mert a franciák attól tartottak, hogy a szövetségeseik – akik már a béketárgyalásokon is enyhébb békefeltételekért szálltak síkra – ezúton kívánják keresztülvinni elképzeléseiket, vagyis alapjaiban megváltoztatni a békeszerződést. Millerand-ék pedig a békefeltételek jelentősebb változtatását – különösen, ha ez Anglia és Olaszország segítségével történne – ellenezték. Bizonyos módosítással egyetértettek, de ezt ők maguk kívánták végrehajtani, azt akarták, hogy ez csakis az ő nevükhöz fűződjék, hiszen ezért – mint láttuk – komoly kárpótlást kértek.

Bonyolította a francia álláspontot, hogy a Nagykövetek Konferenciájának francia képviselői – Laroche és Berthelot, akik a Quai d'Orsay-n belül is komoly ellenzékét alkottak Millerand-ék magyarországi politikájával szemben – a leghatározottabban ellenezték a békeszerződés bárminemű korrekcióját a győztes utódállamok rovására. A levél kérdésében kialakult vitában azonban alulmaradtak. A francia miniszterelnök ugyanis – miután szövetségesei hozzájárultak olyan döntés meghozatalához, amely kimondta, hogy a békefeltételek nem revideálhatók – hozzájárult a levél elkészítéséhez.⁵²

⁵¹ Millerand a francia–magyar megbeszélések elleni angol tiltakozást azzal utasította vissza, hogy a lettre d'envoi szellemében tárgyal a magyarokkal. A levelet, amely lehetővé teszi a békés revíziót, Anglia és Olaszország kényszerítette Franciaországra. Az ő nyomásukra járult hozzá ehhez a koncesszióhoz. Millerand június 26-án a londoni francia követnek válaszul az angol tiltakozó jegyzékre az alábbiakat hangsúlyozta: „Nous ne nous engageons pas à corriger les injustices ethniques et économiques, comme vous paraissez le comprendre, mais à prêter nos bons offices aux tentatives d'accord à l'aimable entre le Hongrie et ses voisins, qui auraient pour but de corriger ces injustices dans les conditions indiquées par la lettre d'envoi à laquelle vous pouvez utilement vous reporter. Nous sommes donc strictement dans les limites de ce dernier document, limites qui ont été tracées à la demande même des Anglais et des Italiens, car ce sont eux qui ont insisté pour faire mentionner dans la lettre d'envoi la possibilité de la correction des injustices signalées par les commissions de délimitation. Nous avons même plutôt restreint la partie de cette concession, puisque nous pensons de nouveau comme condition de notre appui éventuel qu'il s'agit d'aboutir à un résultat satisfaisant pour les 2 parties.” AD. Europe 1918–29. H. vol. 59. f. 61. Millerand távirata a londoni francia követnek, 1920. június 26. Több más adat is tanúskodik arról, hogy a kísérőlevél szerzője nem Millerand, hanem Lloyd George és Curzon, akiket az olaszok támogattak. Így a francia kormány 1920. szeptember 21-i jegyzéke Angliának, amelyben hangsúlyozza, hogy a Magyarországgal kapcsolatos politikája „... est strictement conforme aux termes mêmes de la lettre d'Envoi du Traité de Trianon et qui, Votre Excellence ne l'ignore pas, avaient été rédigées à la demande de la Délégation Britannique.” DBFP. First Series. Vol. XII. 244. dok. 286–289. Ugyanezt hangsúlyozza a francia kormány 1920. decemberben kelt feljegyzésében. AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 245. A francia külügyminisztérium feljegyzése, 1920. december 25. Erről tanúskodik az 1920. március 8-i londoni konferencia anyaga. A konferencián a szövetségesek a békefeltételekre adott magyar választ vitatták meg. Éles vita bontakozott ki Berthelot, Franciaország és Curzon, Anglia képviselője között. A franciák visszatartották a békefeltételek bárminemű módosítását. Lord Curzon az alábbi javaslatot tette: „Would it not be possible to provide that if these commissions (a határ kijelölésével foglalkozó bizottság) found after due enquiry on the spot, that in certain areas injustice had been done and modifications were required, they should be at liberty to report their conclusions to the League of Nations? It might further be provided that if the League of Nations was then asked by either party to do so, it could undertake to use its good offices to rectify the frontier amicably at the places where modification was considered desirable.” (Ez lett később a Millerand-féle kísérőlevél tartalma.) Végül, hosszú vita után, miután az angolok elélltak attól, hogy a magyar békefeltételeket újra megvitassák (ami ellen a franciák határozottan tiltakoztak), Cambon és Berthelot elfogadta a javaslatot: „The conference approved Lord Curzon's suggestion.” DBFP. First Series. Vol. VII. 54. dok. 449.

⁵² Uo.

Mi volt a Millerand-féle lettre d'envoi szándéka és célja? Célja volt kisebb, kirívó helyi igazságtalanságokat korrigálni, s a békés revízió kilátásba helyezésével rávenni a magyar kormányt a béke aláírására.⁵³ Ezúton akarta megtörni a magyarok ellenállását, s tető alá hozni a trianoni békét. Ezzel akarta elősegíteni a Duna-medence konszolidációját, ami – különösen a lengyel–szovjet háború alakulása miatt – rendkívül fontos és sürgős volt. Komolyabb területmódosításokra egyik nagyhatalom sem gondolt. Franciaország még most sem, Anglia és Olaszország – különösen az előbbi – pedig már nem. Valamennyien tisztában voltak azzal, hogy a győztes utódállamok sohasem járulnának hozzá a már birtokukban levő területek visszacsatolásához. Erővel kényszeríteni nem akarták őket, szép szóval pedig nem tudták. Hiszen még azt sem lehetett elérni, hogy a békeszerződés által Magyarországnak ítélt területet kiürítsék.⁵⁴

A tárgyalt időben természetesen már valamennyi nagyhatalom eljutott annak felismeréséhez, hogy a béke elrontott, súlyos politikai és gazdasági következményei vannak, de mégis adott volt, létezett, és sérthetlenségét három – s ha Ausztriát is beleszámítjuk: négy – mindenre elszánt állam védte. Megváltoztatása tehát már nagyon komoly konfliktusokhoz vezetett volna, amit mindenáron el akartak kerülni. 1920. május 6-án Millerand átadta a magyar békeidegáció főtitkárának, Praznovszkynak a végleges békefeltételeket. Ezek semmilyen vonatkozásban nem vették figyelembe a magyar kormány kívánságát.⁵⁵ Az eredeti békefeltételek tehát változatlanok maradtak. Az eltérés csak abban volt, hogy most a kísérőlevél utalt a békés revízió lehetőségére.⁵⁶

A békefeltételek magyar kormánykörökben nagy csalódást okoztak. Teleki külügyminiszter azonnal felkereste Fouchet-t, s referált neki a minisztertanács üléséről s az itt uralkodó tanácsalanságról. A francia főmegbízott hangsúlyozta a Millerand-féle kísérőlevél és a francia–magyar tárgyalások jelentőségét, s az ezzel kapcsolatos perspektívákat. A maga részéről a békefeltételek elfogadását ajánlotta. Ez volt a Quai d'Orsay utasítása.⁵⁷

Párizs előrelátó volt, s elképzelési beigazolódtak. A kilátásba helyezett békés revízió és a beígért gazdasági támogatás megtette a hatását. A magyar kormány a békefeltételek elfogadása mellett döntött. Sőt – a francia kormány kérésének eleget téve – igyekezett az ezzel kapcsolatos sajtótámadásokat és tüntetéseket megfékezni.⁵⁸

Apponyi, a magyar békeidegáció elnöke nem értett egyet kormánya álláspontjával. A levélbeli ígéretekben nem bízott. Az ígéreték ugyanis általánosak, a

⁵³ Erről a szövetséges hatalmak képviselői egymás közt nyíltan beszéltek.

⁵⁴ Jugoszlávia és Románia a trianoni béke által Magyarországnak ítélt területeket is megszállva tartotta. A belgrádi kormánynak sikerült oly megállapodást kieszközölni, amelynek értelmében Jugoszlávia a területet csak a trianoni béke ratifikálása után üríti ki.

⁵⁵ A békefeltételek változatlanok maradtak. Az esetleges koncessziókat csak mint lehetőséget említették meg. „Against our arguments, the prior treaty obligations of the Allied Powers are repeatedly invoked and eventual concessions are mentioned only as possibilities” – jelentette május 6-án Praznovszky. PDH. I. 264. dok.

⁵⁶ AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 112–113. Millerand, lettre d'envoi, 1920. május 6.

⁵⁷ „Vous devez ne rien négliger pour accepter ces conditions et à lui assurez l'exécution” – hangzott Millerand utasítása a budapesti francia főmegbízottnak. AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 14–17. 1920. március 6.

⁵⁸ Noha Teleki május 7-én közölte Praznovszkyval, hogy a lettre d'envoi kedvező kommentálása a magyar sajtóban nem látszik keresztülvihetőnek (PDH. 268. dok.), a magyar kormány ez irányú intézkedései eredménnyel jártak. Erről Fouchet meglelégedéssel számolt be Millerand-nak. AD. Europe 1918–29. H. vol. 59. f. 128. Fouchet jelentése Millerand-nak, 1920. május 23.

békefeltételek viszont konkrétak voltak – a kért népszavazást visszautasították. A békeszerződés aláírását ismét megtagadta, és benyújtotta lemondását Horthynak. A kormányzó a békeszerződés aláírására Teleki külügyminisztert jelölte ki.⁵⁹ Döntését azonban Millerand-ék nem tartották ésszerűnek. Nem kívánták ugyanis gyengíteni a miniszterelnöki posztra kiszemelt franciabarát Teleki pozícióit ilyen népszerűtlen feladattal. Fouchet kifejezte ezzel kapcsolatos aggályait. Ezt követően Horthy Benárd Ágostont, a munkaügyi minisztert jelölte ki a békeszerződés aláírására, amire június 4-én került sor.⁶⁰

A békefeltételek átadása, illetve azok elfogadása után a francia–magyar tárgyalások üteme felgyorsult. A magyar kormány számára fontos volt, hogy konkrét területi követeléseiket minél előbb elismertessék a franciákkal. Minthogy azonban a Halmos-féle memorandum, mely az eddigi tárgyalások alapjául szolgált, csak hiányosan rögzítette azokat, s nem utalt a gazdasági és a politikai kérdések elválaszthatatlan egységére sem, Teleki utasította Csákyt: sürgősen adjon át Paléologue-nak egy újabb memorandumot az eredeti instrukciók alapján.⁶¹ Erre május 12-én került sor. A külügyi főtitkár csak információként fogadta el az újabb jegyzéket.⁶² Tárgyalási alapnak változatlanul a Halmos-féle memorandumot tekintette.

Ezt követően a magyar kormány az irányban tett erőfeszítéseket, hogy a gazdasági és politikai tárgyalásokat szinkronba hozza, majd pedig az előbbi az utóbbinak rendelje alá. A gazdasági kérdésekben tehát addig nem volt hajlandó továbblépni, amíg nem kapta meg a kívánt politikai engedményeket. A gazdasági tárgyalások első szakasza ugyanis lezárult. Május 4-én teljes megállapodás jött létre a Schneider-Creusot céggel, s ezt egy általános egyezményben rögzítették.⁶³ A következő lépés az opcióra vonatkozó levél átadása lett volna. Erre azonban a kormány csak konkrét politikai engedmények ellenében volt hajlandó.

Ebben a helyzetben Paléologue célszerűnek látta Halmost – akit a magyar–francia közeledés legőszintébb és legodaadóbb hívének tartott – Budapestre küldeni, hogy ott tájékozódjék, milyen hatást váltana ki hazájában egy szóbeli francia deklaráció, s amennyiben ilyen nyilatkozatot szükségesnek ítél, jelentse ezt Fouchet-nak.

Másnap – május 13-án – Halmos Budapestre utazott. Paléologue még ugyanazon a napon utasította Franciaország budapesti főmegbízottját: ha Halmos kéri, olvassa fel a kormányzó előtt az utasításhoz mellékelt deklarációt.⁶⁴

Halmos Budapestre érkezte után azonnal tájékoztatta Telekit Paléologue elképzeléseiről,⁶⁵ majd május 16-án felkereste Fouchet-t, s kérte a tervezett dek-

⁵⁹ Teleki tájékoztatta Fouchet-t a fentiekről. Tudomására adta, hogy ezzel az ő politikai pályafutása tulajdonképpen befejeződött. AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 202. Fouchet távirata Millerand-nak, 1920. május 23.

⁶⁰ A trianoni békét 1920. június 4-én Benárd Ágoston munkaügyi és népjóléti miniszter és Drasche-Lázár Alfréd rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter írta alá.

⁶¹ PDH. I. 266. dok. 291–292.; 296–297.; 276. dok. 299–301.

⁶² AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 122–124. Halmos feljegyzése Paléologue-nak, 1920. május 12. Miatán Paléologue május 11-én jelezte Csákyknak, hogy újabb követeléseket nem vesz tudomásul (PDH. I. 283. dok.), az újonnan átadott memorandum csak általánosságban rögzítette a magyar kívánásokat.

⁶³ PDH. I. 259. dok. Lásd még AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 95–100. Halmos levele Paléologue-nak, 1920. április 23.

⁶⁴ AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 123. Paléologue távirata Fouchet-nak, 1920. május 13.

⁶⁵ AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 138–142. Fouchet jelentése Millerand-nak, 1920. május 23.

laráció megtételére.⁶⁶ Másnap Fouchet látogatást tett Telekinél, és írásban bemutatta a deklarációt. A magyar külügyminiszter elégedett volt. Hangsúlyozta, hogy a deklaráció nagy szolgálatot tesz a franciabarát politikának, amelyet a nemzet érdekében ő is magáévá tett.⁶⁷

Május 18-án délután 5 órakor Horthy Miklós ünnepélyes keretek között fogadta Fouchet-t, Franciaország képviselőjét. A kormányzón kívül jelen volt még Teleki Pál külügyminiszter, Simonyi-Semadam miniszterelnök, Korányi pénzügyminiszter, Rubinek földművelésügyi miniszter, Apponyi, Andrássy, Bethlen, Csáky és Halmos. Horthy és Teleki belpolitikai okokból célszerűnek tartotta az említettek jelenlétét e fontos eseménynél, hiszen közülük sokan fenntartásokkal vagy kifejezetten ellenségesen fogadták a francia orientációt. A deklaráció, amely összefoglalta Franciaország Magyarországgal kapcsolatos politikájának főbb irányelveit, komoly előrelépést jelentett a március óta folyó magyar–francia tárgyalásokban. Az első hivatalos gesztus volt a franciák részéről, amely implicite elismerte Magyarország területi igényeit, s érvényesítésükhöz támogatást ígért. A deklaráció hangsúlyozta, hogy Közép-Európa békéje és prosperitása csakis az érdekelt államok együttműködése révén biztosítható. Ezért Franciaország kész támogatni minden törekvést, amely ezt elősegíti: így Magyarország és a szomszéd államok, Románia, Csehszlovákia, Jugoszlávia tárgyalásait; a békefeltételek igazságtalan döntéseinek revideálását; a békeszerződésben a kisebbségek számára biztosított jogok kiegészítését, illetve revízióját. Fouchet a deklaráció felolvasása után hangsúlyozta, hogy kormánya erős Magyarországot kíván létrehozni, ezért kész azt gazdaságilag és pénzügyileg támogatni. A deklarációt valamennyien nagy megelégedéssel fogadták. Horthy meleg szavakkal méltatta jelentőségét.⁶⁸ Hadd jegyezzük azonban meg, hogy a felolvasott és a Fouchet-nak Paléologue által küldött deklaráció szövege nem volt azonos. A stílárius eltérések lényeges tartalmi különbségeket takartak. Ki változtatott a szövegen? Fouchet vagy az azt írásba foglaló magyar fél? Csak feltevéseink lehetnek.⁶⁹

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Uo. „Le Comte Teleki m'a témoigné sa très vive satisfaction pour la politique francophile qu'il a cru devoir adopter au profit de son pays et qui était trop bien servie par la texte que j'étais autorisé à lui communiquer verablement, pour que son impression pût être différente” – jelentett erről Fouchet.

⁶⁸ AD. Europe 1918–29. H. vol. 59. f. 203–212. Fouchet távirata Millerand-nak, 1920. június 10.; uo. vol. 58. f. 239–241. Millerand távirata Fouchet-nak, 1920. június 12. Uo. Paléologue távirata Fouchet-nak, 1920. május 13. PDH. I. 292. dok. 310–311.

⁶⁹ A feltevés pedig az, hogy Fouchet – aki általában a kapott utasításokat a magyar kormány elképzeléseihez igazította – megváltoztatta a Paléologue-féle deklaráció szövegét. Az általa elmondott szöveg – amelyet a magyar külügyminisztérium 1939-ben publikált – Franciaország támogatását helyezte kilátásba a békeszerződésbeli gazdasági és etnikai igazságtalanságok korrigálásához, a kisebbségi döntések revíziójához és kiegészítéséhez. „Fidèle observateur du Traité de paix qui porte sa signature, le Gouvernement français s'inspire des termes de la lettre d'envoi à offrir ses bons offices pour arriver à la réparation d'une injustice ethnique ou économique des conditions de paix, ainsi que pour faire disparaître toute cause d'hostilité, compléter et reviser dans ce but les droits des minorités et pour arriver à des accords satisfaisants pour les parties intéressées” (PDH. I. dok. 292. 310–311). Ebből a szövegből hiányzik a Paléologue utasításában megtalálható alábbi lényeges mondat: „...sans porter atteinte à la structure général du traité de paix serait pour but de corriger une injustice ethnique ou économique...” AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 128–129. Paléologue távirata Fouchet-nak, 1920. május 13. A két deklaráció között még más – nem lényeges – stílárius eltérések is vannak. A június 22-én írásban leadott deklaráció további módosításokon ment keresztül. Ezeket már Paléologue maga eszközölte. Erre majd később rámutatunk.

A deklaráció mindenesetre megtette hatását. Közvetlenül utána Horthy közölte Fouchet-val, hogy hozzájárul a gazdasági egyezmény megkötéséhez. Felkérte, hogy a részletek megbeszélése végett lépjen kapcsolatba az érdekelt magyar miniszterekkel, akik már megkapták a szükséges utasítást.⁷⁰

Május 29-én a magyar kormány két levelet küldött Saint-Sauveurnek, a Schneider-Creusot cég igazgatójának. Az egyikben felajánlotta a magyar vasutak, valamint a budapesti és diósgyőri gyárak üzembe vételét. (A melléklet pontosan feltüntette a gyárak állapotát, a vasutak hosszúságát.) A másik opciót kínált a budapesti kereskedelmi kikötő megépítésére.⁷¹ Saint-Sauveur gróf mindkét ajánlatot elfogadta, s kész volt azonnal aláírni az erre vonatkozó megállapodást. A francia kormány közbelépésére azonban kénytelen volt ettől elállni.⁷² A Quai d'Orsay ugyanis a fenti gazdasági koncessziókat most már nem tartotta elegendőnek. A magyar-francia egyezmény megkötését újabb gazdasági engedményekhez, a Hitelbank opciójának megszerzéséhez kötötte. Csakis ennek ellenében volt hajlandó politikai engedményeket tenni, vagyis a szóban elhangzott nyilatkozatot nyilvánosságra hozatal céljából írásban is átadni.⁷³ Paléologue több alkalommal hangsúlyozta, hogy a Hitelbank-opció a magyarok által kért írásos deklaráció sine qua non-ja.⁷⁴

E kérdés kapcsán hosszú hetekig tartó diplomáciai küzdelem bontakozott ki. A magyar kormány nem akarta, illetve nem tudta teljesíteni Paléologue újabb kérését, a francia külügyi főtitkár viszont határozottan kitartott álláspontja mellett. Június közepén úgy tűnt, hogy a felmerült ellentétek zsákutcába juttatják a magyar-francia tárgyalásokat. De voltaképpen miről is volt szó? Miért volt oly fontos Franciaország számára a Magyar Hitelbankra vonatkozó opció megszerzése, s a magyar kormány miért nem tudta teljesíteni ezt a kérését?

Az eddig leírtakból kiderült, hogy Magyarország gazdasági pozícióinak megszerzéséért a szövetséges nagyhatalmak – mindenekelőtt Anglia és Franciaország – között versenyfutás indult. A brit kormány a háború befejezése után komoly diplomáciai erőfeszítéseket tett, hogy Magyarország gazdasági kulcspozícióit megszerzeze. Úgy tűnt, hogy a francia kormánynak 1920 tavaszán sikerült megelőznie a legjobb pozíciókkal rendelkező Angliát is. A vasutak, a legkomolyabb gyárak és a kikötő építésére ugyanis a franciák kapták meg – illetve a legjobb úton voltak, hogy megkapják – az opciót, nem pedig az angolok, akik erre komolyan törekedtek.⁷⁵ Magyarország gazdasági életének ellenőrzéséhez, kézben tartásához fontos volt a Hitelbank-opció megszerzése is – vagy legalábbis annak megakadályozása, hogy az

⁷⁰ AD. Europe 1918–29. H. vol. 59. f. 18–20. Fouchet távirata Millerand-nak, 1920. június 19.

⁷¹ AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 233–237. A magyar kormány levele a Schneider-Creusot cégnek, 1920. június 1.; uo. f. 208–211. Fouchet távirata Millerand-nak, 1920. június 10.

⁷² PDH. I. 323. dok. 335–336.

⁷³ PDH. I. 323. dok. 335–336, 325.; dok. 337., 341.; dok. 348.

⁷⁴ PDH. I. 350. dok. 354–355. Csáky ezzel kapcsolatban az alábbiakat jelentette: „Paléologue emphasized again today that the affair of the Credit Bank is a sine qua non for the delivery of the note. He explained to me that he considers this transaction important not so much from the banking aspect but rather because he hopes to exert an influence on Hungary's neighbours though the interest of the Credit Bank in the detached territories.” Uo. június 15. Paléologue ismét hangsúlyozta: „Participation of French capital in the Credit Bank is a condition sine qua non of the agreement because the French believe that this would be one of the most powerful weapons in their hands to exert pressure on Hungary's neighbours.” PDH. I. 358. dok. 362–363.

⁷⁵ Komoly versenyfutás folyt az angol, illetve a francia kormány által támogatott magyar cégek között Magyarország gazdasági kulcspozícióinak megszerzéséért. Lásd erről AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 204–205. A francia külügyminisztérium feljegyzése, 1920. június 9.

az angolok kezébe jusson. Magyarország 230 vállalata állt a bank ellenőrzése alatt. Az angol–francia rivalizálásban 1920 tavaszán a mérleg az előbbieik javára billent. A Hitelbank elnöke, báró Ullmann Adolf a kormány kérésére sem volt hajlandó leállítani az angol tőkéssekkel folyó tárgyalásait, s továbbra is az angolokat részesítette előnyben. 1920. április 12-én – a magyar–francia gazdasági tárgyalások kellős közepén – báró Ullmann György és Ullmann Adolf Lord Furness meghívására Londonba utazott.⁷⁶ S ez a tény nem kis zavart okozott a Quai d’Orsay-n. Halmos közlései, melyek szerint Ullmannék instrukciót kaptak a kormánytól, hogy csak elodázó kijelentéseket tegyenek és semmilyen – még erkölcsi – kötelezettséget se vállaljanak,⁷⁷ nem nagyon enyhítették ezt a zavart. Paléologue tisztában volt azzal, hogy Ullmannék nemigen figyelnek oda a kormány kívánságaira. Ezt különben Teleki maga közölte Fouchet-val.⁷⁸ A francia diplomácia vezetői tehát fokozták a nyomást a magyar kormányra a Hitelbank ügyében. Az opcióhoz – ahogy ezt Paléologue Csákyknak ki is fejtette – a magyarok érdekében ragaszkodnak: a Hitelbanknak az elcsatolt területeken levő érdekeltségéin keresztül ugyanis állítólag nyomást kívánnak gyakorolni a szomszéd államokra.⁷⁹ Fouchet maga is tárgyalt Ullmannal, s megpróbálta megnyerni az ügy számára.⁸⁰ Ullmann végül is engedett a többoldali nyomásnak: június 12-én, miután megkapta a miniszterelnöktől, Bethlentől és Apponyitól a kért írásos garanciát, miszerint az opció nem a Hitelbank, hanem a kormány érdeke, hozzájárult az ügyletnek. Lebonyolításához személyesen utazott Párizsba.⁸¹

A magyar kormány az opciólevelek átadását azonban húzta-halasztotta. A francia írásos deklarációt nem tartotta megfelelő elégtételnek a gazdasági áldozatokért: „... a deklaráció (hogy tudniillik a franciák támogatni fogják a szomszédokkal folytatandó tárgyalásokat – *Á. M.*), bármennyire magas elvi értékű legyen is, nem tekinthető elegendő viszonzásnak az opcióért” hangoztatta Teleki a Párizsba induló delegációnak adott eligazításában.⁸² Csákyt és Bethlent utasította, informálják erről a francia kormányt, s mutassanak rá arra, hogy az opciónak a parlament általi

⁷⁶ Lord Furness elnöke volt annak az angol tőkéscsoportnak, amely be akart hatolni Magyarország gazdasági életébe.

⁷⁷ „Ces Messieurs (báró Ullmann Adolf és Ullmann György –*Á. M.*) ont reçu l’instruction de ne faire que des déclarations dilatoires et de ne prendre aucun engagement même moral” – hangzott Halmos feljegyzése. Halmos azt javasolta a francia külügyi főtitkárnak: intézkedjék, hogy Ullmannék Londonból hazatérőben Párizsban megálljanak. Ez meg is történt. AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 76. Halmos feljegyzése Paléologue-nak, 1920. április 13.

⁷⁸ AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 208. Fouchet jelentése Millerand-nak, 1920. június 10.

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 210. Fouchet távirata Millerand-nak, 1920. június. Ullmann kifejtette, hogy a közvélemény ellene van a vasutak bérbeadásának, ezt nemzetellenesnek tartja. A vasúti és a Hitelbank-opció össze van kapcsolva, következképpen az ellenséges hangulat a Hitelbank ellen is fordul.

⁸¹ „C’est grâce à une forte pression du Gouvernement hongrois que la direction de la Creditbank, qui a attaché une grande importance au maintien de ses rapports établis depuis longtemps avec d’autres étrangères, donna son consentement à la remise de l’option” – hangzott Teleki átirata Csákyknak. PDH. I. 361. dok. 366–368. Teleki Fouchet-nak: „Le Gouvernement hongrois a enfin réussi à vaincre la resistance du baron Ullmann.” PDH. I. 366. dok. 370–371. „He conditioned his approval on a written guarantee to this effect. This was given in the form of a letter to him from the Prime Minister stating that the granting of the Credit Bank option is in the interest of the Hungarian Government and not of the Bank. Count Apponyi, Count Bethlen and Popovics have made similar statements in another letter written to Ullmann.” PDH. I. 361. dok. 366–368.

⁸² PDH. I. 301. dok. 318–319.

ratifikálása, a francia orientációnak az ellenzékkel szembeni megvédése csak úgy lehetséges, ha cserében a gazdasági áldozatokkal egyenértékű politikai engedményeket tudnak felmutatni.⁸³ Június 9-én Teleki Fouchet-nak, június 12-én pedig Bethlen – Horthy utasítására – Paléologue-nak adott át hasonló tartalmú memorandumot.⁸⁴ Millerand és Paléologue az újabb magyar jegyzékeket csak információs címen vették tudomásul.⁸⁵ A francia külügyi főtitkár hangsúlyozta, hogy minden lehetőet elkövet, de határozott ígéretet addig nem tehet, amíg Magyarország szomszédaival nem tisztázza a lehetőségeket. Utalt arra, hogy Prágában, Belgrádban, Bukarestben és Bécsben már régóta puhatolódzik, és az eredmény meglehetősen kielégítő.⁸⁶ Újra felvázolta a dunai államok gazdasági és politikai egyesítésére vonatkozó tervét s ama elképzelését, hogy e csoportosulás központjává Budapestet tegye.⁸⁷ Végül azonban határozottan leszögezte, hogy Franciaország nem szándékozik a Szent István-i birodalmat visszállítani, csak segíteni kíván Délkelet-Európa bajain.⁸⁸

Montièle – Paléologue kabinetfőnöke – Csákyval folytatott megbeszélése során rámutatott arra a nehéz helyzetre, amelybe kormánya került Magyarországgal kapcsolatos politikája miatt. Nem kényszerítheti ugyanis szövetségeseit arra, hogy felbörítsák azt a békét, amelynek aláírását néhány nappal azelőtt maga is követelte. Kifejezte azonban meggyőződését, hogy elérkezik az idő, amikor széttephetik majd a szerződést – és ebben Franciaország teljes támogatására számíthatnak.⁸⁹

Millerand jegyzékben fordult a Nagykövetek Konferenciájához, javasolva a Magyarországgal kapcsolatos igazságtalan döntések korrigálását a határmegállapító bizottságok, valamint az érdekelt államok közvetlen tárgyalásainak segítségével.⁹⁰

A Nagykövetek Konferenciájának a határok megállapítására kijelölt bizottságok számára 1920. július 22-én kiadott bizalmas utasításai figyelmen kívül hagyták Millerand fenti kérését. Az instrukciók, éppen ellenkezőleg, megkötötték és erősen körülhatárolták a bizottságok tevékenységét. Elsőrendű feladatnak a békeszerződésben megállapított és a népszavazás következtében létrejött határok rögzítését tűzték ki.⁹¹ A magyar határokkal foglalkozó bizottságnak adott kiegészítő utasítások nyomatókkal aláhúzták: a határokat a békeszerződésben meghatározott területen kell megvonni. Nem lehet szó olyan módosításról, amely kérdéssé teszi

⁸³ Uo.

⁸⁴ AD. Europe 1918–29. H. vol. 59. f. 21. Horthy levele Telekinek, 1920. június 9. PDH. I. 351. dok. 355.

⁸⁵ „Paléologue mentioned today Regent's letter to Your Excellency and remarked that this official document referred, among other things, to the memorandum which Count Bethlen gave him some time ago and which he accepted a titre privé and only as matter of information.” PDH. I. 351. dok. 355.

⁸⁶ PDH. I. 349. dok. 353–354.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ Csáky erről a következőket jelentette: „... he (Montièle – *A. M.*) said we might rest assured that we could tear this treaty to pieces whenever we felt sufficiently strong to do so and that when that time came, we could rely on the wholehearted support of France.” PDH. I. dok. 368. 371–372.

⁹⁰ PDH. I. 374. dok. 375.

⁹¹ „Les Commissions de delimitation ont pour mission de fixer sur le terrain: a) D'abord les frontières décrites dans les Traités de paix; b) Ultérieurement les frontières qui seront fixées après l'exécution des divers plebiscites prescrits par lesdits Traités.” Archives de la Société des Nations. Genève Instructions relatives aux Commissions de délimitation, 19902/19584. A dokumentumot *H. Bagdan* francia történészről kaptam, amiért köszönettel tartozom.

a békeszerződésben kijelölt alapvonalat.⁹² Amíg korábban Anglia, Olaszország és az USA síkraszállt a békeszerződés igazságtalan döntéseinek korrigálásáért, s a francia ellenállást letörve keresztülvitte e lehetőségnek a kísérőlevélben való megfogalmazását, most megfordult a helyzet. Millerand javaslatát, mely eredetileg az ő elképzelésük volt, elvetették. Mivel magyarázható e változás? Mindenekelőtt a francia külpolitikai koncepcióban bekövetkezett fordulattal, a francia–magyar titkos tárgyalásokról szerzett – a tényleges helyzetet messzemenően felnagyító – információkkal. Franciaország Magyarországgal kapcsolatos gazdasági és politikai törekvéseit nem elősegíteni, hanem megakadályozni kívánták. Amikor június közepén nyilvánvalóvá vált, hogy a francia kormány a szomszédok elleni konkrét területi revízióról nem hajlandó tárgyalni, és ezt általános ígéretekkel pótolja, a magyar kormány kísérletet tett arra, hogy az opciók átadása előtt biztosítsa Franciaország támogatását nyugat-magyarországi tervének megvalósításához, a hadsereg átszervezéséhez, az elcsatolt területen élő magyarság jogainak a biztosításához. Teleki Fouchet-nak, Csáky pedig Paléologue-nak adta elő az erre vonatkozó kérést.⁹³

A francia kormány kész volt a kérdéseket a magyarokkal megvitatni, csak egy későbbi időpontban. Joggal tartott attól, hogy ezek ismét elodázzák a francia–magyar tárgyalások befejezését, ami pedig a teljes kudarc veszélyét rejtette magában. Franciaország szövetségesei – mindenekelőtt Anglia – erőteljes diplomáciai tevékenységbe kezdtek, hogy a megegyezést megakadályozzák. Jegyzékekben tiltakoztak a békeszerződéssel ellentétben álló tárgyalások ellen. (Ezekre később részletesen kitérünk.) Ezek hatására a magyar kormány bizonytalan lett. Telekit – Fouchet szerint – napok alatt mintha kicserélték volna: bizonytalan és óvatossá lett.⁹⁴

A tárgyalások gyors befejezését sürgette Franciaország belpolitikai helyzete. Millerand-ék Magyarországgal kapcsolatos politikáját támadták a parlamentben és a szenátusban. Ellenfeleik interpelláltak, tájékoztatást kértek a francia–magyar tárgyalásokról.⁹⁵

Sietni kellett, ezért Paléologue kész volt a megegyezés lebonyolítását illetően – amiben jelentős eltérések voltak – a magyar elképzeléshez igazodni.⁹⁶ Június 21-én került sor a dokumentumok kicserélésére. Csáky, Bethlen, Halmos és Kállay átadta a Schneider-Creusot cégnek a magyar kormány által jóváhagyott opcióleveleket.⁹⁷ Ezt követően Paléologue nyújtotta át a magyar küldöttségnek a deklarációt,⁹⁸ melynek ere-

⁹² „En principe, la frontière devra être tracée sur le terrain telle qu'elle est définie dans le Traité de paix. En aucun cas, les modifications de frontière envisagées plus loin ne devront être de nature à remettre en question les bases mêmes de ligne décrite dans le Traité.” Uo.. Instructions relatives aux Commissions de délimitation, 19902/19584

⁹³ AD. Europe 1918–29. H. vol. 59. f. 5–9. Fouchet jelentése Millerand-nak, 1920. június 17.; PDH. I. 361. dok. 365–368; 324. dok. 336–337.

⁹⁴ AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. Fouchet jelentése Millerand-nak, 1920. június.

⁹⁵ Csáky – miután ismertette a Millerand ellen intézett támadást –, rámutatott arra, hogy a kormány hatalmon maradása a magyar kérdésen áll vagy bukik. PDH. 309. dok. 323–324.; uo. 578. dok. 576–577.

⁹⁶ Hosszú vita indult arról, hogy ki írja alá a deklarációt (Horthy az alkotmányra hivatkozva ezt megtagadta), publikálják-e és hol, kinek küldik el másolatát. PDH. 331. dok. 340.; 344. dok. 350.; 353. dok. 357.; 346. dok. 349.; 324. dok. 336–337.

⁹⁷ PDH. I. 384. dok. 384; 286. dok. 385.

⁹⁸ AD. Europe 1918–29. H. vol. 59. f. 31–32. Paléologue átírta a magyar delegációnak, 1920. június 21.; PDH. 384. dok. 384.

deti példányát Fouchet adta át Budapesten Telekinek.⁹⁹ A dokumentumok kicserélésakor a francia külügyi főtitkár bizalmasan közölte a hazautazó magyar delegációval, hogy a szomszéd államokban már megkezdte a politikai akciót.¹⁰⁰

Mi volt a magyar kormány és a Schneider-Creusot cég megállapodásának lényege? Az opció kiterjedt az állami vasutak üzembe vételére; a budapesti kereskedelmi és ipari kikötő, egy vízierőmű, a csepeli kikötő, a Duna–Tisza-csatorna megépítésére; a Duna szabályozására, valamint a Hitelbank jelentős részvényeinek francia kézre juttatására.¹⁰¹ Megállapodás született továbbá, hogy az opciók magyar parlamentbeli ratifikálása után a francia kormány 260 millió frank kölcsönt ad Magyarországnak, érvényben levőnek tekinti a politikai deklarációt s gondoskodik végrehajtásáról.

Az írásban átadott francia nyilatkozat lényegében azonos a Paléologue által 13-án Fouchet-nak küldött deklarációval, következésképpen eltér a Horthy előtt május 18-án szóban elmondott szövegtől. Az eltérés mibenlétére és okaira már utaltunk. A különbség két ponton volt jelentős. 1. Az írásos nyilatkozatban új paragrafus volt, amely szerint a deklaráció csak akkor lép életbe, amikor a magyar parlament ratifikálja a gazdasági koncessziókat.¹⁰² E kiegészítéssel a francia kormány biztosítani akarta a visszavonulás lehetőségét, ha a parlamentben az ellenzék meghiúsítja az egyezményt. Párizsban tisztán látták, nagyon kicsi a valószínűsége annak, hogy a parlament jóváhagyja az opciókat.¹⁰³ 2. Kimaradt viszont a nyilatkozatból egy igen fontos mondat, amely hangsúlyozta, hogy az etnikai és gazdasági igazságtalanságokat a béke alapstruktúrájának érintése nélkül kell orvosolni.¹⁰⁴

⁹⁹ AD. Europe 1918–29. H. vol. 59. f. 37. Millerand távirata Fouchet-nak, 1920. június 22., PDH. I. 386. dok. 385.; 393. dok. 381–382. Paléologue a deklaráció átnyújtásakor hangsúlyozta annak jelentőségét „... cette déclaration tien grand compte des considérations politiques et économiques dont vous êtes faits les interprètes auprès de moi: elle atteste que le Gouvernement français est vivement désireux de voir l'Europe Centrale renaître à l'ordre, au travail et à la prospérité.” AD. Europe 1918–29. H. vol. 59. f. 31. Paléologue levele Csákyknak és Halmosnak, 1920. június 21.

¹⁰⁰ PDH. I. 378. dok. 378.

¹⁰¹ AD. Europe 1918–29. H. vol. 59. f. 35. Paléologue körtávirata a francia követeknek, 1920. június 22. Tervebe volt véve, hogy a Schneider-Rotschild kombináció 250 millió koronával részesedik. Uo. f. 40–43. A francia külügyminisztérium kereskedelmi osztályának feljegyzése Paléologue-nak, 1920. június 22.

¹⁰² PDH. I. 378. dok. 378.

¹⁰³ A magyar kormány elégedetlen volt Paléologue eme döntésével.

¹⁰⁴ Paléologue, aki nem tudta, hogy ez a mondat már a szóban elmondott (máj. 18.) deklarációban sem szerepelt (utaltunk arra, hogy Fouchet a deklaráció eme mondatát nem olvasta fel Horthy előtt), június 20-án, tehát két nappal az egyezmény aláírása előtt közölte Csákyval, hogy a mostani deklarációban a régihez viszonyítva a magyarok javára kedvező változás van: kihagyta a fenti mondatot. Ez azt jelenti – folytatta a külügyi főtitkár –, hogy a franciák Magyarország javára felül akarják vizsgálni a béke alapstruktúráját. PDH. I. 378. dok. 378. Paléologue nem beszélt arról a módosításról – annak a fél mondatnak a közbeiktatásáról –, amely bizonyos fokig pótolta a kihagyott mondatot. Az új deklaráció ugyanis hangsúlyozta, hogy a revízió a kísérőlevélben megállapított feltételek mellett – „dans les conditions indiquées par ladite lettre d'envoi” – mehet csak végbe. PDH. I. 393. dok. 391–392. Jelentős eltérés még a két deklaráció között továbbá az is, hogy amíg az első szóbeli deklaráció támogatást ígért az etnikai és gazdasági igazságtalanságok orvoslásához, addig a második – az írásos – csak a Magyarország és a szomszédok közötti tárgyalásokhoz, amelyek célja az ellentétek kiküszöbölése. „... est disposé (a francia kormány) à prêter ses bons offices à toute tentative d'accord à l'aimables entre la Hongrie et ses voisins en vue de faire disparaître toute cause d'hostilité entre les parties intéressées qui recevraient une satisfaction commune” – hangzik a június 22-i deklaráció. AD. Europe 1918–29. H. vol. 59. f. 37. Paléologue körtávirata, 1920. június 22. PDH. I. 393. dok. 391–392. A fenti lényeges módosításokon kívül még más, jelentéktelen változások is voltak, melyek inkább stíláriis jellegűek. A Quai d'Orsay-n több deklarációtervezet található. Egyiket június 16-án Millerand el is küld-

1920. június 22-én Paléologue instrukciókat küldött a francia külképviseletek vezetőinek: informálja az illető kormányokat a francia–magyar megegyezésről. Az átiratban a francia külügyi főtitkár csak a gazdasági megállapodásokat ismertette. Nem utalt viszont arra, hogy azok a mellékelt deklaráció függvényei, továbbá arra sem, hogy a megállapodásról tájékoztatást küldött a magyar határok kijelölésével foglalkozó bizottságnak is.

Az átirat hosszan fejtegette azokat az okokat, amelyek arra készítették a francia kormányt, hogy közeledjék Magyarországhoz. Célzott többek között a közép-európai államok egymásraultalságára, ami együttműködésüket kívánja, arra, hogy az elszigetelt, gazdaságilag lerombolt kis államok léte veszélyben van. S ez a helyzet súlyos következményekkel járhat. Magyarország pártfogókat kereshet a szomszédok ellen, s ezzel az általános békét veszélyezteti. Ezért tartották tehát fontosnak Magyarország gazdasági helyzetének megszilárdítását, a többi utódállammal való kibékítését. A tájékoztató kiemeli, hogy a kilátásba helyezett gazdasági és politikai perspektíva döntően hozzájárult ahhoz, hogy Budapest a béke aláírása mellett döntött.

Figyelemre méltó, hogyan interpretálja Paléologue a politikai deklarációt. Célja – hangsúlyozza – elősegíteni az Osztrák Monarchia területén létrejött államok együttműködését, Magyarország és a szomszédok közötti viszony normalizálását.¹⁰⁵ Az instrukció szigorúan bizalmas része utal a francia–magyar tárgyalások egyik igen lényeges indítóokára, ugyanis hangsúlyozza: „Gyorsan kellett cselekedni, mert szövetségeseink az ügyletet a maguk számára akarták megkaparintani, s igyekeztek a mienket megbuktatni.”¹⁰⁶ Az angol támadások a francia kormányt kezdetben nem visszavonulásra, éppen ellenkezőleg, gyorsabb cselekvésre készítették: minél előbb meg akarták szerezni az opciókat, és azok birtokában előnyösebb pozícióból kívánták oponálni a britek követeléseit.¹⁰⁷

Mielőtt rátérnénk e kérdés konkrét ismertetésére, röviden szólnunk kell még a francia kormány álláspontjáról az újabb magyar követelésekkel szemben. Említettük már, hogy Paléologue halogatta azok megvitatását. A magyar opciólevelek és Paléologue deklarációjának – amire előbb utaltunk – kicserélésekor Csáky ismét kérte a francia kormányt: támogassa Magyarországot; 1. a trianoni béke katonai klauzuláinak revideálásában; 2. a nyugat-magyarországi területek megtartásában; 3. a magyar kisebbség érdekeinek védelmében; 4. a Duna Bizottság és a Jóvátételi Bizottság székhelyének Budapestre helyezésében; 5. a trianoni béke által Magyarországnak ítélt – Jugoszlávia és Románia által megszállva tartott – területek azonnali visszacsatolásában. A francia külügyi főtitkár megértően fogad-

te Fouchet-nak. AD. Europe 1918–29. H. vol. 59. f. 40. Millerand távirata Fouchet-nak, 1920. június 16. De nem ez volt a végleges szöveg. Ha szemügyre vesszük a deklarációtervezeteket, kiderül, hogy egy-egy kifejezés milyen komoly megfontolás tárgyát képezte. Hosszan medítették, hogy „un” vagy „quelque”, „corriger” vagy „reviser”, „compléter-reviser” vagy csak „completer” szó kerüljön a végleges szövegbe. Kiderül továbbá az is, hogy minden esetben az enyhébb, a kevesebbet ígérő kifejezés mellett döntöttek, azok kerültek be a végleges – a magyar kormánynak átnyújtott – írásos deklarációba. Az erre vonatkozó rész a következőképpen hangzik: „Ces tentatives auraient pour but, dans les conditions indiquées par le ladite lettre d'envoi, soit de corriger quelque injustice, économique ou ethnique, soit de compléter des stipulations de minorités.” PDH. I. 393. dok. 391–392.

¹⁰⁵ AD. Europe 1918–29. H. vol. 59. f. 37. Paléologue körtávirata, 1920. június 22.

¹⁰⁶ Uo.

¹⁰⁷ AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 205–2006. A francia külügyminisztérium 1920. június 9-én kelt feljegyzése.

ta az erre vonatkozó magyar elképzeléseket, a végleges választ azonban csak az azok áttanulmányozása utáni időre ígérte. Kérte tehát írásba foglalásukat. Csáky június 23-án eleget tett kívánságának.¹⁰⁸

Másnap Paléologue – kabinetfőnöke, Montièle által – üzent a magyar delegációnak: a kérelemben az első elolvasásra semmi olyat nem talált, amivel a francia kormány elvben nem érthetne egyet! Azt azonban, hogy milyen formában kívánja támogatni a kéréseket, majd később közli, miután az illetékes referensek áttanulmányozták a memorandumot.¹⁰⁹ Vajon miért tartotta Paléologue szükségesnek – főleg pedig lehetségesnek –, hogy belevonja a kérdések megvitatásába a Quai d'Orsay szakértőit (így mindenekelőtt Laroche-t), akik ez ideig szinte ki voltak zárva a magyar–francia tárgyalásokból? A válasz egyszerű. Az eddigi megbeszéléseken a győztes szomszéd államok ellen irányuló területi revízióról volt szó. Ezzel pedig a Quai d'Orsay-n sokan – így Peretti, Cambon, Berthelot, Laroche – nem értettek egyet, sőt a leghatározottabban elleneztek. Az újabb magyar kérelem viszont – mint láttuk – sok egyéb kívánság mellett egy vesztes állam, Ausztria határainak Magyarország javára történő kiigazítására vonatkozott. S ez más megítélés alá esett. Ezzel a francia politikusok általában egyetértettek. Abból indultak ki, hogy ha valakinek, akkor hát csak Ausztriának – a másik vesztes államnak – a rovására lehet kiengesztelni a magyarokat. Ez ugyanis megvalósítható: morális szempontból egyszerűbb egy vesztes ellen dönteni, és a döntést – ha kell – erőszakkal végrehajtani, mint szövetségesek ellen, akiknek szembefordulásától, átcsoportosulásától tartani kell. De azért is gondolkodtak így – s a franciák számára ez igen lényeges szempont volt –, mert az Anschlusra törekvő és balra tartó Ausztriát gyengíteni akarták.

A magyar memorandum megvitatásában Paléologue tehát Laroche-t is bevonta, aki június 24-én közölte Csákyval az ezzel kapcsolatos francia álláspontot. Laroche közléseiből és Millerand Fouchet-nak küldött táviratából kiderült, hogy – Paléologue fent idézett üzenete ellenére – a francia kormánynak egy sor ellenvetése volt a memorandumban foglaltakkal szemben.¹¹⁰ Így például időszerűtlennek tartották a katonai klauzulák megváltoztatásának kérését, mert – mint hangsúlyozták – Németország ezt precedensnek fogja tekinteni. Ezt a kérdést csak Németország teljes lefegyverzése és Nagy-Britannia előzetes hozzájárulása után lehet hivatalosan is felvetni.¹¹¹ Laroche elfogadhatatlannak nyilvánította továbbá a Nyugat-Magyarországra vonatkozó javaslatot is.¹¹² Ezt azzal indokolta, hogy Franciaország

¹⁰⁸ AD. Europe 1918–29. H. vol. 59. f. 44–45. Csáky és Halmos memoranduma Paléologue-nak, 1920. június 23.; PDH. I. 405. dok. 404–408.

¹⁰⁹ PDH. I. 405. dok. 404–408.

¹¹⁰ AD. Europe 1918–29. H. vol. 59. f. 63–65. Millerand távirata Fouchet-nak, 1920. június 26. Uo. f. 50–152. Laroche feljegyzése Csákyval és Halmossal folytatott megbeszéléséről, 1920. június 24. Laroche feljegyzése szerint Paléologue jóváhagyta a memorandummal kapcsolatos észrevételeit. Uo.

¹¹¹ A magyar kormány azt kérte Franciaországtól, hogy segítse elő a trianoni béke katonai klauzuláinak revidiálását, az előírt zsoldos hadsereg helyett a sorozásos hadsereg megalakítását, mert – mondták – az előbbi Magyarország esetében alkalmatlan a közrend és a közbiztonság fenntartására, lehetetlenné teszi az ország gazdasági rekonstrukcióját. Uo. PDH. I. 405/a. dok. 408.; AD. Europe 1918–29. H. vol. 59. f. 44–45. Csáky és Halmos memoranduma Paléologue-nak, 1920. június 23.

¹¹² A javaslat az volt, hogy a francia kormány támogassa Magyarországot a nyugat-magyarországi területek megtartásában. Ezzel meg tudja szilárdítani francia politikai orientációját, s megakadályozni, hogy Ausztria – amely előbb-utóbb csatlakozni fog Németországhoz – növelje területét. Uo. – A magyar kormány elképzelése az volt – és ezt Csáky közölte Paléologue-gal –, hogy Teleki a parlamentben – egy interpellációra válaszolva – bejelenti, hogy Magyarország nem szándékozik kivonni a nyugati területekről csapatait, s Millerand ezt valamilyen nyilatkozatban tudomásul veszi. PDH. I. 361. dok. 365–368.

nem tehet nyíltan olyan nyilatkozatot, amelynek célja és szándéka a béke radikális módosítása, azaz nem foglalhat állást Magyarország mellett a kért módon. Visszatartás azonban és ellenez majd minden olyan javaslatot – bárhonnan is jöjné –, amely kényszeríteni akarja Magyarországot e területek kiürítésére. Teljesíthetetlennek tartotta még a magyar kisebbségek védelmére és a jugoszláv evakuálásra vonatkozó kérést is.¹¹³ A francia kormány a memorandumból teljes egészében csak a két bizottság megalakítására vonatkozó kérést fogadta el, és ehhez konkrét támogatást is ígért.

Budapesten csalódottan vették tudomásul, hogy a legkisebb követeléseket sem sikerült elfogadtatniuk a franciákkal. Különösen az első – a hadseregére vonatkozó – pont visszautasítása érintette rendkívül érzékenyen a magyar kormányköröket. E kérdés továbbra is napirenden maradt, sőt a nyár folyamán a magyar politika középpontjába került. Mindez pedig a szovjet–lengyel háborúval, a Vörös Hadsereg győzelmes hadjáratával s az azzal kapcsolatos európai válsággal függött össze. Ebben a helyzetben a bolsevizmustól pánikszerűen féltő magyar kormány e közvetlen veszéllyel szembeni védekezést tartotta elsőrendű feladatának. Ez szerezhetett szerepet abban is, hogy 1920 nyarán a katonai kérdés – a magyar hadsereg létrehozása és felfegyverzése – annyira lekötötte a magyar kormány figyelmét, s hogy fokozták a magyar–lengyel–román blokk megalakítását célzó diplomáciai tevékenységet. De nemcsak erről, hanem jóval többről is szó volt. Arról ti., hogy a kialakult helyzet kínálta lehetőséget: a pánikot – amely valamennyi ország kormányán és katonai vezetőin úrrá lett – kihasználják a trianoni béke katonai és területi klauzuláinak revideálására. E lehetőség csak növekedett azáltal, hogy a közép-európai államok közül kevesen vállalkoztak arra, hogy felvegyék a harcot a bolsevista veszéllyel, illetve hogy Lengyelország segítségére siessenek. Elsőnek Ausztria mondta ki semlegességét. Példáját csakhamar Csehszlovákia is követte. Ezekben a kritikás napokban mindkét állam a szovjet hatalommal való viszony megjavításán fáradozott. Felvették a kapcsolatot Moszkvával, Beneš Csicserinnek küldött titkos üzenetében Csehszlovákia semlegességéről biztosította a szovjet külügyi biztost. Ezt tette Renner és Masaryk is, akik a prágai francia és angol követvel közölték, hogy Csehszlovákia semleges marad, fegyvert sem szállít Lengyelországnak, területén senkit és semmit nem enged át.¹¹⁴ A legjelentősebb hadsereggel rendelkező Jugoszlávia is a semlegesség álláspontjára helyezkedett. Románia ugyan nem tett semlegességi nyilatkozatot, hadseregét mégsem volt hajlandó a lengyel frontra küldeni.¹¹⁵ Szövetségeseik magatartása váratlanul érte Millerand-t. Ezen államokban levő francia diplomatáit, a katonai missziók vezetőit

¹¹³ A kisebbségre vonatkozó kérés az volt, hogy a francia kormány utasítsa a szomszéd államokban levő katonai missziót, hogy azok az ottani magyarság érdekeit képviseljék. AD. Europe 1918–29. H. vol. 59. f. 44–45. Csáky és Halmos memoranduma Paléologue-nak, 1920. június 23.

¹¹⁴ Csehszlovákia semlegességében szerepet játszottak Lengyelországgal való ellentétei. Miután a magyar kormány lépten-nyomon azt hangoztatta, hogy Magyarországot a hadseregnek a Kárpátokon kell megvédenie, Masaryk kijelentette: „Ha országunkon keresztül keresnének (a Vörös Hadsereg) átjárót Magyarországra, a csehszlovák kormány ehhez hozzájárulását megtagadná, és legjobb képessége szerint ellenállna az oroszoknak.” Lásd erről *Hajdu Tibor*: Károlyi Mihály Prágában. Valóság 1972/9. 50–52.

¹¹⁵ Csicserin üzenetet küldött a román kormánynak, hogy a szovjet hatalomnak nincsenek támadó szándékai, s a normális kapcsolat kiépítésére törekszik. Ez lehetővé tette Romániának, hogy hadseregét Erdély megőrzésére koncentrálja. AD. Europe 1918–29. H. vol. 47.

hibáztatta azért, hogy erre a veszélyre nem hívták fel időben a figyelmét, illetve hogy mindezt nem akadályozták meg.¹¹⁶

Ebben a helyzetben Magyarország értéke különösen nagyra nőtt, hiszen a magyar kormány rögtön maga kínálta fel a katonai segítséget Lengyelországnak, ezzel is bizonyítva – ahogy ezt a francia sajtó megfogalmazta –, hogy „ügyes államférfikkal rendelkezik”.¹¹⁷ Budapesten a kínálózó kedvező lehetőséget azonnal fel kívánták használni arra, hogy egyik fő törekvésüket, a hadsereg felállítására vonatkozó tervüket megvalósítsák.

Teleki tehát már július 14-én visszatért a június 23-i memorandumban felvetett, akkor a franciák által visszautasított katonai kérdésre. Felkérte Praznovszkyt, hívja fel Paléologue figyelmét arra, hogy az azóta eltelt három hét alatt „...az európai helyzet – a bolsevikok váratlan győzelme következtében – lényegesen megváltozott”.¹¹⁸ Európa veszélyben van. E veszély ellen Magyarország a Kárpátokban kívánja felvenni a harcot, s ezzel teljesíteni történelmi misszióját: megvédeni Európát a Keletről jövő fenyegetéstől. E helyzetre való tekintettel a szövetséges hatalmak tegyék lehetővé hét gyalogos- és egy lovashadosztály létrehozását és felszerelését, különösen nehézágyúval.¹¹⁹ Az elkövetkezendő hetekben Teleki miniszterelnökként is ilyen irányú tevékenységet fejtett ki (július 19-én lett miniszterelnök, de kezdetben a külügyi tárcát is megtartotta). Július 26-án tárgyalt a francia és olasz főmegbízottal és az angol helyettessel.¹²⁰ Még ugyanazon a napon újra találkozott Fouchet-val. A téma ugyanaz volt: ¹²¹ a magyar sorozásos hadsereg felállítása, felfegyverzése és a Kárpátokba küldése. A mozgósítási rendelet készen állt. A 18–42-es évfolyamokat kívánták behívatni.¹²² Az országban háborús hangulat uralkodott, s ezt Teleki július 20-i miniszterelnöki székfoglaló beszéde csak fokozta.¹²³

A magyar kormány ugyan Nagy-Britanniához és Olaszországhoz is fordult, de a tényleges segítséget mindenekelőtt Franciaországtól várta.

¹¹⁶ A franciákat váratlanul érte Csehszlovákia semlegessége. Pellét Párizsban erős bírálatok érték emiatt. A tábornok, aki szoros kapcsolatban állt Masarykkal és Benešsel, jelentéseiben próbálta megmagyarázni; sőt igazolni Csehszlovákia politikáját. Egyetértett Beneš közép-európai törekvéseivel (vagyis a kisantant megalakulásával). A csehszlovák tervek szerinte szinkronban vannak Franciaország politikájával. Pellé a Millerand-féle dunai konföderáció ellen foglalt állást. Ha áttanulmányozzuk a tábornok levelezését és Millerand Prágába küldött utasításait, nyilvánvalóvá válnak a francia miniszterelnökkel való ellentétek. AD. Europe 1918–29. I. vol. 65. f. 88. Pellé 18 oldalas kézírásos magánlevele, 1920. július 20. Uo. vol. 65. f. 86.; uo. f. 86. Pellé levele Berthelot-nak, 1920. szeptember 14.; uo. vol. 57. f. 27–28. Millerand távirata a prágai francia követnek, 1920. augusztus 20.

¹¹⁷ AMZV. PZ. Paříž. 220. Osuský párizsi csehszlovák követ jelentése, 1920. július 2.

¹¹⁸ „During the three weeks which have elapsed since suggestion was made the European situation has changed materially in consequence of the unexpected victories of the bolsheviks.” PDH. 451. dok. 456–457.

¹¹⁹ Uo. Ebben az utasításban Teleki még csak a Kárpátok védelméről beszélt, nem vetette fel a magyar hadseregnek a lengyel frontra való küldését.

¹²⁰ Hohler, Nagy-Britannia főbiztosa hosszabb szabadságra ment. Ennek politikai oka volt, amire még kitérünk.

¹²¹ AD. Europe 1918–29. H. vol. 47. f. 78–79. Fouchet távirata Millerand-nak, 1920. július 26.; uo. f. 81–84. Fouchet jelentése Millerand-nak, 1920. július 26.

¹²² AMZV. PZ. Budapest. Lejhanec jelentése. 1920.

¹²³ A beszédben Teleki utalt Franciaországgal való tárgyalásaira, arra, hogy Magyarország integritásának visszaszerzése érdekében gyorsan kell tárgyalni és határozni, s a háborúra, amely most is folyik, fel kell készülni. Uo.

Vajon Franciaország módosította-e korábbi álláspontját, kötött-e katonai megállapodást Magyarországgal?¹²⁴ Paléologue megértéssel, sőt „kifejezett rokonszenvvel” fogadta Teleki kérését.¹²⁵ De mivel a kérdés nagy jelentőségű volt, végleges döntést csak a Millerand-nál történő megbeszélés utánra ígért.¹²⁶ Millerand elvben egyetértett a tervvel, a döntésnél azonban nem hagyhatta figyelmen kívül a francia katonai körök véleményét. Ezek pedig vagy eleve elvetették az egész elgondolást, vagy pedig rendkívül nagy óvatosságot tanácsoltak. Lefèvre nemzetvédelmi miniszter, Mittelhauser és Pellé tábornok az előbbi – Foch marsall és Maurice Gamelin tábornok az utóbbi álláspontot képviselte.¹²⁷

A francia diplomácia vezetőinek a magyar kormánynak adandó válasznál számolniuk kellett a szövetségesek – mindenekelőtt Nagy-Britannia – álláspontjával is. Lloyd George, aki sok vonatkozásban elhatárolta magát francia kollégájának intervenciós politikájától, ellenetzte a magyarok felfegyverzését és frontra küldését, mert ez – mint hangsúlyozta – Magyarország és a szomszédok közötti háborúhoz vezetne. Millerand nem kívánta veszélyeztetni küszöbön álló találkozáját Lloyd George-dzal, kockáztatni a tervezett angol–francia megegyezést. Úgy döntött tehát, hogy a magyarok javaslatát nem fogadja el, de nem is utasítja vissza. Ez a kétösszeg tükröződött Paléologue július 27-i körtáviratán. A táviratban a francia külügyi főtiszt tájékoztatta követeit a magyar kormány javaslatáról, s arról, hogy Franciaország ettől elhatárolja magát, mert – mint írja – a magyar kormány hátsó szándéka – hogy abból hasznot húzzon – nyilvánvaló. („Il est évident que le Gouvernement hongrois l’a faite avec l’arrière-pensée d’en tirer part.”)¹²⁸ „Mindazonáltal olyan helyzet is előállhat – folytatódik a távirat –, hogy Lengyelország megsegítésére minden erőt csoportosítanunk kell. Ilyen esetben természetesen elsősorban szövetségeseinkre gondolunk. De az sem lehetetlen, hogy egy egész Közép-Európát fenyegető veszéllyel szemben a magyar ajánlatot is felhasználjuk. Minisztériumom tehát úgy döntött, hogy Praznovszky elbátortalanítása nem lenne célszerű.”¹²⁹ Paléologue július 29-én közölte Praznovszkyval: Millerand elvben nem ellenzi elképzelésüket, de úgy véli, még nem érkezett el az ideje, hogy bármit is tegyenek annak érdekében.¹³⁰

Horthy és Teleki – lévén, hogy Franciaországtól nem kaptak egyértelmű visszautasítást – továbbra is napirenden tartották a kérést. Várták a megfelelő időt. Addig pedig külön – az antanttól függetlenül – is megkísérelték, hogy megegyezésre jussanak Lengyelországgal. Varsóban – különösen kezdetben – tartózkodóan fogadták Budapest javaslatait.¹³¹ A francia–magyar közeledés azonban változást hozott a magyar–lengyel viszonyban. Ezt követően a lengyel kormány kész volt tárgyalásokat kezdeni Magyarországgal. Kész volt pedig annál is inkább, mert a francia kormány erre kifejezetten kérte őket. Tette ezt maga Millerand is, aki

¹²⁴ A diplomáciai körökben s a világsajtóban elterjedt, hogy Franciaország katonai egyezményt is kötött Magyarországgal.

¹²⁵ PDH. I. 461. dok. 471–472.

¹²⁶ Uo.

¹²⁷ AD. Europe H. vol. 47. f. 88–90. Pellé távirata Foch marsallnak. 1920. július 27. Uo. Hamelin tábornok távirata, 1920. július 31. PDH. 578. dok. 578–579.

¹²⁸ AD. Europe 1918–29. T. vol. 47. f. 271–272. Paléologue körtávirata, 1920. július 27.

¹²⁹ Uo.

¹³⁰ PDH. I. 501. dok. 503–504.

¹³¹ PDH. I. 85. dok. 1. 88. dok. 115–116.

közvetlenül hatalomra kerülése után még szükségesnek tartotta, hogy akadályozza a lengyel–magyar együttműködést.¹³² A változás az ún. minimális konföderációs tervvel, vagyis a magyar–lengyel–román blokk koncepciójával függött össze. Paléologue elsőrendű diplomáciai feladatának tartotta, hogy elősegítse a három állam gazdasági és politikai együttműködését. Ennek érdekében kész volt támogatni Kárpát-Ukrajna Magyarországhoz való csatolását. Paléologue kezdeményezésére és személyes közvetítésének eredményeként 1920. május 3-án a Párizsban tartózkodó Patek lengyel külügyminiszter két alkalommal tárgyalt Halmossal, majd később találkozott Bethlennel és Csákyval.¹³³ A megbeszélésekről Halmos feljegyzéseket készített Paléologue-nak. A feljegyzésben – amely tulajdonképpen egyezménytervezet volt – a magyar fél az alábbi ígéretek tette: 1. Magyarország kiterjeszti a francia gazdasági akciót Lengyelországra; 2. segítséget nyújt a Ratibor körzetben megtartandó népszavazásban; 3. megegyezik Lengyelországgal a közös határ kialakításában; 4. katonai egyezményt köt Lengyelországgal, melynek értelmében rendelkezésére bocsátja katonai erőit a bolsevizmus, elsősorban a Szovjet-Oroszország elleni harcra. Lengyelország ennek fejében: 1. támogatja Magyarországot Franciaországgal folyó tárgyalásaiban; 2. elősegíti Magyarország megegyezését Romániával területi, gazdasági és kisebbségi kérdésekben; 3. részvételi lehetőséget kér a magyar–csehszlovák tárgyalásokon; 4. támogatja Magyarország felfegyverzését.¹³⁴ A megbeszélések, illetve a tervezett megegyezés szempontjait a tárgyaló felek Paléologue-tól kapták.¹³⁵ Az egyezménytervezet tehát a francia politikai koncepció, pontosabban a francia–magyar tárgyalások része volt.

Patek lengyel külügyminiszter Párizsból való elutazása előtt üzent Halmosnak, hogy gondos megfontolás után kész a javasolt alapon megkezdeni a tárgyalásokat, s ez az elkövetkezendő hetekben meg is történt. Lengyelország azonban továbbra is bizonyos tartózkodást mutatott. Ennek magyarázata főként Magyarország belpolitikája, felettébb nehéz nemzetközi helyzete, Anglia szembenállása, Románia gyanakvása volt. Mindezek óvatosságra intették a lengyeleket. Mi sem jellemzőbb erre, mint az, hogy Horthy június 6-án Piłsudskihoz írt levelére a marsall csak július 10-én válaszolt.¹³⁶ Piłsudski egyetértett a kormányzó javaslatával, elfogadta együttműködési ajánlatát. Ezt követően a két kormány között konkrét megállapodás jött létre a fegyver- és lőszerszállítás ügyében. Erőfeszítéseket tettek az átvonulási folyosó biztosítására. Törekvésük azonban – Párizs támogatása ellenére

¹³² Millerand 1920. március 6-án a budapesti főmegbízottnak adott utasításában még ezt rögzítette. AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 14–17.

¹³³ Halmos és Patek találkozóját Paléologue szervezte meg. AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 116–117. Feljegyzés Halmos megbeszéléséről. Uo. PDH. 225. dok. 268–272. „Paléologue expressed his willingness to inform confidentially the Polish Minister for Foreign Affairs who is at present in Paris about the matter and to establish contact between him and dr. Halmos.” PDH. I. 255. dok. 268–272; 260. dok. 284; 267. dok. 292; 276. dok. 299–301; 281. dok. 303. Vö. *Ormos Mária*: Francia–magyar tárgyalások 1920-ban. Századok 1975/5–6.

¹³⁴ AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 116–117.

¹³⁵ PDH. I. 282. dok. 303–304.

¹³⁶ PDH. I. 321. dok. 332–333; 440. dok. 446–447. A lengyel–magyar tárgyalásokról lásd *Kovács Endre*: Magyar–lengyel kapcsolatok a két világháború között. Bp. 1971.

– kudarcot vallott.¹³⁷ Csehszlovákia és Románia visszautasította a rájuk vonatkozó kérést. Budapesten, noha mindkét átvonulási lehetőséget fontolóra vették, mégis inkább az előbbihez ragaszkodtak. Itt is világosan látszik az elképzelés mögött rejlő magyar szándék: Kárpát-Ukrajna megszerzése. Franciaország és Lengyelország románbarát politikája mellett viszont nemigen lehetett számítani Romániával szembeni területi revízióra. A két ország a tervezett hármas szövetség egyik tagját nem elriasztani akarta, hanem megnyerni. Romániát le kellett választani Csehszlovákiától és Jugoszláviától, elejét venni, hogy csatlakozzék a Beneš által tervezett kisantant tömbhöz, s megakadályozni, hogy teljesen az olasz befolyás alá kerüljön. A francia diplomácia tehát Magyarország és Románia kibékítésén fáradozott. S Paléologue szívügyének tekintette ezt a kérdést. 1920 tavaszától kezdve többirányú tevékenységet fejtett ki e cél elérése érdekében. A magyarokkal folytatott tárgyalásaiban a magyar–román megegyezés központi helyet foglalt el. Budapesten támogatták a hármas blokk koncepcióját: ezt írásban és szóban több alkalommal megerősítették. Ezekről a tárgyalásokról Paléologue rendszeresen informálta a románokat. A külügyi főtitkár még a tárgyalások legelején, március 22-én készítettet Halmossal egy tervezetet a magyar–román megegyezésre. A magyar kormány jóváhagyásával készült memorandum rögzítette a területi, gazdasági és kisebbségi kérdésekre vonatkozó magyar kívánságokat.¹³⁸ A memorandum tartalmát Paléologue másnap közölte Ghica herceggel, a párizsi román követtel, aki – a külügyi főtitkár feljegyzése szerint – a magyar ajánlatot érdekesnek tartotta, s megígérte, hogy jelentést tesz róla kormányának.¹³⁹ A román választ nem ismerjük. Közvetett adatokból tudjuk csak, hogy Bukarestben a magyar memorandumot még tárgyalási alapnak sem fogadták el. A román kormány a területi revíziót, s egyáltalán a békeszerződés megváltoztatásának semmilyen lehetőségét nem ismerte el, különösen nem saját országa rovására. Take Ionescu közölte is a francia kormánnyal: „...határozottan visszautasít minden határváltoztatásra irányuló kísérletet.” Paléologue 1927-ben készített feljegyzésében azt írta, hogy a magyar–francia tárgyalásokról mindvégig informálta a párizsi román követet, és Románia ezek tartalmát sohasem kifogásolta.¹⁴⁰ A külügyi főtitkár azonban elhallgatta, hogy tájékoztatása csak a gazdasági vonatkozású tárgyalásokra terjedt ki – ezek ellen pedig a román kormány valóban nem emelt kifogást. Az 1920. június 22-i francia–magyar megállapodást Daeschner bukaresti francia követ tisztán gazdasági egyezményként tüntette fel Take Ionescu előtt, aki ezt meglepéssel vette tudomásul.¹⁴¹ Ez alkalommal is hangsúlyozta, hogy Magyarországgal jószomszédi viszonyt szeretne kiépíteni. Abban az esetben viszont, ha Magyarország politikája szomszédjainak bármelyikét veszélyeztetné, álláspontját megváltoztatja.¹⁴²

¹³⁷ Zamojsky gróf párizsi lengyel nagykövet bizalmasan közölte Praznovszkyval, hogy a franciák készek voltak teljesíteni a magyarok kérését (az átvonulási folyosót illetően), erre vonatkozó döntésüket azonban a román és a csehszlovák kormány hozzájárulásától tették függővé. Bukarest és Prága ezt azonban visszautasította. Paléologue megjegyezte, hogy Románia és Csehszlovákia majd rájönnek, hogy hibát követtek el, de fél, hogy már túl késő lesz. „Paléologue remarked to Zamojski that Rumania and Czechoslovakia will in time realize that they have made a mistake, but he fears it will be too late.” PDH. I. 536. dok. 542.

¹³⁸ AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 47–50. Halmos feljegyzése, 1920. márc. 22.

¹³⁹ Uo.

¹⁴⁰ AD. Europe 1918–29. H. vol. 62. f. 76–77. Paléologue feljegyzése, 1927. október 2.

¹⁴¹ AD. Europe 1918–29. H. vol. 59. f. 95–96. Daeschner távirata Millerand-nak, 1920. július 3.

¹⁴² Uo.

Amint tehát a román kormány meggyőződött arról, hogy a francia–magyar megállapodás nemcsak gazdasági jellegű kérdésekre vonatkozik, a legerélyesebben tiltakozott ellene.¹⁴³

Jugoszláviával is hasonló volt a helyzet. A magyar–francia tárgyalásokról kapott információkat kezdetben itt is megértéssel fogadták. Abból indultak ki, hogy Franciaország magyarországi politikája visszaszorítja Olaszország és Anglia ottani törekvéseit, keresztülhúzza a dunai konföderációra vonatkozó terveiket. A francia befolyás alatt álló Magyarország pedig kisebb veszélyt jelent az adott status quóra, mintha az az olasz vagy a brit érdekszférába tartoznék.¹⁴⁴ Ezt hangsúlyozták a francia diplomaták a prágai, a bukaresti és a belgrádi kormánynál, s elérték, hogy kezdetben megértéssel fogadták elképzeléseiket, azt a francia tervet, hogy Közép-Európa prosperitása érdekében együtt kell működni Magyarországgal. Beneš párizsi tárgyalásain e terv mellett foglalt állást,¹⁴⁵ és amikor július elején a francia kormány javaslattal fordult a prágai, belgrádi és bukaresti kormányhoz, hogy Franciaország védnöksége alatt kezdjék meg a közvetlen tárgyalásokat Magyarországgal, mindhárom állam pozitív választ adott. Montière – Paléologue kabinetfőnöke – Praznovszkynak tett közlése szerint Beneš és Vesnić lelkesedett az indítványért.¹⁴⁶ Take Ionescu nem lelkesedve ugyan, de elfogadta a francia javaslatot. Szükségesnek tartotta hangsúlyozni: „...reméli, Franciaország nem Magyarország szövetségeseként fog részt venni ezeken a tárgyalásokon.”¹⁴⁷ Elsőnek Beneš indítványozta a magyar kormánynak a tárgyalások megkezdését: június 6-án Lejhanec, Csehszlovákia budapesti képviselője tett ilyen irányú javaslatot kormánya nevében Telekinek. A magyar külügyminiszter elvben üdvözölte a csehszlovák kezdeményezést. Végleges válasza előtt azonban ismerni szeretné Prága álláspontját a bojkottról.¹⁴⁸

Ezzel majdnem egy időben Jugoszlávia és Románia is kifejezte hajlandóságát a tárgyalások megkezdésére. A román kormány Stierca budapesti képviselőjén keresztül felajánlotta Magyarországnak a diplomáciai kapcsolatok felvételét. Csehszlovákiától és Jugoszláviától eltérően kész volt ezt megtenni még a trianoni béke ratifikálása előtt. Ehhez a francia kormánytól kért segítséget.¹⁴⁹ Paléologue támogatta a román elképzelést. Álláspontja az volt – s ezt több alkalommal Budapest tudomására is hozta –, hogy Magyarországnak mindenekelőtt Romániával kell megegyeznie, a tárgyalásokat Bukaresttel kell megkezdenie. A francia diplomácia vezetőjének az volt a véleménye, hogy a magyar kormány kezdetben ne vesse fel a politikai és területi kívánságokat, mert „ezek idő előtti feszegetése minden

¹⁴³ AD. Europe 1918–29. H. vol. 59. f. 103–104. Daeschner távirata Millerand-nak, 1920. július 4.

¹⁴⁴ AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. 126–127. Feljegyzés Benešsel való beszélgetéséről, 1920. július 4.

¹⁴⁵ AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 126–127. Feljegyzés Benešsel való beszélgetéséről, 1920. május 13.

¹⁴⁶ „Montière informed me today that both Vesnić and Beneš were enthusiastic about the idea of direct negotiations with Hungary under French auspices.” PDH. I. 418. dok. 426.

¹⁴⁷ PDH. I. 455. dok. 458–459. „... the Rumanians were also pleased with the suggestion of French mediation though their attitude was more reserved than that of the others. The Rumanians emphasized their hope that France will not take part in the negotiations as an ally of Hungary” – közölte Montière Praznovszkyval.

¹⁴⁸ Lejhanec jelezte Benešnek: „az a benyomása, hogy a magyar kormány csak akkor fog tárgyalni, ha mindenféle bojkottot megszüntetnek”. AMZV. PZ. Lejhanec távirata Benešnek, 1920. július 6.

¹⁴⁹ AD. Europe. 1918–29. Roumanie (a továbbiakban R.) vol. 50. f. 97–98. Praznovszky feljegyzése a francia külügyminiszternek, 1920. augusztus 4. Uo. f. 109., Saint-Aulaire jelentése Millerand-nak, 1920. augusztus 12. Uo. f. 118. Paléologue körtávirata, 1920. aug. 17.

valószínűség szerint letérítene a román kormányt a nekünk kedvező útról, amelyre szemmel láthatólag a francia nyomásnak engedve rátért, és teljesen a szerbek és csehek karjaiba kergetné, miáltal a gyűrű körülöttünk teljesen bezáródnék”. Az adott helyzetben – szólt Praznovszky jelentése – Magyarország elsőrendű külpolitikai feladata az alakuló gyűrű széttörése. Ezt a románokkal való megegyezés útján lehet elérni.¹⁵⁰ Romániát a keleti problémák arra készítették, hogy elfogadja Paléologue tanácsát a magyarokkal való megegyezést illetően. Ferdinánd király és Averescu tábornok határozottan a Magyarországhoz való közeledés mellett foglalt állást. Take Ionescu próbált lavírozni: továbbvinni Benešsel való tárgyalásait a kisan-tantról, s ugyanakkor közeledni Magyarországhoz is. Figyelman kívül hagyva cseh-szlovák kollégájának elképzeléseit, hogy ti. előbb meg kell alakítani a kisan-tantot, s csak azután tárgyalni Budapesttel, júliusban közvetlen megbeszéléseket kezdett Magyarországgal a két ország közötti viszony normalizálásáról.¹⁵¹ Paléologue ismét óvta a magyarokat attól, hogy érdemi tárgyalásokat kezdjenek a szomszédokkal. Ki akarta várni az opciók ratifikálást. (A rendkívüli nemzetgyűlést augusztus 7-re hívták össze.) A külügyi főtitkár ugyanis joggal tartott attól, hogy a tárgyalások eredménytelenek lesznek, mert a területi kérdés zsákutcába juttatja őket. Ez pedig negatívan befolyásolja majd az opciók ratifikálását. Praznovszky jól látta, jelezvén azt kormányának is: „az a benyomásom, hogy a franciák bizonyos halasztást szeretnének”. Montièle – Paléologue kabinetfőnöke – ismét óvott a sietségtől. Véleménye szerint „az idő nekik dolgozik”.¹⁵² A későbbi események igazolták Párizs aggályait. A megbeszélések mindhárom viszonylatban kudarcra végződtek. Az ellentétek ugyanis áthidalhatatlanok voltak.

A szomszéd államok kizárólag jogi, állampolgársági és gazdasági kérdésekről voltak hajlandók tárgyalni, a magyar kormány pedig elsősorban a határrendezésről: a *lettre d'envoi-ra* hivatkozva területi engedményeket kért. Ezt pedig valamennyien a leghatározottabban visszautasították. A Millerand-féle kísérőlevelet nem ismerték el, mert nem tekintették a békeszerződés részének. Azt – mondták ők – nem is írták alá.¹⁵³ A területi problémát tehát sem most, sem később nem vol-

¹⁵⁰ Országos Levéltár Külügyminisztérium (a továbbiakban OL. Küm.) K 74. – 1920. Párizs. Bejövő számléjtáviratok. Praznovszky távirata Telekinek, 1920. augusztus 23.

¹⁵¹ ASMAE. 6670. Martin távirata Sforzának, 1920. július 14. OL. Küm. K. 74. 1920. Bejövő számléjtáviratok. Márfy-Mantuano távirata Csákyknak Take Ionescuval való beszélgetéséről, 1920. szeptember 30. ASMAE. 938. 1853. Martin bukaresti olasz követ távirata Sforzának, 1920. augusztus 18. ASMAE. 6670. Martin távirata Sforzának, 1920. augusztus 22. PDII. I. 489. dok. 491. E dokumentum tévesen utal arra, hogy a magyar–román tárgyalások a határra is vonatkoztak. AD. Europe R. vol. 35. f.204. Feljegyzés, 1920. december 13.

¹⁵² „I have the impression that the French would like to have some delay. Montièle (Paléologue kabinetfőnöke – A. M.) warned me against pressing the matter to much. In his opinion time is working in our favour” – szólt Praznovszky távirata. PDII. I. 955. dok. 458–459.

¹⁵³ Az új dokumentumok más megvilágításba helyezik a magyar–csehszlovák tárgyalásokat is. Módosítják azt az álláspontot, amely szerint Masaryk és Beneš hajlandó volt területi engedményekre. Tény, hogy mindkét államférfi, de főleg az előbbi, számtalanszor tett ilyen kijelentést. A tárgyalat időben pl. Masaryk Sforza külügyminiszterrel közölte, Csehszlovákia kész revidálni a határokat Magyarország javára. „Masaryk ebbe a dire repetutamente a Mago che Ceco-Slovachia avrebbe fatto spontaneamente sensibili rettifiche frontiere Slovacchia favore Ungheria per dimonstrare spirite conciliativoed equitative” – hangzik Sforza távirata. ASMAE. 1741. Sforza távirata a prágai követnek, 1920. február 18. Masaryk több ilyen és ehhez hasonló kijelentést tett a későbbi évek során is. Tény azonban az is, hogy amikor konkrétan felvetődött a revízió kérdése, Beneš azt a leghatározottabban visszautasította. Erről tanúskodnak az alábbi sorok: „Beneš odpověděl že lettre d'envoi není součtstkovu mirové smlouvy není námi podepsaná nenávazuje nás” – hangzik Benešnek a magyar államférfiakkal folytatott beszélgetéséről készített feljegyzése. AMZV. PZ. Beneš feljegyzése, 1921. március 21. „Teleti a Grátz v důvěrnem jednáni s Benešem žádali zase ústupky území. Po odmítnuti naznačili, že nemají zájem na další jednáni.” AMZV. PZ. Praha 83. Feljegyzés Beneš brucki tárgyalásairól, 1921. március 21.

tak hajlandók szóba hozni. Arra, hogy a jószomszédi viszonyért, a közép-európai béke konszolidációjáért valamilyen áldozatot is kellene hozni, Masarykon kívül senki sem gondolt.

Paléologue számolt ezzel. Kezdetről fogva kételkedő volt ebben a kérdésben. Tisztában volt vele, hogy egész Duna-konföderációs terve ezen áll vagy bukik, hiszen ez a kérdés egész koncepciójának alapfeltétele volt. Tisztában volt azzal is, hogy enélkül nem lesz sem opció, sem magyar–francia együttműködés, sem dunai konföderáció. Abban reménykedett tehát, hogy később esetleg majd megteremtődnek a feltételek, illetve hogy a szomszédokra gyakorolt gazdasági nyomással sikerül azokat megteremteni – ezért az általa kezdeményezett tárgyalások elodázására törekedett. A későbbiek folyamán – a júliusi események hatására – azonban a tárgyalási feltételek nemhogy javultak, inkább rosszabbodtak. Lássuk röviden ezeket az eseményeket.

Június 22-én Saint-Sauveur gróf egy francia delegáció élén Budapestre érkezett. Látványosan fogadták. Horthy Gödöllőn is vendégül látta. Tárgyalt Apponyival, a magyar kormány tagjaival. Budapesti tapasztalatairól részletes beszámolót készített, amelyben elemezte Magyarország politikai és gazdasági helyzetét. Megállapította, hogy Magyarország új határain belül a szomszéd államokkal való gazdasági megegyezés nélkül nem tud létezni.¹⁵⁴ A gazdasági helyzetet valamennyi utódállamban aggasztónak tartotta, mert egyik sem tudja saját szükségleteit kielégíteni. A gróf szerint egységes gazdasági rendszert vagy föderációt kell szervezni, amely Közép-Európa és a Balkán valamennyi államát magában foglalná. Ezek az államok gazdasági szempontból egységet képeznének, melyet nem szabadna megbontani.¹⁵⁵ „Gazdasági szempontból nem lehet magyar, csehszlovák vagy osztrák politikát csinálni. Egységes irányítású közép-európai gazdaságpolitikát kell folytatni, amely figyelembe veszi az eltérő érdekeket, s megfelelő egyezmények segítségével összehangolja azokat.”¹⁵⁶

Saint-Sauveur gróf tapasztalatai és javaslatai alátámasztották Millerand-ék eddigi információit, egybeestek a francia konföderációs koncepcióval.

A gróf budapesti tartózkodása alatt tájékozódott, tárgyalt, javaslatokat tett. Megállapodást azonban nem kötött. Mégis – elutazása után – szárnyra kelt a hír, hogy Gödöllőn titkos egyezményt írt alá. Az egyezmény szövegét Renner vásárolta meg 10 000 koronáért a magyar pénzügyminisztérium egyik tisztviselőjétől.¹⁵⁷ Az osztrák kancellár az állítólagos titkos egyezményt átadta Benešnek, aki ezt tiltakozó jegyzék kíséretében azonnal Párizsba továbbította. A tizenegy oldalas dokumentum – amelyet állítólag 19-ről 20-ra virradóra írtak alá Horthynál Gödöllőn – a legaprólékosabban feltünteteti azokat a területeket, amelyeket Magyarország vissza-

¹⁵⁴ „... la situation est très grave. La Hongrie dans ses nouvelles frontières et sans accords économiques avec ses voisins ne peut pas vivre.” AD. Europe 1918–29. H. vol. 55. f. 169–177. Saint-Sauveur gróf jelentése, 1920. aug. 4.

¹⁵⁵ „Ces pays de l'Europe Centrale et des Balkans forment dans le nouvel état des choses un ensemble, un tout complet au point de vue économique qui ne peut être disloqué.” Uo.

¹⁵⁶ „Il n'est donc pas possible de faire au point de vue économique une politique hongroise, tchécoslovaque ou autrichienne, il est nécessaire de faire une politique Europe Centrale avec une direction unique d'ensemble qui tienne compte des différents intérêts et les associe entre eux par des accords appropriés” – hangzik gróf Saint-Sauveur feljegyzése. Uo. AD. Europe 1918–29. H. vol. 59. f. 178. A prágai francia követ jelentése Millerand-nak, 1920. aug. 9.

¹⁵⁷ A dokumentumon Saint-Sauveur aláírása is szerepel. A gróf július 24-én érkezett Budapestre, az egyezményt pedig állítólag 19-ről 20-ra virradó éjjel írták alá.

kap. Az állítólagos egyezmény célja ugyanis a trianoni és saint-germaini béke radikális megváltoztatása.¹⁵⁸

A dokumentum vagy hamisítvány, vagy pedig az akkoriban tömegével készült magyar tervek egyike lehetett. Ezt az állítólagos egyezményt használta fel Beneš és Renner arra, hogy éles kirohanásokat intézzen a francia–magyar közeledés ellen. S támogatta őket ebben Németországot, Jugoszlávia, Románia, Anglia és Olaszország – valamint részben az USA is –, hitelt adva a hírverésnek, s támadva miatta a francia kormányt.¹⁵⁹ Amikor pedig diplomáciai körökben és a sajtóban a francia–magyar megegyezés körüli lárma a tetőpontjára hágott, lényegében a két állam kapcsolatkeresése már elvesztette régi intenzitását. Mindkét fél – de főleg a magyar – a visszavonulás lehetőségét fontolgatta.

Nem kétséges, a belpolitikai tényezőket: a belső ellenzék egyre fokozódó támadásait, amely mindkét fél részéről óvatosabb politikát követelt, aligha lehet a kérdés elemzésénél figyelmen kívül hagyni. A kérdést azonban mégis elsősorban külső tényezők: a nemzetközi erőviszonyok döntötték el. Mindenekelőtt Nagy-Britannia politikáját kell említenünk. Már utaltunk arra, hogy a Foreign Office kezdetől fogva szembeállt a Millerand dunai terveivel, s támadta Magyarországgal kapcsolatban politikáját is. Május első hetében – tehát a francia–magyar tárgyalások legkezdetén – Hohler angol főmegbízott kormánya utasítására ellenakciót indított. Horthyt – akivel szoros kapcsolatot tartott fenn – igyekezett Franciaország ellen hangolni. Felhívta a kormányzó figyelmét arra, hogy Franciaország maga is rendkívül nehéz gazdasági és pénzügyi helyzetben van – az USA és Anglia segítségére van utalva –, tőle tehát nemigen lehet támogatást remélni.¹⁶⁰ Május 27-én pedig írásos megkeresést – demarsot – nyújtott át a kormányzóknak, amelyben már tiltakozott a francia–magyar gazdasági tervek ellen, s egyben felajánlotta az angol–magyar gazdasági kapcsolatok szorosabbra fűzését.¹⁶¹ Június 4-én Anglia

¹⁵⁸ AD. Europe 1918–29. H. vol. 59. f. 181–192. A francia–magyar titkos egyezmény. A magyar külügyminisztérium által publikált iratok között ez az egyezmény nem szerepel. Ha ilyen létezett volna, akkor ezt a magyar kormány 1939-ben közzétette volna. Ma már egyre többet ismerünk a francia–magyar tárgyalások valódi történetéből, és egyre világosabban látjuk azok hátterét és célját. Azt, hogy a francia diplomácia vezetői az ígéretek és biztatások mellett meddig kívántak elmenni a revízió kérdésében és milyen feltételek mellett. Franciaország sem politikai, sem katonai egyezményt nem kötött Magyarországgal, csak politikai jellegű deklarációt adott, amely implicite magában foglalta a területi revízió lehetőségét. Millerand lényegében az adott status quo alapján állott, és csak kisebb mérvű határkorrekcióra gondolt. Paléologue viszont a békeszerződés revideálásában ennél továbbment: 6 komolyabb határkiigazításokat is megengedhetőnek tartott. Ezt szóban több alkalommal ki is fejtette a magyar delegáció tagjainak. Így 1920. június 20-án Csákyknak, amikor közölte, hogy miért hagyta ki az írásos deklarációból a béke alapstruktúráját védő korábbi mondatot. „Paléologue intimated that the omission of this phrase signifies the willingness of the French Government to overlook in our favour, if necessary the general structure of the treaty” – szót Csáky jelentése. PDH. I. 378. dok. 378. Ezt bizonyítja az is, hogy Paléologue elfogadta Halmos április 23-i memorandumát tárgyalási alapnak. Paléologue bukása után a képviselőházban nyíltan beszéltek a volt külügyi főtitkár erre irányuló törekvéseiről. Lásd Paul Boncour hozzászólását: Chambre des Députés, 1-re séance du mardi, 7. juin 1921.

¹⁵⁹ Lásd erről: AD. Europe 1918–29. H. vol. 59. f. 180. A prágai francia követ jelentése, 1920. augusztus 9. Uo. f. 193. A prágai francia követ jelentése, 1920. augusztus 11. Uo. f. 196. Pontalis bécsi francia követ távirata, 1920. augusztus 13. Uo. f. 208–209. Charles Roux távirata Millerand-nak, 1920. augusztus 30. Uo. f. 200. Fouchet távirata Millerand-nak, 1920. augusztus 18. Uo. vol. 58. f. 175–176., 189. Marcilly, Franciaország berlini képviselőjének távirata Millerand-nak, 1920. június 4. és június 6.

¹⁶⁰ AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 154–162. Fouchet jelentése Millerand-nak, 1920. május 12.

¹⁶¹ „La situation et très émouvante depuis le commencement de la semaine à cause des démarches et paraît-il de l'arrogance de mon collègue anglais, qui a porté avanthier matin au Regent des offres de Londres.” AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 146. Fouchet jelentése Millerand-nak, 1920. május 27.

jegyzéket küldött a magyar kormánynak, amelyben tiltakozott a magyar vasutak bérbeadása ellen, mert – hangsúlyozza a jegyzék – ez a trianoni béke jóvátételre vonatkozó cikkelyével ellentétes. A főmegbízott megemlítette, hogy kormánya Párizsban is szót emelt ez ellen: a budapesti tiltakozással egy időben Derby párizsi angol nagykövet átadta Millerand-nak Curzon levelét, amely tiltakozik a francia–magyar kombinációk ellen.¹⁶² Az angolok energikus közbelépte után Teleki erősen ingadozni kezdett, bátortalan lett. A június 22-i egyezmény aláírásához végül mégis hozzájárult, mivel Paléologue francia külügyi főtábornok az angolok budapesti tiltakozását jelentéktelennek minősítette, a párizsit pedig letagadta. Ezt tette mind a Halmossal való beszélgetésén – Halmos Teleki utasítására érdeklődött nála az angol intervencióról –, mind pedig Fouchet-nak küldött táviratában.¹⁶³ S ami pedig végképp helyrebillentette Teleki egyensúlyát, az az volt, hogy Paléologue bizalmasan közölte Halmossal: Anglia és Franciaország között megállapodás van a magyar kérdésben. Fouchet pedig tudatta Telekivel, hogy Paléologue a kérdést megvitatta Derby párizsi angol nagykövettel, és az ügy elrendeződött.¹⁶⁴ Csáky június 10-i jelentésében újra kitért erre a kérdésre. Rögzítette ezzel kapcsolatos benyomásait és információit. Ezek szerint létezik egy angol–francia megállapodás, amelynek értelmében Magyarország Franciaország érdekszférájába tartozik.¹⁶⁵ Hohler akciójának célja: megfélemlíteni a franciákat, és bizonyos előnyöket biztosítani a britek számára, mielőtt átengedik Magyarországot Franciaországnak.¹⁶⁶

Paléologue még ugyanazon a napon (június 9-én), amikor Fouchet-t informálta, hogy „a brit kormány ez ideig semmilyen közlést nem tett a francia kormánynak Magyarországi opció-ügyében”,¹⁶⁷ feljegyzést készített, ahol leírja: egy nappal korábban Lord Derby hivatalosan közölte a francia kormánnyal az opciókkal kapcsolatos ellenvetéseit, s Millerand kitérő választ adott neki, hogy ilyen ügyet nem ismer.¹⁶⁸ A francia diplomácia vezetői e taktikai húzással érték el, hogy a magyar kormány Hohler közbelépése ellenére aláírta az opciókat.

Az opciók aláírásának híre bombaként hatott a Foreign Office-ban. Ezt követően az angolok fokozták nyomásukat a magyar és a francia kormányra. Mindenáron meg akarták akadályozni az opciók ratifikálását. Június 26-án Johnson angol ügyvivő – Hohlerrel félre szabadságoltatták, az opciók aláírását ugyanis az ő számlájára írták – felkereste Telekit, s kormánya nevében választ kért a június 4-i angol jegyzékre. Teleki azt válaszolta, hogy a kérdést Paléologue megvitatta Lord Derby párizsi angol nagykövettel, és a dolgok elrendeződtek. Johnson ezt valótlanul minősítette, mert – mint közölte – kormányának nincs tudomása Paléologue

¹⁶² AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 198. Fouchet távirata Millerand-nak, 1920. június 8. PDH. I. 315. dok. 328. A békeszerződés eme paragrafusa szerint az ország állami vagyonát lefoglalja jóvátételi fedezetnek. A francia kormány tisztában volt azzal, hogy a tervezett opció valóban ellentétben áll a békeszerződés jóvátételére vonatkozó döntéseivel. Erről tanúskodik a francia külügyminisztériumban található feljegyzés, amely a jogi szakértő álláspontját tartalmazza. Uo. f. 204–205. Feljegyzés, 1920. június 9.

¹⁶³ PDH. I. 327. dok. 338.

¹⁶⁴ AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 204. Feljegyzés Halmos látogatásáról, 1920. június 9. PDH. I. 342. dok. 349.

¹⁶⁵ AD. Europe. 1918–29. H. vol. 58. f. Paléologue távirata Fouchet-nak.

¹⁶⁶ PDH. I. 342. dok. 349. 409. dok. 415–416.

¹⁶⁷ AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 202. Paléologue távirata Fouchet-nak, 1920. június 9.

¹⁶⁸ AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 203. Paléologue feljegyzése, 1920. június 9. „Il y a un jour que Lord Derby avait de son côté notifié au gouvernement français son opposition. Millerand lui avait répondu qu'il ignorait cette affaire” (opciókról volt szó). Uo.

állításáról.¹⁶⁹ Június 30-án Johnson átadta Telekinek Curzon angol külügyminiszter levelét, amely tiltakozik az opciók ellen, ezek ugyanis ellentétben állnak a békeszerződéssel.¹⁷⁰ Újabb két napra rá Sir Hugh Lewick, a Jóvátételi Bizottság angol tagja levelet intézett Fouchet-hoz, amelyben felvilágosítást kért a magyar–francia gazdasági és politikai megállapodásról. Hangsúlyozta, hogy az egész ügylet ellentétben áll a békeszerződéssel. London a politikai támadással egy időben gazdasági oldalról is fokozta nyomását a magyar kormányra. Június 25-én (három nappal az opciók aláírása után) Stead ezredes – Troubridge admirális volt vezérkari főnöke – fogadást tartott a Ritz-szállóban. A fogadáson jelen volt a magyar politikai és gazdasági élet számos vezető tagja, köztük maga a miniszterelnök is. Stead pohárköszöntőjében védelmébe vette Anglia magyarországi gazdasági érdekeit. Hangsúlyozta, hogy Magyarország ma szabad, és Anglia érdekelve van prosperitásában. A legszorosabb pénzügyi kapcsolatot kell létrehozni London és Budapest között. A Duna révén Magyarország Anglia szomszédja lett, s az kész segíteni meggyengített gazdasága függetlenségének megőrzésében. Magyarország – hála szerencsés földrajzi fekvésének – Kelet-Európa tengelye. Fontos szerepet kell játszék ebben a térségben. Az angol barátság az, amely segíthet neki ebben. A miniszterelnök válaszában Anglia jóindulatát méltatta, s kifejezte reményét, hogy ez a jövőben is megmarad.¹⁷¹

Az opciók aláírása után a Magyarországért folytatott angol–francia vetélkedés tehát csak fokozódott. A franciák ekkor még nem voltak hajlandók visszavonulni. Ellenkezőleg, fokozták diplomáciai tevékenységüket az opciók végleges megszerzéséért, s csak utána kívántak alkudozni Nagy-Britanniával. Útókártyának akarták őket felhasználni a tervezett Millerand–Lloyd Goerge találkozáson, amelyen a magyar kérdést is napirendre tűzték. A francia külügyminisztériumban található egy feljegyzés, amely utal erre, legszögezvén: az opció abból a szempontból fontos, hogy más angol követelésekkel szembe lehessen szállni.¹⁷² A franciák csak később – július végén, illetve augusztus elején –, az angol–francia találkozó után kezdték meg a visszavonulást. Ekkor már az angolokra való tekintettel utasították vissza a magyarok kérését, hogy ti. Millerand, Foch fogadja a Párizsba induló magyar delegációt.¹⁷³ Mindez csak fokozta a magyar kormány megtorpanását, Franciaországtól való távolodását, s erősítette azt a folyamatot, amely Magyarországon június végén – az angolok másodszori közbelépésére – kezdődött. Ezek az események nyilvánvalóvá tették a magyar kormány előtt, hogy Anglia nem mondott le Magyarországról, nem engedte át francia érdekszférába, ahogy ezt Paléologue elhítenni igyekezett. A francia kormány ugyan továbbra is kitartott amellett, hogy Londonnal megegyezett a magyar kérdésben, továbbá, hogy az angolok semmilyen tiltakozást nem nyújtottak be náluk¹⁷⁴ – de Budapesten ezt már kételkedve fogadták.

¹⁶⁹ AD. Europe 1918–29. H. vol. 59. f. 82–83. Fouchet távirata Millerand-nak, 1920. június 30. PDH. I. 409. dok. 415.

¹⁷⁰ PDH. I. 409. dok. 415–416.

¹⁷¹ AD. Europe 1918–29. H. vol. 59. f. Sir Lewick levele Fouchet-nak, 1920. július 2. Fouchet részletesen számolt be a fenti fogadásról. Felhívta kormánya figyelmét arra, hogy az egész a francia–magyar gazdasági közeledés ellen irányul. AD. Europe 1918–29. H. vol. 59. f. 68–71. Fouchet jelentése Millerand-nak, 1920. június 26.

¹⁷² AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 205. A francia külügyminisztérium feljegyzése, 1920. június 8.

¹⁷³ PDH. I. 550. dok. 555.; 559. dok. 561–562.

¹⁷⁴ AD. Europe 1918–29. H. vol. 59. f. 99–101. Fouchet jelentése Millerand-nak, 1920. július 3. PDH. I. 409. dok. 415–417.

katonai körök és maga Sándor herceg is sürgetni kezdte az eddig több alkalommal visszautasított kisantant egyezmény megkötését. Ninčič Prágába sietett, ahol megtárgyalta a szövetségre vonatkozó kérdéseket, s az egyezmény aláírására Belgrádba hívta csehszlovák kollégáját. Beneš, aki arra törekedett, hogy a jugoszláv–csehszlovák szerződés aláírásával egy időben Romániával is hasonló egyezményt kössön, belgrádi útját mindenképpen össze akarta kapcsolni egy bukaresti látogatással. Nem akart időt adni az ellenfélnek, hogy az ingadozó Romániát szembeállítsa tervével. Az egyidejűséget annyira lényegesnek tartotta, hogy eredetileg augusztus elejére tervezett belgrádi útját a lengyel események, illetve azoknak Romániára gyakorolt hatása miatt egy héttel elhalasztotta.¹⁸⁴

Beneš diplomáciai akcióját, amely a lengyel–szovjet háború legkritikusabb időpontjára esett, a jobboldali európai sajtó általában, a francia pedig különösen élesen bírálta. Paléologue kirohanásokat intézett Osuský párizsi csehszlovák követ ellen. Figyelmeztette: kormánya rossz útra tért. Nem ért egyet a tervezett szövetséggel, mert annak nincs létjogosultsága. Elhibázottnak tartotta Csehszlovákia magatartását a lengyel–szovjet háborúban. Erre, miként a hasonló álláspontot képviselő államok, rájönnek majd, de akkor már késő lesz.¹⁸⁵ Párizsban aggodalommal figyelték a dunai kis államok önálló akcióját. Noha a diplomáciai mozgás háttere, határa és célja még nem volt pontosan kitapintható, nyilvánvaló volt, hogy Franciaország keleti politikája ellen irányul, összefüggésben van – még ha csak áttételesen is – a lengyel–orosz háborúval, s a Foreign Office támogatását élvezi.¹⁸⁶ A közép- és délkelet-európai államokban akkreditált francia diplomaták utasítást kaptak, hogy gyűjtsenek be minden információt, ami Beneš belgrádi és bukaresti útjával kapcsolatos.¹⁸⁷ Az sem volt véletlen, hogy a csehszlovák külügyminiszter jugoszláviai tartózkodása idején Belgrádba érkezett d'Esperey tábornok.

Jugoszláviát azonban már nem lehetett visszatartani a kisantanthoz való csatlakozástól. 1920. augusztus 14-én Belgrádban aláírták a csehszlovák–jugoszláv egyezményt, amely a kisantant magvát képezte. A két évre szóló egyezmény a trianoni béke által teremtett rend fenntartását tűzte ki célul. „Abban az esetben, ha a

¹⁸⁴ AD. Europe 1918–29. T. vol. 65. f. 12. Pellé jelentése a francia vezérkar 2. osztályának, 1920. augusztus 6. Benešnek eltökélt szándéka volt, hogy Jugoszláviával és Romániával egyszerre köti meg a szerződéseket.

¹⁸⁵ AMZV. PZ. Paříž. Osuský távirata Benešnek, 1920. július 30. A francia külügyi főtitkár figyelmeztette: kormánya veszélyes útra lépett. Osuský jelentése Benešnek. A prágai levéltárban a párizsi csehszlovák követ több jelentése található, amelyek az alakuló kisantanttal kapcsolatos francia álláspontot tükrözik. Lásd: AMZV. PZ. Paříž 1920. Osuský jelentése Benešnek, 1920. szeptember 1., szeptember 5., szeptember 6., szeptember 7., szeptember 10. A prágai levéltárban talált iratok lehetővé tették számomra, hogy 1965-ben elkészített monográfiámban már felvessem azt a gondolatot, hogy a kisantantot nem Franciaország hozta létre. Beneš 1924-ben publikált könyvében szereplő alábbi mondat is erre utal: „Ezt a politikát (a kisantant szervezéséről van szó –Á. M.) kritizálták, lebecsülték és jelentőségét eltorzították. Először Nyugaton nem tetszett. Nyugodtan mentünk tovább, és az események bennünket igazolták.” *Beneš: Problémy nové Evropy a zahraniční politika* Československa Praha. 1924. 138.

¹⁸⁶ Az utóbbit illetően a Quai d'Orsay-nak sok információja volt.

¹⁸⁷ AD. Europe 1918–29. T. vol. 55. f. 242–243. Pozzi prágai francia ügyvivő távirata Millerand-nak, 1920. július 31.; Uo. vol. 45. f. 1–2. Pozzi távirata Millerand-nak, 1920. aug. 2.; Uo. f. 225–228. Couget távirata Millerand-nak, 1920. aug. 9.; AD. Europe 1918–29. vol. 47. f. 13. Fontenay jelentése Millerand-nak, 1920. július 27.; Uo. f. 30–31. Fontenay jelentése Millerand-nak, 1920. augusztus 9.; Uo. T. vol. 65. f. 20–23. Fontenay jelentése Millerand-nak, 1920. augusztus 15.; AD. Europe 1918–29. R. vol. 34. f. 118. Daeschner távirata Millerand-nak, 1920. augusztus 19.; Uo. f. 85. Billy athéni francia követ távirata Millerand-nak.

magas szerződő felek egyikét Magyarország részéről nem provokált támadás érné, a másik fél kötelezi magát, hogy a jelen szerződés második cikkében foglalt megállapodás által meghatározott módon a megtámadt fél védelmére kel"¹⁸⁸ – hangzott a szerződés első cikke. A második cikk kötelezte a feleket, hogy a szerződés teljesítéséhez szükséges intézkedésekről külön állapodjanak meg. A katonai egyezmény, amely szigorúan titkos volt, rögzítette a két állam együttműködését Magyarországgal szemben mind védelmi, mind támadó háború esetére.¹⁸⁹ Noha a megállapodást védelmi egyezményként tüntették fel, a katonai konvenció, amelyet később írtak alá, támadó háborúra is vonatkozott: „Amennyiben a szerződő államok egyike a másik szerződő fél előzetes beleegyezése nélkül egyedül támadja meg Magyarországot – szólt a szöveg –, az köteles szövetségese iránt semlegességét megőrizni, és Magyarország határán nem kevesebb, mint két mozgósított hadosztályt tartani.”¹⁹⁰

Belgrádból Beneš egyenesen a román fővárosba sietett. Megérkezésekor már ott tartózkodott Joffre francia marsall. A nemzetközi közvélemény feszült figyelemmel kísérte a romániai eseményeket. Ki lesz a győztes, Beneš vagy Joffre? Az utóbbi győzött, Románia nem csatlakozott a kisantanthoz. Take Ionescu rendkívül tartózkodóan fogadta Beneš javaslatát a Magyarország elleni egyezmény megkötésére. Mindössze szóbeli megállapodásra volt kapható, amelynek értelmében Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia egy magyar támadás esetén egymásnak katonai segítséget nyújt, szovjet–román háború esetén pedig Csehszlovákia és Jugoszlávia visszatartja Magyarországot, illetve Bulgáriát Románia hátbatámadásától.¹⁹¹ Bukarestben nem hagyhatták figyelmen kívül Franciaország kisantantellenes álláspontját, annál inkább, mert a román politikusok általában – mindenekelőtt Brătianuék – nem tartották kívánatosnak Románia belépését egy szláv túlsúlyú tömbbe. Románia legfőbb külpolitikai törekvése az önkényesen megszállt besszaráb területek visszacsatolásának szankcionálása volt, vagyis olyan konvenciók aláírása, amelyek jóváhagyták volna Besszarábia annektációját. Ebben a diplomáciai küzdelemben pedig Franciaország volt a legnagyobb támasza. Paléologue megértéssel fogadta törekvésüket, cserében a román–magyar–lengyel blokk kiépítését kérte.¹⁹² A magyar–román szövetségnek azonban komoly ellenzéke volt Romániában, köztük Take Ionescu is. A román külügyminiszter tehát a kivárás álláspontjára helyezkedett, egyik irányban sem kötötte le magát szerződésileg, mindkét irányban nyitva hagyta az ajtót. Take Ionescu nem utasította vissza Beneš javaslatát a kisantant megalakítására, csatlakozását azonban olyan feltételekhez – Lengyelország és Görögország részvételéhez – kötötte, amelyek Csehszlovákia számára elfogadhatatlanok voltak. Ezzel a döntést is sikerült elodáznia. Románia folytatta a háborúban megkezdett kétkulacsos, határozottan állást foglalni nem akaró politikát. Mi sem jellemzőbb Románia lavírozó politikájára, mint az a tény,

¹⁸⁸ Diplomatické dokumenty. M. D. 25. dok. 59.; *Halmosy Dénes*: Nemzetközi szerződések 1918–1945. Budapest, 1966. 153–154.

¹⁸⁹ Uo.

¹⁹⁰ O čekoslovenské zahranični politice... 81.

¹⁹¹ Diplomatické dokumenty... M. D. 34. dok. 79.; AD. Europe 1918–29. T. vol. 65. f. 32. A bukaresti francia követ jelentése Millerand-nak, 1920. augusztus 22.; uo. f. 13. A bukaresti francia követ jelentése Millerand-nak, 1920. augusztus 22.; uo. T. vol. 65. f. 32. A bukaresti francia követ jelentése Millerand-nak, 1920. augusztus 23.; uo. f. 34. A prágai francia követ távirata Millerand-nak, 1920. augusztus 23.

¹⁹² A francia külügyi főtitkár komoly diplomáciai tevékenységet fejtett ki annak érdekében, hogy a nagyhatalmak egyezményben ismerjék el Besszarábiának Romániához való tartozását.

hogy a Benešsel kötött szóbeli megállapodással egy időben megbízottakat küldött Budapestre, hogy tájékozzódjanak: milyen lehetőségek vannak a két állam közeledésére s a Paléologue által javasolt hármaskör létrehozására.¹⁹³

Millerand és Paléologue konkrét lépéseket tett, hogy a kisantant további építését megakadályozzák. A francia külügyi főtitkár Benešsel és Pašičcsal közölte: „A francia kormány nem helyesli a szövetséget. Befolyását Bukarestben arra fogják felhasználni, hogy Románia ne lépjen be a tömbbe.¹⁹⁴ A francia kormány álláspontját pontosan tükrözi Millerand augusztus 24-én kelt, 11 követségnek szóló körtávirata. E táviratban a miniszterelnök utal azokra a tárgyalásokra, melyek a Csehszlovákiát, Jugoszláviát, Romániát – és esetleg Lengyelországot és Görögországot – magába foglaló szövetség létrehozását célozzák. Utal a már létrejött csehszlovák–jugoszláv megegyezésre, majd így folytatja: „Az ilyen politika azzal a súlyos kellemetlenséggel járhat, hogy elszigeteli a magyar kormányt, amely elkerülhetetlenül megkísérelheti, hogy Németország oldalára álljon, s ott találjon támogatást. A mi mindennapi gondunk pedig – éppen ellenkezőleg – az, hogy elkerüljük a konfliktusokat, hogy a közeledés és az egyetértés elemeit keressük Közép-Európa különböző államai között. Eme cél hatékonyabb megvalósítása érdekében segítetttem elő a francia és a magyar vállalatok gazdasági közeledését is. A francia befolyás erősítése Budapestem ugyanis alkalmasnak látszott arra, hogy a béke ügyét szolgálja – hisz ez valamennyi közép-európai szövetségesünknek bizonyos garanciát nyújt, hogy elejét veszi Magyarország hódító politikája megújulásának. Ilyen feltételek mellett Lengyelországnak vagy Görögországnak a tervezett kombinációhoz való csatlakozása azzal fenyegethet, hogy elősegíti Közép-Európa két táborra bomlását, s így növeli a konfliktusveszélyt. Nem érdekünk tehát, hogy a kormány, amelynél Ön akkreditálva van, belépjen egy ilyen orientációjú csoportosulásba. Kérem, hogy az Ön megítélése szerinti legdiszkrétebb formában hívja fel a kormány figyelmét e politika súlyos következményeire, mely a magyar és a német érdekek találkozásának veszélyét rejti magában, és megnehezíti a közép-európai államok közötti természetes kapcsolatok kialakítását.”¹⁹⁵ Ez tehát Franciaország hivatalos álláspontja a kialakuló kisantanttal kapcsolatban. Ez a komoly forrásértékkel bíró dokumentum önmagában is tanúskodik arról, hogy Párizs nem segítette elő e szövetség megalakulását. A

¹⁹³ AD. Europe 1918–29. R. vol. 50. Praznovszky levele Millerand-nak, 1920. augusztus 26.

¹⁹⁴ AD. Europe 1918–29. T. vol. 65. f. A francia külügyminisztérium feljegyzése (dátum nélkül).

¹⁹⁵ „Une telle politique présente le grave inconvénient d'isoler le gouvernement magyar qui sera inévitablement tenté de se rejeter du côté de l'Allemagne pour y trouver un appui. Notre cause constant est au contraire en vue de prévenir les conflits, de rechercher les éléments de rapprochement entre les divers Etats de l'Europe centrale. C'est surtout pour être au même de travailler plus efficacement à la réalisation de ce dessin que j'ai encouragé un rapprochement économique entre entreprises françaises et entreprises hongroises. Le développement de l'influence française à Budapest paraissait propre à servir la cause de la paix, en donnant à tous nos alliés de l'Europe Centrale certaines garanties contre un renouveau de la politique de conquête en Hongrie. – Dans ces conditions l'adhésion de la Pologne, de la Grèce à la combinaison projetée risquerait d'aggraver la division de l'Europe Centrale en deux camps et d'augmenter ainsi les chances de conflit. Nous n'avons donc aucun intérêt à ce que le gouvernement auprès duquel vous êtes accrédité entre dans un groupement de la sorte. – Je vous prie d'examiner sous quelle forme, particulièrement discrète, il vous paraîtrait possible de signaler au gouvernement Polonais, Grec les inconvénients d'une politique qui risque de solidariser les intérêts allemands et de rendre plus difficile dans l'Europe Centrale l'établissement de relations normales entre les Etats issues de la désagrégation de l'Empire Habsbourgeois.” AD. Europe 1918–29. J. vol. 47. f. 72. Millerand körtávirata, 1920. augusztus 24.

csehszlovák–jugoszláv egyezményt is elítélték, és a többi államot is próbálta visszatartani a csatlakozástól. Miután pedig nem tudták megakadályozni a csehszlovák–jugoszláv szövetséget, s rábírták Romániát, hogy kereken visszautasítsa Beneš javaslatát (szóbeli megállapodást ugyanis vállalt), arra törekedtek, hogy tompítsák a tömb magyarelles jellegét. Kezdetben azzal, hogy a kisantant tagjaitól azt kérték, ne hangsúlyozzák túlságosan a tömb magyarelles voltát. Később – Paléologue bukása után – pedig Lengyelországnak a szövetségbe való bevonásával.¹⁹⁶

Mivel magyarázható, hogy a történettudomány szinte közös tévedése volt, hogy a kisantantot a francia külpolitika kezdeményező szerepének, a francia külpolitika Duna-völgyi koncepciójának tulajdonította, és jórészt ez a vélemény terjedt el a köztudatban is? Mivel magyarázható, hogy ez az álláspont több mint egy fél évszázadon keresztül tartotta magát?

Elsősorban azzal, hogy a Francia Külügyi Levéltár, amelynek dokumentumanyaga perdöntő a kérdés hiteles megítélésében, a közelmúltig hozzáférhetetlen volt a kutatók számára. De összefügg ez azzal a ténnyel is, hogy a kisantant támogatásának koncepciójával szemben álló francia politika rövid életű volt, nem egészen egy évig tartott, s ez az irányzat – bár az adott időszakban meghatározta Franciaország külpolitikáját – az erős belső és külső ellenzékre való tekintettel rendkívül óvatosan kezelte a Duna-medencei tervet s az arra vonatkozó titkos tárgyalásokat. Megtévesztően hatott és hat még napjainkban is az a tény, hogy a fent említett rövid időszakot leszámítva Franciaország több mint másfél évtizeden keresztül támogatta politikailag a kisantantot, hogy keleti politikájának egyik fő támaszának tekintette ezt az akarata ellenére megalakult szövetségi rendszert.

Franciaország az akarata ellenére megalakult szövetség oldalára áll

A csehszlovák–jugoszláv egyezmény létrejötte után a francia ellenzék fokozta támadását a Millerand–Paléologue-féle külpolitikai vonal ellen.¹⁹⁷ Párizsban ráeszméltek arra, hogy Közép-Európa új rendjének szervezése nemcsak hogy nélkülük, hanem ellenük indult meg, s hogy az alakuló kisantantnak kifejezetten franciaellenes éle is van. Nem volt közömbös számukra az sem, hogy Londonban és Rómában az előállt helyzetet Franciaország pozícióinak további gyengítésére kívánják felhasználni. A franciák Duna-medencei törekvéseinek legnagyobb ellenlábasa Olaszország volt. Az olaszok valamennyi győztes utódállamban megnövelték befolyásukat, s Angliával való ellentéteik ellenére számos kérdésben vele azonos álláspontot képviseltek Franciaország dunai törekvéseinek ellensúlyozására. Az olasz kormány valamiféle egyensúlyszerepre törekedett, de a vitás kérdésekben általában Nagy-Britannia oldalára állt. London és Róma mindent támogatott, ami Millerand és Paléologue törekvései ellen irányult. Beneš fő támasza időszakunkban a Foreign Office volt. Anglia a közép-európai egység visszaállítását eddig is létfontosságú kérdésnek tartotta, most azonban magáévá

¹⁹⁶ Osuský párizsi csehszlovák követ jelentéseiben beszámolt Paléologue ellene intézett kirohanásairól. AMZV. PZ. Paříž 1920. augusztus 20.

¹⁹⁷ Praznovszky 1920. szeptember 24-én kelt táviratában már közölte kormányával: a Paléologue ellen intézett támadások egyik döntő oka magyarbarát politikája, amely a franciaellenes kisantant létrejöttét eredményezte. PDH. I. 666. dok. 643.

tette a csehszlovák külügyminiszter kisantra vonatkozó tervét is, amely ugyan a térség kettéosztását jelentette, de kontrakarikírozta Franciaország dunai törekvéseit.¹⁹⁸ A brit diplomácia – a dunai államokban akkreditált követein keresztül – effektív támogatást nyújtott a kisantra megalakításához. A Foreign Office jogosnak és szükségesnek tartotta a kisantra megalakítását. Phipps egyik jelentésében utal is erre, hangsúlyozván, hogy a kisantrának „védelmi jellege lesz, a békét fogja védeni, s Ófelsége kormányának teljes támogatását fogja élvezni”. Majd hozzáteszi: „A kisantra ugyanakkor biztonságot nyújt a francia és az olasz kormány intrikái ellen.”¹⁹⁹

Olaszország kezdetben kifejezetten kisantramentellenes állásponton volt, mert ez a szövetség – bár nem irányult direkt módon ellene – ellentétes volt érdekeivel, hiszen egy szláv túlsúlyú tömb létrejöttét jelentette, amely egyik legnagyobb ellenfelének, Jugoszláviának pozícióit erősítette. Ám a francia–magyar tárgyalások következtében kialakult helyzetben ez volt számára a kisebbik rossz. S noha az olasz sajtó bírálta a csehszlovák–jugoszláv egyezményt,²⁰⁰ a római kormány konkrét lépéseket tett, hogy megjavítsa kapcsolatait a Franciaországgal szembe kerülő államokkal, Csehszlovákiával és Jugoszláviával, az utóbbit pedig engedményekre kényszerítse. Félretéve a már-már háborúval fenyegető ellentéteket Fiume és Dalmácia miatt, Jugoszláviával megkötötte az úgynevezett rappalói egyezményt, amely a saint-germaini és trianoni békeszerződés feletti örökösök mellett kötelezővé tette az együttes fellépést a Habsburg-ház bármilyen restaurációja ellen.²⁰¹ Sforza és Beneš megállapodása értelmében az utóbbi kötelezettség Csehszlovákia–Olaszország viszonylatában is érvényes lett.²⁰² Paléologue politikájáért, a francia–magyar közeledésért a belgrádi kormány komoly árat fizetett: többségében jugoszlávok által lakott területeket engedett át Olaszországnak. Fiumét független köztársasággá nyilvánították.

A francia ellenzéki sajtó az előállt helyzetért a Quai d’Orsay politikáját tette felelőssé,²⁰³ s Millerand is jobbnak látta revideálni Magyarországgal kapcsolatos terveit. Valamennyi ígérete teljesíthetetlen maradt. Paléologue-ot, aki nyíltan exponálta magát a dunai terv és ennek kapcsán Magyarország mellett, odadobta áldozatul.²⁰⁴ Ezzel a külügyi főtitkár politikai pályafutása véget ért, teljesen letűnt a közélet színpadáról.

1920 őszére tehát Franciaország dunai politikájában 180 fokos fordulat következett be. A Quai d’Orsay élére a komoly román és cseh kapcsolatokkal rendelkező Berthelot, Beneš személyes jó barátja került. Az új külügyi főtitkár ahhoz a francia nacionalista csoporthoz tartozott, amely a már meglevő közép-európai status quóból egy jottányit sem kívánt engedni. Veszélyesnek tartotta a tegnapi ellenséggel szembeni engedékenységet. Egyetértett Beneš külpolitikai irányvonalával, vagyis a kisantrával, azzal az eltéréssel csupán, hogy Lengyelországot is feltétlenül be kell vonni e tömbbe. Október 2-án, 28 órával hivatalba lépése után értesítette a

¹⁹⁸ Ozer, Carmi: Grande-Bretagne et la Petite Entente. Genève 1972. 28–30.

¹⁹⁹ Uo.

²⁰⁰ Az olasz sajtó kezdetben élesen támadta Beneš akcióját. Később hangvétele mérséklődött.

²⁰¹ R. Machray: The Little Entente. London 1929. 136–138.

²⁰² Diplomatické dokumenty. M. D. 41. dok. 93.

²⁰³ Barthelot – Paléologue régi ellenfele – minden eszközt felhasznált arra, hogy a külügyi főtitkár pozícióit gyengítse.

²⁰⁴ Millerand, aki továbbra is megmaradt a kormány élén, nem mondott le teljesen korábbi elképzeléseiről Paléologue-gal – a bukott külügyi főtitkárral továbbra is kapcsolatban maradt.

lengyel kormányt, hogy Franciaország, eddigi álláspontját megváltoztatva, a kisantanttal szimpatizál, s örömmel látná a lengyel–csehszlovák megegyezést, illetve Lengyelországnak e tömbhöz való csatlakozását.²⁰⁵ 1920 szeptemberében Take Ionescu Prágában Benešsel és Masarykkal tárgyalta Romániának és Lengyelországnak a kisantanttal való csatlakozásáról. „Románia belépése a kisantantba több mint valószínű” – hangzott Beneš budapesti csehszlovák képviselőjének küldött levele. Lengyelországgal is kész szövetkezni, de csak a versailles-i béke védelmére. „A csehszlovák kormány nem vehet magára felelősséget a rigai békéért” – Jugoszlávia egyetért ezzel, Románia nem.²⁰⁶ Varsóban elvben egyetértettek e gondolattal. Hasonló üzenet ment Bukarestbe is, Románia azonban a francia külpolitikában bekövetkezett változások ellenére sem csatlakozott a kisantanttal, s továbbra is több vasat tartott a tűzben. A „wait and see” álláspont-ra helyezkedett. Megőrizte, sőt a francia fordulat után megerősítette kapcsolatait a kisantanttal, csatlakozásának gondolatát nem vetette el,²⁰⁷ ugyanakkor azonban Magyarországgal és Lengyelországgal is tárgyalta, noha a hármas blokk létrehozása 1920 ősztől már nem volt aktuális. Bilaterális alapon egyikkel sem akart megegyezni. Az előbbivel általában nem, az utóbbinál pedig ki akarta várni a Szovjet-Oroszországgal folyó megbeszélések eredményeit. A fő cél most is Besszarábia elfoglalásának szankcionálása volt.

1920-ban Take Ionescu Párizsba, Londonba, majd Rómába utazott, hogy pénzügyi segítséget és diplomáciai támogatást kérjen Besszarábia annexiójának hivatalos elismertetéséhez. Elérte, hogy a nagyhatalmak aláírták az úgynevezett „Párizsi protokoll”-t, amely szankcionálta Besszarábia elfoglalását. A dokumentumot azonban nem ratifikálták. Ezzel azt a lehetőséget kívánták biztosítani maguknak, hogy a besszaráb kérdés segítségével nyomást gyakoroljanak Romániára.²⁰⁸ Ionescu mindhárom fővárosban eltérő, egymással ellentétes tanácsokat kapott. Tárgyalópartnereinek álláspontja csak egy kérdésben volt azonos: abban, hogy a kért pénzügyi támogatásért valamennyien azt várták, hogy csatlakozzék elképzelésükhöz. Franciaország sürgette Románia Lengyelországgal való megegyezését (Magyarország ebben a felállásban már nem szerepelt), csatlakozását a Lengyelországot is magába foglaló kisantanttal. Nagy-Britannia fordítva: a román–szovjet viszony normalizálását szorgalmazta (a britek kezdeményezésére indultak meg a már említett londoni tárgyalások). A Szovjet-Oroszország ellen irányuló lengyel–román egyezményt helytelenítette, s különösen ellenezte Lengyelország bevonását a kisantantba, mert – mint mondták – Piłsudski kalandor politikája megterhelte azt.²⁰⁹ A Foreign Office a Beneš-féle háromtagú kisantantot támogatta, és Take Ionescunak azt tanácsolta, hogy abba lépjen be. Olaszország egy harmadik javaslattal állt elő: vissza próbálta tartani Romániát a kisantanttal való csatlakozástól, és a Magyarországhoz való közeledést ajánlotta.

A nyugati körútjáról visszatérő román külügyminiszter erőfeszítéseket tett annak érdekében is, hogy Lengyelországot és Csehszlovákiát kibékítse. E célból október végén és november elején Prágába, illetve Varsóba látogatott, Beneš azon-

²⁰⁵ PDH. I. 725. dok. 696.

²⁰⁶ AMZV. PZ. Beneš levele Csehszlovákia budapesti képviselőjének, 1920. szeptember 30.

²⁰⁷ Noha Take Ionescu a kisantant híve volt, a külügyminiszteri székbe kerülése után sem hagyhatta figyelmen kívül az azzal szemben álló erők álláspontját. A tárgyalás időben már lemondott Görögországról, s csak Lengyelország bevonásához ragaszkodott.

²⁰⁸ AD. Europe 1918–29. R. vol. 35. Cambon feljegyzése Millerand-nak, 1920. november 18.

²⁰⁹ Ozer, *Carmi*: i. m. 28–30.

ban semmilyen kompromisszumra nem volt hajlandó. Végül Lengyelország lemondott a csatlakozásról, s csak külön Romániával kívánt megegyezni, még hozzá a rigai tárgyalások befejezése előtt. A román kormány ezt kezdetben visszautasította, ugyanis az adott pillanatban még jobbnak látta folytatni a lavírozást, egyik irányban sem kívánta lekötni magát, s csak 1921-ben, miután a szovjet–román tárgyalások zsákutcába kerültek, és a két állam közötti viszony ismét kiéleződött, írta alá Lengyelországgal az egyezményt a keleti határok biztosítására.²¹⁰ A kis-antanthoz azonban továbbra sem csatlakozott. Take Ionescu kitarított maximális terve mellett. Álláspontját csak akkor módosította, amikor az első királypuccs kapcsán a magyar veszély újra akuttá vált.

1920 őszén Franciaország lényegében lemondott Magyarországról, amelyre a szovjet–lengyel háború befejeztével különben sem volt többé szüksége, hiszen Magyarországgal való szövetségét csak ebben a relációban tudta volna felhasználni. Kiderült ugyanis, hogy Horthy megbízható szövetséges ugyan a szovjetek ellen, de teljesen megbízhatatlan Németországgal kapcsolatos terveit illetően, mert míg Paléologue-gal tárgyalt, élénk kapcsolatot tartott fenn a német revansista körökkel is. Bizalmas értesülései voltak arról, hogy Ludendorff megbízásából Bauer német ezredes megbeszéléseket folytatott Horthyval. Ha tehát korábbi tervei megvalósulnak, a francia tőkével megerősített s a franciák által felfegyverzett Magyarország egy adott pillanatban a németek oldalán szembekerült volna velük.

A francia–magyar kapcsolatok alakulása Paléologue bukása után

A francia dunai politikában bekövetkezett fordulat nem jelentett azonnali szakítást Magyarországgal, lemondást a vele való gazdasági és politikai kombinációkról. Paléologue bukása után Párizsban megpróbálták elhitetni, hogy a két ország kapcsolata ugyanaz maradt. Erről többen – köztük maga Leygues, az új miniszterelnök – biztosították Halmost, kijelentvén neki, hogy „a francia külpolitikában nincs semmiféle változás”.²¹¹ Weygand tábornok pedig a vele tárgyaló Láng ezredest, Horthy kabinetirodájának vezetőjét biztosította arról, hogy „Paléologue leváltása nem befolyásolja a francia külpolitikát, amely továbbra is magyarbarát”.²¹² Hasonlóképpen nyilatkozott Peretti, a francia külügyminisztérium politikai osztályának vezetője is, aki Paléologue félreállítását követően „a legbarátibb vonalat vitte Magyarországgal kapcsolatban”.²¹³ Cambon, a Nagyköveti Konferencia soros elnöke szintén a magyar ügy támogatását ígerte, noha – mint jelezte – ezt nem lesz könnyű keresztülvinni, mert „a franciákat állandóan támadják magyarbarátságuk miatt”.²¹⁴ Természetesen a magyar kormány is biztosította Párizst a franciabarát politika folytatásáról.²¹⁵

Az új politikai vonal meghatározója, Berthelot azonban hallgatott. Kezdetben bele sem avatkozott a Magyarországgal kapcsolatos ügyek intézésébe, csak a

²¹⁰ *Halmosy Dénes*: i. m. 168–169.

²¹¹ PDH. I. 755. dok. 718–719. Praznovszky jelentése Csákyknak, 1920. október 27.

²¹² PDH. I. 757. dok. 725–726. Láng ezredes jelentése Csákyknak, 1920. október 28.

²¹³ PDH. I. 763. dok. 732. Praznovszky távirata Csákyknak, 1920. szeptember 27.

²¹⁴ OL. Küm. 408. K. Praznovszky távirata Csákyknak, 1920. október 29.

²¹⁵ PDH. I. 674. dok. 648–649. Praznovszky távirata Csákyknak, 1920. szeptember 27.

háttérből irányította őket. Nem fogadta viszont – elfoglaltságára hivatkozva – a magyar képviselőket, Praznovszkyt, majd a Párizsba érkező Halmost, ezzel is jelezvén, hogy elhatárolja magát elődje külpolitikai koncepciójától. Kontinuitásról nem volt tehát szó – amit Budapesten az első időkben annyira reméltek.²¹⁶ Sőt, az idő múltával egyre nyilvánvalóbb lett, hogy a Quai d’Orsay-n végbement személycseréje igenis változást jelent Franciaország magyarországi politikájában, s hogy a kölcsönös deklarációk minden alapot nélkülöznek. A kisantantot támogató politika ugyanis – amelyre Berthelot rátért – szükségszerűen a Magyarországtól való elfordulást jelentette. Ezt azonban az adott helyzetben, amikor a kormány még nem ratifikálta a trianoni békét, s az opciók még nem léptek életbe, nem volt célszerű elismerni. A franciák ugyanis nem akartak lemondani a már elért gazdasági eredményekről. A gazdasági program megvalósítását kezdték tehát szorgalmazni anélkül, hogy politikai vonalon bármit is tettek volna. A francia pénzügyi és ipari körök magyar vállalkozásokba kezdtek: a l’Union Européenne Industrielle például belépett a Banque Générale de Crédit Hongrois-ba, egy másik megszerezte az opciót a magyar vasutak kiaknázására és a budapesti kikötő felépítésére. Az opciók hatályba lépésének határideje viszont az 1920. június 24-i deklarációban rögzített program végrehajtása volt.²¹⁷ Azé a politikai programé, amelyről Paléologue bukása után is magas szintű tárgyalások folytak. A magyar kormány ugyanis, mint ha mi sem változott volna, folytatta a megbeszéléseket, makacsul remélve azt, hogy „a béke aláírása és ratifikálása közötti időszakban a franciák tesznek valamit Magyarország érdekében”.²¹⁸ Halmos és Láng ezredes tehát ismét Párizsba utazott, hogy tárgyaljanak ezekről a politikai engedményekről. Céljuk: legalább néhány kérdésben még a ratifikáció előtt kieszközölni a végleges döntést. A franciák ugyanis halogató taktikát folytattak, ígéretekkel akarták rávenni a magyar kormányt a béke ratifikálására. „Minden a ratifikációtól függ” – hangoztatták váltig Párizsban. Budapesten megpróbálták megfordítani a sorrendet: „...a magyar kérések teljesítése nagyban megkönnyítené a békeszerződés ratifikálását.”²¹⁹

Halmos és Láng tisztában volt azzal, hogy Párizst kézzelfogható eredmények nélkül elhagyni nagy hiba lenne, mert ez nemcsak a franciabarát politikát veszélyeztetné, hanem a francia tőkével való együttműködést is. Megszakadnának a két ország közti tárgyalások, ami kapóra jönne Berthelot-nak, mert a kudarcért a magyar kormányt tenné felelőssé.

Párizsba érkezvén tehát Praznovszkyval együtt széles körű aktivitást fejtettek ki. S noha Berthelot a maga részéről megpróbálta megnehezíteni a dolgukat, elérték, hogy Halmost Leygues, miniszterelnök Lángot pedig Weygand tábornok és Georges ezredes fogadta, s tárgyaltak Perettivel, Laroche-sal és Cambonnal is. Halmos Magyarország franciabarát politikájáról beszélt az új miniszterelnöknek, a francia orientáció további erősödéséről. (Valójában inkább a kiábrándulás tendenciái erősödtek, hiszen Párizs mind ez ideig semmilyen politikai kérést sem teljesített. Mindazonáltal folytatódott ez a politika, mert azt remélték, hogy a jövőben csak si-

²¹⁶ PDH. I. 738. dok. Praznovszky távirata Csákyknak, 1920. október 23.

²¹⁷ PDH. I. 755. dok. Praznovszky jelentése Csákyknak, 1920. október 27.

²¹⁸ Budapesten megfordították a kérdést. Előbb konkrét engedményeket kértek, amelyek – mint mondták – megkönnyítik a ratifikációt.

²¹⁹ PDH. I. 636. dok. Praznovszky távirata Csákyknak, 1920. szeptember 21.

kerül végre valamiféle politikai engedményt kieszközölni. Teleki mellett Csáky, az új külügyminiszter is a magyar–francia együttműködés őszinte híve volt.) Két memorandumot is átadott neki. Az egyik a magyar–francia közeledés okait, feltételeit és céljait foglalta össze. Rámutatott arra, hogy a két állam kölcsönös érdekei találkoztak: Franciaország felismerte Magyarország gazdasági és politikai fontosságát, a magyar kormány pedig felmérte azokat az előnyöket, amelyek a francia orientációból származnak. Magyarország számára Franciaország az az ország, amely garantálhatja politikai függetlenségét, gazdasági rekonstrukcióját.

A másik memorandum konkrétan felsorolta azokat az okokat, amelyek arra késztették a francia pénzügyi és ipari csoportokat, hogy Magyarország gazdasági élete iránt érdeklődést mutassanak, és biztosítsák maguk számára a magyar gazdasági és pénzügyi erőket ellenőrzését.²²⁰

Mit kért a magyar kormány a francia orientációért és a fent említett gazdasági engedményekért? Most is mindenekelőtt a határok revízióját, az etnikai és gazdasági igazságtalanságok orvoslását. A korábbiakhoz képest viszont mindezt most a trianoni béke szabta kereteken belül, a kísérőlevél szellemében kívánták megvalósítani. A béke aláírása után a területi követelések jelentősen mérséklődtek. A szomszéd államokkal való közvetlen tárgyalások segítségével a kirívó gazdasági és etnikai igazságtalanságok korrigálását kérték, a békeszerződés katonai klauzuláinak módosítását és a kisebbségeket védő szerződések kiegészítését. Ezekben a hetekben főként az utóbbi kettő került előtérbe. A magyar kormány arra számított, hogy francia támogatással felemelhetik a békeszerződésben 35 000 főben megállapított katonai létszámot, és sorozásos, nem pedig zsoldos katonákból álló hadsereget szervezhetnek, mert „Magyarország gazdasági helyzete nem teszi lehetővé a zsoldoshadsereg fenntartását”²²¹ – hangzott az indoklás.

E kérdésről Láng ezredes tárgyalta Weygand tábornokkal. Felvázolta, hogy Magyarország kész átszervezni hadseregét a francia szisztéma szerint, francia fegyverekkel fegyverzi fel, és kizárólagos garanciát ad Franciaországnak a politikai együttműködésre. A tábornok arra hivatkozott, hogy a katonai kérdésnek komoly politikai következményei vannak, azért sem ő, sem pedig Foch marsall nem adhat végleges választ addig, amíg meg nem vitatják a politikai vezetőkkel. Ez utóbbiak – Leygues, Cambon, Laroche, Peretti – hajlottak a jogosnak ítélt magyar kérés teljesítésére, de csak a béke ratifikációja után. Megígérték Magyarország felfegyverzését, noha tudták, hogy ezt a francia katonai vezetés, de még inkább Nagy-Britannia és Olaszország a leghatározottabban ellenzi. „Franciaország fel akarja fegyverezni Magyarországot” („It is the intention of France to rearm Hungary”) –

²²⁰ Az első memorandum hangsúlyozta, hogy Magyarország földrajzi fekvése folytán a Balkán kápuja; a volt Osztrák–Magyar Monarchia gazdasági élete még hosszú ideig teljes egészében Magyarországon alapszik (az elcsatolt területek életképtelenek a magyar Alföld nélkül); vízrendszerük kivétel nélkül belefolyik a Dunába és Tiszába; a közlekedési, vasúti hálózat központja és bázisa mindig Budapestten lesz; a régi Monarchia ipari felszerelésének legnagyobb része Budapestten és környékén van.

A gazdasági és pénzügyi erőket ellenőrzése a feljegyzés szerint a következőképpen történhet: a vasúti hálózat segítségével (amely biztosítja az egész régi Magyarország feletti ellenőrzést) meg lehet teremteni a legrövidebb összeköttetést Nyugat- és Kelet-Európa között. A magyar vasutak ellenőrzése abszolút értelemben biztosítja Németország kizárólagos közlekedését valamennyi balkáni állam és Kisázsia felé; a Duna hajózásának ellenőrzése. (Az angolok a maguk számára kívánják biztosítani, ezért vásárolták fel a Dunahajózási Társaság részvényeit.) PDH. I. 755. a/b. dok. Halmos memorandumja.

²²¹ PDH. I. 805. dok. 771. Praznovszky távirata Csákyknak, 1920. november 16.

jelentette ki Peretti –, mert ez Franciaország érdeke is. Hasznosnak tartaná, ha Láng ezredes meghatározatlan időre Párizsban maradna, hogy a katonai vezetéssel is tárgyaljon az ügyről. Weygand tábornok azonban kitért a Lánggal való további megbeszélések elől. Amikor végül is fogadta, egyértelműen visszautasította kérését. Peretti szerint Berthelot befolyásának következtében.²²²

A bizonytalanságoknak végül is a Nagyköveti Konferencia vetett véget, amely október 20-án brit javaslatra határozatot hozott: Magyarország hadseregének létszáma maximum 35 000 fő lehet, vagyis amennyit a békeszerződés megállapított. A hadsereg önkéntesek toborzása révén hozható létre, ahogy ez minden más legyőzött országban történik. Ettől semmilyen eltérés nem engedhető meg. A konferencia semmilyen okot nem lát arra, hogy ideiglenes hadsereg felállítását²²³ engedélyezze Magyarországnak. Azok a francia politikusok, akik a Magyarországgal való kapcsolatok megőrzésére törekedtek, hosszan ecsetelték Praznovszkynak, hogy mennyit fáradoztak, hogy a magyar álláspontot elfogadtassák, de „a britek és olaszok ezt mindig megakadályozták. Ők azonban nem adták fel a reményüket, hogy a Leszerelési Ellenőrző Bizottságon keresztül valami megvalósul.”²²⁴ „Mindenekeelőtt azonban ratifikálni kell a békét” – ismételték szünet nélkül.

Az elkövetkezendő hetekben – októberben és november első felében – a diplomáciai élet középpontjába a béke ratifikálásának kérdése került. A Nagyköveti Konferencia nevében 1920. szeptember 20-án Laroche sürgette a ratifikálást: „ellenkező esetben a szövetségesek energikus lépéseket tesznek.”²²⁵ A konferencia szeptember 23-án ismét foglalkozott a kérdéssel. Egyetértettek abban, hogy a késedelem akadályozza Közép-Európában az igazi béke megteremtését. Újból felszólították a magyar kormányt: haladék nélkül tegye meg a szükséges intézkedéseket.²²⁶ Csáky azonnal válaszolt. Hangsúlyozta, hogy a magyar kormány programba vette a béke ratifikálását, a törvénytervezet már készen is áll. Nagyban megkönnyítené azonban a dolgot, ha Magyarország engedélyt kapna a hadsereg sorozás útján való kiegészítésére, külön jóvátételi bizottság felállítására (a békeszerződés egy közös osztrák–magyar jóvátételi bizottságról rendelkezett), s ha a konferencia intézkedne Pécs és Baranya kiürítéséről.²²⁷

A kérdést a kormány az erélyes tiltakozások ellenére sem tűzte azonban napirendre, mégpedig a következő okokra hivatkozva: 1. a közvéleményt lassan kell előkészíteni a súlyos békefeltételek elfogadására; 2. semmi sem történt a függőben lévő kérdések megoldásában.²²⁸

A szövetséges hatalmak végül is megelégtették a magyar kormány halogató taktikáját, s október 18-án a Nagyköveti Konferencia jegyzéket küldött Budapestre: a konferencia ismét kötelességének tartja figyelmeztetni a magyar kormányt, hogy a békét mielőbb ratifikálja. A határidőt először november 1-re, majd később november 15-re tűzték ki. További halasztáshoz nem járulnak hozzá. Amennyiben a rati-

²²² Uo.

²²³ PDH. I. 630. dok. A szövetséges hatalmak jegyzéke a magyar kormánynak, 1920. november.

²²⁴ PDH. I. 636. dok. Praznovszky távirata Csákyknak, 1920. október 27.

²²⁵ PDH. I. 636. dok. Praznovszky távirata Telekinek, 1920. szeptember 21.

²²⁶ PDH. I. 669. dok. 645–646. Praznovszky távirata Csákyknak, 1920. szeptember 24.

²²⁷ PDH. I. 676. dok. 656–651. Csáky távirata Praznovszkynak, 1920. szeptember 29.

²²⁸ PDH. I. 763. dok. 732. Csáky távirata Praznovszkynak, 1920. szeptember 29.

fikálás november 15-ig nem történik meg, Magyarország hosszú ideig nem vehet részt a nemzetközi bizottságok munkájában – hangzott a figyelmeztetés.²²⁹

A jegyzékre a kormány jelentősen csökkentette korábbi követeléseit. Mindössze azt kérte a szövetségesektől: érjék el, hogy a szomszéd államok megváltoztassák politikájukat a magyar kisebbséggel szemben, illetve tegyék meg az előkészületeket, hogy a határmegállapító bizottságok a kíséreléssel szellemében mielőbb megkezdhesék munkájukat.²³⁰ A jegyzék befejező részéből az tűnik ki, hogy szívesen vennék, ha a bizottságok francia elnöklet alatt állnának. Röviddel ezután, október 29-én pedig értesítették a Nagyköveti Konferenciát, hogy a trianoni béke ratifikálásáról szóló törvényjavaslatot a parlament elé terjesztették, annak elfogadását azonban nagymértékben elősegítené – hangzott a levél – a fenti két kérés teljesítése.²³¹

A parlament üléséig (1920. november 15-re hívták össze) a magyar diplomácia széles körű tevékenységet fejtett ki, hogy a szövetségesekkel megértesse: a ratifikáció nehéz ügy lesz, s keresztülvitelét megkönnyítené, ha a kormány legalább a kisebbségi kérdésben valami eredményt tudna felmutatni. Praznovszky több alkalommal megbeszélést folytatott ez ügyben Perettivel, valamint Cambonnal,²³² a Nagyköveti Konferencia soros elnökével, azt kérvén tőle, hogy sürgősen interveniáljanak a bukaresti, belgrádi és a csehszlovák kormánynál a magyar kisebbségek ügyében, tiltakozzanak üldöztetésük ellen.²³³ A konferencia végül is úgy döntött, hogy a ratifikációt nem várva meg, lépéseket tesz a magyar kisebbségek érdekeinek védelmére, s tiltakoznak a kisebbségi rendelkezések megsértése ellen. Hangsúlyozták azonban, hogy közbelépésük sokkal hatásosabb lenne, ha egy ratifikált békéről lenne szó. Hiszen nincs jogukban erélyes eszközökkel fellépni egy olyan béke betartását követelve, amelyet a magyar parlament még nem hagyott jóvá.²³⁴ A magyar kormánytól a panaszok konkrét kimutatását kérték, amit Csáky azonnal el is küldött.

A szomszéd államok kormányai valóban megsértették az 1919-ben aláírt s a kisebbség jogait biztosító egyezményt, s a tárgyalt időben az ott élő magyarok helyzete rendkívül nehéz lett. Hivatalnokok, tanítók, tanárok, orvosok, akik nem voltak hajlandók hűségesküti tenni – ami nélkül nem maradhattak állásban –, tömegével hagyták el az új államokat, nem gyakorolták az opció jogát, nem vették fel az ország állampolgárságát. Magyarország viszont nem volt felkészülve ekkora tömegek befogadására. A hazatérők táborokban, vagonokban laktak, elképesztő körülmények között. A magyar kormány a békeszerződés állampolgárságról szóló rendelkezésekre hivatkozva – amely a kisebbségek jogait tartalmazta – követelte az őket sújtó intézkedések beszüntetését és visszatelepítésüket. A szövetséges ha-

²²⁹ PDH. I. 746. dok. 712. A Nagyköveti Konferencia jegyzéke a magyar kormánynak, 1920. október 25.

²³⁰ PDH. I. 726. dok. 696. Csáky távirata Praznovszkynak, 1920. november 8.

²³¹ Uo.

²³² Peretti mindvégig megértéssel, Cambon viszont tartózkodással fogadta a különböző magyar kéréseket.

²³³ PDH. I. 767. dok. 36. Praznovszky jelentése Csákyknak, 1920. november 1.; PDH. I. 785. dok. 752–753. Praznovszky jelentése Csákyknak, 1920. november 8. PDH. I. 754. dok. 717. Csáky távirata.

²³⁴ PDH. I. 727. dok. 697. Praznovszky távirata Bánffyknak.

talmak pedig a prágai, bukaresti és belgrádi követeken keresztül próbálták elérni ugyanezt, közvetlen tárgyalások megkezdését javasolva a magyar kormánnyal.²³⁵

Közelbelépésüknek nem sok eredménye volt. Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia kormányai a súlyos helyzetért a magyarokat tették felelőssé, akik – szerintük – olyan magatartást tanúsítottak, amely szükségszerűen a kiutasításhoz vezetett.²³⁶ Készek voltak azonban tárgyalásokat kezdeni Magyarországgal a viszony normalizálásáról, az emigráltak visszatelepítéséről, s hajlandónak mutatkoztak a diplomáciai kapcsolatok felvételére s Budapesten levő külképviseleiknek követi rangra emelésére is – mindezt azonban csak a béke ratifikálása után.

Magyarország 1920. november 15-én – a kitűzött határidő utolsó napján –, hosszú huzavona után ratifikálta a trianoni békét. Ratifikálta, noha egyik kérését, egyik feltételét sem teljesítették. Számos ígéretet kapott azonban – mindenekelőtt a francia kormánytól –, hogy a jövőben ezekre is sor kerül.

A francia–magyar kapcsolatokban azonban – az elhangzott deklarációk ellenére – egyre jobban megmutatkoztak az elhidegülés jelei. A Magyarországgal való szembefordulás ezt követően sem volt egyértelmű, de a francia politikát erős kettősség jellemezte, s a kapcsolatok erősítésének hívei erősen megcsappantak. Peretti volt talán az egyetlen felelős beosztásban levő politikus, aki következetesen kitarított magyarbarát politikája mellett.

Cambon, aki kezdetben e politika kontinuitása mellett nyilatkozott, és a magyar ügy támogatását ígerte, most – Praznovszky legnagyobb megdöbbenésére – megváltoztatta véleményét a „lettre d'envoi”-ról, amelyen az ő aláírása is rajta volt, nem tartotta azt a békeszerződés szerves részének.²³⁷ E közlés – joggal – nyugtalanságot váltott ki Budapesten, hiszen Cambon a Nagyköveti Konferencia soros elnöke volt, méghozzá olyan időszakban, amikor alakulóban voltak a határmegállapító bizottságok, amelyek – az eddigi ígéretek szerint – a kísérőlevél szellemében kellett, hogy működjenek. Praznovszkyval való beszélgetése során igyekezett tőle megtudni, hogy Paléologue milyen ígéreteket tett Magyarországnak.²³⁸ Általánosságokban persze továbbra is Magyarország fontosságáról, a neki nyújtandó támogatásról beszélt. Ilyen szellemben nyilatkozott maga Berthelot is.

1920. november 7-én a francia külügyi főtárgyaló ugyanis közel másfél hónapos halogatás után fogadta Halmost. Tudatta vele, hogy nem ellenzi Paléologue politikáját, sok rész kérdésben azonban nem ért vele egyet. Mindenekelőtt azzal a móddal nem, ahogyan meg akarta valósítani azt a politikát. Valójában azonban a kettőjük közötti eltérés nemcsak formai volt, hanem nagyon is lényegi. Berthelot legyőzött államként kezelte Magyarországot. Területi módosításokról hallani sem akart. A szomszédokkal való együttműködést fontosnak tartotta ugyan, de nem területi engedmények árán.²³⁹ Egyetértőleg hallgatta végig Halmos érvelését Pécs

²³⁵ PDH. I. 699. dok. 674–675. Kánya feljegyzése Magyarország prágai képviselőjének; 727. dok. 699. Tahy távirata Csákyknak, 1920. október 18. A Menekültügyi Hivatal 1924. július 1-i jelentése szerint a szomszéd országokból 350 000-en menekültek Magyarországra. A menekültek között 35 283 közszolgálati alkalmazott s 160 371 családtag volt. Lásd erről *Szabolcs Outó*: Tiszviselők az első világháború után. *História* 1982/1. 32.

²³⁶ Uo.

²³⁷ PDH. I. 767. dok. 735–736. Praznovszky jelentése Csákyknak, 1920. november 1.

²³⁸ Uo.

²³⁹ „Berthelot's remarks concerning the territorial question were unfavorable” – olvasható a beszélgetésről készült feljegyzésben. PDH. I. 783. dok. 751. Praznovszky távirata Csákyknak, 1920. november 7.

kiürítéséről, a magyar kisebbség sérelmeiről és Nyugat-Magyarország elrendezéséről,²⁴⁰ a trianoni béke területi revíziójáról azonban nem volt hajlandó tárgyalni. A békeszerződés végrehajtását, a helyzet tudomásulvételét kérte.²⁴¹

A Berthelot által képviselt vonal mellett létezett azonban egy másik, azzal szemben álló csoport is, amely fontosnak tartotta a magyarországi francia pozíciók megőrzését és megerősítését. Ez a csoport továbbra is a határok módosítására törekedett. Egyik főbb képviselőjük Fouchet budapesti francia főmegbízott volt, aki november 7-én – tehát ugyanazon a napon, amikor Halmos Berthelot-val tárgyalt – az alábbi javaslatot juttatta el a francia kormánynak: 1) a kísérőlevél értelmében csatolják vissza Kárpát-Ukrajnát Magyarországhoz, és így hozzák létre a közös magyar–lengyel határt. „Nem lehet ilyen hosszú hallgatással diszkreditálni ezt az igen fontos dokumentumot” [a kísérőlevelet – *Á. M.*] – jegyezte meg szemrehányóan. 2) Sürgősen hívják össze – francia vezetéssel – a gazdasági konferenciát, ahol a közép-európai államok megvitatják a gazdasági együttműködést. Magyarország számára – írja – ez életkérdés.²⁴²

Hasonlóan kedvező álláspontot képviselt több francia politikus is – Paléologue szerint maga Millerand is, aki időközben a köztársaság elnöke lett. Halmos párizsi benyomásait összegezve hangsúlyozta: több francia politikus van azon a véleményen, hogy a magyar határok – amíg a kísérőlevél értelmében nincsenek kijelölve – nem véglegesek. Ezek az emberek elérték, hogy a francia parlament a békét tárgyalva ilyen értelmű deklarációt bocsát majd ki.²⁴³

A biztatásoknak és ígéreteknek három fontos céljuk volt: 1) elősegíteni a trianoni béke ratifikálását a magyar parlamentben; 2) megnyerni Magyarországot a gazdasági konferencia számára, amely a közép-európai államok együttműködését volt hivatva elősegíteni; 3) megvalósítani Franciaország gazdasági elképzeléseit Magyarországgal kapcsolatban, illetve ellensúlyozni a magyar kormány e téren mutatkozó ingadozásait.

A francia hivatalos politika megpróbált nyomást gyakorolni a tőkés csoportokra is, amelyek az adott helyzetben – amikor Franciaország magyarországi politikája bizonytalanabb lett – bizonyos óvatosságot kezdtek mutatni. A Schneider cég és a Banque de l'Union Parisienne a vasutakra vonatkozó opcióra, illetve az ezzel kapcsolatos gyakorlati munkálatok megkezdésére akart haladékat kérni, fél évvel kitolni az eredetileg kitűzött időpontot. Indokuk az volt, hogy a munkálatok megkezdése komoly tőkeimportot igényel, amivel jelenleg nem rendelkeznek.²⁴⁴ A francia kormány helytelenítette a cég halasztási szándékát, mert ezzel egyrészt megkönnyítik a Teleki-kormánynak, hogy visszalépjen az ügylettől (jelentős körök támadták ugyanis a miniszterelnököt, hogy minden ellenszolgáltatás nélkül eladja az országot a franciáknak; különösen a vasutak bérbeadását helytelenítették), másrészt elősegítik, hogy az angolok vegyék bérbe a magyar vasutakat, amire erőteljesen törekedtek is.²⁴⁵ A brit kormány nemcsak hogy támadta a készülő fran-

²⁴⁰ Uo.

²⁴¹ November közepén sor került Berthelot második beszélgetésére. PDH. I. 871. dok. 824–825. Praznovszky távirata Csákynek, 1920. november 16.

²⁴² AD. Europe 1918–29. H. vol. 60. f. 103. Fouchet jelentése Leygues-nek, 1920. november 7.

²⁴³ PDH. I. 871. dok. 824–825. Praznovszky távirata Csákynek, 1920. december 15.

²⁴⁴ AD. Europe 1918–29. H. vol. 60. f. 160–163. Saint-Sauveurnek a Schneider cég elnökének levele a francia miniszterelnöknek és külügyminiszternek. 1920. december 15. uo. f. 158. Feljegyzés Franciaország pilitikájáról Magyarországon, 1920. december 14.

²⁴⁵ AD. Europe 1918–29. H. vol. 60. f. 107–109. Fouchet jelentése Leygues-nek, 1920. november 15.

cia–magyar ügyletet, hanem arról is gondoskodott, hogy – ugyanezekben a napokban – egy angol tőkécsoport ajánlatot tegyen a magyar kormánynak a vasutak bérbevételére.²⁴⁶ A cég 1920. november 9-én, figyelmen kívül hagyva a francia kormány álláspontját, értesítette Telekit szándékáról. A magyar kormány erre visszautasította a franciák által kért félèves halasztást. Indokul az ország nehéz gazdasági helyzetét hozták fel.²⁴⁷

A vasutakra vonatkozó opció, amely közel fél évig tartotta izgalomban a magyar és az európai közvéleményt, november 10-én megszűnt létezni: a franciák – miután nem kapták meg a kért hosszabbítást – szüntették meg anélkül, hogy értesítették volna róla a magyar kormányt.

1920 végére tehát a két ország eltávolodása már mindenki számára nyilvánvaló volt, s deklarációkkal sem lehetett többé elpalástolni. Az együttműködésből nem valósult meg semmi. A hajdani ígéretetek teljesíthetetlenek, Halmos és Láng 1920. őszi párizsi erőfeszítései eredménytelenek maradtak. A további ígéretéseket a magyar kormány ezután már szkeptikusan fogadta. A frankofil csoport azonban nem adta fel eredeti tervét: tovább küzdött a francia orientációjú Magyarorszáért.

1921 elején elérkezettnek látták az időt, hogy újabb akcióba lépjenek. A januárra várható francia kormányváltástól vártak eredményeket. A reményt Paléologue, volt külügyi főtítkárs is erősítette bennük, aki bukása után is kapcsolatban maradt Praznovszkyval. 1921. január 5-én hosszan tárgyalt Magyarország párizsi képviselőjével. Közölte vele, hogy Millerand köztársasági elnök most is teljesen osztja az általa kezdeményezett keleti politikát,²⁴⁸ s arra kérte: haladéktalanul közölje Telekivel, hogy a jelen kormány valószínűleg két héten belül megbukik, tudván vele azt is, hogy Berthelot is megbukhat.

1921 januárjában a Leygues-kormány valóban megbukott. A miniszterelnöki székbe Briand került. Az új miniszterelnök sok nemzetközi kérdésben valóban rugalmasabb politikát folytatott, Magyarországgal kapcsolatban azonban még merevebb lett – mintegy folytatva Berthelot politikáját, aki továbbra is megtartotta a külügyi főtítkári funkciót (Paléologue jóslata vele nem teljesedett be). Briand egyik legfontosabb célkitűzése: megállítani azt a közeledési folyamatot, amely egyfelől Jugoszlávia és Olaszország között, másfelől Olaszország és Csehszlovákia között megindult, és amelyhez – bár lazább formában – Románia is kapcsolódott. Nem utolsósorban ezért utasította vissza Magyarország újabb közeledési kísérleteit.

1921. február 18-án kelt levelében Fouchet-t instrukciókkal látta el. Arra kérte: legyen tartózkodó az olyan törekvésekkel szemben, amelyekkel francia támogatást akarnak kieszközölni a határok korrekciójához és a Habsburg-ház restaurációjához.²⁴⁹ Erősítse a közvéleményben azt a meggyőződést, hogy a békeszerződéseket – amelyek a nemzeti törekvések megvalósításán alapulnak – végre kell hajtani. Nincs kizárva – írja levelében –, hogy a szemben álló felek – a kölcsönös érdekeket figyelembe véve – egyszer majd megegyeznek. De hogy erre sor kerüljön, Magyarországnak meg kell nyernie szomszédai bizalmát. Kérte a főmegbízottat: semmi kétséget ne hagyjon afelől, hogy Franciaország hajlandó végrehajtani a békeszerződésből reá háruló kötelezettségeket. Szívesen venné

²⁴⁶ AD. Europe 1918–29. H. vol. 60. f. 137–138. Robien budapesti francia ügyvivő jelentése, 1920. december 9.

²⁴⁷ AD. Europe 1918–29. H. vol. 60. f. 160–164. Csáky levele a Schneider cégnek, 1920. november 2.

²⁴⁸ PDH. II. 15. dok. 18–19. Praznovszky távirata Telekinek, 1921. január 6.

²⁴⁹ Fouchet Kárpát-Ukrajna Magyarországhoz való visszacsatolását javasolta a magyar kormánynak. József főherceget pedig mindenáron magyar trónra szeretne ültetni.

természetesen, ha Magyarország és szomszédai közös megegyezéssel elrendeznék a határproblémákat, s üdvözli az ország békés felépülését is – de mindenekelőtt szövetségeseire kell tekintettel lennie. Elvárja tehát a béke tiszteletben tartását.²⁵⁰ Briand tehát elzárkózott Magyarország újabb közeledési törekvéseivel szemben.

1921. január elején – mint már említettük – Budapesten azzal a gondolattal kezdtek foglalkozni, hogy felújítsák a zsákutcába kerülő magyar–francia tárgyalásokat. A terv megszületésében egyrészt a katasztrofális gazdasági helyzet játszott szerepet (a felújított tárgyalások elsődrendű célja pénzügyi kölcsön szerzése lett volna), másrészt az a bomlási folyamat, amely a kormánypárton belül végbement, és végül Paléologue Telekinek küldött üzenete, amely szerint a köztársasági elnök továbbra is helyesli a két ország közeledését. A dokumentumok gondos áttanulmányozása után azonban ennek a legcsekélyebb jelét sem találtuk. Ellenkezőleg. A tárgyalás időben Millerand magyarázni, igazolni és védeni próbálta Magyarországgal kapcsolatos korábbi politikáját, amelyre – szerinte – az adott körülmények között szükség volt (ezt ugyanis Berthelot és hívei megkérdőjelezték). 1920. december 14-i keltezéssel – feltehetően azok számára, akik támadták a Magyarországgal kapcsolatos politikát – *Franciaország politikája Magyarországon* címen feljegyzés készült a francia külügyminisztériumban. Az ismeretlen szerző áttekintette a magyar–francia tárgyalásokat, kimutatván, hogy azok mindenekelőtt gazdasági jellegűek voltak. Franciaországot az a cél vezette, hogy megbékítse Magyarországot, megakadályozza, hogy olyan politikai támogatást keressen szomszédai ellen, amivel az általános békét veszélyezteti. Gazdasági talpraállításával pedig a béke elfogadását akarták megkönnyíteni. Az események bebizonyították, hogy mindez helyes volt. Politikai deklarációiban Franciaország valóban felajánlotta szolgálatait, hogy a kisérőlevélben rögzített határokon belül elősegítse a Magyarország és szomszédai közötti viszony normalizálását. Mindez azonban teljes összhangban van a békeszerződéssel, nem jelent beavatkozást a magyar belügyekbe. A Monarchia kérdésében Franciaország a szövetségesek 1920. februári határozatához tartotta magát. Ugyanezen elvektől vezérelve járult hozzá a kisantant név alatt ismert politikához is. Egy 1921. április 20-án, hasonló címen kelt irat még kategorikusabb formában cáfolja a magyar–francia közeledés politikai jellegét. E feljegyzés szerint a magyar kormány belpolitikai megfontolásból azt a hiedelmet keltezte, hogy Franciaország kész támogatni szövetségesei ellen a határok revideálásának kérdésében. Franciaország azonban nem helyezett kilátásba mást, mint segítséget gazdasági talpraállításához. Ezt akkor csak Ausztria esetében, szövetségesei egyetértésével kívánta megvalósítani.²⁵¹

E dokumentumokban semmi nyoma annak, hogy a köztársasági elnök vagy a kormány folytatni kívánja Magyarországgal kapcsolatos korábbi politikáját.²⁵² Ezt inkább csak Budapesten óhajtották.

1921. január 3-án Hegedűs, az új pénzügyminiszter megbeszéléseket kezdett Louis de Robien budapesti francia ügyvivővel, pénzügyi támogatást kérve a francia kormánytól. Kifejtette, hogy széles gazdasági együttműködés létrehozását tervezi a közép-európai államok között, mindenekelőtt Romániával (e célból Bukarestbe készül). Tervének megvalósításához meg kellene nyitni a határokat, s egységes

²⁵⁰ AD. Europe. 1918–29. H. 34. f. 195. Briand levele Fouchet-nak, 1921. február 18.

²⁵¹ AD. Europe 1918–29. H. 60. f. 228. A francia külügyminisztérium „Politique française en Hongrie” című feljegyzése, 1921. április 20.

²⁵² AD. Europe 1918–29. H. 34. f. 158–159. A „Politique française en Hongrie” című feljegyzés, 1920. december 14.

pénzt kellene bevezetni. Ehhez alapul a frankot szeretné venni. A francia budapesti ügyvivő bátorította a magyar pénzügyminisztert. Megígérte, hogy kormánya, meg akarván könnyíteni az utódállamok közötti normális kapcsolatok kialakítását, támogatni fogja Budapest elképzeléseit,²⁵³ Magyarország talpraállítását (a békeszerződések értelmében). Cserében gazdasági előnyökhöz szeretne jutni Magyarországon. Reméli, hogy akárcsak elődje, Hegedűs is támogatni fogja a francia vállalkozásokat.²⁵⁴

A francia kormány tehát Paléologue bukását követően is támogatta a francia tőkések gazdasági törekvéseit, s kész volt kereskedelmi egyezményt kötni Magyarországgal.²⁵⁵ Szembehelyezkedett azonban az olyan elképzelésekkel, amelyek a két ország politikai együttműködését szorgalmazták, így visszautasította Budapest újabb közeledési kísérletét. 1921. február 8-án – röviddel Briand hatalomra kerülése után – ugyanis Halmos, aki jelentős szerepet játszott a Paléologue-féle francia–magyar tárgyalásokban, ismét a Quai d’Orsay-hoz fordult, és ajánlatot tett a két állam együttműködésére. Halmos egy csoport képviselőjeként lépett fel, amely állítólag Magyarország legtekintélyesebb politikusaiból áll. Tervük új kormánypárt alakítása lenne a felbomlott régi helyett. Az új párt gazdaságilag és politikailag Franciaországhoz kíván közeledni, vele akar szorosan együttműködni. Ennek fejében azt remélik, hogy a francia kormány támogatást nyújt az ország gazdasági és pénzügyi talpraállításához, a szomszéd államokkal való tárgyalásokhoz és megbéküléshez, a gazdasági és etnikai igazságtalanságok kijavításához, a kísérőlevél szellemében biztosítja a trianoni béke végrehajtását a szomszéd államok részéről, valamint a magyar kisebbségvédelemhez szükséges kiegészítő szerződések megkötését.

A fennmaradt dokumentumokból nehéz megállapítani, hogy Halmos akcióját Teleki is támogatta-e. Feltehetően igen. Az ajánlatot azonban – a korábbiaktól eltérően – Halmos mégsem a kormány, hanem egy csoport, pontosabban az alakulóban levő új kormánypárt nevében tette.²⁵⁶ Nem egészen két héttel később, 1921. február 28-án újabb hasonló tartalmú feljegyzést adott át a francia külügyminisztériumnak.²⁵⁷

Briand tudomásul vette Halmos ajánlatát, ígérve, hogy megfontolás tárgyává teszi. A kezdeményezésnek azonban semmilyen folytatása nem volt, mert miként a miniszterelnök Fouchet-val közölte: 1) nem hivatalos személyekkel nem kíván tárgyalni (Halmost nem tartotta annak); 2) nem kíván beavatkozni Magyarországal belügyeibe.²⁵⁸ Nem valószínű azonban, hogy csak ez tartotta volna vissza a felajánlott együttműködéstől. Hiszen a jelek szerint éppen azokban a napokban titokban támogatta a Habsburg-restaurációs kísérleteket. Vagyis tárgyalt olyan személyekkel, akik nem képviselték hivatalosan Magyarországot, támogatott olyan akciót, amely Magyarország belügyeibe való beavatkozást jelentett. Halmos javaslatának negligálása tehát más miatt is történhetett, mégpedig Franciaország keleti szövetségesei miatt. Magyarország szomszédai ugyanis továbbra is nagyfokú gya-

²⁵³ AD. Europe 1918–29. H. 36. f. 172. Louis de Robien ügyvivő jelentése Leygues-nek, 1920. január 3.

²⁵⁴ Uo.

²⁵⁵ Uo. A kereskedelmi egyezmény megkötését a magyar kormány ajánlotta fel.

²⁵⁶ AD. Europe 1918–29. H. 34. f. 200. Fouchet jelentése Briand-nak, 1921. március 8.; uo. f. 195. Briand feljegyzése Fouchet-nak, 1921. február 8.

²⁵⁷ AD. Europe 1918–29. H. 34. f. 195. Briand levele Fouchet-nak, 1921. február 8.

²⁵⁸ Uo.

nakvással figyelték Franciaország magyarországi politikáját. Hírek keringtek a tárgyalások felújításáról, 1921 tavaszán pedig főként Románia kezdte firtatni az 1920 nyarán kötött francia–magyar titkos megállapodást. A parlamentben a Liberális Párt interpellációiban magyarázatot követeltek Take Ionescutól, s a hírek hivatalos megcáfolását kérték. Ezt a román külügyminiszter kénytelen volt megtenni mind a parlamentben, mind a sajtóban. Ellenfelei támadásainak leszereléséhez kért támogatást, amit Briand-tól meg is kapott.²⁵⁹

A magyarok újabb ajánlatát tehát a francia kormány mindenekelőtt szövetségszeire való tekintettel utasította vissza. 1920. nyári politikájukkal különben is elérték céljukat. A budapesti francia főmegbízott meglepéssel számolt be arról, hogy a magyar kormány 8 hónappal ezelőtt elhatározta: tiszteletben tartja a trianoni békét. Mindenekelőtt Teleki és Csáky szállt síkra e vonal következetes viteléért, de maga Apponyi is, aki, mint ismeretes, a legjobban ellenezte a békét, gyorsan alkalmazkodott az adott helyzethez. Ezután pedig Halmos is lemondott régi, dédelgett tervéről: a francia–magyar gazdasági és politikai együttműködésről. S amikor a Teleki-kormány április 13-án – az első királypuccs után – lemondott, a terv magyarországi esélyei gyakorlatilag megszűntek. Telekivel együtt ugyanis lemondott Gratz külügyminiszter is, s bár az új miniszterelnök, Bethlen, valamint Bánffy külügyminiszter hangsúlyozták, hogy külpolitikájuk változatlan marad – valójában, egy-két jelentéktelen kísérletet leszámítva, a magyar–francia közeledési kísérletek végleg megszakadtak.²⁶⁰

²⁵⁹ AD. Europe 1918–29. H. 60. f. 213. Daeschner jelentése Briand-nak, 1921. április 5.; uo. f. 224. Briand körtávirata, 1921. április 14.; f. 225. Briand távirata Fouchet-nak, 1921. április 16.

²⁶⁰ AD. Europe 1918–29. H. 60. f. 213. Fouchet távirata Briand-nak, 1921. április 15. f. 200–205. Fouchet jelentése Briand-nak, 1921. március 8.; uo. f. 158–159. „Politique française en Hongrie” című

Habsburg-restaurációs kísérletek Magyarországon

Az első királypuccs

1921. március 26-án éjjel – a húsvéti ünnepek alatt – Habsburg Károly Svájcban in-kognitóban Szombathelyre érkezett, hogy elfoglalja Magyarország trónját. A trianoni és a saint-germaini béke nem rendelkezett a Habsburg-ház sorsáról, nem kötelezte a Habsburgokat a trón elhagyására. Károlyt az Ausztriában végbemenő társadalmi-politikai átalakulások kényszerítették az ország elhagyására. (1919. március 24-én távozott Ausztriából, majdnem fél évvel a köztársaság kikiáltása után.) Elutazásakor kiáltványt írt alá, amelyben hangsúlyozta: visszavonulása nem jelent végleges lemondást a trónról, fenn kívánja tartani a Habsburg-ház restaurációjának lehetőségét.¹ Az osztrák kormány 1919. április 3-án kiadott törvényei szerint azonban a Habsburg–Lotharingiai-ház elvesztette uralkodói jogát. A Habsburg-család valamennyi tagját, aki nem mond le trónigényéről, kiutasítják az országból.

Más volt a helyzet Magyarországgal. Bécsből történő távozása előtt Károly levélben deklarálta, hogy lemond királyi hatalmáról Magyarországon, és a döntés jogát a Monarchia sorsáról a magyar nemzetre ruházza. Lemondása azonban – a magyar jog szerint – nem volt jogerős lemondási aktus. Akkor lett volna az, ha a miniszterelnök ellenjegyzí, és a parlament, valamint a felsőház jóváhagyja. Mindez azonban nem történt meg.

Magyarországon – Ausztriától eltérően – a Tanácsköztársaság leverése után visszaállították a királyságot, a monarchikus államformát. A kormányzói intézményt csak átmeneti megoldásnak tekintették. S ha mindehhez hozzávesszük, hogy Károlynak Magyarországon sokkal szélesebb politikai bázisa volt, mint Ausztriában, ahol a hívei nem képviseltek jelentős erőt,² nem tudtak önálló politikai párttá szerveződni – sokkal jobban megérthetjük, hogy az excsászár és -király, akinek fő célja az osztrák trón elfoglalása volt, miért Magyarországgal próbálkozott, miért Budapesten keresztül akart eljutni Bécsbe.

A magyarországi Habsburg-barát körök továbbra is úgy vélekedtek, hogy Károlyt csak bizonyos kényszerítő körülmények tartják távol az uralkodástól, s nem a nemzet akarata. Az arisztokrácia, a klérus, a hadsereg vezetői és jó néhány politikus – a kormányon kívül és belül egyaránt – királyhűek voltak. A magyar püspöki kar a befolyás alatt álló szervezeteken keresztül, valamint a templomi szószékekről széles körű propagandát fejtett ki a Habsburg-restauráció érdekében. Csernoch

¹ A kiáltványt nem tették közzé, mert attól tartottak, hogy általános felháborodást vált ki. Hatására a Nemzetgyűlés kénytelen lesz törvényileg detronizálni a Habsburgokat. A kiáltványt csupán az európai nagyhatalmaknak és a pápának küldték el.

² A Habsburgok társadalmi bázisa az Ausztriától elszakadt területeken volt.

hercegprímás az 1920. októberi konferencián ünnepélyesen kijelentette: támogatja, sőt, elő is kívánja készíteni a király visszatérését. Az időpontot azonban még korainak tartotta.³

Horthy kormányzó, Teleki Pál miniszterelnök és Gratz külügyminiszter – vagyis az ország vezető politikusai – legitimisták voltak, nem is titkolva álláspontjukat. Horthy állandó összeköttetésben állt az exkirállyal, tájékoztatásokat küldött, hűségnyilatkozatokat tett neki. Kijelentette: a trónt számára kívánja biztosítani, továbbra is őt tekinti uralkodónak, csupán a visszatérés időpontjának meghatározására kér magának szabad kezet. Teleki 1920. október 20-án szegedi beszédében szintén a Monarchia mellett nyilatkozott,⁴ s Gratz is lépten-nyomon hangoztatta a Habsburgok iránti hűségét, a külügyminiszteri székbe kerülése – 1921. január – után is.⁵

A diplomaták jelentéseiben, a korabeli sajtóban és egyes történeti munkákban arról olvashatunk, hogy ezek a nyilatkozatok jelentősen befolyásolták Károly döntését. Nem kétséges: az exkirály számított magyarországi híveinek támogatására, tervét kezdettől fogva erre alapozta. Kutatásaink azonban arra engednek következtetni, hogy Károly azért határozta el magát terve mielőbbi megvalósítására, mert bizonyos ingadozást vett észre a három vezető politikusnál. Mindhárman egyre erőteljesebben hangoztatták ugyanis a restauráció időszerűtlenségét.

A magyar trón elfoglalását feltételhez kötötték: Károlynak le kell mondania más trónra való jogáról, azaz a magyar törvényhozás megkérdésére nélkül nem ülhet más nemzet trónjára. El kell fogadnia tehát a *Pragmatica Sanctio* Magyarországra háruló kötelezettségeinek megszüntetését. Ennek a felfogásnak adott hangot Bethlen István 1920. szeptember 19-én, Hódmezővásárhelyen, választói előtt tartott beszédében. E kikötéssel a szomszédokat és Olaszországot akarták megnyugtatni: ha netalán Magyarországon egyszer mégis sor kerülne a Habsburgok visszatérésére, ez nem jelentené a Habsburg-birodalom visszaállítását – amitől joggal féltek.

Az exkirály kész volt a feltételek elfogadására. November 8-án Horthyhoz írt levelében hangsúlyozta: osztja a magyar politika felfogását, hogy ti. „a *Pragmatica Sanctio*nak a magyar és a többi örökös tartományok együttes és megoszthatatlan birtoklására vonatkozó határozványai hatályon kívül lépnek, az 1867. évi XII. tc. érvényét veszítette.”⁶

Horthy nem hozta nyilvánosságra a levelet, mert mind bel-, mind külpolitikai szempontból veszélyesnek tartotta. Uralmának fő támaszai ugyanis mégiscsak a Gömbös köré csoportosult szabad királyválasztók és a Habsburg-restaurációt ellenzők voltak. Külpolitikailag pedig – Habsburg-ellenes alapon – elősegítette volna a jugoszláv–olasz, illetve csehszlovák–olasz közeledést, s megnehezítette – illetve lehetetlenné tette – volna a tervbe vett magyar–csehszlovák tárgyalásokat. A levél közzétételének elmaradása nagy csalódást okozott Károly és hívei számára, s megingatta Horthyba vetett bizalmukat. De kétségeik támadtak Telekit illetően is. A magyar miniszterelnök ugyanis lemondása után – 1920 decemberében – újra

³ A karlisták körében elégedetlenséget váltott ki, hogy Csernoch erőteljesen hangsúlyozta Károly visszatérésének időszerűtlenségét.

⁴ Hohler brit, Cerrutti olasz és Johnson, az USA magyarországi képviselője tiltakozott a Habsburgokra vonatkozó kitételek ellen.

⁵ A Budapesten akkreditált diplomaták jelentéseikben ezt kiemelten hangsúlyozták.

⁶ K. *Freiherr von Werkmann*: Maderai halott. München, 1923. 126–127.

megbízást kapott kormányalakításra, s az új programba bevette a december 2-án – tehát lemondásának másnapján – a parlamenti kormányblokk által elfogadott állásfoglalást a *Pragmatica Sanctióról*, mely szerint a nemzet fenntartja magának a jogot, hogy szabadon válassza meg királyát.⁷ Károly bizalmatlanságát csak fokozták azok a hírek, amelyek szerint Teleki és Gratz a brucki megbeszéléseken – ahol a Habsburg-kérdést megtárgyalták – megígérte Benešnek, hogy nem törekszenek a Habsburg-restaurációra, mert időszerűtlennek tartják, s az erre irányuló kísérletek ellen is fellépnek.⁸

A magyar vezető politikusok ingadozásai, bizonytalan magatartásuk, hajlandóságuk a restauráció hosszú időre való elodázására, cselekvésre készítették a karlista puccs előkészítőit. Sietniük kellett azért is, mert Közép-Európában alakulóban volt a Habsburg-ellenes front, amely az olasz–jugoszláv 1920-ban megkötött rapallói egyezményrel vette kezdetét. Ebben Olaszország és Jugoszlávia szövetkezett a békeszerződések védelmére s a Habsburg-restauráció megakadályozására. A szövetséghez később Csehszlovákia, majd Ausztria is csatlakozott,⁹ s e kötelezettségek vállalását valamilyen formában Romániára és Lengyelországra is megpróbálták kiterjeszteni. Döntésre készítette őket a Nagyköveti Konferencia is, mely egyre erőteljesebben szorgalmazta a trianoni béke életbe léptetését – amit pedig mindenképpen meg kellett előzni, bel- és külpolitikai okok miatt egyaránt.¹⁰

Nem azért döntöttek tehát a puccs azonnali végrehajtása mellett, mert – miként az sok helyütt olvasható – erre kedvező bel- és külpolitikai helyzet kínálkozott, hanem éppen ellenkezőleg: azért, mert a helyzet egyre kedvezőtlenebbé kezdett válni. Horthyék ingadoztak, gyakorlati politikájuk ellentmondott deklarációiknak. Olaszország pedig jelentős sikereket ért el a Habsburg-ellenes front építésében, amitől Duna-medencei pozícióinak további erősödését várta. Ezt azonban nemcsak a karlisták, hanem a franciák sem nézték jó szemmel. Hiszen vetélytársuk, miként korábban az elhibázott Paléologue-féle politika, most a Habsburg-kérdés segítségével maga köré csoportosítja a dunai győztes kis államokat, Franciaország potenciális szövetségeseit. Így Franciaországban, ahol egyébként is sokan tartották nemzeti érdeknek a Habsburg-birodalom restaurációját,¹¹ egyre több befolyásos politikus is az exkirály aktív támogatója lett. Ilyen volt a francia miniszterelnök, aki a dunai konföderáció híveként a Habsburg-dinasztia restaurálásával olyan központot kívánt létrehozni, amely koordinálja a különböző népeket, s gátat emelhet a német expanzióknak. Sok Habsburg-párti kör is létezett, a legjelentősebb Franchet d'Esperey vezetésével. Ezek szoros kapcsolatot tartottak Sixtus páрмаi herceggel, a király sógorával és magával Briand-nal, a francia miniszterelnökkel is, akinek szerepére később még visszatérünk. És, íme, még egy fontos adat az előzmények megértéséhez: 1921. március 19-én tehát, egy héttel a királypuccs előtt a páрмаi

⁷AD. Europe 1918–29. H. vol. 34. f. [olvashatatlan]. Fouchet jelentése Leygues-nek, 1921. január.

1.

⁸AD. Europe 1918–29. T. vol. 45. f. 174–175. Fouchet távirata Briand-nak, 1921. március 19.

⁹Az 1921-ben megkötött olasz–jugoszláv, olasz–csehszlovák, csehszlovák–osztrák, csehszlovák–lengyel, majd az első puccs után megkötött csehszlovák–román és jugoszláv–román egyezmény a szerződő feleket a Habsburgok elleni fellépésre kötelezte.

¹⁰A trianoni béke életbe léptetése után ugyanis végre kellett volna hajtani Magyarország lefegyverzését. A királyhű k. u. k.-tisztokra a karlisták támaszkodni kívántak.

¹¹Franciaországban az excsászár és -király a háború alatti németellenes álláspontja miatt szimpátiának örvendett. A francia miniszterelnök és még sok más francia politikus a dunai konföderáció híve volt. A Habsburg-ház restaurációjának segítségével olyan központot kívántak létrehozni, amely képes koordinálni a különböző népeket, képes gátat emelni a német expanzióknak.

herceg konferenciát tartott több francia tábornok és politikus (köztük kormánytagok is) részvételével. A konferencia megvitatta Károly visszatérésének lehetőségét. S noha több ellenvetés hangzott el, a megbeszélés azt az „általános” benyomást keltette, hogy Franciaország „szimpatizál a tervvel, bátorítja azt” – hangzott Praznovszky jelentése.¹²

Károly tehát a franciáktól biztatásokat kapott. Ez volt tulajdonképpen az egyetlen olyan külső erő, amelyben bízhatott. Némi reményt fűzött Ferdinánd román királyhoz is, aki – mint mondotta – le van kötelezve neki, mert ő mentette meg trónját a német császárral szemben. Tény: Károly kapcsolatot tartott fenn a román királyi udvarral, különösen Mária királynéval, aki 1920-ban meg is látogatta Pragnisben. A királyné kész volt támogatni Károly akcióját, amennyiben az lemond Romániával kapcsolatos követeléseiről. Forrásunk szerint a királyné egyengette Károly útját Franciaországban is.¹³ A puccs idején azonban, mint látni fogjuk, Románia magatartását erős kettősség jellemezte: a kormány, az ellenzékben lévő Brătianuék és a budapesti román követ a királlyal ellentétben határozott Habsburg-ellenes álláspontot képviseltek.

A karlisták tisztában voltak a kockázattal. A stratégia régi szabálya szerint azonban: kétséges helyzetben a merészebb elhatározás a jobb. Abban a reményben tehát, hogy sikerül „fait accompli”-t teremteni – amit az ellenfelek kénytelenek lesznek tudomásul venni –, az akció mellett döntöttek. Károly és kísérete – mint mondtuk – március 26-án éjjel Szombathelyre érkezett. Mikes püspök palotájában szálltak meg. A püspöki palota tele volt vendégekkel, akik éppen húsvéti lelkigyakorlatot tartottak. Mint a későbbiek során mindenki állította: természetesen véletlenül. Ilyen véletlenül tartózkodott ott Vass József közoktatásügyi miniszter is. Az exkirály tárgyalta a jelenlevőkkel. Kifejtette, hogy el van készülve az utóállamok erélyes tiltakozására, de gondoskodott róla, hogy az antant ne reagáljon rájuk. Romániától nem tart, mert a román király személyes lekötelezettje. Jugoszláviát lefoglalja a horvát kérdés, akik biztos elszakadnak. Csehszlovákia pedig rosszul áll a franciáknál a lengyel–szovjet háborúban tanúsított magatartása miatt. A belpolitikai helyzetre utalva hangsúlyozta, hogy a szabad királyválasztók között is vannak befolyásos hívei, s a hadsereg teljesíteni fogja Horthy parancsait, akiben ő teljesen megbízik. Sokat sejtetően megjegyezte még, hogy minden rendelkezésre álló adatot nem tárhat fel, de semmi akadályát sem látja, hogy minden sikerüljön.¹⁴ Vass nyomban felajánlotta neki szolgálatát, Károly pedig biztosította, hogy az általa ki-nevezendő kormányban továbbra is ő tartja meg a közoktatásügyi miniszteri tárcát. Vass azután telefonkapcsolatba lépett Teleki Pál miniszterelnökkel, aki éppen Szombathely közelében tartózkodott gróf Sigray Antal kormánybiztos ivánczi birtokán, természetesen ugyancsak véletlenül. Kérte a miniszterelnököt, hogy jöjjön azonnal Szombathelyre. Ez meg is történt. Telekivel új tanácskozások kezdődtek,

¹² PDH. II. 320. dok. 231. Praznovszky jelentése Gratznak, 1921. április 6.

¹³ Uo.

¹⁴ Gratz akkori külügyminiszter könyvében idézte IV. Károly állításait Briand-ról. „Röviddel ezelőtt – mondta az exkirály – Briand magához kérte sőgorát, Sixtus pármiai herceget. Briand kérte, s nem a herceg kereste a vele való találkozást. Sixtus herceg útján Briand azt üzent a királynak, hogy térjen vissza Magyarországra. Az időpont erre kedvező. Franciaország és Anglia – mert a két ország ebben a kérdésben egyetért – formálisan kénytelenek lesznek ugyan valami tiltakozásra, ezzel azonban be is érik. A kisantant zajt fog csapni, de azt nem kell túlságosan komolyan venni; Briand-nak ez az üzenete bírta rá a királyt a visszatérési kísérletre. Szombathelyi tartózkodása idején is üzeneteket kapott Briand-tól: ezek kintartásra biztatták.” Gratz G.: A világháború utáni kor története II. É. n. 52–53. Briand, mint látni fogjuk, később mindezeket cáfolta.

ő viszont nem osztotta Károly optimizmusát, visszatértére az időt még nem látta elérkezettnek. Azt tanácsolta a királynak: utazzék vissza Svájcba. Miután azonban Károly tudatta Telekivel, hogy tervét Briand francia miniszterelnök támogatja, ő is megingott, és vállalkozott rá, hogy közvetít a király és Horthy között. Ezt követően akörül kezdődött vita, hogy mi lenne jobb: ha Károly Szombathelyen maradna Lehár csapatainak védelme alatt, s felszólítaná Horthyt az államfői hatalom átadására, vagy Budapestre menne, és személyesen tárgyalna Horthyval. Lehár az előbbit, Teleki az utóbbit javasolta. Végül úgy döntöttek, hogy Károly menjen Budapestre, előtte viszont utazzék fel Teleki és Vass, s készítsék elő a kormányzót a találkozásra. Ellenezték azonban, hogy a miniszterelnök telefonon kapcsolatba lépjen Horthyval.¹⁵ Teleki és Vass tehát a főváros felé indult. Autójuk azonban útközben meghibásodott. Így hát véletlenül nem tudtak hamarabb érkezni a fővárosba, mint az exkirály. Ez a véletlen később jogos feltételezésekre adott alkalmat. A két politikus nem tarthatta teljesen veszélytelennek megbízatását. Számolniuk kellett ugyanis azzal, hogy ha Károly trónra jutása nem sikerül, őket, mint a kísérlet aktív résztvevőit, nagy felelősség terheli.

Károly és kísérői március 27-én a déli órákban érkeztek meg a várba. Az exkirály megjelenése teljesen váratlanul érte Horthyt. Beszélgetésük négy szemközt zajlott le a kormányzói irodában, részleteit tehát nem ismerjük. Tény viszont, hogy hosszú alkudozás folyt. A király címeiket, rangokat, felelős beosztásokat ígért Horthynak, ha átadja a hatalmat.¹⁶ Horthy mereven elutasította a trónfoglalást, vázolta a kül- és belpolitikai nehézségeket, és Károlyt az ország azonnali elhagyására kérte; ugyanakkor biztosította, hogy továbbra is rendületlen híve marad, és amikor megérkezik a helyzet, ő maga fogja értesíteni és felkérni a visszatérésre. Hogy ezt mennyire gondolta komolyan – nehéz megállapítani. Erősen valószínű, hogy az exkirállyal való szembehelyezkedését a nemzeti érdekek mellett személyi ambíciói is motiválták: meg akarta tartani a kormányzói hatalmat. Károly végül engedett a nyomásnak, beleegyezett, hogy elhagyja az országot. Ígéretei ellenére azonban még egy héttig Szombathelyen maradt, tartózkodásával bel- és külpolitikai válságot teremtve.

A trónfoglalási kísérlet ugyanis súlyos nemzetközi bonyodalmakhoz vezetett, s kiélezte az éppen konszolidációnak indult közép-európai helyzetet. A térség békéje szempontjából nagy jelentőségű magyar–csehszlovák brucki tárgyalások félbemaradtak. Teleki miniszterelnök és Vass közoktatási miniszter véletlen szombathelyi találkozása az exkirállyal nagy ijedelmet, sőt pánikot váltott ki a szomszéd államok fővárosaiban, ahol a királypuccsot IV. Károly és a magyar kormány közös akciójának tüntették fel. Fokozta az ijedelmet, hogy a kormány a Habsburg-dinasztia problémáját belpolitikai kérdésnek tekintette. Ezt hangsúlyozta Horthy,

¹⁵ AD. Europe 1918–29. H. vol. 34. f. 65–78. Fouchet jelentése Briand-nak, 1921. április 4.

¹⁶ Prónay szerint Horthy Károly távozása után nyomban fogadta őt és Ostenburgot az alábbi szavakkal: „Mondhatom nektek, ezek voltak életem legnehezebb percei. Ti nem is képzelitek, hogy mit kellett nekem szenvedni, amikor öfelségét, a koronás királyunkat, akinek én helytartója vagyok, rá kellett vennem és neki térdre állva könyörögni, hogy hagyja el mielőbb saját országát, mert itt-maradása végzetessé válhatik óréa, de ezentúl a nemzetre, de mindannyionkra is... noha a király Párizs csendes jóváhagyására hivatkozott – nem adta át a hatalmat, mert ha ezt megtette volna, akkor holnap itt lennének a csehek, a szerbek, a románok.” Prónay naplója II. 414–420.

Gratz és Teleki a náluk tiltakozó – Budapestre akkreditált – diplomatáknak. Ezt tartalmazta Gratznak a magyar külképviseletekhez küldött körtávirata is.¹⁷

Ami a magyar kormány részességét illeti, a források tanulmányozása és egybevetése alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a kormány, illetve annak tagjai – noha Habsburg-pártiak voltak – nem vettek részt az akció megszervezésében, mert időszerűtlennek tartották, s olyan lépésnek, mely tovább nehezítené Magyarország bel- és külpolitikai helyzetét, sőt, katasztrófába sodorhatná az országot. Már a Nagyköveti Konferencia 1920. februári jegyzéke felhívta a magyar kormány figyelmét, hogy nem tűrnék el a Habsburg-restaurációt. Tisztázandó még, hogy a miniszterek miért éppen abban az időben tartózkodtak Szombathelyen, illetve Szombathely környékén. Valóban véletlenül-e, vagy tudomást szerezve a készülő akcióról, odautaztak, hogy lebeszéljék az exkirályt a tervről, amivel Teleki – mint láttuk – meg is próbálkozott. A Budapestre akkreditált diplomaták mindenesetre egybehangzóan azt jelentették kormányaiknak, hogy sem Horthy, sem pedig a kormány tagjai nem tudtak a készülő puccsról, mely teljesen váratlanul érte őket.¹⁸

A magyar kormány, noha arra az álláspontra helyezkedett, hogy ez jogi szempontból belpolitikai kérdés (és ezen a címen visszautasít – mint láttuk – minden külpolitikai beavatkozást), határozottan szembehelyezkedett Károly kísérletével, mert – miként Gratz a magyar képviselőknek küldött körtáviratában utalt rá – számolt az európai helyzettel.¹⁹ A magyar diplomácia vezetője tehát azonnal kapcsolatba lépett a svájci kormánnyal, és kérte Károly visszafogadását, mert: „... a közép-európai béke komoly veszélyben van, ha a király visszatérését nem lehet azonnal megvalósítani.”²⁰

Miért volt mégis oly fontos a Habsburg-restauráció a magyar legitimisták számára, és oly veszélyes a szomszéd államokra nézve? Mint már utaltunk rá, Károly lemondása a királyi hatalomról Magyarországon nem emelkedett jogerőre.²¹ Következésképpen, miután a király nem írta alá a trianoni békét, még mindig érvényesek uralkodói és öröklési jogai az 1914-ben Magyarországhoz tartozó területeken. Ezek a területek azonban Csehszlovákiához, Romániához és Jugoszláviához tartoztak. Ez utóbbinál ráadásul még Horvátországról is szó volt, amely nem tartozott ugyan Magyarországhoz, de mivel a Habsburg-legitimizmusnak a katolicizmus révén komoly talaja volt az országban, féltő volt, hogy fokozódik szembenállása Belgráddal, sőt az elszakadás veszélye is felléphet.²² Hasonló – bár lényegesen ki-

¹⁷ PDH. II. 267. dok. 289. Kánya távirata Tahynak, 1921. március 30.; uo. 271. dok. 292. Tahy távirata Gratznak, 1921. március 30.; uo. 328. dok. 335. Gratz körtávirata a magyar külképviseleteknek, 1921. április 8.

¹⁸ AD. Europe 1918–29. vol. H. 34. f. 65–78. – Fouchet jelentése Briand-nak, 1921. április 4.

¹⁹ PDH. II. 328. dok. 335. Gratz távirata a magyar külképviseleteknek, 1921. április 8.

²⁰ PDH. II. 286. dok. 304–305. Gratz távirata Parchnernek, 1921. április 1. – Végül a Szövetséges Tanács határozatot hozott, hogy IV. Károly visszatérhet Svájcba. Három hónapra letelepedhet, ha: 1) visszavonul a politikai aktivitástól 2) tervezett elutazását legkésőbb 3 nappal előre bejelenti. – Uo. 425. dok. 448. Parcher távirata, 1921. május 19.

²¹ Károly utólag cáfolta, hogy lemondott volna a magyar trónról. Ilyen nyilatkozatot tett Szombathelyen is. PDH. II. 363. dok. 377. Somssich, a vatikáni magyar követ jelentése, 1921. április 21.

²² Belgrádban a Habsburg-restaurációtól sokkal jobban félték, mint a magyar revíziós törekvésektől. Ez a félelem mindvégig megmaradt.

sebb – aggályai voltak a prágai kormánynak Szlovákiával kapcsolatban,²³ s az utód-államok meg voltak győződve róla, hogy Károly a magyar trón elfoglalását csak első lépésnek tekinti a Habsburg-birodalom visszaállításához.

A Habsburgok visszatérése körüli harc, amely időszakunkban izgalomban tartotta az európai államok kormányait, lényegében nem egy adott társadalmi rend visszaállítását célozta, illetve azt akarta megakadályozni, hanem annak mérlegelése volt, hogy az utódállamok képesek lesznek-e helyettesíteni a birodalmat, képesek lesznek-e egyensúlyi helyzetet teremteni kelet és nyugat között. Abban általában mindenki egyetértett, hogy a szétdarabolt Duna-medence integrációját segíteni kell. De rögtön kibukkantak az ellentétek, amint annak kereteiről, illetve központjáról esett szó. Beneš és Berthelot – mint láttuk – a győztes utódállamokra kívánta korlátozni a föderációt, központjában Prágával. Paléologue és Millerand velük szemben Budapestet jelölte központnak. Briand szintén egy, valamennyi dunai államot magában foglaló föderáció híve volt, de míg Millerand-ék lehetőleg a Habsburgok kikapcsolásával akarták megvalósítani tervüket, addig Briand a volt dinastiát tartotta a legalkalmasabbnak a koordinációs feladatok ellátására. Ezek a csoportok tehát – a fenti megfontolásból – támogatták a Habsburg-restaurációt.²⁴ A velük szemben álló körök viszont – mindenekelőtt Lloyd George és Curzon – ellenezték, mert attól féltek, hogy ez a lépés háborús konfliktusba sodorhatja Közép-Európát.

Természetesen a győztes utódállamok sem a társadalmi forma miatt elleneztek a Habsburg-restaurációt. A monarchikus berendezkedés ellen nem volt kifogásuk, hiszen Jugoszláviában és Romániában is az volt.²⁵ Ferdinánd román királynak Habsburg Károly visszatérése ellen sem lett volna kifogása, ha az biztosítja a megnagyobbodott Románia szuverenitását. A Duna-medence integrációjától azonban mégis féltek, különösen ha az Habsburg vezetés alatt történne. Azért vetették tehát el a restaurációt, amiért a nyugati körök akarták. Nem volt kifogásuk a szabad királyválasztás ellen. Magyar és külföldi párhíveiket egyaránt támogatták, jöllehet ezek a legitimisták mellett komoly erőt képviseltek. Abból indultak ugyanis ki, hogy a Monarchia szétesésével a *Pragmatica Sanctio* érvényét veszítette, s Magyarország visszanyerte a szabad királyválasztás jogát.

A magyar trónra, a magyar koronára sokan aspiráltak az angol, a francia, az olasz, a román, a belga uralkodócsaládok tagjai közül. A Habsburgok maguk is négy jelöltet állítottak: Károlyt (aki azt állította, hogy le sem mondott a koronáról), József főherceget, fiát, József Ferenc főherceget és Albrecht főherceget. Köztük, de főként az első kettő között erős rivalizálás folyt. Ezek mindketten a franciák támogatásában reménykedtek. De míg Párizsban általában az excsászárt támogatták, a budapesti francia főmegbízott, Fouchet Józsefet, s minden lehetőt elkövetett,

²³ Tusar, volt csehszlovák miniszterelnök Szapáryval folytatott beszélgetése során hangsúlyozta: „Csehszlovákia és Jugoszlávia azért félnek a Habsburgoktól és különösen Károlytól, mert Horvátországban és Szlovákiában sok a híve. Ez volt az oka a kisantant megalakulásának is. De ha Magyarország más királyt választ, vagy köztársaságot alakít, Csehszlovákia kész jelentős áldozatokra.” PDH. II. 42. dok 41–51. Szapáry jelentése a csehszlovák politikusokkal folytatott beszélgetéséről, 1921. január.

²⁴ Ez nem azt jelenti, hogy Franciaországban, akárcsak a többi nyugati országban, nem lettek volna olyan körök és csoportok, amelyek a monarchikus államforma miatt támogatták vagy ellenezték az exkirály vállalkozását.

²⁵ Csehszlovákia hivatalos politikája a köztársasági formát részesítette előnyben. Ezt Masaryk és Beneš több alkalommal közölte a magyar politikusokkal.

hogy melléje állítsa az otthoni közvéleményt. Jól mutatják ezt jelentései.²⁶ József Ferenc, József főherceg fia ezzel szemben Olaszországtól várt támogatást. S hogy növelje esélyeit a trónra, feleségül akarta venni az olasz király legidősebb lányát. József főherceg azonban Franciaországra való tekintettel kész volt lemondani erről a tervről. Károly József főhercegnek írt levelében szemrehányásokat is tett neki, mert hajlandó volt erre, hiszen megígérte, hogy jóváhagyása nélkül nem járul hozzá a házassághoz. Az olasz támogatásban remélt a Habsburgok negyedik jelöltje is, Albrecht főherceg. Olaszországnak azonban önálló tervei is voltak: olasz herceget szerettek volna a magyar trónra ültetni. Az új olasz budapesti főmegbízott, Castagneto herceg sokat fáradozott ez ügyben. Akcióját még Mombelli tábornok, az olasz katonai misszió vezetője készítette elő.²⁷

Kétségtelen, hogy e tervnek óriási előnyei lettek volna a Savoyai-ház számára, hisz biztosította volna az olasz–magyar barátságot. A két állam között elhelyezkedő Jugoszlávia viszont elég nehéz helyzetbe került volna. Fouchet budapesti francia főmegbízott aggodalommal számolt be kormányának ezekről a – Franciaországra nézve veszélyes – olasz törekvésekről.²⁸

Az angol, francia és belga hercegekkel kapcsolatos tervek nem voltak megvalósítottak. Az angol már csak azért sem, mert sem a király, sem pedig Lloyd George miniszterelnök hallani sem akart róla.²⁹ A szabad királyválasztók körében felvetődött Horthy neve is, és több jel utalt arra, hogy az utódállamok – főleg Jugoszlávia és Románia – szívesen vették volna az ő jelölését.

A legkomolyabban Románia esélyeit mérlegelték. A Romániával kapcsolatos tervet először 1919-ben a szegedi kormány vetette fel, s a későbbi évek folyamán is napirenden maradt. Főbb képviselői állítólag Bethlen István és unokaöccse, Bánffy voltak, akik az első sikertelen puccs után kerültek vezető pozícióba: az előbbi a miniszterelnöki, az utóbbi a külügyminiszteri székbe. Erdély mindkettőjük politikájában fontos helyet kapott.

Csak közvetett adatokból tudjuk, hogy az új miniszterelnök hatalomra kerülése után lépéseket tett ez ügyben. Hogy mikor és kinek tette meg erre vonatkozó javaslatát, nem sikerült megállapítanunk. Mindenesetre tény, hogy 1921 őszén a román királyi udvart és kormányköröket erősen foglalkoztatta a Bethlen-féle terv, amelynek két változata volt. Az egyik – ez állt közelebb a magyar miniszterelnökhöz – szerint Románia, Erdély és Magyarország trialista államszövetséggé alakul, a másik szerint Románia és Magyarország dualista perszónálunióra lép Ferdinánd királysága alatt. A román király, de főként felesége, Mária királyné megértéssel fogadta a tervet. Azt fontolgatták csupán, hogy Budapestet vagy Bukarestet válasszák-e állandó tartózkodási helyül.

A román kormány és az ellenzékben levő Brătianuék azonban a legnagyobb eréllyel szálltak szembe ezekkel az elképzelésekkel, amelyeket sem Anglia, sem pedig Franciaország nem támogatott, és nagyfokú elégedetlenséget váltottak ki

²⁶ AD. Europe 1918–29. H. vol. 56. f. [olvashatatlan]. Fouchet jelentése Leygues-nek, 1920. október 25.; H. vol. 33. f. 73–74. Fouchet jelentése Briand-nak, 1921. március 1.; H. vol. 33. f. 72. Fouchet távirata Briand-nak, 1921. február 17. Támogatóik azt remélték, hogy a Nagyköveti Konferencia megváltoztatja 1920. február 2-i jegyzékét. IV. Károly 1921. január elején közölte unokatestvérével, hogy rövidesen visszatér Magyarországra. József főherceg fontosnak tartotta értesíteni erről Hohlernt, aki a Foreign Office-hoz hasonlóan Habsburg-ellenes álláspontot képviselt. AD. Europe 1918–29. H. vol. 34. f. 38. A berlini francia követ távirata Briand-nak, 1921. január 7.

²⁷ HHStA. Berichte aus Bukarest 1921–1922. 709 – a bukaresti osztrák követ jelentése.

²⁸ Ad. Europe H. vol. 56. f. 28. Fouchet jelentése Millerand-nak, 1920. október 25.

²⁹ Mindketten irreálisnak tartották ezeket az elképzeléseket.

Prágában és Belgrádban is. Take Ionescu egy csehszlovák újságíróknak adott interjújában kénytelen volt kifejteni a román kormány álláspontját. Hangsúlyozta, hogy a román nép, de főként az erdélyi románok tiltakoznak a terv ellen. De ha nem tén a román kormány bele is menne annak megvitatásába, sem Franciaország, sem Anglia, de még Olaszország sem fogadná el soha. Márpedig tudvalevő, hogy a magyar trón betöltése csak az ő hozzájárulásukkal történhet. Kizártnak tartja, hogy Magyarország és Románia képes lenne ugyanazon király uralma alatt létezni, s a magyarországi magyarok sem fogadnák el hosszú időre a közös királyt, hisz büntetésként fogadták el a bécsi királyt is. Végül leszögezte: most, amikor Románia nemzeti egysége megvalósult, határozottan elutasítják ezeket a fantasztikus és rövid távú elképzeléseket.³⁰ 1921. november 8-án Ionescu táviratot küldött Stierca budapesti román követnek, tudatván vele: „Románia és Magyarország között a perszónálunió kizárt.”³¹

A román kormány természetesen még nagyobb abszurditásnak tartotta azt a tervet, hogy Miklós román herceget ültessék a magyar trónra. „Nem lehet két testvért arra kényszeríteni, hogy ellenségként éljenek” – hangzott Take Ionescu érvelése.³²

A királyi udvar végül is elfogadta a kormány és a politikai pártok álláspontját, s alkalmazkodott a Nagyköveti Konferencia 1920. februári határozatához. Nem támogatta Károlyt, nem fogadta el a perszónálunióra vonatkozó javaslatot sem, és visszautasította a Miklós herceggel kapcsolatos tervet is. A sok tervből végül is egy jutott el a megvalósulás stádiumába, az, amelyik a legnagyobb veszélyt jelentette az utódállamok számára: Károlyé. Érthető tehát, hogy különböző formában ugyan, de valamennyien azonnal tiltakoztak az exkirály magyarországi tartózkodása ellen.

A tiltakozási akció főszereplője Beneš volt, aki erőteljes diplomáciai tevékenységbe kezdett a nyugati államok fővárosaiban. Tudta, hogy Károlyval jelentős körök rokonszenveznek, tehát erős nyomásra van szükség, hogy a Nagyköveti Konferencia erélyesen lépjen fel Magyarország ellen. A csehszlovák külügyminiszter tisztában volt azzal is, hogy tiltakozásának akkor lesz igazi súlya, ha a többi utódállam is csatlakozik hozzá. Egységes akciói tervezett tehát valamennyi állam részvételével. Ezt azonban csak részben tudta megvalósítani. Fenntartás nélkül csak Jugoszlávia támogatta, mert Belgrádban a puccs legalább akkora pánikot keltett, mint Prágában. Románia többszöri kérése ellenére is elhatárolta magát a tervezett radikális lépésektől. A kisantanttal való együttműködése – mint ismeretes – sok kívánnivalót hagyott maga után. S még inkább állt ez Lengyelországra.³³

Március 29-től Csehszlovákia és Jugoszlávia közösen követelték Károly azonnali eltávolítását,³⁴ valamint a Habsburg-dinasztia detronizációját, ami a trianoni békeszerződésből kimaradt. Vádolták a magyar kormányt is, hogy részt vett a konspirációban.

³⁰ AMZV. PZ. Budapest, Lejhanec jelentése Benešnek, 1921. november 10.

³¹ Take Ionescu Stiercéával, a budapesti román követtel is közölte, hogy a perszónálunióra vonatkozó tervek kizártak. „L'union Personelle entre la Roumanie et la Hongrie est exclue” – hangzott Take Ionescu Stierca budapesti román követnek küldött távirata. „Magatartása végett közlöm, hogy csak kisantantpolitikát folytathat” – uo. Stierca megmutatta Lejhanecnek a táviratot. AMZV. PZ. Budapest. Lejhanec jelentése Benešnek, 1921. november 10.

³² Uo.

³³ Az első puccs idején Sapiha lengyel külügyminiszter mindössze azt tette, hogy a varsói magyar ügyvivővel közölte: Lengyelország nem helyesli a restaurációt.

³⁴ IV. Károly visszatérési kísérletei. 12. dok. 87–89.; AMZV. PZ. Budapest, 90, 93, 94. h., é. n. Lejhanec távirata Benešnek, 1921. március 30.; PDH. II. 344. dok. 354–356.

Budapesti akciójukhoz Románia is csatlakozott. Mindhárom állam tiltakozott Horthynál, Telekinél és Gratznál Károly magyarországi tartózkodása ellen. Lejhanec, Csehszlovákia budapesti képviselője március 29-én jelent meg a külügyminisztériumban, hogy kormánya megbízásából közölje Csehszlovákia álláspontját a Habsburg-kérdésben. Rámutatott, hogy amennyiben „fait accompli”-t teremtenek és nem tartják be a Bruckben vállalt kötelezettségeket,³⁵ barátaikkal együtt kénytelenek lesznek megtenni a szükséges intézkedéseket. Hogy konkrétan milyen intézkedéseket, azt egyelőre nem közölte. Ezekről Beneš csak Berthelot-t informálta, aki tudomásul vette a csehszlovák külügyminiszter terveit.³⁶

Kánya, aki Gratz távollétében fogadta a csehszlovák képviselőt, kifejtette, hogy Károly visszatérését a magyar kormány kizárólag belpolitikai kérdésnek tekinti, így nem áll módjában, hogy hivatalosan tárgyaljon róla. Tahy, a prágai magyar megbízott szintén erre hivatkozva utasította vissza Beneš tiltakozásának továbbítását Budapestre.³⁷ Ismét csak ezt hangsúlyozta Kánya március 30-án a nála újra megjelenő Lejhanecnek. „Belügyi kérdéstről lévén szó, külföldi diplomatákkal nem kezdhet róla vitát.” Magánemberként annyit közölt vele: a magyar kormánynak változatlanul az a véleménye, hogy a trónkérdés nem tartozik az aktuális politikai kérdések közé. A magyar kormány pedig megtette a szükséges intézkedéseket, hogy Károly akadálytalanul visszautazhasson Svájcba.³⁸

Március 31-én Beneš a parlamentben az exkirály magyarországi tartózkodásával foglalkozva hangsúlyozta: Jugoszláviával és Olaszországgal megegyezett a közös fellépésben, s Londonnal és Párizssal is közölte az intervencióra vonatkozó elhatározását.³⁹ Majd azt ecsetelte, hogy Károly kalandja milyen válsághelyzetet idézett elő Magyarországon. Csehszlovákia együtt kívánt működni Magyarországgal, erről tanúskodnak a közelmúltban kezdődött magyar–csehszlovák tárgyalások is. A puccs azonban újra feszültté tette a viszonyt az ország és az utódállamok között. A magyar kormány ugyan arra az álláspontra helyezkedik, hogy ez belpolitikai kérdés. Nem volt és nem lesz az – mondotta. Április 1-én a szenátusban mondott beszédében hasonlóképpen nyilatkozott. Március 31-én Lejhanec ismét követelte a magyar külügyminisztériumban Károly eltávolítását. Rámutatott a puccs komoly politikai súlyára, továbbá arra, hogy kompromittálta a brucki tárgyalásokat, s károsan befolyásolja a két ország kapcsolatait.⁴⁰ A válasz ezúttal ugyanúgy hangzott: a királykérdés belpolitikai ügy. Beneš még aznap utasította budapesti megbízottját: „közölje bizalmasan Gratzcal, hogy figyelmezteti: amennyiben a Nemzetgyűlés akár csak feltételesen is Károly vagy más Habsburg mellett dönt, a kisantant és Olaszország azonnal a leghatározottabb eszközökhöz nyúl.”⁴¹

³⁵ Teleki és Gratz Bruckban arra vállalkozott, hogy a Habsburg-restaurációs kísérletek ellen fellépnek. AD. Europe 1918–29. H. vol. 34. f. 79. Couget távirata Briand-nak, 1921. április 4.

³⁶ AD. Europe 1918–29. H. vol. 33. f. 151. Couget távirata Briand-nak, 1921. március 30.; AMZV. PZ. Budapest. 90. Lejhanec távirata Benešnek, 1921. március 30.; PDH. II. 265. dok. 288. Kánya távirata a Szombathelyen tartózkodó Telekinek, 1921. március 30.; Károly visszatérési kísérletei, 12. dok.; Kánya távirata Tahynak 1921. március 30.; AD. Europe 1918–29. H. vol. 33. f. 171–172. Berthelot körtávirata, 1921. március 31.

³⁷ Uo.; PDH. II. 271. dok. 292. Tahy távirata Gratznak, 1921. március 30.; Károly visszatérési kísérletei. 13. dok.

³⁸ PDH. II. 344. dok. 354–356. Kánya körtávirata, 1921. április 11.

³⁹ PDH. II. 299. dok. 313–314. Tahy távirata Gratznak, 1921. április 2.; AD. Europe 1918–29. H. vol. 34. f. 117. Couget távirata Briand-nak, 1921. április 6.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ AMZV. PZ. Budapest, Beneš távirata Lejhanecnek, 1921. április 1.

Beneš üzenetét Lejhanec április 2-án adta át – Gratz távolléte miatt – Khuen-Hédervárynak, aki csodálkozását fejezte ki afelett, hogy a Magyar Nemzetgyűlés április 1-i határozata után a csehszlovák kormány változatlanul kitart álláspontja mellett.⁴² Minden előkészület megtörtént ugyanis, hogy az exkirály visszatérhessen Svájcba.

Beneš persze tisztában volt azzal, hogy „komoly veszély már nincs”, hogy „az ügyet gyorsan lezárják”. A diplomáciai nyomást azonban folytatni akarta, mert – miként a külképviseleteknek küldött táviratában hangsúlyozta – „Károly kalandját minden államnak minél jobban ki kell aknáznia Magyarország ellen”. A kialakult helyzetet a belpolitikai konszolidáció előkészítésére, a nemzeti egység megszilárdítására kívánta felhasználni, a magyar veszély jelszavával akarta harcra szólítani a nemzetet. „Belpolitikai szempontból felhasználjuk ezt a hadsereg megerősítésére – hangzott Beneš Take Ionescunak küldött távirata –, meg vagyunk ugyanis győződve arról, hogy az intervencióra sor kerül. Ebben az esetben Budapest és Szombat hely ellen vonulunk.”⁴³ Ezek után érthető, hogy a Magyar Nemzetgyűlés határozata ellenére – vagy talán éppen amiatt – április 1-én úgy döntött, hogy ultimátumot küld a magyar kormánynak, amelyben követeli: a) a Habsburg-kérdés végleges megoldását; b) biztosítékot a döntés betartására; c) Nyugat-Magyarország azonnali átadását Ausztriának. Az ultimátumot azonban mégsem továbbította Budapestre, mert Anglia és Franciaország tiltakozott ellene, és Olaszország, Jugoszlávia és Románia sem helyeselte elképzelését, noha az utóbbi kettővel eddig szorosan együttműködött. Attól tartottak ugyanis – joggal –, hogy e messzemenő politikai követeléseket a magyar kormány nem teljesíti, s akkor nehéz helyzetbe kerülnek. Beneš azonban nem adta fel tervét. Két nappal később határozott diplomáciai lépéseket tett az ultimátum ügyében. Elküldését fontosnak tartotta: nem is a jelen, hanem a jövő miatt. Preventív intézkedésnek szánta egy hasonló eset megismétlődése ellen. Azt akarta demonstrálni, hogy a Habsburg-kérdés nem belügy, és mindenre el van szánva a restauráció megakadályozására. Sietnie kellett azonban, mert sok jel mutatott arra, hogy a válság befejezéséhez közeledik: Svájc kész volt visszafogadni Károlyt,⁴⁴ az osztrák kormány pedig hosszú huzavona után hozzájárult, hogy az excsászár Ausztrián keresztül utazhasson.⁴⁵ Április 3-án utasította tehát Csehszlovákia budapesti képviselőjét: „Adjon át a jugoszláv követtel – amint az erre utasítást kap – egy közös ultimátumjegyzéket. Követeljük Habsburg Károly azonnali eltávolítását Magyarországról. Amennyiben Károly csütörtökön, április 7-én este hat órakor még Magyarországon lesz, azonnal hozzálátunk ama intézkedések végrehajtásához, amelyekben közösen megállapodtunk.”⁴⁶ (Mint látható, az első változatban szereplő három pont itt kimaradt.) Utasította továbbá Lejhanecet,

⁴² AMZV. PZ. Budapest. Lejhanec távirata Benešnek, 1921. április 3. A Nemzetgyűlés Károly eltávolítása mellett döntött.

⁴³ AMZV. PZ. 5124. Beneš körtávirata a csehszlovák külképviseleteknek, 1921. április 3.

⁴⁴ A svájci kormány a szövetséges hatalmak többszöri kérésére – bizonyos feltételek mellett – három hónapra visszafogadta az exkirályt.

⁴⁵ Az osztrák kormány kezdetben kereken visszautasította a szövetséges hatalmak erre vonatkozó kérését. Később meghatározott feltételek mellett hozzájárult, hogy az excsászár osztrák területen át térjen vissza Svájcba. Kikötötte: milyen járművel, milyen útvonalon és melyik időpontban haladhat át Ausztrián. Ragaszkodott továbbá ahhoz is, hogy az excsászár járművét az osztrák rendőrség is kísérje. Ausztria viszonyáról a Habsburg-restaurációhoz lásd *Kerekes Lajos: A Habsburg-restaurációs kísérletek és az osztrák–magyar viszony 1921-ben. Századok, 110. évf. 1976/1. 3–50.*

⁴⁶ AMZV. PZ. Budapest, 103. Beneš távirata Lejhanecnek, 1921. április 3.; *Diplomatické dokumenty. M. D. 47. dok. 105.*

hogy e lépésről tájékoztassa a budapesti román és az olasz követet is, és ha ezek kormányaiktól hasonló utasításokat kapnak, a jegyzéket velük együtt adja át.⁴⁷ Olaszország és Románia azonban e csökkentett követeléseket tartalmazó ultimátumjegyzék elküldését is ellenezte. Jugoszlávia ugyan hozzájárult, de olyan javaslatokkal állt elő, amiből nyilvánvaló volt, hogy húzza az időt. A határidő három nappal való meghosszabbítását javasolta (lejártá tehát nem április 7-én, hanem 10-én lett volna). Belgrádban azt remélték ugyanis – joggal –, hogy Károly addigra különben is elhagyja az országot. Beneš hozzájárult a határidő meghosszabbításához, visszautasította azonban azt a jugoszláv kérést, hogy a tervezett lépéseket közöljék a francia és angol kormánnyal, és kérjenek tőlük támogatást,⁴⁸ mert – mondotta –, „azok inkább akadályozni fogják tervünket. Jobb, ha a kisantant maga valósítja azt meg”.⁴⁹

Anglia és Franciaország valóban ellenezte az ultimátumot. Hohler és Fouchet mindent latba vetett, hogy Lejhanecet visszatartsa Beneš utasításának végrehajtásától.⁵⁰ A csehszlovák külügyminiszter – az olasz és román ellenkezést látva – legalább Jugoszláviát maga mellett akarta tudni. Így eleinte azon az állásponton volt, hogy budapesti képviselője minden körülmények között *csakis* a jugoszláv budapesti képviselővel együtt adja át a jegyzéket. Igazodjék hozzá, illetve a Belgrádból kapott instrukciókhoz.⁵¹ A belgrádi kormány azonban nem sietett ilyen instrukciókkal ellátni követét.

Beneš természetesen pontosan tudta azt is, hogy Károly és kísérete indulásra készen áll, az ultimátum átadása tehát már nem kockázatos. Erkölcsei tőkét azonban lehetett kovácsolni belőle. S mivel a jugoszláv és román budapesti követ április 5-én délelőtt még nem kapott otthonról instrukciót az ultimátumhoz való csatlakozásra – arra hivatkoztak, hogy az eddigi lépések is elegendőek, s különben sem hagyhatják figyelmen kívül a nagyhatalmak budapesti képviselőinek kívánságait⁵² –, arra utasította Lejhanecet, hogy adja át egyedül az ultimátumot. Hohler azonban lebeszélte erről.⁵³ Időközben azonban az egész ügy tárgytalan lett: Károly április 5-én a déli órákban elhagyta Magyarországot. Beneš nem érte be ennyivel. Utasította budapesti képviselőjét: „Utólag ismertesse Gratzcal az ultimátum szövegét. Közölje vele: noha Károly elutazott, tudomására hozzuk a csehszlovák kormány elhatározását. A jugoszláv és román követ – ha lehet – csatlakozzék lépéséhez. Ha nem, cselekedjék egyedül.”⁵⁴ A csehszlovák budapesti képviselő jelentése: mivel a jugoszláv és a román követ „nem rendelkezett autentikus instrukciókkal, s nem voltak hajlandók csatlakozni lépésemhez, az ultimátumot szerdán

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ AMZV. PZ. Bělehrad 133, 135. Beneš távirata a belgrádi csehszlovák követnek, 1921. április 3.

⁴⁹ A csehszlovák külügyminisztérium közzétette a Habsburg-restaurációval kapcsolatos iratokat. Ez a dokumentum azonban nincs köztük. Diplomatické dokumenty týkající se pokusů o znovunastolení Habsburků na trůn maďarský, srpen 1919 až listopad 1921. Praha 1922 (a továbbiakban Diplomatické dokumenty Habsburků). Lásd erről – V. Olivová: Československá zahraniční politika a pokus o restauraci Habsburků v roce 1921. Československý časopis historický, 1959. 4. sz. 683.

⁵⁰ AD. Europe 1918–29. H. 34. f. 43. Fouchet távirata Briand-nak, 1921. április 3.

⁵¹ AMZV. PZ. Budapest, 106. Lejhanec távirata Benešnek. 1921. április 3.; V. Olivová: i. m. 670.

⁵² Uo.; AMZV. PZ. Bělehrad 133, 135. Beneš távirata a belgrádi csehszlovák követnek, 1921. április 3.

⁵³ AD. Europe 1918–29. H. 34. f. 43. Fouchet távirata Briand-nak, 1921. április 3.

⁵⁴ AMZV. PZ. Budapest, 107. Beneš távirata Lejhanecnek, 1921. április 5.

(április 5-én – *Á. M.*) este magam adtam át, pontosabban azt az ultimátumot, amelyet szándékukban volt átadni”.⁵⁵

Az ezt követő napon, április 6-án délben végre megérkezett Belgrádból és Bukarestből a hozzájárulás az ultimátum közös átadásához. Kissé meglepő: Károly ugyanis április 6-án 1/2 4 órakeret alatt átlépte a svájci határt.⁵⁶

Az eddig leírtakból kiderült, hogy ezekben a válságos napokban Jugoszlávia működött együtt a legszorosabban Csehszlovákiával. A Habsburg-restaurációt Belgrádban kezdettől fogva rendkívül veszélyesnek tartották az ország szuverenitására nézve. Mint már utaltunk: nagyobb veszélynek, mint a magyar revíziós törekvéseket. Ezért léptek fel – Csehszlovákiához hasonlóan – olyan energikusan ellene. Március 28-án Horthynál tiltakoztak Károly visszatérte ellen, kijelentvén, hogy „a Habsburg-restaurációt kormányuk casus belli-nek tekinti.”⁵⁷ Csehszlovákiával közösen katonai intézkedéseket is tettek, Magyarország megszállását fontolgatták. Részleges mozgósítást rendeltek el, páncélos harcokocsikat vontak össze a jugoszláv–magyar határon. Készen voltak arra is, hogy azonnal közös ultimátumot adjanak át a magyar kormánynak. Anglia és Franciaország határozott közbelépésére azonban – mint láttuk – Belgrádban ingadozni kezdtek. Csak akkor járultak hozzá az ultimátum közös átadásához, amikor már elmúlt a veszély, Károly elhagyta az országot.

A kisantant mindkét tagja végig kapcsolatban volt Olaszországgal. Egyeztetették elképzelésüket a római kormánnyal, amely nemcsak hogy nem ellenezte a tervezett katonai akciót, hanem – legalábbis szóban – maga is kész volt hozzá csatlakozni. A három állam az 1920 novemberében Olaszország és Jugoszlávia között aláírt rapallói egyezmény értelmében működött együtt. A szerződés a saint-germaini és a trianoni békeszerződés betartása feletti őrködésre kötelezte a szerződő feleket. „Különösen pedig közös egyetértéssel alkalmazni fog minden politikai eszközt, amely alkalmas annak megakadályozására, hogy a Habsburg-házat visszahelyezzék ausztriai vagy magyarországi trónjára” – hangzott az első pont. Az egyezmény eme része Beneš és Sforza ismert levélváltása következtében érvényes volt Csehszlovákiára is. Olaszország biztatta és bátorította az utódállamokat és budapesti képviselőiket. Nyíltan azonban nem csatlakozott akciójukhoz, így az ultimátum küldéséhez sem. Ezt ugyanis a szövetségesekre való tekintettel – nem tehette meg.

Románia elhatárolta magát Csehszlovákia és Jugoszlávia radikális terveitől és intézkedéseitől. Helytelenítette az ultimátum küldését is, melyet Take Ionescu durva, veszélyes lépésnek tartott. Az exkirály magyarországi tartózkodása ellen természetesen Románia is tiltakozott.

Március 29-én Stierca, Románia budapesti követe audienciát kért Horthytól, és rendkívül udvarias, de határozott formában közölte: a szövetséges hatalmak határozatának megfelelően kormánya kénytelen Károly visszatérését Románia érdekeivel ellentétesnek minősíteni. Egy nappal később, március 30-án Take Ionescu

⁵⁵ AMZV. PZ. Budapest, 113. Lejhanec távirata Benešnek. 1921. április 5. – Az ultimátum átadásáról a források ellentmondásosak. A csehszlovák külügyminisztérium által közzétett forráskiadványban a dátumok tévesek. Eszerint Csehszlovákia és Jugoszlávia magyarországi képviselője 1921. április 5-én este adta át az ultimátumot, s április 6-án délben Románia képviselője is csatlakozott hozzá, holott az ultimátumot április 5-én este csak a csehszlovák megbízott nyújtotta át. A publikált dokumentum elhallgatja tehát azt, hogy a jugoszláv és a román kormány utasította budapesti képviselőit: igazodjanak a nagyhatalmakhoz.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ IV. Károly visszatérési kísérletei. M. é. n. 12. dok. 87–89. AMZV. PZ. Budapest, 90, 93, 94. dok.

Hory bukaresti magyar képviselő által az alábbi üzenetet küldte: „A szövetséges hatalmak tiltakoztak az exkirály visszatérte ellen. Románia csatlakozik ehhez a tiltakozáshoz.” Azt tanácsolta: Magyarország tartózkodjék minden olyan lépéstől, amely súlyosan megsértené a két ország viszonyát.⁵⁸ Ennyi volt Románia minden tiltakozása, s ezek – a többiekéhez képest – formájukban is, tartalmukban is a legenyhébbek voltak.

Olaszország erős nyomására később azután vállalta, hogy követe az olasz, csehszlovák és jugoszláv budapesti megbízottal egy időben elhagyja Budapestet, megszakítva a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal.⁵⁹ A katonai intervenció kérdésében azonban mindvégig lavírozott. Elvben elképzelhetőnek tartotta csatlakozását, a gyakorlatban viszont igyekezett kitérni a kötelezettségek vállalása elől. Felemás, ingadozó álláspontját egyrészt az magyarázta, hogy a király, a kormány és az ellenzék különbözőképpen ítélte meg az eseményt. Ferdinánd és felesége valóban le voltak kötelezve IV. Károlynak a háború alatt velük szemben tanúsított magatartásáért, és ha Károly lemondott volna Romániával szembeni követeléseiről, szívesen látták volna a magyar trónon. Ezzel szemben állt viszont a kormány és Brătianuék, akik a restaurációt mindenképpen – tehát a fenti feltételek mellett is – veszélyesnek tartották az országra nézve. Ez a vonal volt a meghatározó. A másik ok: Románia félt, hogy háborúba keveredik, holott keleti szomszédja még erősen lekötötte erőit, s nyugtalanság volt tapasztalható a román–jugoszláv, román–bolgár és román–magyar határon is. S végül óvatosságra intette a kormányt az a hír is, amely szerint Károly a franciák támogatását élvezi, s visszatartotta a Nagyköveti Konferencia erélyes fellépése Csehszlovákia és Jugoszlávia katonai intézkedései és a tervezett intervenció ellen. Arra hivatkozott tehát, hogy a hadseregének jelentős részét már leszerelte, a meglevő haderőt pedig majdnem teljes egészében szovjet-oroszországi határán tartja. Az olasz kormány többszöri kérésére és arra a hírre, hogy Olaszország is részt vesz a katonai akcióban, végül mégis megkezdte a csapatösszevonásokat a határon, s fontolgatni kezdte a részleges mozgósítás elrendelését, az erdélyi hadtestek megerősítését és készenlétbe helyezését is.⁶⁰ Ezzel egy időben azonban Take Ionescu biztosította a francia és angol követet, akik a román kormánytól semlegességük megőrzését kérték, hogy Anglia és Franciaország hozzájárulása nélkül semmit nem tesznek.⁶¹ Románia tehát a kivárás álláspontjára helyezkedett. Az események alakulásától kívánta függővé tenni, hogy végül is részt vesz-e egy katonai intervencióban vagy sem.

Milyen volt a nyugati hatalmak álláspontja a válságot illetően? E kérdésben meg kell különböztetni a hivatalos – a Nagyköveti Konferencián képviselt – álláspontot a ténylegestől, amely csak a kulisszák mögött, különböző szalonokban vagy egy-egy befolyásos legitimista csoport nyílt állásfoglalásában jutott kifejezésre. A Nagyköveti Konferencia irányvonala az 1920. februári jegyzék volt.⁶² Ennek szellemében gyakorolt nyomást Horthyra, a magyar kormányra, hogy távolítsa el az exkirályt

⁵⁸ PDH. II. 273. dok. 294–295. Hory jelentése Gratznak, 1921. március 30.

⁵⁹ AD. Europe 1918–29. H. 34. f. 50. A bukaresti francia követ jelentése Briand-nak, 1921. április 4.; uo. f. 56. A bukaresti francia követ jelentése Briand-nak, 1921. április 4.

⁶⁰ AD. Europe 1918–29. H. vol. 34. f. 83. A bukaresti francia követ távirata Briand-nak, 1921. április 5.

⁶¹ Uo.; AD. Europe 1918–29. H. 34. A bukaresti francia követ távirata Briand-nak, 1921. április 4.; PDH. II. 276. dok. 297–298. Kánya távirata a londoni magyar képviselőnek, 1921. március 31.

⁶² Tiltakozásuk során szó szerint idézték az 1920. februári jegyzéket, amely szerint: „... a Habsburg-család tagjainak restaurációját sem el nem ismerhetnék, sem nem tűnék meg.” IV. Károly visszatérési kísérlete, 18. dok. 103.

Magyarország területéről. Ezzel egy időben erőfeszítéseket tett annak érdekében is, hogy megfékezze Csehszlovákiát és Jugoszláviát, s visszatartsa őket egy olyan lépéstől, amely háború kirobbantásához, újabb vérengzésekhez vezetett volna.⁶³

A konferencia véleménye nem volt egységes a Habsburg-kérdésben. Hosszú és éles viták előzték meg a döntéseket. A franciák hivatalosan és nyilvánosan támogatták a Nagyköveti Konferencia Habsburg-ellenes határozatait, a kulisszák mögött pedig – mint látni fogjuk – visszatérésre biztatták az excsászárt.

Mi volt Nagy-Britannia álláspontja a válságban? A Lordok Háza és általában az arisztokrácia a Habsburg-restauráció mellett volt. Elítélték a brit kormányt és az utódállamokat, hogy olyan kérdésekbe avatkoznak, amelyek Magyarország belügyét képezik. A brit kormánykörök ugyanis Habsburg-ellenesek voltak. Az Anschlusst Franciaországtól eltérően nem tartották veszélyesnek Nagy-Britannia biztonságára nézve, a Habsburg-restauráció viszont – Curzon külügyminiszter szerint – lerombolná a dunai államok együttműködésének minden perspektíváját. A Foreign Office álláspontjának jelentős szerepe volt a Nagyköveti Konferencia 1920. februári jegyzékének megszületésében és megvédésében azokkal a támadásokkal szemben, amelyek hatályon kívül helyezését követelték, valamint a királypuccs nyomán kialakult válság megszüntetésében, s végül, de nem utolsósorban a kisantant megfékezésében is.⁶⁴ Ebben a kérdésben nemcsak Franciaország, hanem Olaszország elképzeléseivel szemben is érvényre kellett juttatni akarátát. Hohler budapesti főmegbízott a puccs elleni harc egyik központi figurája volt. Mint a főmegbízottak doyenje szervezte, egyeztetette akcióikat. Rendkívül ügyelt arra, hogy a szomszéd államok képviselőinek lépései ne élezzék a helyzetet, s ne borítsák lángba Közép-Európát.⁶⁵ A kisantant szembekerülése a nyugati hatalmakkal ugyanis fokozódott. Hiszen információik szerint Párizs bátorította Károlyt tette végrehajtására, London pedig Magyarország iránti békülékenységgel akadályozta a puccs radikális felszámolását. Hohler távolról sem volt elnéző sem Károllyal, sem pedig Magyarországgal szemben. Energikusan tiltakozott az exkirály budapesti, majd szombathelyi tartózkodása ellen. Állásfoglalása határozottabb fellépésre készítette a magyar kormányt. Tény és való, hogy nemcsak a magyar kormányra, hanem a kisantant budapesti képviselőire is megpróbált nyomást gyakorolni. Horthytól, Telekitől és Gratztól erélyes intézkedéseket követelt Károly eltávolítására, Lejhanectől és Milojevićtól pedig mérsékletet, higgadtságot, a háborús fenyegetésekről való lemondást. Jelentős szerepe volt abban, hogy ultimátumuk átadására nem került sor. Eközben Hohler rávette Curzont: a válság gyors levezetése érdekében vessen latba minden diplomáciai eszközt, s érje el, hogy Svájc visszafogadja Károlyt, Ausztria pedig átengedje területén.⁶⁶

Olaszország az egész válság alatt a kisantant és Anglia lehetséges és tényleges szövetségese volt. Egyetértett Angliával, hogy Habsburg Károly visszatérése a magyar trónra veszélyes helyzetet teremtsen, különösen, ha francia támogatással történik. De míg a Foreign Office valamennyi Habsburg kizárását követelte a magyar

⁶³ Ez a megállapodás nem vonatkozik Olaszországra. A római kormány az első királypuccs idején támogatta Csehszlovákia és Jugoszlávia diplomáciai akcióját, katonai elképzeléseit, nem ellenezte a tervezett katonai akciót, sőt – legalábbis szóban – maga is kész volt hozzá csatlakozni.

⁶⁴ Brit kezdeményezésre született meg a fenti jegyzék. A brit küldöttnek döntő szerepe volt abban, hogy a jegyzéket az első királypuccs idején ismét elküldték a magyar kormánynak. IV. Károly visszatérési kísérlete. 18. dok. 103. *Ozer, Carmi*: i. m. 33–44.

⁶⁵ A brit főmegbízott eme lépései nagy felháborodást váltottak ki a szomszéd államok képviselői között, akik több alkalommal jelentettek erről, Hohler kisantantellenes álláspontját hangsúlyozva.

⁶⁶ Ausztria ugyanis kezdetben ez elől a leghatározottabban elzárkózott.

trónról, addig az olasz kormány – noha aláírta a februári jegyzéket, s hivatalosan is azt képviselte – a kulisszák mögött támogatta Albert jelölését, mert az olasz király leányával kívánták összeházasítani. Jelentős eltérés volt a két kormány politikájában a kisantant magatartásának a megítélésében is. Londonban helytelenítették a fenyegetéseket, s mindent elkövettek, hogy egy meggondolatlan lépéstől visszatartsák őket. Olaszország viszont – mint láttuk – éppen ellenkezőleg: bátorította a szövetséget, sőt diplomáciai akcióihoz hivatalosan is csatlakozott.

Olaszország volt az a nagyhatalom, amely leginkább érdekelve volt a Habsburg-restauráció megakadályozásában. A Monarchia feltámasztása ugyanis veszélyeztette volna Duna-medencei és balkáni törekvéseit – főként, ha Franciaország támogatásával történne. A puccsra vonatkozó első hírek pedig erről szóltak. Cerrutti budapesti olasz követ ugyanis arról számolt be Sforzának, hogy Károlyt a franciák támogatják. Érthető tehát, hogy a külügyminiszter azonnal utasította Bonin párizsi követet: keresse fel az ügyben a Quai d'Orsay-t. Laroche – akivel Bonin tárgyalt – valótlannak mondta a híreket. Felhatalmazta a követet, hogy táviratozzon kormányának: „...a franciák szemben állnak a Habsburg-restaurációval.”⁶⁷ A cáfolat ellenére az olasz sajtó tele volt franciaellenes cikkekkkel.⁶⁸ A francia kormány tiltakozott a sajtótámadások ellen. Sforza a szenátus előtti beszámolójában a királypuccsal foglalkozva végül is elismerte, hogy a francia diplomácia lépéseket tesz a válság megoldására.⁶⁹

Az olasz kormány széles körű aktivitást fejtett ki, mindenekelőtt Budapesten. Cerrutti, meg sem várva kormánya utasítását, azonnal – tehát március 28-án – akcióba lépett. Hozzájárult, hogy Hohler a szövetséges hatalmak budapesti képviselőinek nevében – tehát az ő nevében is – tiltakozást adjon át Horthynak.

Ugyanazon a napon délután személyesen is felkereste Horthyt, hogy tiltakozzon az exkirály visszatérése ellen. Kijelentette: „A Habsburgok visszatérésének megakadályozása az olasz külpolitika kardinális kérdése.” Horthy válaszában hangsúlyozta, hogy a király visszatérése belügyi kérdés, és csak Magyarországra tartozik. A külföldi diplomatákkal nem tudja tehát megvitatni.⁷⁰

Cerrutti – kollegáitól eltérően – szorososan együttműködött Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia budapesti megbízottaival is. Az első kettő – kormányaik utasítása értelmében – mindenről informálta az olasz főmegbízottat, igyekezvén őt megnyerni tervei számára. A négy diplomata megpróbálta összehangolni akcióját. Ugyanezt tette Stierca román követ is, akinek pedig erre nem volt felhatalmazása. Miként állította: saját szakállára cselekedett.⁷¹ Elhatározták, hogy egyszerre hagyják el Budapestet, megszakítják a diplomáciai kapcsolatot Magyarországgal, blokád alá veszik az országot. Az olasz kormány minden támogatást megígért az utódállamoknak – tehát a katonait is. Ígéretükkel Romániát kívánták egyértelműbb, határozottabb fellépésre bírni, rávenni a kisantant által tervezett katonai akcióhoz való csatlakozásra.⁷² Nem valószínű persze, hogy részt is vettek volna a

⁶⁷ AD Europe 1918–29. H. vol. 33. f. 164. Laroche feljegyzése, 1921. március 30.

⁶⁸ AD. Europe 1918–29. H. vol. 33. f. 195–199. A római francia követ távirata Briand-nak 1921. április 1.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ PDH.II. 259. dok. 284–285. Kánya távirata a római magyar követnek, 1921. március 29.

⁷¹ AMZV. PZ. Budapest. Lejhanec jelentése Benešnek, 1921. április 2.

⁷² AD. Europe 1918–29. H. vol. 34. f. 56. A bukaresti francia követ távirata Briand-nak, 1921. április 4.

katonai intervencióban, hiszen a Prága és Belgrád által tervezett ultimátumhoz sem kívántak csatlakozni, noha Beneš és Pašić erre nagy súlyt fektetett. Ezt ugyanis már veszélyesnek tartották.

Habsburg Károly Magyarországra érkezve Franciaország támogatására hivatkozott. Mint állította, a francia miniszterelnök egyetértett tervével. Felhívta ugyan figyelmét arra, hogy a nagyhatalmak tiltakozni fognak, de a helyzeten ez már nem változtat: „A kész tényeket tudomásul fogják venni” – hangzott utolsó üzenete. A korabeli európai sajtó a puccsot követő napokban a francia támogatásról cikkezett. Diplomáciai körökben is ez a téma került a középpontba. Különösen Briand nevét emlegették gyakran.⁷³ A francia monarchista körök részvétele a puccs előkészítésében kétségtelen. Kérdés azonban, hogy Briand-nak volt-e benne szerepe. A szakirodalom erős bizonytalanságot mutat ennek megítélésében. A legtöbb, amit egy kutató a mostani ismeretek birtokában tehet, az az, hogy felsorakoztatja azokat a tényeket, amelyek a Briand támogatására vonatkozó feltevést valószínűsítik. Ezt fogjuk megkísérelni.

Nem vitás, hogy a francia miniszterelnök a Habsburg-restauráció híve volt, ebből nem csinált titkot. A Habsburgok visszatérését ugyanis Franciaország nemzeti érdekének tekintette. Abból indult ki, hogy a Habsburg-dinasztia olyan központ lehet, amely koordinálni tudja a különböző kis nemzeteket, egyetlen lehetőség a dunai konföderáció létrehozására, támaszpont, amely képes lenne megakadályozni Németország keleti terjeszkedését, az Anschlusst, és ellensúlyozni az ún. bolsevik veszélyt. Célja tehát ugyanaz volt, mint Millerand és Paléologue Duna-konföderációs törekvéseinek. Briand első számú támogatója Jean-Louis Barthou volt.

Figyelemre méltó a francia kormány magatartása a puccsot követő órákban és napokban.⁷⁴ Az eseményekre ugyanis nem reagáltak. Válasz nélkül hagyták a közép- és délkelet-európai államokban akkreditált követek táviratait, akik útbaigazítást, állásfoglalást kértek a kormánykörökben és a sajtóban elterjedt hírekkel kapcsolatban, amelyek szerint Briand nem ellenezte Károly visszatérését.⁷⁵ Ez a magatartás különösen Magyarország viszonylatában lehetett volna komoly kihatású. Fouchet, Franciaország budapesti főmegbízottja, instrukciók hiányában rendkívül bizonytalan volt. Március 28-án – Károly Budapestre érkezése napján – hozzájárult, hogy Hohler Franciaország és Olaszország nevében is hívja fel Horthy figyelmét arra, hogy „a szövetségesek nem tolerálják Károly visszatérését”.⁷⁶ Ezt követően Horthy azonnal magához kérte Fouchet-t és közölte vele: a király Briand támogatására hivatkozik. Mi igaz ebből? Fouchet kitérő választ adott. Illetve 1921. február 18-i utasítása értelmében válaszolt, amely szerint a francia kormány hűségese a szövetséges hatalmak 1920. februári deklarációjához. Vagyis megerősítette Hohlert. Horthy kérésére ezt írásban is rögzítette, és elküldte a magyar külügyminisztériumnak. A feljegyzést azonnal továbbították az exkirálynak Szombathelyre. Azt a javaslatot azonban Fouchet is visszautasította, hogy utazzék le Károlyhoz, és személyesen közölje vele ezeket.⁷⁷ A király ugyanis még e feljegyzés után is a fran-

⁷³ A diplomaták jelentéseikben – szinte kivétel nélkül – Briand szerepére vonatkozó információkat továbbítottak.

⁷⁴ A francia politikusok és diplomaták hallgattak. Ha válaszolniuk kellett a feltett kérdésekre, akkor általában a Nagyköveti Konferencia 1920. februári jegyzékére, az ahhoz való hűségükre hivatkoztak.

⁷⁵ AD. Europe 1918–29. H. vol. 33. f. 135–139. Fouchet távirata Briand-nak, 1921. március 29.; uo. f. 155. A bécsi francia követ távirata Briand-nak, 1921. március 30.

⁷⁶ AD. Europe 1918–29. H. vol. 34. f. 65–78. Fouchet jelentése Briand-nak, 1921. április 4.

⁷⁷ Uo.

Praznovszky ezekben a napokban több alkalommal segítséget kért a Quai d'Orsay-tól a szomszéd államok fenyegetései ellen, a kisantant támadásainak mérséklését kérve. A külügyi főtitkár elvetette kérését. Sőt, szerkesztőségi cikket íratott a *Le Temps*-ban, hangot adva abbeli reményének, hogy a mérséklő magatartást javasoló tanácsokat a szomszéd államok nem fogadják meg.⁹¹

Ezekben a napokban Franciaország teljes értékű harcossá vált Habsburg Károly puccskísérlete ellen. Szorosan együttműködött a szövetséges hatalmakkal. A Nagyköveti Konferencia és a kisantant erélyes fellépése után az exkirály kénytelen volt távozni Szombathelyről is. Hogy a Nagyköveti Konferencia döntésében milyen szerepet játszott a kisantant fenyegető magatartása, azt nehéz megállapítani. Tény, hogy Károly a kisantant közbelépése miatt nem tudott fait accompli, kész helyzetet teremteni, ami elismerésének feltétele lett volna.

Románia csatlakozása a szövetséghez

Az első trónfoglalási kísérlet s annak kudarca hozzájárult Magyarországnak nemzetközi helyzetének további rosszabbodásához, a kisantant megszilárdításához és végleges megalakításához. Röviddel az exkirály távozása után, 1921. április 23-án Take Ionescu aláírta Csehszlovákiával, majd valamivel később Jugoszláviával is a csehszlovák–jugoszláv egyezmény analógiájára készült szerződést. Az eltérés csak az volt, hogy az utóbbi a trianonin kívül a neuillyi béke védelmére is kötelezte a szerződő feleket.⁹² A kisantant tehát három bilaterális politikai és katonai egyezményből állott. A szerződéseket a Nemzetek Szövetsége 1921. augusztus 30-án jegyezte be. A szövetséget koordináló bizottság nem létezett. Ezt a funkciót 1933-ig a három állam külügyminisztereinek évente megrendezett konferenciája töltötte be.

Take Ionescu a kisantanthoz csatlakozván nem adta azonban fel saját tervét, tovább fáradozott Lengyelország bevonásán is. Ebben változatlanul élvezte Franciaország támogatását. Foch marsall prágai és varsói látogatásának egyik fontos célja a lengyel–francia és a csehszlovák–francia egyezmény aláírása mellett a két állam kibékítése volt. A lengyel diplomácia új vezetője, Skirmunt, elődjénél rugalmasabb politikát folytatott. Noha a nagyköveti konferencia augusztusi határozata – amely a tešini Szilézia megosztásáról döntött – nem elégítette ki a lengyel kormányt, a realitásokkal számoló új külügyminiszter kész volt megegyezni Csehszlovákiával és belépni a kisantantba. A nyár folyamán a két állam képviselői között tárgyalások folytak Varsóban és Mariánské Lazněban. Novemberben Beneš és Skirmunt már alá is írta a csehszlovák–lengyel egyezményt, amelyben a felek garantálták az új határt, s vállalták a semlegesség megőrzését. Kötelezték magukat, hogy jóindulatú semlegességet fognak tanúsítani abban az esetben, ha támadás éri őket.⁹³ A titkos egyezmény értelmében a csehszlovák kormány vállalta, hogy támogatja Lengyelországot a kelet-galíciai kérdésben, nem csatlakozik olyan szövetséghez, amely a rigai határok jogosságát kétségbe vonja, Lengyelország pedig nem ismeri el a Habsburgok visszatérését Magyarországra vagy Ausztriába. A második királypuccs ide-

⁹¹ PDH. II. 331. dok. 320–327. Praznovszky jelentése Gratznak, 1921. április 6.

⁹² Diplomatické dokumenty MD. 54. dok. 119.; 65. dok. 141. 72. dok. 157.; *Halmosy Dénes*: i. m. 153–158.

⁹³ *Halmosy Dénes*: i. m. 176.

jén Lengyelország ennek értelmében már támogatta a kisantantnak az exkirály visszatérése elleni diplomáciai akcióját. Lengyelországnak a kisanthoz való közeledése (ezt követően a kisantant konferenciáin megfigyelővel képviseltette magát) nagy elégedetlenséget váltott ki Magyarországon, hiszen legnagyobb ellenfelének oldalára állt, azt erősítette. A fél évvel később lezajló események pedig a már teljessé vált kisantant további konszolidálását segítették elő.

A burgenlandi konfliktus

A burgenlandi konfliktus és a második királypuccs veszélyes helyzetet teremtettek, s most már nemcsak a kisantant, hanem Ausztria számára is. Ezek az események egyben tovább szilárdították a kisantant helyzetét, közelebb vitték hozzá – mindekenélőtt Csehszlovákiához – Ausztriát, akivel aláírta az ún. lanyi egyezményt. Ezzel a Magyarország körüli gyűrű teljesen bezárult.

Mi volt tulajdonképpen a burgenlandi konfliktus; miért ütköztek itt össze a különböző hatalmak érdekei, miért mélyültek el a nagy és a kisantant közötti ellentétek; mennyiben volt ez elősegítője a második királypuccsnak? – továbbiakban ezekre a kérdésekre kívánunk választ adni. Megkíséreljük rekonstruálni az esemény nemzetközi összefüggéseit, hátterét, mindekenélőtt olasz és a francia levéltári kutatásaink alapján.⁹⁴

Burgenland 330 000 lakosú terület az osztrák–magyar határon, Bécstől keletre, magyarlakta rész volt a tizedik századtól kezdve. Lakosságának többsége német, a magyarok kisebbségben voltak, főként Sopron környékén éltek. Burgenland autonómiát kért Károlyi Mihálytól, s meg is kapta.

1919. június 2-án az osztrák kormány, tiltakozván a békefeltételek ellen, népszavazást kért Burgenlandra. Kérését etnikai, stratégiai és gazdasági érvekkel indokolta. A terület közel van Bécshez, agrártermékei jelentősek, a lakosság többsége német ajkú. Stratégiaileg is fontos volt: gát lehet az északi és déli szlávok között. Beneš szembehehelyezkedett a kéréssel, ugyanis Jugoszlávia és Csehszlovákia között szerette volna megosztani a területet, és így létrehozni a két országot összekötő folyosót.⁹⁵ 1919. július 2-án a Legfelsőbb Tanács ülésén (amelyről Olaszország hiányzott) a szövetségesek – mind Magyarország kérését, mind Csehszlovákia ellenvetését figyelmen kívül hagyva – a területet teljes egészében Ausztriának ítélték.⁹⁶

Döntésük okai világosak: Ausztriát életképesse kell tenni, különben keresni fogja az Anschluss.⁹⁷ Magyarországon a Legfelsőbb Tanács döntése idején Tanácsköztársaság volt, melynek gyengítése érdekükben állott. A terület Magyarország határain belüli autonómiáját, melyet Károlyi javasolt, egyedül az ülésről hiányzó Olaszország támogatta volna.

Röviddel a béke aláírása után a magyar kormány azzal a kéréssel fordult a szövetségesekhez, hogy amíg népszavazásra nem került sor, a magyar csapatok Bur-

⁹⁴ Az olasz és a francia külügyminisztérium levéltárában – de különösen az előbbiben – e kérdéstről hatalmas anyag található. A burgenlandi válságról lásd: *R. Mosca: L'Italia et la questione dell'Ungheria occidentale*. Roma, 1972.; *Soós Katalin: Burgenland az európai politikában 1918–1921*. Budapest, 1971. *V. Jelinek: The Hungarian factor in Italian Foreign Policy 1918–1927*. (A dissertation for the degree of Doctor of Philosophy at New-York University 1977.)

⁹⁵ Masaryk a háború végén már kifejtette ennek a fontosságát. (*T. G. Masaryk: Nová Evropa*.) A békekonzferencián mindkét állam képviselője követelte e területet.

⁹⁶ Lásd erről *R. Mosca, Soós Katalin, V. Jelinek* fent idézett írásait.

⁹⁷ *R. Mosca: i. m. 7–9.*

genlandban maradhassanak. Ausztria azonban visszautasította a kérdés újbóli megvitatását, hiszen már az ő javára döntöttek.

A magyar kormány szembehelyezkedése arra készítette az osztrákokat, hogy egyezményt kössenek Csehszlovákiával, ezáltal biztosítva a saint-germaini béke végrehajtását, különös tekintettel Burgenlandra.⁹⁸ A csehszlovák–osztrák egyezmény aláírása után Magyarország is megkapta a békefeltételeket, melyek értelmében Burgenland Ausztriáé. Az így kialakult helyzetben Magyarország megpróbálta saját maga megoldani a kérdést. A Renner-kormány azonban meglehetősen rossz viszonyban voltak. Részben az általános ellentétek miatt, részben azért, mert az osztrák kancellár nem mondott le arról, hogy megszállja Nyugat-Magyarországot, ami egyedüli külpolitikai sikere lett volna. A magyar kormány tehát különösebben nem is próbálkozott vele, hanem az ellenzékkel lépett kapcsolatba. Titkos tárgyalásokat kezdett a Keresztényszocialista Párt vezetőivel, akik megígérték, hogy hatalomra kerülésük esetén „készek lesznek tárgyalni egy barátságos megoldásról”. Kérésük: 1. megállapodásuk maradjon titokban; 2. a magyar kormány a rendelkezésére álló eszközökkel támogassa hadjáratukat; 3. és győzelmük esetén küldjön élelmiszer-szállítmányokat Bécsbe.⁹⁹

A kormány ezzel egy időben nagyhatalmi támogatás után nézett. Először Olaszországhoz fordult, egyezményt ajánlva a szláv veszély ellen. Budapesten tisztában voltak azzal, hogy az olasz kormány, noha közeledik a kisantanthoz, nagyon is tart a két szláv állam együttműködésétől és megerősítésétől – nem kevésbé, mint Franciaország Duna-medencei befolyásának növekedésétől. Olaszország azonban nagyfokú tartózkodást mutatott a magyar javaslattal szemben, mely Ausztriát Csehszlovákiához és Jugoszláviához sodorta volna, Romániával való kapcsolatát pedig megrontotta volna. Nem is szólva arról, hogy a tárgyalt időben Magyarország Franciaországgal barátkozott, ami egyáltalán nem nyerte meg Róma tetszését. A magyar diplomácia mindazonáltal megkísérelte meggyőzni őket, hogy „az osztrák–magyar viszony javulása Olaszország érdekeit is szolgálja”.¹⁰⁰ Sforza a többszöri magyar kérésre megígérte, hogy megvitatja Rennerrel a kérdést.¹⁰¹ Ez valóban meg is történt. A Rómába érkező osztrák kancellárnak azt javasolta, hogy teremtsen jobb viszonyt Magyarországgal, s óvta attól, hogy kizárólag Csehszlovákiához közeledjék.¹⁰²

Az olasz politikusok Rennerrel folytatott tárgyalásaikon azonban nem álltak ki Magyarország álláspontja mellett. Attól tartottak ugyanis, hogy a béke revíziója precedenst teremthet, s Ausztria rekompenzációként esetleg Olaszországtól kérne területet.¹⁰³ A Renner látogatása utáni hónapokban tehát semmi sem történt Burgenland kérdésében. Az 1920. június 4-én aláírt trianoni béke pedig megerősítette Ausztria fennhatóságát a terület felett.

1920 őszén, amikor a béke aláírása után a burgenlandi kérdés ismét a nemzetközi diplomáciai élet középpontjába került, a magyar kormány Franciaország támogatását próbálta megszerezni.

⁹⁸ Halmosy Dénes: i. m. 178.

⁹⁹ PDH. II. 776. dok. 745–746. Gratz jelentése Telekinck, 1920. november 5.; OL. Küm. res. pol. 1922–20–3608.

¹⁰⁰ PDH. II. 207. dok. 215.

¹⁰¹ Uo.

¹⁰² PDH. II. 221. dok. A csehszlovákellenes kijelentéseket Sforza cáfolta. A tárgyalt időben az olasz diplomácia kiaknázni kívánta – és ki is aknáztá – az utódállamok és Franciaország ellentéteit.

¹⁰³ Uo.

Korábbi fejezetünkben már jeleztük, hogy a francia–magyar tárgyalások legvégén, amikor kezdett nyilvánvalóvá válni, hogy a győztes utódállamok elleni revízió kilátástalan, Millerand és Paléologue kész volt támogatni a magyar kormány nyugat-magyarországi terveit. S bár a francia külügyi főtitkár bukása után a magyar–francia tárgyalások visszaestek, majd megszűntek – a burgenlandi kérdésben továbbra is megmaradt az együttműködés. Maga Berthelot is – aki általában szembe helyezkedett Paléologue dunai politikájával – Magyarország oldalára állt. Szívesen vette volna, ha az osztrákokkal folytatott tárgyalások révén a terület vagy annak egy része Magyarország birtokában marad. Nem valamiféle igazságszeretetből, s még kevésbé szimpátiából, hanem egyszerűen abból a megfontolásból, hogy ez szolgálja leginkább Franciaország érdekeit. A francia politikusok többsége ugyanezen az állásponton volt. A magyar kormány pedig igyekezett erősíteni bennük ezt a hitet. Praznovszky, Magyarország párizsi képviselője kifejezte abbéli reményét, hogy Franciaország támogatni fogja kormánya Burgenlandra vonatkozó igényét, mert érdeke, hogy egy erős Magyarország létrehozásával ellensúlyozza a pángermanizmust.¹⁰⁴

A magyar kormány tehát folyamatosan informálta a Quai d'Orsay-t Nyugat-Magyarországgal kapcsolatos terveiről. Értesítette, hogy titkos tárgyalásokat folytat az osztrák ellenzékkel, segíteni akarja Renner megbuktatását és a Keresztényszocialista Párt hatalomra kerülését, melynek vezetői készek tárgyalni a kérdés barátságos megoldásáról. A francia külügyminisztérium egyetértett a Renner megbuktatására irányuló magyar akcióval, s tudatták Praznovszkyval, hogy ők is ebben az irányban tevékenykednek. Nem osztották azonban a magyar kormány bizakodó álláspontját a Keresztényszocialista Pártot illetően, mert információik szerint éppen fordítva áll a dolog: „... a Keresztényszocialista Párt Rennernél jobban törekszik e terület annexiójára”.¹⁰⁵ Ebben, mint látni fogjuk, igazuk volt.

Amíg a magyar kormány Párizsban keresett orvoslást, ezúttal Renner volt az, aki Rómával próbálkozott. A kancellár hosszan ecsetelte Della Torretta bécsi olasz követnek Csehszlovákia és Jugoszlávia törekvését, hogy bevonják Ausztriát a kisantantba. Utalt rá, hogy Prága és Belgrád katonai támogatást ígért Ausztriának burgenlandi jogainak érvényre juttatásához. Közölte továbbá, hogy osztja ugyan Beneš bizonyos nézeteit Magyarországot illetően – így a Habsburgok visszatérésének és a békeszerződés végrehajtásának kérdésében –, a kisantanthoz való csatlakozást azonban visszautasította. Gyanakvással figyelte ugyanis Csehszlovákia és Jugoszlávia pánszláv orientációját, amely ellentétbe kerülhet Ausztria érdekeivel. Renner biztosította a bécsi olasz követet, hogy a fenti okok miatt elutasítja Prága és Belgrád javaslatait. „Ha azonban Magyarország nem változtat magatartásán Ausztriával kapcsolatban, Ausztria kénytelen lesz csatlakozni a kisantanthoz, és Magyarország elveszti a semleges és baráti Ausztriát”¹⁰⁶ – fenyegetőzött. A kancellár számára tehát a kisantant volt az adu, hogy kieszközölje Olaszország támogatását Burgenland annexiójához. Magyarországgal kapcsolatos követeléseit az alábbiakban fogalmazta meg: a) Magyarország biztosítékot ad, hogy a Habsburgokat kizárja a trónról; b) lemond Burgenland megszerzéséről; c) a népszavazást csak azután tartják meg, hogy Magyarország kivonta csapatait, és Ausztria meg-

¹⁰⁴ PDH. II. 640. dok. Praznovszky távirata Telekinek, 1920. szeptember 11.

¹⁰⁵ PDH. I. 635. dok. 618. Praznovszky távirata Telekinek, 1920. szeptember 6.

¹⁰⁶ Archivio Centrale dello Stato (a továbbiakban ACS.) 258–594. Torretta távirata Sforzának, 1920. szeptember 4.

szállta a területet. Nem zárta ki viszont annak lehetőségét, hogy a határokat bizonyos fokig revidéálják Magyarország javára.¹⁰⁷

Torretta sürgette az olasz külügyminisztériumot, hogy fontolják meg Renner javaslatát. „Az osztrák–magyar közeledés megakadályozza Ausztria csatlakozását a kisantanthoz, és megkönnyíti Olaszországnak, hogy mindkét állammal jó kapcsolatokat teremtsen – hangsúlyozta. – Ausztria és Magyarország megegyezése aláásná Csehszlovákia azon tervét, hogy az olasz határon pánszláv orientációjú blokkot hozzon létre.”¹⁰⁸ Ezt ugyanis Rómában mindenáron meg akarták akadályozni, ezúttal a két ország kibékítése révén. Sforza utasította tehát Cerruttit: közölje Ausztria ajánlatát a magyar kormánnyal, hangsúlyozván annak előnyeit.¹⁰⁹

Magyarország azonban tartózkodóan fogadta az osztrák ajánlatot, mert – miékként Teleki megfogalmazta – a Habsburg-restaurációra vonatkozó pont a Magyarország belügyeibe való beavatkozást jelenti. A népszavazás elhalasztását szintén elvetették.¹¹⁰

A budapesti olasz követ jelezte kormányának: Teleki el akarja húzni a tárgyalásokat az osztrák választásokig (1920. október–november). Minden bizonnyal azt reméli, hogy a Keresztényszocialista Párt kerül hatalomra.¹¹¹ Meglátásai valóban helyesek voltak, hiszen a magyarok – mint már említettük – az ellenzék engedményeire számítottak. A fenti feltételek nélkül Rennerrel is készek lettek volna megegyezni. A választások megindultával Renner felhagyott a puhatolódzással. A két állam közötti feszültség tovább éleződött. Renner azzal vádolta a magyar kormányt, hogy a bécsi magyar kirendeltségen keresztül beleavatkozott a választási hadjáratba, hogy elősegítse a Keresztényszocialista Párt győzelmét. A vádat a magyar kormány visszautasította, s Olaszországot tájékoztatta a történekről. Azt javasolta az olasz kormánynek: a burgenlandi kérdés megoldására irányuló erőfeszítéseket az osztrák választások utánra kell halasztani.¹¹²

A választásokon a Keresztényszocialista Párt győzött. Vezetőik, hatalomra kerülővén, azonban megfélekedtek a magyaroknak tett ígéreteikről. Burgenland kérdésében még merevebb magatartást tanúsítottak, mint szociáldemokrata elődeik. Mayr, az új kancellár hivatalba lépése után megbeszélések kezdett a bécsi magyar kirendeltséggel.¹¹³ Ő maga sürgette a tárgyalások megkezdését,¹¹⁴ hiszen az új kormány rendkívül nehéz gazdasági helyzetben volt, létfontosságúak voltak számára azok az élelmiszer-szállítmányok, amelyeket a magyar kormány kilátásba helyezett. Később azonban, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy magyar részről a megbeszélések célja Nyugat-Magyarország teljes megtartása, a kancellár tárgyalási készsége csökkent. Mindenről hajlandó lett volna tárgyalni – gazdasági együttműködésről, a háború előtti adósságok elrendezéséről stb. –, csak Nyugat-Magyarország átengedéséről vagy jelentősebb határmódosításról nem. A kísérőlevelet, amire a kormány hivatkozott, nem tekintette a békeszerződés szerves részének.¹¹⁵ A Nagyköveti

¹⁰⁷ Uo.

¹⁰⁸ Uo.

¹⁰⁹ Uo. 253. Cerrutti távirata Sforzának, 1920. szeptember 13.

¹¹⁰ Uo. 254. Cerrutti távirata Sforzának, 1920. szeptember 13.

¹¹¹ Uo.

¹¹² ASMAE. 1741–1213. Sforza távirata Cerruttinak, 1920. október 11.

¹¹³ PDH. I. 821. dok. 782. A bécsi magyar ügyvivő jelentése Csákyknak, 1920. november 2.; uo. 890. dok. 838. Gratz távirata Telekinek, 1920. december 30.

¹¹⁴ PDH. I. 457. dok. Gratz távirata Csákyknak, 1920. november 14. „Jó lenne a barátságos tárgyalásokat megkezdeni, még mielőtt ratifikálják a békét.”

¹¹⁵ PDH. II. 380. dok. 387–388. Masirevich távirata Bánffyknak, 1921. május 5.

Konferencia álláspontjára hivatkozott, amelyet Cambon közölt vele: „A békeszerződésben lefektetett határok változatlanok kell hogy maradjanak. A tárgyalások – amelyeket a szövetségesek javasolnak – csak kisebb, feltétlenül szükséges határmódosításokra vonatkozhatnak.”¹¹⁶

Cambon azt is tudatta a kancellárral, hogy a Nagyköveti Konferenciának nincs szándékában visszatérni a „lettre d'envoi”-ra, amely csak késlelteti a békeszerződés végrehajtását.¹¹⁷ Csáky, a magyar diplomácia vezetője erre a francia kormányhoz fordult, kérvén: *a*) gyakoroljanak nyomást az osztrák kancellárra a tárgyalások mielőbbi megkezdése érdekében, *s b*) közvetítsenek a két ország között.¹¹⁸ Párizsban azonban a trianoni béke ratifikálása után már kisebb hajlandóságot mutattak az ígért együttműködésre, s nyíltan semmiképpen sem akarták exponálni magukat a magyarok mellett. Az utódállamok közül ugyanis most már nemcsak a kisantant, hanem Ausztria is figyelemmel kísérte a franciák minden lépését. Az új osztrák kormány pedig mindjobban távolodott ígéreteinek beváltásától.

Budapesten csalódottan vették tudomásul az új kancellár merev és visszautasító magatartását. Különösen rossz néven vették, hogy a Nagyköveti Konferencia által sürgetni kezdte Burgenland átadását.¹¹⁹ Kieszközölte, hogy a szövetséges hatalmak 1920. december 23-án jegyzékben szólítsák fel a magyar kormányt, hogy azonnal ürítse ki az Ausztriának odaítélt területet.¹²⁰ A jegyzék váratlanul érte a magyar kormányt, s azonnal tiltakozott ellene Bécsben és Párizsban. Rosszallását fejezte ki Mayrnak, hogy politikája rossz irányba tereli a magyar–osztrák kapcsolatokat.¹²¹ A kancellár mentegetődzött: Párizsban nem kérte a területek azonnali átadását, csak jogainak végrehajtását. A Nagyköveti Konferencia döntése őt magát is meglepte.¹²² A bécsi olasz követtel azonban közölte a valós helyzetet, azt, hogy a parlamenti nyomás miatt kénytelen volt követelni a békeszerződések teljesítését, különösen Burgenlandot illetően.¹²³

Válaszként a magyar kormány gazdasági szankciókat kezdett alkalmazni: leállította a Bécsbe irányuló lisztszállításokat. „A további lisztszállítások nehézségbe ütköznek, hacsak a Keresztényszocialista Párt igenlő választ nem ad” – hangzott Csáky Praznovszkynak küldött távirata.¹²⁴

Magyarország esélyei Burgenlandra azonban egyre rosszabbodtak. A kilátástalan helyzetből a kormány több helyütt keresett kiutat. Egyrészt jegyzékekben tiltakozott a Nagyköveti Konferenciánál a döntés ellen. Kérte: halasszák el Nyugat-Magyarország átadását, mert közvetlen tárgyalásokat szeretne kezdeni Ausztriával. Ehhez kérték támogatásukat. „A döntés különben is ellentétben van a béke szellemével. A »lettre d'envoi« semmi kétséget nem hagyott afelől, hogy Magyar-

¹¹⁶ PDH. II. 118. dok. 202–203. Masirevich távirata Gratznak, 1921. március 5.

¹¹⁷ PDH. II. 63. dok. 676–679. Praznovszky távirata Gratznak.

¹¹⁸ PDH. I. 834. dok. 785. Csáky feljegyzése Fouchet-val folytatott beszélgetéséről, 1920. november 30.

¹¹⁹ PDH. I. 887. dok. 836. Teleki távirata Gratznak, 1920. dec. 29.; uo. 889. dok. 837. Gratz távirata Telekinek, 1920. dec. 30.

¹²⁰ A szövetséges hatalmak 1920. december 23-án felszólították a magyar kormányt a terület kiürítésére.

¹²¹ PDH. I. 889. dok. 837. Gratz távirata Telekinek, 1920. december 30.

¹²² PDH. II. 1. dok. 1–2. Gratz távirata Telekinek, 1921. január 2.; 3. dok. 7–9. Teleki távirata Praznovszkynak, 1921. január 3.

¹²³ ASMAE. 1743. 890. Torretta távirata Sforzának 1920. október 31. L. erről még *V. Jelinek*: i. m. 116–167.

¹²⁴ PDH. I. 784. dok. Csáky távirata Praznovszkynak, 1920. november 8.

ország határainak kijelölése nem végleges” – közölte Praznovszky Cambonnal, a Nagyköveti Konferencia elnökével.¹²⁵ Cambon, áttanulmányozva a magyar jegyzéket, kijelentette: a békeszerződést mindenképpen végre kell hajtani. A magyarok tévedésben vannak, ha a „lettre d’envoi”-t a békeszerződés részének tekintik. Jogokat ugyanis csak a békeszerződés tartalmaz, amelyeket a szövetséges hatalmak írtak alá. A levelet viszont csak Millerand, ezzel is demonstrálva a szövetséges hatalmak jóindulatát Magyarország iránt. Tévedés azt hinni, hogy a kísérőlevél jogot adhat a békeszerződés megváltoztatására. Azon lehet vitatkozni – folytatta –, hogy a békeszerződés jó-e vagy rossz-e, de végre kell hajtani.¹²⁶ „Téved a magyar kormány akkor is, ha azt hiszi, hogy ha a szövetségesek hozzájárulnak a tárgyalásokhoz, az egész terület Magyarországon marad. A »lettre d’envoi« szellemében is csak kisebb határkiigazításról lehet szó.”¹²⁷ Mindez pedig már merőben más volt, mint amit Cambon Magyarország párizsi képviselőjének korábban mondott, amikor még a trianoni béke aláírására és ratifikálására kellett rávenni a magyar kormányt.

Cambon merevsége Nyugat-Magyarország kérdésében azonban nem volt jellemző a Quai d’Orsay politikusaira, akikkel ellentétbe is került. A Teleki-kormány ezekre kívánt tehát támaszkodni. Arra utasította Praznovszkyt, hogy lépjen velük kapcsolatba. Segítségére a jó francia kapcsolatokkal rendelkező Halmost ismét Párizsba küldték. Halmos Paléologue volt külügyi főtitkár segítségével kapcsolatba került Millerand köztársasági elnökkel, akivel részleteiben megtárgyalta a Burgenlanddal kapcsolatos magyar álláspontot: vagyis, hogy a magyar kormány nem szándékozik teljesíteni semmilyen Nyugat-Magyarországra vonatkozó kérést. Ha pedig kényszerítik, még nem tudja, hogyan, de ellenáll. Ismertette vele a Nagyköveti Konferenciának szánt magyar válaszjegyzéket is. Millerand ebben bizonyos javításokat javasolt.¹²⁸

A francia köztársasági elnök „teljesen osztja az álláspontunkat, és megteszi a szükséges lépéseket..., megígérte a támogatást” – hangzott Halmos beszámolója.¹²⁹

Praznovszky eközben Berthelot-val, Perettivel és Massiglivel tárgyalt. Teleki utasításának megfelelően hangsúlyozta, hogy a Nyugat-Magyarországra vonatkozó döntés sérti Magyarország érdekeit, és teljesen lehetetlenné tesz bármilyen francia orientációt. Majd rámutatott arra a kettősségre, amely a francia politikát Burgenland kérdésében jellemzi. Hogy ti. a francia politikusok – személy szerint tárgyalófelei is – sugallták az ellenállást, bátorították a magyar kormányt – most viszont jegyzékben követelik a terület átadását.¹³⁰

A Quai d’Orsay politikusai – Peretti és Massigli – azonban nem láttak ellentétet magatartásukban. Szerintük a magyarok félreértették a Nagyköveti Konferencia lépését. Ausztriának joga van ehhez a területhez, és a jegyzék csak a kérdés legális oldalával foglalkozott. Nem zárja ki, hogy Magyarország megegyezzen Ausztriával,

¹²⁵ PDH. II. 44. dok. 52–54. Praznovszky feljegyzése a Nagyköveti Konferenciának, 1921. január 13.

¹²⁶ PDH II. 244. dok. 272–273. Praznovszky távirata Telekinek, 1921. március 22.

¹²⁷ PDH. II. 189. dok. 203–204. Praznovszky távirata Gratznak, 1921. március 5.

¹²⁸ Uo. Ezeket Praznovszky, mielőtt átadta volna a Nagyköveti Konferenciának, figyelembe vette.

¹²⁹ PDH. II. 16. dok. 19. Teleki távirata Praznovszkynak, 1921. január 7-én.; uo. 43. dok. 52. Praznovszky távirata Telekinek, 1921. január 13.; uo. 368. dok. 381–382. Praznovszky távirata Bánffyknak, 1921. április 22.; uo. 33. dok. 35. Praznovszky távirata Telekinek, 1921. január 11.

¹³⁰ PDH. II. 48. dok. 56–57. Praznovszky távirata Telekinek, 1921. január 15.; uo. 16. dok. 19. Teleki távirata Praznovszkynak, 1921. január 7.

mielőtt átadja a területet. Ausztria nem akart mást, mint jogait biztosítani. Ha ez megvan, később még tárgyalhat.¹³¹

A Nagyköveti Konferencia jegyzéke valóban nem zárta ki a tárgyalásokat, csak a szövetséges hatalmak egyikének közvetítésével kívánta őket lebonyolítani. Az érdekelt felek elfogadták ezt a tárgyalási formát, de a közvetítő állam kiválasztása már komoly nehézségekkel járt. Ausztria Olaszországhoz ragaszkodott, amit a magyar kormány kezdetben visszautasított. „Olaszország mint közvetítő hatalom véleményünk szerint nem jöhet számításba a kisantanttal való kapcsolata miatt... Ausztria Olaszország közvetítésére gondol, amit mi nem tudunk elfogadni” – hangsúlyozta Gratz, a magyar diplomácia új vezetője.¹³² A magyarok ugyanis Franciaország közvetítését kérték,¹³³ amit viszont Ausztria és Olaszország utasított vissza. Mayr kategorikusan elvetette a tervet, az olasz kormány álláspontja szerint pedig: „amennyiben Magyarország Franciaország közvetítéséhez ragaszkodik, Olaszország javasolni fogja: az egész burgenlandi kérdés kerüljön vissza a Nagyköveti Konferenciához.”¹³⁴

Ez viszont hátrányos lett volna Magyarországra, mert Nagy-Britannia is Olaszország oldalán állt, s Ausztriát támogatta. A magyar kormány tehát Olaszországhoz fordult, Sforza segítségét kérte a megegyezéshez. Sforza vállalkozott is a titkos közvetítésre, noha az olasz–magyar kapcsolatok ebben az időben meglehetősen hűvösek voltak. Olaszország a francia orientáció miatt neheztelt Magyarországra, Magyarország pedig a Jugoszláviával kötött rapallói egyezmény miatt Olaszországra, melynek híre nagy megrázkódtatást okozott Budapesten. Attól tartottak ugyanis, hogy az egyezmény csökkenti majd Magyarország potenciális értékét Olaszország számára.¹³⁵ Sforza ennek ellenére vállalta a közvetítést, mert az adriai kérdés megoldása után is tovább nyugtalanította szláv folyosó, Ausztriának esetleges csatlakozása a kisantanthoz. Nem akarta azonban veszélyeztetni az utódállamokkal való jó kapcsolatát sem. Jó előre figyelmeztette tehát a magyar kormányt: „nem adhatjuk nevünket semmilyen időhúzó, kétértelmű, bizonytalan taktikához, amely a tárgyalások megszakítása esetén úgy tünne, hogy belekeveredtünk az intrikákba, és növelné nehézségeinket az utódállamokban”¹³⁶

Az elkövetkező három hónapban Olaszország megpróbálta tárgyalásztalhoz ültetni a vitatkozó feleket. Törekvése nem sok sikerrel járt. A nehézségek mindekenélőtt Magyarország részéről jelentkeztek. Teleki, megkapván az osztrák javaslatot, azonnal elküldte ellenjavaslatait. Olyan kéréssel állt elő, amely zsákutcába juttatta a megbeszéléseket: területi revíziót kért, mielőtt Magyarország evakuálna. Indoka az volt, hogy Mayr korábban maga ígérte – szóban –, hogy Ausztria hozzájárul egy ésszerű határkiigazításhoz. Sforza a magyar ellenjavaslatokat visszautasí-

¹³¹ Uo. Praznovszky válasza: felesleges egy várost vagy egy vidéket Ausztriához csatolni, amely egy hét múlva ismét magyar lesz.

¹³² PDH. II. 95. dok. 100–101. Gratz távirata Praznovszkynak, 1921. február 5.

¹³³ Praznovszky több alkalommal megjelent a Quai d'Orsayn, s kérte a francia kormány közvetítését.

¹³⁴ ACS. PC. 260–96. Torretta távirata Sforzának, 1921. február 8.

¹³⁵ ASMAE. 1744. 2199. Caracciolo távirata Sforzának, 1920. december 3.; ASMAE. 1744. –2197. Caracciolo távirata Sforzának, 1920. december 3. ACS. PC. 258–1541. Sforza távirata Torrettának, 1920. december 30.; uo. 260. Caracciolo távirata Sforzának, 1921. február 1. Lásd *V. Jelinek*: i. m. 116–167.

¹³⁶ Uo.

totta: teljesen elégtelennek, méltatlannak tartotta őket ahhoz, hogy átadják az osztrák kormányoknak.

Sforza közben egyre szorgalmazta a tárgyalásokat, mert attól tartott, hogy az utódállamok – beleszámítva Ausztriát – is fegyveres akciót kezdenek, s a csehszlovák–jugoszláv és a csehszlovák–osztrák egyezmény értelmében megszállják Burgenlandot. Olaszország félelme a szláv korridortól egyre fokozódott. Nem nézhette volna tétlenül, hogy Csehszlovákia és Jugoszlávia megszállja a területet, közbeavatkozása pedig végképp elmérgesítette volna velük való – éppen hogy megjavult – viszonyát. Aminek elkerülése létkérdés volt számára. E veszélyre hivatkozva Olaszországnak sikerült keresztülvinnie, hogy 1921. február 4-én a Nagyköveti Konferencia jegyzékben kérje fel a magyar és az osztrák kormányt, hogy a békeszerződésben kijelölt határok alapján kezdjék meg a tárgyalásokat. Így végül Ausztria is elfogadta Sforza javaslatát. A tárgyalások 1921 februárjában kezdődtek meg Bécsben, a Nagyköveti Konferencia kezdeményezésére és jóváhagyásával, de közvetítő nélkül.¹³⁷ Magyar részről Gratz, az új külügyminiszter vezette őket. Rendkívül lassan haladtak, s a felek közötti nézetkülönbség olyan hatalmas volt, hogy semmi remény nem volt a megegyezésre.

A megbeszéléseknek az első királypucssal vetett véget, tovább élve a Magyarország és Ausztria közötti viszonyt. A helyzet különösen veszélyessé vált Olaszországra nézve, mert az eseményekkel egyet több érvet adott Jugoszláviának és Csehszlovákiának, hogy közösen megszállják Nyugat-Magyarországot, amiről – a római kormány bizalmas információi szerint – mindkét állam részletes katonai tervet dolgozott ki.¹³⁸

Sforza két irányban kereste a kiutat. Egyrészt megpróbált nyomást gyakorolni a magyar kormányra, figyelmeztetvén: tartsa be a Burgenlandra vonatkozó döntéseket, ne szolgáltatson ürügyet Csehszlovákiának és Jugoszláviának a terület megszállására.¹³⁹ Másrészt felhívta Jugoszlávia figyelmét arra, hogy a Magyarország ellen végrehajtandó akció ellentétben állna a rapallói egyezménnyel, amely kimondta, hogy a két állam koordinálni fogja Magyarországgal kapcsolatos politikáját. 1921 nyarán Jugoszlávia mérsékelt magatartást tanúsított a burgenlandi kérdésben, mint korábban. Aminek oka az olasz figyelmeztetésen kívül a baranyai kérdés volt. A Nagyköveti Konferencia ugyanis egyre erélyesebben követelte a terület kiürítését, Magyarországnak való átadását.¹⁴⁰

Az első királypucssal leverése után a magyar és az osztrák kormány megpróbálta felújítani a megszakadt tárgyalásokat. Törekvésük sikerrel járt. Képviselőik 1921. május 25-én, Bécsben ültek tárgyalóasztalhoz. Mayr kancellár azonban kitért a régi álláspontja mellett: hajlandó tárgyalásokat folytatni Nyugat-Magyarországról, de csak a békeszerződés alapján, a kísérőlevél említése, az etnográfiai és a gazdasági elvek figyelembevételével. Új dolog volt viszont, hogy nem ellenezte többé egy közvetítő állam bekapcsolását. Megbízható információk voltak ugyanis arról, hogy a közvetítés kedvező lenne Ausztriára nézve. A megbeszélések ezúttal is

¹³⁷ PDH. II. 272. dok. 293. A Nagyköveti Konferencia jegyzéke a magyar kormány 1921. február 4. ASMAE. 1743–1106. Caracciolo Sforzának, 1921. február 6. ACS. PC. 260–139. Vinci távirata Sforzának, 1921. március 29. Lásd. *V. Jelinek*: i. m. 110–167.

¹³⁸ ASMAE. 1743–31682. Sforza körtávirata a párizsi, a londoni nagykövetnek és a prágai, bécsi, belgrádi és budapesti követségnek, 1921. május 21.

¹³⁹ ASMAE. 1744–731. Sforza távirata a belgrádi, budapesti, bukaresti és budapesti olasz követségnek, 1921. május 28.

¹⁴⁰ A Nagyköveti Konferencia felszólításait a belgrádi kormány figyelmen kívül hagyta.

eredménytelenül végződtek.¹⁴¹ Mayr röviddel ezután bekövetkezett bukását és Schober kancellárrá való kinevezését Budapesten örömmel vették. Schober elődénél több megértést mutatott a barátságos megoldás iránt. Megígérte, hogy nem gyakorol nyomást a Nagyköveti Konferenciára Burgenland kiürítése érdekében, visszautasította azonban azt a magyar kérést, hogy személyesen interveniáljon a szövetségeseknél a terület átadásának elhalasztása ügyében, mert – mint mondotta – ez kormányválsághoz vezetne.¹⁴² A francia diplomácia – Lefèvre-Pontalis bécsi francia követ által – szintén megpróbálta segíteni a megegyezést.¹⁴³ A Nagyköveti Konferenciát azonban a francia kormány jóindulatú támogatása dacára sem lehetett rávenni a kijelölt dátum elhalasztására. És az osztrák párizsi követség – Schober ígérete ellenére – egyre sürgette a terület átadását.¹⁴⁴

A magyar kormánynak eltökélt szándéka volt, hogy nem adja át az egész Burgenlandot. Népszavazást akart, melynek gondolata eredetileg francia körökből származott. Tőlük kért ismét segítséget az igazságtalan döntés megváltoztatásához. Peretti azonban, aki eddig a legmegértőbb volt a magyarokkal szemben, most kijelentette: elvben igazuk van, ő maga sohasem csinált volna ilyen békét. De mivel ez a szövetségesek közös akarata, a békeszerződést végre kell hajtani, megváltoztatni nem lehet.¹⁴⁵

Az osztrák és az olasz kormány sürgetésére a Nagyköveti Konferencia felszólította a Magyarországon levő szövetségesek tábornokait, tegyenek lépéseket, hogy a magyar kormány átadja Nyugat-Magyarországot.¹⁴⁶ A döntés ellenére a konferencián továbbra is ingadozások voltak tapasztalhatók. Nem léptek fel teljes erővel Magyarország ellen, noha Garbasso olasz képviselő határozottan és energikusan követelte ezt. 1921 júniusában ugyanis az olasz külügyminisztérium élére Torretta bécsi olasz nagykövet került, aki – különösen kezdetben – még Sforzánál is keményebb vonalat vitt Magyarországgal kapcsolatban. Ellenzett mindenféle engedményt, különben Ausztria védelmet fog keresni, a „természetellenes szövetséget”, Csehszlovákiának és Jugoszláviának pedig ürügye lesz, hogy megszállják Burgenlandot.¹⁴⁷ A budapesti olasz követet utasította, hogy ugyanezt a vonalat kövesse még akkor is, ha brit és francia kollégája másképp vélekedik. „Nekünk lényegében mindegy, hogy ez a terület magyar vagy osztrák. A legfontosabb, hogy képesek legyünk biztosítani a szerződések szigorú végrehajtását.”¹⁴⁸ Az osztrák-magyar tárgyalásokat hajlandó volt segíteni, de csak a szerződések végrehajtása után.

¹⁴¹ PDH. II. 409. dok. Bánffy távirata Masirevichnek, 1921. május 14. 385. dok. 402. Masirevich távirata Bánffynak, 1921. május 25. 449. dok. 500–501. Masirevich távirata Bánffynak, 1921. május 25.; 451. dok. 502–503. Masirevich távirata Bánffynak, 1921. május 25. A kancellár hangsúlyozta, hogy a béke ratifikálása után a magyar kormány – a tárgyalásoktól függetlenül – azonnal át kell adja Nyugat-Magyarországot. PDH. II. 454. dok. 562. Masirevich távirata Bánffynak, 1921. május 26.

¹⁴² PDH. II. 548. dok. 577. Masirevich távirata Bánffynak, 1921. január 27.

¹⁴³ PDH. II. 534. dok. 567–568. Masirevich távirata Bánffynak, 1921. június 27.

¹⁴⁴ PDH. II. 24. dok. 630–631. Bánffy távirata a bécsi magyar ügyvivőnek, 1921. július 23.; 625. dok. 631. Bánffy távirata Praznovszkynak, 1921. július 23.

¹⁴⁵ PDH. II. 481. dok. 527. Praznovszky távirata Bánffynak, 1921. június 8. AMZV. PZ. 151. Csehszlovákia budapesti képviselőjének jelentése Benešnek, 1921. május 10.

¹⁴⁶ AMZV. PZ. Budapest 250. PDH. II. 590. dok. 603. A szövetséges hatalmak feljegyzése a magyar kormánynak 1921. július 16.

¹⁴⁷ ASMAE. 1743–464. Garbasso távirata Torrettának 1921. augusztus 31.; uo. 1263. Torretta távirata Garbassónak 1921. szeptember 2.

¹⁴⁸ Uo.

Garbasso ugyanilyen szellemű utasítást kapott: „Olaszország nem csatlakozik a szövetséghez, hogy Ausztriától és Jugoszláviától előre koncessziókat kérjenek Magyarországnak.” Gazdasági szankciókat kért, ha Magyarország megtagadja az evakuációt Burgenlandban.

1921. augusztus elején már nyilvánvaló volt, hogy Schober nem tartotta be ígéretét. Akárcsak elődei, ő is ragaszkodott a terület átadásához.¹⁴⁹ Tárgyalt ugyan Magyarország képviselőivel, de mivel nem kívánta a megegyezést, a tárgyalások rendkívül vontatottan haladtak. Ezért Bánffy augusztus 3-án utasította Masirevichet, hogy mivel úgy látszik, hogy megegyezés úgysem fog létrejönni, „a legkategorikusabb formában közölje a kormánnyal: követelik a Nyugat-Magyarország államvagyonában keletkezett károk megtérítését, melyet a békeszerződés biztosít. Ha követelésünket nem fogadják el, szakítsa meg a tárgyalásokat.”¹⁵⁰ Franciaország – és bizonyos jelek szerint Anglia is – szívesen vette volna ugyan, ha a területnek egy része közvetlen megegyezés alapján Magyarországnál marad, de az osztrák és az olasz kormány energikus fellépése miatt kénytelenek voltak ragaszkodni a trianoni béke 71. cikkelyének végrehajtásához. A területet eredetileg augusztus 17-én kellett átadni Ausztriának. A magyar kormány halasztást kért, melyet a Nagyköveti Konferencia meg is adott. Az új határidő augusztus 27-e volt. Az evakuálást augusztus 26-án kellett megkezdeni.¹⁵¹ Döntésük szerint augusztus 27-én – tehát Nyugat-Magyarország átadása napján – Jugoszláviának ki kellett ürítenie a baranyai területet és Pécsét.¹⁵² A két kérdést azért kapcsolták össze, hogy ezzel érdekeltté tegyék Magyarországot a terület átadásában. A belgrádi kormány azonban nem hajtotta végre maradéktalanul a döntést. Baranyát nem ürítették ki teljesen: egy kis területet megtartottak – úgymond – garanciának arra, hogy Magyarország átadja Burgenlandot Ausztriának. A jugoszláv parancsnok visszautasította a kiürítésre vonatkozó jegyzőkönyv aláírását is.¹⁵³ Erre hivatkozva azután Magyarország is megtagadta Burgenland teljes kiürítését. Bethlen jegyzéket küldött a szövetséges hatalmaknak, amelyben hangsúlyozta: a magyar kormány kész végrehajtani a 71. cikkelyben foglaltakat, ha végrehajtják a békeszerződés Magyarországra nézve kedvező döntését is – vagyis teljesen kiürítik és átadják a jugoszlávok által megszállva tartott területeket.¹⁵⁴ Feszült hetek következtek. A Nagyköveti Konferencia több jegyzékben követelte a magyar kormánytól Nyugat-Magyarország átadását.¹⁵⁵ Magyarország döntését a Nemzetek Szövetsége is elítélte, mert a nemzetközi kötelezettségek nem teljesítésének tekintette. Parcher, Magyarország berni képviselője aggályát fejezte ki, hogy ez hátrányos lehet az országnak a szövetségbe való felvételére.¹⁵⁶

¹⁴⁹ ASMAE. 1742–1350. Torretta körtávirata 1921. szeptember 10.; ASMAE. 1743–472. Garbasso távirata Torrettának 1921. szeptember 8.; uo. 520. Az angol nagykövetség jegyzéke az olasz kormánynak 1921. szeptember 8. Lásd még *V. Jelínek és Soós Katalin* fent idézett munkáit.

¹⁵⁰ PDH. II. 668. dok. 677–678. Bánffy távirata Masirevichnek, 1921. augusztus 3.

¹⁵¹ PDH. II. 648. dok. 649–650. Cambon jegyzéke Praznovszkynak, 1921. július 26.; 659. dok. 664. Bánffy távirata Praznovszkynak.

¹⁵² Uo.; 742. dok. 757. Bánffy távirata Villányinak 1921. augusztus 20. Itt az evakuáció időpontját nem jelölték meg, csak az átadását.

¹⁵³ PDH. II. 779. dok. 783–784. Bethlen jegyzéke a szövetséges hatalmak budapesti képviselőinek, 1921. augusztus 28.

¹⁵⁴ Uo.

¹⁵⁵ AMZV. PZ. Budapest 345. Feistmantel távirata Benešnek, 1921. szeptember 8.; uo. 342. szeptember 7.

¹⁵⁶ PDH. II. 805. dok. 811. Parcher távirata Bánffynak, 1921. augusztus 31.

Milyen magatartást tanúsított a kisantant a burgenlandi válság idején? Tagjai, különböző intenzivitással ugyan, de valamennyien harcoltak a Nyugat-Magyarországra vonatkozó döntés következetes végrehajtásáért. Külpolitikájukat – mint mindig – most is egyetlen fő szempont vezérelte: kényszeríteni Magyarországot a békefeltételek teljesítésére, vagyis a terület feltétel nélküli átadására Ausztriának.¹⁵⁷ Fenyegető magatartásuk egyre jobban kiélezte a válságot. Csehszlovákia és Jugoszlávia komolyan foglalkozott egy katonai akció gondolatával.¹⁵⁸ Tervüket Románia kezdetben tartózkodóan fogadta később azonban csatlakozott elképzelésükhöz, s katonai segítséget ajánlott fel Ausztriának Magyarország ellen.¹⁵⁹ Ellenkezett viszont a korridor létrehozását, mert – akárcsak Olaszország – nem kívánta a két szláv állam egyesítését, mely a blokkon belül a szláv elem túlsúlyát – amitől kezdettől fogva tartott – tovább erősítette volna. Beleegyezett, hogy közösen – preventív intézkedés gyanánt – szállják meg Nyugat-Magyarországot, a területet azonban adják át Ausztriának. Ezzel egy időben Averescu biztosította Bánffy-t arról, hogy egy esetleges Burgenlanddal kapcsolatos katonai konfliktusban semleges marad, nem csatlakozik a kisantantbeli szövetségeseink akciójához. Tudtára adta azt is, hogy nem ellenez bizonyos határkorrekciót Magyarország javára. A román kormány azt remélte, hogy ennek rekompenzációjaképpen Budapesten elfogadják a magyar–román határt, s a határmegállapító bizottságban nem fogják követelni annak módosítását.¹⁶⁰

Az osztrák kormány a legkategorikusabban visszautasította a kisantant fegyveres segítségét, mert – hangoztatták szóvivői – „bízott a békés megoldásban”. Joggal tartott ugyanis attól, hogy a csehszlovák és a jugoszláv egységeket még nehezebb lesz rávenni a terület elhagyására, mint a magyar csapatokat. Diplomáciai támogatásukat azonban kész volt igénybe venni, különösen Benešét, akinek komoly tekintélye volt nyugaton.

A kisantant aktív beavatkozását a burgenlandi eseményekbe a szövetséges hatalmak mindegyike – különböző megfontolásokból – elítélte és ellenezte.¹⁶¹ Ez kedvezett a magyar kormánynak. Bánffy több alkalommal segítségért fordult hozzájuk: védjék meg Magyarországot a kisantant katonai fenyegetéseivel szemben, akadályozzák meg, hogy Csehszlovákia és Jugoszlávia véghezvigye tervét. Franciaországtól garanciát kért arra, hogy nem szállják meg Nyugat-Magyarországot.¹⁶²

A szövetségesek ugyan megnyugtatták a magyar kormányt, hogy erről szó sem lehet, hiszen ellentmondana a békeszerződésnek, maguk sem voltak azonban bizonyosak benne, hogy az események tényleg így alakulnak.¹⁶³ Aggályukat az sem osztotta el, hogy Beneš cáfolta a híreket, melyek szerint Jugoszláviával közösen korridor létrehozására törekszik.¹⁶⁴ Nyilvánvaló volt ugyanis, hogy a burgenlandi válság

¹⁵⁷ HHStA. Berichte aus Belgrad 1078. Hoffinger jelentése a külügyminiszternek, 1921. október 3.; Berichte aus Belgrad 5121. Hoffinger jelentése a külügyminiszternek, 1921. október 4.; PDH. II. 467. dok. 517. Tahy távirata Bánffynak, július.

¹⁵⁸ PDH. II. 381. dok. 398–399. Praznovszky távirata Bánffynak, 1921. május 2.

¹⁵⁹ ASMAE, 1743–535. Biancheri távirata Torrettának, 1921. szeptember 6.

¹⁶⁰ OL. Küm. pol. K. 63–474. Diplomáciai okmánygyűjtemény, PDH. meg nem jelent III. kötete. 904. dok. 92. I. Rubido-Zichy távirata Bánffynak, 1921. szeptember 17.; uo. 988. dok. 165–166. Rubido-Zichy távirata Bánffynak, 1921. szeptember 28.

¹⁶¹ De volt egy közös megfontolás is. Valamennyien attól tartottak, hogy a kisantant beavatkozása növeli majd a feszültséget.

¹⁶² PDH. II. 473. dok. 520. Praznovszky távirata Bánffynak, 1921. június 4.

¹⁶³ PDH. II. 381. dok. 398. Praznovszky távirata Bánffynak, 1921. május 2.

¹⁶⁴ PDH. II. 467. dok. 517. Tahy távirata Bánffynak, 1921. június 2.

got a csehszlovák diplomácia vezetője több módon próbálja gyümölcösöztetni. Egyrészt, ha alkalom adódik rá, meg akarja valósítani régi tervét, a korridor kialakítását; másrészt közelebb akarja hozni Ausztriát a kisananthoz –, sőt, ha lehet, kieszközölni a tömbhöz való csatlakozását, amit Ausztria korábban visszautasított,¹⁶⁵ s végül, de nem utolsósorban engedékenyebbé akarja tenni a nehéz helyzetben levő Magyarországot Csehszlovákiával szemben, vagyis a királypuccs miatt félbeszakadt tárgyalásokat előnyösebb pozíciókból szeretné folytatni. Ezt, miként a következő fejezetből látni fogjuk, el is érte.

1921 szeptemberében azonban jelentős fordulat következett be Beneš Burgenlanddal kapcsolatos politikájában: a csehszlovák diplomácia vezetője kész lett közvetíteni Magyarországot és Ausztria között. Eddig – mint láttuk – a békeszerződés feltevélenél nélküli, maradéktalan végrehajtásáért küzdött. Oda sem figyelt azokra az angol és amerikai tanácsokra, amelyek azt sugallták neki, hogy bizonyos segítségnyújtással nyerje meg a nehéz helyzetben levő Magyarországot. Osztotta ugyan aggályait, hogy egy Anschluss esetén Nyugat-Magyarország Németországot fogja erősíteni, számára azonban az adott pillanatban Magyarország mindennemű gyengítése fontosabb volt Németország esetleges jövőbeni gyengítésénél.¹⁶⁶ S noha eme álláspontját még sokáig nem változtatta meg – a kialakult nemzetközi konstellációban célszerűbbnek látta kiaknázni a kínálkozó alkalmat. Szeptember második felében a csehszlovák külügyminiszter kész volt közvetíteni Magyarországot és Ausztria között a burgenlandi kérdés barátságos rendezése érdekében. A Beneš közvetítésére, annak indítékaira vonatkozó források ellentmondásosak. Ki kezdeményezte: a magyar vagy a csehszlovák kormány? Bánffy szerint Beneš Szapáryn keresztül üzent neki: kész közvetíteni Ausztria és Magyarország között, amit ő elfogadott.¹⁶⁷ A csehszlovák külügyminiszter viszont azt állította – s majd később írásba is foglalta –, hogy Szapáry, akivel nem hivatalos megbeszéléseket folytatott a magyar–csehszlovák kapcsolatokról, felkérte a közvetítésre.¹⁶⁸ Miután ez a váratlan fordulat nagy zavart, sőt felháborodást okozott, mindenekelőtt Rómában és Bécsben, de Belgrádban és Bukarestben is, mindkét fél fenntartotta saját álláspontját a közvetítés eredetét illetően. Bánffy cáfolta Beneš állítását és fordítva.¹⁶⁹ Kinek volt igaza? Csak feltevésekből lehet kiindulni. Bárki is volt a kezdeményező, az elképzelés mindkét fél számára előnyös volt, határozott politikai törekvéseket takart.

A magyar kormánynak megbízható forrásból tudomására jutott, hogy Beneš hajlandó a közvetítésre, és kész támogatni a Burgenland keleti részére vonatkozó magyar igényeket. Bizonyos volt abban is, hogy a közvetítő Beneš nem fogja sürgetni a terület átadását – ahogy ezt eddig tette –, legalábbis a tárgyalások alatt nem. Sőt – és ez volt véleményünk szerint a leglényegesebb ok –, nyugati befolyását latba veti, hogy a szövetségeket rávegye: halasszák el a Nyugat-Magyarország átadására – ultimátumformában – kijelölt határidőt. Bethlenék elvárásai beigazolód-

¹⁶⁵ PDH. II. 703. dok. 716–718. Masirevich jelentése Bánffynak, 1921. augusztus 12.; HHStH. Berichte aus Belgrad 7131. Hoffinger jelentése a külügyminiszternek, 1921. december 11.

¹⁶⁶ AMZV. PZ. Budapest 151. Lejhanec jelentése Benešnek, 1921. május 10.

¹⁶⁷ OL. Küm. pol. K. 63–474. Diplomáciai okmánygyűjtemény. PDH. meg nem jelent III. kötete. 938. dok. 122. Bánffy távirata Masirevichnek, 1921. szeptember 23.

¹⁶⁸ OL. Küm. pol. K. 63–474. Diplomáciai okmánygyűjtemény. PDH. meg nem jelent III. kötete. 957. dok. 136. Masirevich távirata Bánffynak, 1921. szeptember 21.

¹⁶⁹ OL. Küm. pol. K. 63–474. Diplomáciai okmánygyűjtemény. PDH. meg nem jelent III. kötete. 991. dok. 167. Matuska távirata Bánffynak, 1921. szeptember 28.; uo. 949. dok. 130. Bánffy távirata Masirevichnek, 1921. szeptember 28.

tak. A csehszlovák diplomácia vezetője – szövetségeseinek legnagyobb megdöbbenésére – a Nagyköveti Konferenciától a határidő meghosszabbítását kérte.¹⁷⁰ A magyar kormány előtt nyilvánvaló volt továbbá az is, hogy e lépéssel ellentétet szít Csehszlovákia és Olaszország, illetve Csehszlovákia és annak kisantantbeli szövetségesei között.¹⁷¹

Mindezek valószínűsítik azt a feltevést, hogy a magyar fél volt a kezdeményező. Ezt támasztja alá az is, hogy a magyar kormány nem cáfolta Benešnek a szövetséges hatalmaknak, Ausztriának és kisantantbeli partnereinek küldött – a magyar felkérésre vonatkozó – feljegyzését, amelyben leírta az eseményeket.¹⁷²

Sőt, amikor Masirevich bécsi magyar követ informálta Bánffy a fentiekről, a magyar külügyminiszter ugyan továbbra is kitartott amellett, hogy Beneš kezdeményezte – „the initiative came from him” – hozzátette azonban; „however I suggest that you do not underline this controversy” (azt javasolom azonban, hogy ne hangsúlyozza ezt a vitát).¹⁷³ A magyar kormány tehát nem cáfolta Beneš állítását: vagy azért, mert igaza volt, vagy az is elképzelhető, hogy nem kívánta élezni a vitát, hiszen a csehszlovák külügyminiszter jóindulatú támogatására valóban szüksége volt.

Beneš álláspontjának megváltozásában a burgenlandi kérdésben jelentős szerepet játszott az is, hogy szeptember közepe táján bizalmas értesítéseket kapott, amelyek szerint a Nagyköveti Konferencia kész meghagyni Sopront és környékét Magyarországnak, és ezen Ausztria és a kisantant tiltakozása mit sem változtatna. Beneš ebben a helyzetben a kompromisszumot választotta, s most jobbnak látta, ha Magyarország támogatójaként lép fel, és elfogadja a magyarok ajánlatát. Szeptember 22-én Hainburgban találkozott Schoberrel, akivel közölte, hogy az alábbi feltételek mellett hajlandó közvetíteni Ausztria és Magyarország között: 1. a területet Magyarország négy napon belül kiüríti; 2. a területet előbb a szövetséges hatalmaknak kell átadni, és csak ezután Ausztriának; 3. nyolc nappal a terület átadása után Sopron és környéke visszakerül Magyarországhoz; 4. Csehszlovákia mindkét államnak garantálja az egyezmény végrehajtását. Schober, akárcsak a magyar kormány, elfogadta a feltételeket, valamint Beneš közvetítését. Végleges és írásos választ mindkét fél későbbre ígért.¹⁷⁴ A magyar kormány köszönetét fejezte ki Benešnek az intervenálásért.

Rómában felháborodással vették tudomásul a híreket, hiszen a magyar kormány ezzel majdnem egy időben Olaszországot is felkérte a közvetítésre. Bánffy ugyanis, látva, hogy Franciaország szembehelyezkedett a magyar elképzelésekkel (szövetségeseivel közösen követelte a Burgenlanddal kapcsolatos döntés azonnali végrehajtását) s, hogy Olaszországa – nem utolsósorban Magyarország franciabarát politikája miatt – az osztrákok oldalára állt, a Benešnek küldött üzenet után röviddel felkérő levelet küldött Torrettának is.¹⁷⁵ Rómában tisztában voltak vele, hogy a kettős felkérés nem véletlen. Az olasz kormány azonnal akcióba lépett Beneš közvetítő szerepe ellen. Torretta megkérte a csehszlovák külügyminisztert: ne avatkozzék az

¹⁷⁰ OL. Küm. pol. K. 63–474. Diplomáciai okmánygyűjtemény. PDH. meg nem jelent III. kötete. 991. dok. 167. Matuska távirata Bánffynak, 1921. szeptember 28.

¹⁷¹ A rapallói egyezmény kapcsán némi közeledés volt tapasztalható Olaszország, Csehszlovákia és Jugoszlávia között.

¹⁷² OL. Küm. pol. K. 63–474. Diplomáciai okmánygyűjtemény. PDH. meg nem jelent III. kötete. 981. dok. 167. Matuska távirata Bánffynak, 1921. szeptember 28.

¹⁷³ OL. Küm. pol. K. 63–474. Diplomáciai okmánygyűjtemény. PDH. meg nem jelent III. kötete. 949. dok. 130. Bánffy távirata Masirevichnek, 1921. szeptember 24.

¹⁷⁴ AMZV. PZ. 385. Beneš körtávirata valamennyi csehszlovák követségnek, 1921. szeptember 29.

¹⁷⁵ ASMAE. 1744–1546. Torretta távirata a londoni olasz nagykövetségnek, 1921. szeptember 26.

ügybe addig, amíg kilátás van rá, hogy a Nagyköveti Konferencia elfogadja Olaszország javaslatát.¹⁷⁶ A csehszlovák diplomácia vezetője magyarízkodott: nem tudta, hogy a magyar kormány Olaszországot is felkérte a közvetítésre.¹⁷⁷ Félreállni azonban nem volt szándékában.

Torretta Csehszlovákia közvetítő szerepe ellen Schobernél is tiltakozott. Arra kérte, tartsa magát távol a „kisantant intrikáitól”. Ausztriának nincs szüksége arra, hogy olyan veszélyes kombinációkhoz közeledjék vagy kapcsolódjék, amelyek kizárják Olaszország támogatását. A csehszlovák külügyminiszter Bécszet Prága függvényévé kívánja tenni. Javasolta, hogy ne fogadja el Beneš meghívását Pozsonyba.¹⁷⁸

Röviddel ezután az olasz külügyminiszter váratlanul megjelent Bécsben, ahol négy napon át tárgyalt Schoberrel. A burgenlandi kérdést, valamint a kisantant Ausztriával kapcsolatos törekvéseit vitatták meg. A tárgyaló felek titkos egyezményt kötöttek, amelyben Ausztria vállalta: nem fog részt venni semmilyen konföderációban vagy politikai és gazdasági unióban, amely az utódállamok egyesítését tűzte ki célul, Olaszország pedig ennek fejében támogatni fogja Ausztriát „az intrikák, az olyan törekvések ellen, amelyeknek célja a Monarchia visszaállítása, illetve átalakítása, vagy Ausztriától bizonyos területek elszakítása”.¹⁷⁹

Az olasz közvetítéssel vezetett tárgyalások feltételei az alábbiak voltak: 1. a magyar kormány teljesen kiűri Burgenlandot; 2. Sopronban vegyes adminisztratív bizottságot állítanak fel; 3. Sopront a szövetséges hatalmak szállják meg; 4. a magyar kormány demobilizál; 5. népszavazást tartanak Sopronban és környékén; 6. a népszavazási zónát elhatárolják; 7. a népszavazás eredményeinek mindkét fél alárendeli magát; 8. Magyarország megtéríti a költségeket, amelyek az evakuáció készletéből adódtak; 9. a háborúból függőben maradt költségeket döntőbíróóság útján rendezik.¹⁸⁰

Torretta a következő taktikával próbálta elérni, hogy Magyarország elfogadja a fenti pontokat: sürgette a Magyarország elleni gazdasági blokád létrehozását – ugyanakkor nyomást gyakorolt a magyar kormányra, hogy fogadja el az osztrák javaslatot, s akkor odahat, hogy a blokád tervét elejtsék. Taktikája eredményes volt: mivel a magyar kormány pánikszzerűen félt a gazdasági szankcióktól, elfogadta az osztrák javaslatot tárgyalási alapnak, s elfogadta az olasz közvetítést is.¹⁸¹ Az olasz diplomácia vezetője reményét fejezte ki, hogy a kormány segíti a válság megoldását. Cserében felajánlotta Sopront.¹⁸² Egyes források szerint Torretta írásban biztosította Magyarországot, hogy a magyar csapatok kivonulása után 8 nappal visszaadják a várost.¹⁸³ Rómában abból indulhattak ki, hogy mivel a lakosság többsége magyar, a népszavazásnál úgylis Magyarország mellett döntenek.¹⁸⁴ Két nappal a

¹⁷⁶ ASMAE. 1744–1466. Torretta távirata Caracciólónak, 1921. szeptember 26.

¹⁷⁷ ASMAE 1743–1784. Chiaramonte távirata Torrettának, 1921. október 6.

¹⁷⁸ ASMAE. 1743–1301. Torretta távirata Biancherinek, 1921. szeptember 7.

¹⁷⁹ ACS. PC. 224–294. Torretta feljegyzése az olasz bécsi kirendeltségnek, 1922. január 30.; *V. Jelenek*: i. m. 110–167; *Soós Katalin*: i. m.

¹⁸⁰ ASMAE. 1743. 1404. Torretta körtávirata, 1921. szeptember 20.; 1744. 1466. Torretta Caracciólónak, 1921. szeptember 26.

¹⁸¹ ASMAE. 1744. 1496. Torretta távirata Caracciólónak, 1921. szeptember 30.

¹⁸² *R. Mosca*: i. m. 33.

¹⁸³ ASMAE. 1743. Torretta távirata a londoni, párizsi és budapesti követségnek, 1921. október 3.

¹⁸⁴ OL. Küm. pol. K. 63–474. Diplomáciai okmánygyűjtemény. PDH. meg nem jelent III. kötete 1056. dok. 224–225. Bethlen és Torretta titkos megállapodása Nyugat-Magyarországról, 1921. október 13.

velencei egyezmény aláírása előtt Bethlen, Bánffy és Torretta titkos megállapodást kötött Nyugat-Magyarországot illetően. Eszerint Torretta – amennyiben Velencében nem jön létre közvetlen megegyezés – deklarációban kötelezi magát arra, hogy a határmegállapító bizottságon keresztül támogatni fogja az erre vonatkozó magyar területi követeléseket. Erre fogja utasítani a bizottság olasz tagját, s ebben az irányban befolyásolja majd szövetségeseit is. E megállapodást pedig hivatalos formában eljuttatja Horthyhoz.¹⁸⁵

Ilyen előzmények után 1921. október 15-én aláírták az ún. velencei egyezményt. Az aláírók Bethlen, Bánffy és Schober voltak.¹⁸⁶ Az egyezmény azokat az intézkedéseket rögzítette, amelyeket a népszavazás előkészítéséhez foganatosítani kellett. Eszerint a magyar kormány feloszlatja a fegyveres csoportokat, amelyek hetek óta komoly csatákat vívtak a terület megtartásáért; a Sopronban állomásozó nemzetközi tábornoki bizottság Magyarország kivonulásáig ellátja az adminisztratív és jogi funkciókat; nyolc nappal azután, hogy a bizottság jelenti a helyzet normalizálódását, Sopronban és környékén megtartják a népszavazást; a területet a szavazás után nyolc nappal a győztes kapja meg.¹⁸⁷

A kisantant tagjai elégedetlenek voltak az egyezménnyel. Nehezteltek a szövetséges hatalmakra, hogy Burgenland rendezését összecsatolták a baranyai kérdéssel – több erélyes felszólítást küldtek Jugoszláviának –, hogy Csehszlovákiát kizárták a tárgyalásokból, s a közvetítéssel Olaszországot, Jugoszlávia legnagyobb ellenfelét bízták meg. A velencei egyezményt súlyos hibának tartották, mert precedenst teremtett a trianoni béke revidálásának lehetőségére. Mindez tovább élezte a nyugati hatalmak és a kisantant közötti ellentéteket. Ebben a kiélezett helyzetben, egy héttel a velencei egyezmény aláírása után került sor Károly exkirály második puccskísérletére.

A második királypuccs szerepe a kisantant megszilárdításában

1921. október 21-én – tehát fél évvel az első sikertelen puccs után – Károly ismét megjelent Magyarországon, hogy elfoglalja a trónt.

A magyarországi karlisták részben személyesen, részben összekötők által biztatták Károlyt a cselekvésre. Itthon megélenkült erővel folytatták a szervezkedést, amely lassan behálózta az egész országot: bizalmi embereik ott voltak az állami hivatalokban s a hadseregben is, melynek idősebb – főként a volt k. u. k.-ból származó és vezető helyeken levő tisztjeinél az annak idején Károlynak tett esküre hivatkozva érveltek eredményesen, mondván: most is az az érvényes. Horthy közvetlen környezetéből Láng Boldizsárnak, a katonai iroda főnökének volt a feladata, hogy kellő időben engedékenységre bírja Horthyt, aki továbbra is hűségnyilatkozatokat tett az exkirálynak. Szeptember 4-én küldött levelében pl. biztosította arról, hogy jelenlegi pozíciójához nem ragaszkodik mindenáron, s alig várja a percet, amikor átadhatja a hatalmat. Akárcsak korábbi leveleiben, most is rámutatott azonban ar-

¹⁸⁵ ASMAE. 1743. 8298. Torretta az olasz külügyminisztériumnak október 13. OL. Küm. pol. K. 63–474. Diplomáciai okmánygyűjtemény. PDH. meg nem jelent III. kötete. 1055. dok. 219–225. 1921. október 13.

¹⁸⁶ Részletesen lásd erről *R. Mosca*: i. m.; *Soós Katalin, V. Jelinek*: i. m.

¹⁸⁷ Uo.

ra, hogy a nemzetközi helyzet nem alkalmas a restaurációra.¹⁸⁸ Ezzel egy időben viszont bizonyos óvintézkedéseket is tett: a karlisták munkáját ellensúlyozandó, erőteljes propagandát indított a Habsburgok visszatérése ellen. A hadseregből és a közigazgatásból igyekezett eltávolítani a Habsburg-legitimistákat, s helyüket saját híveivel töltötte be. Elrendelte, hogy a Nyugat-Magyarországon állomásozó Ostenburg-különítmény október 23-án térjen vissza Budapestre, s olvasszák be a hadseregbe. A karlisták számára rendkívül fontos volt, hogy tervüket katonai híveik Burgenlandból való elszállítása előtt hajtsák végre. Sietniük kellett továbbá azért is, mert Károly a húsvéti puccs után csupán három hónapra kapott engedélyt a svájci tartózkodásra. Félő volt, hogy távolabbi helyre szállítják, s a tervezett akciót már nehéz lesz végrehajtani.

A szövetséges hatalmak és a magyar kormány mindent megkísérelt, hogy Károlynak más országban szerezzen letelepedési jogot. Mivel pedig ezt valamennyi ország visszautasította, Bánffy magyar külügyminiszter július 12-én azzal a kéréssel fordult a svájci szövetséges tanácshoz, hogy Károly augusztus után is Svájcban maradjon. „Közép-Európa békéje és nyugalma a svájci szövetség tanács elhatározásától függ” – írta táviratában.¹⁸⁹ A kisantant tagjai azonban a leghatározottabban tiltakoztak ez ellen. Követelték Károly kiutasítását és távolabbi helyre szállítását.¹⁹⁰ Svájc a szövetséges hatalmak ismételt kérésére végül is októberig meghosszabbította az exkirály ott-tartózkodását.¹⁹¹

A kisantant nem véletlenül követelte Károly eltávolítását. Értesülései voltak ugyanis arról, hogy a karlisták újabb akciót készítenek elő. Júniustól kezdve pedig a nemzetközi sajtó is egyre többet cikkezett Károly visszatérési szándékáról,¹⁹² melynek hírei diplomáciai körökben is elterjedtek. S miután az információk komoly forrásokból származtak, a kisantant tagjai óvintézkedéseket tettek. Beneš már július 23-án utasította budapesti képviselőjét: „Károly visszatérése esetén a román és jugoszláv kollégával egyetértésben járjon el.”¹⁹³ Take Inoescu hasonló instrukciókkal látta el követét: amennyiben Károly visszatér, „a jugoszláv, csehszlovák és olasz követtel együtt szánja el magát a leghatározottabb lépésekre. Ha pedig tiltakozásuk eredménytelen marad, 24 órán belül az egész személyzettel hagyja el Budapestet.”¹⁹⁴ Ugyanezt tette a jugoszláv kormány is, s Belgrádban a legnagyobb titokban részletes mozgósítást készítettek elő.

Hogy szomszédaik újra Magyarország esetleges megszállására készülődnek, nem kis ijedelmet okozott Budapesten. A magyar kormány tehát amellel, hogy mindent meg tett az exkirály külföldi tartózkodásának biztosítására (nehogy Károlynak, nem lévén hol tartózkodnia, vissza kelljen jönnie Magyarországra), készült az ellenállásra is.¹⁹⁵ Éppen ezekben a napokban tűzte napirendre az ország felvételét a Népszövetségbe. A gazdasági okok mellett politikai okai is voltak ennek, amelyek részben az esetleges újabb puccsal, részben a szomszédoknak erre

¹⁸⁸ Gordon Brook-Shepherd: Um Krone und Reich. Die Tragödie des letzten Habsburgerkaisers. Wien 1968. 337.

¹⁸⁹ IV. Károly visszatérési kísérletei. Magyar Kir. Minisztérium I. füzet 40. melléklet.

¹⁹⁰ IV. Károly visszatérési kísérletei. I. füzet 30.

¹⁹¹ AD. Europe 1918–29. H. vol. 36. A svájci francia követ jelentése 1921. október 15.

¹⁹² AMZV. PZ. Stockholm 261. A stockholmi csehszlovák követ jelentése, 1921. június 23.; PDH. II. 532. dok. A berlini magyar képviselő jelentése Bánffynak, 1921. június 25.

¹⁹³ AMZV. PZ. Budapest 273. Beneš utasítása Lejhanecnek, 1921. július

¹⁹⁴ AMZV. PZ. Budapest 270. Lejhanec jelentése Benešnek, 1921. július 23.

¹⁹⁵ AD. Europe 1918–29. Y. vol. 65. Clement Simon belgrádi francia követ távirata Briand-nak, 1921. október 6.

való reagálásával függtek össze. A Népszövetségbe való felvétel követelménye az volt ugyanis, hogy a szövetség ünnepélyesen, teljes súlyával garantálja minden tagállam teljes függetlenségét és integritását. Vagyis Magyarország, felvétele esetén, elvileg már nem támadható meg királyának hazatérése miatt (a trianoni béke ezt ugyanis nem tiltotta), mert ez szöges ellentétben állna a Népszövetség alapokmányával.

A felvétel körüli bonyodalmakra később visszatérünk. Itt csupán annyit, hogy a kisantant és Olaszország elszánt harcot indított Magyarország felvétele ellen. Indokul burgenlandi magatartását, a belső zavaros állapotokat, valamint azt hozták fel, hogy a kérelem tulajdonképpeni célja az, hogy a Habsburg-restaurációt a népszövetségi tagság védelme alatt zavartalanul, külföldi hatalmak beavatkozásának teljes kizárásával hajthassák végre. Követelték, hogy Magyarország előbb detronizálja a Habsburgokat. Ez utóbbi ellen Apponyi Albert, a magyar kormány népszövetségi delegátusa határozottan tiltakozott Genfben a világsajtó képviselői előtt, hangsúlyozván, hogy sem a trianoni béke, sem pedig a népszövetségi megállapodás nem tartalmaz ilyen kötelezettségeket, tehát nem lehet feltételül állítani Magyarországgal szemben. Utalt az ország nemzeti szuverenitására, amely nem engedi, hogy belügyeibe avatkozzanak. Semmilyen plusz kötelezettséget, amely nem foglalhat a békeszerződésben, nem lehet Magyarországra róni – ismételte.¹⁹⁶ Apponyi – mint látható – nem cáfolta a kisantant vádjait, csak azt bizonygatta, hogy Magyarországnak joga van a királykérdésben is úgy dönteni, ahogy akar. Ezzel pedig lényegében újabb bátorítást adott a karlistáknak.

Eközben Hartensteinben tovább folytak az előkészületek a visszatérésre. Egyik irányítójuk Boroviceni, a magyar külügyminisztérium kabinetirodájának főnöke volt, aki az első királypuccs után szabadságolását kérte, és a magyar kormány tudtával és beleegyezésével Károly környezetében tartózkodott. Október elejére már minden készen állt, csupán a nap kijelölése volt hátra. Annyi bizonyos volt, hogy a visszatérésnek október 22 előtt kell megtörténnie, mert Ostenburg zászlóaljának, amelyre az akció legalábbis kezdeti szakasza épült – mint már utaltunk rá –, Horthy utasítására 23-án Budapestre kellett vonulnia. A terv minden részletét kidolgozták. Minden a meglepetésre épült, és mindent egyetlen nap alatt kellett végrehajtani. Semmiféle tárgyalás a kormányzóval és a kormánnyal – váratlan bevonulás a várba. A csapat parancsnokainak átállását jó előre megszervezték.

1921. október 21-én tehát – fél évvel az első puccs után s két héttel a velencei egyezmény aláírását követően – az exkirály repülőgépen Dénesfára érkezett, majd Sopronba ment, ahol megalakította az új kormányt, s az ott állomásozó katonai alakulatokkal – amelyek azonnal az ő oldalára álltak – elindult a főváros felé.

A hír – noha a nyár folyamán sokat írtak és beszéltek az előkészületekről – a megdöbbenés erejéig hatott.¹⁹⁷

A puccsról a magyar kormány október 22-én hajnalban szerzett tudomást. Reggel 9 órára összehívták a Minisztertanácsot, amelyen katonai vezetők is részt vettek. Bethlen tájékoztatta a résztvevőket az eseményekről, majd ismertette azokat az intézkedéseket, amelyeket azonnal meg kell tenni. Vagyis: a) a történekről tájé-

¹⁹⁶ *Karl Freiherr von Werkmann*: A madeirai halott. München 1923. 225–226.

¹⁹⁷ A politikusokat és a közvéleményt ugyanis félrevezették az azt cáfoló Károly-féle nyilatkozatok. Az exkirály október 18-án magához kérte a svájci politikai rendőrség vezetőjét, WALTERt, és személyi biztonsága érdekében néhány kiegészítő intézkedést kért. Egyben nyomatékosan kijelentette, hogy nincs szándékában Svájcot elhagyni, az erről szóló mendemondák minden alapot nélkülöznek.

kozlatni kell a nagyhatalmak képviselőit, tudatni velük a magyar kormány álláspontját, amely szerint „Károly király az uralkodói jogok gyakorlását az 1920. évi I. törvénycikk értelmében át nem veheti és ismét el kell hagynia az ország területét”; b) hasonló tartalmú kormányközleményt kell kiadni mind a hazai, mind a külföldi lapoknak; c) a honvédelmi miniszterrel egyetértésben érélyes kormányrendeletet kell intézni valamennyi m. kir. körletparancsnoksághoz, hangsúlyozván, hogy IV. Károly uralkodói és hadúri jogokat nem gyakorolhat, a csapatok hűségesküt nem tehetnek neki, parancsát nem követhetik.¹⁹⁸

A magyar külügyminiszter, aki maga is részt vett a minisztertanács délelőtti ülésén, délután kívánta végrehajtani az ott született külpolitikai vonatkozású döntést. A szövetséges hatalmak budapesti képviselői azonban megelőzték, s már délben felkeresték, és átadták neki tiltakozó levelüket, amelyet rövidebbel azelőtt Hohlernél fogalmaztak. Fouchet a következőképpen emlékezik vissza az eseményekre: „Október 22-én érkezett a hír Károly újabb puccsáról. ... Vinci hozta át a tábornoki bizottságból érkezett táviratot (Sopronban székelt – *A. M.*). Vele együtt elmentem az angol követhoz, aki még nem tudott az eseményről. A Habsburg-kérdésben régóta kapott utasítások szellemében közös levelet készítettünk, utalva április 2-i jegyzékünkre, amelyet az első puccs idején adtunk át a magyar kormányának. ... Leveletünket a legkategorikusabb hangnemben fogalmaztuk meg. Délben a levelet hárommal átadtuk Bánffy-nak, aki alig néhány órával azelőtt értesült a történetekről. Ezután mindhárman elmentünk Horthyhoz.”¹⁹⁹

A főmegbízottak tehát már azelőtt tiltakoztak Bánffynál, mielőtt ő végrehajtotta volna a Minisztertanács határozatát, amely kötelességévé tette a szövetséges hatalmak tájékoztatását. Következésképpen a magyar külügyminiszter nem rendelhette meg az október 22-i diplomáciai tiltakozást – miként ezt a magyar történetírásban olvashatjuk.²⁰⁰ A tiltakozó levél átadása után Bánffy valóban beszámolt nekik az eseményekről, és arra kérte őket, küldjenek a szövetségesek Győrbe követeket és tiszteket, hogy tárgyaljanak az exkirállyal, lebeszéljék tervéről, s kényszerítsék Magyarország területének elhagyására. A főmegbízottak azonban visszautasították kérését, mondván, hogy „Károly félreállítására a magyar kormány ügye”.²⁰¹

A három főmegbízott ezután Horthyt kereste fel. A kormányzó hangsúlyozta: nem változtatta meg véleményét a restaurációról, s mindent megtesz, hogy megakadályozza azt. Valamennyi csapatot Károly ellen küldi. Fenntartásai vannak azonban, hiszen „a magyar katona nem szeret egy másik magyar katona ellen harcolni”.²⁰²

Hohler, Fouchet és Vinci végül Bethlenhez mentek. A francia főmegbízott jelentésében leírja a miniszterelnök látható lelki vívódását, hogy saját királya ellen kell forduljon.²⁰³

Ezzel majdnem egy időben a kisantant képviselői is felkeresték Bánffyt, Horthyt és Bethlent (ők feltehetően Vincitől szereztek tudomást a történetekről), s közösen

¹⁹⁸ *Karsai Elek: Számjeltáviratok valamennyi magyar királyi követségnek.* Budapest 1969.

¹⁹⁹ AD. Europe 1918–29. H. vol. 38. f. 66–76. Fouchet jelentése Briand-nak, 1921. október 28.; uo. f. 77–78. A szövetséges hatalmak jegyzéke a magyar kormányának, 1921. október 22.; Documents diplomatiques relatifs au détronement des Habsburg. Budapest é. n. 4–5, 12–13.

²⁰⁰ *Karsai:* i. m. 234–238.

²⁰¹ AD. Europe 1918–29. H. vol. 38. f. 66–76. Fouchet jelentése Briand-nak, 1921. október 28. AMZV. PZ. Budapest 440. Čermaknak, a csehszlovák kirendeltség titkárának távirata Benešnek, 1921. október 22.; uo. 476. Čermak távirata Benešnek, 1921. október 23.

²⁰² AD. Europe 1918–29. H. vol. 38. f. 66–76. Fouchet jelentése Briand-nak, 1921. október 28.

²⁰³ Uo.

tiltakoztak Károly magyarországi tartózkodása ellen. Az esetet Milević jugoszláv képviselő hármójuk nevében „casus belli”-nek minősítette. A magyar külügyminiszter közölte: kormánya ma délelőtt elhatározta, hogy felveszi a harcot a Budapest felé közeledő IV. Károllyal.²⁰⁴

Csehszlovákia budapesti képviselője Benešnek azt jelentette, hogy „a magyar kormány álláspontja ingadozó, véleménye szerint az antant energikus lépéseire sem lehet számítani, és az idővesztésnek kiszámíthatatlan következményei lennének”.²⁰⁵ A képviselőt Beneš még aznap utasította: „minden körülmények között egységesen lépjen fel a kisantant többi tagjával és Olaszországgal. Legyen összeköttetésben a francia és angol képviselővel is. Amennyiben a többi kirendeltség Budapest elhagyása mellett dönt, csak abban az esetben utazzon el, ha a jugoszláv és román követ is azt teszi.” Informálta továbbá arról is, hogy az előkészületek folynak, és minden eshetőségre felkészülnek. Álláspontjuk ugyanaz, mint az első puccs idején volt.²⁰⁶ Csehszlovákia magatartását az alábbiakban részletezte: 1. feltétlenül a kisantattal együtt lépnek fel; 2. a legradikálisabb eszközök igénybevételére is elkészültek, s azonnal katonai intézkedéseket foganatosítanak; 3. Károly magyarországi maradása „casus belli”; 4. ha nem marad Magyarországon, akkor is határozott diplomáciai, esetleg katonai nyomást gyakorolnak az országra, hogy a Habsburg és a burgenlandi kérdést véglegesen megoldják; 5. ha az antant nem megy velük, mennek egyedül a kisantanttal, esetleg az antant akarata ellen is.²⁰⁷

Másnap, október 23-án a csehszlovák kormány kisantantbeli szövetségeseivel is ismertette konkrét és részletes akcióprogramját és követeléseit. Közölte velük, hogy a kisantantegyezmények értelmében a „casus foederis” állt elő – azaz a megkötött szövetség hatályossá vált –, tehát mozgósít: egyelőre négy hadosztályt hív be.²⁰⁸ Katonai beavatkozásra készülnek. Ha Károly győz, a csehszlovák hadsereg azonnal bevonul Magyarországra. Ha viszont Horthy az exkirály ellen lép fel, s megvédi pozícióját, a csehszlovák kormány 24–48 órás ultimátumot ad át a magyar kormánynak az alábbi feltételekkel: 1. valamennyi Habsburg megfosztása a trónra való jogtól; 2. Magyarország lefegyverzése a kisantant részvételével; 3. a békeszerződés végrehajtása a velencei tárgyalásoktól függetlenül; 4. a mozgósítási költségek megtérítése.²⁰⁹

A jugoszláv kormány elfogadta Beneš javaslatát, noha a Burgenlandra vonatkozó ponttal nem egészen értett egyet. Ebben inkább Románia álláspontját osztotta, amely szerint a velencei egyezmény annullálását nem követelhetik.²¹⁰ A két kor-

²⁰⁴ Diplomaticke dokumenty Habsburků. 32. dok. 81.

²⁰⁵ AMZV. Budapest PZ. 451. Čermak távirata Benešnek, 1921. október 22.

²⁰⁶ AMZV. Budapest PZ. 439. Beneš távirata Čermáknak.

²⁰⁷ AMZV. PZ. Budapest 448. Beneš távirata Čermáknak, 1921. október 22.; Vö. a Diplomatické dokumenty Habsburků 32. dok. 81. A csehszlovák külügyminisztérium által közzétett táviratot stilsztikaiailag átfogalmazták. A követeléseket két pontba vonták össze. Kihagyták a Burgenlandra vonatkozó kérést, valamint azt, hogy Csehszlovákia azonnal katonai intézkedéseket tesz, és kész az antant akarata ellen fellépni.

²⁰⁸ Nem négy, hanem öt korosztályt hívtak be, és az összes korosztályok szakembereit. AD. Europe 1918–29. H. vol. 36. f. 205. A prágai francia katonai misszió vezetőjének jelentése Fouchet-nak (dátum nélkül).

²⁰⁹ AMZV. Beograd PZ. 487. Beneš távirata a belgrádi csehszlovák követségnek. A Belgrádba küldött fenti javaslatok nincsenek a csehszlovák külügyminisztérium által közzétett forráskiadványban. Csak a Párizsba és Londonba küldött táviratok találhatók jelentős tartalmi és stilsztikai változtatásokkal. Diplomatické dokumenty Habsburků. 37. dok. 91–92.

²¹⁰ Ez a pont, mint látni fogjuk, nem került be a jegyzékbe.

mány megállapodott a mozgósításban s a katonai együttműködésben. Másnap, október 24-én Csehszlovákia 5, Jugoszlávia 3 hadosztályt hívott be²¹¹ (az utóbbi I. és IV. hadseregét egészítette ki), s egységeiket a magyar határnál kezdték összevonni. Úgy döntöttek: amennyiben Horthy alulmarad a Károllyal folytatott harcban, mindkét hadsereg átlépi a határt.²¹²

Romániának komoly fenntartásai voltak Beneš javaslataival szemben, s miként az első puccs idején, most sem csatlakozott a Csehszlovákia és Jugoszlávia által javasolt és foganatosított intézkedésekhez. A román kormány álláspontja az volt, hogy csak a nagyhatalmakkal egyetértésben szabad cselekedni, s a velencei egyezményt nem szabad bevonni a kérdéskörbe. Ez utóbbiban, mint említettük, a belgrádi kormány is támogatta.

Az ellentétes nézetek feszültséget idéztek elő a szövetségben, akadályozták Beneš terveinek megvalósítását. A belgrádi francia követ felhívta Briand figyelmét, hogy a kisantatot, ha szükségesnek látja az intervenciót, nehéz lesz megállítani. Független katonai akciójukat azonban a legbiztosabban a szövetségen belüli ellentétek fogják megakadályozni.²¹³ A francia követnek igaza volt. Take Ionescu, noha – mint jelezte – egyetértett azzal, hogy egyszer s mindenkorra rendezzék a Habsburg-kérdést, a csehszlovák külügyminiszter által javasolt jegyzék elküldését korainak tartotta. Óvatosságot ajánlott szövetségeseinek. Azt javasolta: 1. mielőtt hozzálátnak tervük végrehajtásához, ajánlják fel Horthynak katonai segítségüket Károly ellen; 2. a nagyhatalmak álláspontjának ismerete nélkül pedig ne cselekedjenek. A helyzetet természetesen ő is rendkívül súlyosnak tartotta. A budapesti francia követnek kifejtette, hogy tervbe kell venni Magyarország újbóli megszállását, s az október 24-i minisztertanácsi ülésen minden előkészületet megtettek hat hadosztály behívására, s ha a magyar kormány nem hajtja végre Károllyal kapcsolatos ígéretét, ezek egyenesen Budapest felé vonulnak. A mozgósított román egységek bevonulnának Burgenlandba is, ha ezt a csehszlovákok és a jugoszlávok megteszik. A román külügyminiszter mindazonáltal továbbra is azon volt, hogy kollégáit visszatartsa egy elhamarkodott akciótól.²¹⁴

A kisantant készülődésével egy időben az osztrák egységeket is a magyar határ felé vonták. Az osztrák kormány semlegesnek vallotta ugyan magát a Károly-puccsal kapcsolatban, de óvintézkedéseket foganatosított. Kiegészítette hadseregét s a Nemzetek Szövetségéhez fordult segítségért: katonai egységek Ausztriába küldését, a szövetséges hatalmaktól Nyugat-Magyarország teljes átadását, Magyarország lefegyverzését, s az összeesküvésben részt vevő magyarok kiutasítását kérte.²¹⁵ Egy

²¹¹ AD. Europe. 1918–29. H. vol. 36. f. 230–233. A belgrádi francia követ távirata Briand-nak, 1921. október 25.; uo. H. vol. 38. a belgrádi francia követ távirata Briand-nak, 1921. október 29.; uo. H. vol. 36. f. 192–193. Fouchet távirata Briand-nak, 1921. október 24.

²¹² Uo.

²¹³ AD. Europe 1918–29. H. vol. 38. f. 20–23. Clément Simon francia követ jelentése Briand-nak, 1921. október 25.

²¹⁴ AD. Europe 1918–29. H. vol. 36. f. 234–236. Daeschner távirata Briand-nak, 1921. október 25.; uo. 237–238. Daeschner távirata Briand-nak, 1921. október 25. A hozott döntést a román kormány nem hajtotta végre. Időközben Károlyt ugyanis letartóztatták. A román honvédelmi miniszter és a vezérkari főnök közölte Pétain tábornokkal: semmilyen mozgósítási parancsot nem adtak ki. A mozgósítási dekrétumot készenlétben tartják, csak a király aláírására vár. Ha el is rendelik a mozgósítást, az csak részleges lehet. AD. Europe 1918–29. H. vol. 38. f. 85–86. Pétain tábornok távirata Foch marsallnak, 1921. október 27.; AMZV. Bukarest. PZ. 334. A bukaresti csehszlovák követ távirata Benešnek, 1921. október 24.; uo. 336. a bukaresti francia követ távirata Benešnek, 1921. október 25.

²¹⁵ AD. Europe 1918–29. H. vol. 38. f. 12–13. Pontalis távirata Briand-nak, 1921. október 28. AMZV. PZ. Vídeň 155. A bécsi csehszlovák követ távirata Benešnek, 1921. október 28.

lehetséges kisantant-ultimátummal kapcsolatban Ausztria semlegességét hangoztatták, a velencei egyezményhez pedig hűek maradtak, készek voltak valamennyi feltételét teljesíteni.²¹⁶ Politikailag mégis a kisantantot támogatták.

A helyzet a csapatösszevonások következtében kritikussá kezdett válni. Érthető tehát, hogy október 24-én a Nagyköveti Konferencia erélyes hangú jegyzéket küldött a magyar kormánynak, amelyben ismertette álláspontját a királypuccsal kapcsolatban. A jegyzék az alábbi követeléseket tartalmazta: 1. Károlyt detronizálják és utasítsák ki Magyarországról; 2. az exkirálynak az országot a szövetségesek által meghatározott módon kell elhagynia; 3. ha a magyar kormány nem tartja magát ezekhez, a felelősséget a szomszéd államok intervenciójáért Magyarországra hárítja.²¹⁷

Ugyanazon a napon a kisantant három tagja jegyzéket küldött Briand-nak, általánosságokban foglalkozva a helyzettel, amely veszélyezteti Közép-Európa békéjét. A jegyzék szerint a puccs a burgenlandi események következménye. A tagországok arra kérték a szövetséges hatalmakat, hogy a legenergiusabb eszközökkel biztosítsák a béke megőrzését.²¹⁸ A jegyzékbe – mint látható – nem kerültek be a Beneš által javasolt pontok. Feltehetően azért nem, mert nem tudták közös nevezőre hozni álláspontjukat.

Mielőtt részletesebben ismertetnénk a nagyhatalmak álláspontját a helyzetről, röviden szólnunk kell a magyar kormány erőfeszítéseiről, Károly elleni katonai harcáról s diplomáciai tevékenységéről, hogy a kisantant intervencióját megakadályozza.

A minisztertanács október 22-i határozatai és a kormányzó aznapi hadparancsa nyilvánvalóvá tette, hogy Magyarország a harc felvétele mellett döntött. A restaurációra kedvezőtlen külpolitikai és belső helyzet ismeretében, de csakis emiatt akarták elodáztatni Károly visszatérését. Horthy hadparancsa hangsúlyozta, hogy „IV. Károly Ófelségének a hatalmat csak az ország megválasztott kormányzója adhatja át. Ez azonban a mai körülmények között hazánk végpusztulását jelentené”.²¹⁹

Egy bizonyos, hogy a magyar kormány a Nagyköveti Konferencia Habsburg-kérésre vonatkozó deklarációinak és a szomszéd államoknak tett ígéretek szellemében cselekedett. Mindent megtett, hogy az ellenállást megszervezze, s az exkirályt az ország területének elhagyására kényszerítse. Tehát, miként azt a szövetséges hatalmak és a Nagyköveti Konferencia többször is megállapította, „korrektül viselkedett”.

A katonai belpolitikai eseményekre nem térünk ki. Ismeretes: a „nemzeti” hadsereg kisebb küzdelem után győzelmet aratott a királycsapatok ellen.²²⁰ Október 24-én Károlyt Budapesttől 60 km-re letartóztatták. Bánffy, aki állandó összeköttetésben volt a szövetséges hatalmak és a kisantant budapesti képviselőivel, azonnal értesítette őket erről.²²¹

²¹⁶ AD. Europe 1918–29. H. vol. 38. f. 57–58. Pontalis távirata Briand-nak, 1921. október 28.

²¹⁷ AD. Europe H. 36. f. 213. A Nagyköveti konferencia jegyzéke a magyar kormánynak, 1921. október 24. A jegyzék lényegében figyelmen kívül hagyta Csehszlovákia és Jugoszlávia követeléseit, miután azok csak Károly trónfosztására vonatkoztak. Lásd erről még ASMAE. 1744–1729. Torretta Carraciólának, 1921. október 24.

²¹⁸ AD. Europe 1918–29. H. vol. 36. f. 216. A kisantant jegyzéke Briand-nak, 1921. október 24.

²¹⁹ Karsai: i. m. 233.

²²⁰ AD. Europe 1918–29. H. vol. 36. f. 197. – Fouchet távirata Briand-nak, 1921. október 24.; AMZV. PZ. Budapest. 494. Feistmantel távirata Benešnek, 1921. október 26.

²²¹ Uo.

Az ügy azonban ezzel távolról sem zárult le. Az igazi diplomáciai bonyodalmak csak ezután következtek. Már utaltunk arra, hogy Beneš október 23-án fogalmazta meg és adta tudtul kisantantbeli szövetségeseinek Csehszlovákia álláspontját a válsággal kapcsolatban. Ebben – az október 22-i feljegyzéstől eltérően, ahol kizárólag Károly magyarországi tartózkodásának következményeiről beszél – már felsorolta azokat a követeléseket, amelyeket Magyarország az exkirály kiutasítása esetén is köteles teljesíteni. Méghozzá – mint láttuk – 24–48 órán belül.

Október 23-án ugyanis nyilvánvaló volt már, hogy Horthy nem kívánja átadni a hatalmat Károlynak, katonailag sikeresen szembeszállt vele, a puccsot rövid időn belül felszámolták. Félő volt viszont, hogy a szövetséges hatalmak ezzel az ügyet lezártnak tekintik, s Magyarország megerősödve kerül ki a válságból, megnyerve a nyugati hatalmak szimpátiáját „korrekt” magatartása miatt.

Mindez be is következett. A királypuccsot október 24-én verték le, s október 25-én Briand prágai, belgrádi és bukaresti képviselőihez küldött táviratában már hangsúlyozza: „El kell ismerni a magyar kormány lojalitását, határozottságát, a nagyhatalmak és a béke iránti tiszteletét.” Követeit arra utasította, hogy angol és olasz kollégáikkal együtt hozzák mindezt az adott kormányok tudomására, s fejezzék ki a szövetséges hatalmak ama kívánságát, hogy semmilyen intézkedést ne fogadosítsanak Magyarország ellen az ő tudtuk nélkül.²²²

Csehszlovákia és Jugoszlávia ugyanis a királypuccs leverése ellenére is folytatta a mozgósítást. A csehszlovák hadsereg létszáma körülbelül 500 ezer főre emelkedett, melynek zöme az Ipoly mentén helyezkedett el.²²³ IV. Károly letartóztatása tehát nem vetett véget a válságnak. Beneš Couget prágai francia követnek kifejtette: az ügy távolról sincs lezárva, mert semmilyen biztosítékunk sincs a jövőt illetően. Le kell mondattatni IV. Károlyt és fiát; deklarációval meg kell fosztani valamennyi Habsburgot a tróntól; Károlyt ki kell szolgáltatni a csehszlovák hatóságoknak, akik majd internálják, míg a nagyhatalmak nem döntenek sorsáról. Követeli továbbá a békeszerződés végrehajtását a lefegyverzésben és a burgenlandi kérdésben, a kisantant bevonását a katonai ellenőrzésbe és a mozgósítási költségek megtérítését.²²⁴

Beneš persze világosan látta azt is, hogy egy csehszlovák–jugoszláv háború Magyarország ellen teljesen szembeállítaná őket a nyugati hatalmakkal, így csak végső esetben kívánt eme fegyverhez nyúlni. A háborús előkészületekkel egy időben tehát diplomáciai tárgyalásokat kezdett, amelyek elsődrendű célja az volt, hogy megnyerje Franciaországot elképzelései számára. Október 27-én levélben fordult Briand-hoz és Barthelot-hoz. Levelében kijelentette, hogy Közép-Európában a helyzet válságos. Négy nap múlva dönt arról, Csehszlovákia háborút indít-e vagy sem. Kisantantbeli szövetségesei támogatják törekvéseit. „Nem akarok háborút, de amennyiben a szövetségesek nem adnak biztosítékot, és nem támogatnak minket Magyarországgal szemben támasztott követeléseinkben, nem leszek abban a helyzetben, hogy megfékezem a közvéleményt... A közvélemény háborút akar”²²⁵ – ír-

²²² AD. Europe 1918–29. H. vol. 36. f. 245. Briand körtávirata, 1921. október 25.

²²³ IV. Károly visszatérési kísérletei. 63. dok. 218.

²²⁴ AD. Europe 1918–29. H. vol. 38. f. 5. Couget Briand-nak, 1921. október 26.

²²⁵ Je ne veux pas la guerre, mais si cette fois-ci les Alliés ne nous donnent pas une assurance solennelle et s'ils ne veulent pas nous appuyer auprès des Magyars pour exécuter nos demandes, je ne serai pas en état de pouvoir arrêter l'opinion publique chez nous. Je veux à tout prix arriver à l'accord entre la Petite et Grande Entente et agir d'accord avec elle. Mais ces quatre points sont pour nous vitaux... Notre opinion publique veut la guerre." Barthelot-tól Beneš azt kérte, hogy Briand amerikai

ta. A csehszlovák diplomácia vezetője – aki a tárgyalat időben miniszterelnök is volt – rámutatott arra, hogy Csehszlovákia számára létfontosságú, hogy teljesítsék fent említett követeléseit. Ehhez kérte a francia kormány támogatását. Hangsúlyozta továbbá, hogy amennyiben november 1-jéig pozitív választ kap követeléseire, kész elhalszteni a katonai akciót és tárgyalásokat kezdeni Magyarországgal.

Beneš a közvélemény nyomására és kisantantbéli szövetségeseinek egyetértésére hivatkozott. A való helyzet ezzel szemben az volt, hogy nem a közvélemény gyakorolt nyomást a kormányra, hanem fordítva: a csehszlovák propaganda jelentős figyelmet fordított a háborús hangulat szítására. Beneš ugyanis – akárcsak az első puccs idején – a válságot a nemzeti egység megszilárdítására s a belpolitikai helyzet konszolidálására kívánta felhasználni. A háborús légkör megteremtésével pedig sok mindent elért, mindenekelőtt külpolitikai téren. Kétségtelen, hogy Hortyék a csehszlovák és jugoszláv szuronyok fenyegetése miatt határozottabban és gyorsabban cselekedtek, s az is bizonyos, hogy ezek segítségével kényszerítették a szövetséges hatalmakat és rajtuk keresztül Magyarországot a Habsburgok trónfosztására. Ami pedig a kisantant egyetértésére való hivatkozást illeti, az csak csehszlovák–jugoszláv viszonylatban volt meg, s itt sem teljes egészében (mint említettük, nézeteltérések voltak a velencei egyezmény kérdésében). Romániával pedig végképp nem volt meg az egyetértés. Ahhoz tehát, hogy Briand-nak és Barthelot-nak írt levelében kisantantbéli szövetségeseinek egyetértésére és támogatására hivatkozhatson, kénytelen volt elhagyni azokat a pontokat és kitételeket, amelyekkel Bukarest és Belgrád nem értett egyet. Mint láttuk, nem szerepelt benne a Burgenlandra vonatkozó követelés, ultimátum küldése, valamint az, hogy a kisantant az antant akarata ellenére is cselekedni fog.

A korábban fontosnak tartott fenti két kérdésre egyébként Beneš október 26-án, a csehszlovák külképviseleteknek küldött instrukcióiban sem tért ki, kitartott azonban azok mellett, amelyekben Belgrád támogatta – figyelmen kívül hagyva Bukarest álláspontját. Hangsúlyozta, hogy november 1-jén Csehszlovákia Jugoszláviával kész ultimátumot küldeni a magyar kormánynak, amelyben követelik a Habsburgok trónfosztását. „A válasz csak igen vagy nem lehet. Ha igennel felelnek, jegyzőkönyvet írunk alá, és megkezdődnek a tárgyalások a végrehajtás részleteiről. Ha nemmel válaszolnak, megindul a katonai akció... Óvatos eljárás az antantnak, nem ingerelni őket, óvatosan közölni követeléseinket, amelyeket nem utasíthatnak vissza. Azt javaslom: semmihez nem kérni a hozzájárulásukat, és semmilyen engedményt nem tenni.”²²⁶

A csehszlovák külügyminiszter nemcsak a francia kormány diplomáciai, hanem katonai támogatását is meg szeretne volna szerezni. Azzal a Párizs számára is meglepő kéréssel fordult a francia miniszterelnökhöz, hogy járuljon hozzá, hogy az intervenciót a Csehszlovákiában állomásozó francia tisztek vezetése alatt hajtsák végre.²²⁷ Ezt Briand visszautasította. Nem zárta ki azonban, hogy előállhat olyan

útja előtt intézkedjen. Barthelot válasza: „az első pontot nehéz lesz megmagyarázni a közvéleménynek, mert a magyar kormány elfogadta és teljesítette a konferencia követeléseit. AD. Europe 1918–29. H. 38. f. 61–63. Beneš levele Barthelot-nak, 1921. október 27.; uo. f. 109–111. Briand körtávirata, 1921. október 29.; uo. f. 101–102. Cambon levele Briand-nak, október 29.

²²⁶ Az itt idézett részeket nem adták ki a csehszlovák külügyminisztérium által publikált s már idézett *Diplomatické dokumenty Habsburků* című forráskiadványban. Hangsúlyozását azért tartottuk szükségesnek, mert később – mint látni fogjuk – komoly diplomáciai bonyodalom keletkezett a Beneš-féle ultimátum körül.

²²⁷ AD. Europe 1918–29. H. vol. 37. Briand távirata Couget-nak, 1921. november 3.

helyzet, amikor Csehszlovákia háborúba kerül Magyarországgal. Ez esetben számíthatnak az ott levő francia tisztek támogatására.²²⁸ Beneš nagy támogatója, a francia külügyi főtitkár, Barthelot is szkeptikus volt a csehszlovák politikai követeléseket illetően. Osuský párizsi csehszlovák követnek kifejtette: a közvéleménynek nehéz lesz megmagyarázni a detronizációra vonatkozó kérést, hisz a magyar kormány elfogadta és teljesítette a konferencia követeléseit. Kételyei voltak a többi pontot illetően is.²²⁹

Horthyék magatartása tehát a második királypuccs idején, erélyes fellépésük Károly ellen, készségük, hogy mindenben alárendeljék magukat a Nagyköveti Konferenciának, és „sorsukat annak kezébe helyezzék” – a legjobb benyomást tette a szövetségesekre.²³⁰ Károly letartóztatása után egészen október 29-ig a magyar kormánnyal szembeni egyetlen követelésük az volt, hogy az exkirályt fosszák meg a tróntól, amit Bethlen el is fogadott, noha az első perctől kezdve az volt az álláspontja, hogy a királykérdés belügy. Horthyék rendkívül vigyáztak egyrészt arra, hogy ne kerüljenek szembe a szövetséges hatalmakkal – hiszen tőlük vártak védelmet a szomszédok háborús fenyegetéseivel szemben. Másrészt semmiféle indokot sem akartak adni Csehszlovákia és Jugoszlávia katonai beavatkozására. A legnagyobb elszántsággal vették tehát fel a harcot Károly hadseregével, nem számolva szomszédai tervezett katonai „segítségével”. A puccs leverése után pedig a felelősöket azonnal letartóztatták, a hadsereg egységeit visszavezényelték eredeti helyükre, demonstrálva ezzel békés törekvéseiket és puccsellenes álláspontjukat. Minthogy a szomszéd államok ellenséges magatartása ezen intézkedések ellenére sem szűnt meg, a magyar kormány a szövetségesekhez fordult, védelmet kért a kisantant tervezett támadásával szemben. Október 24-től több alkalommal hívta fel figyelmüket fenyegetéseikre, kérve közbelépésüket.²³¹

A szövetséges hatalmak képviselői ismét interveniáltak a kisantant kormányoknál. Visszautasították Beneš Habsburg-házra vonatkozó kérésének teljesítését.²³² A konferencia újból arra kéri a kormányokat – hangsúlyozták a követek –, hogy tartózkodjanak minden olyan, Magyarország elleni lépéstől, amely összeegyeztethetetlen a szövetséges hatalmak álláspontjával. A magyar kormány magatartása nem indokolja a katonai beavatkozást. A prágai és belgrádi követek kifejezték reményüket, hogy a katonai intézkedéseket beszüntetik.²³³ Ez a kérdés, amely eddig is jelentősen lekötötte a szövetséges hatalmak figyelmét, most politikájuk középpontjába került. Nyilvánvaló lett ugyanis, hogy a csehszlovák és jugoszláv mozgósítás nincs többé összefüggésben a magyar kormány magatartásával, sem a király-

²²⁸ Uo. Fouchet több alkalommal óvta kormányát attól, hogy a francia tisztek a csehszlovák hadsereg élén vagy oldalán részt vegyenek Magyarország megtámadásában, mert – ahogy írja – 1. nem fontos különösebb ok nélkül veszélyeztetni Franciaország befolyását Magyarországon; 2. A Nagyköveti Konferencia ezt különben is ellenzi. AD. Europe 1918–29. H. 37. Fouchet távirata Briand-nak. 1921. november 8.

²²⁹ AMZV. PZ. Párizs 516. Osuský levele Benešnek, 1921. október 28.

²³⁰ AD. Europe 1918–29. H. vol. 36. f. 196–197. Fouchet feljegyzése Briand-nak, 1921. október 24.; uo. H. vol. 38. f. 14–15. Feljegyzés Praznovszky és Laroche beszélgetéséről, 1921. október 26.; uo. f. 26–29. Fouchet távirata Briand-nak, 1921. október 27.

²³¹ Uo.

²³² AD. Europe 1918–29. H. vol. 38. f. 105–108. A Nagyköveti Konferencia jegyzéke a prágai, a jugoszláv és a román kormánynak, 1921. október 29.; uo. f. 30–33. Couget távirata Briand-nak, 1921. október 27. AMZV. PZ. Budapest 516, 523. A csehszlovák külügyminisztérium feljegyzése.

²³³ Uo.

puccsal, s hogy a kisantant a válságot nem megoldani, hanem élezni kívánja. S az is nyilvánvaló lett, hogy miért. Egyrészt azért, mert a háborútól féltő szövetséges hatalmaktól így akarták kierőszakolni követeléseik elfogadását és Magyarországgal való elfogadtatását. Másrészt meg akarták buktatni a Habsburg-párti Bethlent, és a szabad királyválasztók híveit, a Habsburg-ellenes Kisgazdapártot akarták a hatalomra segíteni.²³⁴ Csehszlovákia és Jugoszlávia még akkor is folytatta a mozgósítást, amikor a Nagyköveti Konferencia jegyzékben követelte a magyar kormánytól valamennyi Habsburg detronizációját, és a magyar kormány ezt elfogadta.

A szövetségesek nyomása olyan erős volt, hogy Beneš megingott. Ezt jelzi Belgrádba küldött feljegyzése: „... ilyen körülmények között nem szeretnénk háborúzni... Mindenre fel kell készülnünk, megmutatni a szövetségeseknek, hogy készek vagyunk mindenre, de ha lehet, el kell kerülni a harcot” – szöveg a távirat. Kifelé azonban változatlanul folytatták a kardcsörtető politikát. A kisantant államok október 28-i párizsi, londoni és római jegyzékükben semmi nyoma sem volt a megindulásnak. Követeléseiket megismételték, a hangsúlyt a Habsburgok trónfosztására helyezve.²³⁵ Ugyanazon a napon budapesti képviselőik kollektív jegyzéket adtak át a magyar kormánynak, követelve a Habsburg-ház azonnali trónfosztását, különben olyan intézkedésekre szánják el magukat, amelyek súlyos kihatással lesznek a magyar kormányra.²³⁶ A jegyzék még nem volt ultimátum – de annak előkészítése.

Bánffy azonnal a szövetségesek képviselőihez fordult segítségért. A főmegbízottak, akik eddig is elítélték a kisantant fenyegető magatartását, azt javasolták kormányaiknak, hogy a béke megvédése érdekében azonnal lépjenek közbe. Fouchet francia főmegbízott ezt még azzal is indokolta, hogy valamennyi Habsburg trónfosztása azt a veszélyt rejti magában, hogy József főherceg hívei a parlamentben a kisantant ellen fordulnak, ami pedig belső zavargásokat idézne elő. Csak Károly detronizációja egyszerű lenne.²³⁷ Mint látjuk, a francia főmegbízott még mindig nem mondott le arról, hogy József főherceget ültesse a magyar trónra.

Mindhárom nagyhatalom aggodalommal szemlélte Csehszlovákia és Jugoszlávia háborús előkészületeit, elszántságát, hogy intervenciót indítsanak Magyarországgal szemben. Az első királypucshoz viszonyítva azonban némi változás volt tapasztalható Franciaország és Olaszország magatartásában. Noha a sajtó – mindenekelőtt a német, de az osztrák, az olasz, sőt az angol újságok is – mindvégig a francia kormánynak a puccsban játszott szerepéről írt,²³⁸ kutatásaink más megvilágításba helyezik a kérdést. A második puccsban ugyanis Briand az első perctől kezdve egyértelműen lépett fel Károly kísérlete ellen: elégedett volt a magyar kormány energikus intézkedéseivel, szemrehányásokat tett a svájci kormánynak azokért a mulasztásokért,

²³⁴ AD. Europe 1918–29. H. 38. f. 8. Charles Houx jelentése Briand-nak, 1921. október 26.

²³⁵ AMZV. PZ. Bélehrad. 530. Beneš távirata a belgrádi csehszlovák követnek, 1921. október 26.; uo. PZ. Budapest, 533. Feistmantel távirata Benešnek, 1921. október 29.; a csehszlovák külügyminisztérium tájékoztatója; 1921. október 29.; uo. 329. Osuský távirata Benešnek, 1921. október 29. V. *Olivová*: i. m. 696.

²³⁶ AD. Europe 1918–29. H. vol. 38. f. 87–88. Fouchet távirata Briand-nak, 1921. október 28.

²³⁷ Uo.

²³⁸ AD. Europe. H. vol. 38. f. 45–46. A stuttgarti francia főkonzul jelentése Briand-nak, 1921. október 27.; uo. f. 34–35. Pontalis távirata Briand-nak, 1921. október 26.; uo. H. vol. 36. f. 246–248. A berlini francia követ jelentése Briand-nak 1921. október 25.; uo. . 241–242. Montille távirata Briand-nak, 1921. október 25.; uo. H. 38. f. 43–44. Charles Roux távirata Briand-nak, 1921. október 27. a Tempsben hosszú címet jelent meg a Manchester Guardian gyanúsítására.

amelyek lehetővé tették az exkirály visszatérését,²³⁹ s mindent megpróbált annak érdekében, hogy Spanyolország befogadja Károlyt és családját. A francia miniszterelnök harci elszántsága azonban csak IV. Károlyra vonatkozott, akire rendkívüli módon nehezelt, mert az első puccs idején nehéz helyzetbe hozta – nyilvánosan hivatkozva támogatására. Előkészületlen akcióba fogott, amely eleve kudarcra volt ítélve. Ezzel viszont megfosztotta magát attól a lehetőségtől, hogy megszerezze a magyar koronát, és megnehezítette a Habsburg-ház más tagjának a trónra juttatását is, amit Briand szívesen látott volna. A miniszterelnök ugyanis még a második királypuccs idején is – amikor a kisantant fő követelése valamennyi Habsburg trónfosztása volt – csak IV. Károly detronizációját kérte a magyar kormánytól, s csak a Nagyköveti Konferencia október 29-i döntése után – amely valamennyi Habsburg trónfosztását követelte – volt kénytelen elfogadni a közös álláspontot. Október 28-i körtáviratában már cáfolta a francia támogatásra vonatkozó állításokat. „Német propaganda – hangzott a távirat. – Megpróbálnak viszályt szítani a közép-európai szövetségesek között. Ezért híresztelik, hogy Franciaország támogatta Károly második puccsát. Minden lehetőséget fel kell használni, hogy ezt mind a szövetségesek kormányainál, mind pedig a sajtóban cáfolja. A francia kormány nemcsak hogy nem támogatta Károlyt, hanem kezdeményezőként lépett fel detronizációjáért... A francia kormány a béke érdekében az összes Habsburgok visszatérése ellen van.”²⁴⁰ Mindez persze nem jelenti azt, hogy bizonyos francia köröknek nem volt részük a második puccs előkészítésében. Feltehetően igen. Briand-ék azonban tőlük már elhatárolták magukat.

Olaszország politikájában – az első puccshoz viszonyítva – ellenkező előjelű fordulat következett be. Ez azokkal a külpolitikai változásokkal függött össze, amelyek az új külügyminiszter, Torretta nevéhez fűződtek. A volt bécsi olasz követ – mint ismeretes – röviddel az első királypuccs után váltotta fel Sforzát. Az új külügyminiszter, noha hangsúlyozta, hogy Olaszország külpolitikája változatlan marad, több kérdésben módosította elődje vonalát. Módosult többek között a kisantanttal kapcsolatos politikája, különösen Csehszlovákia irányában. Torretta nemtetszéssel figyelte a szövetség első királypuccs utáni megerősödését, Románia csatlakozását a szlovák túlsúlyú, Prága központú tömbhöz, Beneš erőfeszítéseit, hogy megerősítse Csehszlovákia pozícióit, s Ausztrián kívül Magyarországot is magához kapcsolja. Ezért akadályozta meg, hogy Beneš közvetítő szerepet játsszon a burgenlandi kérdésben, bár erre a magyar kormány felkérte, és sikerült kieszközölnie, hogy a Nagyköveti Konferencia Olaszországot bízta meg a feladattal.²⁴¹ Beneš törekvéseivel a második puccs idején is szembeszállt. Amíg Károly húsvéti látogatása idején – mint láttuk – Olaszország szorosan együttműködött a kisantanttal (budapesti képviselőik állandó

²³⁹ Briand s az ő utasítására Cambon támogatta azt az angol javaslatot, amely a Nagyköveti Konferencia október 24-i ülésén került megvitatásra, hogy tíz jegyzéket küldjenek a svájci kormánynak, amelyben figyelmeztetik a Károlyval szemben elkövetett mulasztásokra. Olaszország ezt a javaslatot elvetette. Végül megállapodás született, hogy barátságos hangnemben szóban felhívják a svájci kormányt a mulasztásokra. AD. Europe, 1918–29. H. vol. 36. f. 244. Briand körtávirata, 1921. október 25.

²⁴⁰ AD. Europe 1918–29. H. vol. 38. f. 61. Briand körtávirata, 1921. október 28. Ez utóbbi állítása nem felel meg a valóságnak. Erre az álláspontra csak a britek és a kisantant erőteljes nyomása után helyezkedett, vagyis november elején. Addig nem követelte valamennyi Habsburg detronizációját, József főherceg törekvéseit támogatta.

²⁴¹ Torretta azzal érvelt, hogy Prága nem játszhat döntőbírói szerepet, mert Csehszlovákiának felső-Sziléziában hasonló problémái vannak. AD. Europe 1918–29. H. vol. 56. f. 28–33. Couget jelentése Briand-nak, 1921. november 20.

összeköttetésben voltak), mindenben támogatta elképzeléseiket (az ultimátumküldésében, a katonai intervencióban, amelyhez kész volt csatlakozni), most mindenféle együttműködéstől elzárkózott, sőt az olasz külügyminiszter a legnagyobb eréllyel szembeszállt Beneš követeléseivel: a Burgenlandra vonatkozó kéréssel – amely az ő nagy művét, a velencei egyezményt semmisítette volna meg –, a csehszlovák és jugoszláv mozgósítással²⁴² és a tervezett intervencióval. Ellenezte azt is, hogy a kisantantot bevonják Magyarország fegyverkezésének ellenőrzésébe, és Magyarország térítse meg a mozgósítási költséget. Mindössze egy dologgal értett egyet: azzal ti., hogy Károlyt kényszeríteni kell Magyarországra területének elhagyására, s jogilag meg kell fosztani a tróntól – és ebben erős nyomást gyakorolt a magyar kormányra.²⁴³ Sforzától eltérően azonban nem valamennyi Habsburg detronizációját követelte, amire a rappaló egyezmény és a Nagykövetségi Konferencia határozata kötelezte. Bár ebben a kérdésben rendkívül óvatosan járt el, az olasz sajtó Károly ügyét a többi Habsburg ügyétől függetlenül tárgyalta. Sőt, diplomáciai körökben arról is beszéltek, hogy Torretta kész Habsburg-herceget hívni a magyar trónra, pl. József főherceget vagy fiát, s hogy ez ügyben velencei tárgyalásai során megbeszéléseket folytatott Bethlennel és Bánffyval.²⁴⁴ Torretta ez utóbbi álláspontja némi feszültséget idézett elő Olaszország és szövetségesei között. Különösen Londonban vették rossz néven a magyar kormányt bátorító olasz álláspontot.

A Foreign Office – akárcsak az első puccs idején – a legenergikusabban lépett fel a válság felszámolása érdekében. Szava most is meghatározó volt. Budapesti tiltakozásaival²⁴⁵ egy időben és azokat követően nyomást gyakorolt a kisantant, főleg annak két tagjára: Csehszlovákiára és Jugoszláviára. Clerc Prágában, Jung pedig Belgrádban fenyegetőzött a diplomáciai kapcsolatok megszakításával, követelvéen a háborús intézkedések azonnali megszüntetését.²⁴⁶ A brit képviselő a Nagykövetségi Konferencián is határozottan lépett fel a válság felszámolását célzó intézkedések meghozatalánál. Vétót emelt minden olyan javaslat ellen, amely figyelembe akarta venni a kisantant túlzó követeléseit, így a franciáké ellen is. Briand ugyanis elküldte Csehszlovákia követeléseit a Nagykövetségi Konferenciának. Laroche-t, Franciaország képviselőjét bízta meg: „... igyekezzék a konferencia teljes figyelmét a Beneš-féle tiltakozásra fordítani. „Ő a maga részéről teljesen oszítja a csehszlovák kormány érzelmeit, hogy biztosítani kell a békét Közép-Európában.”²⁴⁷

²⁴² AD. Europe 1918–29. H. 38. f. 53–55. Charles Roux távirata Briand-nak, 1921. október 28. AS-MAE 1743–1690. Torretta távirata a párizsi és londoni olasz nagykövetségnek, 1921. október 27.; uo. 1737. Torretta távirata a prágai olasz követségnek.

²⁴³ A diplomáciai körökben az a hír terjedt el, hogy Olaszország tudott IV. Károly második kísérletéről. AD. Europe 1918–29. H. vol. 38. f. 1. Daeschner távirata Briand-nak, 1921. október 26. – A londoni francia nagykövet arról számolt be, hogy jól informált körökben úgy látják: Olaszország némi bátorítást adott Károlynak a második puccshoz, mert Róma mindent támogat, ami ürügy lehet a beavatkozásra a Duna-medencében. AD. Europe 1918–29. H. vol. 36. f. 241–242. Montille jelentése Briand-nak, 1921. október 25.

²⁴⁴ AD. Europe 1918–29. H. vol. 38. f. 9–11. Charles Roux távirata Briand-nak, 1921. október 26.

²⁴⁵ A brit kormány képviselője kezdeményező és ezekben a napokban Budapesten meghatározó szerepet játszott.

²⁴⁶ Anglia Auszriára is nyomást gyakorolt: követelve semlegességének megőrzését. Bécsi követe több alkalommal tárgyalta az osztrák kancellárral. Ígéretet kapott, hogy egy lehetséges kisantant-ultimátumhoz nem csatlakozik, s a velencei egyezményhez hű marad. AD. Europe 1918–29. H. vol. 38. f. 57–58. Pontalis távirata Briand-nak, 1921. október 28.

²⁴⁷ AD. Europe 1918–29. H. vol. 38. f. 114–115. A francia külügyminisztérium levele Osuskýnak, 1921. október 29.

Diplomatikus megfogalmazásából természetesen nem derült ki, hogy milyen intézkedéseket tart fontosnak a béke biztosítása érdekében, s milyeneket nem. Briand tehát emiatt nem válaszolt azonnal Beneš levelére, aki több alkalommal sürgette az intervenció lehetőségével fenyegetőzve. A csehszlovák külügyminiszter október 28-án közölte Couget prágai francia követtel, hogy a mozgósítást november 1-jére befejezik, előtte azonban szeretné ismerni a nagyhatalmak álláspontját a négy követelést illetően.²⁴⁸

A Nagyköveti Konferencia október 29-én tárgyalta meg Beneš levelét. Laroche az ülésen kiállt valamennyi Beneš-követelés mellett, amelyek szerinte a kisantant másik két tagjának álláspontját is tartalmazzák. Utalt arra, hogy információik szerint a három államban feszült a helyzet, s Franciaország ezért véli szükségesnek a csehszlovák követelések támogatását. Annál is inkább, mert azok összeegyeztethetők a trianoni békével. Kormánya természetesen nem kérdőjelezi meg a velencei egyezményt, de úgy gondolja, hogy végrehajtását egy későbbi, nyugalmasabb időpontra kellene halasztani. Hasznosnak vélte a kisantant bevonását az ellenőrzésbe, mert ők az ügyben a legjobban érdekeltek és a legtájékozottabbak. Meg kell érteni azt is, hogy el akarják kerülni a felesleges kiadásokat. Másképpen interpretálta a kérdést Cambon, a Nagyköveti Konferencia akkori elnöke, aki az angol és olasz állásponthoz állt közelebb, mint saját kormányáéhoz. Hardinge brit delegátus pedig valamennyi kisantant-követelést elvetett. Hangsúlyozta: kormánya úgy gondolja, hogy az utódállamok a puccs által létrehozott helyzetet saját egyéni érdekeik megvalósítására akarják felhasználni, ezt pedig a leghatározottabban meg kell akadályozni. Bonin, az olasz delegátus egyetértett brit kollégájával. Beneš követeléseit szerinte is lehetetlen elfogadni. Különösen a velencei egyezményre vonatkozó kérés ellen tiltakozott, mely szerinte nem tartozik a kisantantra. Az egyezményt a szövetséges hatalmak közvetítésével írták alá, és a Nagyköveti Konferencia jóváhagyta. A többi pontot is kategorikusan visszautasította. Mindketten úgy látták, hogy a kisantant, a magyarországi eseményeket felhasználva, pressziót akar gyakorolni a nagyhatalmakra, hogy céljukat elérhessék. Ez pedig veszélyes a közép-európai békére. A delegátusok között hosszú vita alakult ki: Laroche emlékeztette angol és olasz kollégáit a Nagyköveti Konferencia 1920. februári és 1921. áprilisi döntéseire, amelyek az összes Habsburgok ellen foglaltak állást. S Beneš csupán azok jogi megerősítését kéri. Hangsúlyozta, hogy Közép-Európában a béke veszélyben van. Hardinge, majd Bonin végül elfogadta a francia javaslatot: hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar kormánytól kérni fogják valamennyi Habsburg detronizációját. A többi kérést azonban határozottan elutasították.²⁴⁹ A konferencia a következő döntést hozta: jegyzéket készítenek, amelyet elküldenek a kisantant-államokba akkreditált követeknek, akik Beneš levelére tiltakozást adnak át a fenti államok kormányainak, melynek szövegét a budapesti képviselőknek is elküldik. A budapesti képviselők jegyzéket fognak átnyújtani a magyar kormánynak, amelyben valamennyi Habsburg detronizációját kéri. A konferencia a Benešnek küldendő választ is megfogalmazta. Az első pontot kivéve valamennyi kérést visszautasítottak, illetve az ellenőrzésben való részvétellel kapcsolatban megígérték, hogy az ellenőrző bizottság támaszkodni fog a kisantant ismereteire. Foglalkoztak a fogságban levő exkirály személyével is. A brit delegátus ismertette kormányának vele

²⁴⁸ AD. Europe 1918–29. H. vol. 38. f. 49–51. Couget távirata Briand-nak, 1921. október 28.

²⁴⁹ AD. Europe 1918–29. H. vol. 38. f. 101–102. Cambon levele Briand-nak, 1921. október 29.; uo. f. 109–111. Briand körtávirata, 1921. október 29.; uo. f. 105. Briand körtávirata, 1921. október 29.

kapcsolatos álláspontját. Elszállításáról a brit flotta gondoskodik. Kívánatos lenne, hogy ne haladjon át Budapesten, s Tihanyból közvetlenül más hajóállomásra szállítsák; minél előbb vigyék el Magyarországról, s ne magyar területen szállítsák át. Károlyt, mint ismeretes, arra való hivatkozással, hogy a Duna vízállása Budapestnél alacsony (s a brit hajó nem tud kikötni), Bajára vitték. Új letelepedési helyeül Maderát jelölték ki.²⁵⁰

A Quai d'Orsay azonnal tájékoztatta Osuskýt a konferencia vitájáról és döntéséről. Másnap Cambon táviratban értesítette Benešt: a konferencia *még ma* (kiemelés tőlem – *Á. M.*) követelni fogja a magyar kormánytól valamennyi Habsburg detronizációját. A többi kérés teljesítése azonban nem áll módjukban.²⁵¹

A Nagyköveti Konferencia október 30-i demarsára Beneš hosszú levélben válaszolt. Köszönetet mondott azért, hogy követeléseinek legfontosabb pontját elfogadták, és Magyarország köteles valamennyi Habsburgot megfosztani a tróntól. Utalt rá, hogy Közép-Európában az utóbbi időben a helyzet bizonytalanná vált, mert a kisantant-államokban úgy látják, hogy a trianoni békét nem hajtják végre olyan következetesen és határozottan, mint a versailles-it és saint-germainit. A csehszlovák kormány különösen nagy fontosságúnak tartja Magyarország lefegyverzését, mert főként ez akadályozza a béke végrehajtását. A kisantant pontosan tudja, mi történik Magyarországon, ismeri a magyar hatóságok politikai módszereit, hasznosan tudna tehát együttműködni a szövetségeseikkel a nehéz feladat – a leszerelés – végrehajtásában. Azt kell tisztázni csupán, milyen formában jöhet létre ez az együttműködés. Méltatlannak tartja azonban, hogy a konferencia kategorikusan elvetette követeléseinek negyedik – a költségek visszatérítésére vonatkozó – pontját. Beneš kifejtette, hogy Magyarország magatartása kényszerítette mozgósításra, mert október 22-én a budapesti képviselők első tiltakozása Horthynál eredmény nélkül maradt: a kormányzó elzárkózott attól, hogy megtegye a megfelelő intézkedéseket Károly ellen. S csak miután a különböző képviselők újra interveniáltak, Csehszlovákia és Jugoszlávia mozgósításától tartva tette meg a szükséges lépéseket. A csehszlovák kormány meg van győződve róla, hogy közbelépésük nélkül a magyar kormány nem tanúsította volna azt a magatartást, amelyet most „korrektnek” minősítenek. Beneš eme utóbbi megállapításában van egy adag igazság. Nem kétséges: Horthyék az intervenciótól tartva gyorsabban és határozottabban cselekedtek. A csehszlovák külügyminiszter tévesen informálta azonban a Nagyköveti Konferenciát, azt állítván, hogy első – október 22-i – közbelépésük eredménytelen maradt, Horthy visszautasította a Károly elleni fellépést. Ennek az ellenkezője az igaz.

A Nagyköveti Konferencia – mint láttuk – október 29-én szóban, 30-án pedig írásban értesítette Benešt döntéseiről, így arról, hogy a magyar kormány *még aznap* utasítást kapott: haladéktalanul *detronizálja a Habsburg-házat*. Ez azonban nem történt meg – illetve csak egy nappal később. Az időhúzás nem volt véletlen. A nagyhatalmak azt remélték ugyanis, hogy e döntéssel sikerül megnyugtatni a kisantantot. Bethlen viszont, újabb utasítást nem kapván, a konferencia október 28-i jegyzékének szellemében intézkedik, vagyis proklamálja IV. Károly trónvesztését, és kiszolgáltatja őt a már ott várakozó angol flotta parancsnokának. A jegyzék

²⁵⁰ AD. Europe 1918–29. H. vol. 38. f. 115–118. Feljegyzés a Nagyköveti Konferencia október 29-i üléséről; uo. f. 103–104. Peretti körtávirata, 1921. október 29.; uo. f. 104–108. Peretti körtávirata, 1921. október 29.; uo. 99. Peretti körtávirata, 1921. október 29.

²⁵¹ AD. Europe 1918–29. H. vol. 38. f. 100. Cambon távirata Benešnek, 1921. október 29.

ugyanis ezeket kérte a magyar kormánytól.²⁵² Pontos értesüléseik voltak arról, hogy a magyar miniszterelnök megtette ehhez a szükséges előkészületeket: megpróbálta rávenni a fogságban levő Károlyt, hogy önként mondjon le a trónról; amikor pedig az exkirály ezt visszautasította, a törvényhozással akarta kimondatni trónfosztását. A magyar kormány tehát még október 30-án is IV. Károly detronizációját készítette elő, noha egy nappal korábban, október 29-én Párizsban megszületett a döntés az egész Habsburg-ház trónfosztásáról. Bethlen feltehetően tudott erről. Azt is tudta viszont, hogy az összes nagyhatalom – köztük főként Olaszország és Franciaország – nem tartja kívánatosnak valamennyi Habsburg kizárását. Torretta ezt félreérthetetlenül tudtára adta a velencei tárgyalásokon.

A budapesti francia kirendeltség Fouchet-val az élen minden támogatást megadott Bethlennek terve keresztülviteléhez. A francia főmegbízott ezekben a napokban azon munkálkodott – József főherceggel együtt –, hogy a készülő törvényjavaslat lehetővé tegye a főherceg trónra ültetését. Október 30-án jelentette Briand-nak, hogy IV. Károly lemondatására minden elő van készítve. Ha az exkirály visszautasítja a lemondást, megteszi a parlament. „Úgy tűnik azonban, hogy a Habsburg-dinasztia trónfosztását okosabb egy későbbi időre halasztani, mert felesleges bonyolultabbá tenni a helyzetet.” – Fouchet jelentéseiben több alkalommal dezinformálta a francia miniszterelnököt és külügyminisztert, azt állítván, hogy az összes Habsburg kizárása belső zavargásokhoz fog vezetni.²⁵³

Beneš véget akart vetni e kulisszák mögötti játéknak, s október 29-én este 8 óra-kor magához hívatta Tahyt, Magyarország prágai képviselőjét, kérvén, hogy továbbítsa Budapestre az alábbi követeléseket: 1. a magyar kormány deklarálja, hogy valamennyi Habsburgot kizárja, és a *Pragmatica Sancti*ót érvényteleníti. E kettős deklarációt a nemzetgyűlés ratifikálja. 2. a trianoni béke valamennyi klauzuláját végrehajtja. 3. A mozgósítási költségeket visszafizeti. 4. Elfogadja a teljes leszerelési tervet. A követelések elfogadásának határideje november 1., éjfél. Amennyiben a kormány visszautasítja őket, vagy nem válaszol rájuk – a csehszlovák és a jugoszláv hadsereg november másodikán átlépi a határt, és megkezdje Magyarország megszállását.²⁵⁴ Az ultimátumoz Tahy október 30-án hajnalban továbbította Budapestre. Bethlen azonnal összehívta a minisztertanácsot, melynek döntése: 1. megfelelő hadsereg és lőszeranyag hiánya miatt nem ellenállni (az ellenállás csak nagyon rövid életű lehetne); 2. azonnal a nagyhatalomokhoz fordulni.

A magyar miniszterelnök még aznap reggel magához kérte a szövetséges hatalmak budapesti képviselőit, s a külügyminiszter, valamint a honvédelmi miniszter jelenlétében vázolta előttük a kiritikus helyzetet, amelyben Magyarország van a ki-látásba helyezett csehszlovák és jugoszláv invázió miatt. A magyar hadsereg nem fog ellenállni – jelentette ki –, mert ehhez nincsenek meg a szükséges feltételek. A három főmegbízott azt tanácsolta Bethlennek, hogy semmilyen mozgósítási intéz-

²⁵² AMZV. PZ. Páriz 334. Beneš levele Osuskýnak, 1921. okt. 30. – Beneš szerint Horthyék kezdetben ingadoztak a Károly elleni harc felvételének kérdésében. Bethlen először visszautasította Károly kiszolgáltatását az angoloknak. Lásd erről még *V. Olivová*: i. m. 694–695.

²⁵³ AD. Europe 1918–29. H. vol. 36. f. 125–128. Fouchet távirata Briand-nak, 1921. október 30.; uo. f. 140–143. Fouchet távirata Briand-nak, 1921. október 30. AMZV. PZ. Budapest 309. Feistmantel távirata Masaryknak és Benešnek, 1921. október 30.

²⁵⁴ AD. Europe 1918–29. H. vol. 36. f. 125–128. Fouchet távirata Briand-nak, 1921. október 30.; uo. H. vol. 37. f. 232–234. Tahy emlékeztetője, 1921. október 31. OL. Küm. pol. K. 63–474. Diplomáciai okmánygyűjtemény meg nem jelent III. kötete PDH. 1129. dok. 352–353. Tahy távirata Bánffy-nak, 1921. október 30.; uo. 1194. dok. 355. I. Bánffy távirata Kolosa belgrádi magyar követnek, 1921. október 30.

kedést ne tegyen: helyezze Magyarország sorsát a nagyhatalmak kezébe. A szövetségesek iránt lojális országot nem merik megtámadni. A miniszterelnök elfogadta javaslatukat azzal a feltétellel, hogy a szövetséges hatalmak garantálják, hogy megvédik Magyarországot függetlenségét.²⁵⁵

Bethlen ugyanaznap utasította Tahyt, hogy közölje Beneš-sel: a magyar kormány IV. Károly trónfosztásának kérdésében a Nagyköveti Konferencia kérésére a konferenciának rendelte alá magát. (Ez tény, mert az október 28-i döntés csak Károlyra vonatkozott, az újabb, október 29-i határozatot pedig még nem kapta meg.) Beneš most is háborúval fenyegetőzött. Kijelentette Tahynak: Károly detronizációja nem elegendő a válság megoldásához. Majd megismételte szombati közlését, mondván, hogy nincs mit hozzátennie. A válság kirobbantásáért elhárítja magától a felelősséget. A csapatok koncentrációja a határnál megindult, és 31-én befejeződött. Ha elsejéig nem kap választ, 2-án átlépi a határt.²⁵⁶

A szövetséges hatalmak budapesti képviselői azonnal jelentést tettek a helyzetről a Nagyköveti Konferenciának és kormányaiknak: ismertették Beneš ultimátumát, s beszámoltak Bethlennel folytatott megbeszélésükről. Sürgették a diplomáciai – de ha szükséges, katonai beavatkozást, Magyarország megvédését, mert Csehszlovákia és Jugoszlávia különböző ürüggyel meg akarja szállni az országot. A magyar kormány az ő tanácsukra deklarálta, hogy Magyarországot a szövetségesek kezébe helyezi. Fouchet azt tanácsolta kormányának, hogy amennyiben a csehszlovák és jugoszláv egységek átlépi a magyar határt, az antant fegyverrel szálljon szembe, mert a közép-európai béke veszélyben van. Óvta Briand-t attól, hogy a Csehszlovákiában állomásozó francia tisztek részt vegyenek a Magyarország elleni harcban. Beneš – mint már utaltunk rá – Károly első katonai sikereitől megrémülve ugyanis ezzel a kéréssel fordult a francia miniszterelnökhöz.²⁵⁷

A szövetséges hatalmak felháborodtak Beneš újabb lépése miatt. És ezúttal Olaszország sem volt kivétel. Az ultimátum átadása után a csehszlovák és jugoszláv római követ ugyanis felkereste Torrettát (a román követ azért nem csatlakozott hozzájuk, mert állítólag éppen Porto-Rosában volt. A beszélgetésből kiderült, hogy Torretta álláspontja, valamint a csehszlovák-jugoszláv álláspont között mélyreható elentét van.²⁵⁸ Az olasz külügyminiszter szerint a „casus belli” megszűnt Károly letartóztatásával. Prága és Belgrád viszont úgy vélte, hogy fennáll, amíg nem fosztják meg

²⁵⁵ AD. Europe 1918–29. H. vol. 36. f. 61–62. A szövetséges hatalmak budapesti képviselőinek távirata a Nagyköveti Konferenciának, 1921. október 31. – Másnap Bethlen ismét tanácskozott a három főmegbízottal; uo. f. 163–167. Fouchet távirata Briand-nak, 1921. október 31.; AD. Europe 1918–29. H. vol. 36. f. 7–18. Fouchet jelentése Briand-nak, 1921. november 1.

²⁵⁶ AD. Europe 1918–29. H. vol. 37. f. 232–234. Tahy emlékeztetője, 1921. október 31.; uo. H. vol. 36. f. 7–18. Fouchet jelentése Briand-nak, 1921. november 1.; PDH. III. 1197. dok. 358–360. Tahy távirata Bánffy-nak, 1921. október 30.

²⁵⁷ AD. Europe. 1918–29. H. vol. 36. f. 129–131. Fouchet távirata Briand-nak, 1921. október 30.; uo. f. 61–62. A szövetséges hatalmak budapesti képviselőinek távirata a Nagyköveti Konferenciának, 1921. október 31.; uo. f. 7–18. Fouchet jelentése Briand-nak, 1921. november 1.

²⁵⁸ AD. Europe 1918–29. H. vol. 36. f. 179–180. Charles Roux távirata Briand-nak, 1921. október 31. – Noha Torretta október 31-én prágai követén keresztül üzent Benešnek, követeléseivel – beleértve mozgósítási költségek megtérítésére vonatkozó követelését is – egyetért, Csehszlovákia és Jugoszlávia agresszív terveit elféltte, az ultimátumot helytelenítette. AD. Europe 1918–29. H. vol. 36. f. 5. Couget távirata Briand-nak, 1921. november 1.; ASMAE. 1743–1690. Torretta távirata a londoni és a párizsi olasz nagykövetségnek, 1921. október 27.; uo. 1737. Torretta távirata a prágai olasz követségnek, 1921. október 31.

az uralkodói jogoktól.²⁵⁹ Torretta elvben nem tartotta fontosnak valamennyi Habsburg kizárását. „E kérdést majd meg kell vitatni – mondotta. – Csehszlovákia és Jugoszlávia álláspontja szerint viszont most és erővel rendezni kell.”²⁶⁰

Nagy-Britannia és Franciaország Olaszországhoz hasonló állásponton volt. A Beneš-féle ultimátum után azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a közép-európai béke megmentése érdekében a kérdést valóban *most* kell rendezni. Prága és Belgrád mindenre el volt szánva. A további időhúzásnak súlyos következményei lehettek volna. Ezért október 31-én a szövetségesek elküldték a magyar kormánynak a Nagyköveti Konferencia október 29-i határozatát a Habsburgok trónfosztásáról... „A Magyarország között egyrészt és Csehszlovákia között másrészt fennálló nehézségek elhárítása végett a magyar kormány haladéktalanul nyilvánítsa ki Károly exkirály és az *egész Habsburg-ház* trónfosztását” (kiemelés tőlem – *Á. M.*)²⁶¹ Október 31-én este 8 órakor Bánffy értesítette a nagyhatalmokat, hogy a kormány 1. minden fenntartás nélkül elfogadta a Nagyköveti Konferencia határozatát, és kötelezi magát annak haladék nélküli keresztülvételére. 2. Írásos deklarációt tesz, amelyet a nemzetgyűlés az azt követő héten szankcionál. 3. Sorsát a nagyhatalmak kezébe helyezi. 4. A magyar kormány számít arra, hogy a nagyhatalmak mindent elkövetnek, hogy megakadályozzanak egy csehszlovák és jugoszláv inváziót. 5. A nagyhatalmak garantálják, hogy amennyiben a csehszlovák és jugoszláv hadsereg mégis megszáll bizonyos magyar területeket, azokat rövid időn belül kiűrik.²⁶²

A szövetséges hatalmak a magyar kormányra gyakorolt nyomással egy időben határozott és energikus lépéseket tettek a kisantant kormányainál is, és tudatták velük a magyar kormánynak küldött legújabb jegyzék tartalmát.

Beneš a külső és belső nyomásra végül visszakozott. Masaryk ugyanis kezdettől fogva mérsékelni próbálta külügyminiszterét. Hangsúlyozta: semmit se tegyen a nagyhatalmakkal való megegyezés nélkül. Követeléseit is túlzónak tartotta – az első pont kivételével. A nyugati diplomátákat több alkalommal biztosította, hogy a nagyhatalmakkal egyetértésben fog cselekedni.²⁶³ Beneš ultimátuma viszont nem erről tanúskodott. A csehszlovák külügyminiszter tehát, látván, hogy lépése mélyseges felháborodást váltott ki a szövetségeseknél, akik megbízható források szerint garanciát adtak Magyarországnak, támogatást függetlenségének megvédéséhez, jobbnak látott mindent tagadni. Nem küldött ultimátumot a magyar kormánynak, Tahynak csak a négy követelést adta át, azokra kért választ november 2-ig. Tahy félreértette és rosszul tájékoztatta kormányát. Azt a szót, hogy ultimátum, soha nem ejtették ki sem Prágában, sem pedig Budapesten. Tahy – Beneš állítása – sze-

²⁵⁹ A nézeteltérés továbbá abban is jelentkezett, hogy amíg Olaszország elegendőnek tartotta Károly detronizációját, addig Csehszlovákia és Jugoszlávia az összes Habsburgok trónfosztását követelte. Ennek ellenére a prágai, belgrádi és bukaresti olasz követek nem segítettek elő – egyértelműen – brit és francia kollégáik kisantant leszerelésére irányuló akcióját. AD. Europe 1918–29. H. vol. 36. f. 158–160. Daeschner távirata Briand-nak, 1921. október 31.; AD. Europe 1918–29. H. vol. 36. f. 1–3. Delens belgrádi francia ügyvivő távirata Briand-nak, 1921. november 1.; uo. f. 5. Couget távirata Briand-nak, 1921. november 1.; uo. f. 4. Couget távirata Briand-nak, 1921. november 1.; Prága és Belgrád továbbra is mindent elkövetett, hogy Romániát terveik számára megnyerjék.

²⁶⁰ A trónfosztással kapcsolatos anyag 21.

²⁶¹ Uo. 23–25.; AD. Europe 1918–29. H. vol. 36. f. 163–167. Fouchet távirata Briand-nak, 1921. október 31.; uo. H. vol. 36. f. 7–18. Fouchet jelentése Briand-nak, 1921. november 1.

²⁶² Uo.

²⁶³ AD. Europe H. vol. 36. f. 134–138. Couget távirata Briand-nak, 1921. október 30.; uo. 144–146. Couget távirata Briand-nak, 1921. október 30.

rint kénytelen volt elismerni, hogy Budapestre küldött távirati jelentései nem feleltek meg a valóságnak.²⁶⁴ A szövetséges hatalmak „elfogadták” Beneš állításait, akiknek ebben nagy segítségére volt a prágai francia követ.²⁶⁵

Tahy beismerő vallomásáról, hogy ti. tévesen informálta kormányát – nincsenek forrásértékű dokumentumok, csak Beneš nyilatkozataiból tudunk róla. A történetírás – így a magyar²⁶⁶ is – a csehszlovák külügyminiszter állításait fogadja el: Tahy tehát hazudott, ultimátum nem létezett. Meg is van hozzá az elmélet. Tahy, közvetlenül a detronizációs törvényjavaslat megvitatása előtt, nem félreértésből, hanem tudatosan jelentett ultimátumról, Magyarország megszállásáról, hogy ezzel elősegítse a törvényjavaslat megszavazását.²⁶⁷ Ezt nem tudjuk elfogadni. Hogy miért? Azért, mert bár Tahy beismerő vallomásáról nincsenek dokumentumaink, az ultimátum létezéséről sok adatunk van. S különben is nehéz lenne elképzelni, hogy egy követ mert volna ilyen súlyos dolgokat kitalálni, még hozzá minden következmény nélkül. Hortyhék ugyanis nemcsak hogy nem vonták felelősségre, hanem ezután nevezték ki nagykövetté Ankarába. Tehát a magyar kormány által megrendelt ultimátumról lett volna szó, amit ez az álláspont sugall? Nem. Véleményünk szerint Beneš valóban küldött ultimátumot Budapestre. Attól függetlenül, hogy a szó, „ultimátum”, elhangzott-e vagy sem. (A csehszlovák külügyminiszter ugyanis azzal védekezett, hogy ez a szó nem hangzott el.) A lényeg nem a frazeológián múlik, hanem azon, hogy követeléseinek elfogadására határidőt szabott. Visszautasításuk esetén pedig háborút ígért.

A továbbiakban felsorakoztatjuk azokat a tényeket, amelyek az ultimátum létezésére vonatkozó feltételezésünket alátámasztják. Beneš az ultimátumküldés gondolatával a válság kezdetétől fogva foglalkozott. Az első királypuccs végén, mint láttuk, küldött is.²⁶⁸ Október utolsó napjaiban – tehát a második királypuccs végén – újra ezt a lehetőséget latolgatta. Attól tartott ugyanis, hogy a már letartóztatott királyt a magyar kormány megfosztja a tróntól, átadja a szövetséges hatalmaknak – mindez már folyamatban volt –, ezzel a válság megoldódik anélkül, hogy követeléseit teljesítették volna. (A királykérdést valamennyi Habsburg kizárására és Magyarország teljes lefegyverzésére akarták felhasználni.) Beneš a belgrádi kormánnyal közösen készítette elő ezt az ultimátumot is. Közösen és külön-külön gyakoroltak nyomást a román kormányra, hogy támogassa őket. A nyomás olyan erős volt, hogy Take Ionescu a francia kormányhoz fordult segítségért. Tudatta vele, hogy kisantantbeli szövetségesei egyre erőteljesebben kérik csatlakozását a Magyarországnak küldendő ultimátumhoz, amely hasonlít a Bécs által 1913-ban Szer-

²⁶⁴ Diplomatické dokumenty Habsburků. 25. dok. 52. l.

²⁶⁵ AD. Europe 1918–29. H. vol. 37. f. 80–81. Couget távirata Briand-nak, 1921. november 3.; uo. f. 91–92. Osuský feljegyzése Perettinek, 1921. november 3.; uo. f. 105–106. Briand körtávirata, 1921. november 4.

²⁶⁶ Karsai: i. m. 233–238.

²⁶⁷ Uo.

²⁶⁸ Az ultimátum átadására Lejhanec, Csehszlovákia budapesti képviselőjének tudatos időhúzása miatt – ami Hohler közbelépésének köszönhető – az exkirály Magyarországról történő távozása után került sor. A második ultimátummal kapcsolatos dokumentumokat lásd: PDH. OL. Küm. pol. K. 63–474. Diplomáciai okmánygyűjtemény meg nem jelent III. kötete. 1197. dok. 358–360. Tahy távirata Bánffyknak, 1921. október 30.; uo. 1219. dok. 384–385. Tahy távirata Bánffyknak, 1921. október 31. Amikor Beneš Rómával közölte, hogy – amennyiben nem kap kielégítő választ – november 2-án megtámadja Magyarországot, Torretta azt a leghatározottabban elítélte, mert – ahogy érvelt – a szövetségesek Csehszlovákia ellen fordulnak. Ígéretet tett, hogy találnak megoldást. ASMAE. 1743–1737. Torretta távirata a prágai olasz követségnek, 1921. október 31.

biának küldöthöz.²⁶⁹ Tehát az ultimátum létezett, elküldésre készen állt. A kérdés, hogy továbbították-e Budapestre? Véleményünk szerint igen. Először október 29-én este; ennek a tartalmát már ismertettük. Ez volt az az eset, amelyről Beneš azt állította, hogy Tahy félreértette. A csehszlovák külügyminiszter hallgatott azonban arról, hogy másnap, október 30-án ismét magához kérte Tahyt, és a következőket közölte vele: nem kapott még választ a vele küldött tegnapi javaslatra; tudatja vele, hogy a csapatok frontra szállítása október 30-án kezdődik, 31-én befejeződik. Amennyiben november 1-jéig nem kap választ – 2-án a csapatok átlépik a határt. A felújított ultimátumról Tahy azonnal tájékoztatta kormányát és a prágai angol, francia és olasz követet.²⁷⁰ Beneš november 1-jén Tahyval folytatott beszélgetése során azt fejtegette, hogy az október 30-i ultimátumának – vagyis a felújított ultimátumnak – semmi köze az október 29-i beszélgetésükhöz. Es még egy adat. Az ultimátum hírére Fouchet azonnal felkereste Feistmantelt, Csehszlovákia budapesti kirendeltségének ügyvivőjét: elítélően nyilatkozott kormánya lépéséről, mert – hangsúlyozta – a magyar kormány korrekt magatartása ezt nem indokolta. A csehszlovák ügyvivő válasza: „...*de soha nem nyugszanak bele az adott határokba.*” (Kiemelés tőlem – *Á. M.*) Az ultimátum létét tehát nem cáfolta meg.²⁷¹

A fent közölték azt valószínűsítik, hogy létezett tehát az ultimátum, s Bethlenék nem rendelték meg.²⁷² Beneš vele kapcsolatos számításai beigazolódtak. Hatására a szövetséges hatalmak felhagytak az ingadozással, az időhúzással, energikusan követelték a magyar kormánytól az egész Habsburg-ház detronizációját. A kisantant katonai és antant diplomáciai nyomása cselekvésre készítette a magyar kormányt, amit sürgettek a belpolitikai körülmények is. Az ellenforradalmi rendszer új politikai vezető rétege, a Horthy környezetének fő támaszát képező fajvédő dzsentri katonai körök, befolyásuk elvesztésétől tartva, az exkirály visszatérése ellen foglaltak állást. Támogatta őket a szabad királyválasztás platformján álló kisgazdapárt is. E külső és belső tényezők összhatására a kormány döntésre kényszerült.

A nemzetgyűlés november 3-i ülése elé terjesztett törvényjavaslat kimondta IV. Károly trónvesztését és a *Pragmatica Sanctio* megszüntetését.²⁷³

Mint látható, a törvényjavaslat – a Nagyköveti Konferencia október 31-i jegyzéke ellenére – csak Károly detronizációját és a *Pragmatica Sanctio* megszüntetését mondta ki, s nem azt, hogy valamennyi Habsburg ki van zárva az uralkodás lehetőségéből. A szabad királyválasztásra vonatkozó kitétel ugyanis továbbra is lehetőséget nyújtott arra, hogy egy alkalmas pillanatban a Habsburg-család valamely más tagját megválasszák. A kisantant azonnal tiltakozott a detronizációs törvény átlátzó tendenciája ellen. A törvényjavaslat nemzetgyűlés elé terjesztésének napján – az első megszavazása után, november 3-án 18.30-kor – Beneš utasította Csehszlovákia budapesti képviselőjét, hogy Bánffyánál e megoldás ellen azonnal, lehetőleg kisantantbeli kollégáival tiltakozzék. Jugoszlávia képviselője azonnal csatlakozott a

²⁶⁹ AD. Europe 1918–29. H. vol. 36. f. 158–160. Daeschner távirata Briand-nak, 1921. október 30.

²⁷⁰ Lásd a 268. sz. jegyzet.

²⁷¹ AD. Europe 1918–29. H. 36. f. 193–199. Fouchet jelentése Briand-nak, 1921. október 31. Arra nincs adatunk, hogy Feistmantel adott-e át ultimátumot, csak arról, hogy október 28-án közölte: kormánya a Habsburg-kérdés azonnali elrendezését kéri; ennek elmulasztása casus belliit jelent. OL. Küm. pol. K. 63–474. Diplomáciai okmánygyűjtemény. PDH. meg nem jelent III. kötete, 1192. dok. 352–353. Tahy távirata Bánffynak; uo. 1223. dok. 387–388. Tahy távirata Bánffynak, 1921. november 1.

²⁷² Bethlen bel- és külpolitikai intézkedései nem erről tanúskodnak.

²⁷³ Országgyűlési Napló 1920–22. XII. köt. 1921. november 3. 101–162. A törvényt lásd Corpus Juris Hungarici 1921: XLVII. tc.

csehszlovák javaslatához. Stierca román követ azonban nem, mondván, hogy kormánya nem hatalmazta fel erre. Bukarestből ugyanis valóban ilyen értelmű utasításokat nem kapott. Így Feismantel Milevićsel, a jugoszláv kirendeltség vezetőjével aznap este felkereste Bánffy, követelvén valamennyi Habsburg kizárását, vagyis azt, hogy ne legyenek megválaszthatók sem. „Beneš figyelmezteti Bánffy grófot, hogy ha el akarja kerülni a Habsburg-kérdésben a további – felesleges – komplikációkat..., a trónfosztási törvény nyíltan jelentse ki, hogy a Habsburgok királyválasztás esetén se legyenek megválaszthatók, tehát ne legyen passzív választójoguk sem.”²⁷⁴ Bánffy kitartott amellett, hogy a Nagyköveti Konferencia kérése a Habsburg-ház detronizációjára korlátozódott. Ezt pedig kormánya teljesítette. Különben is késő, mert a törvényjavaslatot első felolvasásra már meg is szavazták. És a szövegezésen már nem lehet változtatni.²⁷⁵

Közvetlenül utána Feismantel meglátogatta Hohler. Vázolta előtte a csehszlovák és a jugoszláv álláspontot, tájékoztatta Bánffy válaszáról, majd közölte vele, hogy a törvény elégtelen volta miatt a fegyverbe szólított egységeket nem tudják leszereltetni. Hohler kezdeményezésére a szövetséges hatalmak főmegbízottai azonnal tanácskozásra ültek össze. A megbeszélés eredménye ismeretlen. Közvetett adatokból tudjuk: valamennyien azon a véleményen voltak, hogy Beneš túl későn jött elő újabb követeléseivel. A törvényjavaslatot már megszavazták. Másnap azonban kormányaiktól utasítást kaptak: közölgék a magyar kormánnyal, hogy az adott törvényjavaslat nem elegendő. Szövege nem teszi lehetővé, hogy a kisantant leszerelését kieszközöljék. Tegyenek meg tehát mindent, hogy Beneš kérését teljesítsék.²⁷⁶

Románia csak ezt követően kezdte támogatni kisantantbeli szövetségeseinek követelését. Take Ionescu utasította budapesti követét: „Csatlakozzék mindenben kisantantbeli kollégáihoz. Közölje a magyar kormánnyal: a detronizációs szöveg elégtelen, mert nem zárja ki az összes Habsburgot.”²⁷⁷

Románia álláspontja csak a második puccs legvégén lett határozottabb, került közelebb a Prága és Belgrád által követett politikához – de most sem volt azonos azzal. Ez annak volt a következménye, hogy Take Ionescu nézetei kerekedtek felül.

A román miniszterelnök és külügyminiszter mindvégig rendkívül nehéz helyzetben volt. Két oldalról nehezedett rá nyomás. A király ugyanis tartózkodó magatartást tanúsított. Megkövetelte tőle, hogy semmit ne tegyen a szövetséges hatalmak hozzájárulása nélkül. A katonai intervenciót ellenezte. Szerinte Csehszlovákia és Jugoszlávia elhamarkodottan cselekszik. 1919-ben ugyan lelkesen támogatta a katonai beavatkozást Magyarországon – figyelmen kívül hagyva a szövetségesek tiltakozásait –, most azonban egyszerre fontos lett számára az antant véleménye. Elképzeltető, hogy levont bizonyos tanulságokat az 1919-es intervencióból, amely ki-

²⁷⁴ A trónfosztással kapcsolatos anyag 27.

²⁷⁵ AD. Europe 1918–29. H. 37. f. 120–121. Fouchet távirata Briand-nak, 1921. október 15. – Fouchet szerint a kiegészítő törvény erőltetett, a Bethlen-kormány bukásához vezethet. Lásd erről még AMZV. PZ. Budapest 577. Feismantel távirata Benešnek, 1921. november 4.

²⁷⁶ Diplomatické dokumenty Habsburkü 67. dok. 155.; AD. Europe 1918–29 H. vol. 37. f. 104–105. A Nagyköveti Konferencia jegyzéke a szövetségesek budapesti képviselőinek, 1921. november 4.; AMZV. PZ. Budapest 577. Feismantel távirata Benešnek, 1921. november 4.; AD. Europe 1918–29. H. vol. 37. f. 116–117. Fouchet feljegyzése a Nagyköveti Konferencia részére, 1921. november 5.

²⁷⁷ AD. Europe 1918–29. H. vol. 37. f. 118–119. – Fouchet távirata Briand-nak, 1921. november 5.; uo. f. 122. Fouchet távirata Briand-nak, 1921. november 5.; uo. f. 114–115. Daeschner távirata Briand-nak, 1921. november 5. AMZV. PZ. Budapest 610. Feismantel távirata Benešnek, 1921. november 5.

élezte Románia viszonyát a szövetséges hatalmakkal, s negatívan hatott nyugati kapcsolataira is. De egy pillanatilag sem vitás, hogy itt többről, Ferdinánd királynak IV. Károly iránti szimpátiájáról volt szó – amire már az első királypuccs kapcsán utaltunk. A diplomáciai körökben hírek keringtek arról, hogy a román királyi család Habsburg Károlynak a második puccshoz is támogatást helyezett kilátásba, s az erre vonatkozó levelet a magyar parlamentben – ahol a Habsburg-kérdést tárgyalták – fel is olvasták. A román kormány természetesen cáfolta ezt.²⁷⁸

A másik oldalon viszont ott voltak a katonai körök, a honvédelmi miniszter és a vezérkari főnök, akik türelmetlenek voltak a román hadsereg passzivitása miatt, s mindenképpen be akartak vonulni Magyarországra. Elő is készítették a magyar területek megszállásának tervét. Céljuk az volt – miként ezt Petin francia katonai attasénak kifejtették –, hogy permanens nyomást gyakoroljanak a magyar kormányra, és biztosítsák magukat egy hasonló eset megismétlődése ellen.²⁷⁹ A megszállást október 26-án nulla órakor akarták megkezdeni. Közben azonban Károlyt letartóztatták. – Nem valószínű persze, hogy a király aláírta volna a mozgósítási dekrétumot.

Take Ionescu a király álláspontját képviselte – a katonai körökkel és kisantant-beli szövetségeseivel szemben is. Vagyis azt, hogy csak a nagyhatalmakkal együtt lehet és kell cselekedni. A katonai intervenciót csak végső esetben tartotta elképzelhetőnek: vagyis akkor, ha Horthyék nem tudnák vagy nem akarnák felvenni a harcot a királyi egységekkel. De a puccs leverése után ez esetben is azonnal ki kell vonni a román egységeket Magyarországról. Az 1919-es taktikát – a hosszú magyarországi tartózkodást – elhibázottnak vélte. Ő – miként mondotta – legfeljebb három napig maradt volna ott. Nézetét el tudta fogadtatni a kormánnyal is, amely a kétségbeejtő gazdasági helyzet és a szovjet hatalommal való problémái miatt különben sem hajlott a háborúra. Ionescu nehéz helyzetben volt szövetségesei miatt, akiknek intézkedéseit feleslegesnek és szükségtelennek tartotta. Ugyanakkor azonban nem akart teljesen szembekerülni velük. Rendkívül ügyesen lavírozott, próbált mérséklőleg hatni rájuk, bizonyos kérdésekben támogatta őket a Nagy-követi Konferencia álláspontjával szemben is. Támogatta például a mozgósítási költségek visszafizetésére vonatkozó követelésüket. Csatlakozott egy-egy diplomáciai lépésükhöz is, általában azonban csak akkor, ha azt nyugaton már tudomásul vették. Feltehető azonban, hogy egy Magyarország elleni háború esetén végül is csatlakozott volna a csehszlovák és jugoszláv támadáshoz. Egyrészt azért, mert nem akarta volna a röviddel ezelőtt aláírt kisantant-paktumot felrúgni, másrészt, mert a katonai körök ezt kieroszakolták volna. Ezzel persze számoltak a szövetséges hatalmak is: prágai és belgrádi diplomáciai lépéseik mellett tehát a román kormányt is mérséklésre intették.²⁸⁰

Károly letartóztatása, Magyarországról való elszállítása²⁸¹ és a Habsburg-ház detronizálása után sem múlt el tehát a háborús veszély Közép-Európában. Beneš – noha tagadta, hogy ultimátumot küldött Budapestre – nem titkolta, sőt nyíltan hir-

²⁷⁸ AD. Europe 1918–29. H. vol. 37. f. 21. 1. – Doucet távirata Briand-nak, 1921. december 13.; uo. f. 230. Doucet távirata Briand-nak, 1921. december 19.

²⁷⁹ AD. Europe 1918–29. – Petin tábormok jelentése a honvédelmi miniszternek, 1921. október 31.

²⁸⁰ AD. Europe 1918–29. H. vol. 36. f. 158–160. Daeschner távirata Briand-nak, 1921. október 31. – A francia követ arról számolt be, hogy angol kollégájával együtt milyen nyomást gyakorol a román kormányra. Kétségei vannak azonban az olasz követ magatartását illetően.

²⁸¹ Az erről szóló részletes beszámólót lásd AD. Europe 1918–29. H. vol. 36. f. 19–22. Fouchet jelentése Briand-nak, 1921. november 1.

dette, hogy katonai lépéseket tesz, ha a trónfosztási törvénybe nem veszik be, hogy Habsburg-családhoz tartozó nem választható királlyá.

A szövetségesek végül ebben is engedtek. November 5-én budapesti képviselők jegyzékben kérték a magyar kormányt: a nemzetgyűlés határozata mondja ki, hogy valamennyi Habsburg ki van zárva a magyar trón elfoglalásának jogából. Hohler biztosította a magyar kormányt, hogy többet nem kérnek tőle.²⁸² Bánffy erre november 5-én üzenetet küldött a Nagyköveti Konferenciának, közölvén, hogy kormánya kész teljesíteni ezt az újabb kérést is.²⁸³

Ennek értelmében a magyar kormány a trónvesztési törvényben – pontosabban annak utólag rögzített paragrafusában – vállalta, hogy a trón betöltésénél alkalmazkodni fog a Nagyköveti Konferenciának a Habsburgokat a magyar trónról kizáró 1920. február 4-i, ill. 1921. április 3-i határozatához. Királyválasztás esetén az ott képviselt hatalmak hozzájárulása nélkül nem fog cselekedni.²⁸⁴ Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia meg volt elégedve a magyar kormány által adott garanciákkal.²⁸⁵

A kisantant három államának akcióját tehát siker koronázta. Beneš és Pašić külön köszönetet mondott Take Ionescunak, hogy a puccs végén határozottan lépett fel, s mindhárman megköszönték a szövetséges hatalmaknak a gyors rendezéshez nyújtott segítséget.²⁸⁶

Ezt követően a Nagyköveti Konferencia Csehszlovákiától és Jugoszláviától a leszerelést követelte.²⁸⁷ S noha korábban mindkét állam megígérte: ha Magyarországon kimondják a Habsburgok detronizációját, azonnal elrendelik a demobilizációt – most ezt megtagadták. Beneš közölte: a demobilizációra vonatkozó rendelet készen áll ugyan, technikai okokból azonban nem kezdhetik el a leszerelést, s ugyanazon a napon informálta budapesti képviselőjét: „...csak két évfolyamot szelveltünk le, a másik kettőt minden eshetőségre megtartjuk.”²⁸⁸ Vajon milyen eshetőségre gondolt? Miért tagadták meg a teljes leszerelést, hisz a Habsburg-kérdésben minden elképzelésüket keresztülvitték? Minden bizonnyal azért, mert a fegyverbe szólított hadsereget más irányú követelések kieroszakolására is fel kívánták használni. S ez esetben Jugoszlávia lépett fel kezdeményezőleg. A belgrádi kormány már november 7-én jegyzéket küldött a Nagyköveti Konferenciának, kérvén: jelölje ki a magyar hadsereg leszerelésének határidejét; vonja be annak ellenőrzésébe a kisantantot, és fizettesse meg Magyarországgal a mozgósítási költségeket. Kérése teljesítéséig nem hajlandó a leszerelést elrendelni. Ugyanazon a napon a magyar

²⁸² Diplomatické dokumenty Habsburků. 70. dok. 161.

²⁸³ AD. Europe 1918–29. H. vol. 37. f. 157. Bánffy jegyzéke a szövetséges hatalmak budapesti képviselőihez, 1921. november 5.; AMZV. PZ. Budapest 587. Feistmantel jelentése Benešnek, 1921. november 5.; AD. Europe 1918–29. f. 129. H. vol. 37. Fouchet távirata Briand-nak, 1921. november 5.; uo. H. vol. 37. f. 170–174. A belgrádi francia ügyvivő jelentése Briand-nak, 1921. november 13.

²⁸⁴ AD. Europe 1918–29. H. vol. 37. f. 118–129. Fouchet távirata Briand-nak, 1921. november 5. AMZV. PZ. Budapest 610. Feistmantel jelentése Benešnek, 1921. november 5. Országgyűlési Napló, 1921. november 5. 577.

²⁸⁵ AD. Europe 1918–29. H. vol. 37. f. 122. Fouchet távirata Briand-nak, 1921. november 6.; uo. f. 140. Deaschner távirata Briand-nak, 1921. november 6.; uo. f. 126. Couget távirata Briand-nak, 1921. november 5.; uo. Briand körtávirata, 1921. november 18.

²⁸⁶ AD. Europe 1918–29. H. vol. 37. f. 202–203. Daeschner jelentése Briand-nak, 1921. november 25.

²⁸⁷ AD. Europe 1918–29. H. vol. 37. f. 112–113. Delfus távirata Briand-nak, 1921. november 5.; uo. f. 164. Couget távirata Briand-nak, 1921. november 11.

²⁸⁸ AMZV. PZ. Budapest 599. Beneš távirata Feistmantelnek, 1921. november. (a keltezési nap olvashatatlan).

kormánytól is jegyzékben követelte: a trianoni béke 102. cikke alapján kezdje meg hadseregének leszereltetését, s adjon biztosítékot, hogy három hónapon belül befejezi azt.²⁸⁹

A kisantant három állama között ebben is egyetértés volt. Románia azonban most is óvatosan járt el. Nem csatlakozott Prága és Belgrád diplomáciai lépéséhez, csak hangsúlyozta azok jogos voltát s hogy egyetért velük.²⁹⁰

Beneš viszont – noha voltak bizonyos fenntartásai Jugoszlávia eljárásával szemben, s szeretett volna előbb Párizssal konzultálni – csatlakozott a belgrádi javaslat-hoz, arra utasította budapesti képviselőjét: „...amennyiben a jugoszláv kormány kitart a Budapestre küldendő jegyzékben foglaltak mellett – fenntartásaim ellenére csatlakozom ahhoz, s a jugoszláv követtel közösen járjon el.”²⁹¹ Ez be is következett. November 7-én Feistmantel Milevićsel együtt felkereste Hohler, az angol főmegbízottat, és közölték vele a jegyzék tartalmát. „Hohler, megismerve követelésünket, elvörösödött, és néhányszor megismételte: Alors vous voulez la guerre (háborút akarnak)” – jelentett erről Feistmantel Benešnek.²⁹²

Hohler felháborodása és tiltakozása ellenére Jugoszlávia és Csehszlovákia budapesti képviselői átadták Bánffy-nak a jegyzéket.²⁹³

A szövetséges hatalmak a legnagyobb eréllyel léptek fel a kisantant ellen. A diplomáciai kapcsolatok megszakításával fenyegetőzve követelték Csehszlovákiától és Jugoszláviától az azonnali demobilizációt. A nyomás oly erős volt, hogy Csehszlovákia november 10-én, Jugoszlávia pedig 13-án megkezdte az október végén behívott évfolyamok leszereltetését. A demobilizáció rendkívül lassú ütemben, vontatottan folyt. Csak november végére fejezték be.²⁹⁴

A IV. Károllyal kapcsolatos kérdés később még újra felmerült, amikor Anglia javaslatára arról tárgyaltak, hogy az exkirálynak évi 500 000 aranyfrankot kell fizessenek azok az államok, amelyeknek érdekében elmozdították funkciójából: vagyis Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia és Lengyelország. Ezt természetesen valamennyien visszautasították.

IV. Károly röviddel ezután Madeirán bekövetkezett halálával (1922. április) ez a kérdés is elvesztette aktualitását. A Habsburg-restauráció azonban – bár háttérbe szorult – teljesen nem került le a napirendről. Pontosabban Ausztria esetében nem, ahol Károly híveinek tábora – különösen a harmincas években – nőttön-nőtt. Törekvésük ugyanis a tárgyalat időben az Anschluss-törekvésekkel szemben a „kisebbit rosszat” jelentette. Ez tükröződött Beneš álláspontjában is. Jugoszlávia azonban továbbra is a legnagyobb veszélynek tartotta a Habsburg-restaurációt.

²⁸⁹ AD. Europe 1918–29. H. vol. 37. f. 143–144. Fouchet távirata Briand-nak, 1921. november 8.; uo. f. 147–148. A párizsi jugoszláv követség jegyzéke a Nagykövetségi Konferenciának, 1921. november 8.; AMZV. PZ. Budapest 599. A csehszlovák külügyminisztérium feljegyzése, 1921.

²⁹⁰ AMZV. PZ. Budapest 577. Feistmantel távirata Benešnek, 1921. november 4.

²⁹¹ AMZV. PZ. Budapest 599. Beneš távirata Feistmantelnek, 1921. november 8.

²⁹² AMZV. PZ. Budapest 602. 1921. november 8. Feistmantel ez alkalommal ismét rámutatott arra, hogy Hohler és Fouchet kisantantellenes politikát folytat. Ennek sok tanújelét adták. Így pl., noha több alkalommal tájékoztatták őket arról, hogy a kisantant az összes Habsburg detronizálását követeli, ők a magyar kormánytól Károly félreállítását kérték. Mindketten – írja – kontraktarírozják a mi érdekeinket. Fontosnak tartja, hogy a brit és a francia kormány Fouchet és Holler urat – akik teljesen a magyar kormány befolyása alatt állnak – visszarendelné. AMZV. PZ. Budapest 608. Feistmantel távirata Benešnek, 1921. november 9.

²⁹³ Uo.

²⁹⁴ AD. Europe 1918–29. H. vol. 37. f. 187. Delens távirata Briand-nak, 1921. november 17.; uo. f. 201. Couget távirata Briand-nak, 1921. november 25.

Noha a kisantant nem mindenben tudta keresztülvinni akaratát – a legfontosabb kérdésben győzött. A számukra veszélyt jelentő Habsburg-házat detronizálták, közülik nem lehetett többé magyar király, Megerősítették mind a hazai, mind nemzetközi politikai pozíciójukat. Nem következett be, amiben a karlisták reménykedtek: a horvát és szlovák szeparatista mozgalom nem erősödött meg, nem fordult szembe Belgráddal, illetve Prágával. (Igaz, komoly intézkedéseket is tettek a propaganda ellen.) A mozgósítás pedig továbbra is zavartalanul folyt mindkét országban, még a magyar nemzetiségek között is.

A kisantant viszonya a szövetséges hatalmakkal, különösen Angliával és Olaszországgal azonban kiéleződött. Az első királypuccs idején fő támaszuk Olaszország, a másik alatt Franciaország volt. Mindenekelőtt Laroche exponálta magát mellettük. Fouchet-t azonban, Franciaország budapesti képviselőjét, aki figyelmen kívül hagyta, hogy Párizs időközben megváltoztatta álláspontját a Habsburg-kérdésben, s így szembe került a Quai d'Orsayval, közvetlenül a puccs után leváltották.

A válság alatt vezető szerepet játszó Beneš tekintélye viszont megnőtt. Az események hozzájárultak Csehszlovákia közép-európai vezető szerepének megerősítéséhez s kisantanton belüli súlyának további növekedéséhez.

A kör bezárul

A két királypuccs és a burgenlandi válság hatására Ausztria közelebb került a kisantanthoz, különösen egyik tagjához, Csehszlovákiához. 1921 decemberében a két állam – hosszú huzavona után – aláírta az ún. lányi egyezményt, amely a trianoni béke védelmére is vonatkozott. A szerződés hangsúlyozta, hogy a szerződő felek a saint-germaini és a trianoni béke alapján állnak. Szomszédaikkal kapcsolatban politikai és diplomáciai támogatást nyújtanak egymásnak. Támadás esetén semlegesek maradnak; a hadianyag-szállítást elősegítik; fellépnek olyan szervezetekkel, amelyek a másik állam egységét veszélyeztetik; harcolnak ama kísérletek ellen, amelyek a régi állapotok visszaállítását célozzák. Az egyezmény záró részében Ausztria elismerte a kisantant-szerződéseket; a gazdasági megállapodások keretében Csehszlovákia 500 millió cseh korona hitelt nyújtott Ausztriának.²⁹⁵

Bécs határozott fellépése Habsburg Károly magyarországi trónfoglalási kísérletei ellen, teljes szembekerülése Magyarországgal a burgenlandi kérdés miatt megfelelő politikai légkört teremtett a gazdasági és politikai kapcsolatok kiépítésére. Ez utóbbi két szempont jelentős szerepet játszott abban, hogy Jugoszlávia és Románia kész volt követni Csehszlovákia példáját, és közeledni Ausztriához. A kisantant tagjai Ausztriát nem tekintették ellenséges államnak. Olyannyira nem, hogy valamennyien a kisantantba való bevonásának gondolatával kezdtek foglalkozni. (Ez hosszú időn keresztül nem kis nyugtalanságot okozott Rómában és Budapesten). Ausztria segítségével Magyarországot ugyanis teljesen körül kívánták zárni. Erre a tárgyalat időben megvolt a reális lehetőség, hiszen Magyarország a burgenlandi incidens miatt teljesen szembekerült Ausztriával, s ezzel elvesztette az egyetlen kaput a külvilág felé. A már említett csehszlovák–osztrák lányi egyezménnyel – amelyet Jugoszlávia és Románia nagy örömmel üdvözölt – Benešnek már lényegé-

²⁹⁵ V. Olivová: K historii československo rakouské smlouvy, r. 1921. Československý časopis historický 1964. 2.

ben sikerült Magyarországot gyűrűbe zárni és teljesen elszigetelni, vagyis a változásokat tudomásul venni nem akaró szomszédját térdre kényszeríteni. „A trianoni béke ratifikálása, a kisantant létrejötte, Károly sikertelen vállalkozása meggyőzte a magyarokat arról, hogy alá kell vetniük magukat a mi politikai vonalunknak”²⁹⁶ – állapította meg nagy meglepéssel a csehszlovák külügyminiszter.

A fent leírtakból világosan kiderül, hogy a kisantant tagjai, Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia a trianoni és a neuillyi béke védelmére és a Habsburg-restauráció megakadályozására szövetkeztek.

A kisantant mindegyik tagja óvakodott attól, hogy az őt közvetlenül nem érintő kérdésben bárminemű kötelezettséget vállaljon, ami azt eredményezte, hogy minden tagjának a magyar problémánál nem kevésbé fontos, Romániánál a szovjet-, Jugoszláviánál az olasz-, Csehszlovákiánál a németkérdés megoldatlan maradt. Az ezzel kapcsolatos biztosítékokról ki-ki külön gondoskodott. Csehszlovákia Párizsban, Románia Varsóban, majd a 30-as évek második felétől Berlinben. Jugoszlávia volt a legnehezebb helyzetben, kénytelen volt Olaszország ellen a számára kisebb veszélyt jelentő Magyarországgal, Bulgáriával és Törökországgal, majd a 30-as évek elejétől, de különösen a közepétől Németországgal valamilyen modus vivendit keresni, a kisantantot pedig balkáni politikájának alárendelni, azt mindeneke-lőtt hátvédnek használni. Jugoszlávia figyelmét mindvégig elsősorban a balkáni problémák kötötték le. Románia pedig fordítva, a balkáni kérdéseket igyekezett közép-európai politikájának alárendelni. Ebben változás csak a 30-as évek közepén állt be, amikor a bomlásnak induló kisantantot az időközben megalakult balkáni antanttal próbálta helyettesíteni, és politikájának súlypontját a Balkánra helyezni. Erre az időre esik a tengelyhatalmakhoz való közeledése is.

A fent vázolt helyzet a kisantanton belül az első perctől kezdve a centrifugális erőket erősítette, gyengítette a szövetséget, azon okok egyike volt, amelyek később a tömb bomlását idézték elő. A másik nem kevésbé fontos kérdés, amely ugyanebben az irányban hatott, a kisantant gazdasági problémáinak kérdése volt. Az alábbiakban ezeket, a tömb bomlásában jelentős szerepet játszó gazdasági kérdéseket vizsgáljuk meg.

Gazdasági bázis nélkül

A kisantant megalakulása után tagjai hozzáálltak a békeszerződések által teremtett állapotok konszolidálásához, gazdasági kapcsolataik összehangolásához. „Újjáépíteni, konszolidálni és pacifikálni” – volt a jelszavuk. „A kisantantot nemcsak azért hozták létre, hogy örködjön a békeszerződések felett, biztosítsa azok végrehajtását, s óvja a térséget a politikai, szociális megrázkódtatásoktól, hanem azért is, hogy végérvényesen lefektesse Közép-Európa új rendjének politikai, gazdasági és szociális alapjait”²⁹⁷ – jelentette ki 1922-ben Beneš. Ez már lényegesen szélesebb programot jelentett, mint amiért eredetileg a három állam szövetkezett. Ezt a messzemenő bel- és külpolitikai programot a nyugati hatalmak támogatása ellenére sem tudták megvalósítani. Mindhárom állam komoly politikai és gazdasági problémákkal küszködött. A különböző gazdasági és politikai szinten álló, külön-

²⁹⁶ AMZV. PZ. Budapest 234. Beneš feljegyzése, 1921. szeptember; E. Beneš: Problémy nové Evropy... 205.

²⁹⁷ Uo. 87. 287.

böző népek által lakott területeket, amelyekkel gyarapodtak, nem volt könnyű egységes államalakulattá kovácsolni.

A Csehszlovák Köztársaság Csehország, Szlovákia és Kárpát-Ukrajna egyesítéséből alakult. Területe: 140 000 km². Lakossága: 13 743 460. Népeességének összetételét a következő táblázat mutatja.

Népeesség	Fő	%
cseh, szlovák	8 760 957	64,40
német	3 123 448	22,90
magyar	747 096	5,50
rutén, ukrán, orosz	461 849	3,40
zsidó	180 855	1,30
egyéb, ismeretlen	469 255	2,20
Összesen	13 743 460	100,0 ²⁹⁸

Csehszlovákia gazdasági és belpolitikai helyzete sokban eltér kisantantbeli szövetségesei helyzetétől. Ez egyrészt abból adódott, hogy az új állam egészében a volt Monarchia területén jött létre, tehát teljesen új gazdasági struktúrát kellett létrehozni. Másrészt összehasonlíthatatlanul jobb helyzetben volt, mint akár Románia vagy Jugoszlávia. Ő örökölte ugyanis a Monarchia legértékesebb részét: a Monarchia iparának legnagyobb része ún. Szudéta területen volt, így a birodalom egész iparának 52,3%-át örökölte; a búzatermelésnek kb. a fele azokról a területekről került ki, amelyeket Csehszlovákiához csatoltak.

A pénzkérdés is egyszerűbben jelentkezett. Mind az Ausztriához, mind pedig a Magyarországhoz tartozó területen korona volt a fizetőeszköz. Csehszlovákiában elsőnek hajtották végre a pénzreformot, amelynek egyik célja az volt, hogy a birodalmi gazdasági egységen lazítson, a gazdasági együvé tartozást szüntesse be. Ez az intézkedés már nyilvánvalóvá tette, hogy a csehszlovák politikusok nacionalista gazdaságpolitikát kívánnak folytatni, hogy a korábban tervezett konföderációval szembefordultak. A cseh koronát azonban csak 1923-ban sikerült stabilizálni. Csehszlovákia fent jelzett előnyösebb gazdasági helyzete előnyösebb nemzetközi gazdasági és politikai pozíciókat biztosított számára. A közlekedési hálózat kiépítése viszont számára is nagy gondot okozott. A cseh és morva területek Béccsel, Szlovákiával és Kárpát-Ukrajna pedig Budapesttel volt összekötve. A fenti területek egymással és Prágával való összeköttetése teljesen hiányzott.

Nehézséget okozott az egyes országrészek közötti kulturális szintkülönbség is. A köztársaság nyugati része a cseh volt, az országnak körülbelül a felét kitevő terüle-

²⁹⁸ Lásd erről: Kelet-Európa népei 1880–1930. Adatsorok. História 1981. 4–5. Összeállította: Pótló János. Ezek az adatsorok az 1921-ben tartott népszámlálás alapján készültek. A magyarságra vonatkozó adatok jelentős csökkenést mutatnak az 1910-es népszámlálási adatokhoz viszonyítva. Ennek több oka van: 1. az 1910-es népszámlálás sem tükrözte a tényleges helyzetet. Itt egy ellenkező előjelű tendencia mutatkozott, amely az akkori kisebbségek számarányának csökkenése irányába hatott. (jelentős nem magyar rétegek annak vallották magukat). 2. A számokat befolyásolta az is, hogy 1910-ben a jidist hivatalosan német nyelvnek ismerték el, így 53 942 zsidó németnek, 30 680 pedig magyarnak vallotta magát. 3. A területeknek Csehszlovákiához csatolása után sok magyar hivatalnok emigrált Magyarországra (a csehszlovák hivatalos adatok szerint 56 000, a magyar szervek szerint 106 000.)

ten, gazdasági és szociális összetétele, kulturális fejlettsége közel állt a nyugati fejlett ipari típusú országokhoz. Keleti része, Szlovákia, de még inkább Kárpát-Ukrajna magán viselte Kelet-Európa sajátosságait, túlnyomórészt földművelő terület volt. Az ország lakosságának 34,9%-a iparral, 34,6%-a földműveléssel foglalkozott. Amíg a cseh területek szellemi élete magas fejlettségi fokon állt – a 20. század második felétől kezdve a liberalizmus erős hatása alatt –, addig Szlovákia, de különösen Kárpát-Ukrajna e tekintetben is rendkívül elmaradott volt. Csehszlovákia polgári demokratikus köztársaság, Közép- és Délkelet-Európa egyik leghaladóbb állama volt.

Románia és Jugoszlávia gazdasági és politikai fejlődése több azonos vonást mutatott, hasonló problémákkal küszködött. Mindkét ország területe a háború előttihez viszonyítva jelentősen megnőtt. Az új területek Ausztriától és Magyarországtól, illetve Szovjet-Oroszországtól és Bulgáriától származtak. Mindegyik szerves része volt azon ország gazdasági és pénzügyi életének, amelyhez tartoztak – mely viszont jelentősen eltért a háború előtti Szerbia és Románia gazdasági struktúrájától. A háború előtti királyság gazdasági, pénzügyi rendszerét és adminisztrációját tehát mindkettőjük esetében ki kellett terjeszteni a jelentősen kiszélesedett területre. Nagy-Románia magában foglalta a volt román területet, Besszarábiát, Bukovinát, Erdélyt és Dél-Dobrudzsát. Területe: 295 000 km². (Románia háború előtti területe 137 903 km² volt.) Lakossága: 16 023 355. A népesség megoszlása a következő volt.

Népesség	Fő	%
román	11 545 311	71,90
magyar	1 463 573	9,10
német	713 564	4,50
rutén, ukrán, orosz	674 777	4,20
cigány	133 026	0,80
zsidó	778 094	4,90
bolgár	351 328	2,20
török, tatár	222 375	1,40
lengyel	35 033	0,20
szerb	52 570	0,30
cseh	5 000	0,00
egyéb ismeretlen	48 704	0,30
Összesen	16 023 355	100,00 ²⁹⁹

Agrárállam volt, lakosságának 72,6%-a mezőgazdasággal, 1% iparral foglalkozott. Az agrár termelési források jelentősen megnövekedtek Besszarábia és a Bánát odacsatolásával. Erdély és Bukovina megszerzésével Románia fakitermelő és ásványokban gazdag, ipari bázissal is rendelkező területekhez jutott. (Ipari bázisának több mint a fele, nehézipari potenciáljának több mint 80%-a Erdélyben volt.) Ezek szerepet játszottak abban, hogy Románia háború utáni gazdasági struktúrája

²⁹⁹ Uo. Az adatsor végeredményében eltérés van, mert a táblázat általam közölt összesítése a pontos. Az 1920-as romániai népszámlálási adatai csak Erdély területére terjedtek ki. A fenti adatsorokat a szerző más, különböző időben tartott népszámlálási adatok alapján számolta ki. Az 1910-es népszámlálási adatokhoz viszonyítva itt is jelentős csökkenés következett be, okai hasonlóak, mint Csehszlovákia esetében (lásd a 290. sz. lábjegyzetet).

alapvetően más volt, mint a háború előtt. Exportja már nem kizárólag és nem elsősorban mezőgazdasági termékekből állott. Annak ellenére, hogy Besszarábiával és Bánáttal az agrártermékek forrásai is megnövekedtek.³⁰⁰

Súlyos helyzetben volt Románia költségvetése is. A háború utáni években a kormány kiadásai a bevételt messze túlhaladták. A költségvetés csak 1922-ben került egyensúlyba.

Románia háború előtti gazdaságát ki kellett terjesznie a jelentősen megnagyobbodott területre. A gazdasági és pénzügyi központ Bukarest lett.

A közlekedési problémák sokban akadályozták a román gazdaság fejlődését. Ez vonatkozott mind a vasútra, mind pedig a hajózásra. Az új állam elavult vasúthálózatot örökölt. A régi Románia területe Bukaresttel és a dunai kikötőkkel volt összekötve. Az erdélyi vasutak Budapest és Bécs felé, valamint az adriai kikötőkhöz, a besszarábiai vonal Kijev és Odessza felé tartott. Az újonnan bekapcsolt területek nem voltak összekapcsolva Bukaresttel, de teljesen hiányzott egymással való összeköttetésük is.

Nem kis gondot okozott az egységes pénz megteremtése sem. Románia különböző pénzegységeket örökölt. Az Ausztriától és Magyarországtól odacsatolt területen az osztrák–magyar bankjegy, a korona, Besszarábiában nem kevesebb, mint négy különböző rubel volt forgalomban, a háború előtti Romániában pedig a lej. Az egységes pénz megteremtése hosszú időbe telt. Ezt csak 1920–21-re sikerült fokozatosan megvalósítani.

Románia különböző területeinek kulturális szintje között is jelentős különbség volt, így pl. Erdély és Besszarábia vagy akár Erdély és Bukovina között. Államformája az alkotmányos királyság volt. A királyi diktatúra bevezetésére irányuló törekvések – különösen az 1920-as évek végétől – egyre erőteljesebben jelentkeztek.

Jugoszlávia hasonló helyzetben volt, mint Románia. A háború előtti kis területet jelentősen megnagyobbította. Egy sor probléma azonban itt még bonyolultabb volt. Jugoszlávia Szerbiát, Montenegrót, Hercegovinát, Boszniát, Horvátországot, Szlovéniát és Macedóniát egyesítette. Területe 247 000 km². (Szerbia háború előtti területe 87 300 km² volt.) Lakossága: 12 017 323. Népessége a következőképpen oszlott meg.

Népesség	Fő	%
szerb, horvát	8 946 884	74,40
szlovén	1 024 761	8,50
egyéb szláv	174 466	1,50
magyar	472 409	3,90
német	513 472	4,10
román	229 398	1,90
albán	441 740	3,70
olasz	12 825	0,10
egyéb, ismeretlen	201 368	1,70
Összesen	12 017 323	100,00³⁰¹

³⁰⁰ Ez összefüggött azzal, hogy a nem agrár területeket is el kellett látni. A korábban exportra szánt gabonát most hazai piacra kellett felhasználni.

³⁰¹ Lásd erről Pótv János által összeállított adatokat. Közli: Kelet-Európa népei 1880–1930. História 1981/3–4. A 299 sz. lábjegyzetben tett észrevételek Jugoszláviára is vonatkoznak.

A mezőgazdaság túlsúlya még Romániánál is magasabb volt: a lakosság 76,6%-a foglalkozott mezőgazdasággal, 11%-a iparral. Az ipar főleg azokon a területeken volt, amelyek az Osztrák–Magyar Monarchiához tartoztak. Az egységes pénz megteremtése is nehéz feladatok elé állította a belgrádi kormányt, amely négyféle pénzegységet örökölt: Szerbiában a dínár, az Ausztriához és Magyarországhoz tartozó területen a korona, Montenegróban a perper és a Bulgáriától odacsatolt területen a leva volt a fizetőeszköz.

Bonyolította a helyzetet, hogy a megszállt Szerbiában és Montenegróban kivonták a forgalomból a dínárt és a perpert, helyettük a koronát vezették be. A bolgár csapatok által megszállt területen elterjedt a leva. A kormány kénytelen volt átmeneti megoldást találni, ezért két részre osztotta az országot: a Szávától és a Drávától délkeletre a dínárt, északnyugatra a koronát használták. Ez az állapot 1919-ig tartott, amikor is a korona helyett egységesen a dínárt vezették be. Az infláció hatalmas méreteket öltött. Megállítani csak 1925-ben sikerült.

Az egységes vasúti hálózat kiépítése is rendkívül lassan és nagy erőfeszítések árán sikerült. Jugoszlávia öt vasúti rendszert örökölt (négy szabványméretűt), melyek mindegyike különböző központ felé irányult.

Az új ország bonyolult földtulajdoni rendszerrel találta magát szemben. Magában Szerbiában nem voltak nagybirtokok, a föld – viszonylag kis parcellákban – a parasztság tulajdonában volt. Az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó területeken viszont a nagybirtokok voltak túlsúlyban. Dalmáciában, Boszniában és Hercegovinában megmaradtak a török feudális rendszer maradványai. Ez vonatkozik Macedóniára és más, a balkáni háborúk után Szerbiához került területekre is.

Jugoszlávia hatféle közvetlen adórendszert örökölt, melyek egységesítése rendkívül lassú folyamatnak ígérkezett. Az egységes adózást mindvégig nem tudták megvalósítani. A költségvetés 1923-ig deficitese volt.

Jugoszláviában egy sor kérdés azért is bonyolultabb volt, mint Romániában, mert amíg Nagy-Románia létrejöttében és életében a háború előtti román királyság volt a domináló elem, addig a szerbek egységes, centralista államért szálltak síkra (a háború előtti erős szerb nacionalizmus a háború után tovább erősödött), a horvátok és szlovének viszont területi autonómiát követeltek. Belgráddal való szembenállásuknak ez volt az oka. Amikor egy államban egyesültek, a kérdés az volt, hogy föderációt vagy egységes államot hozzanak-e létre. A szerbek az utóbbit szerették volna megvalósítani, ám a horvát politikusok nyomására kénytelenek voltak bizonyos intézkedéseket hozni a decentralizáció érdekében. 1921. június 28-án alkotmányt fogadtak el, amely szerint Jugoszlávia hármass királyság lett, szerb törvények irányítása mellett. A centralista törekvések – amelyek mind a királyi udvarban, mind pedig a kormányban érezhetőek voltak – továbbra is megmaradtak, és állandó belső feszültséget eredményeztek.

Államformáját tekintve Jugoszlávia is alkotmányos királyság volt. A király egyeduralma főleg az 1920-as években bevezetett királyi diktatúrával erősödött meg. Ez időben a centralista törekvések teljesen felülkerekedtek, ami az állam elnevezésében is kifejezésre jutott: a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság Jugoszlávia lett. Mint látható, a kisantant mindhárom tagja – különösen Jugoszlávia és Románia – rendkívül nehéz körülmények között kezdett funkcionálni. A feladatok, amelyekkel szembetalálták magukat, óriásiak voltak: helyre kellett állítani a háború károkat (a háború különösen Jugoszláviában és Romániában végzett nagy pusztításokat); meg kellett oldani a tőkehiányt, kiegyenlíteni a földbirtokviszonyokat; egyensúlyba hozni az állami költségvetést, amely a háború utáni években minde-

nütt deficités volt; megszervezni a külkereskedelmet. Ha mint egység létezni akartak, sürgősen ki kellett építeni és átszervezni a vasúthálózatot, létrehozni, illetve stabilizálni az egységes pénzt, felszámolni az országon belüli nemzetek közötti ellentéteket, illetve létrehozni a harmonikus együttélés feltételeit. E feladatoknak egy részét sikerült megvalósítani, másokat soha.

Nagy erőfeszítések árán lényegében helyreállították a háborús károkat, megszervezték a közlekedést, létrehozták az egységes pénzt és azt stabilizálták. Nem sikerült megoldani viszont a földproblémát. Romániában pl. a parasztság fele továbbra sem rendelkezett saját földdel. A földreform átmeneti nehézségeket teremtett. Kielezte az országok bel- és külpolitikai helyzetét, minthogy erősen érintette az odacsatolt területek földbirtokosait. Súlyos problémának maradt meg – hitelek beszerzése ellenére – a pénzügy is. (A pénzügy stabilizálása nagymértékben függött a nemzetközi pénzügyi helyzettől.) A nyugat-európai államoktól felvett hitelek visszafizetése nagy gondot okozott. Csehszlovákia volt az egyetlen állam, amely nem kért fizetési halasztást. Megoldatlan maradt továbbá a nemzetiségi kérdés, amely ismét csak a centrifugális erőket erősítette. A nemzetiségek elvben azonos jogokkal rendelkeztek a gyakorlatban azonban nem. Még ott sem volt ez úgy, ahol egyenrangú testvérnemzetek egyesítéséről volt szó, mint Csehszlovákiában és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban. Mindkét esetben volt egy uralkodó nemzet: az előbbinél a cseh, az utóbbinál a szerb. Ez tükröződött az állam gazdasági, politikai és kulturális fejlődésében is. Az egyenlő jogok tehát papíron maradtak. Még inkább így volt ez a kisebbségi sorban lévőkkel. A kisebbségek védelméről szóló egyezmények biztosítottak ugyan számukra jogokat, ezek azonban nagyrészt szintén papíron maradtak. Az erre vonatkozó szerződések ugyanis nem tartalmaztak szankciókat a megsértőkkel szemben, ami a jog érvényének feltétele. A nemzetiségi kérdés megoldatlan volta fokozta az új államokban a belső és külső ellentéteket, s egyik fontos forrása lett a szomszéd államok irredentizmusának is. Így az új Duna-medence nem szabadult meg a politikai nacionalizmustól, amely bizonyos értelemben a háború után még csak fokozódott.

A dunai államokkal, így az egymással való gazdasági kooperációt sem sikerült megszervezniük. Ebben a vonatkozásban is görcsösen ragaszkodtak a határokhoz, amelyek gazdaságilag összefüggő területeken haladnak át. A felállított határok egyben gazdasági határok is lettek, amelyeken belül minden állam úgy kezdett működni, mintha külön gazdasági egységet képezne. A Duna-medence valamennyi állama – a legyőzöttek és legyőzők egyaránt – viselték ennek súlyos következményeit. Aligha van másik földrész, ahol a természet oly szoros összefüggésbe hozta a szomszéd államokat, mint a Duna-medencében. S alig van olyan hely, ahol a lehetőségeket az együttműködésre oly könnyelműen elhanyagolták volna. A regionális uniót, az együttműködést összeférhetetlennek tartották nemzeti szuverenitásukkal. Egyikük sem ismerte fel, hogy érdekeiket legjobban egy dunai gazdasági tömb képviselné, hogy ez lenne számukra az egyetlen kiút. Egység vagy nacionalizmus volt tehát az alternatíva, s a kisantanttagok az utóbbit választották. Ez az alternatíva három lehetőséget tartalmazott: 1. Egységes gazdasági terület létrehozása; 2. kölcsönös előnyökön alapuló szorosabb gazdasági kapcsolatok kiépítése egymással és a többi állammal; 3. az önálló, elszigetelt gazdasági egységek fenntartása, a gazdaság önellátóvá tétele. S ezt a harmadik utat részesítették előnyben. A hitelfelvételek kapcsán sem az volt a kérdés, hogy szükséges-e a külföldi tőke vagy sem. Hiszen a tőkehiány mindhárom államban – de különösen Romániában és Jugoszláviában – oly nyilvánvaló volt, hogy nem képezhette vita tárgyát. Nézeteltérés a külön-

böző csoportok között abban volt, hogy milyen mértékben, milyen feltételek mellett és milyen időtartamra szabad a hitelt igénybe venni.³⁰² Akik az egész problémát politikai kérdésként kezelték, azok a külföldi tőkének a minimumra való csökkentése mellett voltak. „Inkább lassabban, de lehetőleg saját erőből” – volt a jelszó Romániában, egészében felülkerekedett. S noha kisebb mértékben, de ugyanez érvényesült a másik két kisantantállamban is.

A húszas évek utolsó éveiben – mint látni fogjuk – valamennyien rájöttek arra, hogy rossz utat választottak, amikor elzárkóztak a szorosabb nemzetközi gazdasági együttműködéstől, és amikor egymással szemben is az elzárkózás politikáját követték.

A politikai és katonai szövetségre lépő három állam gazdaságilag tehát nem tudott együttműködni. Fent ismertetett gazdasági struktúrájuk azt eredményezte, hogy a kisantantnak nem volt meg a gazdasági bázisa. Ez volt egyik legnagyobb gyengéje. Nyilvánvaló volt, hogy a tömb jövője sokban azon fog múlni, hogy sikerül-e a három állam gazdaságát összehangolni, a felett ipari-agrár és két elmaradott agrárállam közötti munkamegosztást és a széles alapokon nyugvó kooperációt megvalósítani.

Az Osztrák–Magyar Monarchia gazdasági struktúrájának szétesése rendkívül nehéz helyzetet teremtett a kisantantba tömörülő államok számára. Csehszlovákia, amely a birodalom ipari potenciáljának 3/4 részét örökölte, meg lett fosztva a korábbi felvevő piacoktól. Bár a kisantanton belül privilegizált helyzetben volt, és ennek révén sok előnyhöz jutott,³⁰³ gazdasági struktúrája akadályozta a kisantantbeli szövetségeseivel való kereskedelmi kapcsolatok kiépítését. Ipari-agrár államról lévén szó, iparcikkeit exportálni kívánta az elmaradottabb Jugoszláviába és Romániába, anélkül, hogy azok agrártermékei számára piacot biztosított volna. Az agrár protekcionizmus, amelyet a csehszlovák kormány az Agrárpárt nyomására alkalmazott, fő akadálya volt a kisantanton belüli külkereskedelmi kapcsolatok kiépítésének. A szövetségeseknek ugyanis komoly gondot okozott agrártermékeik elhelyezése. Így érthető, hogy iparcikkeiket azokból az országokból igyekeztek importálni, amelyek felvevő piacot biztosítottak agrártermékeik számára: Angliából és Németországból. Ezzel egy időben teljes erővel nekiláttak az iparosításnak. A jugoszláv ipar új eredetű volt. Az ipari felszerelés 40%-a a háború előtti időben, 60%-a pedig a fegyverszünet utáni években jött létre.³⁰⁴

A húszas évek végéig az volt a jellemző, hogy mindhárom állam mindent akart gyártani és eladni. Az ipart és a mezőgazdaságot aránytalanul felduzzasztották. Ennek erőltetése pedig nagyfokú elszegényedéshez vezetett, különösen a gazdaságilag jobban elmaradt két országban, Jugoszláviában és Romániában.

Nagy ütemű iparosítás folyt Romániában is. Bukarest legfőbb gondja – gazdasági téren – a hazai ipari fejlődést elősegíteni. A nehézségek ellenére, amelyek a pénzügyi források hiányából adódtak, gazdaságát határozottan ebbe az irányba vitte. Legfontosabb törekvés az volt, hogy a hazai elemet megszilárdítsák, a külföldit

³⁰² „Politikánk nem zárja ki a külföldi tőke részvételét gazdasági életünkben, mert tudatában vagyunk annak, hogy gazdag természeti kincsekkel rendelkező országunk nem tudja azokat saját eszközökkel kiaknázni. Ugyanakkor a külföldi tőke beáramlása nem lehet számunkra közömbös” – jelentette ki Duca volt külügyminiszter. *L’Economiste Roumain* 1927. június 1.

³⁰³ A tömb katonai fontosságát hangsúlyozva fegyvereket szállított mindkét államba, ami óriási üzletet jelentett a Škodának.

³⁰⁴ Statement submitted to the International. Economic Conference by the Serb-Croat-Slovene members.

visszaszorítsák. Külföldieknek is adtak részvényeket, a többség azonban a románok kezében kellett, hogy legyen. A román iparosítás jellegzetessége, hogy a kormány akciójának segítségével folyt. A külföldi tőke beáramlását és az iparcikkek behozatalát gazdasági törvényhozással akadályozták. Románia folytatta háború előtti protekcionista politikáját. A dunai államok között itt volt a legerősebb a védővámrendszer. Ezt kisantantbeli szövetségeseivel szemben is alkalmazta.³⁰⁵ A kisantant-államok eme politikája, amely egymással szemben is védte a hazai termékeket, azt eredményezte, hogy a három állam közötti kereskedelmi kapcsolatot a szövetség megalakulása után is rendkívül jelentéktelenek voltak. 1923-ban a csehszlovák exportból Jugoszláviába 4,3 Romániába 3,2% irányult, míg Németországra és Ausztriára több mint 50% esett. Csehszlovákia importjának mindössze 2,7%-át fedezte Jugoszláviából, Románia részesedése pedig még ennél is rosszabb volt. A román exportnak mindössze 2,5%-a irányult Jugoszláviába, a jugoszlávnak pedig 0,3%-a Romániába. Kereskedelmi kapcsolataikat a későbbi évek folyamán sem tudták jelentősen javítani. Erről tanúskodnak az alábbi adatok. Csehszlovákia összereskedelméből %-ban Jugoszláviára 1924-ben 3,80, Romániára 3,85% esett. Csehszlovákia előnytelen gazdaságpolitikájával nemcsak azt érte el, hogy az egymás közti kereskedelmi forgalom csökkenő tendenciát mutatott, hanem a fejlett nyugat-európai árucikkek konkurenciáját nem bírva, esett részvételük a világkereskedelemben is. A kisantantállamok terve, hogy a világpiacon elfoglalják a Monarchia helyét, hiú ábránd maradt. Gazdasági struktúrájuk és gazdaságpolitikájuk – az egymással szemben is alkalmazott nagyfokú gazdasági nacionalizmus – nem segítette elő közeledésüket, a szövetség megerősítését, hanem éppen ellenkezőleg, a széthullást siettetette. Beneš ezt a folyamatot kívánta megállítani, amikor a 20-as évek végén a napirendre tűzte a gazdasági kisantant megalakítását. E törekvése – mint látni fogjuk – azonban kudarcba fulladt.

Mindhárom állam pénzügyi helyzete katasztrofális volt. Ennek ellenére kezdetben autarchikus nacionalista elképzeléseiket, „saját erőből” jelszót akarták itt is alkalmazni. E törekvések azonban ellentétbe kerültek önellátásra berendezkedni akaró politikájukkal, hiszen ehhez hatalmas beruházások, illetve hatalmas összegek kellettek, amivel nem rendelkeztek. Saját erőforrásaik nem voltak elegendők ezek előteremtésére. Ezért valamennyien kénytelenek voltak kölcsönökért folyamodni. A 30-as évek elejéig Románia 372,8 millió, Jugoszlávia 173,9, Csehszlovákia 114,2 millió dollár értékű kölcsönt vett fel.³⁰⁶ A kölcsönök megszerzése nem ment zökkenőmentesen. Hosszú kilincselések előzték meg őket, egyrészt azért, mert a nyugati hatalmaknak is pénzügyi nehézségeik voltak, másrészt mert a kölcsönök megadását általában valamennyien politikai engedményekhez kötötték.

Nem sikerült áthidalni a kisantantállamok különböző államformájából adódó feszültséget sem. Csehszlovákia polgári demokratikus köztársaság volt, ahol Maysaryk és Beneš a cseh liberalizmus hagyományait a polgári demokratikus szellemben fejlesztette tovább. Romániában és Jugoszláviában monarchikus államberendezésű jobboldali rendszer volt, ahol a király abszolutista törekvései a 20-as

³⁰⁵ 1921-ben felmondta a régi egyezményeket és konvenciókat. 1927-ig következetesen visszatartotta a tárgyalásokat a vámegegyezmények megkötésére.

³⁰⁶ Ennél sokkal nagyobb összegre lett volna szükségük, amit azonban erőfeszítéseik ellenére nem sikerült beszerezniük. Lásd erről *Berend T. Iván – Ránki György: Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században.* Budapest 1969.

évek végén mind Romániában, mind Jugoszláviában a királyi diktatúra bevezetéséhez vezettek.

A kisantantállamok további közös feladata volt – Beneš szavaival élve – őrködni a forradalom, az 1918-as vívmányok felett, megóvni Közép- és Délkelet-Európát a szociális és politikai megrázkódtatásoktól, vagyis megakadályozni a forradalom továbbfejlődését, stabilizálni a kapitalista rendet. Ezek a feladatok, noha nem voltak rögzítve a kisantantszerződésekben, fontos együttműködési területet képeztek. Ebben a vonatkozásban a szövetség kétségtelenül teljesítette is misszióját. Közép-Európa új politikai és gazdasági alapjait azonban nem tudta lerakni. Hozzájárult ugyan a Duna-medence átmeneti konszolidációjához és egy viszonylagos nyugalom megteremtéséhez, ez a nyugalom azonban nem lehetett tartós.

Az 1920–21-ben megalakult politikai és katonai tömb hatása kétirányú volt. Egyfelől közelebb hozta egymáshoz a győztes kis államokat, csökkentette – ha nem is számolta fel – a köztük fennálló ellentéteket, másfelől viszont elmélyítette a térségben a szakadékok győzők és legyőzöttek között, s fokozta közöttük az ellenségeskedést. A felszínen meglévő nyugalom alatt feszültek az ellentétek, amelyek hatalmas erővel törtek fel, amikor a nemzetközi erőviszonyok megváltoztak.

A kisantant létrejöttével a Duna-konföderáció vagy kisantant alternatíva lényegében eldőlt az utóbbi javára. A Beneš-féle törekvések győzedelmeskedtek a Paléologue-féle elképzelések felett. Ez utóbbiak, noha bizonyos lehetőségeket hordoztak magukban, alulmaradtak, mert jelentős helyi és nemzetközi tényezők az előbbieket megvalósulását, a kisantant megszületését segítették elő. A két szemben álló koncepcióból az győzött, amely a Duna-medence jövőjét a békeszerződések következetes betartásával kívánta biztosítani az abban érdekelt államok politikai és katonai szövetségének létrehozásával.

Az európai nagyhatalmak a húszas évek első felében

Franciaország

Miként a korábbi fejezetekben láttuk, Franciaország ellenezte a kisantant létrejöttét, mert akadályozta a tervezett dunai konföderáció létrehozását. 1920 őszén Philippe Barthelot, a Quai d'Orsay új külügyi főtitkára azonban véget vetett e politikai vonalnak, s Clemenceau elképzeléseinek megfelelően az időközben megalakult szövetségre kezdett orientálódni. Ez a két fél közti feszültségek csökkenéséhez vezetett, de nem teljes megszűnésükhöz, mert Aristide Briand – aki 1921-ben került a hatalomra – továbbra is egy dunai konföderáció létrehozásán fáradozott, ennek érdekében titokban a Habsburg-restaurációt támogatta. Csak 1922-től – Briand távozása után – állt be jelentős javulás Franciaország és a kisantant kapcsolataiban. A viszony azonban ezt követően sem volt felhőtlen, miként ezt a szakirodalom is hangsúlyozza. Franciaországot ugyanis dunai politikájában – így a kisantanttal kapcsolatban is – sok kudarc érte (még a húszas években is), sok elképzelését egyáltalán nem vagy csak nagyon nehezen tudta megvalósítani. Ennek elsősorban gazdasági (a francia-kisantant kapcsolatoknak nem volt meg a gazdasági bázisuk) és földrajzi okai voltak, melyek ugyanakkor megkönnyítették a francia dunai politikával szemben álló Anglia, Olaszország és a harmincas években Németország törekvéseit. A kisantant tagjai e nagyhatalmak között lavíroztak, s ez jelentősen befolyásolta állásfoglalásukat a Franciaország által felajánlott szerződésekkel kapcsolatban is. Mint látni fogjuk, mindhárom állam igyekezett kitérni e szerződések megkötése elől, s Franciaországnak hosszú évekig tartó diplomáciai küzdelemre volt szüksége ahhoz, hogy a kisantant tagjait egyezményekkel magához láncolja.

Az 1920-as évek első felében az európai nagyhatalmak közötti ellentétek tovább mélyültek. Az 1921–1922-es brit–francia tárgyalások nyilvánvalóvá tették, hogy Nagy-Britannia nem kíván kötelezettséget vállalni a kelet-európai status quo biztosítására. Ez a kisantant szerepét már objektíve is megnövelte. 1921-től kezdve Franciaország erőfeszítéseket tett a keleti szövetségi rendszer kiépítésére. Tervét azonban csak Lengyelországgal kapcsolatban sikerült megvalósítania. Az 1921-ben megkötött egyezmény, amely Franciaország és Lengyelország status quóját védte Németországgal szemben, a francia keleti szövetségi politika alappillére volt. Bismarck híres mondása, hogy egy független Lengyelország Németország számára egyenlő a francia hadsereg jelenlétével a Visztulán, ebben a helyzetben kapta meg igazi jelentését. Csehszlovákiával, amely stratégiai szempontból nem kevésbé fontos volt, hosszú ideig nem sikerült hasonló egyezményt kötni. De a francia–román és a francia–jugoszláv szerződés megkötése még ennél is nehezebb feladatnak bizonyult, s csak a húszas évek második felében került sor rájuk.

A párizsi Külügyi Levéltárban található dokumentumok jelentősen módosítják a francia keleti politikára vonatkozó eddigi ismereteinket. Betekintést engednek ab-

ba a hosszú, évekig húzódó diplomáciai küzdelemben, amely Franciaország és a kisantantállamok között az egyezmények megkötése körül folyt.

A francia politikai és katonai vezetés már a húszas évek legelején fontosnak tartotta, hogy a kisantant mindhárom államával szinkronba hozza külpolitikai törekvéseit. Elképzelésük az volt, hogy előbb Csehszlovákiával, majd röviddel utána Romániával és Jugoszláviával kötnek politikai és katonai egyezményt, vagyis a „Franciaország és Csehszlovákia között – késedelem nélkül – megkötött egyezmény után a kisantantállamokat utólag ösztönzik majd a csatlakozásra” („un accord établi sans retard entre le France et Tchecoslovaquie, les Etats de la Petite Entente seraient ultérieurement invités à adhérer”) – írta Foch Mittelhausernek.¹ Franciaország keleti politikája szempontjából e szerződések rendkívül fontosak voltak. Csehszlovákia pedig – földrajzi adottságai miatt – e politika legfontosabb láncszeme volt. Masaryk és Beneš nem utolsósorban ennek köszönhették azt a megkülönböztetett figyelmet és támogatást, amelyet Párizsban kaptak a háború végén és a békekonferencia alatt.

De míg Masaryk és Beneš a csehszlovák határok kialakításánál maximálisan igyekeztek kihasználni Franciaország félelmét Németországtól, a franciák által felajánlott politikai és katonai egyezmény megkötésének kérdésében rendkívül óvatosak voltak, annak aláírását évekig halasztgatták. Foch tábornok, aki már 1921-ben Prágába látogatott, hogy a szerződést részleteiben megvitassák, csakhamar meggyőződött arról, hogy tárgyaló partnereinek elképzelései nem teljesen egyeznek az övéivel. Beneš Foch ajánlata egyenesen meglepte, ő ugyanis – miként mondotta – a helyzetet még nem tartotta érettnak e lépésre.² Masaryk és Beneš tartózkodó magatartásának, kitérésének a szerződés megkötése elől gazdasági és politikai okai voltak. A csehszlovák köztársaság ugyanis a húszas évek elején szoros gazdasági kapcsolatba került a weimari Németországgal, mely legnagyobb kereskedelmi partnere lett. Emellett politikai kapcsolataik is kielégítőek voltak. A franciák által felajánlott, Németország ellen irányuló politikai és katonai szerződéssel pedig mindezeket veszélyeztették volna, okot szolgáltatva egyúttal arra is, hogy Németország Csehszlovákia ellenségéhez közeledjék. (Potenciális szövetségeseként kezdettől fogva Magyarország jött számításba.) Masarykéék tartottak továbbá a baloldaltól is, mindenekelőtt a komoly befolyással rendelkező Csehszlovák Szociáldemokrata Párt reakciójától, amelynek szoros kapcsolatai voltak Németországgal, és nem volt közömbös számukra a nemzetközi szociáldemokrata mozgalom, s általában a demokratikus erők várható negatív reakciója sem.

A belpolitikai okokon kívül komoly visszatartó erőt jelentett Nagy-Britannia is. A csehszlovák államférfiak mindenáron el akarták kerülni azt a helyzetet, hogy válsztaniok kelljen Franciaország és Anglia között, mely utóbbira gazdaságilag rá voltak utalva. Csehszlovákiának – mint láttuk – kölcsönökre volt szüksége, ezeket pedig mindenekelőtt Angliában tudta beszerezni. De politikai megfontolásból sem kívántak szembekerülni Angliával, hisz a közhiedelemmel ellentétben London szava meghatározó volt Közép- és Délkelet-európai politikai kérdéseinek eldöntésében. (Így például: a francia–magyar közeledésben, a két királypucásban, valamint az osztrák és magyar rekonstrukciós kölcsönök kérdésében is.)

¹ AD. Europe 1918–29. T. vol. 41. f. 28–30. Foch levele Mittelhausernek (keltezés nélkül).

² Uo.

A csehszlovák kormány nem akarta elrontani Olaszországgal való jó kapcsolatait sem, mellyel a tárgyalt időben egy sor fontos kérdésben – így mindenekelőtt a Habsburg-kérdésben – együtt tudott működni vele, és együtt is működött. Joggal tartottak tőle, hogy egy francia–csehszlovák egyezmény ennek véget vetne.

Ráadásul pedig fenntartásaik voltak a tervezett francia egyezménnyel szemben azért is, mert fennállt annak a veszélye, hogy Lengyelország miatt – amely része volt a francia biztonsági politikának – katonai konfliktusba kerülnek Szovjet-Oroszországgal. Beneš fontosnak tartotta ugyan a szovjet hatalom gyengítését (ezért helyezkedett szembe Lloyd George-dzal a Szovjetunió elismerésében), az orosz nép elleni harctól azonban távol kívánta magát tartani.

Az oly sok kockázattal járó francia egyezmény ugyanakkor semmilyen garanciát nem nyújtott volna Magyarországgal szemben. A garanciák kizárólag Németországra vonatkoztak volna, „ahol – mint mondták – senki nem veszélyeztette a határokat”, mert a német kormány elfogadta Csehország történelmi határait, és az ott élő németiség miatt sem volt szándékában átlépni őket. Magyarországon viszont, Kárpát-Ukrajna és Szlovákia visszacsatolásán munkálkodtak. A magyar–csehszlovák határ garantálására való törekvés szerepet játszhatott abban, hogy a Csehszlovákiának Magyarországgal kapcsolatos problémáját figyelmen kívül hagyó francia egyezménytervezetet elégtelennek tartották. Magyarországtól való félelmüket azonban messzemenően felnagyították, hiszen a kisantant megalakulása után a csehszlovák–magyar határt a közel 43 milliós tömb biztosította a 9 milliós Magyarországgal szemben. Nem is szólva arról, hogy Bethlen a trianoni béke ratifikálása után, a Millerand-féle levélre hivatkozva kis határrevízióért harcolt, a brucki tárgyalások után már ezért sem. Az irredenta csoportok revíziós követeléseire maga is fellépett. Vagyis igazából másról volt szó. Nevezetesen arról, hogy Prágában a magyarkérdésre hivatkozva akarták elodáztatni – lehetőleg hosszú időre – a francia–csehszlovák egyezmény megkötését. Biztosak voltak ugyanis benne, hogy a csehszlovák–magyar határt Franciaország soha nem fogja garantálni. Beneš tehát, ki akarván térni az egyezmény megkötése elől, kitarított amellett, hogy annak nemcsak a német–francia és a német–csehszlovák, hanem a magyar–csehszlovák határt is biztosítani kell.

A francia politikai és katonai körök igyekeztek meggyőzni a csehszlovák kormányt arról, hogy kérése irreális, teljesíthetetlen, hisz „nehéz elképzelni olyan esetet, hogy Magyarország megtámadja Franciaországot”. Az erre vonatkozó klauzula viszont reciprocitásból kell, hogy kiinduljon.³ A csehszlovák kormány azonban egyáltalán nem tartotta kizártnak a magyar–francia háborút, mert – miként ez a Quai d'Orsay-nak átadott egyik feljegyzésből kiderült – „Magyarországnak egy esetleges Anschluss következtében közös határa lesz Németországgal. A két legyőzött állam a versailles-i Európa ellen együttes háborút fog viselni.”⁴

Mindkét fél kitarított tehát álláspontja mellett. Foch hazatérte után így az egyezményre vonatkozó terv a háttérbe szorult. Csak két évvel később, 1923-ban tűzték ismét napirendre. A kezdeményező fél ezúttal is a francia kormány volt. Az időközben lezajló események azonban kedvezőbb légkört teremtettek a terv realizálásához. A Ruhr konfliktus érthető módon nagy hatással volt a csehszlovák kormányra. De elhidegülés következett be az angol–csehszlovák viszonyban is. Beneš

³ AD. Europe 1918–29. T. vol. 41. f. 75. A francia külügyminisztérium feljegyzése (keltezés nélkül).

⁴ AD. Europe 1918–29. T. vol. 41. f. 73–76. Észrevételek a francia–csehszlovák barátsági egyezménytervezethez (keltezés nélkül).

šek rendkívüli módon nehezteltek a brit kormányra, hogy kiállt Németország és Magyarország mellett (a Ruhr-konfliktusban a német, a rekonstrukciós kölcsön ügyében a magyar álláspontot támogatta), Csehszlovákiától viszont politikai elképzeléseinek megvalósítása érdekében megtagadta a kért pénzügyi támogatást.

Ebben a helyzetben a francia kormány ismét időszerűnek tartotta, hogy visszaterjen korábbi javaslatára. A Quai d'Orsay-n számtalan egyezménytervezet található. Átaluk rekonstruálható az a diplomáciai küzdelem, amely a tárgyaló felek között egy-egy mondatért, egy-egy szóért folyt, nyomom követhető a végül is aláírt szerződés megszületésének folyamata. Az egyezmény kölcsönösen kompromisszumok eredménye volt. Mindkét fél – de mindenekelőtt Franciaország – engedett eredeti elképzeléseiből. Az alapvető ellentét abból adódott, hogy amíg a csehszlovák kormány egy általánosságokban mozgó, időhatárok nélküli, s kizárólag politikai egyezményt kívánt, amely Magyarországra is vonatkozik, addig a francia kormány erősen körülhatárolt, konkrét katonai együttműködésre is kiterjedő, s Magyarorszásszszsgra csak indirekt módon vonatkoztató szerződést akart. Lehetőleg olyat, amely Magyarországot név szerint meg sem említi. Ennek ellenére az 1923 nyarán készült francia egyezménytervezetben Magyarországról még külön paragrafus található.

Az egyezménytervezet harmadik pontja rögzítette: „Dans le cas d'une agression non provoquée de la Hongrie contre la Tchéco-Slovaquie la France s'engage à prêter assistance à la Tchéco-Slovaquie et à se concerter avec elle à cet effet.”⁵ (Magyarországnak Csehszlovákia elleni nem provokált támadása esetén Franciaország kötelezi magát arra, hogy segítséget nyújt Csehszlovákiának, és kölcsönösen egyeztetik álláspontjukat.) E fogalmazásból nem derül ki, milyen jellegű segítségről lenne szó. Feltehetően csak fegyverek és hadianyag szállításáról, valamint tanácsadók küldéséről, amire a franciák kezdettől fogva hajlandók voltak. A tervezet második pontja, amely Németországra vonatkozott, már világosabban fogalmazott. Egyrészt a *kölcsönös segítségnyújtásra* kötelezte a feleket – „prêter mutuellement assistance” –, másrészt hangsúlyozta *területeik kölcsönös védelmét* („la défense de leur territoire”).⁶ Az egyezménytervezet negyedik paragrafusa szükségesnek tartja, hogy a két ország katonai szakértői – a vezérkarok – megállapodjanak az egyezmény második és harmadik pontjának végrehajtásáról, vagyis a Németország és Magyarország elleni konkrét együttműködésről.

Az egyezménytervezettel, Magyarországnak abban való szereplésével Párizsban sokan – különösen a katonai vezetők – nem értettek egyet. Foch tábornok is erőteljesen támadta. Szerinte a szerződés csak Németországra vonatkozhat, Magyarországra csak indirekt módon (a második paragrafus értelmezését őrá is lehet majd alkalmazni). Név szerint azonban nem szabad megemlíteni. Egy esetleges csehszlovák–magyar háborúban pedig Franciaország csak fegyverrel, hadianyaggal és tanácsadókkal támogathatja Csehszlovákiát. Álláspontját azzal indokolta, hogy a 6 milliós Magyarország – írja Poincaréhoz – a 60 milliós Németországhoz viszonyítva nem komoly ellenség, következésképpen másodrangú célpont. Csehszlovákiának pedig az az érdeke, hogy Németország ellen koncentrálja erejét, mert ha egy német–magyar közös háború esetén le is veri a magyarokat, de Németország győz, nem menekül meg a német megszállástól. Ha viszont Németországot verik le, Csehszlovákiának Magyarország viszonylatában könnyű lesz

⁵ AD. Europe 1918–29. T. vol. 41. f. 60. A francia–csehszlovák egyezménytervezet (keltezés nélkül).

⁶ Uo.

visszaállítani a korábbi állapotokat. Csehszlovákiának, akárcsak Franciaországnak, Lengyelországnak és Belgiumnak, a fő ellensége Németország, őellene kell összpontosítania erejét; a Magyarország elleni óvintézkedéseket pedig bízza kisantantbeli szövetségeseire, Romániára és Jugoszláviára. Franciaország szempontjából azért is előnyösebb, ha a szerződésben Magyarország nem fog szerepelni *expressis verbis*, mert ez azt jelentené, hogy indirekt módon belépett a kisantantba.⁷ Foch álláspontját végül elfogadta Poincaré is.

A Quai d'Orsay az egyezménytervezetet júniusban küldte el Prágába. A csehszlovák kormány észrevételeit azonban hiába várták. Beneš – arra hivatkozva, hogy a tervezetet alapjaiban át kell dolgozni –, nem sietett a válaszadással. 1923 októberében Masarykkal együtt Párizsba látogatott, ahol Millerand-nal és Poincaréval részleteiben megvitatták a kérdést. Mindannyian olyan egyezményt kívántak, amely a lehető legjobban szolgálja a két állam biztonságát. Masaryk az Elysée-palotában mondott – akkoriban nagy feltűnést keltő – beszédében hangsúlyozta: „Csehszlovákia jóban és rosszban együtt kíván haladni Franciaországgal”.⁸ Noha ez, a sajtó által sokat idézett mondat már sok mindent sejtetni engedett, még mindig nem lehetett tudni, valójában milyen egyezményről van szó. Ezt tulajdonképpen még a szerződő felek sem tudták. Nem tudták, mert az elképzelések még az alapkérdéseket illetően is – hogy ti. ki vagy kik ellen lépnek szövetségre, milyen módon kívánják biztosítani szuverenitásukat, kötnek-e katonai egyezményt is – ellentétesek voltak, főként ez utóbbiban. Ebben ugyanis a csehszlovák fél – a jelek szerint – nem akart engedni. Az álláspontok tehát lényegesen közelebb kerültek, mert a csehszlovák kormány lemondott a Magyarországra vonatkozó eredeti követeléséről, de teljes nézetazonosságról korántsem volt szó. Beneš Németország helyzetére, valamint a csehszlovák közvéleményre hivatkozva tartotta időszerűtlennek katonai konvenciók kötését.⁹ Megígérte viszont, hogy hazatérése után írásban választ a júniusi francia javaslatra, s Masarykkal való tanácskozása után egyezménytervezetet küld Párizsba, amelyet decemberi párizsi tartózkodása alatt majd megvitatnak. Több jelzésünk van arról, hogy Beneš az erősen ingadozó és a katonai szövetségeket általában elítélő, pacifizmusáról ismert Masarykot a katonai kötelezettségek vállalására próbálta rávenni. A Quai d'Orsay-n azzal dicsekedett, hogy Masaryk az Elysée-palotában tett – előbb idézett – kijelentését is az ő hatására tette.¹⁰ A csehszlovák köztársasági elnök ingadozására egyébként jellemző, hogy röviddel utána Londonban, az angol király által az ő tiszteletére rendezett ebéden arra a kérdésre, hogy mi igaz abból a hírből, miszerint Csehszlovákia katonai egyezményt kötött Franciaországgal, így felelt: „...telle convention n'aitait pas signée et ne le serait jamais.”¹¹ (Ilyen konvenciót nem írtak alá és soha nem is fognak aláírni.)

1923. november 28-án Beneš közölte Couget prágai francia követtel, hogy dolgozik az új egyezménytervezeten, amely nem olyan szűkszavú, mint az előző, barátságosabb hangvételű is, s áttekinti a francia–csehszlovák kapcsolatokat. Vagyis a

⁷AD. Europe 1918–29. T. vol. 41. f. 28–30. Foch levele Mittelhausernek (keltezés nélkül).

⁸AD. Europe 1918–29. T. vol. 41. f. 41–42. Feljegyzés Beneš látogatásáról Perettinél, 1923. október 18.

⁹Uo.

¹⁰Uo.

¹¹AD. Europe 1918–29. T. vol. 41. f. 60. Saint-Aulaire jelentése Poincarénak, 1923. november 21.; Poincaré levele Foch-nak, 1923. november 27.

franciák konkrét, szabatos szövegezése helyett általánosságokban mozgó, semmitmondó szövegezést javasolt.¹²

1923 novemberében a csehszlovák külügyminiszter ismét Párizsban tárgyalt, s ez alkalommal közölte írásban és szóban álláspontját a júniusi francia egyezménytervezetről. A csehszlovák tervezet alapjaiban eltért a franciától. A legjelentősebb változás a katonai szövetség kérdésében mutatkozott: a szöveg még csak nem is utalt a katonai együttműködésre (a francia tervezetben egy külön paragrafus volt erről). Magyarország név szerint nem volt megemlítve benne (ebben engedtek a franciáknak; szóban azonban Beneš hangsúlyozta, hogy ettől függetlenül, a Magyarország elleni óvintézkedésekről gondoskodni kell). Nagyobb hangsúlyt kapott viszont az Anschluss elleni intézkedés, ami a francia törekvésekkel vágott egybe. Teljesen új volt a Habsburg-kérdésre vonatkozó paragrafus is. A francia tervezet csak a Hohenzollern-házzal kapcsolatban intézkedett, kötelezővé téve a szerződő felek együttműködését a restaurációs veszély elhárításában. A csehszlovák tervezet szerint a szerződő felek a Habsburg-kérdésben a Nagyköveti Konferencia 1920. februári és 1921. április 1-jei döntéséhez, valamint a magyar kormány 1921. november 10-i deklarációjában rögzített politikájához tartják magukat. Szükség esetén – ha az egyik fél ezt kéri – egyeztetik álláspontjukat. A Hohenzollern- és a Habsburg-házzal kapcsolatos kötelezettségek vállalásában még így is jelentős eltérés volt, hisz az előbbi esetben együttműködésről, az utóbbiban csak konzultációról volt szó. Különbözött a két tervezet abban is, hogy míg a francia csupán általánosságban utalt arra, hogy a jelen egyezmény nincs ellentétben a szerződő felek más, korábbi egyezményeivel, a csehszlovák fontosnak tartotta azok név szerinti felsorolását (ami mindenekelőtt Olaszország miatt volt fontos).

A végleges, aláírásra kerülő szöveget Beneš 1923. decemberi párizsi tartózkodása alatt készítették el. A francia kormánykörök messzemenően figyelembe vették Masaryk és Beneš kívánságait. Hogy csak a legfontosabbakat említsük: kimaradt a vezérkarok együttműködésére vonatkozó bekezdés (az egyezmény politikai egyezmény lett), külön paragrafus foglalkozott a Habsburg-kérdéssel, bekerült viszont az Olaszországra, valamint az Ausztriára, Jugoszláviára és Romániára vonatkozó kitétel.¹³

Az egyezmény elkészítése során mindkét fél számára nagy gondot jelentett Lengyelország. Csehszlovákia – mint láttuk – attól tartott, hogy a Franciaországgal szerződéses viszonyban levő Lengyelország miatt háborúba keveredhet Szovjet-Oroszországgal. A két fél tárgyalásait Varsóban is nagy figyelemmel kísérték, s noha a tervezett egyezmény Lengyelország biztonságát is szolgálta volna, mégsem üdvözölték örömmel. Csehszlovákia miatt nem szívesen kerültek volna háborúba Németországgal. Aggasztotta őket Csehszlovákiának a franciák általi felfegyverzése is, hiszen ezek a fegyverek bármikor Lengyelország ellen is fordíthatók, s a csehszlovák–lengyel határellentétek – melyek miatt a két ország 7 napos háborút viselt – még távolról sem voltak elrendezve.

¹² AD. Europe 1918–29. T. vol. 41. f. 64–65. Couget jelentése Poincarénak, 1923. november 28.

¹³ AD. Europe 1918–29. T. vol. 41. f. 66. A francia–csehszlovák egyezménytervezet, 1923. december 13.; uo. f. 78–81. Laroche feljegyzése; uo. f. 65. Feljegyzés Beneš és Peretti megbeszéléséről, 1923. december 13.; uo. f. 70. Észrevételek a francia–csehszlovák egyezménytervezethez, 1923. december 13.

Szembek párizsi lengyel ügyvivő többször megjelent a Quai d'Orsay-n, s felvilágosítást kért az egyezményről.¹⁴ Mivel a francia–lengyel megállapodás értelmében a francia kormány köteles volt konzultálni Lengyelországgal a készülődő egyezményről, sőt, véleményét ki kellett kérnie s észrevételeit – ha azok jogosak – figyelembe venni, Poincaré – a játékszabályokat betartva – értesítette a lengyel kormányt az előkészületekről, tájékoztatta a tervezet tartalmáról s a tárgyalások folyamatáról. Megnyugtatóan közölte: a szerződés nem lesz ellentétben a Lengyelországgal kötött egyezménnyel, ellenkezőleg, annak szerves kiegészítője lesz. Katonai egyezményt nem írnak alá, mert a prágai francia katonai misszió, valamint a két vezérkar közötti együttműködés ezt feleslegessé teszi.¹⁵ Nem állhat tehát elő olyan helyzet, hogy Lengyelország Csehszlovákia miatt hadiállapotba kerülne Németországgal. Poincaré közlése azonban nem nyugtatta meg a varsói kormányköröket, mert bizalmas információik szerint katonai egyezmény is készült.

Az 1924. január 25-én aláírt francia–csehszlovák egyezmény valóban nem tért ki a két állam katonai együttműködésére, nem tartalmazott katonai klauzulákat, csupán barátsági és szövetségi szerződés volt; amely arra kötelezte a feleket, hogy „minden olyan természetű nemzetközi kérdésben, amely biztonságukat veszélyeztetheti, vagy a mindkettőjük által aláírt békeszerződésekkel teremtett rendet sértetheti, egyöntetűen fognak eljárni”.¹⁶ Ilyennek a Hohenzollern- és a Habsburg-ház restaurációjára irányuló kísérleteket és az Anschlusst tartották.

Beneš ez alkalommal visszautasította a franciák által szorgalmazott katonai egyezmény aláírását. „Miután Prága hajthatatlannak mutatkozott a katonai konvenciót illetően, egyetlen kiút számunkra az volt, hogy a szövetségi szerződéshez a két külügyminiszter interpretatív levelét csatoljuk, amely a vezérkarok együttműködésére vonatkoztak”¹⁷ – hangzik Laroche feljegyzése.

Milyen levelekről van tulajdonképpen szó? Az egyezmény aláírása utáni napon – január 26-án Poincaré ugyanis levelet írt Benešnek, amelyre a csehszlovák külügyminiszter január 31-én válaszolt. A Poincaré- és Beneš-féle levél azonos megfogalmazásban rögzítette a vezérkari főnökök kötelezettségét. Eszerint: fenntartják, illetve tovább erősítik együttműködésüket, melynek célja az egységes terv kidolgozása egy közös ellenség – valamelyikük ellen irányuló – agressziójának megfékezésére. Az erre vonatkozó bekezdés a következőképpen hangzik: „Il est entendu que par application de l'article 2 du Traité d'alliance en date d'hier, [a Beneš-levélemben „en date du 25 janvier” – Á. M.], les Etats-Major generaux des deux pays continueront de maintenir et de resserrer d'une manière constante leur entente dans le même esprit et pour la même fin, tant en ce qui concerne l'établissement de plans concertés pour parer à une agression dirigée contre l'un des deux pays par un ennemi commun, qu'en ce qui touche l'étude des moyens res-

¹⁴ AD. Europe 1918–29. T. vol. 41. f. 95–96. Feljegyzés Szembek, a párizsi lengyel követ látogatásáról Perettinél, 1924. február 13. A lengyel követet mindenekelőtt az érdekelte, köt-e Franciaország Csehszlovákiával katonai egyezményt is. Peretti megnyugtatta, hogy erről nincs szó.

¹⁵ AD. Europe 1918–29. T. vol. 41. 95–94. Poincaré levele a varsói francia követnek, 1923. december 28.; uo. f. 95–96. Feljegyzés Szembek látogatásáról Perettinél, 1923. december 28.; AD. Europe 1918–29. T. vol. 42. f. 45. Feljegyzés Szembek látogatásáról Perettinél, 1924. február 13.

¹⁶ Halmosy Dénes : i. m. 204–206.

¹⁷ Laroche. Au Quai d'Orsay 185.

pectifs d'assistance envisagés plus haut.”¹⁸ A két levélben a fent idézett szöveg teljesen azonos.

A Quai d'Orsay 1937 februárjában megállapította: a két szöveg között eltérés van; Poincaré szövege az érvényes; a Beneš-levélben lévő kifejezés gépelési hiba. Wandycz történész joggal veti el a gépelési hibára való hivatkozást, hiszen – mint hangsúlyozza – Poincaré 1924. február 14-én kelt, Foch marsallhoz írott levelében is a fent idézett szöveg szerepel. És megtalálható a Quai d'Orsay-n és a Vincennes-i levéltárban meglévő másolatokban. A szerző ugyancsak joggal veti fel: hol van Poincaré levele, amelyre a francia vezérkari főnökség 1937-ben hivatkozik? Nem tett-e a francia vezérkar 1937-ben szándékos erőfeszítést, hogy Franciaország Csehszlovákiával szembeni kötelezettségeit korlátozza? Nem kétséges, hogy eme kötelezettségek pontos tisztázásához további kutatásokra van még szükség.

A szerződő felek megállapodtak abban, hogy a leveleket nem csatolják a Népszövetséghez küldendő egyezményhez. Döntés született továbbá arról is, hogy mindkét parlamentben ismertetni fogják az egyezmény lényegét, s a beszámoló szövegét előre elkészítették és egyeztetették.

Az egyezménynek óriási nemzetközi visszhangja volt. A világsajtó hetekig katonai egyezményről cikkezett, leleplezve Franciaország imperialista szándékait, európai hegemoniára való törekvéseit. A támadásokat Németország vezette, mely az egyezményt maga ellen irányulónak tekintette, s céljának az ország körülkerítését tüntette fel. Oda sem figyeltek a német szociáldemokratákkal szoros kapcsolatban, Benešekkel viszont rossz viszonyban lévő Tusar, volt cseh miniszterelnök cáfolataira, e hírek valótlanosságát hangoztató interjúira.¹⁹ A *Berliner Tageblatt* egy titkos katonai egyezmény szövegét is közzétette, amelyet állítólag már 1918 októberében kötöttek.²⁰ Ezt a francia kormány határozottan cáfolta. 1918-ban – hangoztatták – semmilyen katonai egyezmény nem jött létre, csupán tárgyalások kezdődtek arról, hogy francia katonai missziót létesítsenek Prágában. A misszió vezetője a csehszlovák vezérkari főnök funkcióját fogja betölteni.²¹

Nem volt kisebb a felháborodás az olasz kormánykörökben sem. A sajtó élesen támadta Franciaországot, mely „szünet nélkül munkálkodik európai hegemoniára vonatkozó tervének megvalósításán. Ezt bizonyítja a francia–csehszlovák egyezmény is.” Az újságok kiemelt helyen adták hírül, hogy a francia–csehszlovák titkos egyezménynek Olaszország elleni klauzulája is van. Párizs és Prága ugyanis megál-

¹⁸ A francia–csehszlovák egyezménnyel foglalkozó igen terjedelmes anyagban a Poincaré- és a Beneš-féle levél nem található. Rövid feljegyzés van, amely jelzi, hogy a leveleket 1936-ban M. Bargeton vette ki. A levelek másolata azonban megtalálható: AD. Collection des Papiers d'Agents – Papiers Millerand. vol. 56. f. 157–160. Valamint: Archives du Service historique de l'armée de Terre à Vincennes – 7 N. 3105, carton 12, dossier 1. A leveleket közli: P. Wandycz: L'alliance franco-tchécoslovaque de 1924: Une échange de lettres Poincaré–Beneš. Revue d'histoire diplomatique. No 3–4. 1984. Wandycz a fenti cikkben közöl még két igen fontos megállapítást. A francia vezérkari főnökség harmadik osztályának (Troisième Bureau) 1937. február 9-én kelt jegyzéke ugyanis felhívta a Quai d'Orsay figyelmét a két levél közötti eltérésre. Beneš szövege állítólag automatikus akciót jelent mindkét szerződő fél számára. Abban az esetben is, ha nem közvetlen agresszió áldozatává esnek. Poincaré korlátozza az akciót arra az esetre, ha mindkét állam a német agresszió áldozatává válik. Ha a két levél erre vonatkozó részét összehasonlítjuk, kiderül, hogy szó szerint azonos szövegről van szó, semmi eltérés nincs. Mindkét levélben megtalálható az alábbi mondat: „Une agression dirigée contre l'une des deux pays par un ennemi commun.”

¹⁹ AD. Europe 1918–29. T. vol. 42. f. 81. Margerie jelentése Poincarénak, 1923. március 20.; uo. Coquet jelentése Poincarénak, 1923. március 3.

²⁰ AD. Europe 1918–29. T. vol. 42. f. 86. Külföldi sajtószemelvények, 1924. március 17.

²¹ Uo. f. 137–138. Margerie jelentése Poincarénak, 1924. január 4.

lapodott abban, hogy közösen lépnek fel Olaszország földközi-tengeri hegemóniát biztosító erőfeszítései ellen. A sajtótámadások a francia kormány tiltakozására sem szűntek meg. Mussolininek egyáltalán nem volt szándékában közbelépni, hiszen az egyezmény öszerinte is komolyan veszélyeztette Olaszország közép- és délkelet-európai érdekeit. Attól tartott, hogy a szerződés nemcsak Csehszlovákiát, hanem kisantantbeli szövetségeseit is Franciaország szolgálatába állítja, ami számukra még komolyabb következményekkel járt volna.²²

Az angol sajtó mértéktartóbb volt. A titkos katonai egyezményről csak az olasz és német cikkekre hivatkozva számolt be. Anglia – érthető módon – tartott attól, hogy Franciaország, a kontinens legerősebb hatalma még tovább erősödik, s Nagy-Britanniának komoly vetélytársa lesz. A közvélemény erősen a katonai szövetségek ellen volt, őket okolták az első világháború kirobbanása miatt is, mert – miként az angol újság írta – „két állam katonai egyezménye egy másik ország ellen soha nem lehet a béke műve”.

A francia és csehszlovák diplomácia talán a legtöbb figyelmet Anglia megbékítésének szentelte, bizonyítani akarván a hírek alaptalanságát. Ez azonban csak részben sikerült. A Foreign Office-nak tudomása volt a Prágában feladott számjelentévről, amely január 13-án közölte a Quai d'Orsay-val Sirovy tábornok Párizsba érkezését.²³ Nyilvánvaló volt, hogy a csehszlovák vezérkari főnök helyettese a katonai kérdések megtárgyalására érkezik a francia fővárosba. Ezek után Benešnek nem volt könnyű Londonban megmagyarázni, hogy a vezérkarok együttműködésében semmi változás nem lesz. Curzon végül úgy tett, mintha elhitte volna a tájékoztatást. Beneš ugyanis a leglényegesebbet tudomásukra hozta: azt ti., hogy Csehszlovákia nem fogja támogatni a francia–román és a francia–jugoszláv egyezményt. Ez a közlés azért bírt nagy jelentőséggel számukra, mert az angol kormány – akárcsak az olasz – félt a francia–csehszlovák egyezmény logikus következményétől, hogy ti. Románia és Jugoszlávia is hasonló fog kötni.²⁴

Az osztrák kormány szintén felzárkózott az olasz, német és angol támadásokhoz. A sajtó hírül adta, hogy a titkos katonai egyezmény előkészítette Ausztria Franciaország és Csehszlovákia általi megszállását. A támadások különösen élesek voltak a német kancellár és külügyminiszter bécsi látogatása során. Ezek a – valószínűleg kitalált – hírek az Anschluss-mozgalom malmára hajtották a vizet.²⁵

A francia és a csehszlovák kormány a parlamentben, a sajtóban és külképviselőiken keresztül cáfolták a titkos katonai egyezmény létezését és a rá vonatkozó híreket. Beneš a parlament előtt is csak az 1918-as, két vezérkar közötti megállapodásra hivatkozott, s együttműködésüket kielégítőnek ítélte.²⁶

Mégis felmerül a kérdés, volt-e valami alapja a sajtó- és a diplomáciai hadjáratnak, kötöttek-e titkos katonai megállapodást. Eddigi ismereteink alapján nem kell felelnünk. Mindaddig nem került ugyanis elő olyan forrásértékű dokumentum,

²² Uo. f. 159–162. A római francia ügyvivő jelentése Poincarénak, 1923. január 9.; AD. Europe 1918–29. T. vol. 42. f. 96. Külföldi sajtószemelvények, 1924. március 19.

²³ AD. Europe 1918–29. T. vol. 41. f. 183–184. A francia külügyminisztérium feljegyzése az Osuský-val folytatott megbeszélésről, 1924. január 24.; uo. f. 164–165. Saint-Aulaire jelentése Poincarénak, 1924. január 16.; AD. Europe 1918–29. T. vol. 42. f. 27–28. Poincaré körtávirata, 1924. január 30.

²⁴ AD. Europe 1918–29. T. vol. 41. f. 159–161. A római francia ügyvivő jelentése Poincarénak, 1924. január 9.

²⁵ Uo. f. 159–161. A bécsi francia követ feljegyzése az osztrák sajtóhadjáratról, 1924. március 19.

²⁶ AD. Europe 1918–29. T. vol. 42. f. 90–91. Couget prágai francia követ jelentése Poincarénak, 1924. január 20.

mely ennek létezését bizonyítaná. Csehszlovákia megszállásakor (1939-ben) a ná-cik is hiába kutattak a prágai levéltárakban ilyen egyezmény után, semmilyen nyomát nem találták, más titkos egyezmények viszont birtokukba kerültek. Nem kötöttek ilyent, mert Masaryk és Beneš ellene volt, bár a francia kormány 1921 óta erőltette. 1921-ben Foch üres kézzel távozott Prágából. Nem általában a katonai egyezményeket ellenezték – bár az előbbi esetében még az is elképzelhető –, hiszen Magyarország ellen három katonai szerződést is kötöttek, s nem is titkolták őket. Ez esetben azonban nem a Horthy Magyarországról, hanem a weimari Németországról volt szó – amely nem vonta kétségbe Csehszlovákiával közös határainak jogosságát, s amely az otthoni és a nemzetközi baloldali körökben is komoly rokonszenvnek örvendett. De a nemzetközi erőviszonyok szempontjából is más megítélés alá esett egy csehszlovák–francia, mint egy csehszlovák–jugoszláv vagy csehszlovák–román katonai egyezmény. Nemcsak arról van tehát szó, hogy *ki ellen*, hanem főleg arról, hogy *kivel* kötik. Márpedig a Franciaországgal való szövetség, főként a katonai, valamennyi európai nagyhatalom ellenállására számíthatott. Eszt Masaryk és Beneš nem hagyhatta figyelmen kívül. Véleményünk szerint tehát nem köthettek katonai egyezményt. Ez különben felesleges is lett volna, hisz a katonai együttműködés a két állam között eddig is szoros volt. Csehszlovákiában – mint említettük – 300 francia tisztből álló katonai misszió működött, mely tanácsadói szerepet töltött be, s a vezérkari főnöki funkció is francia tiszt – időszakunkban Mittelhauser tábornok – kezében volt. Masaryk – fentebb idézett – londoni kijelentése tehát a valós helyzetet tükrözte. Legalábbis ami e kijelentés első részét illeti.

A túlméretezett – hónapokig tartó – diplomáciai láрма tehát, melyet Olaszország és Anglia csapott az egyezmény körül, nem is annyira a történeteknek szólt, inkább az volt a célja, hogy megakadályozzanak egy hasonló egyezményt Romániával és Jugoszláviával. Nem kétséges: mindkét hatalomnak szerepe volt abban, hogy Bukarestben és Belgrádban visszautasították az egyezménykötésre tett francia javaslatot, melyet Párizs legnagyobb meglepetésére már Beneš sem támogatott. Olyan erős volt ugyanis az ellenállás a francia–csehszlovák egyezménnyel kapcsolatban, hogy a Csehszlovák külügyminiszter, aki a Quai d'Orsay-val való megállapodása értelmében kisantantbeli szövetségeseit is be akarta vonni e szerződésrendszerbe, ezt most időszerűtlennek tartotta. Ennek okaként már 1923. január végén azt hozta fel, hogy Románia mindenekelőtt az „orosz” kérdést venné fontolóra, a Jugoszláviával kötendő megállapodással pedig Olaszország érzékenységét sértének.²⁷

Jugoszlávia és Románia nem követi Csehszlovákia példáját

A francia kormány – mint utaltunk rá – a Csehszlovákiával kötött egyezmény után hasonló szerződést kívánt kötni Romániával és Jugoszláviával is. A kérdést a kisantant belgrádi konferenciájának kellett tárgyalnia. A román és a jugoszláv közvélemény kedvezően fogadta a történeteket, méltató cikkek jelentek meg az egyezményről. A kormányok azonban tartózkodóbbnak mutatkoztak. Egyrészt ne-

²⁷ AD. Europe 1918–29. T. vol. 41. f. 156–157. Couget jelentése Poincarénak, 1924. január 26.

heztek a szerződő felekre, hogy nem tájékoztatták őket előre az egyezmény tartalmáról, másrészt pedig tekintettel voltak Olaszországra és Angliára is. Románia ezenkívül attól is tartott, hogy az egyezmény révén Franciaország közelebb kerül a Szovjetunióhoz (Csehszlovákia ugyanis Szovjet-Oroszországgal kapcsolatban kezdetől fogva liberálisabb vonalat vitt).²⁸ A közelgő belgrádi konferenciát tehát nagy várakozások előzték meg.

A résztvevők óvatossága már az első napon megmutatkozott: a csehszlovák-francia egyezmény kapcsán foglalkoztak ugyan a kérdéssel, de érdemi megtárgyalása nélkül levették a napirendről. Jugoszláviának és Romániának ugyanis sem politikailag, sem pedig gazdaságilag nem jelentett volna jelentős előnyt az egyezmény. Mindegyikük mást vár tőle, saját tényleges vagy vélt érdekeit kívánta érvényre juttatni, melyek – főként földrajzi okokból – nagyon is különbözőek voltak. Poincaré terve viszont figyelmen kívül hagyta a két állam sajátos külpolitikai problémáit. Hiszen a német kérdésben egyikük sem volt közvetlenül érdekelve, s így kötelezettséget csak az esetben vállaltak volna, ha cserében Franciaország garanciát nyújtott volna a Szovjetunió, illetve Olaszország ellen. Ez viszont Párizs számára volt elfogadhatatlan. Jelentősen befolyásolta magatartásukat az is, hogy Beneš – mint már jeleztük – maga sem kívánta az egyezmények folytatását.

Óvatosságukat csak fokozta az a nemzetközi felháborodás, melyet a csehszlovák-francia egyezmény váltott ki. Anglia és Olaszország reakciója mérvadó volt számukra, mert tisztában voltak azzal, hogy a Csehszlovákia ellen intézett támadásoknak preventív jellegük is van, nekik is szólnak, igazi céljuk: visszatartani őket egy hasonló egyezmény megkötéséről. Anglia és Olaszország azonban nemcsak indirekt módon adta ezt tudtukra: az előbbi a kért pénzügyi kölcsönök megtagadásával, a tartozások visszafizetésének szigorú betartatásával²⁹ (a magyar kölcsön kapcsán alkalmazott jól bevált módszert alkalmazva), az utóbbi pedig gazdasági és politikai eszközökkel gyakorolt nyomást rájuk.

Poincaré a francia-csehszlovák egyezmény kiterjesztését már a két fél tárgyalásaival párhuzamosan előkészítette. A franciáknak sietniük kellett, mert sok jelzésük volt arról, hogy Mussolini meg akarja akadályozni tervüket, szerződésileg akarja magához kötni a két államot. A francia diplomácia előtt tehát kettős feladat állt: keresztülhúzni Olaszország tervét, megelőzni az olaszokat, majd pedig megnyerni a jugoszláv és román kormányköröket. Előre látható volt, hogy az igazi csatát Jugoszláviáért kell majd vívni. Miután a jugoszláv-olasz és jugoszláv-francia egyezménnyel kapcsolatban mindeddig csak általánosságokat ismételtető s a valóságnak nem mindig megfelelő nézetek láttak napvilágot, az alábbiakban e tárgyalások történetét kívánjuk részletesen rekonstruálni. A francia és az olasz levéltárakban, valamint Pál régens hercegnek az USA-ban őrzött irathagyatékában talált dokumentumok új megvilágításba helyezik az eseményeket, árnyaltabb kép megrajzolását teszik lehetővé róluk. Különösen az utóbbiból derül ki, hogy Sándor király, Ninčić és Pašić milyen erőfeszítéseket tettek, hogy Olaszországgal megegyezzenek. Franciaországgal való kapcsolatukat is ennek rendelték alá, s mindenekelőtt ezért tértek ki a francia közeledési lépések elől.

²⁸ Uo. f. 125–126. A bukaresti francia követség jelentése Poincarénak, 1924. január 3.; uo. f. 124. Clement Simon belgrádi francia követ jelentése Poincarénak, 1924. január 3.

²⁹ Uo. f. 183–187. A francia külügyminisztérium feljegyzése az Osusky párizsi francia követtel folytatott megbeszélésről, 1924. január 24.

1923 nyarától Jugoszlávia és Olaszország között tárgyalások folytak a fiumei kérdés rendezéséről, melyet Mussolini szerint Sforza nem oldott meg kielégítő módon, s ő mindenáron – akár erőszakkal, akár békésen – az olasz érdekeket akarta érvényre juttatni.³⁰ A békés rendezéshez Franciaország belgrádi befolyását is igénybe akarta venni. 1923. szeptember 12-én Contarini olasz külügyi főtisztár tárgyalta az ügyről Charles Roux-val, a római francia ügyvivővel. Hogy Franciaországot érdekeltté tegye, Contarini egy hármast – vagyis olasz–jugoszláv–francia – megegyezés gondolatát is felvetette.³¹ Két nappal később az olasz külügyi főtisztár, Barrère, a római francia követen keresztül kérte Poincarét, hogy mielőbb vesse latba befolyását Belgrádban a fiumei kérdés rendezése érdekében. Charles Roux még ugyanazon a napon arról értesítette a Quai d'Orsay-t, hogy Mussolini megpróbál Jugoszláviával katonai egyezményt is kötni. Szeptember 15-én Millerand telefonon közölte Laroche-sal, a politikai osztály helyettes vezetőjével, hogy bizalmas információi szerint az olasz kormány arra törekszik, hogy Franciaországot távol tartsa Fiume rendezésétől (a hármast megegyezésre tett olasz javaslat csak taktika). A francia köztársasági elnök ama véleményének adott kifejezést, hogy bár közvetlenül nem avatkozhatnak bele a tárgyalásba, Franciaország mégsem tanúsíthat érdektelenséget, mert Jugoszláviát nem lehet figyelmen kívül hagyni.³² Ugyanazon a napon utasította a római francia követet: kísérje figyelemmel a tárgyalásokat, hallgassa meg az olasz javaslatokat, de óvakodjék a beavatkozástól. „A közvetlen beavatkozás ilyen kényes tárgyalásokba – hangzik a távirat – azt a veszélyt rejti magában, hogy a bekövetkezett rendezésért ránk hárítják a felelősséget.”³³ Szeptember 18-án Rómába küldött táviratban megerősítette fenti utasítását.

A jugoszláv kormány csak 1923. november 24-én, Spalinković párizsi jugoszláv követ bizalmas feljegyzésében ismertette a Quai d'Orsay-val Olaszország javaslat-tervezetét és megegyezési feltételeit. A belgrádi kormány a Mussolininek küldendő válasz előtt ismerni akarta Párizs álláspontját. A Fiume rendezésére vonatkozó olasz javaslat az alábbi három pontból állt: 1. általános egyezmény a békeszerződés alkalmazásáról és végrehajtásáról; 2. a semlegesség megőrzéséről, ha a másikat nem provokált támadás éri, valamint 3. a terület megvételéről (amennyiben az egyik fél megveszi, a másiknak kompenzációt kell kapnia érte).

Laroche az alábbi megjegyzéseket fűzte az olasz feltételekhez. 1. El kell utasítani azt az elvet, hogy a béke végrehajtása céljából általános egyezményt kössenek, mert „ez lehetővé teszi Olaszországnak, hogy Jugoszláviát elszakítsa Franciaországtól és a kisantanttól. Egy előzetes francia–kisantant megegyezés feltétlenül szükséges.” 2. A semlegességre vonatkozó pont megmaradhat, amennyiben az 1902-es francia–olasz egyezményben levő kikötést veszi alapul. 3. A terület megvételére vonatkozó pontot a jugoszlávokkal egyetértésben visszautasította.

Peretti november 26-án tárgyalta a kérdéssel Spalinković-csal, közölve vele a fenti észrevételeket. A jugoszláv követ kijelentette, hogy Jugoszlávia nem hajlandó fizetni Olaszországgal való kapcsolatának rendezéséért – beleértve a fiumei kérdést is – általános kötelezettségek vállalásával.³⁴ Miután Poincarének változatlanul az volt a határozott álláspontja, hogy az olasz–jugoszláv szerződést egy jugoszláv–

³⁰ 1923. szeptemberében Mussolini a fiumei kérdés erőszakkal való megoldását fontolgatta.

³¹ AD. Europe 1918–29. Y. vol. 52. f. 2bis. A francia külügyminisztérium feljegyzése a Jugoszláviával folytatott tárgyalásokról (keltezés nélkül).

³² Uo.

³³ Uo.

³⁴ Uo. f. 2bis–4.

francia egyezménynek kell megelőznie, Spalinković megismételte: Jugoszlávia mindig Franciaország oldalán haladt, szerződni tehát felesleges. A Quai d'Orsay azonban kitartott eredeti álláspontja mellett: ragaszkodott az előzetes francia–jugoszláv vagy az egy időben kötött háromoldalú szerződéshez. 1923. november 28-án Peretti levelet küldött a párizsi jugoszláv követnek, amelyben ismét a francia–jugoszláv egyezmény gondolatát vetette fel. Perettinek a jugoszláv királlyal folytatott beszélgetéséről december 8-án készített feljegyzésében viszont az alábbi mondat olvasható: „le Roi n'a pas parlé de confirmer par écrit l'alliance franco-serbe.* (A király nem beszélt a francia–szerb szövetség írásos megerősítéséről.³⁵ Sőt, Sándor király a jugoszláv–olasz megegyezéssel kapcsolatban olyan kijelentéseket tett, amelyek nyugtalanságot váltottak ki Párizsban. Miután nyilvánvaló volt, hogy Mussolini Jugoszláviát Szaloniki önkényes birtokbavételére buzdítja – amivel teljesen magához kötötte volna –, a francia diplomácia mindent elkövetett, hogy Belgrádot visszatartsa a veszélyes kalandtól. Erről szerzett információit azonnal elküldte az abban nagyon is érdekelt londoni kormánynak.³⁶

December 18-án Contarini megbeszélést folytatott Barrère római francia követel Tanger és Tunisz kérdéséről. Ennek során kifejezte aggályait Franciaország és Olaszország jövő kapcsolatait illetően, utalva arra, hogy az olasz–jugoszláv megegyezés kapcsán egyetértés jöhetne létre a két ország között.³⁷ Az olasz főtitkár eme lépése újabb kezdeményezés volt a már egyszer felajánlott hármas megegyezésre. December 24-én Barrère-rel folytatott következő beszélgetésekor ismét visszatért erre, hangsúlyozta, hogy a tárgyalásokban Franciaországnak közvetlenül vagy közvetve részt kell vennie.³⁸

December 27-én Poincaré utasította Barrère-t: legyen óvatos Contarini javaslataival szemben. A terv komoly figyelmet érdemel ugyan, „szó sem lehet azonban hasonló megegyezésről, amíg a fiumei kérdést nem rendezik”.³⁹ Válaszában csupán azt hangoztassa, hogy „kezdeményezését szimpátiával fogadtuk, s anélkül, hogy végleges álláspontot foglalnánk el, tanulmányozni fogjuk egy esetleges megegyezés módzatait, amelynek célja a három állam kapcsolatainak konszolidálása. A fiumei kérdést azonban a két érdekelt félnek egymás között, közvetlenül kell rendeznie.”⁴⁰

Barrère december 28-i válaszában hangsúlyozta: neki is az a véleménye, hogy a tervezett egyezmény nem jöhet létre a fiumei ügy rendezése előtt. Mivel pedig fontos, hogy a jugoszláv kormány ne zárkózzék el a rendezés elől, gyakoroljanak ilyen irányú nyomást Belgrádra.⁴¹ Január 5-én pedig azt javasolja Poincarénak: Belgrád véleményét is meg kellene ismerni a hármas egyezményről, Olaszországgal pedig már most kész megkezdeni a tárgyalásokat annak módzatairól. A halasztgatás a várható angol kormányváltás miatt sem lenne célszerű. Rámutatott továbbá arra is, hogy a francia–csehszlovák egyezmény – amely ugyan még nincs aláírva, de mindenki tudja, hogy a közeljövőben erre sor kerül – gyanakvást keltett Rómában. „Az idő nem nekünk dolgozik” – tette hozzá, Franciaországnak és Jugoszláviának meg kell ragadnia a lehetőséget, mert ha késnek, elveszítik az előnyöket.⁴²

³⁵ Uo. f. 2bis–5.

³⁶ Uo.

³⁷ Uo.

³⁸ Uo. f. 2bis–6.

³⁹ Uo. f. 2bis–7.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Uo.

⁴² Uo.

1924 januárjában Párizsban elfogadták a hármass megegyezésre vonatkozó olasz javaslatot, melyről Poincaré január 8-án táviratban tájékoztatta a belgrádi francia követet, közölve azokat a szempontokat is, amelyek annak elfogadására kényszerítik. „A hármass egyezmény nem a legjobb formája a kölcsönös biztonságnak; megkönnyíti azonban a Franciaország és Jugoszlávia közötti egyezmény megkötését, amely kiegészíti a Csehszlovákiával aláírás előtt álló egyezményt.” Poincaré kifejezte abbéli reményét is, hogy a jugoszláv kormány – tudván, hogy a hármass megegyezés után a franciák készek külön velük is megegyezni – igyekezni fog a fiúmei kérdés rendezésével.⁴³

Január 9-én Barrère azonnali információt kért: hajlandó-e a belgrádi kormány a hármass megegyezésre, mert „az olasz közvélemény aggódik a lehetséges francia–jugoszláv és francia–román egyezmény miatt. Ezek ugyanis a francia–csehszlovák szerződéssel kiegészítve olyan rendezést alkotnának, amely alkalmas lenne Olaszország erejének lekötésére. Végül felhívta kormánya figyelmét, hogy Jugoszláviával a *hármass egyezmény megkötése* előtt nem szabad szerződést aláírni.”⁴⁴

Január 10-én Clement Simon, a belgrádi francia követ jelentette, hogy Pašićcsal, Ninčićcsal, a királlyal és Spalinkovićcsal megtárgyalta a hármass egyezményt. „Pas d'objection de principe” (Semmilyen elvi ellenvetés nincs) – írta jelentésében. Pašić ugyan jelezte, hogy mielőtt eldöntenék a kérdést, ismerniük kell Anglia reakcióját. Londonban ugyanis nem nézik jó szemmel a kisantant franciabarát politikáját. Ezt a közelmúltban a kért kölcsön kapcsán Belgrád tudtára adták – közölte a francia követtel.⁴⁵

1924. január 12-én Barrère távirata már arról számolt be a Quai d'Orsay-nak, hogy az olasz kormány most már ellenzi a „pacte à trois”-t. Contarini arra hivatkozik, hogy kormánya nagyhatalmakhoz méltatlannak tartja, hogy Franciaországgal „Jugoszlávia révén” egyezzen meg. Azonkívül tart Anglia reagálásától is. Kétoldalú, olasz–francia megállapodást javasol tehát. Barrère ugyan emlékeztette arra, hogy az egész elgondolás Olaszországtól indult ki, amit az olasz külügyi főtítkárnem is vont kétségbe, hangsúlyozta azonban, hogy ezúton remélték rendezni a fiúmei ügyet. Barrère-nek az volt a benyomása, hogy Contarini álláspontja változatlan maradt, szembetalálkozott azonban Mussolini ellenállásával.⁴⁶ Egy későbbi táviratában ezt meg is erősíti. Eszerint Mussolini kezdetben elvben egyetértett a tervvel, de miután a franciák a Tuniszra vonatkozó konvenciót is kérni akarták, ingadozni kezdett.⁴⁷

A francia kormánykörök azonban igazán akkor döböntek meg, amikor 1924. január 16-án Clement Simon, a belgrádi francia követ jelentette: az olasz–jugoszláv egyezmény szövege lényegében készen van, s a hónap végén aláírják. Poincaré utasította Barrère-t: azonnal ellenőrizze, nem kötötték-e már meg, és nem írták-e már alá.⁴⁸ Barrère jelezte, hogy az újságok híradásai szerint Mussolini és Pašić a hónap végén találkoznak az egyezmény aláírása céljából.⁴⁹

Nyilvánvaló volt, hogy amennyiben Jugoszlávia aláírja az egyezményt, az olasz kormány, melynek a „pacte à trois”-val kapcsolatos álláspontja – bizonyára a fenti

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo. f. 2bis–9.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Uo. f. 2bis–9.

⁴⁷ Uo. f. 2bis–10.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Uo.

események hatására – megváltozott, nem lesz többé érdekelve annak megkötésében. Ebben a helyzetben a francia kormány egy dologra tudott már csak koncentrálni, hogy ti. az olasz–jugoszláv egyezmény ne tartalmazzon olyan kitételeket, amelyek megnehezítik vagy lehetetlenné teszik a francia–jugoszláv szerződés aláírását. Január 18-án Poincaré táviratot küldött Belgrádba, amelyben pontos információkat kért az egyezményről, jelezve a francia aggályokat, a hangsúlyozva a francia–jugoszláv megegyezés fontosságát.⁵⁰ A franciák próbálták menteni, ami még menthető volt. Felvetődött bennük az a gondolat is, hogy az egyezmény aláírása napján levelet küldenek Belgrádba, amelyben hangsúlyozzák a két ország baráti kapcsolatait, s utalnak a készülő francia–jugoszláv egyezményre. Mussolinin pedig arra akarták kérni, hogy hivatalosan tájékoztassa a francia kormányt az olasz–jugoszláv egyezményről. Letettek azonban mindkettőről. A kudarc előre látható volt.

1924. január 22-én Spalinković megjelent a Quai d'Orsay-n, s átadta Perettinek a jugoszláv–olasz egyezmény szövegét. Utalt rá, hogy Pašić és Ninčić között bizonyos ellentétek vannak a kérdésben. Próbálta megnyugtatni Perettit: a szerződés barátsági és nem szövetségi egyezmény, mely csak a Balkánnal kapcsolatos, célja pedig, hogy Olaszországot kiszorítsa a félszigetről. Közölte azt is, hogy aláírására január 26-án vagy 27-én kerül sor. A hármass egyezménnyel kapcsolatban kijelentette, hogy az olasz követ soha nem beszélt neki róla, s véleménye szerint Olaszország csak taktikai okokból állt elő ezzel a tervvel, mert úgy gondolta, hogy nyomást kell gyakorolni Jugoszláviára. Végül utalt arra, hogy a király Anglia miatt is ingadozik a „pacte à trois” kérdésében, párizsi tartózkodása alatt azonban kész mindent aláírni, amit előkészítenek.⁵¹ A későbbi hetek és hónapok bizonyították, hogy szó sincs erről: a jugoszláv király semmilyen szerződést sem volt hajlandó aláírni Franciaországgal.

Noha Párizsban már látták, hogy a jugoszláv kormány rendkívüli módon vigyáz Mussolini érzékenységre – s ezért kitér minden francia javaslat elől –, erőteljesen kezdték sürgetni a francia–jugoszláv egyezmény aláírását. A francia diplomácia megpróbálta elérni, hogy a Rómában tartózkodó Pašić és Ninčić Olaszországból egyenesen Párizsba utazzon. Ez alól a jugoszláv miniszterelnök azzal tért ki, hogy a parlamenti ügyek miatt sürgősen haza kell térnie, amit a francia kormány kénytelen volt tudomásul venni. Kérése csupán az volt, hogy rövid otthoni tartózkodás után látogassa meg a francia fővárost az egyezmény megtárgyalása s esetleges aláírása céljából. Noha ezt a jugoszláv miniszterelnök nem utasította vissza, párizsi utazását elfoglaltságára és betegségre való hivatkozással halasztgatta. A jugoszláv király tervezett látogatását is későbbi időpontra halasztották. Poincaré – miután a jugoszláv–olasz megegyezést már nem tudta megakadályozni – a huszonegyedik órában még egy kísérletet tett, hogy a készülő szerződést háromvonalúvá szélesítsék. Ennek tudható be, hogy egy nappal a jugoszláv–olasz egyezmény aláírása előtt – január 26-án – Antanović, a római jugoszláv követ kihallgatást kért Mussolinitól, s megbeszélést folytatott vele egy esetleges háromoldalú, olasz–francia–jugoszláv egyezményről. Mussolini határozottan visszautasította a tervet, mert az kiváltaná a közvélemény elégedetlenségét, és annullálná a jugoszláv–olasz egyezményt. Ez alkalommal is hangsúlyozta: szeretne szerződést kötni a franciákkal, de nem háromoldalút.⁵² A francia kormány, mintha mit sem tudna Mussolini elutasító válaszáról,

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Uo.

⁵² Uo. f. 2bis–14.

még aznap Contarinihez fordult, s arra kérte, hogy készítsen tervezetet az általa kezdeményezett háromoldalú szerződésről. Az olasz külügyi főtiszt ezt ugyanazokkal az indokokkal utasította vissza, mint Mussolini. Barrère a Quai d'Orsay-nak küldött levelében foglalta össze – miként ő nevezte – „a hármas egyezmény komédiáját”.⁵³

1924. január 27-én Pašić és Ninčić hosszú beszélgetést folytatott a római francia nagykövettel. A jugoszláv miniszterelnök – belpolitikai kötelességeire hivatkozva – ezúttal is visszautasította, hogy Rómából egyenesen Párizsba utazzon, hozzájárult viszont, hogy francia útját előbbre hozza. Indulását körülbelül tíz nap múlva tervezte. A megbeszélés folyamán a francia követ újra ismertette velük Contarini hármas egyezmény-tervezetét.

1924. január 27-én Rómában aláírták az olasz–jugoszláv barátsági egyezményt és egy megállapodást a fumei kérdés rendezéséről, melynek értelmében Fiume kikötője Olaszországhoz került. A barátsági szerződéshez jegyzőkönyvet csatoltak, amely hangsúlyozta: az egyezmény nem irányul Jugoszláviának Csehszlovákiával és Romániával kötött egyezménye ellen.⁵⁴ Mussolininek tehát sikerült szorosabbra fűzni kapcsolatait Jugoszláviával, s megerősíteni pozícióit a Balkánon. A francia diplomácia komoly vereséget szenvedett. Poincaré most már arra összpontosította figyelmét, hogy a csehszlovák–francia egyezmény mintájára minél előbb sikerüljön Jugoszláviával és Romániával is egyezményt kötni, s megakadályozza Mussolini Romániával és Csehszlovákiával kapcsolatos tervét. Elképzeléseinek csak kis töredékét sikerült megvalósítani. Meghiúsította az olasz–román egyezményt, ebben azonban maga Mussolini is segített neki azzal, hogy elismerte a Szovjetuniót.

Párizsban hosszú idő óta aggodalommal figyelték a román–olasz tárgyalásokat, s előrehaladtukkal közbelépésre szánták el magukat. Nyilvánvaló volt, hogy a Romániáért folytatott harcból az kerül ki győztesen, aki kölcsönt ad, s előbb ratifikálja a besszarábiai egyezményt. A francia kormány mind a kettőt kilátásba helyezte. Brătianuék nehéz dilemma elé kerültek. Az ingadozásuknak Mussolini váratlan lépése vetett véget 1924 januárjában, amikor is elismerte a Szovjetuniót. A hír a román kormánykörökben bombaként hatott. A tárgyalások megszakadtak. Ferdinánd román király és a Duca külügyminiszter Párizsba készült. A látogatás időpontját 1924 áprilisára tűzték ki. A világközvélemény úgy vélte, hogy ez alkalommal tárgyalják meg és írják alá a francia–román egyezményt is. Ez azonban – mint látni fogjuk – nem következett be.

A francia kormány ezzel párhuzamosan folytatta küzdelmét Jugoszláviáért is. 1924 tavaszán egyik fő feladatának tartotta, hogy egyezményt kössön Jugoszláviával, s megakadályozza, hogy Csehszlovákia csatlakozzék az olasz–jugoszláv megállapodáshoz, melynek előkészületeiről információi voltak.

1924. január 29-én, tehát 2 nappal a jugoszláv–olasz egyezmény aláírása után Peretti megbeszélést folytatott a párizsi jugoszláv követtel,⁵⁵ és sürgette a szerződés mielőbbi megkötését. Arra kérte a követet, hogy Pašić párizsi érkezése előtt készítsen egyezménytervezetet. Hangsúlyozta: ez alkalommal nem kötnének külön katonai konvenciót, a vezérkari főnökök szoros és állandó kapcsolatát azonban

⁵³ Uo. f. 2bis–15.

⁵⁴ Az olasz–jugoszláv egyezményt lásd: DDI. II. vol. 382.

⁵⁵ Regent Paul Nachlass in Bakmetieff Archives Butler Library Columbia University. (A továbbiakban Regent Paul Nachlass...) Box 110. „Report fil, Alliance with France.” 1924–27. AD. Europe 1918–29. Y. vol. 52. f. 2bis–17.

fontosnak tartotta. Spalinković vállalkozott a tervezet elkészítésére (erről Ninčićnek készített jelentésében nem tett említést).⁵⁶ A francia javaslatot egy nappal később Laroche állította össze. Tervezete annyiban tért el a francia–csehszlovák egyezménytől – amelyet alapul vett –, hogy a katonai együttműködés megvalósítása mellett „fontosnak tartotta óvintézkedésekről is gondoskodni, nehogy Jugoszlávia meggondolatlanságból és Olaszország buzdítására katonai konfliktusba kerüljön Bulgáriával”. Laroche erről külön levéltervezetet is szerkesztett, amely az aláírandó egyezmény függeléke lett volna. Az egyezménytervezetet Poincaré is jóváhagyta azzal a kikötéssel, hogy a kötelezettségvállalás nem bátoríthatja Jugoszláviát a Bulgária elleni támadásra.⁵⁷

A francia miniszterelnök még aznap táviratot küldött Barrère-nek, utasítván, hogy „ne kezdeményezzen több tárgyalást [az olaszokkal]. Ellenkezőleg. Elérkezett az idő, hogy Jugoszláviával kezdjünk megbeszéléseket. Erre Pašić párizsi látogatásakor kerül sor.” Mint említettük, a jugoszláv miniszterelnök többször is ígérte, hogy Párizsba utazik. Még január 30-án is azt üzenté, hogy február 10. körül érkezik a francia fővárosba.⁵⁸

A jugoszláv kormány közben megpróbálta megtudni, milyen katonai támogatásra számíthatnak, ha konfliktusba kerülnek Bulgáriával. A jugoszláv katonai attasé érdeklődött ez iránt Desticker tábornoknál. Laroche ezt követő feljegyzésében már óvatosságra int, mert a francia–jugoszláv katonai megállapodás Bulgária megtámadására bátoríthatja a jugoszlávokat.⁵⁹ A francia katonai vezetés is egyre inkább szembe kezdett helyezkedni a Poincaré által sürgetett egyezménnyel. Míg Csehszlovákia esetében ugyanezek a körök készek voltak a legmesszebbmenőkig elmenni – ők követelték a titkos katonai egyezményt is –, most még a katonai együttműködésre vonatkozó megállapodást is elleneztek.

1924. január 31-én Foch marsall közölte a Quai d'Orsay-val: „elvben nem helyesli a Jugoszláviával való megegyezést, mert nem igazolható biztonsági okokkal, mint a csehekkel kötött egyezmény. Hegemóniára való törekvésnek tűnik.” „A marsall nagyon aggódott a jugoszlávok bolgárellenes magatartása miatt” – jegyezte fel Laroche. Majd hozzáfűzte: „az utóbbi észrevétele jogos, az előbbi nem. Ez arra ösztönöz bennünket, hogy az egyezmények egyensúlyban legyenek a Jugoszlávia által tervezett kölcsönös biztonsági rendszerrel”.⁶⁰

A francia katonai körök álláspontja – amelyet végül a politikai vezetés is elfogadott – Jugoszlávia számára kevés előnnyel és sok kockázattal járt volna, s csak szaporították Belgrád kezdettől fogva meglevő fenntartásait az egyezménnyel szemben.

1924. február 1-én Ninčić utasította Spalniković párizsi követet: egyelőre ne dolgozza ki a kért egyezménytervezetet. A miniszterelnök – amint a parlamenti helyzet ezt lehetővé teszi – Párizsba utazik majd, s személyesen tárgyalja meg a kérdést.⁶¹ Pašić február 10-re tervezett útját azonban bizonytalan időre elhalasztották. Február 17-én a jugoszláv külügyminiszter újabb táviratot küldött párizsi követének azzal az utasítással, hogy „...amennyiben a franciák megbeszélést kezdenének

⁵⁶ Regent Paul Nachlass... Spalniković jelentése Ninčićnek, 1924. január.

⁵⁷ AD. Europe 1918–29. Y. vol. 52. f. 2bis–17. A francia külügyminisztérium feljegyzése a Jugoszláviával folytatott tárgyalásokról.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Regent Paul Nachlass... Ninčić számjeltávirata Spalnikovićnak, 1924. február 1.

a szövetségről, kérem, semmilyen ígéretet ne tegyen. Ki akarjuk várni a francia–román egyezmény hatását. Ez dönti el: alkalmas-e a pillanat, hogy a jugoszlávok hasonlót kössenek.”⁶² (A tárgyalat időben – 1924 februárjában – arról volt szó, hogy Ferdinánd király párizsi látogatásakor áprilisban megkötik a francia–román egyezményt.)

Ezek a hírek nem voltak alaptalanok. Párizsban valóban megkezdődtek az előkészületek az egyezmény aláírására. Miután nyilvánvaló volt, hogy Besszarabia kérdése ez ügyben döntő szerepet fog játszani, a képviselőház röviddel a román király megérkezése előtt ratifikálta az 1920-ban megkötött, ún. besszaráb egyezményt. Poincaré ez alkalommal mondott beszédében melegen emlékezett meg Romániáról s a két ország kapcsolatairól.⁶³

Antonescu párizsi román követ még aznap (március 14-én) felkereste Perettit, s megköszönte a francia köztársasági elnök meleg szavait, majd utalt arra, hogy az egyezmény ratifikálása lehetővé teszi a tárgyalások újakezdését. Erre – szerinte – már a király párizsi tartózkodása alatt mód nyílik. Végül érdeklődött: mi Olaszország véleménye az esetleges román–francia megegyezésről? Peretti dezinformálta Antonescut, mert azt állította, hogy az olaszokkal megbeszélések folytak az ügyről, amiből az a következtetés vonható le, hogy Mussolini nem veszi rossz néven, ha Franciaország a csehszlovák egyezményhez hasonlóan köti a többi kisantantállammal is. (Mondta ezt annak ellenére, hogy birtokában voltak a különböző helyekről befutott jelentések, amelyek ennek az ellenkezőjéről tanúskodtak.) Angliával kapcsolatban célzott csupán arra, hogy Londonban törekvéseikkel szemben némi meg nem értés tapasztalható.⁶⁴ Peretti és Antonescu megállapodott, hogy a király Párizsba érkezése előtt elkészítik az egyezménytervezetet. Athidalhatatlan ellentétek támadtak azonban annak tartalmát illetően. A francia kormány ugyanis úgy vélte, hogy a Csehszlovákiával aláírt és Jugoszláviával aláírás előtt álló egyezményhez hasonló tervezetet kell készíteni.

Március 28-án Antonescu megjelent a Quai d’Orsay-n, és közölte: Duca táviratában azt kéri, hogy „a készülő tervezetben Besszarabiát kifejezetten meg kell említeni”.⁶⁵ Peretti ez alkalommal átadta neki saját tervezetüket, melyet a román követ azonnal elégtelennek nyilvánított, nem lévén benne szó Besszarabiáról. Peretti próbálta neki megmagyarázni, hogy a tervezetük – akárcsak a csehszlovák és jugoszláv egyezmény – az általános megfontolásokra korlátozódik. Antonescunak azonban az volt a kérése, hogy román–lengyel, illetve a francia–lengyel egyezményt vegyék alapul, mert szerinte a francia tervezet megismétli a Népszövetség szerződését. Ebben a román követnek igaza is volt, ezt a franciák is jól tudták. Ez derül ki Poincarénak a Quai d’Orsay-hoz küldött egyik feljegyzéséből: „Osztom Antonescu álláspontját, hasonló impresszióim voltak, amelyeket közöltem a Politikai Osztállyal: a szerződés semmit nem ad hozzá a Népszövetségi szerződéshez. Ennek ellenére – folytatja a francia miniszterelnök – számunkra lehetetlen több kötelezettséget vállalni, különösen ami Besszarabiát illeti.”⁶⁶

⁶² Regent Paul Nachlass... Ninčić számjeltávirata Spalinkovićnak, 1924. február 17.

⁶³ AD. Europe 1918–29. R. vol. 65. f. 190–194. A francia külügyminisztérium feljegyzése a francia–román megbeszélésekről, 1927. március 29.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ Antonescu ez alkalommal kifejtette: Románia számára a szovjet–román határok garantálása a legfontosabb. „Románia elég erős, hogy egy esetleges háborúban Bulgáriát vagy Magyarországot legyőzze. Más a helyzet Oroszországgal.” AD. Europe 1918–29. R. vol. 65. f. 191.

⁶⁶ Uo.

Ezek után érthető, hogy a román király franciaországi tartózkodása alatt a tárgyaló felek nem jutottak előbbre. A király elutazása után Duca, a román külügyminiszter Párizsban maradt, és hosszú megbeszéléseket folytatott Perettivel. Az álláspontok azonban ekkor sem közeledtek. Végül Duca kijelentette: megérti, hogy a szerződésben nem lehet szó Besszarábiáról és a szovjet–román határok garanciájáról, ezért titkos katonai egyezmény aláírását javasolja, amelyet Franciaország Lengyelországgal kötött. Arra kérte Perettit, hogy tanulmányozás céljából bocsássa rendelkezésére a lengyel–francia katonai egyezményt. Ezt viszont Peretti tagadta meg, mondván, hogy a szerződés titkos. Közölte azonban vele, hogy csupán az általános vezérkari megegyezést tartalmazza. A román külügyminiszter azonban hajthatatlan maradt.⁶⁷

Április 17-én Poincaré módosította korábbi álláspontját, és erről a francia külügyminisztérium levélben értesítette Ducát. Az új francia javaslat szerint először a közös érdekeket szolgáló francia–román egyezményt kell megkötni, s azt követheti majd a vezérkarok megállapodása („qui pourrait être suivi d'un accord militaire entre les Etats-Majeurs”). A katonai szerződés a tervezet 2. cikkelyéhez kapcsolódna, melyben a két ország biztonsága érdekében szükséges együttműködésről van szó. A levél felhívta Ducá figyelmét arra, hogy Lengyelország és Románia más-más helyzetben van Franciaországgal szemben, ami természetesen a katonai szerződésekben is tükröződik. Franciaország és Lengyelország Németország szomszédai, egyezményük tehát nem lehet modellje a Romániával kötendőnek. Állandó kapcsolatot kell létrehozni a vezérkarok között, számításba kell venni azokat a körülményeket is, amelyek hadianyag szállítását tehetik szükségessé, harcoló egységek küldéséről azonban nem lehet szó.⁶⁸

Április 18-án Antonescu – Brătianu nevében – három dologban kért előzetes tájékoztatást a francia kormánytól. Azt kívánta tudni, milyen előnyöket biztosít a tervezett egyezmény Romániának, ha katonai konfliktusba kerül a Szovjetunióval, mit tartalmaz a francia–lengyel katonai egyezmény, s végül mire számíthatnak a francia–román egyezményt várhatóan követő román–angol elhidegülés kárpótlásaként.⁶⁹

Peretti Poincaréval való tanácskozása után válaszolt Antonescunak. Rámutatott arra, hogy csak a Lengyelországgal kötött szerződés analógiájára köthetnek egyezményt. A francia–lengyel katonai egyezmény ismertetését elutasította, mert az – miként mondta – nap nap után változik. A harmadik kérdésre, amely nyilvánvalóan pénzügyi kölcsönre vonatkozott, nem válaszolt (legalábbis a feljegyzésben erre nincs utalás). Közölte továbbá, hogy Franciaországnak egyáltalán nem sürgős az egyezmény megkötése, az érdekelt benne inkább Románia, mely túlságosan aggódik a szovjetek miatt.

Április 27-én Perettinek újabb beszélgetése volt Ducával. Ezúttal is ragaszkodott korábbi álláspontjához. Ismét utalt arra, hogy Franciaország nem köthet olyan szerződést, amelyben deklarálja, hogy ilyen vagy olyan körülmények között háborút fog viselni, a Népszövetség alapokmánya ezt meg sem engedi. A Lengyelországgal és Csehszlovákiával kötött szerződés is csak arra kötelezi a szerződő feleket, hogy veszély esetén tanácskoznak, egyeztetik álláspontjukat. Franciaország tehát nem garantálja Romániának Besszarábia birtokbavételét, miként a franciák

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ Uo.

sem kéri Romániától, hogy garantálja Bretagne-t. A fenti érvek – a feljegyzés szerint – hatással voltak Ducára, aki végül kijelentette, ha megállapodásra jutnak a politikai egyezményt illetően, meg kell majd tárgyalni a vezérkarok együttműködésére vonatkozó egyezményt is, és e célból román katonai misszió érkezik majd Párizsba. A román külügyminiszter tehát elfogadta, hogy a politikai egyezmény ne tartalmazzon katonai klauzulákat.

A tárgyalások azonban mégis megtorpantak, s ebben Angliának volt jelentős szerepe. Duca ugyanis a franciákkal folytatott tárgyalásokkal egy időben megbeszéléseket folytatott MacDonalddal is, és arra kérte, hogy Anglia Franciaországgal egy időben vagy akár nélküle is szövetkezzen Romániával. Több bizalmas értesülést is közölt vele Franciaországgal kapcsolatban. A brit miniszterelnök visszautasította a felajánlott szövetséget, gondoskodott azonban arról, hogy bizonyos dolgok nyilvánosságra kerüljenek. Május elején a Reuter hírügynökség kommunikét közölt, feltárva Románia valódi álláspontját a francia szövetséggel kapcsolatban. Nyilvánvaló volt, hogy az értesülések a Foreign Office-től származtak. Peretti Antonescunak küldött levelében tiltakozását fejezte ki. A román király pedig, aki Párizsból üres kézzel távozott, röviddel ezután Londonban tárgyalásokat kezdett több angol politikussal. Bukarest ingadozása a franciákkal szemben még érezhetőbb lett. Ez kihatott a francia–jugoszláv tárgyalásokra is. Ezt követően a megbeszélések még vonatottabban folytak, noha a tárgyalási időben Párizsban a Jugoszláviával való megegyezést fontosnak tartották.

1924 februárjában Franciaország új követet küldött Jugoszláviába (Clement Simon eddigi követi tevékenységét nem tartották kielégítőnek) Billy személyében, aki Belgrádba utazta előtt – február 18-án – hosszú megbeszélést folytatott Spalinkoviécsal. A jugoszláv követ azt fejtegette, hogy a francia–jugoszláv egyezménnyel mindaddig várni kell, míg a skupscina az olasz–jugoszláv egyezményt nem ratifikálja, melyet Pašić betegsége késleltet. Hangsúlyozta, hogy a francia közvéleményt elő kell készíteni Sándor király párizsi hivatalos látogatására, mely kiváló alkalmat ad majd a két ország közti egyezmény megtárgyalására, melyet később esetleg háromoldalúvá változtathatnak.⁷⁰

Poincaré a Billy–Spalinković beszélgetéséről készített feljegyzés margójára az alábbiakat írta: „Jobb lesz elnyújtani az egyezményre vonatkozó tárgyalásokat, amíg a macedóniai kérdés nem tisztázódik.”⁷¹

A francia miniszterelnök – akinek intranszigens külpolitikáját otthon és a nemzetközi fórumokon is erősen bírálták – bizonyos óvatosságot kezdett mutatni a jugoszlávokkal kapcsolatban. Annál is inkább, mert az adott helyzetben csak akkor tudott volna szerződést kötni velük, ha kötelezettségeket vállalt Bulgária és bizonyos garanciákat Olaszország ellen. Erről azonban szó sem lehetett. 1924 tavaszán tehát már a francia politikai vezetés sem sürgette Belgrádban az egyezmény aláírását. S óvatosabbak lettek a Romániával kötendő szerződés kérdésében is.

A francia–jugoszláv és francia–román megbeszélések nyilvánvalóvá tették, hogy a tárgyaló felek elképzelései nagyon is eltérőek. Mindegyik a saját biztonságát szolgáló szerződést kívánt kötni – a másik miatt nem kívánta élezni viszonyát a számára fontos hatalommal, s távol akarta magát tartani a másik politikai problémáitól: a kisantant tagjai a francia–német, Franciaország pedig a jugoszláv–olasz és a

⁷⁰ AD. Europe 1918–29. Y. vol. 52. f. 2bis–18. A francia külügyminisztérium feljegyzése a Jugoszláviával folytatott tárgyalásokról.

⁷¹ Uo.

román–orosz problémáktól. Ez utóbbinál – változatlanul – nagy óvatosságot mutattak Románia kisantantbeli szövetségesei is.⁷²

Pašić még a francia–román tárgyalások idején közölte Párizssal: nem lelkesedik egy francia–román–jugoszláv egyezményért, mert attól tart, hogy Besszarábia miatt román–orosz háborúba keveredik.⁷³ Miután pedig a Párizsból érkező hírek a francia–román egyezmény elmaradásáról számoltak be, a jugoszláv miniszterelnök tudatta a Quai d’Orsay-val: a francia–jugoszláv egyezmény megkötéséről a francia–román egyezmény elmaradása miatt nem lehet szó.⁷⁴

A diplomáciai kötélhúzás még tovább folyt. A jugoszlávok különböző kifogásokkal álltak elő. Május 8-án pl. Billy jelezte: Ninčić kormánya most arra hivatkozik, hogy nem kapták még meg a francia egyezménytervezetet.⁷⁵ Ami persze nem felelt meg a valóságnak, hiszen Peretti már régen – januárban – átadta Spalinkovićnak.⁷⁶ Az „elveszett” egyezménytervezetet a Quai d’Orsay május 21-én újból elküldte Belgrádba. Röviddel utána Billy értesítette kormányát: Sándor király franciaországi útját különböző okok miatt kénytelenek elhalasztani.

1924 áprilisában a francia kormány – mint láttuk – már nem erőltette – mint korábban – a francia–jugoszláv–román megegyezést. Nagy diplomáciai offenzívát indított azonban a készülő csehszlovák–olasz egyezmény ellen. Minden körülmények között meg akarta ugyanis akadályozni, hogy Prága csatlakozzék az olasz–jugoszláv szerződéshez.

A francia kormánynak pontos információi voltak arról, hogy Olaszország és Csehszlovákia között tárgyalások folynak, és Beneš, aki időszerűtlennek tartotta a tervezett francia–jugoszláv egyezményt, örömmel üdvözölte az olasz–jugoszláv szerződést, s kész hozzá csatlakozni. 1924. április 16-án – közvetlenül Beneš római útja előtt – Poincaré táviratot küldött a prágai és belgrádi francia külképviseleteknek, szót emelve az esetleges olasz–csehszlovák egyezmény ellen. „...a francia közvélemény felháborodik, ha megtudja, hogy megegyeztek Olaszországgal, még mielőtt kísérlet történt volna arra, hogy Franciaország és Olaszország, de főként pedig Franciaország és Jugoszlávia hasonló egyezményt kössön. Eddig nem akarunk nyomást gyakorolni belgrádi barátainkra – írta táviratában –, de ha Csehszlovákia, Jugoszlávia és Olaszország között egyezmény jön létre, Franciaországban ezt mindenki olyan kísérletnek fogja tekinteni, amelynek célja, hogy kiszorítson bennünket a közép- és délkelet-európai ügyekből. Olaszország körül ugyanis olyan ellencsoportosulás jönne létre, amely ellensúlyozhatná Franciaország befolyását. Jugoszláviának és Csehszlovákiának nem érdeke, hogy Olaszország befolyása Franciaország kárára növekedjék. Belgrádban is, Prágában is jól tudják, hogy Franciaország az egyetlen nagyhatalom, amellyel a kisantantállamok számolhatnak.

Mind Jugoszláviának, mind Csehszlovákiának érdeke tehát, hogy elejét vegye a francia közvélemény bizalmatlanságának a Beneš tervezte hármás, olasz–jugoszláv–csehszlovák megegyezéssel kapcsolatban. Ezt pedig csak úgy lehet elérni, ha előtte vagy vele egy időben a francia–jugoszláv egyezmény is létrejön. Benešnek meg kell értenie ennek fontosságát, és tanácsaival Belgrádot ebben az irányban

⁷² Uo. f. 2bis–19.

⁷³ Uo. f. 2bis–18; uo. Billy távirata Poincarénak, 1924. április 16.

⁷⁴ Uo. f. 2bis–19.

⁷⁵ Uo. f. 2bis–19.

⁷⁶ Uo.

kell befolyásolnia.”⁷⁷ Egyben utasította a prágai és a belgrádi francia követet, hogy lehetőleg minél előbb kezdje meg Benešsel, illetve Ninčićssel, Sándor királlyal és Pašičcsal a beszélgetést erről a kérdéstről.

Ugyanazon a napon Laroche magához kérette Osuskýt, a párizsi csehszlovák követet, és felhívta figyelmét: Csehszlovákia csatlakozása az olasz–jugoszláv egyezményhez súlyos következményekkel járhat.⁷⁸ Két nappal később, április 18-án Peretti ezzel kapcsolatban közölte Spalinkovičcsal: „Többet nem gyakorolunk nyomást sem Jugoszláviára, sem pedig Romániára. Ha azonban Csehszlovákia – miként állítják – csatlakozik az olasz–jugoszláv egyezményhez, Párizsban felvetődik a kérdés, nem áll-e a kisantant Olaszország nyomása alatt.”⁷⁹

Csehszlovákia – Poincaré kormányának határozott közbelépése ellenére – követte Jugoszlávia példáját: 1924. április végén Beneš Rómába utazott, és aláírta a csehszlovák–olasz barátsági egyezményt, amely a szerződő feleket a status quo védelmére és a Habsburg-restauráció megakadályozására kötelezte.⁸⁰ A csehszlovák külügyminiszter nem fogadta meg Párizs tanácsát: Jugoszláviát sem tartotta vissza az olaszokkal való megegyezéstől, ő maga sem utasította vissza Mussolini ajánlatát a csehszlovák–olasz szövetségre.

Poincaré diplomáciája tehát csúfos vereséget szenvedett. Franciaország elszigetelődött, viszonya Angliával és Olaszországgal tovább éleződött, s a kisantantállamokkal, – különösen Jugoszláviával – való kapcsolatai is lazultak. Ez, valamint a Ruhr-kérdésben folytatott politikája, illetve kudarcra éles bírálatot váltott ki csaknem valamennyi francia pártból, melynek eredményeként az 1924. májusi választásokon Poincaré vereséget szenvedett, s Millerand is lemondott. A radikálisok és a radikálszocialisták, a baloldali blokk került hatalomra, élén Edouard Herriot-val. Az új francia miniszterelnök a pacifizmus képviselője volt, s hatására Franciaország külpolitikájában is jelentős változások következtek be. Poincaré agresszív, az európai hegemoniát szem előtt tartó s katonai szövetségek kiépítését szorgalmazó politikája helyébe a megbékélés politikája lépett. Az új francia miniszterelnök fontos feladatának tartotta, hogy helyrehozza megromlott kapcsolatait Angliával. Törekvése találkozott a nem sokkal előtte hatalomra kerülő MacDonald munkáspárti kormányának elképzeléseivel. A két kormány együttműködése időszakunkban elég szoros lett. Herriot felfüggesztette a nagy ellenállást kiváltó keleti szövetségi rendszer továbbépítését. A francia–jugoszláv és francia–román egyezmény hosszú időre lekerült a napirendről.

Nagy-Britannia

Az előző fejezetekben inkább csak utaltunk Nagy-Britanniának a kisantanttal kapcsolatos politikájára, ezúttal részleteiben kívánunk foglalkozni a brit politika alakulásával. A források tanúsága szerint a kisantant Nagy-Britannia aktív támogatásával jött létre, mely franciaellenes megfontolásból támogatta Beneš Millerand-

⁷⁷ AD. Europe 1918–29. T. vol. 42. f. 105–107. Poincaré körtávirata, 1924. április 16.

⁷⁸ AD. Europe 1918–29. J. vol. 52. f. 2bis–18.

⁷⁹ Uo. f. 2bis–19.

⁸⁰ Az olasz–csehszlovák tárgyalások már jóval korábban, 1923 nyarán kezdődtek. ASMAE. 1743. 937–1870. Az olasz külügyminisztérium átirata Bordaro prágai olasz követnek, 1923. augusztus 23.; lásd erről még E. Beneš: *Problémy nové Evropy...* 264.

ék által ellenzett törekvéseit. A szövetség alakulása idején a Foreign Office-ban felülkerekedett az a vonal, amely szemben állt Lloyd George magyarbarát politikájával, és a győztes utódállamok nagyobb mérvű támogatását sürgette. A prágai, belgrádi és bukaresti angol diplomaták utasítást kaptak, hogy segítsék a Beneš-féle terv megvalósítását, vagyis a hármasszövetség létrejöttét.⁸¹ Erre Phipps egyik feljegyzése is utal, aki azt írta: „...a kisantantnak védelmi jellege lesz, a békét fogja védeni, s Őfelsége kormányának teljes támogatását fogja élvezni.”⁸² Ellenezték viszont Take Ionescunak azon tervét, hogy a három államon kívül Lengyelországot és Görögországot is bevonja a tömbbe.⁸³

A szövetség megalakulásában tehát a brit diplomácia jelentős szerepet játszott, tagjainak azonban semmilyen politikai szerződése nem volt Nagy-Britanniával. Londonban ugyanis óvakodtak attól, hogy a térségben bármilyen kötelezettséget is vállaljanak. Amikor pedig a kisantant-francia kapcsolatok erősödtek, Nagy-Britannia egyre inkább távolodni kezdett a tömbtől, s engedte, hogy Franciaország érdekszférájába kerüljön. Gazdasági pozícióit azonban nem adta fel, sőt, a számára fontos kereskedelmi kapcsolatok további bővítésére törekedett. Kereskedelmi szerződéseket kötött mindegyik tagállammal, s rövid idő alatt komoly eredményeket ért el, különösen Jugoszláviában és Romániában. Mindkét országban sikerült az Osztrák–Magyar Monarchia és Németország gazdasági pozícióinak jelentős részét elfoglalnia, komoly konkurenciát képezve a csehszlovák iparnak. Gazdaságilag a kisantant mindhárom állama erősen rá volt utalva Angliára, hiszen a létfontosságú hiteleket főleg innen tudták beszerezni. Ezt a helyzetet a brit kormány maximálisan igyekezett kihasználni, a legdrasztikusabb nyomást gyakorolva a tagállamokra politikai elképzeléseinek elfogadtatása érdekében. A szakirodalomban általában azt olvashatjuk, hogy Anglia a térség iránt közömbös volt. De csak annyiban, hogy nem akart semmilyen kötelezettséget vállalni e régióban. Kutatásaink bizonyítják, hogy a brit kormánykörök a politikai kérdések alakulásába állandóan s nagyon határozottan beleszóltak, eldöntésükben meghatározó szerepet játszottak. Tették ezt főként gazdasági megfontolásból: gazdasági érdekeik védelmében, valamint Közép- és Délkelet-Európa gazdasági és politikai konszolidációja érdekében. Ezen a címen sürgették a térség valamennyi államának gazdasági talpra állítását, általános rekonstrukcióját; támogatták Magyarország népszövetségi kölcsönét, le-törve a kisantant ellenállását; erre hivatkozva szálltak szembe a Habsburg-restaurációs kísérletekkel, emeltek szót a Magyarország elszigetelésére irányuló politika ellen; kiálltak a Népszövetségbe való felvétele mellett is, nemzetközi fórumokon szembe helyezkedve a franciák által is támogatott kisantant túlzásaival; s ezzel indokolták később a békeszerződések revíziójának szükségességét is.

Nagy-Britannia tehát, amikor a térséget Franciaország érdekszférájába engedte, ügyelt arra, hogy ez ne vezessen a franciák európai hegemoniájának túlságos megerősítéséhez. Ezért a párizsi kormány Duna-medencei lépéseit állandóan figyelemmel kísérte, kontrakarírozta őket, s ebben az esetek többségében sikerült közös platformot kialakítania Olaszországgal. Mint láttuk, közös erővel akadályozták meg a francia–magyar megegyezést, a Habsburg-ház restaurációját Magyarorszá-

⁸¹ A prágai, bukaresti és belgrádi brit diplomaták jelentéseikben indokoltan tartották Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia félelmét Magyarországtól, vagyis a kisantant megalakítását. Lásd erről *Ozer, Carmi*: i m. 32–33.

⁸² Uo.

⁸³ Uo.

gon, s rövid időszakot leszámítva együttműködtek Ausztria és Magyarország rekonstrukciójában is. A francia–kisantant szerződésekkel kapcsolatban is azonos álláspontot képviseltek. Szerepük volt abban, hogy Franciaországnak be kellett érnie a francia–csehszlovák egyezményrel, hogy e szövetségrendszer továbbépítésére csak a húszas évek második felében került sor. Lloyd George *Franciaország és a kisantant* című cikkében hangsúlyozta, hogy a franciák katonai szövetségek létrehozását célzó törekvései Közép- és Délkelet-Európában az európai békét veszélyeztetik, hiszen a térséget katonai táborrá változtatják. „Vajon milyen előnyöket várt Franciaország ettől a politikától? – teszi fel a kérdést. – A Franciaország és Németország közötti háború esetén ugyanis nem nyújthatnak neki reális segítséget.”⁸⁴

Nagy-Britannia és Franciaország ellentétei, amelyek különösen a Ruhr-konfliktus után éleződtek ki erősen, rányomták bélyegüket Anglia és a kisantant kapcsolataira is. London kiállása a Szovjetunió elismerése mellett pedig csak növelte az ellentéteket. Már a konzervatív kormány is – 1923 végétől – egyre jobban sürgette – otthon és a kisantantállamokban egyaránt – a Szovjetunió elismerését. Curzon úgy látta, hogy a nemzetközi helyzet, a gazdasági válság, az európai piacok összehúzódása szükségessé teszik a Szovjetunióval való gazdasági és politikai együttműködést. Komoly hazai és nemzetközi ellenállással találta azonban magát szemben, s a kisantant tagjai is kezdetben valamennyien ellene voltak. Még maga Beneš is – aki ebben a kérdésben a legliberálisabbnak mutatkozott – nagy vitát folytatott erről a brit külügyminiszterrel.⁸⁵ A brit kormány végül is lemondott tervéről. Nagy-Britannia csak a konzervatívok bukása után, a munkáspárt hatalomra kerülésével, 1924 januárjában ismerte el a Szovjetuniót. MacDonalddal, az új miniszterelnök, a kisantant–szovjet kapcsolatok normalizálását is szorgalmazta, kísérlete azonban nem vezetett eredményhez. A tagországok politikusai e kérdésben inkább Poincaréhoz igazodtak, aki elutasította az angol javaslatot. Később, a Szovjetuniót elismerő Herriot-kormány idején csak részben változtatták meg álláspontjukat. Noha Beneš ebben az időben már magáévá tette a brit – s most már a francia – elképzelést, a belső jobboldali ellenzék és szövetségeseinek ellenállása miatt visszavonult. (Erről részletesebben *A kisantant és a Szovjetunió* című alfejezetben írunk.)

Nagy-Britannia, noha nem volt hajlandó garanciát vállalni Németország keleti határaiért, messzemenően támogatta egy közép- és délkelet-európai Locarno létrehozását. Ennek érdekében nyomást gyakorolt a kisantant mindhárom tagállamára,⁸⁶ s diplomáciai tevékenységet fejtett ki a legyőzött kis államokban, Magyarországon, Ausztriában és Bulgáriában is. (Lásd a következő fejezetet.)

⁸⁴ *Patyomkin: A diplomácia története.* Budapest 1950. 288.

⁸⁵ AD. Europe 1918–29. T. vol. 42. f. 105. A francia külügyminisztérium feljegyzése Beneš látogatásáról, 1923. december; uo. vol. 41. f. 65. Feljegyzés Beneš és Peretti megbeszéléséről, 1923. december 13.

⁸⁶ A francia és az olasz külügyi levéltárban sok erre vonatkozó dokumentum található. A kérdésre részletesebben a következő fejezetben térünk ki.

Olaszország

Mivel a korábbi fejezetekben egy-egy konkrét kérdés kapcsán már sok szó esett Olaszország és a kisantant viszonyáról, itt csak röviden összefoglaljuk annak alakulását.

Olaszország és a kisantant kapcsolata hosszú ideig meghatározatlan volt. Olaszország külpolitikájában nehezen volt kitapintható határozott vonal. A háború utáni években elszigetelődött (szövetségeseivel szembe került), megcsalva érezve magát a saját maga okozta hátrányok miatt, politikájának vitelében bizonytalan volt, mindenfelé hadakozott. Hol közeledett tehát a kisantanthoz, hol távolodott tőle. Egy vonatkozásban azonban határozott volt: abban ti., hogy gyengíteni kívánta ellenfelét a Balkánon, ami kezdettől fogva egy francia- és szlávellenes külpolitikára készítette. Ez határozta meg a szövetség két tagjával, Jugoszláviával és Csehszlovákiával való kapcsolatát. S mivel Románia osztotta aggályait a szláv veszélyt illetően, a két állam szorosban együtt tudott működni. Az olasz kormány kezdettől fogva ellene volt egy Duna-medencei, szláv túlsúlyú szövetségnek, mely akadályozta volna balkáni tervét, s erősítette volna Jugoszlávia pozícióit. S mivel általában a bilaterális kapcsolatok építésének híve volt, figyelmét a magyar–román viszony megjavítására koncentrált. „A mi politikánk fő vonala: mindenáron megakadályozni, hogy Magyarország megegyezzen Jugoszláviával. Minden erőfeszítésünket egy magyar–román szövetség létrehozására kell összpontosítani.”⁸⁷ – olvashatjuk Tittoni olasz külügyminiszter 1919 augusztusában készült feljegyzésében. Tittoni utóda, Scialoja hasonló vonalat vitt: „A Franciaország befolyása alatt álló Ausztria, Csehszlovákia és Jugoszlávia közötti szövetség helyett az olasz kormány előnyben részesíti a Magyarországból és Romániából, esetleg Lengyelországból álló szövetséget, amely követni fogja a mi vonalunkat”⁸⁸ – írta. 1920-ban, Sforza külügyminiszter székbe kerülésekor Olaszország Nagy-Britanniával együtt fellépett a francia–magyar közeledés és a két királypuccs ellen, ennek következtében – még ugyanabban az évben – sikerült aláírnia Jugoszláviával a rapallói egyezményt, amelynek bizonyos részei Csehszlovákiára is érvényesek voltak. Az olasz kormányok 1925-ig nem támogatták a saint-germaini és a trianoni béke revízióját, sőt határozottan felléptek az Anschluss-törekvések ellen, helytelenítették a magyar revíziós politikát, kezdetben ellenezték Magyarország felvételét a Népszövetségbe, a Magyarországnak nyújtandó népszövetségi kölcsönt, illetve a jóvátétel fizetésének elhalasztását – ami jó lehetőséget kínált, hogy látszólag barátságos politikát folytassanak a kisantant irányában. Bár Magyarországot továbbra is potenciális szövetségeseznek tekintették, a vele való kapcsolatokban óvatosak és körültekintők voltak.

Mussolini hatalomra kerülése jelentős változást hozott Közép- és Délkelet-Európa további fejlődésében. Az olasz expanzió iránya ugyan már a Mussolini-féle puccs előtt is adva volt, gyökeres fordulat következett azonban be a már korábban kitűzött cél elérésének módszerében. Míg ugyanis korábban Olaszország mint a status quo védelmezője szerepelt, most, a húszas évek közepétől a revízió támogatójaként, sőt zászlóvivőjeként lépett fel.

A változás természetesen lassú volt. Mussolini kezdetben a kisantant tagjaival működött együtt, s folytatta a magyarellenes politikát. Az 1923-as év nemzetközi esemé-

⁸⁷ ASME. 1738. 1150. Tittoni távirata Borghesének, 1919. augusztus 12.; uo. 1152. Tittoni távirata Mombeli tábornoknak, 1919. augusztus 12.

⁸⁸ Uo.; ACS. 458–4. Scialoja távirata Cerruttinak, 1919. december 28.; PDH. I. 65 dok.

neyi jó lehetőséget kínáltak Olaszországnak, hogy fenntartsa látszólag barátságos politikáját a kisantanttal. A Ruhr-konfliktus következtében előállt angol–francia viszály izolálta Franciaországot, s felszínre hozta a kisantant lényegi ellentéteit is – alkalmat adva Mussolininek, hogy Angliával közösen megakadályozza az Olaszország érdekei ellen is irányuló francia–jugoszláv és francia–román egyezmények perfektuálását, és ezzel további gátat emeljen Franciaország közép- és délkelet-európai hegemon törekvései előtt.⁸⁹ 1924-ben tehát – kihasználva Franciaország Ruhr-konfliktus miatti elszigeteltségét – egyezményt kötött Jugoszláviával, majd röviddel utána Csehszlovákiával is. 1924. első felét leszámítva kapcsolatai továbbra is Romániával voltak a legszorosabbak, noha ez volt az egyetlen kisantantállam, amelylyel az 1920-as évek első felében nem sikerült szerződést kötnie. Szovjet politikájában ugyanis az olasz kormány nem volt hajlandó Bukaresthez igazodni, gazdasági és politikai megfontolásból (balkáni terveihez a Szovjetunió jóindulatára volt szüksége) nem kívánta a besszaráb kérdést is magában foglaló egyezményt ratifikálni, amihez a román kormány ragaszkodott. Sőt, 1924 januárjában elismerte a Szovjetuniót, ami egy időre beárnyékolta a két ország kapcsolatait. A Jugoszláviával és Csehszlovákiával meglévő egyezményei ellenére a konfliktusok egyre gyakoribbak lettek köztük. Az 1924 januárjában és áprilisában kötött egyezményeket Mussolini nem hosszabbította meg. Magyar politikája a fentieknek megfelelően változott. 1925-ben, amikor Mussolini sikeresen leküzdötte a belső ellenzékot, Magyarország gazdasági és pénzügyi helyzete pedig némileg konszolidálódott, egy sor jelzés volt arra, hogy a két ország kész összefogni erejét, kész együttműködni. Mussolini 1925-ben belső használatra készített feljegyzésének tanúsága szerint általános békerevíziót tartott szükségesnek – amibe a trianoni béke is beletartozna.

Szovjetunió

A szovjet kérdésben a kisantantállamok nem képviseltek egységes álláspontot, kezdettől fogva komoly nézeteltérések voltak köztük. Szovjet-Oroszországhoz való viszonyukat a bolsevizmustól való félelmen túl egyéb politikai, gazdasági és földrajzi tényezők is befolyásolták, melyek a három államban korántsem voltak azonosak. Csehszlovákia és Jugoszlávia nem volt közvetlen szomszédságban a Szovjetunióval – nem voltak tehát területi problémáik, és az ún. „bolsevik veszély” sem közvetlenül határaikon jelentkezett. Mindkét állam szláv volt, így – bár gyűlölték a szovjet rendszert, s fontosnak tartották annak gyengítését vagy esetleges megbuktatását – az orosz nép elleni aktív katonai harcban nem kívántak részt venni.⁹⁰ Erre hivatkozva utasítottak vissza minden olyan kötelezettség vállalást, amely ezzel volt egyértelmű, vagy esetleg ilyen következményekkel járhatott volna, így például a harmadik intervencióhoz való csatlakozást vagy Románia javaslatát, a szovjet-ro-

⁸⁹ ASME. 1738–937–1870. Az olasz külügyminiszter távirata a prágai olasz követnek, 1923. augusztus 23.; uo. 1509–6720. Aloisi Mussolininek, 1924. április 15.; uo. 6721. Aloisi jelentése Mussolininek, 1924. május 17.; uo. 1508–6704. Aloisi távirata Mussolininek, 1924. május 21.; uo. 938–1888. Aloisi távirata Mussolininek, 1924. január 5.

⁹⁰ Ez a szempont kétségtelenül szerepet játszott a két állam közeledésében és együttműködésében. De nem ez volt a döntő, hanem a közös érdekek együttes védelme. Amikor és ahol ezek nem estek egybe, akkor a szláv együvé tartozás ellenére a két állam szembekerült egymással.

mán határokat is garantáló szerződés megkötését. Rendkívül óvatosak voltak az olyan egyezménytervezetekkel szemben is, amelyek közvetve vagy közvetlenül Lengyelországgal voltak kapcsolatosak. Tény persze, hogy a prágai és a belgrádi kormány minden törekvése az volt, hogy lehetőleg kerüljék az olyan katonai konfliktusokat, amelyek érdekeiktől távol állnak – elővigyázatosságukban kétségtelenül az a szempont is szerepet játszott, hogy ne kerüljenek háborúba a Szovjetunióval. Lényeges eltérés volt közöttük – s nyilvánvalóan befolyásolta a szovjet kérdésben elfoglalt álláspontjukat is –, hogy Csehszlovákia liberális polgári demokratikus, Jugoszlávia és Románia pedig jobboldali monarchista állam volt. Az ipari Csehszlovákia jobban érdekelt volt a Szovjetunióval való kereskedelmi kapcsolatok kiépítésében, mint az utóbbi kettő. Főként ez volt az oka, hogy Románia nem tudta megvalósítani egyik legfontosabb külpolitikai törekvését, hogy ti. a szovjet–román határt is garantáló kisantantot hozzon létre. Még azt sem érte el, hogy a kisantantbeli szövetségesei deklarációban elismerjék Besszarabia annexióját.

Direkt módon tehát a kisantant nem irányult a Szovjetunió ellen, miként ezt a szocialista országokban az ötvenes években napvilágot látott történelmi munkákban olvasni lehetett. A szövetségnek a szovjet kérdésben tanúsított magatartása változó volt. Más volt a tömb keletkezésekor, amikor Franciaország még szemben állt velük, és a brit befolyás érvényesült, más, amikor Franciaország befolyása alá kerültek, s megint más az 1930-as években, amikor Franciaország maga is közeledni kezdett a Szovjetunióhoz. Az első szakaszban paradox módon mindhárom állam – tehát még Románia is – támaszt jelentett a fiatal Szovjet-Oroszországnak, hiszen nem csatlakoztak a harmadik intervencióhoz, sőt, az abban önkéntes részt vállaló Magyarorszásszvszsg egységeit nem voltak hajlandók területükön átengedni (attól félték, hogy esetleg ott maradnak). Ebben az időben Nagy-Britannia befolyására még mindhárom állam bizonyos megértéssel fogadta a szovjet hatalom közeledési lépéseit. Vaida-Voevod román miniszterelnök, azt remélve, hogy a szorongatott helyzetben lévő szovjet hatalom engedményeket tesz a besszaráb kérdésben – ezt sugallták a britek is –, 1920 márciusában Londonban megbeszéléseket kezdett Csicsserinnel.⁹¹ A tárgyalások azonban a franciák közbelépésére megszakadtak. Vaida-Voevodot, aki állítólag a király megkérdezése nélkül kezdett a tárgyalásokba, félreállították. Helyére Averescu tábornok került, aki csak befagyasztotta, de nem szakította meg a tárgyalásokat. Miután azonban kiderült, hogy a szovjet kormány nem hajlandó elismerni az önkényesen megszállt besszaráb területek Romániához tartozását, teljesen szembefordultak Moszkvával. Lengyelországgal viszont 1921-ben megkötötték a varsói kormány által már korábban is felajánlott egyezményt, amely a két ország keleti határainak kölcsönös biztosítására kötelezte a feleket. Ezt követően a román–szovjet viszony meglehetősen ellenséges volt.

Ebben az időben a belgrádi kormánykörökben is erős ingadozás volt tapasztalható a Szovjet-Oroszországhoz való viszony kérdésében. 1920 augusztusában – tehát azzal egy időben, hogy Belgrádban aláírták a jugoszláv–csehszlovák szerződést, – a jugoszláv külügyminisztérium Párizsba küldte Irićet, az oroszországi szerb követség volt tagját, hogy tisztázza: kívánatosnak tartja-e a szovjet kormány a Jugoszláviához való közeledést. Csicsserin üdvözölte ezt a kezdeményezést, s hangsúlyozta, hogy Szovjet-Oroszország baráti kapcsolatokat kíván kialakítani Jugoszláviával.⁹² Ezt azonban bizonyos erők – mindenekelőtt a királyi udvar – végül is

⁹¹ *A. Jazkova*: Malaja Antanta... 110–111.

⁹² Lásd erről részletesebben *A. Jazkova*: i. m. 114–115.

megakadályozták. Jugoszlávia a fehér orosz emigráció egyik központja lett. A viszony normalizálására hosszú éveken keresztül nem került sor. A belgrádi kormány ezt követően Romániával közösen mindent elkövetett, hogy szövetségesüket, Csehszlovákiát, amely tőlük eltérően nem mondott le a Szovjet-Oroszországgal való kapcsolatok felvételéről, visszatartsák ettől a lépéstől.

Beneš először 1920 januárjában jelentette be közeledési szándékát. Levelezésbe kezdett Csicsserinnel, majd 1920 nyarán Londonban tárgyalásokat kezdtek a két ország között a kereskedelmi kapcsolat kiépítéséről.⁹³ Beneš azonban a politikai kérdések kikapcsolásával, a diplomáciai kapcsolatok felvétele nélkül kívánta kiépíteni a csehszlovák–szovjet kapcsolatokat. Terve nemcsak a kormánykoalíció hanem kisantantbeli partnereinek ellenkezését is kiváltotta. Támadásuk olyan éles volt, hogy kénytelen volt visszavonulni.

A kisantantot ugyan nem kifejezetten Szovjet-Oroszország ellen hozták létre, közvetlenül soha nem is irányult ellene, mindez azonban nem jelentette azt, hogy a három állam nem folytatott szovjetellenes politikát, hogy a tömbnek ne lett volna szovjetellenes funkciója. Ez utóbbit már a szövetség nemzetközi helye és szerepe is nyilvánvalóvá tette. A tömb ugyanis a nyugati – mindenekelőtt a francia – körök elképzeléseinek megfelelően – a kelet és nyugat közötti ütközőblokk szerepét töltötte be.

A közép- és délkelet-európai pártok 1921. októberi pozsonyi értekezlete azonban eltúlozta a tömbnek eme funkcióját. Felhívásában a szovjetellenes reakciós szövetség felszámolását s egy forradalmi föderáció létrehozását követelte, amely valamennyi közép- és délkelet-európai népet egyesített volna.⁹⁴ Nem kétséges, hogy a föderáció szolgálta volna leginkább az itteni népek boldogulását és előrejutását. Ennek feltételei azonban hiányoztak. Nemcsak 1921-ben, amikor a forradalmi mozgalom Európa-szerte csendesedőben volt, hanem 1919-ben is, amikor a forradalmi átalakulások még napirenden voltak. Az akkor alakuló kommunista pártok befolyása azonban meglehetősen gyenge volt, s kevés tapasztalattal rendelkeztek. A szociáldemokrata pártokkal pedig, amelyek a proletáriátus jelentős részét befolyásuk alatt tartották – Magyarországot kivéve –, nem sikerült egységes akciócsoportot kidolgozni, ami a szocialista átalakulás és egy szocialista föderáció nélkülözhetetlen feltétele volt. Így tehát a polgári pártok vonták befolyásuk alá a tömegeket, a forradalmi lendületet megtörték, illetve a polgári nemzetek létrehozásának szolgálatába állították. A vezetésük alatt álló nemzetek, amelyek a tárgyalások során a nacionalizmus virágkorát élték – mint láttuk –, még a kapitalista államok föderációjára vonatkozó tervekkel is szembehelyezkedtek. A szövetkezést más módon valószínűsítették meg: a hagyományos utat választva nem az általános béke, hanem a saját érdekeiket biztosító versailles-i békeszerződések védelmére szövetkeztek.

1922-ben a rapallói konferencián és utána a kisantant a szovjet kérdésben ismét válaszut előtt állt. A konferenciát megelőző hetekben a kisantantállamok képviselői több alkalommal találkoztak, hogy tájékozzódjanak, és összehangolják nézeteiket. Beneš e célból Londonba és Párizsba utazott, s tárgyalott Lloyd George-dzal és Poincaré-val.⁹⁵ Megbeszélései során tapasztalhatta, hogy a konferencia napirendjén szereplő kérdésekben mélyreható ellentét van a brit és a francia álláspont

⁹³ Lásd erről *A. Jazkova*: i. m. 115–119.

⁹⁴ Uo. 190–191.

⁹⁵ Uo. 221.

között. Lloyd George Szovjet-Oroszország elismerését javasolta, amit Poincaré a leghatározottabban ellenzett. Az előbbi a német jóvátétel enyhítését, az utóbbi szigorítását tervezte. A brit miniszterelnök korlátozni kívánta a kisantant tevékenységét a konferencián, sőt Lengyelországgal együtt szívesen vette volna távolmaradásukat. A francia miniszterelnök épp fordítva: ragaszkodott ahhoz, hogy mind a kisantant, mind Lengyelország részt vegyen minden bizottság munkájában.⁹⁶

A konferencia kezdetén a kisantantállamok a francia álláspontot támogatták, s szembehelyezkedtek a Szovjet-Oroszország elismerését javasló Nagy-Britanniával. A szovjet–német szerződés, a konferencia legkiemelkedőbb eseménye pedig csak fokozta merevségüket. Az egyezmény létrejöttét követően – amely gazdasági és politikai szempontból jelentős támaszt jelentett az eddig elszigeteltségben lévő Szovjet-Oroszországnak és Németországnak – azonnal csatlakoztak a franciák által indított akcióhoz, s aláírták a Németországnak küldött tiltakozó jegyzéket. Barthou francia külügyminiszter javaslatát azonban, hogy csatlakozásuk jeléül a francia delegátusokkal együtt hagyják el a konferenciát, visszautasították.⁹⁷ Visszautasították, mert ilyen nyíltan nem akartak szembekerülni Nagy-Britanniával. Tartottak továbbá attól is, hogy Bethlen esetleg megegyezik Szovjet-Oroszországgal.

A magyar miniszterelnök azt a látszatot igyekezett kelteni, hogy kész követni Németország példáját. Örömmel fogadta a rapallói egyezményt, s ennek a sajtóban hangot is adott.⁹⁸ Hogy ebben mennyi volt a tényleges öröm s mennyi a taktika, nehéz eldönteni. A rapallói egyezmény azonban engedékennyé tette a nyugati hatalmakat s a kisantantállamokat mind Szovjet-Oroszország, mind Németország, illetve Magyarország iránt. Rapalló intő példa volt arra, hogy nem tarthatnak államokat kedvük szerint gazdasági és politikai elszigetelésben, mert megvan a lehetőség arra, hogy kitörjenek belőle.

Csehszlovákia tehát normalizálni akarta viszonyát Szovjet-Oroszországgal, s a korábbinál több megértést mutatott Magyarország közeledési törekvései iránt is. Tervét kezdetben Jugoszlávia is támogatta. A rapallói konferencián Beneš és Niščić megbeszéléseket kezdett Csicsserinnel a gazdasági együttműködés lehetőségeiről.⁹⁹ Román kollégájuk nem követte példájukat. Hamarosan azonban Jugoszlávia is szembehelyezkedett Beneš elképzeléseivel, amelyet belpolitikai ellenfelei is élesen bíráltak. A belső és külső támadás oly heves volt, hogy a csehszlovák külügyminiszter kénytelen volt lemondani tervének politikai részéről: a diplomáciai kapcsolatok felvételéről, s megelégedni a kereskedelmi kapcsolatok kiépítésével. 1922-ben kereskedelmi kirendeltséget hoztak létre Csehszlovákiában és Szovjet-Oroszországban.¹⁰⁰

A kisantant és a Szovjetunió viszonyának normalizálása 1924-ben ismét napirendre került. Ebben az időben a kapitalista államok többsége eljutott annak a felismeréséhez, hogy az izolációs politika, amelyet Szovjet-Oroszországgal szemben folytattak, nem hozta meg a várt eredményt. Ellenkezőleg, olyan történelmi folyamatot indított el – a német–szovjet közeledést –, amely érdekeikkel ellentétes volt. Részméltek továbbá arra is, hogy Európa gazdasági rekonstrukciójához feltétlenül szükséges és hasznos lenne a hatalmas, nyersanyagokban gazdag orosz területek bekapcsolása, s annak megakadályozása, hogy egyedül Németország aknázza ki azokat.

⁹⁶ Ozer, Carmi: i. m. 77.

⁹⁷ Uo.; A. Jazkova: i. m. 223.

⁹⁸ Tette ezt feltehetően taktikai megfontolásból.

⁹⁹ A. Jazkova: i. m. 225–226.

¹⁰⁰ Uo.

Több ország határozta el a Szovjetunió de jure elismerését: 1924. január 7-én Nagy-Britannia, egy héttel később Olaszország, majd január végén Ausztria. Franciaország továbbra is kitartott eddigi, a Szovjetuniót elismerni nem akaró álláspontja mellett, illetve csak komoly feltételek ellenében lett volna erre hajlandó.¹⁰¹

1924-ben, amikor a Szovjetunió elismerésének kérdése új stádiumba került, a kisantant ismét foglalkozni kezdett azzal a gondolattal, hogy diplomáciai kapcsolatot létesít a szovjet hatalommal. Ebben most két körülmény játszotta a döntő szerepet. Egyrészt az, hogy a nyugati hatalmak ezt egymás után megtették, s Anglia a kisantant tagjaitól is ezt követelte. Másrészt, hogy Magyarország is ezen az úton volt. Tartani kellett attól, hogy akárcsak Németország, megelőzi őket ebben.

A kisantant belgrádi konferenciáján (1924. január) napirendre tűzték tehát a kérdést. Kiderült, hogy a tömbön belüli ellentétek e téren nem enyhültek, inkább fokozódtak.¹⁰² Jugoszláviában továbbra is működött a cári Oroszország belgrádi követsége, s politikáján a nagyszámú fehér emigrációra való tekintettel nem kívánt változtatni. A Szovjetunióval való kapcsolatok felvételét szorgalmazó körök, amelyek különösen a horvát ellenzéknél voltak erősek, így alulmaradtak.

Románia következetesen kitartott elutasító álláspontja mellett. A belgrádi konferencián tehát nem sikerült közelebb hozni a nézeteket. Beneš javaslatára azért olyan megállapodás született, amely lehetővé tette a tagországok számára, hogy ebben a kérdésben önállóan döntsenek. A csehszlovák külügyminiszter fontosnak tartotta, hogy Nagy-Britannia és Olaszország után (akik már tárgyaltak a Szovjetunióval), a kisantant tagjai is lépjenek kapcsolatba Moszkvával, és próbálják elérni, hogy Franciaország is ugyanezt tegye.

A kisantantállamok 1924 tavaszán kezdtek külön-külön megbeszéléseket a szovjet képviselőkkel. Hosszú ingadozás után Románia is rászánta magát erre a lépésre. Ebben jelentős szerepet játszott az a tény, hogy Magyarország tárgyalni kezdett a szovjet képviselőkkel a gazdasági kapcsolatok kiépítéséről és a diplomáciai kapcsolatok felvételéről.¹⁰³ A román-szovjet megbeszélések azonban csakhamar zsákutcába kerültek. Románia a Szovjetunióval való hivatalos kapcsolatok felvételéért a közös határ elismerését kérte. Ezt a Szovjetunió visszautasította, s a kérdéses területeken népszavazást javasolt, amibe viszont Bukarest nem egyezett bele, tartván attól, hogy az számára kedvezőtlen eredménnyel végződik.¹⁰⁴

A román kormány a besszaráb kérdésben Franciaország teljes támogatását élvezte. 1924. március 11-én a francia kormány – mint már utaltunk rá – ratifikálta a Besszarábiára vonatkozó egyezményt. Ezt követően nyomást gyakorolt Románia kisantantbeli szövetségeseire: változtassák meg a besszaráb kérdésben elfoglalt álláspontjukat, támogassák a román kérést. Ezt – mint láttuk – Csehszlovákia és Jugoszlávia visszautasította. Az előbbi rendezni kívánta viszonyát a Szovjetunióval, az utóbbi nem akart olyan lépést tenni, amelyet a Szovjetunió ellenségesnek tarthatna. Nem is szólva arról, hogy Belgrádnak bizonyos szempontból jól jöttek a bizonytalan román-szovjet határok, amelyek lekötötték Bukarest figyelmét. A tárgyalások idején a Jugoszlávia és Románia közötti viszony tovább éleződött. A kétoldalú, román-jugoszláv megegyezés értelmében a Bánátban Jugoszláviának átadott

¹⁰¹ Franciaország továbbra sem kívánta elismerni a Szovjetuniót. Erre vonatkozó álláspontját csak Poincaré bukása és Herriot hatalomra kerülése után változtatta meg.

¹⁰² AMZV. PZ. Bělehrad 29. A belgrádi csehszlovák követ jelentése, 1924. január 25.

¹⁰³ HHStA. Berichte aus Bukarest. 13 774. A bukaresti osztrák követ jelentése a külügyminiszternek, 1924. július 2.

¹⁰⁴ A. Jazkova: i. m. 274–275.

falvakból elszállítottak minden értéket, s azt nem voltak hajlandók – többszöri felszólítás után sem – visszaszolgáltatni. A két ország egymás elleni sajtótámadásai sokasodtak, az ellenségeskedés nagy méreteket öltött.¹⁰⁵ Csehszlovákia Jugoszlávia oldalára állt – Prága és Belgrád együttműködése a tárgyalat időben szorosabb lett. A két külügyminiszter – Beneš és Ninčić – Bledben Románia nélkül, sőt ellene tárgyalt. Ioan Duca román külügyminiszter tiltakozott is a kisantantot kompromittáló eljárás ellen. Visszautasította a kisantant prágai konferenciáján való részvételt, ahol ismét a szovjet kérdést kívánták napirendre tűzni.¹⁰⁶ Az európai sajtó – nem alaptalanul – a kisantant válságáról írt.

Közben Franciaországban jelentős változások mentek végbe. A választásokon a baloldali blokk győzött. Poincarét és Millerand-t félreállították. Az új – Herriot vezette kormány – némi enyhülést hozott az európai politikába. Elődeivel ellentétben a Szovjetunió elismerését szorgalmazta. A francia–szovjet diplomáciai kapcsolatok felvételére 1924 októberében került sor. A francia politika irányváltása kihatott a kisantra is. Párizs elhatárolta magát a román kormány szovjetellenes politikájától. A tervezett francia–román egyezmény megkötése, amivel kapcsolatban Poincaré, hatalmának legutolsó szakaszában is – mint láttuk – kezdett óvatos lenni, hosszú időre lekerült a napirendről.

Beneš pozíciói a szovjet kérdésben a kisantanton belül ily módon megerősödtek. A belgrádi kormány pedig több megértést kezdett mutatni álláspontja iránt. Felszámolta a cári Oroszország belgrádi követségét, beszüntette Vrangel tábornok és katonai egységei támogatását, amit Beneš kifogásolt, a besszaráb kérdésben pedig egyértelműen Románia ellen foglalt állást. Annál nagyobb volt a meglepetés, amikor a kisantant prágai konferenciáján (1924. július), ahova Duca végül is kollégái nyomtatékos kérésére elment, Ninčić a román külügyminiszter oldalára állt.¹⁰⁷ Beneš egyedül maradt.

Röviddel a konferencia után az ellenzék lemondásra kényszerítette a Pašić-kormányt. Az új koalíciós kormány külpolitikája ismét Csehszlovákiához került közelebb a szovjet kérdésben, és Beneš koncepcióját osztotta. A horvátok vezére Moszkvába látogatott. Konkrét előrelépés azonban mégsem történt. Az új kormány pozíciói rendkívül labilisak voltak, a nemzetközi politika újabb változásai pedig csak fokozták bizonytalanságát, és siettették röviddel ezután bekövetkezett bukását.

Nagy-Britanniában ugyanis az 1924. október 29-i választásokon a kormányon lévő Munkáspárt vereséget szenvedett, s átadta helyét a Konzervatív Pártnak. A Baldwin-kabinet éles szovjetellenes külpolitikája (a Szovjetunióval való egyezményt visszautasította) bátorítólag hatott Csehszlovákia és Jugoszlávia jobboldali köreire, s ezek élesen támadták Beneš, illetve Marinković Szovjetuniót elismerni szándékozó politikáját. Beneš, aki a francia–szovjet kapcsolatok felvétele után

¹⁰⁵ AMZV. PZ. Bělehrad 107. A belgrádi csehszlovák követ jelentése, 1924. április 20. A román–jugoszláv ellentétek a kisantanton belül komoly válságot idéztek elő. Lásd erről még: AD. Europe 1918–29. Y. vol.; HHS:A. Berichte aus Bukarest. 13 057. A bukaresti bécsi követ jelentése a külügyminiszternek, 1924. május 12.

¹⁰⁶ Beneš hosszú és kitartó akciójának volt köszönhető, hogy Duca végül is megjelent a kisantant prágai konferenciáján.

¹⁰⁷ A román–jugoszláv ellentétek dacára a prágai konferencián Duca és Ninčić között szoros együttműködés alakult ki. Együttes erővel utasították vissza Beneš elképzeléseit a szovjet kérdést illetően.

azonnal követni akarta Párizst, e változások hatására – amelyek erősen meggyengítették belpolitikai helyzetét – arra kényszerült, hogy ismét, most már majdnem egy teljes évtizedre, letegyzen tervéről. A kisantant tagjai utolsóként – csak az 1930-as évek elején – vették csak fel a diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunióval. Jugoszlávia még akkor sem.

A Szovjetunió elismerésére elindult felemás diplomáciai akciók tehát megakadtak. Ez következett be a magyar–szovjet és a kisantant–szovjet viszonylatban is.

Az új brit konzervatív kormány szembeszegült a MacDonald által jóváhagyott genfi egyezményekkel is, amelyek az államok kollektív biztonságát voltak hivatva szolgálni. Közép-Európa kérdésében nem kívánták magukat exponálni. A leghatározottabban szembehelyezkedett tehát Németország keleti határainak biztosításával. A brit érdekek védelmének stratégiai határa a Rajna volt.

A belga kormány közbelépésére a franciák által előterjesztett – s már előrehaladott stádiumban lévő – terv megbukott, s helyette 1925 októberében megszületett a locarnói egyezmény.

A kisantant és a többi utódállam

Magyarország

A következőkben a kisantant magyar kapcsolataival foglalkozunk részletesen, a többi szomszédal – Lengyelországgal és Ausztriával – való viszonyára csak utalunk.

A kisantant megalakulása általában nyugtalanságot váltott ki, különösen a tömbbel szomszédos államok körében, mindenekelőtt Magyarországon – ami érthető is, hiszen a szövetség elsősorban ellene irányult. A kisantant és Magyarország viszonya mindvégig feszült volt, de különösen az volt a szövetség megalakulását követő évben, amikor szinte minden kapcsolat megszűnt a három tagország és Magyarország között. Az előző fejezetből kiderült, hogy közvetlenül a háború után bizonyos közeledés volt tapasztalható Magyarországnak és a szomszédai között. Kutatásaink nem támasztják alá azt az álláspontot, amely szerint a magyar kormányok elzárkóztak a szomszéd államokkal való együttműködés elől, visszautasították azok kezdeményezéseit a viszony normalizálására. A kezdeményező fél – éppen ellenkezőleg – mindhármukkal kapcsolatban Magyarország volt.¹ Ennek gazdasági és politikai okai voltak. A megcsónkított és tengeri kijáratoktól megfosztott ország ugyanis gazdaságilag életképtelen volt, politikailag pedig teljesen elszigetelődött. A szomszédok ebben a helyzetben szerették volna tartani, és ennek érdekében készek voltak szövetkezni egymással. A magyar kormányok viszont épp ezt kívánták megakadályozni, ezért előbb Jugoszláviával, később Romániával és végül Csehszlovákiával próbálták szót érteni. E politika alakulásában a különböző nagyhatalmak közép- és délkelet-európai törekvései is szerepet játszottak, mindegyik a saját érdekeinek megfelelő államot jelölve ki Magyarországnak a közeledésre. Céljaik elérése érdekében erős nyomást gyakoroltak a magyar kormányokra, a viszony normalizálását követelve a szomszéd országoktól is – melyek hajlottak is a meg egyezésre, sokszor azonban csak látszólag. (Ez különösen Románia esetében volt tapasztalható.) Mindhárom állam bizonyos megértéssel fogadta a magyar javaslatokat, készek voltak tárgyalásokat kezdeni a magyar kormányval, lehetőleg még a többiek előtt. Féltekenyen figyelték egymás magyar politikáját. Nyilvánvaló volt ugyanis, hogy ha egyikükkel megegyezik, Magyarország – kikerülvén elszigeteltségéből – a többivel biztosabb pozícióból fog tárgyalni. Gazdaságilag pedig valamennyien érdekeltek voltak az együttműködésben, hiszen az új határok gazdaságilag egymástól függő területeken haladtak át, üzemeket, gyárakat szakítva el a nyersanyag- és energiaforrásoktól, és fordítva. A Duna-medence minden állama,

¹ AD. Europe 1918–29. T. vol. 47. f. 38. Doulet budapesti francia követ jelentése Poincarénak, 1922. szeptember 22.

győzők és legyőzöttek, érezték ezen összhangtalanság terhét. Politikai szempontok miatt azonban nagyon keveset tettek a nehézségek áthidalására.

Röviddel a háború befejezése után Magyarország Jugoszláviához közeledett. (Ez megegyezett Anglia és Franciaország elképzeléseivel, ellenkezett viszont Olaszországgal.) Károlyi Mihály, Kun Béla, Peidl, Friedrich és Huszár elsőknek vele kívánta normalizálni a kapcsolatokat, mert vele voltak a legkisebbek az ellentétek. Jugoszláviához viszonylag kis területek kerültek, melyek elcsatolását a magyar kormányok elismerték, illetve visszacsatolásukat a legkevésbé erőltették. A nem nagy létszámú ottani magyar kisebbség helyzete jobb volt valamivel, mint a másik két utódállamban levő magyarságé. S noha az első világháborúban Magyarország és Szerbia szemben állt egymással, a török elleni közös harc történelmi jelentőségét és a szerbek hősiességét Magyarországon általában elismerték. S ha még azt is figyelembe vesszük, hogy a jugoszláv kormányt lényegében kielégítette a belgrádi fegyverszüneti béke, s 1919-ben nem vett részt Magyarország megszállásában és kirablásában,² továbbá hogy a tárgyalat időben a jugoszláv–román s a jugoszláv–olasz ellentétek is kedvező hatással voltak a közeledésre, érthetővé válik, hogy miért Jugoszláviára esett a választás. Az ő segítségével akarták ugyanis megakadályozni a kisantant megalakulását, a későbbiekben pedig általa elérni szétrobbantását.

Károlyi Mihály már a fegyverszüneti tárgyalások idején, de az azt követő hónapokban is erőfeszítéseket tett a két ország kapcsolatának javítására. Ezt a vonalat folytatta a Romániával és Csehszlovákiával élethalálharcot vívó Magyar Tanácsköztársaság is, s még inkább erősítette közvetlenül a Tanácsköztársaság leverése után a Peidl-, a Friedrich- és a Huszár-kormány. Javasataik a gazdasági együttműködés erősítését, a kereskedelmi kapcsolatok kiépítését célozták, meg akarták szervezni a két állam közötti közlekedést, egy kikötőt akartak biztosítani az Adriai-tengeren, s a jogi kérdések elrendezését helyezték kilátásba. A Tanácsköztársaság leverése után a szabad királyválasztók körében még a Jugoszláviával való személyes gondolata is felmerült.

Belgrádban a közeledést tartózkodóan fogadták. A javaslatokat nem utasították ugyan vissza, de megvalósításukat igyekeztek elodáztatni, illetve a legszükségesebb gazdasági kérdésekre korlátozni. Pašićék nagy ellenszenvvel viselkedtek Magyarország iránt annak első világháborúban való részvétele miatt. Tisztában voltak továbbá azzal is, hogy a közeledés elsődleges célja Magyarország helyzetének megerősítése Romániával és Csehszlovákiával szemben, annak megakadályozása, hogy Jugoszlávia csatlakozzék egy magyarelles tömbhöz, valamint Olaszország támogatásának kieszközlése. Tartózkodó magatartásukban szerepet játszott az a tény is, hogy szkeptikusan ítélték meg az említett magyar kormányok hatalmon maradását. Rövid életűnek tartották őket, átmeneti kormányokkal viszont nem kívántak tárgyalásokba bocsátkozni. S végül – de nem utolsósorban – zavaróan hatott az is, hogy a magyar kormányok Jugoszlávia legnagyobb ellenfelével, Olaszországgal is erősítették kapcsolataikat. Az olasz kérdés mindvégig meghatározta a magyar–jugoszláv viszonyt.

Olaszország ugyan a győztesek közé tartozott, helyzete mégis különbözött a többi szövetséges hatalométól. Aggodalmai, hogy kevesebbet kap, mint amit ígértek neki, valamint hogy Csehszlovákia létrejöttével és Jugoszlávia meg-

² Csak kisebb területeket szállt meg. Később 1921-ben Pécs és környékének kiürítésénél a jugoszláv kormány ugyanazt tette.

erősödésével a szláv fölény erősödni fog a Balkánon és Közép-Európában, kezdettől fogva jó alapot jelentettek a kemény békefeltételektől tartó Magyarországgal való együttműködésre. Ehhez az első lépéseket Károlyi Mihály tette meg, Olaszországtól remélve támogatást, hogy megóvja az országot egy totális vereség következményeitől. 1918 decemberétől kölcsönös puhatolódzások, majd tárgyalások folytak a két kormány megbízottjai között. A félhivatalos megbeszélések még 1919 januárjában és februárjában is folytatódtak. Károlyi tudatta az olasz kormánnyal, hogy amennyiben megvédi Magyarországot a szomszédok területi törekvéseivel szemben – vagyis ellenezni fogják a csehek, a románok és a jugoszlávok Szlovákiára, Erdélyre és Bánátra vonatkozó követeléseit –, kész olasz orientációt folytatni, s támogatni fogja az olasz álláspontot Fiumét illetően. „Magyarország jobban szeretné, ha Fiume Olaszországhoz tartozna, mint Jugoszláviához” – jelentett erről Biancheri.³ Károlyi biztosította az olasz kormányt, hogy a vitás területeken népszavazást fog tartani, „hogy a népek döntsenek sorsuk felett”, Magyarországot pedig szövetséges állammá kívánják átalakítani. A tárgyalások során felvetődött a Romániával való egyesülés gondolata is. Az Orlando–Sonnino-kormány úgy látta, hogy Olaszországnak érdekében áll megegyezni Magyarországgal, mert ezzel 1. meg lehetne akadályozni Franciaország behatolását az országba, 2. ellensúlyozni lehetne a szláv túlsúlyt a Duna-medencében és a Balkánon, 3. a megegyezés erősítené az olasz pozíciókat az Adrián, 4. s megakadályozná a franciák által támogatott magyar–jugoszláv szövetséget. Az olasz katonai körök úgy tekintettek Magyarországra mint potenciális erőre Franciaország és Jugoszlávia ellen, amely erősítheti vagy gyengítheti Olaszország Jugoszláviával szembeni pozícióit.⁴

A Tanácsköztársaság idején a magyar–olasz kapcsolatok még szorosabbak lettek. Kun Bélának Károlynál is nagyobb szüksége volt külső támogatásra, hiszen valamennyi győztes hatalom ellenségesen viszonyult az új kormányhoz. Olaszország viszont – noha semmivel sem volt náluk kevésbé ellenséges (kiküldötteit ő is visszavonta Budapestről) – a nyugati hatalmakkal való ellentétei miatt lehetséges segítőként jött számításba.

Az olasz kormány – miután szövetségesei visszautasították Dalmáciára és Fiuméra vonatkozó igényeit – nyíltan szembehelyezkedett velük a Tanácsköztársasággal való viszony kérdésében. Április második felében katonai missziót hozott létre Budapesten, amelynek élére Romanelli került. A misszió vezetője szoros kapcsolatot tartott fenn Kun Bélával, s azt javasolta kormányának, hogy a politikai kérdéseket félretéve, kereskedelmi és pénzügyi téren működjenek együtt Magyarországgal. Kun ugyanis több alkalommal élelem és fegyverek küldését sürgette, amiért kész volt arannyal fizetni.

A két fél megbízottjai Budapesten és Bécsben tárgyaltak. Az olasz javaslatok között szerepelt a területükön levő magyar vállalatok átadása is, amihez Kun Bélának hozzájárultak, cserében fegyvereket és élelmet kérve. A szállítmányok állítólag el is indultak. Bruckban azonban – a világsajtó szerint – nemcsak élelemszállítmányokat, hanem 20 vagon fegyvert is lelepleztek. Nagy sajtókampány in-

³ ASMAE. 1738. Biancheri emlékeztetője, 1919. március 3. L. még *V. Jelinek*: i. m. 1–36.

⁴ Az olasz levéltárban sok feljegyzés található Károlyi Mihály megbízottainak puhatolódzó lépéseiről. ASMAE. 1738. Badoglio jelentése a külügyminiszternek. Grazioli utasításai a magyarországi olasz politikával kapcsolatban, 1919. február 17.; uo. Biancheri jelentése a főparancsnoknak, 1919. február 17.; uo. Biancheri távraportja Nittinek, 1919. március 13.; uo. Camillo Rossi Sonnínónak, 1919. február 5.; uo. Biancheri Sonnínónak, 1919. február 7.; lásd még erről *V. Jelinek*: i. m. 1–36.

dult Olaszország ellen, melyet a blokád megsértésével vádoltak. Franciaország arra használta fel az esetet, hogy diszkriminálja Olaszországot az utódállamokban. Ezt követően június 13-án Sonnino utasította képviselőit: azonnal szakítsák meg a tárgyalást a Kun-kormánnyal. Utasítását újabb instrukció követte, melyek lényege: a blokádot semmilyen módon nem lehet megsérteni.⁵

Az olasz–magyar tárgyalások ezt követően egy rövid időre megrekedtek. Változás csak Sonnino bukása után következett be, amikor is a júliusban hatalomra került Nitti-kormány – meg akarván szerezni a magyar vállalatokat – újra felvette a kapcsolatot Magyarországgal. E fordulatban feltehetően szerepet játszott Kun Bélának az olasz miniszterelnökhöz írt levele, amelyben a két ország közös érdekeire hivatkozva szorosabb kapcsolatok kiépítését javasolta, hangsúlyozva, hogy a politikai rendszerek különbözősége nem lehet ennek gátja. Kun Béla Olaszországtól támogatást kért a békefeltételek megváltoztatásához is, valamint élelmet, ruhaneműt és fegyvert. Cserében megígérte, hogy tartózkodni fog a kommunista propagandától, elismeri Olaszország jogát Fiuméra, támogatni fogja más nemzetekkel kapcsolatos követeléseit, katonai segítséget nyújt neki, ha háborúba kerül Jugoszláviával, valamint hozzájárul az olasz és jugoszláv területen levő magyar vállalatok átadásához.⁶

A tervezett egyezmény politikai következményei Jugoszláviát sújtanak – jelentette kormányának Segré, aki Bécsben tárgyalt a Tanácsköztársaság képviselőjével, Kodor István élelmezésügyi népbiztossal. Ő a maga részéről régóta sürgette a megegyezést, hiszen – írta – a jugoszlávok mindent elkövetnek, hogy Magyarországgal szövetkezzenek: a kereskedelem kiépítését kínálják a katonai konvenció fejében, amelynek éle Olaszország ellen irányulna. A franciák pedig támogatják törekvésüket.⁷

S noha Nitti tartott attól, hogy a Magyarországgal kötött egyezmény összeegyeztethetetlen a szövetségesek blokádjával, a szerződés megkötésére vonatkozó tárgyalások folytatása mellett döntött. Hozzájárult, hogy titokban élelem- és ruhaszállítmányok induljanak Magyarországra, Rómában pedig tervezetet dolgoztak ki a vállalatok magyar részének a megvásárlására. Ezt a tervezetet Nitti augusztus 2-án hagyta jóvá, nem tudván, hogy a Tanácsköztársaság közben megbukott.

Az eseményeket követve röviden utalnunk kell arra is, hogy az olaszok a Kun Bélával és képviselőivel folytatott hivatalos és félhivatalos tárgyalásokkal egy időben kapcsolatot tartottak fenn a szegedi kormánnyal és a bécsi csoporttal is, biztosítani akarván magukat arra az esetre, ha a Tanácsköztársaság megbukik.⁸ (A szegedi kormány különben a franciák bizalmát is élvezte.) Borghese több alkalommal tárgyalt Bethlennel, aki megígérte, hogy hatalomra kerülése esetén olasz orientációt fog folytatni, és megegyezik Romániával. E tervének megvalósításához katonai segítséget kért a Tanácsköztársaság megbuktatásához, és politikai, diplomáciai támogatást a magyar–román megegyezéshez. Az olasz kormány az előbbit visszautasította, az utóbbira azonban vállalkozott: közvetített Szeged és Bukarest között.⁹

⁵ ASMAE. 1738–4695. A legfelsőbb parancsnokság feljegyzése, 1919. június 13.; uo. –29– Borghese feljegyzése a békekonferencia olasz delegátusához, 1919. június 1.; uo. Borghese Sonninónak, 1919. június 4.

⁶ ACS. PC. 19–29. Kun Béla levele az olasz miniszterelnöknek. Lásd erről *V. Jelínek*: i. m. 36–82.

⁷ ACS. PC: 7024. Segré a legfelsőbb parancsnoknak, 1919. április 27.; uo. 1404. Orlandónak Párizs-ba, 1919. május 5.; uo. 3376. Segré a legfelsőbb parancsnokságnak.

⁸ ASMAE. 478–1400. Borghese távirata Tittoninak, 1919. július 8.

⁹ Uo.

Bethlen titkos konvenció aláírását javasolta Borghesének, amelynek értelmében a magyar fél kötelezné magát, hogy külpolitikáját Olaszországhoz fogja igazítani – cserében az olasz kormány támogatná Magyarországot a Békekonferencián, ellátja fegyverekkel, és elősegíti a magyar–román megegyezést. A katonai konvenció a két ország Jugoszlávia elleni együttműködését rögzítené. Bethlennek az volt a kérése, hogy a konvenció eme Jugoszláviára vonatkozó részét a béke aláírásáig szigorúan tartsák titokban.¹⁰ Mivel azonban Bethlen és követői nem kerültek hivatalba, külpolitikai koncepciójuk sem valósult meg, a magyar–olasz, és ennek kapcsán a magyar–román közeledés pedig háttérbe szorult. Annál is inkább, mert a román kormány nem nagy hajlandóságot mutatott a Magyarországgal való megegyezésre.

Károlyi Mihály és Kun Béla olasz politikája erős nyugtalanságot váltott ki Belgrádban, ahol attól tartottak, hogy Budapesten a jugoszláv kérdésben Olaszországhoz fognak igazodni. Jugoszláviához való közeledésüket tehát fenntartásokkal, bukásukat pedig örömmel fogadták. A szegedi kormány hatalomra kerülésétől viszont tartottak. Bizalmas értesüléseik voltak ugyanis arról, hogy Bethlenék magukévá tették az olasz koncepciót a jugoszlávellenes élű magyar–román blokkot illetően.

A Tanácsköztársaság bukása után új szakasza kezdődött a jugoszláv–magyar kapcsolatoknak. A Peidl-, a Friedrich- és a Huszár-kormány számára Jugoszlávia továbbra is az egyetlen olyan szomszéd maradt, amelyhez Magyarországnak közelednie kell. Mindhárom kormány a viszony normalizálását, a gazdasági együttműködést és a Románia elleni összefogást javasolta Belgrádnak, s ez utóbbi egybeesett Pašić elképzeléseivel is, aki a Bánát miatt ellenséges viszonyba került Brătianuval. Pašić azonban mégis tartózkodó volt a magyar javaslatokkal szemben, egyrészt, mert ezeket a kormányokat is átmenetieknek tartotta, akikkel nem érdemes tárgyalásokba bocsátkozni, másrészt mert Olaszországgal továbbra is megvoltak a kapcsolataik, noha a korábbihoz képest jelentősen lazultak, s végül, de nem utolsósorban pedig azért, mert tartott a Habsburg-restaurációtól. Ez a veszély különösen Friedrich hatalomra kerülésekor vált akuttá, amikor is az ország élére homo regius minőségben Habsburg József, a Habsburg-család magyar ágának tagja került. Belgrádban ezt a Habsburg-restauráció első lépésének fogták fel, és a legnagyobb eréllyel tiltakoztak ellene, megakadályozására pedig készek voltak Olaszországgal is együttműködni. Az erős nemzetközi nyomás hatására József főherceg kénytelen volt lemondani. Az események azonban hosszú időre beárnyékkolták a jugoszláv–magyar viszonyt, s Jugoszláviát Csehszlovákia, illetve a kisantant felé sodorták.

József főherceg lemondatása után Friedrich kezdeményezte ugyan a tárgyalások felvételét, a tervezett egyezményből azonban nem lett semmi. Budapestnek meg kellett elégednie a kereskedelmi kapcsolatok kiépítésével, és tudomásul kellett vennie, hogy Jugoszlávia politikailag nem kíván együttműködni Magyarországgal.

Diplomáciai körökben – főként Rómában – aggodalommal kísérték figyelemmel a magyar–jugoszláv közeledést, s az olasz diplomaták utasítást kaptak, hogy a két ország megállapodását lehetőleg akadályozzák meg. Tittoni augusztus 12-én Borghesének küldött táviratában hangsúlyozta: „...politikánk fő vonala mindenáron

¹⁰ ASMAE. 1738. 1918. Borghese távirata Tittoninak, 1919. augusztus 25.

megakadályozni, hogy Magyarország megegyezésre jusson Jugoszláviával. Ehelyett a magyar–román szövetséget kell támogatni.”¹¹

Románia és Magyarország között a viszony a fegyverszünet után is feszült volt. A román kormány meglehetősen ellenséges magatartást tanúsított a magyar kormányokkal szemben: a Károlyi-kormánnyal, a Tanácsköztársasággal, majd annak bukása után az egymást követő kormányokkal is, beleértve Horthy kormányzásának első időszakát. 1920 nyarán még háborús helyzet volt a két ország között. A magyar–román határ teljesen le volt zárva. A közlekedés, a posta szünetelt. Jugoszláviától és Csehszlovákiától eltérően Romániának ez időben még nem volt állandó képviselője Magyarországon. Szeptemberben azonban – Paléologue és Sforza közbelépésére – elküldte képviselőjét Budapestre, majd elsőnek vette fel a diplomáciai kapcsolatot Magyarországgal. Tette ezt még azelőtt, hogy ratifikálták volna a trianoni békét – ami nagy elégedetlenséget váltott ki mind Csehszlovákiában, mind Jugoszláviában.¹²

A két ország közti feszültség oka jórészt az volt, hogy a magyar kormányok nem ismerték el az Erdélyre vonatkozó román igényeket, s a terület megtartására törekedtek. A román kormány emiatt a fegyverszünet után is háborút viselt Magyarországgal, megszállta és kifosztotta az országot. Főként Brătianu viseltetett ellenszenvvel iránta. Bukása, mint látni fogjuk, átmeneti változást hozott. Utódja, Vaida-Voevod és még inkább Averescu magáévá tette Olaszország koncepcióját a magyar–román közeledésre vonatkozóan, s ennek folytán bizonyos eszmecserére került sor a hivatalos kormányok képviselői között.

1920-ig a magyar kormányok is elvetették a Romániával való összefogás gondolatát. Kivételt csupán a szegedi kormány, a bécsi, és ezen belül is elsősorban a Bethlen-féle csoport jelentett. Bethlen a magyar–román közeledés alapjának a Románia szuverenitása alatt álló Erdélyi Autonómiát tekintette, amelynek keretében a magyarság messzemenő jogokat kapna. Mivel e tervről Bukarestben hallani sem akartak, közvetett források szerint felvetette a perszonálunió gondolatát is.¹³ Elképzelései megvalósításához s a románokkal való kapcsolat kiépítéséhez több alkalommal is az olaszok segítségét kérte, melyet meg is kapott. Az olasz kormány ugyanis kezdettől fogva egy olasz befolyás alatt álló magyar–román szövetség létrehozását erőltette, ezt azonban sem most, sem később nem tudta megvalósítani. Az ellentétek ugyanis túlságosan nagyok voltak. A román magatartás eleve lehetetlenné tette bármely magyar kormány számára, hogy baráti politikát folytasson Romániával.

A román miniszterelnök elvben egyetértett ugyan az olasz tervvel – a jugoszlávellenes magyar–román szövetséggel (amely esetleg magában foglalná Bulgáriát is) –, feltételül azonban Románia területi igényeinek teljes kielégítését állította. Csak akkor volt hajlandó tárgyalni, ha Bulgária teljesen átadja Dob-

¹¹ Hasonló utasítás ment Ernesto Mombelli tábornoknak és a katonai nemzetközi bizottság olasz tagjainak, valamint a bukaresti olasz képviselőnek. ASMAE. 17 381 150. Tittoni távirata Borghesének, 1919. augusztus 12.; uo. f. 1152. Tittoni távirata Mombelinek, 1919. augusztus 12.; ACS. 1755. Borghese távirata Tittoninak, 1919. augusztus 26.; uo. 1825. Borghese Tittoninak, 1919. augusztus 26.; uo. *V. Jellinek*: i. m. 1–36.

¹² AD. Europe 1918–29. R. vol. 50. f. 118. A francia külügyminisztérium körtávirata (keltezés nélkül).

¹³ Több közvetett adat van arról, hogy Bethlen foglalkozott a román–magyar perszonálunió gondolatával. Primer forrással, amely ezt alátámasztaná, nem rendelkezünk, hipotézissel mégis elfogadjuk, mert közvetett források ezt sugallják.

rudzsát, Magyarország meg Erdélyt. A szegedi kormányt pedig nem tartotta megfelelő tárgyalópartnernek. Csak megválasztott, hatalmon lévő – nem bolsevik – kormánnyal volt hajlandó megbeszéléseket folytatni.

Brătianu fenti álláspontja ellenére – Borghese közvetítésével – megbeszélések indultak a szegedi kormány és Románia képviselői között, melyek színhelye Bécs volt. A későbbiek folyamán Erdélyből ideérkezett képviselők is bekapcsolódtak a tárgyalásokba.

A Brătianu-kormány 1919 szeptemberében megbukott. Koalíciós kormány jött létre Alexandru Vaida-Voivod vezetésével, aki – miként külügyminisztere, Take Ionescu – a francia orientáció híve volt, és Magyarországgal szemben kevésbé elengedhetetlen vonalat képviselt, magáévá tette ugyanis a Paléologue-féle koncepciót a magyar–román–lengyel blokkot illetően. A két ország közti ekkori közeledésnek Szovjet-Oroszország- és Csehszlovákia-ellenes éle volt. Az együttműködés fejében Horthyék ugyanis a magyar–lengyel közös határ visszaállítását, vagyis Kárpát-Ukrajna visszacsatolását remélték. Igényeik azonban óvatossá tették a román kormányt, amely egyre tartózkodóbb lett a tervezett blokkal szemben, a szovjet–lengyel háború befejeztével pedig egyértelműen visszautasította. Románia ugyanis szentnek és sérthetetlennek tartotta a meglévő határokat – kivéve a román–jugoszláv határt. Bukarestben úgy vélték, hogy a Bánát felosztásával Jugoszláviának kedveztek, amiért nagyon nehezteltek Franciaországra. Az eredeti döntés módosításához Olaszországtól vártak segítséget.

1920 márciusában Vaida-Voivod is megbukott. A kormány élére az olaszbarát Averescu tábornok került (képzetségét az olasz katonai akadémián szerezte), aki azonban a franciák felé is tájékozódott. A magyar kérdésben ez nem jelentett számára nehézséget, hiszen mindkét nagyhatalom – más-más megfontolásból – a Magyarországgal való megegyezést javasolta. Ezért sem Olaszország, sem pedig Franciaország nem támogatta Magyarországot azokban a kérdésekben, amelyek Bukarestben ellenkezést váltottak volna ki. A politikai kérdések kikapcsolásával javasolták a tárgyalások megkezdését. Olaszország és Franciaország törekvése abban is megegyezett, hogy mindketten vissza akarták tartani Romániát a kisanthoz való csatlakozástól. Rómában érdekeikkel ellentétesnek tartották a románok belépését a Beneš által tervezett szláv blokkba, s miként Millerand, Paléologue is ellenezte a csehszlovák külügyminiszter Magyarország körülkerítésére irányuló tervét. Mindezek szerepet játszottak abban, hogy Románia 1920-ban még nem csatlakozott a szövetséghez, és bizonyos hajlandóságot mutatott a Magyarországgal való tárgyalásokra – miként abban is, hogy a hatalmon levő magyar kormány a magáévá tette a magyar–román összefogás gondolatát.

1920 februárjában a magyar külügyminiszter, Somssich József informálta Ceruttit, Olaszország budapesti képviselőjét, hogy kormánya ismét megkísérel szót érteni Romániával, lévén ez az Olaszországgal való szövetség előfeltétele. A magyar fél tájékozódása azonban eredménytelen maradt, mert Bukarestben hangsúlyozták ugyan a megegyezésre való készségüket, valójában azonban sohasem akarták. Úgy vélték, Románia érdekeit a legjobban az szolgálja, ha Magyarország teljes elszigeteltségben marad. A nagyhatalmak nyomására 1920 májusában mégiscsak hozzájárultak a magyar–román megbeszélésekhez. A tárgyalások – Budapesten – kizárólag technikai kérdésekről folytak. Területi problémákat Olaszország és Franciaország tanácsára a magyar fél nem is érintett.¹⁴

¹⁴ AD. Europe 1918–29 H. vol. 33. f. 75. Fouchet jelentése Briand-nak, 1921. március 1.; ASMAE. 1740–137. Sforza távirata a budapesti és bukaresti olasz képviselőnek, 1920. március 2.

Olaszország közben igyekezett kiaknázni Franciaországnak az utódállamokban – Paléologue politikája következtében – elszenvedett presztízsvesztését is. Csehszlovákiával, Jugoszláviával és Romániával kapcsolatot keresve próbálta megakadályozni a három állam szövetkezését. Politikájának sikere érdekében mérsékeltebb, óvatosabb lett Magyarország támogatásában. Amíg Sforza és Nitti a párizsi és a londoni tárgyalásokon a magyar békefeltételek enyhítéséért szállt síkra, Kárpát-Ukrajna elcsatolását pedig határozottan ellenezte, Torretta már rendkívül tartózkodóan szemlélte Magyarország revíziós törekvéseit. S Bukarest megkönnyebbülésére nem erőltette a magyar–román megegyezést sem. Amikor pedig kiszivárgott az ún. titkos magyar–francia egyezmény híre, a tárgyalások lényegében megszakadtak. Románia, noha a magyar veszéllyel szemben eleinte nem csatlakozott a kisantanthoz, Csehszlovákiával és Jugoszláviával kezdett szorosabban együttműködni. 1920-ban szóbelileg állapotodott meg velük a Magyarország elleni együttműködésről, végül 1921-ben aláírta a tömbhöz való csatlakozást. A magyar–román közeledés kérdése ezzel lekerült a napirendről. Újabb próbálkozásokra csak 1923-ban, majd 1937-ben és 1938-ban, más nemzetközi körülmények és erőviszonyok között került sor.

Csehszlovákiának a kisantant megalakulásáig alig volt kapcsolata Magyarországgal – rövid lejáratú egyezményen alapuló árucserre létezett csak. A tárgyalt időben egyik fél sem kívánta igazából a közeledést. Magyarország ez úton nem tudta volna megakadályozni a kisantant létrejöttét, hiszen a csehszlovák külügyminiszter, Beneš volt a tömb fő szervezője. Ezenkívül jelentős területi viták is eltávolították őket. A Károlyi-kormány harca az integritásért, és a Tanácsköztársaság külpolitikája, amely azt a látszatot keltette, hogy az integritás alapján áll, rendkívüli módon kiélezte a két ország viszonyát. A két királypuccs csak tovább mélyítette az ellentéteket, hiszen a prágai kormány mindkét esetben kész volt katonai intervenciót indítani Magyarország ellen.

Beneš határozott elképzelése az volt, hogy a helyzetébe belenyugodni nem akaró Magyarországgal szemben erőfölényt kell létrehozni: nem tárgyalni vele addig, amíg nem írja alá a békeszerződést, és a megalakítandó szövetséggel körül nem zárják. A prágai kormány tehát, noha gazdaságilag rendkívül fontos lett volna, hogy együttműködjön Magyarországgal, igyekezett kitérni a magyar kormány tárgyalási javaslatai elől. A csehszlovák diplomaták nem csináltak titkot abból, hogy Beneš egyezményt kíván kötni Jugoszláviával és Romániával Magyarország ellen, hogy Budapestet az általa elképzelt együttműködésre kényszerítse.¹⁵

Miután a magyar kormány Jugoszláviával és Romániával kapcsolatos tervei csődöt mondtak, a Teleki-kormány Csehszlovákiával próbálkozott. 1920 nyarán és őszén ugyanis több jelzés érkezett arról, hogy a csehszlovák államférfiak – mindezekelőtt Masaryk – hajlandók tárgyalásokat kezdeni Magyarországgal. E változás egyrészt azzal magyarázható, hogy Magyarország hosszú huzavona után aláírta a trianoni békét, másrészt, hogy a csehszlovák–jugoszláv egyezménnyel félig-meddig körülkerítették Magyarországot. Összefüggött továbbá Franciaország és Anglia akkori politikájával is – mindketten nyomatékkel kérték a Magyarországgal való megegyezést –, s különösen nagy szerepet játszott benne Anglia, akire Csehszlovákia pénzügyileg rá volt utalva. A tárgyalt időben Beneš éppen Angliába készült kölcsönért. Érdekében állt tehát, hogy kedvezően fogadja a magyar javaslatokat,

¹⁵ PDH. II. 539. dok. 571. Hedry távirata Bánffy-nak, 1921. június 29.

sőt ő maga is kezdeményezően lépjen fel, és a nem túl nagy jelentőségű megbeszéléseket messzemenően felnagyítsa. A trianoni béke aláírása után a prágai kormány árucseré-forgalmi egyezmény megkötését ajánlotta fel. Budapesten ezt néhány árura kirótt tilalom feloldásához, a bojkott megszüntetéséhez, valamint politikai jellegű kérdések megbeszéléséhez kötötték. A helyzetkép teljességéhez csupán annyit, hogy a csehszlovák ipari nagytőke és a magyar nagybirtok volt érdekelve a kapcsolatok kiépítésében, de hazai viszonylatban mindkettő veszített politikai befolyásából, Magyarországon az ipari nagytőke, Csehszlovákiában a nagybirtok javára. Ezek pedig minden kompromisszumot elleneztek, ami tükröződött a két ország kapcsolatán is.

1920 végén tehát a Teleki-kormány erőteljes diplomáciai aktivitást fejtett ki, a csehszlovák kormány ellenséges magatartása ellenére. 1920 decemberében ugyanis a két ország között ismét rendkívüli módon kiéleződött a helyzet, mert december 22-én a prágai kormány bizalmas értesüléseket kapott arról, hogy a kormány hallgatólagos támogatásával 23-án magyar irredenta csoportok támadást intéztek Csehszlovákia ellen. Beneš kérésére Gamelin tábornok, a nemzetközi katonai misszió elnöke azonnal felkereste Telekit, és követelte az akció leállítását. A magyar miniszterelnök elismerte, hogy valóban létezett ilyen terv, de mihelyt – december 21-én – értesült róla, intézkedéseket foganatosított a támadás végrehajtásának megakadályozására. December 24-én pedig biztosította Lejhanecet, Csehszlovákia budapesti képviselőjét, hogy a jövőben is mindent megtesz a hasonló esetek elkerülésére, s mindenáron korrekt és lojális viszonyt kíván fenntartani Csehszlovákiával; kéri a prágai kormányt, hogy ezt a biztosítékot vegye tudomásul.¹⁶ Benešék ennek ellenére azzal vádolták Telekit, hogy tudott a tervezett katonai akcióról, és csak Gamelin közbelépésére állította le. Ebben a bizalmatlan légkörben Teleki 1920 decemberében megbízta Szapáry grófot, hogy Prágában nem hivatalos minőségben illetékes személyekkel tisztázza a közvetlen tárgyalások lehetőségét. Szapáry, akinek befolyásos cseh személyiségekkel voltak kapcsolatai, már korábban, novemberben találkozott Tusar volt miniszterelnökkel, aki – Szapáry legnagyobb meglepetésére – a maga részéről szükségesnek tartotta a magyar–csehszlovák határ revízióját.¹⁷ Amikor azonban december végén hivatalos megbeszéléseket folytatott Beneš miniszterelnökkel és külügyminiszterrel, az kifejtette neki: Csehszlovákia gazdasági és politikai kérdésekről hajlandó tárgyalni, területi problémákról azonban nem. Szapáry 1921. január 12-én ismét találkozott Benešsel, aki megerősítette korábbi álláspontját.¹⁸ A magyar kormány viszont éppen ez utóbbit kívánta a tárgyalások középpontjába helyezni. Több jelzése volt ugyanis arról, hogy Masaryk hajlik bizonyos határkorrekcióra. Az információk helytállóak voltak. Masaryk és Beneš Magyarországgal és a magyar kisebbséggel kapcsolatos politikája között jelentős eltérés volt. A csehszlovák köztársasági elnök rendkívül fontosnak tartotta – még bizonyos áldozatok árán is –, hogy meg-

¹⁶ AMZV. PZ. Budapest 244 Lejhanec távirata Benešnek, 1920. december 24.; uo. 242. Lejhanec távirata Masaryknak és Benešnek, 1920. december 24.; AD. Europe 1918–29 T. vol. 45. f. 109–110. Couget távirata Millerand-nak, 1920. december 26.; AMZV. PZ. Budapest 245 Beneš tájékoztatója Lejhanecnek, 1920. december 27.; uo. 5316 Lejhanec jelentése Benešnek, 1921. január 1.

¹⁷ Tusar afelől érdeklődött, hogy Magyarország milyen területeket kíván vissza. Szapáry válasza: „Die ganze Sprachgrenze von Oestreich bis zu den Karpaten und die Ruska Krajna.” Tusar kifejtette, hogy Pozsonyról szó sem lehet. PDH. II. 42. dok. 41–51. Szapáry jelentése Bánffyknak, 1921. január (nap nélkül).

¹⁸ PDH. II. 31 dok. 34. Tahy jelentése Bánffyknak, 1921. január 10.

egyezésre jusson Magyarországgal. Így kívánta elejét venni annak, hogy a jövőben a magyar és a német érdekek találkozzanak.

Masaryk nemzetközi perspektívában gondolkozott, a jövő felől nézte a jelent. Nyilvánvaló volt előtte, hogy a legyőzöttek mindent elkövetnek, hogy vereségüket minden eszközzel – még fegyverrel is – enyhítsék. Nem kételkedett abban sem, hogy összehangoltan fognak cselekedni. Rendezni akarta tehát Csehszlovákia viszonyát Magyarországgal, mielőtt Németország visszanyeri régi hatalmát. A történelem tanulságaiból okulva kész volt az egyetértésre, az együttműködésre, az igazságtalanságok méltányos korrigálására. Nem kívánt megtartani zárt egységben élő magyarokat, hajlandó volt a magyarlakta területeket – a Csallóközt – Magyarországnak visszaadni, ha ezáltal nem szakad meg a vasúti vagy más közlekedés (sok magyarlakta területet ugyanis ezzel az indokkal csatoltak Csehszlovákiához). Nem zárkózott tehát el a magyar kormány javaslatától, amely ez esetben bizonyos összeggel hozzájárult volna az új közlekedési hálózat kiépítéséhez. A zárt magyarlakta területek visszajuttatásával az volt a célja, hogy csökkentse a Csehszlovákiában élő nagyszámú kisebbséget – amit felettébb veszélyesnek tartott a köztársaságra nézve –, és biztosítsa a korrigált magyar–csehszlovák határokat.

Ellentét volt Masaryk és Beneš között a magyar kisebbséggel kapcsolatos politikát illetően is. Több forrás arról tanúskodik, hogy a köztársasági elnök Beneš megkerülve és kikapcsolva próbált információkat szerezni a magyarok helyzetéről, fellépni a rövidlátó intézkedések ellen. Felismerte, hogy rajtuk is múlik, hogy a magyar kisebbség a híd avagy a trójai ló szerepét fogja-e betölteni. Békülékeny magatartása – a magyar kisebbség vezetői szerint is – őszinte volt.¹⁹

A külpolitikai kérdések iránt általában csekély érdeklődést mutató Masaryk 1921 elején komoly figyelmet szentelt a magyar–csehszlovák közeledésnek. Álláspontja azonban kevésbé jutott kifejezésre a Beneš-féle javaslatban, amely merev volt és kompromisszumokat nem ismerő. Szapáryval 1920 decemberében, majd 1921 januárjában folytatott megbeszélései nem Masaryk elképzeléseinek szellemében folytak. Hangvételük offenzív volt, tartalmuk semmitmondó. A tárgyalásokat gazdasági kérdésekre kívánta korlátozni. Némi változás volt tapasztalható 1921 tavaszán, amikor is hosszú huzavona után hozzájárult a kormány szintű tárgyalások megkezdéséhez. E változásban kétségtelenül szerepet játszott az a tény, hogy a magyar külügyek élére Gratz Gusztáv került, aki – Lejhanec, Csehszlovákia budapesti képviselőjének szavait idézve – „teljesen alkalmazkodik a trianoni béke által létrehozott helyzethez; legjobb akarattal van Csehszlovákia iránt, és komolyan kívánja a magyar–csehszlovák kapcsolatok megjavítását”.²⁰ Hasonlókat jelentett Fouchet is Briand-nak. Lejhanec arról is informálta Beneš, hogy Gratz külügyminisztersége – a jelek szerint – nem lesz hosszú életű, ezért sürgősen ki kell használni ezt a lehetőséget, hogy a két országot érintő legfontosabb kérdéseket megvitassák.²¹ Beneš közelgő nyugati útja is sürgetőleg hatott a tárgyalások megkezdésére, rájuk is akarván appellálni a kölcsönök megszerzésénél, különösen Angliában, ahol régóta „tanácsolták” neki a Magyarországgal való megegyezést. S végül, de nem utolsósorban a csehszlovák diplomácia vezetője bizonyos volt abban

¹⁹ PDH. II. 378 dok. 391–395. Tahy jelentése Bánffy-nak, 1921. április 29.

²⁰ AMZV. PZ. Budapest 78. Lejhanec jelentése Beneš-nek, 1921. március 14.; AD. Europe 1918–29 T. vol. 45. f. 160. Fouchet távirata Briand-nak 1921. március 9.

²¹ Uo. Gratzra azért esett a választás, mert jó kapcsolatai voltak a bécsi politikai körökkel. Hosszú ideig ugyanis Magyarországot képviselte Ausztriában. Ezt a burgenlandi tárgyalásoknál hasznosítani kívánták.

is, hogy a magyarokkal való tárgyalása engedékenyebbé teszi majd a románokat és a lengyeleket is²² (ebben nem is tévedett).

A tárgyalásokat megelőző hetekben vita folyt Beneš és Szapáry között a megbeszélés színhelyéről. A csehszlovák külügyminiszter a Felvidéket – a hédervári kastélyt –, majd Brünn-t javasolta, amit a magyarok visszautasítottak. Miután pedig Beneš nem volt hajlandó Magyarországra jönni – legalábbis első alkalommal nem –, végül egy osztrák határ menti várost, Bruckot választották. Budapesten nagy reményeket fűztek a megbeszélésekhez. Ezt bizonyítja Fouchet március 15-én – tehát a tárgyalások napján – Briand-nak küldött távirata, amelyben tudatja a francia miniszterelnökkel, hogy információi szerint Teleki, Gratz és Beneš nemcsak gazdasági, hanem politikai kérdésekről is tárgyalnak. Ez utóbbi között szerepel egy 80 km hosszú és 10–20 km széles – a Nyitrától Kárpát-Ukrajnáig húzódó – sávnak a vizsgálata is.

Couget prágai francia követ is hasonló információkat szerzett. Március 8-án Briand-nak a következőket jelentette: „...a csehek készek a Duna mentén Magyarországnak átadni egy 80 km hosszú sávot egészen a Nyitráig.”²³

A brucki tárgyalásokra vonatkozó források rendkívül ellentmondásosak. Olyan lényeges kérdésekben mutatkozik eltérés, mint pl. hogy hajlandó volt-e Beneš a kísérőlevél szellemében határkorrekcióról tárgyalni, és visszaadni Magyarországnak bizonyos területeket vagy nem. A tárgyalásokon részt vevő magyar miniszterek, Gratz, Teleki és Szapáry által készített feljegyzés, valamint ez utóbbiaknak a Budapesten akkreditált diplomatáknak adott információi szerint igen, a csehszlovák levéltárban talált dokumentumok szerint nem. Mi tehát az igazság?

A találkozóra március 14–15-én került sor. Magyarországot az előbbieket, Csehszlovákiát Beneš és Jan Masaryk képviselték. Tusar volt miniszterelnök, akiről eredetileg szó volt, hogy jelen lesz, a magyarok sajnálatára nem érkezett meg. „Gratz kérdésére, hogyan fog eljárni a határmegállapító bizottság, Beneš azt felelte: »a kísérőlevél szellemében«” – olvashatjuk a magyarok által készített jegyzőkönyvben. Gratz könyvében pedig: „Nem látszott ugyanis lehetetlennek olyan egyezség létrejötte, amely visszaállította volna a Magyarországgal határos területeket, amelyeket a békeszerződés Csehszlovákiának juttatott...”²⁴ Ugyanilyen értelmű tájékoztatást adott Gratz külügyminiszter többek között Fouchet francia főmegbízottnak. Közölte vele, hogy nagyon elégedett a megbeszélésekkel, s Beneš hangsúlyozta, hogy Csehszlovákiának nincs szándékában megtartani a tiszta magyar területeket, de kormánya számára parlamenti és általános politikai okok miatt lehetetlen most kilátásba helyezni a trianoni béke megváltoztatását.²⁵ Beneš más forrás szerint is tett ilyen ígéreteket. Szapáry két hónappal később vele folytatott beszélgetése során emlékeztette rá, hogy „...Bruckban megígérte: mindent elkövet, hogy Csehszlovákiában hozzászokjanak a területi koncessziók gondolatához, más szóval, hogy előkészíti erre a közvéleményt”. Beneš ezt nem cáfolta.²⁶ A magyar miniszterektől és Szapárytól származó információk – mint látható – kivétel nélkül

²² Beneš feljegyzése a brucki tárgyalásról. AMZV. PZ. Budapest. –83– Beneš távirata Lejhanecknek, 1921. március 18.

²³ AD. Europe 1918–29 T. vol. 45. f. 170. Fouchet távirata Briand-nak, 1921. március 15.; uo. f. 181. Couget jelentése Briand-nak, 1921. március 8.; N. A. Washington State Department R. G. 963. Smith, az Egyesült Államok budapesti képviselőjének jelentése a State Departmentnek, 1921. március 21.

²⁴ Gratz Gusztáv: i. m. 42.

²⁵ AD. Europe. 1918–29. T. vol. 45. f. 174. Fouchet távirata Briand-nak, 1921. március 19.

²⁶ PDH. II. 767 dok. 774–775. Szapáry feljegyzése Benešsel folytatott beszélgetéséről, 1921. augusztus 24.

arról szólnak, hogy a tárgyalásokon az igazságtalan béke revideálását kérték, és Beneš megértéssel fogadta érvelésüket.

A csehszlovák források ennek az ellenkezőjét bizonyítják. Egy belső használatra készített feljegyzésben, valamint Csehszlovákia budapesti külképviseletének küldött tájékoztatójában az alábbi sorok olvashatók: „A magyarok mindenekelőtt a területi kérdésről és engedményekről akartak tárgyalni... A Millerand-féle lettre d'envoi-ra hivatkozva kijelentették, hogy a területi kérdések megvitatása nélkül nem térhetnek haza; Beneš azt válaszolta, hogy a lettre d'envoi nem része a békeszerződésnek, azt a csehek nem írták alá, nem kötelezi tehát őket semmire...”²⁷ Másnap Teleki és Gratz a Benešsel folytatott bizalmas megbeszélésen – szól a feljegyzés – ismét területi engedményeket kért. Miután Beneš ezt visszautasította, kijelentették, hogy ez esetben nincsenek érdekelve a további tárgyalásokban. Beneš figyelmeztette őket: Csehszlovákia már megegyezett valamennyi szomszédal. Ha a magyarok nem egyeznek meg velük, blokád alá veszik őket. Ezt követően a magyarok elálltak követeléseiktől, s elfogadták Beneš javaslatát, hogy ti. a tárgyalás 4 bizottságban folyik majd, kizárólag gazdasági és technikai kérdésekről,²⁸ s a trianoni béke végrehajtását vitatják meg.

Mint látható, a brucki megbeszélésekről a tárgyaló felek különbözőképpen számoltak be. Mindkét delegáció azt emelte ki, azt hangsúlyozta, amit a hazai kormánykörök hallani szerettek volna. Telekiék többször utaltak rá, hogy lehetetlen elfogadniuk azokat az igazságtalanságokat, amelyek a békeokmány tartalmaz. Az égető politikai problémák helyett nem foglalkozhatnak kizárólag másodlagos technikai kérdésekkel, mert ezt otthon nem tűrnék el. Érthető tehát, hogy Beneš elutasító álláspontjáról nem tesznek említést, és hogy ködösen utalnak bizonyos területek visszacsatolásának lehetőségére. Elképzelhető persze, hogy Beneš a velük folytatott bizalmas megbeszélések során taktikai megfontolásból nem zárta ki ennek lehetőségét sem.

A valódi helyzetet persze egyik fél feljegyzései sem tükrözik, de talán Beneš állt közelebb az igazsághoz. A csehszlovák diplomácia vezetője valóban nem ismerte el magára nézve kötelezőnek a kísérőlevelet, és erről nem is volt hajlandó tárgyalni a magyarokkal. A területi revíziót – Masarykkal ellentétben – ellenezte, még ha sokszor ennek az ellenkezőjét próbálta is elhíttetni. Csak a trianoni béke végrehajtásáról és a gazdasági kapcsolatok kiépítéséről volt hajlandó tárgyalni. Igaz, taktikai megfontolásokból a Gratzal és Telekivel folytatott bizalmas megbeszélései során utalt arra is, hogy a két állam közötti kedvező légkör létrejöttével meg lehet majd tárgyalni a legkényesebb politikai kérdéseket is, vagyis a területi problémákat. Feljegyzéseiben azonban erről nem tett említést. Ellenkezőleg, azt írta, hogy a magyarok határrevíziós igényeit kereken visszautasította, a kísérőlevelet nem ismerte el, s közölte velük: amennyiben a Nemzetek Szövetsége a kísérőlevél szellemében határmódosítást javasolt, azt visszautasítja.²⁹

²⁷ AMZV. PZ. Budapest. A csehszlovák külügyminisztérium feljegyzése Lejhanecnek, 1921. március 18.

²⁸ Uo.

²⁹ Később a határmegállapító bizottság munkája során előfordul – s nemcsak Csehszlovákia, hanem Románia és Jugoszlávia viszonylatában is –, hogy a három állam képviselői a Millerand-féle kísérőlevelre hivatkozva kérték a Magyarországnál maradt, de számukra fontos falvakat. Az Egyesült Államok párizsi nagykövete 1920. június 11-én kelt levelében utal arra, hogy a román, a csehszlovák és a jugoszláv békedelegáció tagjai (Titulescu, Osuský és Pašić) reményüket fejezik ki, hogy a Millerand-féle kísérőlevél lehetőségét nyújt számukra azoknak a területeknek a megszerzésére, amelyeket a békekon-

A tárgyalásokról mai ismereteink alapján – figyelemmel a fenti ellentmondásos dokumentumokra is – összefoglalóan a következőket mondhatjuk. A megbeszélések Beneš elképzelései szerint folytak és zárultak le. Gratz és Teleki erőfeszítései, hogy a politikai kérdéseket elébe helyezték a technikaiaknak, eredménytelenek maradtak. Beneš kizártnak tartotta a területi problémák érintését, noha elismerte, hogy „az adott határok nem a legjobbak”, nem kizárólag etnikai elvek alapján jelölték ki őket, hanem – miként mondotta – figyelembe vették a történeti, gazdasági szempontokat is. Korrigálásukról mégsem tárgyalhat, még csak formális ígéretet sem tehet erre, mert azonnal leváltanák. Ha szoros gazdasági együttműködés révén sikerül megjavítani a két ország közötti politikai légkört, akkor esetleg a prágai parlamentben fel lehet vetni ezt a kérdést is.³⁰

A magyar fél viszont a gazdasági együttműködés feltételül a politikai légkör megjavítását – vagyis a béke igazságtalanságainak bizonyos korrigálását – állította. Circulus vitiosusszal állunk tehát szemben. Előrelépni csak úgy lehet, ha valamilyen fél feladja álláspontját. A brucki tárgyalások végén ez a fél a magyar delegáció volt. Elfogadta Beneš koncepcióját a közvetlen tárgyalásokra, amelyek kizárólagos célja a trianoni békével kapcsolatos technikai kérdések megvitatása és gazdasági együttműködés kiépítése. A magyar kormánynak ugyanis nem volt más választása. Az ország teljes elszigeteltségben élt, eddig egyik szomszédoddal sem tudott szót érteni. Még Lengyelországgal sem, holott vele nem is voltak ellentétei – Varsó azonban Magyarországot óvatosan kezelte. A magyar kormány abban reménykedett, hogy Csehszlovákiával megegyezve megjavítja nemzetközi helyzetét, megnyeri Beneš lojalitását a burgenlandi kérdésben s támogatását a Nemzetek Szövetségében való felvételhez és a nyugati kölcsön beszerzéséhez. S végül, de nem utolsósorban némileg enyhíti az ország gazdasági bajait.

Telekiék Csehszlovákiával egész szoros gazdasági kapcsolatot kívántak kiépíteni: Benešnek vámuniót ajánlottak fel. A csehszlovák külügyminiszter ezt örömmel üdvözölte, hisz a Magyarországgal való megegyezés számára is fontos volt mind gazdasági, mind pedig politikai okokból. Meg kellett szereznie a magyar piacot és az országa számára szükséges agrártermékeket, engedékenyebb kellett tennie Romániát és Lengyelországot, akikkel eddig nem sikerült megegyeznie, s jó pontot szereznie a nyugati hatalmaknál – ezzel is növelve esélyeit a kölcsönre. A magyarokkal való együttműködés – miként ezt Beneš Telekinek és Gratznak kifejtette – más koncepció alapulna, mint a többi szomszédoddal, akiktől Csehszlovákia és Magyarország abban különbözik, hogy „mindketten a nyugati civilizációhoz tartoznak”.

A brucki tárgyalásokon a következő megállapodás született: 1. Magyarország tartózkodni fog a revíziós propagandától Szlovákiában és külföldön; 2. fellép a Habsburg-restaurációs törekvések ellen (ezt a kérdést hosszú időre leveszik a napirendről); 3. a Csehszlovákiából Magyarországra menekült tömegek visszatérhetnek, s szabadon gyakorolhatják a optójogot; 4. kölcsönös amnesztiát hirdetnek a

ferencián hiába kértek. „The Roumanian, Jugo-Slav and Czecho-Slovak Delegations hope that it will be possible for them, in this way, to arrive at certain local modifications of the frontiers with Hungary which they have many times requested during the Peace negotiations with Hungary which, however, have always been refused to them on the ground that the territorial settlement must be regarded as final.” N. A. Washington State Department R. G. 1375. Az Egyesült Államok párizsi nagykövetének jelentése, 1920. június 11.

³⁰ PHD. vol. II. 224. dok. 233–241. Szapáry feljegyzése Benešsel folytatott beszélgetéséről, 1921. március.; uo. 767. dok. 774–775. Szapáry feljegyzése Benešsel folytatott beszélgetéséről, 1921. augusztus 24.

politikai foglyoknak; 5. négy szakbizottságot hoznak létre, amelyek a húsvéti ünnepek után megkezdik a tevékenységüket; a jogi és pénzügyi bizottság Prágában, a gazdasági és közlekedési Budapesten ülésezik.³¹

A brucki tárgyalásoknak jelentőségükhöz mérten túlzott nemzetközi visszhangjuk volt. A hírt Londonban, Párizsban és Bécsben megleléssel,³² Rómában, Bukarestben és Varsóban viszont aggodalommal fogadták. A román kormány rendkívül veszélyesnek tartotta a történeteket, hiszen Csehszlovákia eltért a Magyarországgal szemben eddig valamennyiük által követett, az ország elszigetelésére irányuló politikától. A magyar kormány közeledését, amelyet Bukarest visszatásított, elfogadta, és magas szinten tárgyalásokat kezdett vele. Románia az utóbbi időben jobban félt Szovjet-Oroszországtól, mint az elszigetelt Magyarországtól, most azonban bizonytalanságérzése csak növekedett. Engednie kellett eddigi merev politikájából: vagy Magyarország, vagy Csehszlovákia irányában. Az utóbbit választotta. A tárgyalások folytatásától tartva fontolóra vette a Beneš által oly sokszor felajánlott csehszlovák–román egyezmény megkötését. E téren mutatózó ingadozásának IV. Károly első puccskísérlete vetett véget, amely a tárgyalások időben zajlott le. Románia néhány nappal a puccs után aláírta Csehszlovákiával a szerződést.

Rendkívül tanulságos Lengyelország reakciója is. Varsó kimondhatatlanul neheztelt a magyar kormányra, lépésében a közös ügy feladását látták. Lengyelország ugyanis a háború befejezése óta rendkívül ellenséges viszonyban volt Csehszlovákiával. A határ megvonása körül élethalálharcot vívott vele. E küzdelemben Magyarország támaszt jelentett számára, hiszen délen lekötötte ellenfele figyelmét és erejét. Varsó és Budapest között bizonyos együttműködés jött létre. Nyílt titok volt, hogy a magyar–lengyel közös határ létrehozására törekednek. Nemzetközi fórumokon azonban Varsó bizonyos óvatosságot mutatott. Nem állt ki eléggé az elszigeteltségben levő Magyarország mellett, ami meglehetősen rossz benyomást tett a budapesti kormánykörökre, akik különben is elégedetlenek voltak románbarát politikája miatt. A brucki tárgyalások után nyilvánvaló volt, hogy Prága pozíciói megerősödtek. Varsó emiatti neheztelésének Csekonics, Magyarország varsói képviselője is hangot adott, aki a magyar–csehszlovák tárgyalásokat elhibázottnak tartotta, elhajlásnak az eddigi vonaltól. Szerinte és a lengyel katonai körök szerint Magyarország csak úgy kerülhet ki az elszigeteltségből, ha egy lengyel–magyar közös katonai akcióval leszámolnak Csehszlovákiával és visszaállítják a közös határt. Gratz válaszában nem tartotta elfogadhatónak Csekonics koncepcióját, amely szerint az elszigeteltséget csak katonai akcióval lehetne megszüntetni. Szerinte van másik út is: kivonni a Magyarországot körülvevő gyűrűből az egyik szomszédot. A magyar kormánynak ezt kellett megkísérelni: az egyik szomszédal

³¹ A brucki tárgyalásokról lásd: AD. Europe, 1918–29. T. vol. 45. f. 181. Couget jelentése Briand-nak, 1921. március 8.; AMZV. PZ. –83– A csehszlovák külügyminisztérium átírata Lejhanecnek, 1921. március 18.; PDH. II. 221 dok. 225–231. Feljegyzés a brucki tárgyalásokról, 1921. március 14.; uo. 224 dok. 233–241. Feljegyzés a brucki tárgyalásokról, 1921. március 14.; uo. 157 dok. 177. Szapáry feljegyzése Benešsel folytatott beszélgetéséről, 1921.; AMZV. PZ. –86– Lejhanec távirata Benešnek, 1921. március 22.; AD. Europe 1918–29. T. vol. 45. f. 160. Fouchet távirata Briand-nak, 1921. március 9.; AD. Europe 1918–29. vol. 45. f. 170. Couget jelentése Briand-nak, 1921. március 16.; uo. f. 172. Couget távirata Briand-nak, 1921. március 17.; uo. f. 176–179. Couget jelentése Briand-nak, 1921. március 17.; uo. f. 185. Fouchet távirata Briand-nak, 1921. május 31.; uo. f. 172. Maugras jelentése Briand-nak, 1921. március 16.

³² PDH. II. 226. dok. 242–243. Weittstein távirata Gratznak, 1921. március 15.; AD. Europe 1918–29. T. vol. 45. f. 181. Couget távirata Briand-nak, 1921. március 15.

megegyezni. Az elszigetelési politikát ugyanis ez esetben nem lehetne folytatni. Erre a legerősebb állam, vagyis Románia lett volna a legalkalmasabb. A feléje irányuló puhatolódzások azonban eredménytelenek voltak. A lengyelek által javasolt katonai akciót egyébként is lehetetlen megvalósítani, mert – fejtegette Gratz – Magyarország szembe találná magát három vagy négy ellenséggel. Nem szólva arról, hogy egy ilyen akció nagy ellenállást váltana ki a szövetséges hatalmaktól is. „Lengyel kollegáink tehát rosszul ítélik meg a helyzetet, amikor arra bátorítanak minket, hogy a közeljövőben katonai akciót kezdjünk.” Gratz végül emlékezteti a varsói magyar képviselőt, hogy a lengyel államférfiak legutóbbi párizsi látogatásuk alkalmából igyekeztek elkerülni a magyar politikusokat: „...úgy látszott, szégyellték, hogy a barátaink.” Rossz benyomást keltett az is, hogy nem merték követi rangra emelni budapesti képviselőt, noha Románia néhány héttel ezelőtt megtette ezt, Csehszlovákia pedig most kívánja megtenni. Véleménye szerint Saphiea lengyel külügyminiszter realisabban ítélte meg a helyzetet, mint a katonák, amikor azt mondta: „Magyarország és Lengyelország nem követhet közös politikát, mert ez csak intrikákat eredményezne, ami veszélyes lenne Magyarországra nézve.” Nem ad hitelt a lengyel katonai körök ama állításának sem, amely szerint Románia a közös határt kívánja. De ha a lengyel katonai körök állítása mégis igaz lenne, és valóban lehetőség nyílna a közös határ megvalósítására – a Csehszlovákiával kiépített közvetlen kapcsolat ebben nem jelent majd akadályt. Egyébként meg van győződve róla, hogy Lengyelország hasonló megegyezésre fog jutni Csehszlovákiával. Amennyiben ez bekövetkezne – amit nem tartana előnytelenné Magyarországra nézve –, új perspektívák nyílnának a magyar–csehszlovák kapcsolatokban is, s nyíltabb és jobb viszony alakulna ki Lengyelországgal is. „S ebben a helyzetben Saphiea kevésbé fogja magát szégyellni a Magyarországgal való közös célok szolgálata miatt. Lehet, hogy ez az út több hasznot hoz, mint a katonai kalandor terv megvalósítása. Lehet, hogy ez esetben elveszítjük Felső-Magyarországot. Lehet, de nem biztos. Akkor sem szabad veszélyeztetni egy egész országot egy olyan terv érdekében, amelynek megvalósítására kevés a remény”³³ – hangzott Gratz levele.

A brucki tárgyalások után nem egészen két héttel – a húsvéti ünnepek alatt – játszódtott le IV. Károly trónfoglalási kísérlete. Kezdetben a csehszlovák kormány arra az álláspontra helyezkedett, hogy a brucki tárgyalások nem folytathatók addig, amíg a trón kérdése nincs megoldva.³⁴

A puccs csehszlovákiai visszhangjáról már szoltunk, nem tértünk ki azonban a tárgyalásokra gyakorolt hatására. A csehszlovák kormány arra az álláspontra helyezkedett, hogy amíg a trón kérdése nem rendeződik, nem lehet szó a tárgyalások folytatásáról. A megbeszélések tehát megszakadtak. Nem került sor a szakbizottságok üléseire sem. A két kormány kölcsönösen vádolta egymást. Beneš indulatát különösen az szította, hogy Teleki és Gratz ugyan Bruckban határozottan kijelentették, hogy a Habsburg-kérdéstől nem kell tartani, néhány nappal később Teleki „véletlenül” mégis ott volt az osztrák határon, amikor az exkirály inkognitóban megérkezett. Ezt követően pedig olyan deklarációkat tettek, amelyek szerint a királykérdés Magyarország belügye. Szenátusi beszédében Beneš mindkettőjüket támadta. „Együtt akartunk működni Magyarországgal, aminek konkrét tanújelét adtuk... Londonban, ahol a jóvátételt tárgyalták, kezét nyújtottunk Ma-

³³ PDH. II. 240. dok. 262–266. Gratz levele Csekonicsnak, 1921. március 21.

³⁴ PDH. II. 405 dok. 420–421. Praznovszky távirata Bánffyknak, 1921. május 13.

gyarországnak. Bruckban mindkét állam számára pénzügyi és gazdasági szempontból fontos tárgyalásokat kezdtünk. Az utóbbi napok eseményei azt bizonyítják, hogy ez korai volt” – jelentette ki a csehszlovák diplomácia vezetője.³⁵

Budapesten Beneš szenátusi beszédét – s általában akkori nyilatkozatait – Magyarország belügyeibe való beavatkozásnak tekintették, s Prágában tiltakoztak ellene. „Meg vagyunk döbbenve Beneš magatartása miatt, mert láthatta – hangzott Gratz Tahynak küldött távirata – , hogy a magyar kormány ez alkalommal azt a politikát követte, amelyet Teleki Bruckban felvázolt” (vagyis az exkirályt eltávolította).³⁶ A két miniszter ellen indult támadásokat, majd lemondásukat Prágában örömmel nyugtázták. Május közepén Beneš ismét több üzenetet küldött Budapestre, kész folytatni a tárgyalásokat, noha ennek feltétele, a Habsburg-kérdés végleges megoldása nem következett be. Miért állt el a csehszlovák külügyminiszter eredeti követeléseitől? A válasz nyilvánvaló: közelgő nyugati útja készítette erre. Május 24-én indult ugyanis a tervezett turnéra, melynek fő célja – mint már említettük – minél magasabb külföldi kölcsön megszerzése volt. Ennek érdekében kívánta folytatni a Párizsban és Londonban egyaránt javasolt és sürgetett tárgyalásokat Magyarországgal. Ezért már május elején azt javasolta az új magyar külügyminiszternek, hogy folytassák a megbeszéléseket, a négy bizottság szakértői és a két külügyminiszter legkésőbb május 25-én üljön össze, valamint hogy a diplomáciai missziót alakítsák át követséggé.³⁷

Bánffy egyetértett a javaslattal, s kész volt személyesen találkozni a csehszlovák diplomácia vezetőivel. „Beneš Bánffy közlését látható örömmel fogadta” – táviratozta Tahy. A helyet illetően technikai akadályok miatt – Bánffy javaslatára – végül Marienbadban állapodtak meg. Az új magyar külügyminiszter kész volt Csehszlovákiába utazni, amit elődje – mint láttuk – visszautasított.³⁸ – Kezdetben Bethlen részvételéről is szó volt, erre azonban nem került sor.

Beneš végül is elérte, amire törekedett... Párizsi és londoni tartózkodása alatt már hivatkozhatott arra, hogy a magyar kormánnyal megállapodott a tárgyalások folytatásában. Az eredményt illetően is rendkívül optimista volt. Azt a látszatot keltette, mintha Magyarországgal való megegyezése biztosítva lenne. Mindkét fővárosban előadta Magyarország, Ausztria és Csehszlovákia föderációjára vonatkozó tervét. Ebben a kombinációban Jugoszlávia és Románia nem szerepelt, mert – ahogy érvelt – a két balkáni államot nem lehet bevonni olyan tömbbe, amelynek célja Közép-Európa konszolidációja.³⁹ Jugoszlávia és Románia kirekesztése miatt a francia kormány fenntartásokkal fogadta Beneš újabb tervét. Nem így Londonban. A brit kormány – Hohler szerint – elvesztett minden illúziót Jugoszláviával és Romániával kapcsolatban, mert mindketten visszautasították a Magyarországgal való megegyezés gondolatát. Ebben a helyzetben a csehszlovák külügyminiszter készsége, hogy megegyezzen és szorosabb együttműködést hozzon létre Magyarországgal, különösen jó benyomást tett az angolokra. Hedry, Magyarország londo-

³⁵ PDH. II. 157. dok. 177. Szapáry feljegyzése, 1921. március.

³⁶ PDH. II. 316 dok. 325. Gratz távirata Tahynak, 1921. április 6.; uo. 299. dok. 313–315. Tahy távirata Gratznak, 1921. április 2.

³⁷ PDH. II. 403 dok. 418–419. Bánffy távirata Praznovszkynak, 1921. május 16.; uo. 345 dok. 462–463. Bánffy távirata Praznovszkynak, 1921 május 5.; AD. Europe 1918–29. T. vol. 45. f. 183. Fouchet távirata Briand-nak, 1921. május 31.

³⁸ PDH. II. 403 dok. 418–419. Bánffy távirata Tahynak, 1921. május 13.; uo. 516. dok. 548. Tahy távirata Bánffynak, 1921. június 19.; uo. 517. dok. 549. Bánffy távirata Tahynak, 1921. június 20.

³⁹ PDH. II. 642. dok. 644–645. Hadry távirata Bánffynak, 1921. július 25.

ni képviselője részletesen beszámolt Beneš fenti tervéről s annak londoni fogadtatásáról. Véleménye szerint sajnálatos lenne, ha a magyar politikai körök visszautasító álláspontot foglalnának el ezekkel a britek által is támogatott elképzelésekkel kapcsolatban. Mert a terv – folytatja – előnyös Magyarországnak. Nyilvánvaló, hogy a Beneš által tervezett hármas föderáción belül a vezető szerep a magyarok és a németek kezébe kerülne. Ez a harmincmillió s több Közép-Európa legerősebb tömbje lenne, s Magyarországnak meglenne a szükséges hatalma politikai céljainak megvalósításához.⁴⁰

Mindezzel persze Beneš is tisztában volt, ezért a körútja során előadott föderalista tervet nem lehet komolyan venni. Egyetlen célja volt csupán vele: meggyőzni a párizsi és londoni kormányköröket arról, hogy Közép-Európa prosperitása érdekében tevékenykedik, és ennek segítségével minél magasabbra emelni a kölcsön összegét. A föderalista összefogásnak Beneš most és a későbbi évek során is nagy ellensége volt, mert – ahogy ezt bizalmasan ki is fejtette – az erősen hasonlítana a Monarchia felújítására. „Időről időre hol az egyik, hol a másik oldalon sajnálkoznak, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia megsemmisült. Egyes nemzeti államok különböző nehézségeit hozzák fel. Ezen az alapon számtalan elképzelés született a dunai konföderációról vagy legalábbis a volt osztrák–magyar vámegységről... Hasonló alakulatok rekonstrukciója – akár gazdasági értelemben – veszélyes lenne számunkra.”⁴¹ Mindez azonban nem zavarta abban, hogy a londoni kormánnyal elhitesse: a tervezett unió szíve Magyarország lenne.

A magyar kormány figyelemmel kísérte Beneš párizsi és londoni látogatását, s miután minden jel arra mutatott, hogy a csehszlovák diplomácia vezetője a kölcsön megszerzése érdekében fel fogja nagyítani a Magyarországgal folytatott tárgyalásai volumenét, május 22-én – három nappal Beneš kiérkezése előtt – Bánffy arra utasította Praznovszkyt és feltehetően Hedryt, hogy mértékadó köröket informáljanak arról, hogy „noha vannak bizonyos kedvező jelek, a magyar–csehszlovák megegyezésről most szó sem lehet”.⁴²

Amíg London a csehszlovák–magyar megegyezést és a tervezett magyar–csehszlovák–osztrák gazdasági együttműködést nagyon fontosnak tartotta, addig Párizsban, noha helyeselték a csehszlovák–magyar közeledést, inkább a csehszlovák–lengyel megegyezést szorgalmazták, ami Franciaországnak a tervezett keleti szövetségi rendszer miatt volt fontos. Felvetődött ugyan a csehszlovák–lengyel–magyar közeledés lehetősége és hasznossága is, nyomatékkal azonban csak a csehszlovák–lengyel megegyezést és a csehszlovák–francia kölcsönös segítségnyújtási egyezmény aláírását kérték.⁴³

Beneš, nyugati körútjáról hazatérve – amely nem volt egyértelműen sikeres (a kért összegnek csak egy részét szerezte meg) –, különböző okokra hivatkozva halogatni kezdte a tárgyalások megkezdését. A Prágában és Budapesten ülésező szakbizottságok – amelyek ugyancsak később, május 25-e helyett június elején kezdték meg munkájukat – nagyon kevés dologban jutottak megegyezésre, a menekültek visszatelepítése és a földreform kérdésében pedig áthidalhatatlan nehézségek mutatkoztak. Említésre méltó eredményt csak a Budapesten ülésező gazdasági bi-

⁴⁰ Uo.

⁴¹ E. Beneš: *Boj o mír a bezpečnosti státu*. Praha 1934. 239.

⁴² PDH. II. 345. dok. 462–463. Bánffy távirata Praznovszkynak, 1921. május 22.

⁴³ Egyik francia kérés sem esett egybe Beneš elképzelésével. Az előbbi kérdésben azonban történt előrelépés, az utóbbiban nem.

zottság ért el: július 6-án a tárgyaló felek aláírtak egy egyezményt szén és élelem cseréjéről. A többi kérdés – így egy kereskedelmi egyezmény – megtárgyalását augusztusra halasztották. Ez azonban nem volt véletlen. A marienbadi tárgyalásokon – mint látni fogjuk – nyilvánvaló lett, hogy Beneš nem kíván ilyet kötni. Némi jelentéktelen eredményt a jogi bizottság is elért a nyugdíj- és a bűnügyi esetek jogi képviselésében. Prágában a háború előtti adósságokkal foglalkozó bizottság rövid tanácskozás után megszakította munkáját. Walko, a magyar delegáció vezetője arra hivatkozva, hogy a csehszlovák fél álláspontja szerint az állami adósságok kérdését a békeszerződés elrendezte, és a jóvátételi bizottság döntésétől függ, semmilyen javaslattal nem állt elő.⁴⁴ A közlekedési és kereskedelmi bizottság csehszlovák tagjai, arra hivatkozva, hogy a Porto Rosa-i konferenciára kell menniük, rövid budapesti tartózkodás után visszautaztak. Ez az idő viszont kevés volt ahhoz, hogy megállapodás szülessen.⁴⁵

A külügyminiszterek tárgyalására csak június 23-án került sor. Már az első napon nyilvánvalóvá vált, hogy Bánffy szkepticizmusa jogos volt: az álláspontok oly ellentétesek voltak, hogy megegyezésről szó sem lehetett. A tárgyaló felek először a bizottságok munkájában jelentkező problémákat vették sorra. A csehszlovák külügyminiszter több olyan kérdésben visszakozott, amelyekhez Bruckban már hozzájárult. Így az amnesztia kérdésében. Bruckban megállapodtak abban, hogy az amnesztia széles körű lesz, és a magyar nemzetiséget választók mindegyikére vonatkozik. Marienbadban Beneš ez elől elzárkózott. Kifejtette, hogy vannak személyek, akikre az amnesztia nem vonatkozhat még akkor sem, ha a magyar nemzetiséget választották. A marienbadi megbeszélésekkel egy időben Prágában ülésező bizottság Benešsel ellentétes álláspontra helyezkedett, vagyis a brucki megállapodás értelmében járt el. Az itt született döntéseket azonban később revideálták.

A háború előtti adósságok nosztrifikálásának ügyét – miként a bizottság sem – nem kívánta megtárgyalni, mert – mint mondotta – erről statutumot fogadtak el. A külügyminisztereknek sem sikerült megállapodni az aktív és nyugdíjazott közalkalmazottak ügyében. Beneš visszautasította a földreformra vonatkozó megbeszélést is, azzal, hogy ez belügyi kérdés. A törvényjavaslatot felterjesztette a Nemzetek Szövetségéhez, amely azt jóváhagyta. Később azonban kénytelen volt elismerni, hogy mivel a törvényjavaslat nemzeti kisebbségeket érint, nemzetközi kihatásai vannak. Bánffy hosszú vita után sem tudta megvédeni álláspontját, amely szerint különbséget kell tenni azok között, akik csehszlovák állampolgárrá váltak, és azok között, akik a magyar állampolgárságot választották.

Alulmaradt a magyar külügyminiszter a kereskedelmi egyezmény megvitására vonatkozó javaslatával is. Beneš próbálta megmagyarázni Bánffynak és Szapárynak, hogy miért nem köthet most hosszú távú kereskedelmi egyezményt: „...Magyarországgal a legnagyobb kedvezmények elvén alapuló egyezményt szeretne kötni. Ez esetben azonban ugyanilyen kedvezményt kellene adni a többi államnak is. Ezt viszont nem akarja.” Nyilvánvaló, hogy ezek kifogások. „Az a benyomásom – hangzik Bánffy feljegyzése –, hogy Beneš el akarja kerülni egy hosszú távú kereskedelmi egyezmény vitáját, mert tudja, hogy ez a területi koncessziók megfontolásának szükségességét vetné fel... Azt a benyomást igyekezett kelteni, hogy Csehszlovákiának nincs szüksége a Magyarországgal való kereskedelmi kooperációra.

⁴⁴ AMZV. PZ. 202. Feljegyzés az állami adóssággal foglalkozó bizottság üléséről, 1921. június 20.

⁴⁵ PDH. II. 480. dok. 527. Tahy távirata Bánffynak, 1921. június 7.

Ez azonban nem hatott túl meggyőzően.⁴⁶ A tárgyalások legvégén a csehszlovák diplomácia vezetője felvetette az irredenta szervezetek Csehszlovákia ellen irányuló tevékenységének kérdését is. Ennek megvitátását Bánffy utasította vissza, mondván, hogy ez belügy.

A marienbadi tárgyalások kudarca nyilvánvaló volt, hiszen a kérdések többségében nem tudtak megállapodni. Beneš hangvétele magabiztosabb és fölényesebb lett, mint a brucki tárgyalásokon, a Bánffy vezette magyar delegációé viszont fordítva: kevésbé határozott, mint Telekié és Gratzé volt. A politikai jellegű kérdéseket – a határproblémát – nem is feszegették. Mindebből Beneš – nagy meglepéssel – levonta a következtetést: „...a trianoni béke ratifikálása, a kisantant létrejötte, Károly sikertelen vállalkozása meggyőzte a magyarokat arról, hogy alá kell vetniök magukat a mi politikai vonalunknak”.⁴⁷

Marienbadból hazatérve mind a magyar, mind a csehszlovák külügyminiszter hangsúlyozta, hogy a tárgyalásokkal meg volt elégedve.⁴⁸ A világsajtó pedig – csehszlovák források alapján – arról írt, hogy Marienbadban teljes megegyezés jött létre.⁴⁹ Csehszlovákia részéről ez érthető is, hiszen a nyugati hatalmak előtt bizonyítani kívánta konstruktív szerepét a Duna-medencében. Nem is szólva arról, hogy Marienbaddal a maga részéről valóban elégedett volt, hiszen a magyarok követelései mérsékeltebbek lettek. Más volt azonban a helyzet a magyar kormányban, amelynek semmi oka nem volt elégedettséget mutatni, hisz szinte mindenben alulmaradtak, s Beneš elég kevés jóakaratról tett tanúbizonyságot. Azt is tudomásul kellett venniük, hogy a tárgyalásokkal majdnem egy időben és ugyanazon a helyen Beneš, Take Ionescu és Pašić találkozására is sor került. Bár a tárgyaló felek a kisantant magyarelles magatartását ez alkalommal kevésbé hangsúlyozták, az összejövetel idejének és helyének megválasztása nem volt véletlen, s az egészet egy Magyarország elleni összeesküvésnek értelmezték.⁵⁰ Bánffy kudarca ellenére mégis jó arcot vágott, „nagyon meg volt elégedve” a tárgyalásokkal.⁵¹ Ezt kívánta Magyarország nemzetközi gazdasági helyzete, amely az első királypuccs és Romániának a kisantanthoz való csatlakozása miatt tovább rosszabbodott, s a gondokat a burgenlandi válság csak tetézte. Bánffy ugyanis – mint láttuk – a jó nyugati és osztrák kapcsolatokkal rendelkező Benešöt kívánta felhasználni a válság megoldására. A csehszlovák külügyminiszter jóindulatára tehát szüksége volt. Sokan tartottak attól, hogy a helyzet Magyarországot Beneš karjaiba kergeti. Az mindenesetre kétségtelen, hogy az egyenlőtlen erőviszonyok rányomták bélyegüket a tárgyalásokra.

⁴⁶ AMZV. PZ. Budapest. 233. A csehszlovák külügyminiszter feljegyzése, 1921. június 27.; a marienbadi tárgyalásokról lásd még: AD. Europe 1918–29. vol. 45. f. 181. 226–228. Couget jelentése Briand-nak, 1921. június 18.; uo. f. 238–239. Couget jelentése Briand-nak, 1921. június 22.

⁴⁷ AMZV. PZ. Budapest. 233–234. Beneš feljegyzése, PHD. II. 528. dok. 559–564. Jegyzőkönyv Bánffy és Beneš tárgyalásáról, 1921. június 24.; uo. 516. dok. 548. Tahy távirata Bánffynak, 1921. június 19.; uo. 517. dok. 549. Bánffy távirata Tahynak, 1921. június 20.; uo. 537. dok. 570. Praznovszky távirata Bánffynak, 1921. június 28.; uo. 497. dok. 537. Tahy távirata Bánffynak, 1921. június 13.

⁴⁸ AD. Europe 1918–29 T. vol. 45. f. 224. Fouchet távirata Briand-nak, 1921. június 27.; uo. f. 224. Couget távirata Briand-nak, 1921. június 27.

⁴⁹ PDH. II. 536. dok. 569. Praznovszky távirata Bánffynak, 1921. június 28.; uo. 537. dok. 570. Praznovszky távirata Bánffynak, 1921. június 28.

⁵⁰ PDH. II. 767. dok. 774–775.

⁵¹ Ezt közölte Fouchet-val hazatérése után. AD. Europe 1918–29. T. vol. 45. f. 224. Fouchet távirata Briand-nak, 1921. június 27.

A magyar fél csak rendkívül óvatosan utalt a területi revízió szükségességére. Ebben a fentiek mellett kétségtelenül szerepet játszott London is. A brit kormánykörök a tárgyalt időben több alkalommal felhívták a magyar kormány figyelmét arra, hogy az adott helyzet nem alkalmas a politikai kérdések megvitatására, mert ez komplikációkhoz vezethet. Óvták attól, hogy a gazdasági tárgyalások során a határproblémákat feszegetse. „Anglia a trianoni és a saint-germaini békében rögzítetteket védi”⁵² – jelentette ki Tufton.

Marienbadban Beneš és Bánffy megállapodott, hogy a Porto Rosa-i konferencia után ismét találkoznak, amikor is – egyebek között – megtárgyalják a kereskedelmi egyezmény megkötését.⁵³ A Porto Rosa-i konferencia 1921 novemberében ülésezett – a két külügyminiszter azonban már szeptemberben ismét tárgyalt Brnóban. Miért hozták előbbre a megbeszéléseket? Legújabb kutatásaink lehetővé teszik ennek a megválaszolását, a brnói tárgyalásokra vonatkozó ismereteink kiegészítését, illetve pontosítását. Beneš és Bánffy az 1921. szeptember 26–28-án – meg sem várva a Porto Rosa-i konferenciát – rendkívüli tanácskozásra jöttek össze, ahol mindenekelőtt a burgenlandi kérdést és Benešnek ebben való közvetítését vitatták meg. A két országot érintő egyéb problémát csak érintették. Bizonyos megállapodás született az akuttá vált amnesztia kérdésében is.⁵⁴

A brnói tárgyalások esetében Bánffy által kezdeményezett *rendkívüli* megbeszélésekről van szó. Erre derít fényt Feistmantel, Csehszlovákia budapesti képviselője vezetőjének szeptember 24-i távirata, valamint Beneš szeptember 28-i jegyzéke. Ezekből kiderül, hogy szeptember 21-én a csehszlovák külügyminiszter megbeszélést folytatott Szapáryval, akivel már többször tárgyalt a magyar–csehszlovák kapcsolatokról. Ez alkalommal a burgenlandi válságról beszélgettek. Szapáry megkérdezte Benešt, nem akarna-e aktívan részt venni a válság megoldásában. Beneš igennel felelt. Ezt követően Bánffy ajánlotta fel, hogy a kérdés megtárgyalása céljából Csehszlovákiába utazik. Két nappal később – szeptember 26-án – a két külügyminiszter már Brnóban tárgyal. A megbeszélések középpontjában Nyugat-Magyarország, illetve Beneš ezzel kapcsolatos közvetítése állott.⁵⁵ Erre azonban – miként a korábbi fejezetből kiderült – nem került sor. Bánffy ennek ellenére arra törekedett, hogy „ne szakítsa meg Benešsel a Brnóban létrehozott kapcsolatot”. Fontosnak tartotta, hogy a velencei tárgyalásról hazatérve azonnal találkozzék a csehszlovák külügyminiszterrel.⁵⁶ Egyrészt a közvetítéssel kapcsolatos félreértéseket akarta vele tisztázni, másrészt folytatni kívánta a két ország gazdasági és politikai kapcsolatát normalizáló tárgyalásokat. Elképzeléseit IV. Károly második puccskísérlete zavarta meg, melyet Beneš a Magyarországgal való leszámolásra

⁵² PDH. II. 540. dok. 571–572. Herdy jelentése Bánffynak, 1921. június 20.

⁵³ AD Europe 1918–29. T. vol. 45. f. 224. Couget távirata Briand-nak, 1921. június 27.; uo. f. 228. Fouchet távirata Briand-nak, 1921. június 27.; AMZV. PZ. Praha. 5745–181. A csehszlovák külügyminisztérium feljegyzése, 1921. június 25.

⁵⁴ OL. Küm. pol. K. 63. 474. Diplomáciai okmánygyűjtemény. A PDH. meg nem jelent III. kötete. 1289. dok. 439. Tahy jelentése Bánffynak, 1921. november 11.; 1310. dok. 453. 1921. november 16. Beneš később – amikor a két ország közötti tárgyalások a második királypuccs folytán teljesen megszakadtak – ennek a végrehajtását kérte.

⁵⁵ OL. Küm. pol. K. 63. 474. Diplomáciai okmánygyűjtemény A PDH. meg nem jelent III. kötete 969. dok. 145–147. Brünn, 1921. szeptember 26.; 982/a dok. 168–169. A csehszlovák kormány jegyzéke a nyugati hatalmaknak, 1921. szeptember 28. AMZV. PZ. Budapest. 4884–386. Feistmantel távirata Benešnek, 1921. szeptember 24.

⁵⁶ OL. Küm. pol. K. 63. 474. Diplomáciai okmánygyűjtemény A PDH. meg nem jelent III. kötete 1070. dok. 237–238. Bánffy távirata Matuskának, 1921. október 17.

akart felhasználni, hiszen – mint láttuk – kész volt háborút indítani ellene. „Beneš agresszív magatartása után szó sem lehet a Csehszlovákiához való közeledésről” – táviratozta Bánffy november 12-én Tahynak.⁵⁷ Ezt azonban most már Csehszlovákia sem akarta. A kérdés hosszú időre lekerült a napirendről. Beneš taktikája bevált, Magyarországhoz való közeledése megtette hatását: Románia csatlakozott a kisantanthoz, Lengyelországgal aláírta a kívánt szerződést.

1921 őszen Magyarország viszonya valamennyi szomszédjával a végsőkéig kiéleződött. A kapcsolatok normalizálását most már egyik sem tartotta szükségesnek. Csehszlovákia a magyar kérdésben szövetségesei mellé állt, akik Magyarországhoz mindenfajta közeledést elleneztek, s Magyarország gazdasági helyzetét nem enyhíteni, hanem nehezíteni kívánták.

Ezt bizonyítja az 1921 novemberében Porto Rosában megtartott gazdasági konferencia is. A részt vevő utóállamok, vagyis – Magyarországon kívül – Csehszlovákia, Lengyelország, Jugoszlávia, Románia és Olaszország politikai ellentéteik ellenére a gazdasági kapcsolatok bővítését határozták el. Ennek elősegítésére bizonyos – bár nem különösebben jelentős – intézkedéseket foganatosítottak, Magyarországot azonban mindebből kihagyták. A szomszédok minden lehetőséget felhasználtak arra, hogy gazdasági nehézségeket támasszanak.⁵⁸

A karlisták kalandor lépései tehát rendkívül súlyos helyzetbe sodorták az országot: a gyűrű körülötte még szorosabb lett, létfontosságú gazdasági kapcsolatoktól fosztották meg. Magyarország és a kisantant viszonyát még tovább élezte a határmegállapító bizottságok működése. A trianoni békében megállapított határok konkrét kijelölése ugyanis évekig tartó munkát jelentett. A bizottságok, noha a Nagyköveti Konferenciától utasítást kaptak arra, hogy munkájukat a békeszerződés, a kísérőlevél és a júniusi instrukció alapján kell végezniük,⁵⁹ az utóbbi kettőt általában figyelmen kívül hagyták. Nem változtattak ezen a magyar kormány tiltakozásai sem a Nagyköveti Konferenciánál. A nagyhatalmak ugyanis tudomásul vették, hogy delegátusaik a kísérőlevelet a gyakorlatban nem alkalmazzák, sőt feltehető, hogy utasítást is adtak erre. A Millerand-féle levelet a magyar kormányon kívül senki nem vette komolyan – azok sem, akik megalkották (ez a határmegállapító bizottságok működése idején már nyilvánvaló volt). De erős a gyanú, hogy a magyar kormány sem fűzött hozzá túl nagy reményeket, még ha azt a látszatot igyekezett is kelteni.

A határmegállapító bizottságok 1921 ősztől 1923 végéig dolgoztak a helyszínen. Hosszú csatározás folyt egy-egy falu ide- vagy odacsatolásáért, sokszor az antant képviselői között is. A vitás kérdésekben azonban végül a legtöbb esetben a kisantant-államok javára döntöttek, és ezen a bizottság magyar tagjának vétőjoga semmit sem változtatott. A magyar kormány ebben a harcban egyedül volt, panaszait senki sem hallgatta meg. Még akkor sem, amikor szívesen vették volna, ha Magyarország javára döntenek.⁶⁰ Semmiféle módosítást nem hajtottak végre még

⁵⁷ OL. Küm. pol. K. 63. 474. Diplomáciai okmánygyűjtemény A PDH. meg nem jelent III. kötete 1299. dok. 446. Bánffy távirata Tahynak, 1921. november 12.

⁵⁸ OL. Küm. pol. K. 63. 474. Diplomáciai okmánygyűjtemény A PDH. meg nem jelent III. kötete 1172. dok. 334. Bánffy távirata Tahynak, 1921. október 19.

⁵⁹ OL. Küm. pol. K. 63. 474. Diplomáciai okmánygyűjtemény. A PDH. meg nem jelent III. kötete 1140. dok. 290–291. Cambon, a Nagyköveti Konferencia elnöke levele Praznovszkynak, 1921. október 25.

⁶⁰ OL. Küm. pol. K. 63. 474. Diplomáciai okmánygyűjtemény A PDH. meg nem jelent III. kötete 1063. dok. 231. Kánya távirata Csekonicznak, 1921. október 14.

a határmegállapító bizottság javaslatára és a Népszövetség egyetértésével sem, mert a kisantant-államok ezt visszautasították. Az utolsó szó az övéké volt. Egy-két példát említünk csupán. A magyar–jugoszláv határnál előállt az az eset, amire a Millerand-féle levél utalt. Egy 50 km hosszú, 5 km széles sávról, benne 34 faluról volt szó, ebből 28 tiszta magyar lakossággal, melyek Magyarországhoz kívántak csatlakozni. A közlekedés is így kívánta. A határmegállapító bizottság határmódosítást javasolt. A magyar kormány kész volt cserébe más területet adni. A Népszövetség ezt jóváhagyta, de határozatát nem tudta keresztülvinni, mert a jugoszláv kormány nem volt hajlandó tárgyalni az ügyről.⁶¹ Egy másik eset: a magyar–csehszlovák határmegállapító bizottság általában figyelmen kívül hagyta a magyar delegátus kérelmét – így Kassára és környékére vonatkozó javaslatát –, gazdasági megfontolásból határmódosítást javasolt viszont Salgótarján körzetében, melyet a Népszövetség 1923. április 23-án jóváhagyott. A döntés ellen a csehszlovák kormány a Nagyköveti Konferenciánál tiltakozott. Csehszlovákiát nem tudták, nem is akarták kényszeríteni.⁶² A magyar–román határnál úgyszintén nem sikerült a legcsekélyebb határmódosítást sem keresztülvinni.

1923-ban a Nagyköveti Konferencia – a magyar kormány tiltakozását figyelmen kívül hagyva – véglegesnek mondta ki a határmegállapító bizottságok döntéseit.

Ezt követően Magyarország és a kisantant viszonyát a napirenden levő határcsúszások élezték tovább, melyeket mindkét oldalról provokáltak, s a felelősséget kölcsönösen egymásra hárították. A magyar csoportok vagy egyének által végrehajtott határsértésekért – amelyek ellen Bethlen is fellépett – a magyar kormányt okolták és tették felelőssé. Mind Budapesten, mind a nyugati hatalmakkal közösen tiltakoztak Magyarország ügymond „háborús tervei” ellen, követelve a katonai intézkedések, az állítólagos csapatösszevonások beszüntetését. A Nagyköveti Konferencia utasítására a katonai ellenőrző bizottság vizsgálta ki a panaszokat. Jelentéseik szerint a vádak alaptalanok voltak. Az ügyet kivizsgáló tisztek megcáfolták a magyar kormány háborús törekvéseiről szóló híreszteléseket.⁶³ Erről valóban nem is lehetett szó, hiszen a gazdaságilag teljesen kimerült, a trianoni béke által lefegyverzett (a békeszerződés értelmében Magyarország 35 000 katonát tarthatott) s egy negyvenhárommilliós tömbbel körülvárt ország nem valószínű, hogy háborút indított volna bármelyik szomszédja ellen is. A reálpolitikus Bethlen nyilván nem követett volna el ilyen öngyilkosságot. A határsértések és valóban a magyarok által provokált incidensek túlzó felnagyításával és a kormányra hárításával az volt a céljuk, hogy bebizonyítsák a nyugati hatalmakkal: a Duna-medencében háborús veszély van, mert a magyar kormány revanstörekvéseket táplál. A román kormány a szovjet veszélyre is hivatkozott, amely a Balkánt és Közép-Keletet is fenyegeti. Titulescu tudta, hogy Londonban ez az utóbbi érv hatásosabb, mint az előbbi.⁶⁴

A háborús veszély hangoztatásával hármas célt kívántak elérni: részben saját nyugati kölcsönigényeiket akarták indokolttá tenni – Budapest és Moszkva

⁶¹ N. A. Washington State Department R. G. 6848. Az Egyesült Államok párizsi nagykövetének jelentése, 1922. október 18.

⁶² Hoover Institution Collection: Stefan Osuský Box 9. Accession No. 74 065–8M–36 Osuský levele a Nagyköveti Konferenciának, 1923. november 17.

⁶³ AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 52. Douletet jelentése Poincarénak, 1923. július 5.

⁶⁴ Hoover Institution Collection: Titulescu. Box. 12. Titulescu levele Lloyd George-nak, 1922. szeptember 29.

háborús tervei ugyanis védelmi erejük fokozását teszik szükségessé – másrészt nehezíteni akarták Magyarország felvételét a Népszövetségbe, és végül meg akarták akadályozni Magyarország gazdasági rekonstrukcióját, illetve azt, hogy nyugati kölcsönt kapjon.

A magyar–csehszlovák tárgyalások tehát nyilvánvalóvá tették, amitől Budapesten kezdettől fogva tartottak: nevezetesen, hogy az adott nemzetközi erőviszonyok mellett Magyarország messzemenő kompromisszumokra kényszerül. A magyar kormány mégis a tárgyalások folytatása mellett volt. Az ország ugyanis gazdaságilag és pénzügyileg a csőd szélén állt, s Bethlen világosan látta, hogy a katasztrofális gazdasági helyzeten csak egy módon: nyugati kölcsön beszerzésével és a jóvátétel csökkentésével, illetve halasztásával lehet segíteni. Mindezekhez pedig Magyarországot fel kellett vétetni a Népszövetségbe. Az sem volt kétséges számára, hogy az út nyugatra a kisantant-államokon – mindenekelőtt Prágán keresztül – vezet.

Magyarország felvétele a Népszövetségbe és a rekonstrukció kölcsön

1922-ben a magyar diplomácia széles körű tevékenységet fejtett ki annak érdekében, hogy Magyarországot felvegyék a Népszövetségbe. Ez több szempontból is fontos volt. Egyrészt a nyugati kölcsön megszerzéséhez demonstrálni kellett, hogy Magyarország kész beleilleszkedni a háború utáni Európába, másrészt a Népszövetségnél a magyar kormány védelmet kívánt keresni és találni a kisantant esetleges katonai támadásaival szemben,⁶⁵ és támogatást a magyar kisebbségek helyzetének megjavításához.

A felvételtől szóló hírek 1921 júliusában kerültek forgalomba. Ennek szükségességét először a royalisták vetették fel, abból a megfontolásból, hogy a népszövetségi tagság megóvja őket a szomszédok intervenciójától. Tervük a Habsburg-monarchia restaurációja volt. A Hertensteinben összehívott koronatanácscon úgy döntöttek, hogy ezt a népszövetségi tagság segítségével próbálják meg elérni. Bethlen hatalomra kerülése után maga is komolyan foglalkozni kezdett ezzel a gondolattal, és Genfben, valamint a nagyhatalmaknál puhatólózott Magyarország esélyeiről. Az eredmény rendkívül kedvezőtlen volt. Amíg Anglia, Franciaország és Olaszország Ausztria hasonló kérelmét támogatták, Magyarországot időszerűtlennek tartották, mert véleményük szerint magatartása – a Habsburg-restaurációs intrikák, valamint szembehelyezkedése a békeszerződéssel – sok kívánnivalót hagy maga után.⁶⁶ A nagyhatalmak közül Olaszország fejtette ki a legnagyobb ellenállást. Torretta széles körű diplomáciai akciót indított Magyarország felvétele ellen. A magyar kormánnyal közölte: kérelmét korainak tartja, s amennyiben felvétele a népszövetségi ülésen mégis szóba kerül, nem fogja támogatni. Lépéseket tett, hogy Angliát és Franciaországot is egyértelműen elutasító álláspont elfoglalására bírja. Népszövetségi delegátusát, Imperiali di Francavillát arra utasította, győzze meg francia és angol kollégáját, hogy a legjobb lenne fel sem vetni Magyarország

⁶⁵ A Népszövetség alapokmányának 16. §-a értelmében a szövetség agresszió áldozatául esett tagja kollektív védelmet kap.

⁶⁶ ASMAE. 1742–1195. Torretta körtávirata az összes európai olasz nagykövetnek és követnek, 1921. augusztus 29.

felvételét.⁶⁷ Anglia és Franciaország, noha ugyancsak korainak tartotta Magyarország felvételét, nem volt olyan merev – különösen az előbbi nem –, mint Olaszország. Ez nem kis aggodalmat okozott a kisantant-államok fővárosaiban.

A kisantant – akárcsak a francia–magyar tárgyalások idején – ismét közelebb került Olaszországhoz: Beneš ez ügyben azonnal felvette a kapcsolatot Torrettával. Egyetértettek abban, hogy Magyarország felvételét meg kell akadályozni, Olaszország és a kisantant erre vonatkozó politikáját pedig össze kell hangolni, vagyis Ausztria felvételét támogatják, Magyarországtól ellenzik. Beneš arra kérte olasz kollégáját, hogy Olaszország nagyhatalmi helyzeténél fogva kezdeményezőleg lépjen fel az ügyben.⁶⁸ Az olasz kormány és a kisantant-államok a burgenlandi válságot mindvégig arra használták, hogy a magyar felvételt elhalasszák. Londonban, Párizsban és Genfben a diplomácia minden eszközét bevetették Magyarország ellen. Torretta személyesen fordult a svájci kormányhoz, arra kérve, hogy utasítsa vissza a magyar kormány felvételi kérelmét.⁶⁹

Erőfeszítéseik végül meghozták a várt eredményt. A Bethlen-kormány célszerűbbnek látta visszavonni a felvételi kérelmet. Megújítására csak egy évvel később, kedvezőbb nemzetközi körülmények között került sor, a burgenlandi válság vége felé. Ekkor Olaszország közelebb került Magyarországhoz, és mindjobban távolodott az egyre inkább francia befolyás alá kerülő kisantanttól. A magyar kormány népszövetségi felvételét most már ő is támogatta.⁷⁰

A kisantant ekkorra magára maradt. Valamennyi nagyhatalom Magyarország oldalára állt. Nyomásuknak ez alkalommal kénytelen volt engedni. A tagországok azonban a Népszövetség II. közgyűlésén (1922. szeptember) azt követelték, hogy Magyarország felvétele alkalmából a Népszövetség jegyezze be mindazokat a kötelezettségeket, amelyeket az ország a Habsburg-restaurációval kapcsolatban vállalt. Ez ellen Bánffy tiltakozott, mondván: a kisantant nem követelheti olyan kötelezettségek bejegyzését, amelyeket Magyarország kizárólag a nagyhatalmakkal szemben vállalt. Erre a tagországok kollektív diplomáciai akciót indítottak Londonban, Párizsban és Genfben, elutasították Bánffy álláspontját, és továbbra is ragaszkodtak eredeti követelésükhöz. A nagyhatalmak azonban nem akarták felújítani a Habsburg-kérdés körüli vitát, mely Magyarország és a kisantant között dúlt, így követelésüket figyelmen kívül hagyták. Ezt követően a kisantant támogatta a nagyhatalmak döntését, vagyis Magyarország felvételét a Népszövetségbe.

Még le sem csendesedtek a népszövetségi tagság körüli harc hullámai, amikor a kisantant újabb – a korábnál nagyobb és elkeseredettebb – csatát indított, most a népszövetségi kölcsön ellen. Ezúttal Franciaország, és kezdetben Olaszország is támogatta őket. Elképzelésüket mégsem tudták keresztülvinni, mert Nagy-Britannia, amely a kérdést végül is eldöntötte, Magyarország oldalára állt. A harc

⁶⁷ ASMAE. 1742–1237. Torretta távirata Bordonarónak, 1921. augusztus 30.; AD. Europe 1918–29. H. vol. 55. f. 24–26. Fouchet jelentése Briand-nak, 1921. április 30.; uo. f. 34–35. A római francia követ jelentése Briand-nak, 1921. november 10.

⁶⁸ ASMAE. 1742–200. Bordonaro távirata Torrettának, 1921. augusztus 28.

⁶⁹ ASMAE. 1742–515. Orsini távirata Torrettának, 1921. szeptember 1.; uo. Torretta körtávirata az európai olasz nagykövetségeknek és követségeknek, 1921. szeptember 4.; uo. 1369. Imperiali távirata Torrettának, 1921. szeptember 11.

⁷⁰ AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 44–48. Doulcet budapesti francia követ jelentése Briand-nak, 1922. január 11.; uo. f. 49. Doulcet jelentése Briand-nak, 1922. január 18.; uo. f. 50–51. Doulcet jelentése Briand-nak, 1922. május 15.; uo. f. 75. A francia külügyminisztérium feljegyzése a magyar–olasz kapcsolatokról, 1923. február 5.; uo. f. 77. Doulcet jelentése Briand-nak, 1923. február 5.

látszólag pénzügyi, technikai kérdések körül folyt, valójában azonban a nemzetközi élet súlyos politikai problémáiról, elsősorban a biztonság kérdéséről volt szó: arról, hogy hogyan és milyen úton lehet a legjobban megakadályozni a háború megismétlődését Európában.

A konfliktus kapcsán a két rivális, Franciaország és Nagy-Britannia ismét szembe került egymással. Franciaország, mely egyre szorosabban kapcsolódott a kisan-tanhoz, kemény – kompromisszumokat nem ismerő – álláspontot foglalt el Magyarországgal szemben. Nagy-Britannia viszont támogatta Magyarország gazdasági rekonstrukcióját, hiszen változatlanul az volt a véleménye, hogy a közép- és délkelet-európai béke a gazdasági kérdések megoldásán s az egyre jobban megmutatkozó infláció leküzdésén múlik. A Magyarországnak nyújtandó kölcsön általános közép- és délkelet-európai rekonstrukciós tervének része volt. Érthető tehát, hogy minden erejével támogatta a magyarok kölcsönkérelmét, annál is inkább, mert a magyar kormány azt főleg a londoni piacon kívánta beszerezni.

A magyar kormány 1923 februárjában jelentette be igényét nagyobb nyugati kölcsönre – 40–50 millió aranykorona rövid lejáratú és 550–650 millió aranykorona hosszú lejáratú hitelre –, áprilisban pedig kéressel fordult a Jóvátételi Bizottsághoz: szabadítsa fel a jóvátétel biztosítására lefoglalt egyes állami bevételeket. Ez ugyanis feltétele volt a kölcsönök megszerzésének és garancia azok visszafizetéséhez. Ezt követően Bethlen István és Kállay Tibor Londonba, Párizsba, majd Rómába utaztak, és személyesen igyekeztek meggyőzni a nyugati politikusokat Magyarország rekonstrukciójának és a kért kölcsön megszerzésének fontosságáról, valamint a jóvátételek csökkentésének szükségességéről.⁷¹

A kisantant tagjai és maga a szövetség ezúttal is fellépett, hogy a magyar kéres teljesítését megakadályozza. E harc egyik kimagasló alakja volt Titulescu, Románia londoni nagykövete és képviselője a Nemzetek Szövetségénél. A később oly ismertté vált, intrazigens, tehetséges politikust és pénzügyi szakembert nem véletlenül nevezték ki 1922-ben ezekre a posztokra. A napirenden levő román kölcsön megszerzése és a magyar kölcsön megakadályozása szempontjából London és Genf ugyanis fontos hely volt. De fontos volt az optánsügy kapcsán egyre jobban elmérgesedő harc miatt is. A Hoover Intézetben őrzött Titulescu-irat-hagyatékban rendkívül értékes dokumentumok találhatóak a tárgyalt ügyről. A londoni nagykövet és későbbi külügyminiszter ugyanis naponta feljegyzéseket készített a legfontosabb eseményekről, szó szerint közölve a beérkező és kimenő levelek és táviratok lényeges részeit. E dokumentumokból kiderül, hogy Titulescu már a húszas években is igen fontos szerepet töltött be a nemzetközi életben, képességeit, tudását mindenütt elismerték, barát és ellenség egyaránt. Ízig-vérig magyarellenes volt. Ez a vonás végigkísérte egész pályafutását. Felfedezhető volt már pénzügyminisztersége idején (1920–1922), még határozottabban megmutatkozott londoni tartózkodása alatt (1922–1927), főként pedig külügyminiszteri ténykedésében (1927–1928, 1932–1935). Titulescu kíméletlen volt az ellenféllel szemben, s célja elérésében nem válogatta az eszközöket. Beneš már a húszas években igénybe vette a londoni román nagykövet segítségét. Később még szorosabb kapcsolatba került vele: tervszereit eljuttatta hozzá, s észrevételeit megfontolta, elfo-

⁷¹ AD. Europe 1918–29. T. vol. 48. f. 110–112. Doulet jelentése Poincarénak, 1923. június 23.; AD. Europe. 1918–29. H. vol. 55. f. 78–81. A római francia követ jelentése Poincarénak, 1923. május 18.; Hoover Institution Collection Titulescu Box 13. Duca levele Titulescunak, 1923. november 30. Lásd erről *Ormos Mária*: Az 1924. évi magyar államkölcsön megszerzése. Budapest 1962.

gadta. A két, sokban hasonló politikus együttműködése már időszakunkban is szoros volt – így a magyar kölcsön ügyében is, de még inkább az optánsügyben.

Magyarellenességük ezúttal teljes megértésre talált Párizsban. Franciaország eleinte a kiantant-országokhoz hasonlóan határozottan ellenezte Bethlen kérésének teljesítését. Ebben két szempont vezérelte: egyrészt erősíteni kívánta keleti szövetségi rendszerét, amely lényegében a kisantanton alapult – meg kellett tehát nyerni őket a tervezett francia–csehszlovák, francia–román és francia–jugoszláv egyezményekhez –, másrészt attól tartott, hogy ha a Népszövetség teljesíti a magyarok kérését, a jóvátételt illetően precedenst szolgáltathat a németeknek. Franciaország szembeszegülése tehát logikus következménye volt német politikájának: a magyar kölcsönt ugyanis – miként a kisantant – politikai kérdésnek tekintette. Nagy-Britannia éppen fordítva: „A magyar kérdést politikai megfontolások nélkül kell kezelni” – szögezte le Curzon külügyminiszter.⁷² De kezdetben maga a brit kormány is bizonyos óvatosságot mutatott Magyarország támogatásában: nem akarta ugyanis tovább élezni viszonyát a kisantanttal, nem akarta szakításig vinni az ügyet, mert ezzel Franciaország feladatát könnyítette volna meg. Ezt szem előtt tartva próbált nyomást gyakorolni Csehszlovákiára, Romániára és Jugoszláviára. Ilyen körülmények között a jóvátétel elengedését ellenzők határozottabb vonala kerekedett felül, az első menetben ők győzedelmeskedtek. Ebben szerepet játszott Olaszország álláspontja is. Az olasz kormány kezdetben teljesen Franciaország és a kisantant oldalára állt, mégpedig gazdasági megfontolásokból: Magyarország ugyanis hatalmas összeggel tartozott Olaszországnak (a békerendezés a közép-európai legyőzött államok jóvátételének 25%-át Olaszországnak ítélte; ebből 10%-ot Németország, 15%-ot Ausztria és Magyarország fizetett), annak pedig – tőkehiányban szenvedvén – a jóvátételre nagy szüksége volt. Ezért a politikai megfontolásokat félretéve a kemény vonalhoz csatlakozott. Ez történt tehát 1921-ben, amikor is Magyarország fizetési haladékot kért. Az olaszok hasonló magatartást tanúsítottak Ausztria és Németország jóvátételével kapcsolatban is. Ez utóbbi közelebb hozta őket Franciaországhoz, szembeállította viszont Angliával. Mussolini, hatalomra kerülvén, nem azonnal változtatta meg Magyarországgal kapcsolatos politikáját a jóvátétel kérdésében. 1922. december 14-én a jóvátétel elhalasztására vonatkozó magyar kérést azzal utasította vissza, hogy „Olaszország nem mondhat le arról, ami jogosan az övé”. Bethlennek pedig, aki Rómába készült, azt tanácsolta, hogy Párizsba utazzék, ahol a Jóvátételi Bizottság ülésezik.⁷³

Az olasz–francia egyetértés azonban rövid életű volt. A Ruhr-vidék megszállása ismét szembeállította a két országot. Mussolini kész volt diplomáciai támogatást adni Franciaországnak a németekkel való vitájában, de a területmegszállást, amely Franciaország balkáni politikai befolyását erősítette, nem volt hajlandó törvényesnek elismerni. Ismét Anglia oldalára állt tehát, s ennek megfelelően változott magyar politikája is. Bethlent levélben tájékoztatta, hogy az angolokkal való tanácskozása értelmében kész hozzájárulni a jóvátétel 20 évre való elhalasztásához és a nemzetközi kölcsönhöz. A kérdés megtárgyalása végett pedig meghívta Rómába. Ezt követően utasította a Jóvátételi Bizottság olasz delegátusát, hogy kö-

⁷² Lásd erről *Ozer, Carmi*: i. m. 88–110.

⁷³ ASMAE. 1747–2956. Mussolini távirata Caracciólónak, 1922. december 17.; uo. 448. Caracciolo távirata Mussolininek, 1922. december 14.

vesse a brit példát: szavazza meg a magyar jóvátétel fizetésének 20 évre való elhalasztását.⁷⁴

A kölcsön tárgyalásának első menete Párizsban zajlott Barthou elnöklete alatt. Bethlen május 4-én számolt be a Jóvátételi Bizottságban Magyarország nehéz pénzügyi helyzetéről, és előtárta kérelmét. A fő kérdés a jóvátétel fizetésének elhalasztása volt, lévén az a kölcsön feltétele. Az értekezlet két táborra szakadt: az egyik oldalon Anglia és Olaszország, a másikon Franciaország és a kisantant. Hosszú vita után a bizottság 5 : 4 arányban a francia javaslatot fogadta el, vagyis nem járultak hozzá a jóvátétel fizetésének elnapolásához. „Kár, hogy a bizottság elnökének befolyásos szavazata miatt elvetették a brit és az olasz javaslatot” – írta az ülésről a *Times*.⁷⁵ Barthou-nak, a bizottság elnökének kétségtelenül szerepe volt e döntés megszületésében.

Úgy tűnt tehát, hogy Franciaország és a kisantant győzedelmeskedett. London tanácsára azonban Bethlen felhívással fordult az érdekelt nagyhatalmakhoz és a kisantant-államokhoz, s kérte a Jóvátételi Bizottság májusi határozatának megváltoztatását, a kölcsön ügyében pedig a Népszövetséghez fordult. A Népszövetség Tanácsa 1923 októberében kezdte meg a tárgyalást. Az előbbi a magyar kölcsönt és a jóvátétel hosszú évekre való elnapolását javasolta, az utóbbi elvben nem utasította vissza a kölcsönre vonatkozó magyar kérés teljesítését, de szükségesnek tartotta a Jóvátételi Bizottság által meghatározott összeg további fizetését. Az angol-olasz javaslat kiemelte, hogy a magyar kormány a pénzügyi kötelezettségeket kivéve a békeszerződés valamennyi pontját maradéktalanul teljesíti. Londonban és Rómában ugyanis attól félték, hogy amennyiben Magyarország nem teljesíti a trianoni békéből adódó kötelezettségeket, a kisantant követni fogja Franciaország Ruhr-vidéki példáját, és megszállja Magyarországot. Nyilvánvaló volt ugyanis, hogy tagjai minden kínálkozó alkalmat felhasználnak, hogy régóta dédelgetett tervüket megvalósítsák. A kisantant képviselője még további követelésekkel állt elő. Kérte, hogy a Magyarország pénzügyi rekonstrukcióját előkészítő bizottság munkájába, a kölcsönre vonatkozó tárgyalásokba, majd a kölcsön végrehajtásának ellenőrzésébe vonjanak be minden érdekelt államot, vagyis a kisantant tagországait. Ezek azonban Barthou ellenállása miatt nem kerültek be a francia javaslatba.⁷⁶

A Jóvátételi Bizottság párizsi ülése óta eltelt fél évet a brit kormány arra használta fel, hogy az ellentábort visszakozásra kényszerítse, és elfogadtassa vele saját álláspontját. Módszerében nem volt válogatós. A brit politikai és pénzügyi körök a kisantant mindhárom tagjára erőteljes nyomást gyakoroltak, s magán a Népszövetségen belül is folytatták az előkészületeket: Titulescu aggodalommal figyelte az angol kormány ez irányú tevékenységét. Curzon egyértelműen Magyarország oldalára állt. A magyar kormány június 14-i felhívására válaszolva – amelyben a párizsi határozat megváltoztatását kérték – a Lordok Házában és a parlamentben is követelte a döntés módosítását. Az angol külügyminiszter azzal érvelt, hogy a Jóvátételi Bizottság májusi döntése nagymértékben akadályozza Európa rekonstrukcióját, ezért mindent meg kell tenni a magyar kérés teljesítéséért. Anglia Magyarország melletti határozott kiállása nagy elégedetlenséget váltott ki a kisantant

⁷⁴ ASMAE. 1748. 1546. Mussolini távirata a budapesti olasz követségnek, 1923. április 17.; ASMAE. Cabinet. 5339. 61. Mussolini távirata Torrettának, 1923. április 18.; ASMAE. H. 1748. 1201. Mussolini távirata Salvago-Ragginak, 1923. május 3.

⁷⁵ Lásd erről *Ozer, Carmi*: i. m. 88–110.

⁷⁶ Hoover Institution Collection: Titulescu Box 13. Antić, Jugoszlávia népszövetségi delegátusának feljegyzése, 1923. július.

fővárosaiban. A brit kormány, miután a politikai nyomással nem sokra ment, az elmentábot annak leggyengébb pontján támadta meg: a pénzügyi érveket vette elő, azok segítségével akarta „megnyerni” Magyarország szomszédait. Egyértelműen tudomásukra hozta, hogy „sem a Treasury, sem pedig a City” nem kölcsönöz nekik pénzt, ha továbbra is visszautasítják Magyarország rekonstrukciójának támogatását.⁷⁷

A három kisantant-állam közül Csehszlovákia volt az, aki, ha lassan is, de a leg hamarabb hagyott fel az ellenállással. Ebben kétségtelenül szerepet játszott az is, hogy Csehszlovákia pénzügyileg sokkal kevésbé volt érdekelve a magyar jóvátételben, mint Jugoszlávia és Románia (nem véletlen, hogy a két állam egymással külön egyezettette álláspontját). Benešnek tehát a következő kisantant-értekezleten arra kellett rávenni partnereit: ne támasszanak nehézségeket a magyar kölcsönkérelemmel szemben. A csehszlovák külügyminiszter döntése előtt a francia kormánnyal kívánt konzultálni a kérdéstről. Londoni útja előtt tehát Párizsba utazott. Poincaré és Barthou azonban kitartott korábbi álláspontja mellett, vagyis ragaszkodott a májusi határozathoz, amivel elvileg Beneš is egyetértett. Londoni tárgyalása során azonban meggyőződött arról, hogy engednie kell. Londonba 1923. július 10-én érkezett. A brit pénzügyi körök és a Foreign Office folytatta taktikáját, s kölcsönkérelmét elutasították. Minden kertelés nélkül közölték vele, hogy csakis abban az esetben számíthat kölcsönre, ha a kisantant soron következő – sinaiai – konferenciája pozitív döntést hoz Magyarországgal kapcsolatban.⁷⁸ A Foreign Office persze továbbra is ügyelt arra, hogy teljes szakításra ne kerüljön sor. Hiszen Csehszlovákia nemcsak a kisantanton belül, hanem általában a Duna-medencében is fontos tényező volt. Ezért, hogy ne távozzék üres kézzel, londoni tartózkodása alatt aláírták a korábban már megtárgyalt brit–csehszlovák kereskedelmi egyezményt.

A brit politika eredményessége csakhamar megmutatkozott. Beneš hazatérése előtt meglátogatta Torrettát, a londoni olasz követet, és közölte vele: Csehszlovákia – a korábbiakkal ellentétben – támogatja Magyarország rekonstrukcióját, s kisantantbeli szövetségeseit is megpróbálja meggyőzni ennek helyességéről.⁷⁹ Ezt valóban meg is tette. Románia és Jugoszlávia álláspontjának megváltoztatásában azonban nem ő, hanem Anglia játszotta a döntő szerepet. A Treasury és a Foreign Office ugyanis előbb a román, majd a jugoszláv hitelkérelem teljesítését utasította vissza mindaddig, amíg nem járulnak hozzá az „európai civilizáció rekonstrukciójához”. Csehszlovákia után Románia is hozzájárult a magyar kérés teljesítéséhez. Döntésében Róma „tanácsai” is befolyásolták. Olaszország azonban mindvégig ügyelt arra, hogy ne exponálja magát túlságosan Magyarország mellett, ezért Mussolini lépten-nyomon a békeszerződésben rögzített status quo védelméről beszélt. Támogatta a kisantantot abban is, hogy a kölcsönt ne a Népszövetség, hanem a Jóvátételi Bizottság bonyolítsa le, szembekerülve emiatt nemcsak Angliával, hanem Magyarországgal is. Bethlen ugyanis – annak érdekében, hogy mielőbb megkapja a kölcsönt – elfogadta az erre vonatkozó angol álláspontot, noha tudta,

⁷⁷ Ozer, Carmi: i. m. 88–110.

⁷⁸ ASMAE. 1748. Feljegyzés Beneš nyilatkozatáról, 1923. július 12.; uo. 595. Torretta távirata Mussolininek, 1923. július 13.

⁷⁹ ASMAE. 1748–692. Torretta távirata Mussolininek, 1923. július 14.

hogy Mussolini ezt ellenzi.⁸⁰ A kisantant tagjai azonban nem a lavírozó és állandóan változó olasz, hanem a brit politikához igazodtak ebben a kérdésben is.

1923. július végén a kisantant sinaiai konferenciájának legfontosabb kérdése a magyar kölcsönről való döntés volt. A külügyminiszterek hosszú vitájában Beneš mindvégig egy mérsékeltebb álláspont elfogadását javasolta. A májusi határozat megváltoztatása végül is könnyebben ment, mint amire számított. Ebben persze személyes érdemei mellett döntő szerepük volt a kilátásba helyezett brit gazdasági szankcióknak. A konferencia határozatot hozott, amely szerint a kisantant hozzájárul a Magyarországnak nyújtandó kölcsönhöz, melynek jelentős részét azonban a jóvátétel fizetésére kell fordítani. Ebben megmaradtak korábbi – májusi – álláspontjuk mellett. Azzal a különbséggel azonban, hogy most megengedhetőnek tartották: amennyiben Magyarország két kölcsönt kap – miként kérte –, és az első nem haladja meg az 50 milliót, azt kizárólag Magyarország rekonstrukciójára kell fordítani. Az első kölcsön idejére Magyarországot fel kell menteni a trianoni békéből adódó pénzügyi kötelezettségek kifizetésének teljesítése alól. Ha azonban 600 milliót is megkap, az 500 millión felüli összeget a nekik járó jóvátételre kell fordítani. Ha az első kölcsön 250 millió lesz, amit a Vegyes Bizottság javasol, annak 25%-át a jóvátételre kell megőriznie. A második kölcsön nagy része a jóvátételé. A kölcsönök felhasználását a Jóvátételi Bizottság által kinevezett pénzügyi szerv fogja ellenőrizni. Katonai különbizottságot kell létrehozni a kisantant egyik tagjának részvételével, hogy a trianoni béke katonai klauzuláit hiánytalanul végrehajtsák. A kölcsön, miként ezt a Jóvátételi Bizottság májusi döntése rögzítette, nem fordítható sem a hadseregére, sem pedig propagandára. A magyar kérést az érdekelt nagyhatalmak és a kisantant tárgyalja meg, nem kell a Népszövetség elé vinni.⁸¹ Mint látjuk tehát, a kisantant álláspontja módosult, rugalmasabb lett, de változatlanul közelebb állt a francia, mint a brit elképzelésekhez, hiszen a kölcsönt a Jóvátételi Bizottságon keresztül kívánták lebonyolítani, jelentős részét pedig továbbra is a jóvátételre fordítani.

A sinaiai határozat feltételei London számára elfogadhatatlanok voltak, így a brit kormány kitartott korábbi taktikája mellett mindhárom állammal szemben. Ezzel egy időben kéréssel fordult a Jóvátételi Bizottsághoz is, hogy vizsgálja felül májusi döntését, valamint lépéseket tett, hogy Beneš és Bethlen azonnal találkozzanak. A két politikus azonban nem tudott megegyezni a színhelyet illetően. Beneš Tapolcsányt javasolta, ahol Masaryk is tartózkodott, Bethlen viszont Bécset. Miután Beneš csakis Csehszlovákia területén volt hajlandó tárgyalni, amit a magyar miniszterelnök visszautasított, be kellett érni azzal, hogy a két államférfi csak ószszel, a genfi tanácskozáson találkozzék.⁸²

⁸⁰ Mussolini bizalmasan informálta Bethlent: nem tud nyíltan Magyarország mellé állni, mert ezzel Franciaország kisantantbeli pozícióit erősítené. ASMAE. 1748. Feljegyzés Bethlen 1923 májusában folytatott megbeszeléséről (dátum nélkül). A tárgyalt időben Olaszország Görögországgal való incidense miatt szembekerült a Népszövetséggel. DDI. II. 239. dok. Mussolini távirata Torrettának, 1923. szeptember 1.; Torretta távirata Mussolininek, 1923. szeptember 1.; uo. 247. dok. Mussolini távirata Torrettának, 1923. szeptember 3.

⁸¹ Hoover Institution Collection: Titulescu. Box 13. Antić, Jugoszlávia népszövetségi delegátusának feljegyzése, 1924. november.; ASMAE. 1748–2862. Mussolini körlevele, 1923. augusztus 24.; AD. Europe 1918–29. T. vol. 68. f. 65–66. Poincaré feljegyzése, 1924.; uo. f. 69–70. Beneš feljegyzése, 1924. augusztus; uo. f. 88–89. A belgrádi francia követ távirata, 1924. augusztus; uo. f. 99–100. A francia külügyminisztérium összefoglalója a sinaiai konferenciáról.

⁸² AD. Europe 1918–29. T. vol. 68. f. 126–127. Couget távirata Poincarénak, 1923. augusztus.

A Népszövetség 1923. szeptemberi közgyűlése lehetőséget adott arra, hogy az érdekelt felek, akik addig a legkülönbözőbb okok miatt nem tudtak vagy nem akartak találkozni, közvetlen kapcsolatba kerüljenek egymással. A brit kormány kezdeményezésére a kisantant képviselői, Beneš, Titulescu, és Ninčić megbeszéléseket folytattak Bethlennel és Daruváryval. „Vitáik – írja Cadogan – segítették áthidalni az ellentéteket, s kialakítani egy olyan álláspontot, amely már többé-kevésbé elfogadható volt.”⁸³ Ninčić, aki eddig – így a sinaiai konferencián – talán a legkevésbé volt megértő a magyar kéréssel szemben, s ellenezte, hogy a Népszövetség elé vigyék az ügyet, most maga is a brit álláspont elfogadása mellett szállt síkra. Ennek magyarázata kézenfekvő: 1923 őszén ugyanis Jugoszlávia is kölcsönökért folyamodott a brit kormányhoz, melyet Londonban politikai okokból megtagadtak. Tudatták a belgrádi kormánnyal, hogy amíg nem kész rendezni viszonyát Magyarországgal, s hozzájárulni annak rekonstrukciójához, kölcsönről nem tárgyalhatnak. „A kisantanttal szemben a minden pénzügyi segítség megtagadásának politikáját folytatjuk mindaddig, amíg meg nem változtatja álláspontját Magyarország pénzügyi rekonstrukcióját illetően, és nem járul hozzá, hogy a Népszövetség megvalósítsa tervét” – jegyezte fel Cadogan.⁸⁴

Beneš, Titulescu és Ninčić Bethlennel és Daruváryval folytatott genfi tárgyalásai során – amelyek külön-külön zajlottak – az egyes országokat kölcsönösen érintő gazdasági és politikai kérdéseket vitatták meg. Ultimátumszerűen követelték, hogy 1923. december 18-ig Magyarországnak kétoldalú tárgyalások segítségével rendeznie kell a kisantant-államokkal fennálló problémáit (a magyar kölcsön tárgyalását 1923 decemberére tűzték ki). E megbeszélések célja – hangsúlyozta Beneš, Titulescu és Ninčić – az ellentétek felszámolása és kölcsönös bizalmon alapuló viszony kialakítása, amely előkészíti a talajt Magyarország pénzügyi és gazdasági rekonstrukciójához. A három politikus Genfben Bethlennel és Daruváryval csak szóban állapodott meg.⁸⁵ Az 1923 novemberében kezdődő kétoldalú tárgyalások azonban decemberig semmilyen eredményhez nem vezettek. Mint látni fogjuk, csak a kölcsönre vonatkozó jegyzőkönyv aláírása előtti órákban sikerült néhány vitás kérdést tisztázni. Ennek ellenére nem tudták megakadályozni, hogy decemberben a Népszövetség újratárgyalja a magyar kölcsönkérelmet.

A brit diplomácia végül is győzedelmeskedett: a magyar kérést a Népszövetség elé vitték. A Népszövetség Tanácsa számára a Pénzügyi Bizottság állította össze a beszámolót, amely a brit álláspontot tükrözte: a magyar kérést tisztán gazdasági és pénzügyi problémának tüntette fel, s mindössze egy mondatban utalt arra, hogy a terv sikeres végrehajtása érdekében fontos, hogy Magyarország és a szomszédok között jó politikai viszony jöjjön létre. A bizottság 250 millió aranykoronát javasolt két és fél évi határidőre (a magyar kormány 400 milliót kért 4 évre). A jelentés az ország rekonstrukcióját két periódusra bontotta. Az első szakaszban Magyarország mentességet kap a jóvátétel fizetése alól, a másodikban viszont teljesíti fizetési kötelezettségeit, évente maximálisan 10 millió aranykoronát köteles fizetni. A Pénzügyi Bizottság előterjesztését a Népszövetség 1923. decemberi tanácsulése vitatta meg, s egyhangúlag jóváhagyta. A röviddel ezután

⁸³ AD. Europe 1918–29. T. vol. 68. f. 131–132. Beneš feljegyzése, 1923. augusztus.; uo. f. 228. Doucet jelentése Poincarénak, 1923. augusztus 15.

⁸⁴ Lásd erről *Ozer, Carmi*: i. m. 88–110.

⁸⁵ AD. Europe 1918–29. T. vol. 48. f. 161–162. Couget jelentése Poincarénak, 1923. szeptember 27.; uo. f. 198–199. A francia külügyminisztérium feljegyzése Peretti és Korányi megbeszéléséről, 1923. szeptember.

Belgrádban ülésező kisantant-konferencia döntést hozott, amelynek értelmében Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia az alábbi feltételek mellett járul hozzá a magyar kölcsönhöz: Magyarország elismeri a trianoni béke által megállapított határokat; garantálja, hogy a Habsburg-dinasztia egy tagja sem tér vissza a magyar trónra, s a kölcsönt nem fordítja katonai célokra.⁸⁶ A magyar kérdésben a kisantant tagjai a belgrádi konferencián már egységes álláspontot képviseltek. A kisantant tehát Belgrádban hozzájárult ahhoz, hogy Magyarország haladékot kapjon a jóvátétel fizetésére, vagyis elállt attól a követeléstől, hogy a kölcsön tekintélyes részét jóvátételre kell fordítania. Feltételeiket elküldték a nyugati hatalmaknak, valamint a Jóvátételi Bizottságnak. A Jóvátételi Bizottság ezt követően dolgozta ki előterjesztését a Népszövetségnek. Az adósság és a jóvátétel fizetésére 20 éves haladékot javasolt. Franciaország azon törekvése, hogy a határidőt 15 évre lezörítse, eredménytelen maradt.⁸⁷

A Jóvátételi Bizottság két protokollt készített, amelyeket az érdekelt feleknek alá kellett írniuk. Az egyik a kisantant feltételeit is tartalmazta. A közös feltételek mellett a kisantant tagjai végleges hozzájárulásukat még attól is függővé tették, hogy Magyarországgal folytatott bilaterális tárgyalásaik – amelyek a Bethlennel szeptemberben való megállapodásuk értelmében Bukarestben, Prágában és Belgrádban megindultak – eredménnyel zárulnak-e.

A magyar–román, magyar–csehszlovák és magyar–jugoszláv megbeszélések

A megbeszélések 1923 novemberétől 1924 márciusáig tartottak. A korábbiaktól eltérően Magyarországnak most egy időben kellett tárgyalóasztalhoz ülnie mindhárom állam képviselőivel. (Először Jugoszláviával próbálkozott, aztán Romániával, s végül Csehszlovákiával.) A kisantant tagjai most ragaszkodtak az egyidejű tárgyalásokhoz. Ezzel a tömb lazítását célzó magyar politikának kívántak véget vetni. Magyarország tehát – nem lévén más választása – mindegyikkel tárgyalni kezdett. A megosztási politikáról azonban most mondott le. Tárgyalt valamennyivel, de megegyezni igazából csak eggyel – Romániával – kívánt. A Genf utáni megbeszélések anyagát tanulmányozva ugyanis kiderült, hogy a magyar kormány vele szemben folytatta a legrugalmasabb politikát, neki tette a legtöbb engedményt. 1923-ban tehát – akárcsak 1920-ban – Románia került a magyar politika érdeklődésének első helyére. Ebben a döntő szerepet ugyanazon motivációk játszották, mint korábban. Erdély sorsa Bethlennek változatlanul szívügye volt, így a Romániával való megegyezés fontos volt számára.

Korábban Románia elzárkózott a közeledés elől, most azonban kész volt tárgyalni és megegyezni. A változás okai sokrétűek, de az egyik legfontosabb tényező most is Olaszország volt. Az időközben hatalomra került Mussolini ugyanis a nemzetközi események hatására egyre fontosabbnak tartotta a magyar–román megegyezést. Ezzel kapcsolatos elképzeléseit vázolta Duca román külügyminiszternek, aki 1923. januárban látogatott Rómába. A tervet végső soron a szláv

⁸⁶ AD. Europe 1918–29. T. vol. 68. f. 167–168. Clément Simon jelentése Poincarénak, 1924. február 24.; uo. f. 169–180.; uo. f. 204–206.

⁸⁷ AD. Europe 1918–29. T. vol. 68. f. 211–213. Beneš feljegyzése a belgrádi konferenciáról, 1924. február 21.; OL. Küm. pol. 16. Matuska prágai magyar követ jelentése, 1924. február 21.

veszély ellensúlyozása miatt tartotta fontosnak, s közölte Ducával, hogy megegyezés esetén kormánya számíthat Olaszország pénzügyi támogatására. Duca ismertette Mussolinivel Brătianu álláspontját, amely szerint a román miniszterelnök osztja Mussolini félelmét a szláv veszélytől, kész normalizálni viszonyát Magyarországgal, egyetlen feltétele csupán, hogy Magyarország nyugodjon bele Erdély elvesztésébe. Brătianu kívánságát Mussolini tolmácsolta Bethlennek, aki 1923 májusában érkezett Rómába, hogy megszerezze Olaszország támogatását Magyarországra rekonstrukciójához.

Mussolini biztosította Bethlent támogatásáról, cserébe viszont a Romániával való szorosabb gazdasági együttműködést és megegyezést kérte. A magyar miniszterelnök megértéssel fogadta a javaslatot.⁸⁸ Ezt követően Aloisi Bukarestben, Caracciolo pedig Budapesten fogott hozzá az olasz terv részletes kidolgozásához. Július végén az olasz külügyminisztérium utasította Aloisit, hogy utazzék Budapestre, és személyesen egyeztesse a két ország megegyezését elősegítő lépéseket. Feltehető, hogy az olaszok készítették elő Bethlen és Averescu volt miniszterelnök titkos találkozását is. Az ellenzékben levő olaszbarát román tábornok ugyanis bukása után is szoros kapcsolatot tartott fenn az olasz kormánnyal, mert segítségükkel szeretett volna ismét hatalomra kerülni. Érthető tehát, hogy mindenben követte Róma tanácsait, így a magyar kérdésben is. A találkozás előtt titokban tárgyalt az erdélyi magyarság képviselőivel is. Bethlen – akire jó benyomást tett – meg volt győződve arról, hogy „ha Averescu tábornok visszakerül a hatalomra, a magyar–román közeledés valóban megvalósítható lesz”.⁸⁹ Bethlen és Averescu titkos megbeszélései már előrehaladott stádiumba kerültek – a magyar miniszterelnök úgy számított, hogy augusztus 15-re sikerrel befejeződnek –, amikor Rómából újabb kérés érkezett. Mussolini azt kérte Bethlentől, hogy a hivatalos kormánnyal tárgyaljon, mert kicsi a valószínűsége annak, hogy Averescu ismét hatalomra kerüljön. Ezeket a tárgyalásokat is titokban kell folytatni, nehogy Románia kisantant-beli szövetségesei tudomást szerezzenek róluk.⁹⁰ Bethlen erre is késznek mutatkozott, de az ellenzékkel sem kívánta félbeszakítani megbeszéléseit. A Romániával való megegyezést két vonalon akarta biztosítani. Az Averescuval folytatott megbeszélésekbe bekapcsolódtak az erdélyi magyarság vezetői is, s megállapodást kötöttek a volt miniszterelnökkel, ezt azonban annak hatalomra kerüléséig titokban kellett tartani.⁹¹

Mussolini egyre jobban sürgette a hivatalos tárgyalások mielőbbi megkezdését. Bethlen – mint utaltunk rá – kész volt erre, csak Brătianu hozzájárulását kellett megszereznie. Aloisi bukaresti olasz követ az olasz pénzügyi támogatással igyekezett erre rávenni a román kormányköröket, s mivel az angol kölcsön is ettől függött, Brătianu napirendre tűzte a kérdést, és két egymás utáni kabinetülésen foglalkoztak vele. A kabinet jóváhagyta a tervet. Elfogadta a Bethlen által javasolt

⁸⁸ ASMAE. 1749–1830. Caracciolo távirata Mussolininek, 1923. július 2.; uo. 1891. Aloisi távirata Mussolininek, 1923. július 30.; uo. 279. Caracciolo távirata Contarininek, 1923. augusztus 13.; ASMAE. 1508–6704. Aloisi jelentése Mussolininek, 1924. február 17.

⁸⁹ ASMAE. 1749–240. Caracciolo távirata Mussolininek, 1923. július 16.

⁹⁰ ASMAE. 1749–1830. Caracciolo távirata Mussolininek, 1923. július 28.; uo. 1757. Mussolini távirata Caracciolónak, 1923. augusztus 18.; ASMAE. 1508–6704. Aloisi távirata Mussolininek, 1924. augusztus 5.

⁹¹ ASMAE. 1749–375. Caracciolo távirata Mussolininek, 1923. november 3. Lásd erről *V. Jelinek*: i. m. 264.

napirendet is azzal a módosítással, hogy a megbeszéléseket Bukarestben kell tartani.⁹²

Az angol és olasz nyomás mellett azonban egyéb is szerepet játszott abban, hogy a közismerten magyarellenes Brătianu végül hajlott a tárgyalásra. A helyzet ugyanis alkalmasnak látszott, hogy a két állam közötti ellentéteket – vagy azok egy részét – Románia számára kedvező módon rendezzék el, hiszen Bethlennek szüksége volt Románia „jóindulatára” a kölcsön megszerzéséhez. Brătianu azért is „megértőbb” lett Magyarország iránt, mert tartott a magyar–szovjet kapcsolatok megerősödésétől. Bevált tehát Bethlen taktikája. Nem kétséges ugyanis, hogy a szovjethatalommal való tárgyalásainak ez volt az egyik célja. A rapallói egyezmény után – mint utaltunk rá – némi közeledés indult Magyarország és a Szovjetunió között. Tárgyalásaik színhelye Bécs és Berlin volt.

Időszakunkban a szovjet diplomácia hangoztatni kezdte, hogy szimpátiával tekint azokra a népekre, amelyek a versailles-i békerendszer áldozatai, valamint a magyar kisebbségekre, amelyek a kisantant-államokban elnyomásban élnek. Masiévich, Magyarország bécsi követe Levickij szovjet ügyvivővel folytatott tárgyalásai alapján azt a következtetést vonta le, hogy a Szovjetunió Magyarországot segítségével nyomást kíván gyakorolni Romániára. (A bolgár követnek, aki ugyancsak tárgyalta Levickivel, hasonló észrevételei voltak Bulgáriát illetően.⁹³) A berlini tárgyalások is hasonló tárgykörrel és szellemben folytak. A magyar kormány megpróbálta visszatartani a Szovjetuniót a kisantant-államokkal való diplomáciai kapcsolatok felvételétől, melyet a magyar–szovjet megegyezéstől tartva a kisantant-tagországok napirendre tűztek. A budapesti csehszlovák követ azt jelentette Benešnek, hogy a magyar külügyminisztériumban nyíltan beszélnek arról, hogy együtt kívánnak működni a Szovjetunióval, Németországgal és Olaszországgal Franciaország és a kisantant ellen. A magyar–szovjet közeledésről szóló hírek – mint említettük – nyugtalanságot keltek Bukarestben is. Joggal tartottak tőle, hogy a két állam gazdasági közeledésének románellenes éle van, politikai törekvéseket takar. S mivel időszakunkban a román–szovjet viszony rendkívül kiéleződött, a román kormány elsőrendű célja az volt, hogy egy szovjet–román háború esetén biztosítsa Magyarországot semlegességét. Csehszlovákiától és Jugoszláviától ugyanis nem remélhettek katonai segítséget, hisz azok a Bukarest által kért, Besszarábiára vonatkozó deklarációt is visszautasították, mondván, hogy ebben a kérdésben semlegesek kívánnak maradni.⁹⁴

Brătianu tehát ki akarta használni Magyarország nehéz helyzetét, Bethlen engedékenységét. A román–magyar tárgyalásokra 1923 novemberében került sor Bukarestben, s 1924 áprilisáig tartottak. Brătianu miniszterelnök és Duca külügyminiszter is nagy figyelmet szentelt nekik, személyesen irányította őket. A két ország képviselői megvitatták a legsürgetőbb gazdasági, jogi és politikai problémákat, s több kérdésben megállapodásra jutottak. Romániával szemben – mint említettük – Bethlen engedékenyebb volt. A neki tett engedményekért nemcsak a kölcsönhöz

⁹² ASMAE. 264. Aloisi távirata Contarininek, 1924. (Keltezése olvashatatlan.)

⁹³ 1924 nyarán a diplomáciai körökben sokat beszéltek a magyar–szovjet titkos egyezményről. A szovjet kormány 1924. október 18-án ezt cáfolta. Lásd erről *V. Vinaver*: i. m. 267; *OL. Küm. pol. K.* 63–474. Diplomáciai okmánygyűjtemény. A PDH. meg nem jelent III. kötete. 676., 677., 678., 720. dok.; *HHStA. Berichte aus Bukarest* 616–617. A bukaresti osztrák követ jelentése a külügyminiszternek, 1924. június 25.

⁹⁴ *AD. Europe 1918–29. Y. vol. 50. f. 92–93.* Billy jelentése Poincarénak, 1924. március 25.

való hozzájárulást, hanem az optáns birtokosok magyar kívánságok szerinti kártalanítását is remélte. Teljesítette tehát – többek között – a román kormány egyik fő követelését: elismerte, hogy Románia hadviselő félként vett részt a Magyar Tanácsköztársaság elleni támadásban – ami a kártérítés szempontjából lényeges különbséget jelentett, s Magyarországra nézve hátrányos anyagi következményekkel járt –, s teljesen lemondott a kártérítésre vonatkozó kéréséről. (Romániától ugyanis az intervencióval, valamint Magyarország megszállásával kapcsolatos kiadásainak a megtérítését kérte.) Bethlen 1924 januárjában Párizsból levelet küldött Titulescunak, amelyben közölte, hogy hajlandó visszavonni a Jóvátételi Bizottsághoz benyújtott kérelmet a Romániával szembeni jóvátételt illetően az 1919–1920-ban Magyarország ellen folytatott katonai hadműveletek miatt, ha Románia deklarálja, hogy neki sincs többé követelése Magyarországgal szemben ugyanazon hadműveletek miatt (beleértve a megszállással kapcsolatos követeléseit), és támogatja a magyar kölcsönre vonatkozó kérést.⁹⁵ A román kormány csak ezután járult hozzá a magyar kölcsönhöz. A sinaiai konferencián hozott kollektív döntés mellett ugyanis Románia külön kikötésként még a jóvátételről való lemondást is követelte. Duca román külügyminiszter csak a megállapodás után hatalmazta fel Titulescut, hogy írja alá a magyar kölcsönre vonatkozó protokollt.⁹⁶ 1924. április 16-án pedig Bukarestben aláírták a román–magyar egyezményt, amely 13 konvenciót foglalt magában.

E konvenciók a függőben levő gazdasági, jogi, pénzügyi, jóvátételi, közlekedési, nyugdíj- és postai kérdésekre vonatkoztak. Köztük a legjelentősebb az 1919–1920-as hadviselésért követelt jóvátételről való lemondásra, valamint a kereskedelmi kapcsolatok rendezésére vonatkozó konvenció volt, amely utóbbi a legnagyobb kedvezmények elvén alapult, és egy kereskedelmi modus vivendi létrehozását tűzte ki célul. Brătianu két kérdésben: az optáns birtokosok kártérítése és a határ menti magyar, illetve román lakosok kölcsönös látogatásának megkönnyítése ügyében hajthatatlannak mutatkozott.⁹⁷

A bukaresti tárgyalások idején a Magyarország és Románia közötti feszültségek lényegesen csökkentek. Duca szerint bizonyos politikai enyhülés alakult ki, amely – reméli – lehetővé teszi a két állam számára igen fontos kereskedelmi kapcsolatok kiépítését.⁹⁸

Az enyhülés azonban nem tartott sokáig. A megegyezésből ugyanis a kedvező körülmények ellenére sem lett semmi. Ennek számos oka közül itt csak a döntőt emeljük ki: Olaszország politikáját. 1924 februárjában ugyanis Mussolini elismerte a Szovjetuniót, aminek következtében az olasz–román viszony megromlott. A

⁹⁵ Hoover Institution Collection: Titulescu Box 13. Bethlen levele Titulescunak, 1924. január 25.

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ QAD. Europe 1918–29. R. vol. 54. f. 2. A bukaresti francia követ jelentése Poincarénak, 1924. március 15.; uo. f. 4. A francia bukaresti ügyvivő jelentése Poincarénak, 1924. május 8.; uo. f. 3. A bukaresti francia követ jelentése Poincarénak, 1924. március 29.; HHStA. Berichte aus Bukarest. A bukaresti osztrák követ jelentése a külügyminiszternek, 1924. április 4.; uo. április 12.; uo. június 24.

⁹⁸ AD. Europe 1918–29. R. vol. f. 2. A bukaresti francia követ jelentése Poincarénak, 1924. március 15.; uo. f. 6. De Garbonnel francia budapesti ügyvivő jelentése Poincarénak, 1924. június 5.; uo. f. 8. De Garbonnel jelentése Briand-nak, 1924. szeptember 10.; HHStA. Berichte aus Bukarest 12 660. A bukaresti osztrák követ jelentése a külügyminiszternek, 1924. április 4.; uo. 13 774. A bukaresti osztrák követ jelentése a külügyminiszternek, 1924. június 25.; Hoover Institution Collection: Titulescu Box: 13. A párizsi magyar követ levele Titulescunak, 1924. február 16. A levélben tudatja vele, hogy Daruvárytól kapott táviratot, amelyben az értesíti, hogy a román kormány Titulescura bízta a konvenció végleges szövegének megfogalmazását. (Az 1919-cel kapcsolatos jóvátételről van szó.)

román királyi pár lemondta 1924 tavaszára tervezett római látogatását. A román–olasz tárgyalások is megszakadtak, s Bukarest csak abban az esetben volt hajlandó felújítani őket, ha Olaszország ratifikálja a Besszarábiára vonatkozó párizsi egyezményt. Ezt azonban Mussolini megtagadta. Javuló kapcsolatait a Szovjetunióval nem kívánta megzavarni. Így az olasz tényező, amely jelentős szerepet játszott a román–magyar tárgyalásokban és a megegyezésben, megszűnt tovább hatni. Ez mindkét kormány magatartásán tükröződött. Románia kisebbségi politikája s az optansügyben elfoglalt álláspontja arra készítette Bethlent, hogy az aláírt bukaresti konvenciókat ne ratifikálja. Ami már különben sem volt sürgős, hiszen a népszövetségi kölcsönt megkapta.

1924 őszén Románia és Magyarország ismét elhidegült egymástól, s ez az elhidegülés a húszas évek második felében, különösen 1927-től nyílt ellenségeskedésbe csapott át.

A román–magyar tárgyalásokkal majdnem egy időben megbeszélések indultak Csehszlovákia és Magyarország között is. A magyar kormány 1922 januárjától kezdte szorgalmazni az 1921-ben félbeszakadt magyar–csehszlovák tárgyalások folytatását, jóllehet a korábbi megbeszélések egyértelműen bebizonyították, hogy Beneš nem egyenrangú partnerként kezeli a magyarokat. Mégis egyre több magyar politikus szállt síkra nyilvánosan – a sajtóban és a parlamentben – a kapcsolatok normalizálásáért, köztük Huszár volt miniszterelnök, Walko kereskedelmi miniszter, Gratz volt külügyminiszter, s ezt az álláspontot képviselte maga Bethlen is. Ebben a nyugati hatalmak – Anglia és Franciaország – „tanácsai” mellett gazdasági megfontolások is szerepet játszottak, de a csehszlovák–lengyel és a csehszlovák–osztrák megegyezés is, melyek közül különösen az előbbi okozott nagy zavart a budapesti kormánykörökben. Varsó lépését rendkívül nehezményezték, hiszen úgy egyezett meg a prágai kormánnyal, hogy közben Csehszlovákia-ellenes magatartásra buzdította Magyarországot, diplomáciai, politikai és katonai együttműködését is felajánlva. Az esemény váratlanul érte Bethleneket. Reményeik, illúziók szertefoszlottak.⁹⁹ Csekonicsot, Magyarország varsói megbízottját azonnal hazarendelték, hiszen dezinformálta őket a lengyel politikáról. Visszaküldésére nem került sor. Ebben feltehetően karlista magatartása is szerepet játszott.

Kedvezőtlen benyomást tett Bethlenre az osztrák–csehszlovák lanyi egyezmény is, mely megerősítette Ausztria pozícióit, ami feltétlenül következményekkel járt az osztrák–magyar kapcsolatokra. Magyarország volt az egyetlen utódállam, amely 1922-ben még nem rendezte viszonyát egyik szomszédjával sem.

A két állam közeledését továbbra is akadályozták a határincidensek, a letartóztatások, valamint a revíziós propaganda. 1923 januárjában különösen kiéleződött a helyzet, mert állítólag Magyarország csapatösszevonásokat hajtott végre a csehszlovák és a román határon. A kisantant-államok ismét a Nagyköveti Konferenciához fordultak panasszal. Budapesti követeik január 12-én tiltakoztak Bethlennél és Daruvárynál. Két nappal később megismételték közös akciójukat. Ezt tették a nagyhatalmak is.¹⁰⁰ Az elrendelt vizsgálat eredménye azonban ugyanaz volt, mint a korábbiak. Bebizonyosodott, hogy Bethlen állítása helytálló, s a csehszlovák és román kormány a magyar nacionalista csoportok egyéni akcióira válaszolt csapat-

⁹⁹ AD. Europe. 1918–29. T. vol. 46. Doulet jelentése Briand-nak, 1921. december 21.; uo. f. 114. Doulet jelentése Briand-nak, 1922. március 27.

¹⁰⁰ AD. Europe 1918–29. T. vol. 46. f. 76. A bukaresti francia követ jelentése Poincarénak, 1923. május 12.

összevonással. Bethlen ezt követően is folytatta harcát az enyhülésért. Mindent megpróbált érte a Népszövetségben, a nemzetközi konferenciákon pedig a legmagasabb szintű államférfiakkal keresett kapcsolatokat, cáfolva a kisantant Magyarországról terjesztett híreit. Ezzel párhuzamosan pedig minden igyekezetével azon volt, hogy rendezze a viszonyt a szomszédokkal.¹⁰¹ A magyar miniszterelnök olyan fontosnak tartotta a közismerten nagy befolyással rendelkező Benešsel való megegyezést is, hogy komoly lépéseket tett az ún. „hurrá-magyarok” megfékezésére, a revíziós propaganda lecsendesítésére.

A magyar kormány közeledési javaslataira Beneš kezdetben kitérőleg válaszolt, azt hozva fel kifogásul, hogy Magyarország politikai rendszere akadályozza a két ország megegyezését.¹⁰² Beneš persze szívesen megegyezett volna Magyarországgal – hiszen ez Csehszlovákiának gazdaságilag ugyancsak fontos volt –, mégis kitért Bethlen javaslatai elől. Tette ezt elsősorban a csehszlovák nacionalista körökre és kisantantbeli szövetségeseire való tekintettel. Couget-nak, Franciaország prágai követének 1923 májusában kifejtette: nem ellenzi ugyan, hogy Magyarország rekonstrukciós kölcsönt kapjon, Jugoszláviára és Romániára való tekintettel azonban mégis ezt kell tennie, mert nem hagyhatja figyelmen kívül szövetségeseinek ezzel kapcsolatos álláspontját. Annál is kevésbé, mert Ausztria ügyében mindketten őhozzá igazodtak, s kérésére támogatták az osztrák kölcsönt. Viszonzásképpen most neki kell alkalmazkodnia Jugoszláviához és Romániához: ellenezni kell Magyarországot.¹⁰³

Való igaz, hogy Beneš kezdettől fogva kevésbé ellenezte a Magyarország rekonstrukciójára vonatkozó tervet, mint Románia vagy Jugoszlávia, de mégiscsak ellenezte. S nemcsak szövetségesei miatt – mint állította –, hanem azért is, mert profitálni akart Magyarország szorult helyzetéből. Hozzájárulásáért bizonyos engedményeket kívánt kapni. Ez Bethlennel és Daruváryval folytatott tárgyalásaiból nyilvánvalóan kiderült. Beneš Couget-nak eltúlozta saját pozitív szerepét, mert tudta, hogy a prágai francia követ a kölcsön kérdésében teljes egészében Magyarország oldalán áll. A francia külügyi levéltárban több jelentése található, amelyben felhívta a Quai d'Orsay figyelmét arra, hogy Franciaország érdekében áll támogatni Bethlen kérelmét, mert különben Magyarországot teljesen Anglia és Olaszország karjaiba kergetik.¹⁰⁴ Beneš is többször kifejezte neki aggályát Anglia befolyásának növekedése miatt. „...ha a kölcsön realizálódik, az csakis Anglia közbelépésére történhet – fejtegette a francia követnek. Ez esetben viszont feltehető, hogy ez a hatalom módot talál egy olyan közép-európai érdekelttség megteremtésére, amellyel pillanatnyilag nem rendelkezik. Ezáltal lehetősége nyílik arra, hogy beleszóljon a közép-európai problémákba – s valószínűleg nem Franciaország és a kisantant javára.”¹⁰⁵

1923 nyarán Bethlen további kísérleteket tett, hogy Benešsel tárgyalásztalhoz üljön. Kísérletei eredménytelenek voltak. Anglia – már említett – közbelépésére

¹⁰¹ V. Vinaver : i. m. 218.

¹⁰² AD. Europe 1918–29. T. vol. 46. f. 80. Douletet jelentése 1921. december 26.; uo. f. 114. 1922. március 27.; AD. Europe 1918–29. T. vol. 48. f. 1–2. Douletet budapesti francia követ jelentése Poincarénak, 1923. április 12. Douletet felhívta a Quai d'Orsay figyelmét arra, hogy Beneš ama állítása, miszerint Magyarország akadályozza a két ország megegyezését, nem felel meg a valóságnak, mert Bethlen mindent elkövet, hogy normalizálja viszonyát Csehszlovákiával.

¹⁰³ Ad. Europe 1918–29. T. vol. 48. f. 75–76. Couget jelentése Poincarénak, 1923. május 14.

¹⁰⁴ AD. Europe 1918–29. T. vol. 58. f. 210–211. Couget jelentése Poincarénak, 1923. december 23.

¹⁰⁵ AD. Europe 1918–29. T. vol. 48. f. 75–76. Couget jelentése Poincarénak, 1923. május 14.

volt szükség ahhoz, hogy Beneš az 1923. szeptemberi genfi tanácsülésen tárgyalásokat kezdjen Bethlennel. Ottani megállapodásuk értelmében a tárgyalások 1923 novemberében Prágában és Budapesten folytatódtak gazdasági és politikai kérdésekről. A magyar kormány ama törekvése, hogy kereskedelmi egyezményt kössön, eredménytelenül végződött. Csak kereskedelmi konvenciót írtak alá, de annak életbe léptetését is húzták-halasztották. A konvenció ugyanis a legnagyobb kedvezmények elvét foglalta magában, amely bizonyos fokig megkötötte volna a prágai kormány kezét a franciákkal és olaszokkal folytatott tárgyalásainál, nem is szólva kisantantbéli szövetségeseiről.

Eredménytelenül zárultak a politikai és jogi kérdésekre vonatkozó tárgyalások is. Klebelsberg kultuszminiszter Prágába utazott, hogy írásos megállapodást készítsenek azokról az ügyekről, amelyekben Beneš és Bethlen Genfben szóban már megállapodott. Erre azonban nem került sor. A szóbeli megállapodás ellenére újból éles vita kezdődött mind a levéltárak, mind a Szlovákiából Magyarországára áttelepült magyar tisztviselők ügyéről. Az első kapcsán a prágai kormány azt kérte, hogy a Szlovákiára vonatkozó levéltári anyagot a magyar kormány adja át Csehszlovákiának. Genfben Beneš és Bethlen között kompromisszumos megoldás született. Abban állapodtak meg, hogy a legújabb levéltári anyagot átszállítják Csehszlovákiába, a régebbi viszont Magyarországon marad, de a magyar kormány minden segítséget megad a csehszlovák állampolgároknak azok tanulmányozására. De felújult a vita a második kérdés körül is. Klebelsbergék ugyanis csak a trianoni béke életbe léptetésétől voltak hajlandók elismerni Csehszlovákia létrejöttét, nem pedig 1918 októberétől, amit minden hatalom elismert. E jogi vita mögött a magyar kormánynak ama törekvése húzódott, hogy a Szlovákiából tízezrével áttelepült magyar tisztviselők számára kártérítést kapjon. A magyar álláspont szerint ugyanis azok a magyar tisztviselők, akik október 28-a után elhagyták Szlovákiát, nem tettek mást, mint az ország egyik részéről egy másikba költöztek. A csehszlovák kormány ezt visszautasította, mondván, hogy a magyar tisztviselők nem léptek szolgálatba az új államban, nem kérték nyugdíjaztatásukat sem. Magyarországra települtek, ahol a magyar állam alkalmazta őket, így a költségek is őt terhelik.

A fenti kérdésekben semmilyen megállapodást nem írtak alá. A csehszlovák kormány ama meggyőződésének adott kifejezést, hogy Bethlenéknek a tárgyalásokkal csupán az volt a céljuk, hogy bizonyítsák: Magyarország kész rendezni viszonyát Csehszlovákiával. Ez a szanalási kölcsön tárgyalása idején rendkívül fontos számára.¹⁰⁶

Ami a magyar–jugoszláv tárgyalásokat illeti, ezek középpontjában a jóvátétel kérdése állott. Ami érthető is, hiszen Magyarország Olaszország után Jugoszláviának tartozott a legtöbb jóvátétellel. A megbeszélések elég feszült légkörben indultak. 1919 után ugyanis a kisantant-államok közül Jugoszlávia volt a legrosszabb viszonyban Magyarországgal.¹⁰⁷ 1923-ban azonban, a jugoszláv–olasz közeledés idején már csökkent az ellenségeskedés. Budapesten a Jugoszláviával kapcsolatos olasz politikát azzal akarták ellensúlyozni, hogy rendezni kívánták viszonyukat a déli szomszédal. Bethlen kifejtette Seipel osztrák kancellárnak, hogy nagy

¹⁰⁶ AD. Europe 1918–29. T. vol. 58. f. 210–211. Couget jelentése Poincarénak, 1923. december 23.

¹⁰⁷ Ad. Europe 1918–29. J. vol. 49. f. 148–165. Ninčić külpolitikai expozéja, 1923. június 8.; J. vol. 50. f. 115–129. Ninčić külpolitikai expozéja, 1924. március 17.

eredményeket vár a tárgyalásoktól.¹⁰⁸ Bethlennek egyébként a francia kormány is a megegyezést tanácsolta, mert meg akarta akadályozni, hogy a magyar–jugoszláv ellentétből Olaszország profitáljon. Franciaország hasonló javaslatokat tett Pašičnak is, s „tanácsai” meghallgatásra találtak, mert Belgrádban a magyar kérdést az olasz–jugoszláv megegyezés szolgálatába kívánták állítani. 1923 őszén, tehát amikor nyilvánvaló volt, hogy Anglia miatt hozzá kell járulniuk a magyar rekonstrukciós kölcsönhöz és a jóvátétel halasztásához, megkezdték a tárgyalásokat Magyarországgal képviselőivel. Mindent megkíséreltek azonban, hogy a kölcsön minél kevésbé hasson ki a Jugoszláviának fizetendő jóvátételre, s végleges hozzájárulásukat attól tették függővé, hogy Magyarország hajlandó-e változatlan mennyiségben és feltételek mellett jóvátétel címén tovább szállítani a pécsi szenet. A magyar kormány minden erre vonatkozó kívánságukat elfogadta. 1924. február 3-án tehát egyezményt írtak alá. Ennek értelmében 1. Magyarország kötelezte magát, hogy 1926. szeptember 12-ig a jelen feltételek mellett folytatja a szénszállítást (napi 880 tonnát); 2. a 9 milliós jóvátételt – kamataival – együtt szénben fizeti vissza (az előbbi tételekben); a szállítás 1926. szeptember 13-án kezdődik (ebben engedett a belgrádi kormány: a szállítás időpontját elhalasztotta); 3. visszaszolgáltatja a Kragujevacból származó gépeket, s az 1923. szeptember 6-i egyezmény értelmében folytatja azok felkutatását; 4. 1926 közepétől visszatéríti a vasúti felszereléseket. A kölcsön a térítésre megállapított összegnek egy részével sem terhelhető meg. A megegyezést a Jóvátételi Bizottság jóváhagyta.¹⁰⁹ Jugoszlávia tehát engedett eredeti álláspontjából, hozzájárult ahhoz, hogy Magyarország a jóvátételt később fizesse. Ezzel egy időben aláírták a két állam viszonyát rendező konvenciókat, valamint a kereskedelmi kapcsolatokat kiszélesítő egyezményt.

1924 tavaszán a kisantant mindhárom állama hozzájárult a jóvátétel fizetésének elhalasztásához, továbbá ahhoz, hogy a Népszövetség bonyolítsa le a kölcsön folyósítását.¹¹⁰

A jegyzőkönyvek aláírására 1924. március 14-én Genfben került sor. Az aláírók Magyarország, valamint a kisantant és a főbb európai szövetséges hatalmak voltak. Ugyanazon a napon a Népszövetség Tanácsa vállalta a terv végrehajtását. Ezzel a több mint egy évig folyó harc lezárult, mégpedig brit, illetve magyar győzelemmel. Az utóbbi azonban nem volt egyértelmű győzelem. Nemcsak azért nem, mert a magyar kormány a kért összegnek csak a felét kapta meg, s mert a kölcsön felhasználását szabályozó intézkedések az ország belügyeibe való beavatkozást jelentették, hanem azért sem, mert a Bethlen-kormány politikai kompromisszumokra kényszerült. Genfben ugyanis aláírt egy olyan protokollt, amely a trianoni határok elismerését foglalta magában. Megtette azt, amire korábban még bizonyos területi engedményekért sem volt hajlandó. Az adott helyzetben – a pénzügyi csőd köze-

¹⁰⁸ AMZV. PZ. Budapest. 205. A budapesti csehszlovák követség feljegyzése Benešnek, 1923. január 10. Seipel röviddel utána Belgrádba utazott. Feltehetően közvetített Jugoszlávia és Magyarország között.; AD. Europe 1918–29. J. vol. 49. f. 125–130. Lefèvre-Pontalis jelentése Poincarénak, 1923. február 26.; uo. f. 131. Clément Simon jelentése Poincarénak, 1923. február 27.

¹⁰⁹ AD. 1918–29. J. vol. 50. f. 129. Ninčić külpolitikai expozéja, 1924. március 17.

¹¹⁰ A protokoll aláírását a kisantant mindhárom állama jóváhagyta, utolsónak Románia. A bukaresti kormány csak március 14-én, vagyis az aláírás napján járult hozzá. A kisantantnak a Népszövetség Tanácsában 1924 januárjától közös képviselője volt. Elsőnek Beneš választották, az 1924. márciusi ülészakon – ahol napirenden volt a magyar kérdés – ő képviselte a kisantantot. A protokollt azonban a kisantant mindhárom állama aláírta. AD. Europe 1918–29. J. vol. 50. f. 6. Ismeretlen szerző feljegyzése Laroche számára; AD. Europe 1918–29. R. vol. 59. f. 2. A francia bukaresti követ távirata Poincarénak, 1924. március 14.

pette – ugyanis nem volt más választása, mint elfogadni a kisantant feltételeit, annál is inkább, mert a brit kormány ezekkel egyetértett. Ez pedig, miként a Habsburg-dinasztiára vonatkozó pont is, a kisantant győzelmét jelentette. Hiszen Magyarország két olyan lényeges kérdésben engedett, melyek a kisantant „raison d’être-jét képezték.

Nagy-Britannia aktív beavatkozása a dunai kérdésekbe pozitív hatással volt a térség további fejlődésére, különösen a magyar–kisantant kapcsolatokra. Az a tény, hogy a magyar kormány elfogadta követeléseik első pontját – vagyis elismerte az eddig jogilag ugyan érvényben levő, de nyíltan támadott és igazságtalannak tartott trianoni határokat –, óriási erkölcsi jelentőséggel bírt a kisantant-államok számára. A szövetség és Magyarország közötti viszony némi javulást mutatott.

A kisantant viszonya a többi szomszédhoz

E fejezetben röviden összefoglaljuk a kisantant viszonyát a többi szomszédhoz. Magyarország mellett *Bulgária* volt a másik szomszéd állam, amellyel a kisantant állandóan csatázott. A szövetség három egyezményének egyike ugyanis – a jugoszláv–román szerződés – ellene irányult. Miután azonban a húszas évek első felében úgy tűnt, hogy a teljes elszigeteltségben levő Bulgária beletörődött sorsába, a vele való viszonyuk kevésbé volt ellenséges, mint Magyarországgal. A tagországok közül Csehszlovákiának voltak a legjobb gazdasági és politikai kapcsolatai Szófiával: nem voltak ugyanis területi problémáik, a együttműködésüket a kisebbségi kérdés sem zavarta. A prágai kormány Bulgáriával kapcsolatos politikája miatt sokszor szövetségeseivel is szembekerült, de ellentétek keletkeztek Bulgária miatt Jugoszlávia és Románia között is, mert a román kormány a húszas évek első felében támogatta a jugoszlávellenes bolgár politikát. Élezte a kisantant–bolgár viszonyt az is, hogy Bulgária a hasonló helyzetben levő Magyarországhoz kezdett közeledni: a két állam gazdasági és politikai kapcsolatok kiépítésére törekedett. Ezt Budapesten, különösen a húszas évek második felében, megértéssel fogadták.

A legyőzött államok közül a legjobb kapcsolatban *Ausztria* volt a szövetséggel, elsősorban Csehszlovákiával. Kezdetben ugyan vele is ellenséges volt a viszony, mert a bécsi kormány nem ismerte el Benešék követelését Csehország történelmi határaitra, támogatta a csehországi németek szembenállását Prágával s törekvésüket az Ausztriához való csatlakozására. A saint-germaini béke aláírása, majd ratifikálása után azonban Ausztria tudomásul vette a helyzetet. A burgenlandi válság és a két királypuccs hatására Ausztria közelebb került a kisantanthoz, különösen Csehszlovákiához. 1921 decemberében a két állam aláírta az úgynevezett lanyi egyezményt, amely a gazdasági együttműködésre, a trianoni béke védelmére s a Habsburg-restauráció megakadályozására vonatkozott. Ezzel egy időben a kisantant másik két tagja, Jugoszlávia és Románia ugyancsak közeledni kezdett Ausztriához. Ennek gazdasági és politikai oka volt. Mindketten, de különösen az előbbi erősen törekedett az Ausztriával való kereskedelmi kapcsolatok kiépítésére. A háború előtt Szerbia külkereskedelmében Bécs központi helyet foglalt el. Ezért Belgrád a kapcsolatok felújítására törekedett. 1920 júliusában ideiglenes kereskedelmi egyezményt írt alá Ausztriával, amelyet több alkalommal meghosszabbítottak. A két ország kereskedelmi kapcsolata rövid idő alatt ismét felendült. 1921-ben Jugoszlávia exportjának közel a fele Ausztriára esett. Ausztriához való közeledésében politikai szempontok is szerepet játszottak. Bécs

határozott fellépése Habsburg Károly magyarországi trónfoglalási kísérletei ellen, teljes szembekerülése Magyarországgal a burgenlandi kérdés miatt megfelelő politikai légkört teremtett a gazdasági és politikai kapcsolatok kiépítésére. Ez utóbbi két szempont jelentős szerepet játszott abban, hogy Románia is kész volt követni Csehszlovákiát és Jugoszláviát. A kisantant tagjai tehát Ausztriát nem tekintették ellenséges államnak. Olyannyira nem, hogy valamennyien a kisantantba való bevonásának a gondolatával kezdtek foglalkozni. Ausztria segítségével Magyarországot ugyanis teljesen körül kívánták zárni. A kisantant tehát Ausztriával megtalálta a *modus vivendi*-t.

A húszas évek első felében a szövetség *Lengyelországgal* is meglehetősen jó viszonyban volt, mely 1923-ig – noha nem volt tagja a tömbnek –, megfigyelőként konferenciáin is részt vett. Varsóban hosszú ideig fontolgatták a csatlakozás gondolatát, (ily módon kívánták növelni befolyásukat a Duna-medencében, s biztosítani keleti határaikat), melyet különösen Románia pártfogolt. Komoly ellenzője volt viszont Csehszlovákia, amely a háború befejezése óta ellenséges viszonyban élt keleti szomszédjával. A két ország területi ellentétei olyan jelentősek voltak, hogy hosszú ideig sem közvetlen tárgyalással, sem egyezményrel nem tudták rendezni őket. Így az 1921-es szeptemberi konvencióval sem, amelyet soká nem ratifikáltak. A csehszlovák–lengyel kapcsolatokban javulás csak 1924-ben, a tescheni kérdés jogi elrendezése után mutatkozott, illetve még inkább 1925-ben, amikor három egyezményt is aláírtak.

Lengyelországgal a legszorosabb kapcsolatban Románia állt, mert érdekeik sokban azonosak voltak. Így elsősorban keleti határaik védelmét illetően, melyek megtámadása esetén az 1921 márciusában aláírt egyezményben kölcsönös segítségnyújtásra kötelezték magukat. A harmadik tagállamnak, Jugoszláviának nem voltak szoros kapcsolatai Lengyelországgal, de barátságos viszonyban állt vele.

A fentiekből kiderül tehát, hogy a kisantant egyik tagja sem tudta normalizálni viszonyát Magyarországgal. A másik legyőzött utódállammal, Ausztriával viszont valamennyien jó viszonyba kerültek. Lengyelországgal való kapcsolatuk eltérő volt: Románia volt vele a legjobb és Csehszlovákia a legrosszabb viszonyban; Jugoszláviával való kapcsolata barátságosnak volt mondható.

A nagyhatalmak harca a közép- és délkelet-európai befolyásért a húszas évek második felében

A locarnói egyezmény hatása Közép- és Délkelet-Európára

Az 1920-as évek közepétől a Weimari Köztársaság belpolitikájában a koalíciós demokratizmus alapjai egyre inkább elhalványulnak, s a konzervatív vonások kerültek előtérbe. Ez természetesen tükröződött a külpolitikában is. Berlinben a német nagyhatalom kiépítésére kezdtek koncentrálni, s ezt aktív közép- és délkelet-európai külpolitikával kívánták elérni. Tervüket lépcsőről lépésre akarták megvalósítani. A német külpolitika gondosan ügyelt arra, hogy Szovjetunióval való kapcsolatait – amellyel komoly gazdasági és politikai előnyökhöz jutottak – ne romoljanak meg, a Nyugattal viszont tartós jó viszony létrehozásán fáradozott. Ehhez felhasználta az „orosz ütőkártyát” is. A Nyugat pedig, mindenekelőtt Nagy-Britannia, hogy eltávolítsa Németországot a rapallói vonalról, engedményekkel próbálkozott. A német kormány a britek aktív közreműködésével hozta létre a később Locarnóban aláírt, ún. rajnai egyezményt, amely biztosította a békeszerződések által megállapított német–francia és német–belga határokat. Az egyezmény francia–német kompromisszum volt; előnyös mindkét fél számára. Komoly hiányossága, hogy garanciák – a britek által támogatott német elképzelésnek megfelelően – Németország keleti határait nem vonatkoztak. Csehszlovákiával és Lengyelországgal a német kormány senki által nem garantált döntőbírósi egyezményt írt alá, amely nem zárta ki a revízió lehetőségét. A nyugati és a keleti határok közötti különbségtéves nagy nyugtalanságot váltott ki a közép- és délkelet-európai államok körében.

A locarnói egyezményt az európai közvélemény Európa konszolidációjaként üdvözölte, olyan eseményként, amely egy generáció számára biztosította a békét. A békét azonban nem lehetett külön csak nyugaton védeni. Ezt a későbbi események bebizonyították. Gustav Stresemann 1925 decemberében, a locarnói konferenciáról tartott beszámolójában már utalt arra, hogy az egyezmény gyengítette a keleti államok helyzetét, elmondván, hogy Beneš és Skrzyński lengyel külügyminiszter, akiket szintén meghívtak a konferenciára, sokáig kénytelenek voltak a tárgyalóterem melletti szobában ülni, amíg beengedték őket. „Ez volt a helyzet azokkal az államokkal, amelyeket oly magasra emeltek, mert mások szolgálói voltak, de elejtették őket abban a pillanatban, amikor meggyőződtek arról, hogy Németországgal szót lehet érteni” – jegyezte fel.¹

Az 1925. október 16-án aláírt, Anglia és Olaszország által garantált locarnói szerződéseket döntőbírósi egyezményekkel egészítették ki. Németország valamennyi szomszédjával – Franciaországgal, Belgiummal, Csehszlovákiával és Lengyelországgal – kötött ilyet. De amíg az előbbi kettő része volt a locarnói

¹ G. Stresemann: i. m. 243.

egyezménynek, az utóbbi kettő nem. Ami azt jelentette, hogy senki nem garantálta őket, jelentőségük csekély volt. (A legkisebb problémákat sem tudták kétoldalú, közvetlen tárgyalásokon megoldani.

Franciaország, hogy keleti szövetségeseit kiengesztelje, egyezményt kötött Csehszlovákiával és Lengyelországgal. A szerződéseket 1925. október 16-án Locarnóban parafálta Briand, valamint Beneš és Skrzyński. Az egyezményekben hangsúlyozták, hogy a szerződő felek szolgálni fogják a Népszövetség keretén belül megkötött egyezményeket, s ha Németország valamelyiküket megtámadná, a Népszövetség 16. cikke értelmében kölcsönösen segítik egymást.²

Locarno új helyzetet teremtett Közép- és Délkelet-Európában. Németország viszonya Csehszlovákiához megváltozott. Bár továbbra is fenntartotta a jószomszédi viszonyt, de már távolról sem kezelte egyenrangú partnerként. Ausztria szintén távolodni kezdett Csehszlovákiától, s Németországhoz közeledett (az Anschluss-törekvések újra felélénkültek). Csehszlovákia – érthető módon – Lengyelországhoz került közelebb. Az egyezmény a Balkánon is éreztette hatását. Olaszország kezdetben nem nézte jó szemmel a francia–német kiegyezést, mert attól tartott, hogy a német revíziót a Brennerre terelheti. S különben is szívesen vette, ha Franciaország ereje le volt kötve a Rajnán. A locarnói egyezmények, amelyek sok aggodalmat okoztak Mussolininek, végül is – mint látni fogjuk – biztosították számára a lehetőséget tervei valóra váltásához, a dinamikus politika folytatásához a Balkánon és a Duna-medencében.

Annak nyílt beismerése – a nagyhatalmak által –, hogy a nyugati határok sérthetlenebbek, mint a keletiek, nyugtalanságot váltott ki a kis államokban. Kormányaik nyilatkozataiban és sajtójukban azonban ennek semmi nyomát nem találjuk. Ellenkezőleg: ünnepelték a történeteket.³ De hogy mennyire nem ezek fejezték ki a tényleges hangulatot, bizonyítja az a tény, hogy biztonságuk megerősítésére szinte valamennyien valamiféle „dunai, illetve balkáni Locarnót” kerestek. Erre vonatkozóan kétféle elképzelés született. Az egyik szerint Magyarország Németország példájára valamennyi szomszédal a locarnói egyezményhez hasonló szerződést köt, a másik egy „balkáni Locarno” létrehozását vette tervbe.⁴ Törekvésüket elvben valamennyi nyugati nagyhatalom helyeselte, amit a konferencián részt vevő csehszlovák és lengyel diplomácia vezetőivel tudattak is, s a későbbiekben is ezt javasolták minden dunai államnak. Röviddel a konferencia után Chamberlain és Briand Genfben levelet adtak át Scialojának, amely a „balkáni Locarno” létrehozását és kétoldalú döntőbíróági egyezmények megkötését szorgalmazta.⁵

Olaszország ugyanis igyekezett profitálni abból, hogy Franciaország elsősorban saját biztonságára gondolt, s megfeledkezett keleti szövetségeseiről. Róma balkáni befolyásának növelése érdekében már sok mindent tett: egyezményt kötött Jugoszláviával, jó viszonyba került a Szovjetunióval (felvette vele a diplomáciai kap-

² AD. Europe 1918–29. T. vol. 42. f. 116–118. A francia–csehszlovák szerződés szövege, 1925. október 16.

³ AD. Europe 1918–29. Y. vol. 52. f. 229–230. A belgrádi francia ügyvivő jelentése Briand-nak, 1925. október 27.

⁴ Uo.

⁵ AD. Europe 1918–29. Y. vol. 52. f. 223–224. A francia külügyminiszter feljegyzése, 1925. október 22.; uo. f. 41. Grenard távirata Briand-nak, 1925. július 16.; uo. f. 63. Besnard távirata a külügyminiszternek, 1925. július 24.; uo. f. 160–162. Grenard távirata Briand-nak, 1925. augusztus 26.; uo. Grenard Briand-nak, 1925. szeptember 16.; uo. f. 253. A francia külügyminisztérium feljegyzése a döntőbíróági egyezmények létrehozásáról, 1925. november 28.

csolatot, s nem ratifikálta a besszarábiai egyezményt). A következő lépés az olasz befolyás alatt álló „közép-európai és balkáni Locarno” lett volna.

1925. december második felében Mussolini javaslatot tett Ninčićnek: hozzanak létre egy szövetséget, amely Görögországot, Bulgáriát, Romániát és Ausztriát foglalná magában. Magyarországot és Csehszlovákiát kihagyta terveiből.⁶ Az előbbit azért, mert bizonyos volt abban, hogy Magyarország nem garantálná az adott határokat, az utóbbit pedig, mert túlságosan kötődött Franciaországhoz. (Az 1924-es francia–csehszlovák egyezmény miatt még nagy volt a felháborodás Rómában.) A jugoszláv külügyminiszter azonban azzal utasította vissza az olasz javaslatot, hogy Magyarország és Csehszlovákia nélkül nem hajlandó részt venni a tervezett egyezményben. Az előbbivel kapcsolatban Mussolini csakhamar megváltoztatta álláspontját – hiszen valójában ő is be kívánta vonni, csak taktikai megfontolásból ezt akkor még nem vetette fel –, az utóbbival kapcsolatban azonban nem.

Ninčić a belgrádi francia követtel is ismertette az olasz javaslatot, s biztosította róla, hogy a „balkáni Locarno” kérdésében Jugoszlávia nem kíván együttműködni Olaszországgal.⁷

Hogy ez mennyire nem így volt, bizonyítják Alessandro Bodrero belgrádi olasz követnek az olasz külügyi levéltárban talált jelentése. Ezek szerint a jugoszláv kormány – mindenekelőtt Ninčić – 1925 októberétől 1926. január közepéig sürgette a garanciális paktum létrehozását, amelyben Magyarország ugyanazt a szerepet vállalná, mint Németország Locarnóban, lemondva a szomszédaival szembeni területi követelésekről. Az egész szerződési rendszert Olaszország biztosítaná.

1925 októberében a jugoszláv diplomácia vezetője Bodrerón keresztül tájékoztatta Mussolinit, hogy javaslatát ismertette kisantantbeli kollégáival, s azt a belgrádi konferencián megvitatták. Valamennyien készek voltak hozzájárulni egy olyan szerződéshez, amelyet Olaszország garantálna. A kivétel csak Románia volt, bár ez a belgrádi konferencián lavírozó magatartása miatt még nem derült ki egyértelműen. A román külügyminiszter azonban később már világosabban fogalmazott „Románia nem híve egy közép-európai Locarnónak” – jelentette ki.⁸ Az elzárkózás okaként Bukarest Magyarországot jelölte meg, amellyel a tárgyalt időben meglehetősen rossz viszonyban voltak, s a Mussolini által tervezett döntőbírói egyezmény – amely nem zárta ki a revíziót – nem jelentett számukra biztonságot, miként a Magyarországhoz egyre jobban közeledő Olaszország sem. A tárgyalt időben Belgrádtól több hasonló kérés érkezett Rómába. 1926. január elején Bodrero bizalmasan közölte Ninčićcsel: Mussolini úgy véli, hogy „Olaszország az egyetlen hatalom, amely képes lenne kiterjeszteni Locarno alapelveit a Duna-medencére”.⁹

Mussolini elérkezettnek látta az időt a cselekvésre. Locarnót Franciaország keleti politikája kudarcának fogta fel. Nagy-Britannia elzárkózott tőle, hogy a keleti határookra a rajnai garanciához hasonlókat adjon. Ám az olasz vezér tudta, hogy Chamberlain támogatja az Olaszország vezetése alatt létrehozandó egyezményt.

⁶ AD. Europe 1918–29. Y. vol. 53. f. (olvashatatlan). Grenard távirata Briand-nak, 1925. december 30.

⁷ Uo.

⁸ Uo.

⁹ ASMAE. 251. 473. A belgrádi olasz követség titkára távirata Mussolininek, 1925. október 25.; uo. 6125/1167. Bodrero távirata Mussolininek, 1925. december 2.

1925 októberében ugyanis azt javasolta neki, hogy készítsen elő egy széles közép-európai biztonsági rendszert.¹⁰

Franciaország azonban nem adta fel a küzdelmet. 1926. január elején tudatta Mussolinivel, hogy egy balkáni antant létrehozásán fáradozik, s ehhez támogatását, valamint együttműködését kérte. E tervet a Quai d'Orsay röviddel utána Belgráddal is közölte. Háromoldalú megneemtámadási egyezményt javasolt. Ezt a javaslatot 1924-ben már Olaszország is felvetette, de később visszakozott. Briand szerint most Mussolini is kész elfogadni.¹¹ A francia tervet Belgrádban kedvezően fogadták.

A külügyminiszterek a különböző javaslatokat a kisantant temesvári konferenciáján vitatták meg, s a francia elképzeléseket részesítették előnyben. E terv szerint a blokk Jugoszláviát, Görögországot, Albániát, Bulgáriát és esetleg Romániát foglalná magában, s amennyiben Törökország úgy kívánná, őt is.¹²

Mussolininek azonban egyáltalán nem állt szándékában, hogy Franciaországot bevonja a balkáni kérdések rendezésébe, s háromoldalú egyezményt kössön. Röviddel ezután utasította Bodrerót: egy balkáni antantot korainak tartana, háromoldalú egyezményről pedig ne tárgyaljon, az aival kapcsolatos megbeszélések előtt térjen ki. Ennek oka – miként bizalmasan közölte a követtel – Franciaország részvétele.¹³ Róma ezzel egy időben tudatta a belgrádi kormánnyal, hogy nemcsak a franciák részvételével létrejövő balkáni Locarnót, hanem a francia–jugoszláv bilaterális megegyezést is helyteleníti.¹⁴

Mivel pedig a francia diplomácia folytatta aktivitását a Balkánon, Mussolini fokozott erővel kezdte szorgalmazni saját tervét. Elképzeléseit ismertette a Rómában tartózkodó Ninčićsel, a jugoszláv diplomácia vezetőjével, kérve hogy halaszson el minden megbeszélést Franciaországgal egy kétoldalú vagy háromoldalú egyezményről. Az olasz népszövetségi képviselőt pedig utasította, mérje fel, hogy fogadnák javaslatait a közép- és délkelet-európai államok.¹⁵

A felmérés, miként a Ninčićsel folytatott római tárgyalás is, kedvező eredménnyel zárult. Ezt követően Mussolini részletes tervet készített a balkáni antantról. Nem a locarnói egyezményt vette alapul, javaslati szellemében is, tartalmában is eltért attól. Míg ugyanis a locarnói egyezmény négy nagyhatalom közötti egyezmény volt, az ő terve bilaterális egyezményeket javasolt, amelyek biztosítanák a meglevő szerződéseket, s kizárnák az agressziót. Mussolini megértést javasolt az összes balkáni és dunai államnak, beleértve Magyarországot és Bulgáriát is. Az érdekelt felek minden problémájukat plenáris ülésen vitatnák meg, a döntőbíró s az egyezményeket garantáló nagyhatalom pedig Olaszország lenne.

Olaszország tehát egymaga akart kézben tartani kilenc közép-európai államot, tanácsokkal akarta ellátni őket, döntőbíráskodni felettük. Ambíciói óriásiak és irreálisak voltak. Tervének éle mindenekelőtt Franciaország ellen irányult: mindenáron meg akarta akadályozni a francia–jugoszláv egyezményt, amely nem került le

¹⁰ Pastorelli: Italia e Albania 1924–1927. 229–233.

¹¹ Regent Paul Nachlass... Box. 110. Spaljajković szájmeltávirata Ninčićnek, 1926. március 9.; DDI. IV. 223. dok. Bodrero jelentése Mussolininek, 1925. január 15.

¹² AD. Europe J. vol. 52. f. 252. Grenard távirata Ninčićnek, 1925. november 27.

¹³ ASMAE. 1758. Mussolini levele Bodrerónak (a keltezés olvashatatlan).

¹⁴ DDI. IV. 230. dok. Ismeretlen szerző által készített memorandum, 1926. január 30.

¹⁵ DDI. IV. 269. dok. Mussolini távirata Scialojának, 1926. március 10.; 270. dok. Scialoja távirata Mussolininek, 1926. március 11.

teljesen a napirendről. Mussolini tehát, hogy elkerülje az esetleges meglepetéseket, ellenvetését tudatta mind Belgráddal, mind pedig Párizssal. Chamberlainnal pedig közölte, hogy a francia elképzelés ellentétben áll Locarno szellemével, ráadásul felesleges, mert Jugoszláviát semmilyen veszély nem fenyegeti. Magyarországgal, Bulgáriával és Görögországgal meglévő ellentéteit a tervezett egyezmény keretén belül meg fogják oldani. Különben pedig Jugoszlávia a római egyezményben vállalta, hogy nem ír alá olyan szerződést, amely Olaszország ellen irányul. Ninčić biztosította, hogy erről szó sincsen Párizsban pedig megígérte, hogy a francia–jugoszláv egyezmény megkötését elhalasztják.¹⁶

Az olasz diplomácia előtt tehát fontos feladat állt: meg kellett nyerniük a Duna-medencei és balkáni kis államok vezető politikusait, akik a tárgyalat időben Genfben tartózkodtak. E célból Dino Grandi Genfbe utazott, hogy ott Scialojával együtt széles körű akciót indítson tervük érdekében. E megbeszélések során kiderült, hogy a dunai és a balkáni államok vezetői egyetértenek Mussolini elképzeléseivel. Fenntartásai Csehszlovákiának voltak, egyrészt azért, mert magának szerette volna megszerezni a vezető szerepet, másrészt, mert Franciaországot kihagyták a tervezetből. A magyar kormányt a brit kormány azt tanácsolta, járuljon hozzá a biztonsági rendszerhez. Chamberlain Rubido-Zichyvel, a londoni magyar követvel többször megvitatta a tervet, s üzenetet küldött a magyar kormányt, hogy segítse elő a biztonsági rendszer kiépítését, keressen megegyezést a szomszédokkal, amiből a magyar kisebbség csak profitál.¹⁷ Tény az, hogy alig négy hónappal később Bethlen magáévá tette az elképzelést. Genfben Grandinak kifejtette: a belső stabilizációt megvalósítva Magyarország szakítani kíván eddigi passzív magatartásával, s támogatni fogja Mussolini tervét. Bethlen kikérte Grandi véleményét a tervezett magyar–jugoszláv kereskedelmi tárgyalásokról is, amelyek – miként mondotta – alapul szolgálhatnak a jugoszláv–magyar közeledésnek. A magyar miniszterelnök felajánlotta, hogy a kérdés megtárgyalására Rómába utazik. Ajánlatát azonban – nagyon átlátszó kifogással – Mussolini visszautasította.¹⁸

Róma szinte kizárólag a bilaterális egyezményeket pártfogolta. Mivel pedig világos volt, hogy a terv megvalósítása jórészt Belgrádon múlik, Mussolini Jugoszláviát akarta megnyerni, s rávenni a szomszédokkal való bilaterális egyezmények megkötésére. Fontos volt számára a jugoszláv–magyar megegyezés is, mert világosan látta, hogy Magyarország nélkül nincs közép-európai biztonsági rendszer. Magyar politikájában az is szerepet játszott, hogy a magyar–jugoszláv megegyezés segítségével leválaszthatja Jugoszláviát a kisantantól, illetve elszigetelheti, s nem utolsósorban pedig az 1924-es szerződésben megszerzett Fiume számára biztosíthatja azt a háttérrel, amelyet valamikor az Osztrák–Magyar Monarchia jelentett. Félő volt ugyanis, hogy a kikötőváros nélkül elsorvad.

Legújabb kutatásaink azt bizonyítják tehát, *a magyar–jugoszláv tárgyalások Olaszország kezdeményezésére indultak, és a kezdeti időszakban annak támogatását élvezték.* Ezt azért emeljük ki, mert más megvilágításba helyezik a magyar–jugoszláv tárgyalásokat, s teljessé és pontosabbá teszik a képet az olasz–magyar megegyezésről.

¹⁶ DDI. IV. 262, 263. dok. Avezzana Mussolininek; DDI. IV. 283. dok. Avezzana Mussolininek, 1926. március 19.; Pastorelli: i. m. 259–263.

¹⁷ AD. Europe 1918–29. T. vol. 43. f. 25–28. Fleuriau távirata Briand-nak, 1925. december 4.

¹⁸ ASMAE. 1758–972. Grandi feljegyzése a Bethlennel folytatott beszélgetésről. A feljegyzést elküldte a budapesti és belgrádi követségnek. 1926. március.; DDI. IV. 268. dok. Grandi jelentése Mussolininek, 1927. február 28.; uo. 279. dok. Scialoja jelentése Mussolininek, 1927. március 10.

A magyar–jugoszláv tárgyalások és a magyar–olasz egyezmény

A magyar–jugoszláv közeledés szerves része volt a Locarno utáni helyzetnek, vagyis azoknak a kísérleteknek, amelyek a közép-európai biztonsági rendszer létrehozására irányultak. A két állam közti kapcsolatfelvételt Anglia, Franciaország és Olaszország is szorgalmazta. Az utóbbi abból a megfontolásból, hogy a „nagy építményt” a maga befolyása alá vonja. Mussolini közeledni akart tehát Magyarországhoz – hiszen külpolitikai elképzeléseiben jelentős szerepet szánt neki –, vigyázott azonban arra, hogy a revíziótól tartó kis államokat (akiket ugyan csak meg kellett nyerni terve számára) ne riassza el.

Bodrero belgrádi olasz követ megkezdte a két ország között a közvetítést, s Hory Andrással együtt komoly tevékenységet fejtett ki a megegyezés érdekében.

Budapesten már a „közép-európai Locarno” kísérletei előtt sokan foglalkoztak azzal a gondolattal, hogy Magyarországnak Jugoszláviával kellene megegyeznie. A gazdasági szakértők és általában a közvélemény is a déli szomszéd mellett volt, a szabad királyválasztók körében pedig egyre erősödött a Jugoszláviával való perszonálunió gondolata: Szent István koronáját szívesen helyezték volna Sándor király fejére.

A két ország összefogásának szükségességét nyíltan elsőknek Gömbös Gyula kezdte hangoztatni. 1925 augusztusában „Magyarország és a szerb-horvát királyság” címen cikket közölt a *Szózatban*, s ebben a két ország megegyezése mellett tört lándzsát. A cikknek komoly visszhangja volt mind Magyarországon, mind pedig a határon túl, mindenekelőtt – érthető módon – Jugoszláviában. Hiszen szerzője nem más volt, mint az Ébredő Magyarok egyik vezéralakja, aki tele volt gyűlölettel a szomszéd államok iránt.

A jugoszláv sajtó fordításban közölte a cikket, és elismerően kommentálta. A kormány hivatalosan nem reagált az eseményre. Gondoskodott azonban arról, hogy a *Novosti*, az Agrár Párt hivatalos lapja augusztus 27-én cikket közöljön, amelyben hangsúlyozták, hogy Belgrád megértést mutat Közép-Európa érdekei, mind Magyarországnak ebben játszott fontos szerepe iránt.¹⁹

A visszhang tulajdonképpen tartózkodónak mondható. Ennél többet tudunk meg azonban Ninčić jugoszláv külügyminiszternek a francia és olasz követtel erről folytatott beszélgetéséből. Ninčić közölte Grenard-ral: reagálni fog a Gömbös-cikkre a *Novosti* augusztus 27-i számában (a cikk tehát az ő tollából származott). A jugoszláv diplomácia vezetőjének az volt a véleménye, hogy noha egy fecske nem csinál nyarat, de felébreszti a figyelmet, és felkészíti a közszellemet a közelgő évszak gondjaira („une hirondelle ne fait pas le printemps, elle doit éveiller l'attention et préparer l'esprit aux soins de la saison à venir”).²⁰ A magyar nacionalisták – mondotta – Jugoszláviához, a kisantant legerősebb államához akarnak közeledni. Lehetőséget is látott a két állam fokozatos együttműködésére, de vigyázva Olaszország érzékenységére. A Budapesttel való szoros szövetség ugyanis – ha nem tesznek meg minden intézkedést – szerinte kiválthatja Olaszország szembenállását. A kérdést tehát Romániával és Csehszlovákiával közösen kell rendezni. Mint látjuk, Ninčić tartott Olaszországtól. S ebben az időben még joggal – hiszen Locarno előtt vagyunk.

¹⁹ AD. Europe 1918–29. Y. vol. 52. f. 179. Grenard jelentése Briand-nak, 1925. augusztus 29.

²⁰ Uo.

A magyar–jugoszláv közeledést szorgalmazta Hory belgrádi magyar követ is, aki jó ideje – feltehetően kormánya megbízásából – azt próbálta felmérni: mi a jugoszlávok véleménye a megegyezésről. A magyar követ többször jelezte, hogy „olyan értéktű concessziókat, amelyek kárpótolnák az országot, nem lehet várni, a tárgyalások azonban mégis hasznosak lennének”.

És ugyanez volt Bethlen véleménye is. A magyar miniszterelnök, miután Romániával való próbálkozásai kudarcot vallottak, a déli szomszéd felé tájékozódott. Elképzeléseiben politikai és gazdasági szempontok egyaránt szerepet játszottak. Mint már utaltunk rá, a legkisebb magyarlakta terület Jugoszláviához került, s bár erről Budapesten végleg nem voltak hajlandók lemondani, készek voltak a kérdést egy időre levenni a napirendről. Mindezt annak érdekében, hogy megbontsák a kisantantot, Magyarországot tengeri kijáráshoz juttassák, Mussolininek pedig bebizonyítsák: ha továbbra is oly óvatos lesz Magyarországgal szemben, hogy még Bethlen fogadása előtt is kitér, Budapest számára más út is nyitva áll.

Bethlen tehát levélben hívta fel Horthy figyelmét arra, hogy „külpolitikai erőfeszítéseket kell tenni a kisantant szétrobbantására a szerbek megnyerése útján”.²¹ 1926 márciusában Gensben tárgyalt a kérdéssről Grandival, az olasz külügyminisztérium helyettes főtitkárával. Grandi nem avatta be a magyar külügyminisztert az olasz közép-európai tervekbe, s feltett kérdéseire is kitérő válaszokat adott. Tudatta azonban vele, hogy egy jugoszláv–magyar döntőbíróági egyezmény ellen nem lenne kifogásuk.²² Néhány nappal később Bethlen – Walko jelenlétében – a Gensben tartózkodó Ninčić jugoszláv külügyminiszterrel is eszmecsere-t folytatott, melyen a döntőbíróági egyezmények megkötésének lehetőségét vetette fel. Ninčić egy Locarno-szerű egyezmény tervét vázolta fel előtte, melyet azonban Bethlen elhárított (ez ugyanis garantálta volna a meglévő jugoszláv–magyar határokat).²³

A Bethlen-kormány 1926 nyarán látta elérkezettnek az időt, hogy megkezdje a hivatalos tárgyalásokat. Horthy 1926 augusztusában, a mohácsi csata 400. évfordulóján Mohácson rendezett ünnepélyen beszédében a magyar és szerb nép barátságát, a két ország közeledésének szükségességét emlegette. Jóval később ezt egy feljegyzésben a következőkkel indokolta: „Mivel szét akartuk szakítani a vasgyűrűt, amely körülvelt bennünket – jelentette ki a kormányzó –, közeledni próbáltam a szerbekhez. Ők a kisantanton belül azokhoz az ellenfelekhez tartoznak, akikkel pirolás nélkül kezet foghattunk. Nehéz helyzetünkben, hogy levegőhöz jussunk, igyekeztem valahogyan egy modus vivendit találni.”²⁴

Horthy beszédének óriási visszhangja volt. A jugoszláv sajtó hosszú részleteket közölt belőle. Egyesek barátságosan, mások visszafogottabban kommentálták. Valamennyien hangsúlyozták azonban, hogy a kisantantnak fenn kell maradnia.²⁵

A kormányzó nagy jelentőségű bejelentése után hosszú csend következett. Ennek egyik oka az volt, hogy Bethlen – aki több eshetőséggel számolt, egyszerre több vasat tartott a tűzben, hogy a végén a körülményektől függően döntsön – kíváncsi volt Olaszország és a kisantant reakciójára.

Mussolini álláspontja ugyanis közben megváltozott. Eddig – mint láttuk – a magyar–jugoszláv megegyezést Olaszország ellen irányulónak tekintette, időszakunk-

²¹ Horthy Miklós titkos iratai. Szerkesztette *Szinai Miklós és Szűcs László*. Budapest 1963. 67.

²² ASMAE. 1758. Grandi távirata Mussolininek, 1926. március.

²³ Regent Paul Nachlass... Box. 110. Ninčić feljegyzése, 1926. március.

²⁴ Horthy Miklós titkos iratai. 32. sz. dok. 157–167.

²⁵ AD. Europe 1918–29. Y. vol. 66. f. 190–191. Grenard jelentése Briand-nak, 1926. szeptember 1., uo. f. 192–193. Clinchant jelentése Briand-nak, 1926. szeptember 6.

ban azonban nagyon is terveibe illőnek tartotta. Jugoszláviát ugyanis le akarta választani a kisantanttól és be akarta vonni a tervezett „közép- és délkelet-európai Locarnóba”, a területén áthaladó magyar kereskedelem fokozásával pedig csökkenteni kívánta Fiume sorvadását. Elképzeléseinek megvalósítása tehát nagymértékben Jugoszlávián múlott: azon ti., hogy Belgrád megköti-e Franciaországgal az egyezményt, vagy pedig csatlakozik az olaszok által vezetett szövetségi rendszerhez.

A belgrádi kormány azonban olyan kívánsággal állt elő, amellyel keresztülhúzta Olaszország számításait. Azt javasolta ti., hogy Franciaországot is vonják be a rendezésbe, mert ha nem, külön megegyeznek vele. Rómában ezt – joggal – zsarolásnak fogták fel, amelynek célja az volt, hogy Belgrád koncessziókat kapjon Albániában, melyért a két ország – a számtalan egyezmény ellenére – továbbra is harcolt. Olaszországnak – Jugoszláviától eltérően – komoly gazdasági befolyása volt Albániában, melyet politikai céljainak elérésére kívánt fordítani. Erről azonban Jugoszláviával fennálló kapcsolatai miatt kénytelen volt lemondani, visszautasította azonban Belgrád ama javaslatát, hogy Albánia mindkettőjük érdekszférájába tartozzon.²⁶

A római jugoszláv–olasz tárgyalások tehát nyilvánvalóvá tették, hogy az olasz és jugoszláv érdekek általában összeegyeztethetetlenek. Az albán kérdés megoldásának kudarca arra kényszerítette Mussolinit, hogy változtasson „jugoszlávbarát” politikáján. Lemondott arról, hogy Belgrádot bevonja a tervezett biztonsági rendszerbe. A külpolitikai irányváltozás után ismét előtérbe kerültek a két ország közötti ellentétek (azok a politikusok és diplomaták, akik kiálltak az olasz–jugoszláv együttműködésért, lemondtak²⁷), az olasz diplomácia pedig konkrét lépéseket tett, hogy Albániával, Romániával, Bulgáriával és Magyarországgal bilaterális egyezményeket kössön, és ezzel Jugoszláviát teljesen körülzárja. Törekvései, mint látni fogjuk, sikerrel jártak.

A Bethlen-kormány ebben a helyzetben a kivárás álláspontjára helyezkedett, Horthy mohácsi beszédét ezért nem követték komoly tettek. A miniszterelnöknek ellenszenves volt ugyan az olasz politikában bekövetkezett fordulat, de döntenie kellett, hogy az eddig is követett több külpolitikai vonal közül melyiket helyezze előtérbe. Ezúttal úgy döntött, hogy folytatja a Jugoszláviához való közeledést, ami ellen Mussolini az új helyzetben sem tiltakozott, csak azt kérte: amennyiben Belgráddal tárgyalnak, Fiume kikötőhasználatához ragaszkodjanak.²⁸ Ezzel egy időben pedig figyelmét erősen az Olaszországgal való megegyezésre koncentrált. Nyilvánvaló volt, hogy az előbbi segíti az utóbbit, és fordítva. Bethlen ugyanis régóta szeretett volna megegyezni Mussolinivel. Nem rajta múlott, hogy kísérletei ez ideig sikertelenek voltak. A Duce ugyanis nagyfokú óvatosságot mutatott a magyar miniszterelnök közeledési lépéseivel szemben.

Bethlen először Jugoszláviának ajánlotta fel a megegyezést 1926. március elején. Magyarország belgrádi ügyvivője megneemtámadási és döntőbíróági szerződés megkötését javasolta a belgrádi kormánynak. Ninčić megértéssel fogadta a

²⁶ Pastorelli: i. m. 265.

²⁷ Így Contarini, akinek komoly ellentétei támadtak Mussolinivel, Romano Avezzana párizsi olasz nagykövet és Torretta volt külügyminiszter, a londoni olasz nagykövet.

²⁸ Mussolini nem ellenezte a magyar–jugoszláv tárgyalást, csak azt kérte, hogy a magyar kormány Fiume használatához ragaszkodjon, más kikötőt ne fogadjon el.

magyar ajánlatot. Kikötése csak az volt, hogy a paktum nem lehet ellentétben Jugoszlávia egyéb szerződési kötelezettségeivel, melyeket adoptálnia kell.²⁹

A jugoszláv kormány örömmel üdvözölte Budapest kezdeményezését, mely védelmet jelentett az olasz politika ellen. Nem volt ugyanis közömbös számukra, hogy az olasz konfliktus esetén egy baráti Magyarországot tudnak-e szomszéd-ságukban. A kapcsolatfelvételt az is siettette, hogy tartottak a magyar–olasz meg-egyeződéstől.

A magyar kormány által felajánlott megneemtámadási egyezmény megkötése azt jelentette volna, hogy Jugoszlávia annullálja a kisantant katonai szerződéseinek ama klauzuláit, amelyek értelmében magyar–csehszlovák és magyar–román háború esetén katonai segítséget kellett nyújtania mindkét államnak. Előre látható volt, hogy szövetségesei mindent elkövetnek ennek megakadályozására. Az sem volt kétséges, hogy segítségül hívják Franciaországot és a jugoszláv közvéleményt is.

Ninčić azonnal tájékoztatta a csehszlovák és román kollégáját a magyar javaslat-ról. Hosszú levelezésbe kezdett mindkettőjükkel. Beneš és Duca ellenezte az egyezményt. Álláspontjuk az volt, hogy Jugoszlávia csak olyan szerződést köthet Magyarországgal, amely respektálja Jugoszlávia korábbi szerződéseit, és azokat az egyezményben meg is említi. Azzal a követeléssel álltak elő, hogy a megneemtá-madási egyezmény az egész kisantant területére vonatkozzék. Szoros együttmű-ködés alakult ki közöttük ezekben a napokban. Mindketten bizalmatlansággal és szkepticizmussal szemlélték a jugoszláv–magyar tárgyalásokat. S bár szkeptikusak voltak azok kimenetelét illetően – feltételezván, hogy Magyarország közeledése csak manőver, melynek a magyar–olasz megállapodást kell elősegítenie –, konkrét lépéseket is tettek, hogy biztosítsák magukat minden meglepetéssel szemben. Kül-öntanácskozásuk után kisantant-konferencia összehívását határozták el.³⁰ A leg-fontosabbnak azt látták, hogy a franciák befolyását megszerezzék, akik támogatták a tárgyalásokat. Párizs közbelépését követelték tehát, s elérték, hogy diplomatai a magyar kormányhoz a jugoszláv feltételek elfogadását javasolják, vagyis olyan egyezményt, amely elismeri a kisantant-szerződéseket. Walko viszont kizártnak tartotta egy általános döntőbíróági egyezmény megkötését, mert – miként mon-dotta – a magyar közvélemény ezt nem fogadná el. Olyan konvenció aláírására tö-rekedett, amely alapja lehetett a későbbi határrevízióknak.³¹

A franciák közben Jugoszláviára is nyomást gyakoroltak. Dard, a belgrádi fran-cia követ a jugoszláv kormányt látta el „tanácsokkal”, melyek szerint legfeljebb döntőbíróági egyezményről lehetett szó.³²

A belgrádi kormány tehát elég nehéz helyzetbe került. Szövetségesei olyan kö-vetelésekkel álltak elő, amelyek eleve lehetetlenné tettek bármily megegyezést Bu-dapesttel, ugyanakkor Jugoszlávia biztonsága szempontjából rendkívül lényeges volt, hogy normalizálja viszonyát Magyarországgal. Különösen, amikor arról érte-sültek, hogy Bethlen Rómába készül.

²⁹ AD. Europe 1918–29. Y. vol. 37. f. 31. Vienne távirata Briand-nak, 1927. április 13.; AD. Europe 1918–29. vol. Y. 67. f. 37–38. Dard jelentése Briand-nak, 1927. április 24.; uo. f. 31. Vienne távirata Bri-and-nak, 1927. április 13.; AD. Europe 1918–29. Y. vol. 67. f. 18–20. Vienne távirata Briand-nak, 1927. március 26.

³⁰ AD. Europe 1918–29. Y. vol. 67. f. 36–37. Clinchant távirata Briand-nak, 1927. április 16.

³¹ AD. Europe 1918–29. Y. vol. 67. f. 4–5. Dard jelentése Briand-nak, 1927. március 31.

³² Uo. f. 21. Dard jelentése Briand-nak, 1927. március 31.

A nyugtalanító hírek ellenére folytatták tehát a tárgyalások előkészítését. Március elején Lazar Marković a külügyminiszter volt helyettese Budapestre érkezett nem hivatalos látogatásra. (Ez volt az első jugoszláv államférfi, aki a háború után Magyarországra látogatott.) A *Magyarországnak* adott interjújában hangsúlyozta: magánemberként érkezett, hogy kapcsolatot teremtsen a magyar államférfiakkal, és tájékozódjék az együttműködés lehetőségeiről. Budapesti megbeszéléseiről nem találtunk írásos forrást. Közzetett adatokból tudjuk, hogy Marković nemcsak a magyar–jugoszláv viszony normalizálásáról folytatott megbeszéléseket, hanem tárgyalt a közép-európai biztonsági rendszer kiépítéséről, egy esetleges föderáció létrehívásáról, Bethlen közelgő római útjáról pedig megjegyezte: tisztában vannak azzal, hogy fő célja a tengeri kijárat megszerzése: „Mi nem akarunk versenyezni Fiuméért. Fiume problémáját nem lehet Jugoszlávia ellen fordítani, azért, mert Jugoszlávia vasújtjai erre haladnak.”³³

Az 1926 tavaszán megindult magyar–jugoszláv tárgyalások folytatódtak, de rendkívül lassú ütemben. Az akadályok jelentősek voltak. Jugoszláviának kisan-tantbéli szövetségeseit kellett meggyőzni a Magyarországgal való megegyezés fontosságáról, erősen lekötötte az albán probléma is – Bethlen pedig taktikai okokból nem sietett. Egy korábbi, de idejétmúlt olasz beleegyezésre támaszkodva folytatta a tárgyalásokat. Úgy tett, mintha nem tudna az olasz külpolitikai vonal változásáról. Éppen akkor kívánt megegyezni Jugoszláviával, amikor az olasz–jugoszláv ellentét a legnagyobb volt. Tisztában volt vele, hogy ezzel Magyarország értékét Olaszország számára jelentősen emeli.³⁴

Mussolini kezdetben óvatos volt, nem emelt kifogást a tárgyalások folytatása ellen. Azt kérte csak a magyar kormánytól, hogy ragaszkodjon Fiuméhez, s a végleges megegyezést halassa el addig, amíg Olaszország nem rendezi viszonyát Jugoszláviával.³⁵ Mussolini és Grandi valójában azonban megállapodott abban, hogy a két ország közeledését minden körülmények között akadályozni kell.³⁶

Ebben a helyzetben Mussolini fontosnak tartotta, hogy figyelemmel kísérje a megbeszéléseket, és lehetőleg be is kapcsolódjék azokba. Ez történt Genfben, 1926 szeptemberében, amikor Grandi találkozni kívánt az ott tartózkodó s Ninčićsel megbeszéléseket folytató Walko magyar külügyminiszterrel. Walkónak az olasz külügyi főtárhelyettes kifejtette, hogy Olaszország nem ellenzi a jugoszláv–magyar politikai egyezmény megkötését, sőt szeretne hozzájárulni annak sikeréhez is. Tőle pedig ígéretet kapott: kormánya tájékoztatni fogja őket a tárgyalások menetéről.³⁷

1926 végén, a tiranai egyezmény megkötése után az olasz álláspont egyértelműbb lett. A tiranai paktum közzététele után diplomáciai körökben olyan hírek kezdtek keringeni, hogy a magyar–jugoszláv tárgyalások – amelyek október óta szüneteltek – ismét felújulnak. Az időzítés mindkét fél részéről szándékos. Ninčić, akinek pozíciói erősen meginogtak – röviddel utána le is mondott –, bizonyítani

³³ Uo. f. 1–2. Dard jelentése Briand-nak, 1927. március 4.; uo. f. 3. Avala jugoszláv sajtóiroda jelentései, 1927. március 2.

³⁴ ASMAE. 1754. Mussolini távirata Durininek, 1926. szeptember 1.; ASMAE. 1758. Grandi feljegyzése a Horyal folytatott megbeszélésekről. A feljegyzést elküldte Durininek és Bodrerónak, 1927. február 23.; ASMAE. 1754. Durini távirata Mussolininek, 1926. szeptember 1.

³⁵ ASMAE. 1754. Mussolini távirata Durininek, 1926. szeptember 24.

³⁶ DDI. IV. 432. dok. Mussolini távirata Durininek, 1926. szeptember 26.

³⁷ DDI. IV. 439. dok. Mussolini távirata Durininek, 1926. szeptember 24. Grandi ez alkalommal közölte Walkóval, hogy Mussolini most kész fogadni Bethlent.

akarta a hazai közvéleménynek: Jugoszlávia nincs elszigetelve, Magyarországgal megegyezhet. Bethlen pedig arra akarta felhasználni – és fel is használta – a jugoszláv kérdést, hogy nagyobb engedményeket kapjon Olaszországtól.³⁸

1927 februárjában a belgrádi olasz követ értesítette Mussolinit: a magyar–jugoszláv tárgyalások újra megkezdődtek. Ezt a hírt a budapesti olasz követ is megerősítette.³⁹

A magyar miniszterelnök továbbra is úgy tett, mintha az olaszok egyetértésével cselekedne, hiszen 1926 tavaszán ők javasolták neki a közeledést. Az egy év alatt végbement változásokról egyszerűen nem vett tudomást. Mussolini azonban ezúttal felháborodottan reagált a hírekre. Azonnal tudatta Bethlennel: soha nem javasolta neki a magyar–jugoszláv barátsági egyezmény megkötését, s mindig is figyelmeztette arra, hogy a kisantantban nem lehet megbízni.⁴⁰ Bethlen válaszában biztosította Mussolinit: a legtöbb, amit elérni kíván, egy döntőbírósi egyezmény megkötése.⁴¹ Grandi februárban ismét visszatért a kérdésre. Horynak, az új római magyar követnek kifejtette: Olaszország eddig tartózkodott attól, hogy nyíltan beavatkozzon a magyar–jugoszláv tárgyalásokba, mert Bethlentől biztosítékot kaptak arra, hogy a megbeszélések csak technikai kérdésekre vonatkoznak. Cáfolta Hory állítását, hogy az olasz kormány egyetértett a szerződéssel. A Bethlen-kormány soha senkivel nem közölte, hogy politikai egyezmény megkötését is fontolóra vették. Szerinte Budapesten jól tudták, hogy Olaszország viszonya Jugoszláviához – az utóbbi hónapokban – lényegesen megváltozott. Meglepődtek tehát, hogy kormánya az olasz beleegyezésre hivatkozik. Ezt egyébként csak alibinek tartotta, mert hiszen nyilvánvaló, hogy az 1926. márciusi beleegyezés elvesztette aktualitását. Végül felhívta a magyar követ figyelmét arra, hogy egy jugoszláv–magyar politikai egyezmény komoly kihatással lesz Bethlen római útjára.⁴²

Ezt követően Mussolini értesítette Bethlent, hogy kész vele messzemenő politikai egyezményről tárgyalni, formális okokból azonban Magyarország tegye meg az első lépést. Mussolini készségéről a budapesti olasz követ értesítette Bethlent, aki taktikai okokból ez utóbbi kérés elől kitért, azzal, hogy ezt Mussolinivel való találkozására dönti el. A magyar miniszterelnök kész volt Rómába utazni. Látogatásának időpontját április 2-ában jelölte meg.⁴³ Február végén Wimmersberg báró vezetésével magyar delegáció érkezett Rómába, hogy előkészítse Bethlen útját, illetve hogy megvitassa Fiume kérdését. A magyar kormány ugyanis azt kérte, hogy az kizárólagos használatú bázisa legyen. Ezt az olaszok visszautasították, mondván, hogy a kikötő már amúgy is túlszűfolt. „Vagy adnak egy független bázist, vagy Bethlen nem jön Rómába” – jelentette ki a báró.⁴⁴ A zavart csak fokozta, hogy a magyar miniszterelnök Mussolini többszöri sürgetésére sem küldte el a kért

³⁸ DDI. IV. 521. dok. Bodrero jelentése Mussolininek; ASMAE. 1754–53 673. Az olasz belügyminisztériumi biztonsági szervek jelentése a külügyminisztériumnak, 1926. december 1.

³⁹ DDI. IV. 23. dok. Bodrero jelentése Mussolininek, 1927. február 19.; ASMAE. 1758–535. Durini jelentése Mussolininek, 1927. február 28.

⁴⁰ ASMAE. 1760–343. Mussolini távirata Durininek, 1927. február 25.; *uo.* 79. Durini jelentése Mussolininek, 1927. február 28.

⁴¹ ASMAE. 1755–71. Durini jelentése Mussolininek, 1927. február 28.; ASMAE. 1760–74. Durini jelentése Mussolininek, 1927. február 28.

⁴² ASMAE. 1758–972. Grandi feljegyzése Horyval folytatott megbeszéléséről. A feljegyzést elküldte Durininek és Bodrerónak, 1927. február 23.

⁴³ DDI. V. 25. dok. Durini jelentése Mussolininek, 1927. február 28.

⁴⁴ ASMAE. 1758. Grandi memoranduma Mussolininek, 1927. március 11.

egyezménytervezetet.⁴⁵ Mussolini végül személyesen fordult Bethlenhez, s megmagyarázta neki, miért nem teljesítheti Fiumét illető kérését.⁴⁶

A Duce felismerte, hogy a magyar–jugoszláv megegyezést csak úgy tudja megakadályozni, ha egyértelműen Magyarország oldalára áll, s feladja az óvatos magatartást, amit iránta eddig nemcsak ő, hanem valamennyi elődje tanúsított. E felismerés első jele az volt, hogy támogatta Bethlennek a katonai ellenőrzés megszüntetésére vonatkozó kérését. Figyelmen kívül hagyva a kisantant és Franciaország tiltakozásait a Nagyköveti Konferencián, síkra szállt a magyar kérés teljesítéséért, szembetalálva magát kezdetben Angliával is. Az ellenőrzés beszüntetése után (1927. március) azonnal tudatta Bethlennel, hogy ezt neki köszönheti.

Bethlen végül március végén adta át Durininek a kért egyezménytervezetet, amelynek titkos klauzulája volt a kölcsönös konzultáció.⁴⁷ Rómába április 4-én érkezett. Mussolinivel tárgyalva felvázolta előtte Magyarország helyzetét, ecsetelte a földrajzi adottságokból fakadó nehézségeket. Az Anschluss ellen foglalt állást, mert Magyarország 160 millió szláv és 80 millió német között él. E veszéllyel szemben csak Olaszország nyújthat neki támogatást. A magyar miniszterelnök hangsúlyozta: Magyarország kísérlete, hogy közeledjen Jugoszláviához, csak azt a célt szolgálta, hogy megbontsa a magyarelles kisantantot. Azért Jugoszláviára esett a választás – mondotta –, mert a déli részen volt a legkisebb a területi veszteség. Hozzátette még: noha Románia esetében nem ez a helyzet (e határreszen jelentős területről van szó), a Bukaresttel való megegyezés nincs kizárva.⁴⁸

Mussolini és Bethlen 1927. április 5-én írta alá ünnepélyes ceremóniák között a Palazzo Chigiben a barátsági és döntőbírósi egyezményt, melyhez egy protokoll is kapcsolódott Fiuméről. Megállapodtak abban is, hogy az olasz kormány tisztképzést biztosít Magyarország számára az olasz akadémián, s elad nekik 300 repülőgépet, valamint fegyvereket.⁴⁹

1927. április 5-én Olaszország aláírta Magyarországgal a barátsági egyezményt, melynek éle Jugoszlávia ellen irányult. A titkos katonai záradék arra kötelezte Magyarországot, hogy olasz–jugoszláv konfliktus esetén ne engedje át a Csehszlovákiából Jugoszláviába induló szállítmányokat. Mussolini vállalkozott a magyar revíziós törekvések támogatására is, de csak Csehszlovákia és Jugoszlávia irányában. Mivel Bethlen ez utóbbit nem tartotta elfogadhatónak, maradt Csehszlovákia. Megegyeztek továbbá, hogy az Olaszországban levő osztrák–magyar fegyvereket ellenszolgáltatás nélkül kiadják a magyar kormánynak. A fegyverek szállítása azonnal meg is indult. Ebből robbant ki az ún. szentgotthárdi ügy. Ezt követően a budapesti olasz követ azt javasolta, hogy a fegyvereket ezentúl a Dunán szállítsák.⁵⁰

A magyar–olasz egyezménynek nagy nemzetközi jelentősége volt. Megerősítette Olaszország közép-európai pozícióit, s nagy megrázkódtatást idézett elő a kisantanton belül, mindenekelőtt Jugoszláviában. Bukarestben – mint várható volt – szintén neheztelést váltott ki, s a két ország kapcsolata ismét megromlott. Ehhez hozzájárult az olaszbarát Averescu bukása is, valamint a Brătianu-kormány megalakítása, amelyben Titulescu lett a külügyminiszter. De félelmet ébresztett a meg-

⁴⁵ DDI. V. 70. dok. Mussolini levele Durininek, 1927. március 14.

⁴⁶ DDI. V. 56. dok. Mussolini levele Durininek.

⁴⁷ DDI. V. 78. dok. Durini levele Mussolininek, 1927. március 18.

⁴⁸ DDI. V. 123. dok. Feljegyzés Bethlen és Mussolini beszélgetéséről, 1927. április 4.

⁴⁹ ASMAE. 1760. Az olasz külügyminiszter feljegyzése, 1927. április 6.; ASMAE. 159. Bethlen levele Mussolinéhez, 1927. július 11.; ASMAE. 195. Mussolini levele Bethlennek, 1927. július 21.

⁵⁰ Uo. 132. Durini távirata Mussolininek, 1928. január. 30. Lásd erről: *V. Jelínek*: i. m. 259–327.

egyezés Csehszlovákiában is. Prágában – joggal – a magyar revíziós politika meg erősödésétől tartottak, mely röviddel az egyezmény megkötése után be is következett. Bethlen a szomszédokkal való együttműködést kezdettől fogva szükséges rossznak tartotta: ezen az úton csak azért haladt és csak addig, amíg nem volt más alternatívája. A húszas évek végén (1927–1928-ban) az olasz–magyar egyezmény megkötése révén „a nagyhatalmak között talált barátot”, amire eddig várt. Várt, de nem passzívan, hanem mindent megtéve ennek érdekében. Bethlen a szomszéd államokkal sem folytatott passzív politikát. Dolgozatunk korábbi fejezeteiben sok szó esik ez irányú kezdeményezéseiről. Magyarország gazdasági és politikai helyzete készítette erre. Mindig vigyázott azonban rá, hogy csak a legszükségesebb lépések tegye meg. „Bethlen István már kormányzásának első évében sem hagyott kételyeket az iránt, hogy az ő külpolitikája nem a szomszéd államokhoz való közeledés irányába fog haladni” – olvashatjuk Gratz Gusztáv Bethlenről írt tanulmányában.⁵¹

A magyar–olasz egyezmény egyik jelentős eredménye az adriai kikötő használatára vonatkozó megállapodás volt. Mivel azonban a kikötőig az út Jugoszlávia területén át vezetett, s a jugoszláv közlekedést kellett igénybe venni, a rá vonatkozó egyezmény csak értéktelen papír volt. A magyar–olasz megállapodás után tehát Jugoszláviával feltétlenül normalizálni kellett a viszonyt.⁵²

A római megállapodás után Bethlen így azon igyekezett, hogy Jugoszláviával is megegyezzen. Belgrádi ügyvivőjén keresztül biztosította Ninčić jugoszláv külügyminisztert, hogy tette nem irányult Jugoszlávia ellen, s a tárgyalások kizárólag Fiuméra vonatkoztak. Hangsúlyozta továbbá, hogy az olasz–magyar egyezmény nem kötötte meg Magyarország kezét.⁵³ (Az igazság ezzel szemben az, hogy az egyezményt követően a két ország politikája nem egyenrangú felekre utalt.)

1927 nyarán ismert magyar politikusok is sürgették a magyar–jugoszláv megegyezést. Május 30-án Gratz volt külügyminiszter Bécsben a *Neue Freie Presse*-nek adott interjújában hangsúlyozta: „Fiuméra vonatkozó olasz–magyar megállapodás értéktelen aktus marad, ha nem kötik meg a Szerb-Horvát-Szlovén Királysággal az egyezményt az áthaladó közlekedés preferenciájáról.⁵⁴ Később cikket közölt a *Vreme* című jugoszláv folyóiratban, amelyben elégedetlenségét fejezte ki amiatt, hogy Horthy mohácsi beszéde óta semmi nem történt, holott azóta egy év telt el. Felhívta a figyelmet a közeledés gazdasági fontosságára is. Jugoszlávia számára – írta – mindig fontos volt a magyar piac. Magyarországnak viszont lényeges a jugoszláv területen való áthaladás. A két állam közeledésének akadályát a magyar revíziós mozgalomban látta, de figyelmeztetett arra is, hogy „ez nem a magyar kormány politikája”. Állítását Bethlen nyilatkozatával támasztotta alá, amely szerint a revízió nem aktuális kérdés. Végül kifejezte reményét, hogy a két állam megegyezik.⁵⁵

A jugoszláv–magyar közeledésnek, amely az olasz–magyar megállapodás után is folytatódott, a kisantant vetett véget. 1927. május 11–15-i konferenciájukon a kül-

⁵¹ Gratz Gusztáv: Bethlen külpolitikája és kisebbségi politikája. Magyar Szemle 1933/2. 304. Ormos Mária: Bethlen koncepciója az olasz–magyar szövetségről 1927–1931. Történelmi Szemle 1971/1–2.

⁵² AD. Europe 1918–29. Y. vol. 67. f. 30. Besnard távirata Briand-nak, 1927. április 3.

⁵³ AD. Europe 1918–29. Y. 67. f. 30. Besnard távirata Briand-nak, 1927. április 3.; uo. f. 32–35. Vienne jelentése Briand-nak, 1927. április 13.; uo. f. 8. Dard jelentése Briand-nak; uo. f. 32–35. Vienne jelentése Briand-nak, 1927. április 1.

⁵⁴ AD. Europe 1918–29. Y. 67. f. 51–54. Összefoglaló jelentés, 1927. május 30.

⁵⁵ Uo. f. 69–70. Dard jelentése Briand-nak, 1927. szeptember 20.

ügyminiszterek újra megvitatták a helyzetet. A vitából az eddigieknél is nyilvánvalóbban kiderült, hogy a három állam érdekei egyre jobban elválnak. A Jugoszlávia számára nagy veszélyt jelentő olasz kérdésben Románia és Csehszlovákia mindvégig óvatos volt. De nézeteltérések támadtak közöttük a magyar kérdésben is. Míg ugyanis korábban – a hónap elején – még az volt a véleményük, hogy Jugoszlávia az ő hozzájárulásukkal és egyetértésükkel megkötheti Magyarországgal a szerződést (csak az egyezmény első paragrafusa rögzítse, hogy kisantantbeli kötelezettségei érvényben maradnak), addig most, a konferencián a magyar–jugoszláv bilaterális egyezmény megkötését csakis az esetben tartották lehetségesnek, ha Magyarország egyidejűleg ugyanilyet köt Csehszlovákiával és Romániával is.⁵⁶

Jugoszlávia alávetette magát a kisantant döntéseinek. Nem volt ugyanis más válaszlása. Olaszország egyre agresszívebb magatartást tanúsított. Magyarország hajlandó volt ugyan tovább tárgyalni, s megkötni egy döntőbíróági egyezményt, de kizárólag Jugoszláviával, kisantantbeli szövetségeseivel nem. A jáchymovi konferencia után pedig Franciaország álláspontja is megváltozott: nem támogatta a külön megegyezést.⁵⁷ S mivel a belgrádi kormány napirendre tűzte a francia–jugoszláv egyezmény megkötését, véleményüket már csak emiatt sem hagyhatta figyelmen kívül.

Marković, aki még nem olyan régen sürgette a jugoszláv–magyar megegyezést, most úgy nyilatkozott: kész akceptálni kisantantbeli szövetségeseinek kérését, hogy a három állam egy időben kössön Magyarországgal döntőbíróági egyezményeket. Ámbár biztos abban, hogy Budapest ezt visszautasítja.⁵⁸

A jáchymovi kisantant-konferencia után tehát a magyar–jugoszláv tárgyalások szákcúba kerültek. Forster belgrádi magyar ügyvivő kísérlete, hogy kimozdítsa őket a holtpontról, szintén eredménytelen maradt.⁵⁹

A Bethlen-kormány ezek után már csak abban reménykedett, hogy gazdasági meggyezésre juthat déli szomszédjával. Olaszországgal kötött megállapodásai révén ugyanis kikerült az elszigeteltségből, s aktív külkereskedelmi politikába kezdett, új, tengerentúli piacok után kutatott. Világos volt, hogy a Fiume használatára kötött egyezménye csak „lettre morte” (ahogy diplomáciai körökben emlegették), ha Magyarország nem egyezik meg Jugoszláviával a kikötőhöz vezető utak preferenciális használatáról. A tárgyalások felújítását javasolta tehát, melyet Marković el is fogadott. A megbeszélések 1927 szeptemberében Belgrádban kezdődtek meg, s kizárólag gazdasági jellegűek voltak. Céljuk pedig az volt, hogy – a már meglévő kereskedelmi egyezmény részeként – megállapodást kössenek Magyarország Jugoszlávián való áthaladásának biztosítására.⁶⁰

Ezek sem hoztak azonban eredményt. Az év végén lezajló kisebb-nagyobb incidensek ugyanis a magyar–jugoszláv viszony további romlásához vezettek, s kihatással voltak a gazdasági tárgyalásokra is.

A kapcsolatok normalizálása – belső és külső okok miatt – tehát nem sikerült. Bethlen a kudarcért kizárólag a kisantantot okolta. „Tavaly a belgrádi kormánynak jogi természetű döntőbíróági és politikai jellegű egyezményt ajánlottam. Jugoszlá-

⁵⁶ Uo. f. 84. Briand feljegyzése Vienne-nek, 1928. január 9.; uo. f. 50. A belgrádi francia ügyvivő jelentése Briand-nak, 1927. május 31.

⁵⁷ Uo. f. 84. Briand feljegyzése Vienne-nek, 1928. január 9.

⁵⁸ Uo. f. 47. Dard távirata Briand-nak, 1927. május 11.

⁵⁹ Uo. f. 68. A belgrádi francia ügyvivő jelentése Briand-nak, 1927. szeptember 30.

⁶⁰ Uo. f. 71–72. Dard jelentése Briand-nak, 1927. október 14.; uo. f. 76. Dard jelentése Briand-nak, 1927. november 21.; uo. f. 61. Briand feljegyzése Vienne-nek.

viát szövetségesei visszatartották ettől azzal, hogy nélkülük nem szerződhet” – jelentette ki a budapesti francia követnek.⁶¹

Bethlen az Olaszországgal való megegyezés után sokkal bátrabban lépett fel. Követelte a területi revíziót. Nyilvános beszédeiben hangsúlyozta, hogy az adott határokkal nem lehet tartós békét építeni, Magyarországnak más határokra van szüksége. A Magyar Revíziós Liga megindította a trianoni béke revízióját hirdető sorozat kiadását, és széles nemzetközi propagandába kezdett. Röviddel az olasz–magyar egyezmény aláírása után kezdetét vette az ún. Rothermere-akció.

A Rothermere-akció

1927. június 21-én Harold Rothermere, a *Daily Mail* tulajdonosa „Hungary’s Place in the Sun” (Magyarország helye a nap alatt) címen cikket közölt lapjában. A cikk elhibázottnak tartotta az Osztrák–Magyar Monarchia felosztását, Magyarország megcsonkítását. Hangsúlyozta: az új határok veszélyeztetik az európai békét, ezért a békeszerződés revíziója mindenki érdeke, így a kisantanté is. Vissza kell adni Magyarországnak az elcsatolt területek egy részét, ami kétmillió magyar visszatérését jelentené. Rámutatott azokra az eszközökre is, amelyekkel az új államokat kényszeríteni lehet ezen engedmények megtételére: „Ha a mostani labilis és bizonytalan helyzet tartós lesz, a londoni és New York-i körök fontolják meg, hogy a kisantantnak megítélik-e a neki szánt kölcsönt” – írta a cikk.⁶² A békerevíziót követelő Rothermere-akció közel fél évig izgalomba tartotta mind a dunai államokat, mind Franciaországot, újra kiélezve a francia–brit ellentéteket. Az akciónak azért volt ekkora hatása, mert mögötte a brit kormányt sejtették. A Foreign Office ugyanis kezdetben hallgatott: nem nyilvánított véleményt, nem bocsátkozott vitába, egyszerűen nem vett tudomást az eseményről. Erősítette viszont a gyanút, hogy az ezzel majdnem egy időben zajló frankhamisítási és a román birtokper ügyében a brit kormány mérséklő – Magyarországra nézve kedvező – álláspontra helyezkedett.⁶³

A kisantant-államok és Franciaország sajtója azonnal elítélte a revíziós törekvések újraélesztését. Nyilvánvaló volt, hogy a cikk a magyarok közreműködésével készült – hiszen megjelentetése előtt nem sokkal (június 5–10. között) Rothermere Budapesten járt. Az a tény azonban, hogy a Bethlen-kormány az akció eme kezdeti szakaszában még nem csatlakozott hozzá – sőt bizonyos óvatosságot is mutatott –, mérséklőleg hatott a kisantant tagjaira. A cikk által felkevert hullámok már kezdtek lecsendesedni, amikor Beneš a szenátus külügyi bizottsága előtt újra kitért az eseményre. Azzal vádolta Rothermere-t, hogy ki akarja élezni Magyarország és a kisantant viszonyát, vagyis tevékenységével az európai békét veszélyezteti, háborút szít.⁶⁴ Beneš deklarációja olyan eseményeket indított el, amely a végsőig fokozták az ellentéteket a szembenálló felek között. Rothermere ugyanis ezt követően provokatív és gúnyos hangú nyílt levelekben fordult Benešhez, melyeket az *Est* és a *Pester Lloyd* közöltek. Leveleiben bírálta a közép-európai igazságtalan állapotokat, s felsorolta azokat az adminisztratív és jogi intézkedéseket, amelyek az utód-

⁶¹ Uo. f. 85. Briand távirata a prágai, belgrádi, bukaresti és varsói francia követségnek, 1928. január 8.

⁶² *Ozer, Carmi*: i. m. 124–125.

⁶³ Uo.

⁶⁴ *Ozer, Carmi*: i. m. 127.

államokban élő magyar kisebbséget sújtják. „Excellenciád éppen úgy tudja, mint én, hogy a trianoni béke mai formájában egyedül azért jöhetett létre, mert a nagyhatalmak képviselői teljesen tájékozatlanok voltak a területek bonyolult nemzeti-ségi és politikai viszonyait illetően... Nem azért halt meg egymillió brit katona, hogy haláluk árán a jogtalanságot tegyük úrrá Európa ezen részében” – írta például az egyik levélben.⁶⁵

A levelek arra kényszerítették Beneš, hogy védekezzen, cáfolja a Csehszlovákiában élő magyar kisebbségre vonatkozó állításokat. Ami viszont csak segítette Rothermere-t, hogy akciójának és ezen belül főleg a magyar kisebbségi problémának minél szélesebb publicitást biztosítson.

A levelek fenyegető hangvétele, magabiztossága azt a gyanút erősítette mind Magyarországon, mind pedig a kisantant-államokban, hogy nem egyedi fellépésről, hanem jól előkészített és az angol kormány által támogatott akcióról van szó (a Foreign Office ugyanis még mindig hallgatott). Vagyis paradox módon mindkét fél a valóságosnál sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonított az ügynek. Ennek eredménye pedig az lett, hogy Magyarországon, ahol – mint már utaltunk rá – a hivatalos körök kezdetben bizonyos tartózkodást mutattak, Rothermere sikerére felbátorodtak. Bethlen az *Est*nek adott interjújában már mellette nyilatkozott, követelve a trianoni béke revízióját. „A magyar kormány soha nem titkolta, hogy a trianoni békét előbb vagy utóbb revideálni kell.”⁶⁶ A magyar miniszterelnök, aki a korábbi években reálpolitikai megfontolásból fékezte a szélsőséges revíziós körök tevékenységét, most erről lemondott. A magyar kormány és a közvélemény további bátorítást kapott Rothermere Benešnek címzett újabb nyílt levelétől, amelyet a *Pester Lloyd* és a *Budapesti Hírlap* leközölt.⁶⁷

A kisantant tagjai Csehszlovákia vezetésével támadásba mentek át: sajtókirohánásokot intéztek Magyarország ellen, melyekben elítélték a „magyar kormány által irányított” akciót s a brit hivatalos szervek cinkosságát. A Foreign Office-nál is tiltakoztak ellene, követelve, hogy határolja el magát tőle, illetve nyíltan ítélje el. A brit kormány végül kénytelen volt a trianoni béke sérthetlensége mellett nyilatkozni, megnyugtatta a kisantant tagjait, hogy az akció semmilyen kapcsolatban sincs Öfelsége kormányával, s mindent megtesznek, hogy a békeszerződések integritását megvédjék.⁶⁸ A helyzet a Duna-medencében közben egyre jobban elmérgesedett, a háborús hangulat fokozódott. A brit kormány most már arra kényszerült, hogy teljes súlyukban mérje fel az eseményeket. Annál is inkább, mert a kisantant tagjai a Nagy-Britanniával való kereskedelmi kapcsolatok bojkottálását tervezték, s Párizsban is rendkívül rossz néven vették London hallgatását. Barclay, a budapesti angol követ több alkalommal tudatta a magyar külügyminiszterrel, hogy kormánya nem ért egyet a Rothermere-féle kampánnyal, s a magyarok nem számíthatnak London támogatására. A londoni magyar követtel pedig – aki szintén részt vett az akcióban – Chamberlain személyes utasítására közölték, hogy „amennyiben a zavarosban akar halászni”, nem számíthat a londoni kormány szolidaritására.⁶⁹

A Rothermere-akcióval majdnem egy időben – annak második hulláma alatt – robbant ki a Paléologue-féle jegyzék körüli botrány, mellyel azt akarták bizonyítani, hogy 1920-ban maguk a franciák is tervezték a békeszerződés revízióját. A

⁶⁵ Uo. 128.; Az *Est*, 1927. július 20, július 27.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ *Pester Lloyd*, 1927. augusztus 2.; *Budapesti Hírlap*, 1927. augusztus 2.

⁶⁸ *Ozer, Carmi: i. m. 133–136.*

⁶⁹ Uo. 136.

Daily Mail 1927. július 20-án tette közzé Gordon Rossnak, a Magyar–Csehszlovák Határmegállapító Bizottság volt tagjának a levelét, mely utalt Millerand-nak a magyar béke delegációhoz küldött jegyzékére, amely igazságtalannak tekintette a tervezett békeszerződést. Magát a jegyzéket a lap szeptemberben közölte. Hitelességének alátámasztására a *Magyarság* szeptember 28-án nyilvánosságra hozta a jegyzék 1920. április 15-i keltezésű francia nyelvű szövegét egy térkép kíséretében, amelyet Paléologue és Baker, a Határmegállapító Bizottság brit tagja írt alá, s amely a trianoni határok módosítását és az etnográfiai határok visszaállítását tanácsolta.⁷⁰ Vagyis azt, amit Rothermere. A jegyzéket állítólag 1920-ban juttatták el Simonyi-Semadam magyar miniszterelnökhöz. Paléologue, a volt külügyi főtájtár a dokumentumot hamisítványnak bélyegezte. Ugyanezt tették Simonyi-Semadam, Apponyi és Halmos is, az egykori francia–magyar tárgyalások volt résztvevői.⁷¹ S valóban hamisítvány is volt. (Az angol kormánynak is az volt a véleménye.) Kettős céllal hozták nyilvánosságra: egyrészt, hogy Bethlent határozottabb vonalvitelre kényszerítsék a revízió kérdésében (a Foreign Office közbelépése után ugyanis elhatárolta magát az akciótól), másrészt a magyar kérdés kapcsán fokozni akarták a feszültséget Nagy-Britannia és Franciaország között.

Az érintett felek azonnal reagáltak az eseményre. Elsőnek Bethlen, a Magyar Távirati Irodán keresztül. A magyar miniszterelnök felelevenítette a hét évvel ezelőtti történeteket, elismervén, hogy a magyar béke delegáció valóban kapott egy jegyzéket Millerand-tól, amelyben az megígérte, hogy orvosolják a békeszerződés megalkotói által elkövetett etnikai és gazdasági hibákat. A francia–magyar tárgyalások során a magyar kormány jóhiszeműsége jeléül bizonyos gazdasági koncessziókat ígért a francia kormánynak, ám az sem a béke gyökeres megváltoztatását, sem pedig katonai szerződés kötését nem helyezte kilátásba. Mivel a franciák a revíziót illetően semmilyen garanciát sem akartak adni, a tárgyalások eredménytelenek maradtak.⁷²

Néhány nappal később Paléologue nyílt levélben cáfolta Bethlent, tagadta, hogy Magyarország és Franciaország között tárgyalások folytak volna a revízióról. Az állítólag általa aláírt jegyzék pedig – amely körül a magyar sajtó oly nagy lármát csap – első mondatától az utolsóig hamisítvány.⁷³ Ezt követően Bethlen a Magyar Távirati Iroda által közzétette a valódi francia nyilatkozatot, az 1920. június 24-i jegyzéket, amelynek hitelességét már nem lehetett kétségbe vonni. A dokumentum bizonyította, hogy 1920-ban valóban folytak titkos tárgyalások a két fél között, és hogy a Quai d'Orsay kilátásba helyezte a határok bizonyos módosítását. A jegyzék erre vonatkozó része a következőképpen hangzott: „E kísérletek célja néhány gazdasági, etnikai igazságtalanság korrigálása a kísérőlevélben megjelölt feltételek

⁷⁰ *Magyarság*, 1927. szeptember 28.; AD, Europe 1918–29. H. vol. 62. f. 68.

⁷¹ AD, Europe 1918–29. H. vol. 62. f. 70. A francia külügyminisztérium feljegyzése Paléologue telefonközléséről, 1927. szeptember 30.; uo. f. 71. Vienne jelentése Briand-nak, 1927. szeptember 30.; uo. f. 72. Vienne jelentése Briand-nak, 1927. szeptember 30.; uo. f. 62. Rivière jelentése Briand-nak, 1927. október 3.; uo. f. 74. Charles Roux távirata Briand-nak, 1927. október 2.; uo. f. 87–88. Charles Roux prágai francia követ jelentése Briand-nak, 1927. október 3.

⁷² Bethlen a Magyar Távirati Irodán keresztül cikkben felelevenítette az 1920-as eseményeket. Rámutatott arra, hogy katonai egyezményt nem kötöttek. Megállapodtak azonban abban, hogy Franciaország támogatja a határok bizonyos korrekcióját; AD, Europe 1918–29. H. vol. 62. f. 90. Rivière távirata Briand-nak, 1927. október 6.

⁷³ *Le Temps*, 1927. október 14.; AD, Europe 1918–29. vol. 62. f. 105. Charles Roux távirata Briand-nak, 1927. október 14.

mellett, illetve a már létező kisebbségvédelmi kikötések kiegészítése.”⁷⁴ A magyar–francia titkos tárgyalások felelevenítése azonban ismét csak a Rothermere-akció malmára hajtotta a vizet. A kampány a korábnál is komolyabb, a kisantra nézve veszélyesebb formát kezdett öltetni. 1927. szeptember 8-án a *Daily Mail* hírül adta, hogy a mozgalomhoz Lloyd George is csatlakozik, majd közzétette az exminiszterelnök nyílt levelét, amelyben hangsúlyozta, hogy az 1919–1920-i békeszerződéseket megalkotóik nem tekintették megváltoztathatatlanoknak, módosításukra az alapokmány 19. §-a értelmében a Népszövetségen belül lehetőség van.⁷⁵ Lloyd George fellépése bátorítást jelentett a magyar revíziós mozgalom számára, nyugtalanságot keltett viszont a kisanant-államok között. Az exminiszterelnök ugyanis nemzetközi tekintélyű politikus volt, akire komoly múltja után – a jelek szerint – ígéretes jövő vár, s nagy szerepe lesz még a brit politikában. Fellépésével az akció még szélesebb méreteket öltött. A parlament mindkét házában bizottság jött létre a Duna-medencei helyzet tanulmányozására, melynek tagjai Charnwood, Philimore, Newton és Thomson lordok voltak. A magyarbarát „lobby” Rothermere mellé állt, akihez több angol politikus – köztük Gower parlamenti képviselő – is csatlakozott.

Rothermere akcióját tovább erősítette az a tény, hogy Barah amerikai szenátor – aki eddig is támogatta az egész versailles-i rendszert és ezen belül főleg a trianoni békét – melléje állt. Leveleiben, nyilatkozataiban – amelyeket az *Est* leközlött – leszögezte, hogy teljes egészében osztja Rothermere nézeteit; hangsúlyozta, hogy a trianoni béke veszélyes helyzetet teremtett Európában; a világbéke a szerződés által teremtett helyzet revideálásának lehetőségén múlik.

A Rothermere akcióját támogató politikusok cikkekben, nyilatkozatokban támadták a kisanant-államokat, követelték a határok revízióját Magyarország javára, s a pénzügyi hitelek beszüntetésével fenyegetődtek. A *Daily Mail* újabb cikksorozatot indított. Támadásai középpontjába Csehszlovákia került. Ezek az írások már megkérdőjelezték a Csehszlovák Köztársaság létét is.⁷⁶

Elképzelésük azonban, hogy Csehszlovákia különböző nemzetei szembefordulnak Prágával, nem vált valóra. A cikkeket még a szlovák autonomisták – Hlinkával az élen – is hevesen támadták, maga Hlinka hitvallást tett a csehszlovák állam mellett. A német kisebbség közömbös volt a Rothermere-akcióval szemben, mely a magyarság szélesebb köreiben sem talált különösebb visszhangra.

A Foreign Office folytatta korábbi taktikáját: továbbra sem vett tudomást Rothermere tevékenységéről. Ügyelni kezdett azonban arra, hogy a hivatalos tárgyalás látszatát ne adja meg az ügynek. Ezért helyezkedett szembe azzal a csoporttal, amely a békerevízió kérdését a Lordok Házában is fel akarta vetni, mert – miként indokolták – ez népszerűsítene az akciót, és lehetőséget adna arra, hogy összekapcsolják az angol kormány hivatalos politikájával. Ezek egyike sem volt

⁷⁴ AD. Europe 1918–29. H. vol. 62. f. 104. Rivière távirata Briand-nak, 1927. október 14.; uo. vol. 62. f. 105. Charles Roux távirata Briand-nak, 1927. október 14.; uo. f. 106. A prágai francia követ távirata Briand-nak, 1927. október 14.; uo. f. 108. A budapesti francia ügyvivő jelentése Briand-nak, 1927. október 16.; uo. f. 112. A budapesti francia ügyvivő távirata Briand-nak, 1927. október 19.; uo. f. 111. A budapesti francia ügyvivő távirata Briand-nak, 1927. október 19.; uo. f. 119. A budapesti francia ügyvivő jelentése Briand-nak, 1927. október 22.; uo. f. 127. A budapesti francia követ jelentése Briand-nak, 1927. december 27.; uo. f. 189. A francia vezérkar 2. osztályának összefoglalója (dátum nélkül).

⁷⁵ *Daily Mail*, 1927. szeptember 8.

⁷⁶ *Ozer, Carmi*: i. m. 148–151.

kívánatos számukra, hiszen Közép-Európában a helyzet napról napra rosszabbodott.

A kisantant tagjai ezúttal is ellentámadásba mentek át, mely méreteiben nem maradt el az ellenfél mozgalmától. A Magyarországon publikált dokumentumokat, a magyar–francia titkos megállapodást hamisnak nyilvánították, azt a magyar–francia megállapodást pedig, amelyet 1920-ban Beneš leplezett le, koholmánynak.⁷⁷ A Foreign Office politikáját, amely finom módszerekkel próbálta ellensúlyozni az akciót, nem tartották elégségesnek, s radikálisabb lépéseket követeltek.

Nagy megnyugvást jelentett számukra MacDonald interjúja a *Práva Lidu* című csehszlovák lapban. Az angol miniszterelnök ebben hangsúlyozta, hogy országát nem érdekli Rothermere akciója, amely elszigetelt, és korántsem a közvéleménynek ad hangot. A kisantant fővárosaiba akkreditált angol diplomaták utasítást kaptak: győzzék meg az ottani kormányokat, hogy Rothermere-t nem kell komolyan venni, következképpen akciója sem okozhat semmilyen kárt. A budapesti követ pedig azzal bízták meg, hogy ellensúlyozza az akciót, és semmilyen támogatást se nyújtson a Budapestre érkező Rothermere híveinek.⁷⁸

E lépésekre az angol kormány részben azért szánta el magát, mert a kampány ellenséges légkört teremtett a Duna-medencében, növelte az optánsügy által kiváltott feszültséget, s nehezítette Chamberlain munkáját, hogy az ügyet elsimítsa, másrészt pedig károsan hatott a francia–brit kapcsolatokra is, amelyek Locarno után szívélyes formát öltöttek. Mindez persze nem jelentette azt, hogy a Foreign Office teljesen kizártnak tartott volna egy esetleges részleges revíziót, amely bizonyos igazságtalanságokat korrigál, világosan látták azonban, hogy az adott erőviszonyok mellett ez megvalósíthatatlan. A győző kis utódállamok görcsösen ragaszkodnak minden egyes talpalatnyi földhöz. A határok revideálása fegyveres konfliktusokhoz vezetne. A béke érdekében védték tehát a területi status quót. (Egy évtizeddel később pedig – éppen fordítva – a béke megvédése érdekében tartják majd fontosnak a békeszerződések revideálását. A valóságban tehát, mint tudjuk, az események alakulásában abban az időben revízió és hatalom sokkal inkább egybeeső fogalmak lettek, mint a most tárgyalt időszakban.) Ezért helyezkedtek szembe Rothermere törekvéseivel.

Az akció, amely majdnem fél évig tartotta izgalomban a magyar és a kisantant, valamint a francia kormányköröket, egyik napról a másikra lecsendesedett. Rothermere ugyan továbbra is támogatta a magyar revíziós törekvéseket, de sem Bethlen, sem pedig a kisantant-államok kormánykörei nem vették komolyan. Az olasz–magyar együttműködés, valamint a Rothermere-akció viszont mégis azt jelezte, hogy a versailles-i békerendszer revíziójáért síkraszálló erők nyílt támadásba mentek át.

⁷⁷ AD. Europe 1918–29. H. 62. f. 87–88. Charles Roux jelentése Briand-nak, 1927. október 5.; uo. f. 99. A varsói francia követ jelentése Briand-nak, 1927. október 7.; uo. f. 74. Charles Roux távirata Briand-nak, 1927. október 2.; *Ozer, Carmi*: i. m. 134, 138–140.

⁷⁸ *Ozer, Carmi*: i. m. 152.

A francia–jugoszláv és a francia–román egyezmény

A húszas évek második felében az olasz külpolitika még agresszívebb lett, s Mussolini ellenséges magatartása a kisantanttal szemben is fokozódott. Az olasz kormány hozzákezdett a balkáni és közép-európai politikához szükséges stratégiai bázis megteremtéséhez. A francia szövetségi rendszer gyengítéséhez, illetve felszámolásához a Chamberlain vezette Foreign Office-nál keresett és talált segítséget. Mussolini 1926 szeptemberében Livornóban személyesen találkozott a brit külügyminiszterrel, s megtárgyalták a két államot érintő európai kérdéseket. Noha egyezménykötésre nem került sor, Mussolini ezután Nagy-Britanniát joggal tekintette szövetségeseének. Londonnak ugyanis jelentős szerepe volt abban, hogy Poincaré-nak nem sikerült Romániával és Jugoszláviával Csehszlovákiához hasonló egyezményt kötni, s hogy a kisantant mindhárom állama kész volt együttműködni – s együtt is működött – Olaszországgal. Mussolinit azonban ez nem elégítette ki: továbbra is arra törekedett, hogy a többöt szétrobbantsa, s tagjainak Franciaországgal való kapcsolatait tovább lazítsa. Elsődleges célpontja ezúttal Jugoszlávia volt. A két állam között bizonyos határproblémákat illetően korábban ugyan már formális megegyezés jött létre, a közöttük levő feszültségek azonban egyre fokozódtak. A belgrádi kormány – noha a tárgyalat időben szorosabban együttműködött Mussolinivel, s lazábbak lettek kapcsolatai Franciaországgal – kitartott a kisantant-politika mellett. Egyre nyilvánvalóbb volt ugyanis előttük, hogy Mussolini egyik legfőbb gondja a Jugoszláv probléma megoldása. S miután az országot nem sikerült leválasztania a kisantanttól és eltávolítani Franciaországtól, most körülkerítésére törekszik. Mussolini balkáni és közép-európai politikájában továbbra is a „divide et impera” elvet alkalmazta: éles diplomáciai támadást intézett Jugoszlávia és Csehszlovákia ellen, ezzel párhuzamosan pedig megpróbálta megnyerni Romániát, Magyarországot, Albániát és Bulgáriát. A tárgyalások párhuzamosan folytak.

Jugoszláviára a legkomolyabb veszélyt az 1926 decemberében Albániával megkötött ún. tiranai egyezmény jelentette, amellyel Mussolini a kis országot lényegében politikai protektorátus alá vonta. A szerződés ugyanis arra kötelezte a két államot, hogy minden kísérlet ellen, amely Albánia adott politikai, jogi és területi status quóját veszélyeztetné, közösen lépjenek fel. Vagyis jogot biztosított Olaszország számára, hogy szükség esetén katonaságot küldjön Albániába, s onnan bárkior megtámadhassa Jugoszláviát.⁷⁹

Franciaország Duna-völgyi diplomáciai aktivitása szintén nyugtalanította Mussolinit. 1926 tavaszán a legnagyobb titokban felújultak a félbeszakadt francia–román és francia–jugoszláv tárgyalások, s a hírek már készülö egyezményről szóltak.

Párizsban folytatták a diplomáciai harcot Jugoszláviáért. Tanulságosak erről Briand belgrádi francia követének küldött útmutatásai: „A feladat, amely osztályrészül jutott – hangzik a feljegyzés –, a legkényesebb. Jugoszlávia nemcsak a fontos információk központja, hanem a francia politika tengelye is. Politikánk ugyanis, amely a békeszerződések védelmén alapszik, a közép-európai államok, s különösen Jugoszlávia magatartásán függ. Ennek az államnak földrajzi helyzete, katonai ereje miatt feltétlenül hűséges és biztos barátunknak kell maradnia.”⁸⁰

⁷⁹ Pastorelli: i. m. 204.

⁸⁰ AD. Europe 1918–29. Y. vol. 54. f. 138. Briand utasításai Dard-nak (dátum nélkül).

A két ország megegyezését azonban továbbra is bonyolította, hogy Jugoszlávia legalább ilyen fontos volt Olaszország számára is. Mussolini mindent megpróbált, hogy az 1924-ben megkötött olasz–jugoszláv egyezményt újabb politikai szerződéssel meghosszabbítsa, amely az új helyzetet is figyelembe veszi: vagyis még több kedvezményt biztosít Olaszországnak. (Cserében kész volt Jugoszláviával Albánián osztozkodni.) Célját két úton kívánta elérni. Egyrészt – mint említettük – lépéseket tett Jugoszlávia körülkerítésére, másrészt mindenáron meg akarta akadályozni, hogy aláírja Franciaországgal a régóta tervezett szerződést (információik voltak arról, hogy Párizs ezt most kívánja).

A belgrádi kormány nehéz dilemma elé került. Nyilvánvaló volt, hogy egy Olaszországgal kötött egyezmény nem lehet tartós, Mussoliniben nem bízhat meg. Nem vehette figyelembe Olaszország újabb feltételeit, nem fogadhatta el az Albánia felszámolására vonatkozó javaslatot sem, mert ennek nagy ára lett volna. Az olasz–albán egyezményhez való csatlakozását viszont határozottan kérte, s ezt Franciaország is támogatta.⁸¹ Tárgyalási pozícióit Rómával úgy kívánta erősíteni, hogy ismét napirendre tűzte a francia–jugoszláv egyezményt, és erőltetni kezdte az „pacte à trois”-t, amelyről már 1924-ben kiderült, hogy teljesen irreális. Mussolini ugyanis csak külön Jugoszláviával akart szerződést kötni, amely – a Romániával és Bulgáriával kötött szerződést kiegészítve – vezető szerepet biztosítana számára a Balkánon. Ezt azonban a belgrádi kormány is világosan látta. Tehát amikor Mussolini erőltetni kezdte az egyezmény megkötését, Belgrád készségesen állt Olaszország rendelkezésére. „Csupán” az volt a kérése, hogy ehhez Franciaország közvetlenül vagy közvetve csatlakozzék.⁸² A jugoszláv kérést Briand teljes egészében támogatta, noha tisztában volt vele, hogy Olaszország ebbe soha nem fog beleegyezni. Efelől a római jugoszláv követ és a francia nagykövet jelentései semmi kétséget sem hagytak. „Contarini ideges lett, amikor megkapta a háromoldalú egyezményre vonatkozó javaslatot”⁸³ – jelentette a követ. Róma ennek ellenére kérte a franciáktól az egyezménytervezetet, melyet Briand el is küldött. Előre látható volt, hogy ez Mussolini számára elfogadhatatlan lesz.

Jugoszlávia egyszerre tárgyalt a francia és az olasz kormánnyal, elsősorban per sze a bilaterális egyezményekről, de a „pacte à trois” sem került le a napirendről, mert taktikai megfontolásokból mind Briand, mind Ninčić fontosnak tartották. Az 1924-ben megszakadt francia–jugoszláv tárgyalások – Belgrád sürgetésére – 1925 novemberétől, ha lassan is, de folytatódtak. Elsőrendű céljuk: nyomást gyakorolni Mussolinire, hogy elfogadtassák a jugoszláv javaslatot. 1926. január 8-án Ninčić tudatta a francia kormánnyal: amennyiben Mussolini visszautasítja a háromoldalú megállapodást, kénytelen lesz aláírni az olasz–jugoszláv egyezményt, de röviddel utána Franciaországgal is szerződést kíván kötni. A belgrádi francia követ joggal jegyezte meg, hogy Róma mindent elkövet majd, hogy ezt megakadályozza.⁸⁴ Sür gős választ kért továbbá arra, hogy ha Mussolini visszautasítja a hármas vagy a bilaterális szerződés megkötését, a francia kormány hajlandó-e rövid határidőn belül, lehetőleg még januárban aláírni a francia–jugoszláv egyezményt.⁸⁵

⁸¹ Uo. f. 138–144; uo. J. vol. 70. f. 7–9. Dard távirata Briand-nak, 1926. január 22.

⁸² AD. Europe 1918–29. Y. vol. 54. f. 138. Briand utasításai Dard-nak (dátum nélkül); uo. Y. 70. f. 7–11. A belgrádi francia követ távirata Briand-nak, 1926. január 22.

⁸³ AD. Europe 1918–29. Y. 70. f. 7–11. Dard távirata Briand-nak, 1926. január 22.

⁸⁴ AD. Europe Y. vol. 70. f. 3–4. Dard távirata Briand-nak, 1926. január 8.

⁸⁵ Uo.

Ninčić 1926 februárjában Rómába utazott, ahol Mussolinivel és Contarinivel tárgyalt. A „pacte à trois”-t ezúttal nem erőltette, mert megértette, hogy Mussolininek ez a terv semmiképpen sem felel meg.⁸⁶ Párizsban és Belgrádban persze szívesen vették volna, mert általa csökkentheték volna Mussolini ellenállását a francia–jugoszláv egyezményvel szemben, s a belgrádi kormány még azért is, mert nem bízott Mussolini ígéreteiben, s szerette volna, ha Franciaország garantálja őket. Jugoszlávia ugyanis – Ninčić szavait idézve – „legalább három-négy év alatt kerülhetett volna olyan helyzetbe, hogy visszaverhesse az olasz támadást”.⁸⁷

Ninčić római megbeszéléseinek középpontjában az 1924. évi olasz–jugoszláv egyezmény meghosszabbítása és módosítása állott, valamint Jugoszlávia csatlakozása a tiranai egyezményhez. A jugoszláv külügyminiszter előtt hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy Mussolini olyan szerződést kíván kötni, amely további előnyöket biztosít számára, bár az olasz miniszterelnök mindent megígért, ha lemond Franciaországról, és bilaterális egyezményt köt Olaszországgal. Mussolini a vitás kérdések rendezésére és az Anschluss megakadályozására döntőbíróági és katonai egyezményt ajánlott Ninčićnek. Végül döntőbíróági egyezmény megkötésében állapodtak meg. Miután az olasz miniszterelnök egyértelműen visszautasította a háromoldalú megállapodást, Ninčić közölte vele, hogy tárgyalásokat folytat a francia kormánnyal is, s a közeljövőben Párizsba utazik, hogy egyezményt írjon alá. Ez az olasz–jugoszláv szerződés jelentőségét lényegesen csökkentené.⁸⁸

Ninčić tehát sürgetni kezdte a francia–jugoszláv szerződés aláírását. Nem függesztette azonban fel az olaszokkal folytatott megbeszéléseit sem, mert ezzel akart nyomást gyakorolni Párizsra, ahol erős ingadozás volt tapasztalható. Óvatosságot javasolt a római francia követ is, azt tanácsolva, hogy a genfi ülés előtt semmit ne írjanak alá Ninčićessel. „Mussolini nagyon nyugtalan, attól tart, hogy Párizsban a genfi ülés előtt aláírják Jugoszláviával az egyezményt” – hangzott Briandnak küldött távirata.⁸⁹ Az olasz kormány nemcsak Párizssal, hanem Londenal is tudatta ugyanis, hogy ennek a lépésnek komoly következményei lesznek, s az olasz közvélemény teljesen szembefordul Franciaországgal.⁹⁰ Róma terve az volt, hogy Ninčićessel a genfi tanácsülésen (1926. március) tárgyalják meg és írják alá az egyezményt, mindenképpen megelőzve Franciaországot. Érthető tehát, hogy a jugoszláv külügyminiszter párizsi látogatása (1926. március 3.) nagy nyugtalanságot váltott ki az olasz fővárosban, mert tudták, hogy az egyezmény aláírása napirendre került.

Ninčić párizsi tárgyalásairól mindössze egy irat – Berthelot feljegyzése – áll rendelkezésünkre, amely a jugoszláv külügyminiszterrel március 6-án folytatott megbeszélésről készült. Ebből kiderül, hogy Ninčić három napig tárgyalt Briand-nal és Berthelot-val a francia–jugoszláv egyezményről és egy esetleges olasz–jugoszláv, illetve olasz–jugoszláv–francia szerződésről. A jugoszláv külügyminiszter biztosította Berthelot-t, hogy Jugoszlávia mindenekelőtt Franciaországgal kíván egyez-

⁸⁶ AD. Y. vol. 70. f. 13–17. Besnard távirata Briand-nak, 1926. február 25.; uo. J. 70. f. 18–19. Dard távirata Briand-nak, 1926. március 2.; uo. Y. 70. f. 19. Besnard távirata Briand-nak, 1926. március 2.

⁸⁷ AD. Europe 1918–29. Y. vol. 70. f. 23–27. Feljegyzés Ninčić és Berthelot megbeszéléséről, 1926. március 6.

⁸⁸ AD. Europe 1918–29. Y. vol. 70. f. 18. Dard távirata Briand-nak, 1926. március 2.

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ Uo.

ményt kötni, a királytól – az éjjel – kapott távirata is erre utasította.⁹¹ Briand azonban azzal tért ki az egyezmény aláírása elől, hogy kormánya lemondott, ez pedig lehetetlenné teszi, hogy bármit is aláírjon. Megígérte azonban, hogy Genfben – ahol a tanácsülésen ismét találkoznak – aláírja a szerződést (mindenki – maga Briand is – bizonyosnak vette, hogy újra megbízzák a kormányalakítással). Ninčić arra kérte Berthelot-t: erősítse meg Briand-nak a szerződés aláírására vonatkozó ígéretét, mert „ha Mussolini követelésére elhalasztják, ez azt jelenti, hogy végleg lemondanak róla”.⁹² Berthelot minden kommentár nélkül végighallgatta a jugoszláv külügyminiszter fenyegetőnek szánt fejtegetéseit, s megígérte, hogy a beszélgetésről beszámol Briand-nak, aki majd végleges választ ad.⁹³

A jugoszláv kormány elhatározta, hogy minden körülmények között tető alá hozzák a francia–jugoszláv egyezményt. Március 5-én Sándor király táviratot küldött a Párizsban tartózkodó Ninčićnek: „... el kell érnie egy szilárd egyezményt, valami végleges dolgot.”⁹⁴ Miután március 6-án Romano Avezzana, a párizsi olasz nagykövét közölte Spalajkovićsal, a párizsi jugoszláv követtel, hogy kormánya kész megegyezni Jugoszláviával abban az esetben is, ha egyezményt köt Franciaországgal, csupán azt kívánják, hogy az ő egyezményük elsőbbséget élvezzen, újabb utasítást küldtek Ninčićnek: „Kíséreljen meg – sürgetés nélkül – háromoldalú egyezményt elérni; amennyiben ez lehetetlen, írjon alá Olaszországgal ugyanolyan egyezményt, mint Franciaországgal. A vezérkarok együttműködésének tervezett függeléke nélkül. A prioritásra vonatkozó kérdést beszélje meg a francia kormánnyal, különben szerintünk az elsőbbség Olaszországé, amennyiben jóindulatról tesz tanúbizonyosságot. Ha azonban nem áll az, amit a párizsi olasz követ mondott, vagy ha a prioritás csak arra kell az olaszoknak, hogy időt nyerjenek, s megakadályozzák a jugoszláv–francia egyezményt, kérem, azonnal írja alá Franciaországgal az egyezményt.”⁹⁵

Genfben Ninčić Grandi olasz külügyi főtítkárhelyettessel és Scialojával, Olaszország népszövetségi képviselőjével is megvitatta az ügyet. Mussolini nevében mindkét olasz politikus arra kérte a jugoszláv külügyminisztert, hogy az ülésen ne írja alá Franciaországgal az egyezményt. Közölték vele: tudják, hogy a franciák nem kívánják a szerződés azonnali aláírását, s nyomatékosan kérték, hogy ezt ne is erőltesse.⁹⁶ Ninčić azonnal kapcsolatba lépett kormányával, s utasítást kért. Belgrád megismételte a korábban küldött instrukciókat, vagyis mindhárom lehetőséget fenntartotta, s a helyzettől függően a külügyminiszterre bízta a döntést.⁹⁷ Ninčić a francia–jugoszláv egyezmény mellett döntött, mert – miként mondta – Olaszország ígéreteiben nem bízott. Briand azonban – Chamberlainnel és Grandival folytatott megbeszélése után – arra az álláspontra helyezkedett, hogy mégsem írja alá a szerződést, noha ezt Ninčićnek korábban megígérte. A jugoszláv külügyminiszter rendkívül nehéz helyzetbe került. Úgy látta, hogy nincs más választása, mint lemondani. Hazatérőben megállt Párizsban, ahol újra tárgyalt Berthelot-val. A megbeszélés során rámutatott arra, hogy választásával országát – ahol nem min-

⁹¹ AD. Europe 1918–29. Y. vol. 70. f. 23–27. Feljegyzés Ninčić és Berthelot megbeszéléséről, 1926. március 6.

⁹² Uo.

⁹³ Uo.

⁹⁴ AD. Europe 1918–29. Y. vol. 70. f. 21–22. Dard távirata Briand-nak, 1926. március 5.

⁹⁵ AD. Europe 1918–29. Y. vol. 70. f. 28–29. Dard távirata Briand-nak, 1926. március 9.

⁹⁶ AD. Europe 1918–29. Y. vol. 70. f. 6. Dard távirata Briand-nak, 1926. március 22.

⁹⁷ AD. Europe 1918–29. Y. vol. 70. f. 30. Dard távirata Briand-nak, 1926. március 15.

denki a francia orientáció híve – nehéz és veszélyes helyzetbe hozta. Azért döntött Franciaország mellett, mert Briand biztosította, hogy Genfben aláírja az egyezményt. Grandival és Scialojával – akik szerint a két egyezmény kizárja egymást – közölte, hogy Párizs mellett kötelezte el magát. Ezek után Briand magatartása országát is, és személy szerint őt magát is, rendkívül nehéz helyzetbe hozza. A leg súlyosabb természetesen az, hogy kormányának fel kell újítani a tárgyalásokat Olaszországgal, de ezúttal már sokkal nehezebb körülmények között. El kell fogadni az olasz feltételeket, és lemondani a francia szövetségről, ami új külpolitikai orientációt jelent. Berthelot megígérte, hogy a beszélgetésről azonnal informálja Briand-t, és másnap reggel közli vele a miniszterelnök válaszát.⁹⁸

A jugoszláv diplomácia vezetőjének határozott fellépése eredményre vezetett. Március 19-én – tehát másnap – Briand és Ninčić Párizsban parafálta a már régen elkészült egyezményt. A szerződés az eredeti jugoszláv tervezethez viszonyítva sokat változott. Berthelot szavait idézve: „A locarnói egyezmény szellemének felel meg.” Két részből állt: barátsági és megnemtámadási, valamint döntőbíróági egyezményből. A függelék a vezérkarok együttműködésére vonatkozott.⁹⁹ Jelentőségében azonban meg sem közelítette a Cseh-szlovákiával kötöttet, hiszen csak arra kötelezte a feleket, hogy az őket kölcsönösen érintő kérdésekben konzultáljanak, s közösen járjanak el a Habsburg-kérdésben a Nagyköveti Konferencia 1920. februári, 1921. novemberi és a magyar kormány 1921. novemberi határozata értelmében.¹⁰⁰

Az egyezmény parafálásakor Ninčić és Briand levelet váltott. Az ebben foglaltak értelmében a parafált szerződést nem hozzák nyilvánosságra, de amennyiben hat hónapon belül a szerződő felek egyike kéri az aláírást, a másik fél ezt nem tagadhatja meg.¹⁰¹ Ezt a megoldást Olaszországra és Angliára való tekintettel választották. Egyikkel sem kívánták élezni viszonyukat. Ninčić újabb párizsi tárgyalásai idején az olasz nagykövet gondterhelten jelent meg Berthelot-nál, és érdeklődött a szerződés aláírása felől. A francia külügyi főtitkár azt válaszolta, hogy valamennyi kérdésben már több hónapja megállapodás született, csak az aláírásra alkalmas időre várnak.¹⁰² Hallgatott arról, hogy kormánya éppen aznap döntött a parafálás mellett. Ennek ellenére az olasz és a brit kormány idővel tudomást szerzett a titokban tartott parafált egyezményről.

Felújították a francia–román tárgyalásokat is. A francia–jugoszláv megegyezés után két hónappal – 1926. június 10-én – hosszú huzavona után Párizsban aláírták a francia–román egyezményt – az eredeti egyezménytervezethez viszonyítva ugyancsak jelentős módosítással. Mindkét fél engedett eredeti elképzeléseiből: a bevezető hangsúlyozta, hogy a szerződés tiszteletben tartja a népszövetségi alapokmányban rögzített nemzetközi kötelezettségeket. Az első cikk a kölcsönös

⁹⁸ AD. Europe 1918–29. Y. vol. 70. f. 33. Feljegyzés Ninčić és Berthelot megbeszéléséről, 1926. március 18.

⁹⁹ AD. Europe Y. vol. 70. f. 80. Berthelot távirata Dard-nak, 1926. április 6.; uo. f. 39. Ninčić beszéde, 1926. március 19.

¹⁰⁰ AD. Europe 1918–29. Y. vol. 70. f. 41–52. A francia–jugoszláv szerződés szövege.

¹⁰¹ AD. Europe 1918–29. Y. vol. 70. f. 62. Ninčićnek a francia–jugoszláv egyezmény alkalmából mondott beszéde, 1926. március 19.; Regent Paul Nachlass... Box. 110. Spalajković párizsi francia követ számjeltávirata Ninčićnek, 1926. március 9.

¹⁰² AD. Europe 1918–29. Y. vol. 70. f. 35. Feljegyzés a párizsi olasz nagykövet és Berthelot megbeszéléséről, 1926. március 19.

megnemtámadási, a második a döntőbírósi egyezményre vonatkozott. A harmadik, a negyedik és az ötödik azokat az eseteket nevezte meg, amikor a felek kötelesek együttműködni. Ezek a következők voltak: a) ha biztonságukat vagy a békeszerződéseket veszélyeztetve látnák; b) ha a szerződő felek egyikét agresszió érné (akciójuk természetét a Népszövetség alapokmánya határozná meg); c) ha az európai államokban kísérlet történne a status quo módosítására (ez esetben szintén a Népszövetség döntéséhez igazodnának). Az egyezményhez egy konvenciót és két protokollt csatoltak. A konvenció a döntőbírósiagra vonatkozott. Az egyik protokoll Románia megnemtámadási kötelezettségeire utalt, amelyet 1922-ben Genfben vállalt Szovjet-Oroszországgal szemben, s mely a status quón alapult, a másik pedig arról gondoskodott, hogy a vezérkarok a szerződésben felsorolt speciális esetekben kicseréljék nézeteiket. Ez a klauzula nem biztosította a franciák számára az állandó beleszólási jogot Románia nemzeti védelmének ügyébe, ami Csehszlovákia esetében megvolt.¹⁰³

Az egyezmény megkötésének a kérdésére csak 1925 februárjában tértek vissza, amikor Diamandy – Antonescu utódja – felkereste a Quai d'Orsay-t, s felajánlotta a tárgyalások folytatását egy defenzív és barátságos egyezmény megkötéséről, amely arra kötelezné a szerződő feleket, hogy integritásuk veszélyeztetése esetén együttműködjenek. Mint látható, ez az új javaslat már figyelembe vette a franciák álláspontját is, ennek ellenére még közel másfél év kellett hozzá, hogy az egyezményt aláírják. A vezérkarok együttműködésére vonatkozó protokoll titkos volt. Soha nem hozták nyilvánosságra, s nem is helyezték el az egyezménnyel együtt a Népszövetségnél.¹⁰⁴

Míg tehát 1924-ben Franciaország elismerte Románia szuverenitását Besszarabia felett, most 1926-ban lényegében garantálta e határok sérthetetlenségét.

A francia-román egyezményt hosszú ideig nem publikálták. Ez a francia kormány határozott kérésére történt, mert Párizsban tartották a Szovjetunió és Olaszország reakciójától.

Berthelot mindkét egyezményről értesítette a francia külképviseleteket, sőt szövegüket is elküldte nekik azzal, hogy „újabb utasításig szigorúan titkosan kezeljék”.¹⁰⁵ Briand megígérte ugyan, hogy a Népszövetségben való bejegyzése után azonnal nyilvánosságra hozzák őket, de ezt a román kormány sürgetése ellenére halogatták. Antonescu, a párizsi román követ többször megjelent ez ügyben a Quai d'Orsay-n, s kérte az ígéret teljesítését. A követ hangsúlyozta: kormánya megérti, hogy Franciaország miért nem kívánja publikálni az egyezményt, viszont Briand is legyen megértő velük szemben. A közelgő kisantant-konferencián külügyminiszterük nem hallgathat az ügyről.¹⁰⁶

A francia kormány augusztus elején végül úgy döntött – többek között Bukarest sürgetésére –, hogy közzéteszik a francia-román egyezményt. Erről – miként a párizsi román követ kérte – 48 órával előtte értesítették a román diplomácia vezetőjét. A román kormány azonnal – még augusztus 13-án – összehívta a sajtó-

¹⁰³ AD. Europe 1918–29. R. vol. 65. f. 75. A francia külügyminisztérium feljegyzése a francia-román és az olasz-román egyezményről, 1926. június 10.; uo. 1926. szeptember 10.

¹⁰⁴ AD. Europe 1918–29. R. vol. 65. f. 162–164. Briand levele a francia honvédelmi miniszternek és vezérkari főnöknek, 1926. november 26.

¹⁰⁵ AD. Europe 1918–29. R. vol. 65. f. 18. Berthelot távirata a varsói francia követségnek, 1926. július 4.

¹⁰⁶ AD. Europe 1918–29. R. f. 25–40. Clinchant jelentése Briand-nak, 1926. augusztus 13.

képviselőket, és ismertette velük a szerződést, annak cikkelyeit és klauzuláit, az utolsót kivéve.¹⁰⁷ Az egyezménynek nagy nemzetközi visszhangja volt.

A francia diplomácia komoly figyelmet fordított arra, hogy a szovjet kormány-
nak megmagyarázza: az egyezmény nem irányul a Szovjetunió ellen, nem garan-
tálja Románia határait. Tanulságosak a moszkvai francia követ és Csicserin, illetve
Litvinov erről szóló beszélgetései. A követ a legnagyobb diszkréciót kérve közölte
a szovjet külügyi népbiztossal, illetve helyettesével, hogy semmi ok nincs az aggo-
dalomra, „mert az egyezmény valójában semmit nem biztosít Romániának”. A kö-
vet mindkettőjüktől megkapta ugyan a biztosítékot a titoktartásra,¹⁰⁸ Moszkva
azonban az elkövetkező hetekben ettől függetlenül komoly sajtótámadásokat inté-
zett az egyezmény ellen, s jegyzékben is tiltakozott ellene.¹⁰⁹ Támadta a szerződést
a német, az angol és az olasz sajtó is. Egy román–lengyel–francia katonai blokkról
cikkezték, ami viszont Párizs tiltakozását váltotta ki.¹¹⁰

Az olasz–román szerződés

Az olasz kormány azonban nem akarta tétlenül nézni Franciaország közép- és dél-
kelet-európai diplomáciai akcióit, s Romániáról még a francia–román egyezmény
után sem akart lemondani. Mussolini neheztelt Romániára, hiszen a tárgyalt idő-
ben a két állam kapcsolatában jelentős javulás állt be. A választásokon Brătianu
megbukott, s helyére a közismerten olaszbarát Averescu tábornok került. Az új
miniszterelnök azonban nem hagyhatta figyelmen kívül, hogy a francia–román
egyezmény már aláírásra készen áll, s az ellenzék és a közvélemény azt, nem pedig
az olasz–román egyezményt támogatja (az utóbbi nem volt különösebben nép-
szerű), de nem hagyhatta figyelmen kívül kisantantbeli szövetségeseinek álláspont-
ját sem. Korábban ugyanis – 1924-ben – Benešnek az volt a véleménye, hogy a
francia–román és francia–jugoszláv egyezmény időszerűtlen, most azonban – ami-
kor Olaszország fokozta agresszivitását nemcsak Jugoszlávia, hanem Csehszlová-
kia ellen is – támogatta őket. A francia–román egyezménnyel kapcsolatban csupán
az volt a kérése, hogy az „semmi olyan kitévelt ne tartalmazzon, amely provokál-
hatná a Szovjetuniót”.¹¹¹ Averescu hatalomra kerülése jó lehetőséget kínált arra,
hogy Romániát Mussolini magához kösse, de a Szovjetunióval se kerüljön túlságo-
san szembe. Az olasz–román egyezmény létrejöttének akadálya továbbra is az volt,
hogy Mussolini nem volt hajlandó ratifikálni a besszaráb egyezményt, amit Anglia
és Franciaország már megtett. E kérdés körül több mint két éve folyt a huzavona;
az 1926 februárjában felújult tárgyalások is emiatt voltak rendkívül vontatottak.
Averescu hatalomra kerülése kellett hozzá, hogy a megbeszélések kimozduljanak a
holtpontról. Az új miniszterelnök ugyanis még a besszaráb egyezmény parafálása
előtt kész volt egyezményt kötni Olaszországgal. Megtörte tehát azt a vonalat,
amelyet Brătianu vitt, s amelynek elsődrendű célja: elismertetni Romániát az adott

¹⁰⁷ Uo.

¹⁰⁸ AD. Europe 1918–29. R. vol. 65. f. 73–74. A moszkvai francia követ jelentése Briand-nak, 1926. szeptember 9.

¹⁰⁹ AD. Europe 1918–29. R. vol. 65. f. 107–109. Berthelot körtávirata az európai francia követség-
nek.

¹¹⁰ AD. Europe 1918–29. R. vol. 65. f. 70–72. Margerie távirata Briand-nak, 1926. szeptember 6.

¹¹¹ AD. Europe 1918–29. T. vol. 45. A francia külügyminisztérium feljegyzése, 1926. (hónap és nap
olvashatatlan).

határokon belül, s a nemzetközi kapcsolatok építését ennek alárendelni. Averescu ígéretekkel is beírta. Mussolini ugyanis kilátásba helyezte, hogy rövid időn belül ratifikálja az ún. besszaráb protokollt.

A román–olasz egyezmény aláírására 1926. szeptember 16-án Rómában került sor. A szerződés első cikkelye azt mondta ki, hogy a két állam együtt fog működni a békeszerződések által rögzített rend megvédésében. A második leszögezi, hogy nemzetközi komplikáció esetén, ha a szerződő felek egyetértenek abban, hogy közös érdekeik veszélyeztetve vannak vagy lehetnek, az egységes óvintézkedés megtétele érdekében kötelesek véleményüket egyeztetni. Ez a megfogalmazás sokkal több lehetőséget rejtett, mint a francia–román egyezmény harmadik cikkelye, amely hasonló kötelezettségeket tartalmazott.¹¹² A harmadik cikkely azonos a francia–román egyezmény negyedik pontjával, azzal a lényeges különbséggel, hogy míg az előbbi az egymás megsegítéséhez szükséges „akciót” a Népszövetség alapokmányának szellemében s az általa szabott kereteken belül kívánta végrehajtani (ami a 16. § értelmében katonai támogatás is lehetett), addig az utóbbi csak politikai és diplomáciai támogatásra kötelezte a feleket. A negyedik cikkely a döntőbíróági egyezményt tartalmazta. A szerződéshez csatolt protokoll vegyes bizottság létrehozásáról szólt, amelynek célja: tanulmányozni a két ország közti gazdasági kapcsolatok kiszélesítésének lehetőségeit. Csatolták hozzá Mussolini és Averescu Besszarábiára vonatkozó levélváltását is, amely szerint az olasz kormány akkor ratifikálja az 1920. október 28-i egyezményt, amikor az nem fog károsan hatni Olaszország általános érdekeire.¹¹³

Mint látható, az olasz–román egyezmény, amely 5 évre szólt, sokkal óvatosabb fogalmazásban készült, mint a francia–román. Kevesebb kötelezettséget tartalmazott, mint az utóbbi, s több „kiskaput hagyott nyitva” Mussolini számára. A román politikai körök – elsősorban az ellenzék – elégedetlenek voltak Averescu „művével”. Főként amiatt támadták a miniszterelnököt, hogy Mussolini Besszarábiára vonatkozó feltételeit tudomásul vette. Averescu Rómából hazatérve nagy eredménynek próbálta feltüntetni az egyezményt, a felháborodás azonban csak akkor szűnt meg, amikor 1927 márciusában Mussolini valóban ratifikálta a besszaráb protokollt, vagyis elismerte a román–szovjet határt.¹¹⁴ Mussolini Romániával kapcsolatos politikája változáson ment keresztül. Az egyezmény aláírása után a két ország politikai, gazdasági és katonai együttműködése szorosabb lett. Badoglio olasz marsall Besszarábiába látogatott. Kisinyovban mondott beszédében utalt az első világháborúbeli olasz–román fegyverbarátságra, s kifejezte reményét, hogy újabb háború kirobbanása esetén Olaszország és Románia ugyanazon táborban lesz. A szovjet kormány mind az olasz–román egyezmény, mind pedig a marsall beszéde ellen tiltakozott.¹¹⁵

¹¹² AD. Europe 1918–29. R. vol. 65. f. 75. A francia–román és az olasz–román egyezmény szövege.

¹¹³ AD. Europe 1918–29. R. vol. 65. f. 75. uo.; AD. Europe 1918–29. R. 66. f. 64–67. Az olasz–román egyezmény szövege.

¹¹⁴ Uo.; AD. Europe 1918–29. R. vol. 66. f. 98. Besnard jelentése Briand-nak, 1926. október 9.; uo. f. 80–81. Clinchant jelentése Briand-nak, 1926. szeptember 23.; uo. f. 87. Briand távirata a moszkvai francia nagykövetnek, 1926. szeptember 26.; uo. f. 69. Besnard távirata Briand-nak, 1926. szeptember 17.; uo. f. 85. Besnard távirata Briand-nak, 1928. szeptember 28.; uo. f. 93. Clinchant távirata Briand-nak, 1926. október 1.; uo. f. 79. Clinchant távirata Briand-nak, 1926. szeptember 21.; uo. f. 90–91. Clinchant távirata Briand-nak, 1926. szeptember 29.; uo. f. 93. Clinchant jelentése Briand-nak, 1926. október 9.

¹¹⁵ AD. Europe 1918–29. R. vol. 66. f. 116–117. A moszkvai francia nagykövet távirata Briand-nak, 1926. december 15.; uo. R. 33. f. 103–105. Besnard jelentése Briand-nak, 1926. október 29.; uo. vol. 66.

Badoglio marsall romániai látogatása után Olaszországból megindult a fegyverek és a hadianyag szállítása.¹¹⁶

A magyar–román perszónálunióval kapcsolatos elképzelések

Averescu hatalomra kerülése nemcsak az olasz–román megegyezést segítette elő, hanem hozzájárult ahhoz is, hogy bizonyos körök mind Budapesten, mind pedig Bukarestben ismét foglalkozni kezdjenek a román–magyar viszony normalizálásának gondolatával. Korábban már utaltunk azokra a titkos tárgyalásokra, amelyeket az ellenzékben levő Averescu folytatott Bethlennel és az erdélyi magyarság vezetőivel, valamint megállapodásukra, melynek értelmében a bukott román politikus arra vállalkozott, hogy újbóli hatalomra kerülése esetén – amihez természetesen támogatást várt – toleráns lesz a magyar kisebbséggel szemben, s törekedni fog a két ország kapcsolatának normalizálására. A miniszterelnöki székbe kerülvén ugyan nem feledkezett meg ígéretéről – erről különben mind Mussolini, mind pedig Bethlen gondoskodott –, a magyar kérdésben azonban nem volt olyan liberális, mint amikor ellenzékben volt: pozíciói elég labilisak voltak. A Nemzeti Párt és a Liberális Párt erősen támadta Olaszországgal kapcsolatos külpolitikáját, különösen a román nemzeti érdekeket feláldozó román–olasz egyezményt. Az olasz kormány ugyan – mint annyiszor a háború után – most is sürgette a magyarokkal való megegyezést, s mindkét félnek a viszony normalizálását, döntőbírói egyezmény megkötését ajánlotta. Ez különben is belevágott Mussolini akkori közép- és délkelet-európai külpolitikai koncepciójába, aki Locarno után – mint láttuk – a döntőbírói egyezmények híveként lépett fel. A magyar–román döntőbírói egyezményért sem Brătianu, sem pedig Bethlen nem lelkesedett. Az előbbi attól tartott, hogy a legyőzötteknek kedvez, az utóbbi pedig – ellenkezőleg – az adott status quo megerősítését látta benne. Averescu szembehelyezkedése az olasz törekvésekkel már közel sem volt olyan határozott, mint elődjéé. Ő elképzelhetőnek tartotta a döntőbírói egyezmény megkötését. Az ellenfelektől tartva azonban nagyon óvatos volt, hiszen a tárgyalás időben Magyarország és Románia viszonya – az optansügy miatt – meglehetősen megromlott. Bethlen, bár általában tartózkodást mutatott a közép- és délkelet-európai Locarno építése kérdésében, most megértéssel fogadta a román–magyar döntőbírói egyezmény megkötését, mert azt remélte, hogy egy sor vitás kérdést sikerül majd közvetlen tárgyalások útján megoldani a döntőbírói szerepre aspiráló Olaszország segítségével. Ezekből az elképzelésekből azonban nem lett semmi. Averescu hatalma rövid életűnek bizonyult. 1927 tavaszán már ismét kormányválság volt Romániában, mely a miniszterelnök bukásához vezetett (a bukásában szerepet játszott olasz és magyar politikája is). A miniszterelnöki székbe Brătianu került, a külügyminiszteribe pedig Titulescu. A kormányváltás jelentős módosítást hozott Románia külpolitikájában, s különösen negatív hatással volt a román–magyar kapcsolatok alakulására.

f. 108–109. A bukaresti francia ügyvivő jelentése Briand-nak, 1926. november 13.; uo. f. 138–140. A szovjet kormány tiltakozó jegyzéke Mussolininek, 1926. október 6.; uo. f. 135. A moszkvai francia nagykövet jelentése Briand-nak, 1927. január 28.

¹¹⁶ AD. Europe 1918–29. R. vol. 66. f. 112. Berthelot távirata Clinchant-nak, 1926. november 19.

Mielőtt ennek ismertetésére rátérnénk, szólnunk kell még az Averescu időszakában jelentkező magyar–román perszónáluniós törekvésekről.

1926 nyarán és őszén, midőn Averescu előtérbe helyezte az olasz orientációt, megegyezett Mussolinivel, s kész volt normalizálni a kapcsolatokat Magyarországgal is, bizonyos magyar politikai körök ismét foglalkozni kezdtek a magyar–román perszónálunió gondolatával. A budapesti francia követ, aki figyelemmel kísérte ezeket az eseményeket, részletesen beszámolt kormányának e törekvésekről. Egyik jelentésében azt írja, hogy a magyarok nehezen viselik el, hogy kicsik lettek; a legkomolyabb politikusok is perszónáluniós gondolatokkal foglalkoznak. Bizalmas, komoly forrásból származó információi vannak arról, hogy Andrassy Gyula, az Osztrák–Magyar Monarchia volt külügyminisztere az Ausztriával való egyesülésről, vagyis a dualista monarchia visszaállításáról ábrándozik, Ottóval az élen. Vannak, akik Jugoszláviával, mások pedig Romániával szeretnének perszónálunióra lépni. A legtöbb figyelmet szerinte ez utóbbi érdemel.¹¹⁷

A korábbi fejezetekben már szoltunk arról, hogy közvetett források szerint 1919-ben, majd 1921-ben több magyar politikus foglalkozott ezzel a gondolattal, mely a román királyi udvarban is kedvező fogadtatásra talált. Utaltunk arra is, hogy a román politikai körök a leghatározottabban elutasították az effajta elképzeléseket. Az erre irányuló elképzelésekkel 1926 nyarán találkozunk ismét. A rendelkezésünkre álló források elégtelnek annak megítélésére, hogy egyes politikusok – így Bethlen és Bánffy – valóban szívesen vették volna-e ezt a megoldást (az egész bizonyos, hogy irreálisáról már 1921-ben mindketten meggyőződtek). A magyar–román perszónáluniós terv olyan időben bukkan fel ismét, amikor – mint láttuk – Olaszország és Románia kapcsolata szorosabb lett (az egyezmény aláírása előtti hetekben). Az is tény, hogy Róma mindig támogatta ezeket az elképzeléseket. A kérdés a korábbinál jobban foglalkoztatta a diplomatákat és a magyar ellenzéket, s az ügy sokkal nagyobb port vert fel, mint valaha. Olyannyira, hogy Briand utasította a bukaresti követet: minden erre vonatkozó információt azonnal jelentsen.¹¹⁸ A magyar parlament termei pedig az ezzel kapcsolatos vitáktól voltak hangosak. Az újabb feltételezések közvetlen oka az volt, hogy Bánffy – volt külügyminiszter, Bethlen unokaöccse – áttelepült Romániába, s kérte a román állampolgárságot. Közvetlenül elutazása előtt Horthy Miklós is fogadta, s a legmagasabb kitüntetést adományozta neki. Bukarestbe érkezése után pedig Ferdinánd román király adott számára fogadást (Bánffy ez alkalommal magán viselte a kitüntetést). Feltűnést keltett az is, hogy a fogadáson Mária királyné betegen jelent meg, s hosszan beszélgetett Bánffyval (köztudott volt ugyanis, hogy elsősorban az ambiciózus román királyné szállt síkra a magyar–román perszónálunióért. Bánffy és a román királyi pár beszélgetésének tartalmát nem sikerült rekonstruálni. Nem tudtuk kideríteni azt sem, hogy Bánffy áttelepülésének s a román állampolgárság felvételének voltak-e politikai indítékai, s ha igen, az ügyben mi volt a szerepe Bethlennek. Bánffynál minden bizonnyal a család birtokainak megmentése is szerepet játszott. „Valószínűnek tűnik – írja azonban az úgyről a budapesti francia követ –, hogy gróf Bánffyt azzal bízták meg, hogy irányítsa a román parlament magyar képviselőit, és esetleg előkészítse a Magyarország és Románia közötti uniót.”¹¹⁹ A követ fel-

¹¹⁷ AD. Europe 1918–29. R. vol. 54. f. 76–77. Vienne jelentése Briand-nak, 1926. augusztus 1.

¹¹⁸ AD. Europe 1918–29. R. vol. 54. f. 94. Briand levele a bukaresti francia követnek, 1926. november 23.

¹¹⁹ AD. Europe 1918–29. R. vol. 54. f. 76–77. Vienne jelentése Briand-nak, 1926. augusztus 1.

tevése elfogadható, első része pedig bizonyosnak vehető. Komoly, megbízható forrásból szerzett információi szerint ugyanis Bánffy jelentést küldött Budapestre, hírről adván, hogy a román király és a királyné szívélyesen fogadták tervét. E jelentés szerint: „Vágyik az uralkodónó a kettős – a magyar és a román – korona viselésére, s kedvezően fogadta a két állam közötti perszónálunióra vonatkozó elképzelést. De a román államférfiak a legélénkebben tiltakoztak a terv ellen, mert a monarchia gyengítésének tekintik.”¹²⁰ Bánffy jelentése ez utóbbi miatt állítólag pesszimiztikus megjegyzéssel fejeződik be.¹²¹ A bukaresti francia követ szintén a román politikai körök szembenállásáról referált Briand-nak, azt állítván, hogy morális lehetetlenségnek tartják az egészet. Idézi Take Ionescu 1921-ben ezzel kapcsolatban tett kijelentését is, amelyben hangsúlyozta a terv abszurditását.¹²² Briand ezt követően körtáviratban értesítette a francia külképviselőket, hogy Yapy bukaresti francia követ szerint a román kormány kategorikusan elutasítja a tervet. Miután megvalósították a nemzeti egységet, nem kísérleteznek olyan elképzelésekkel, amelyek azt veszélyeztetnék. Kifejezőnek találja budapesti kollégájának az unióval kapcsolatos megjegyzését, amely szerint: „Ebben az ember-ló kreálmányban Magyarország biztosan nem volna hajlandó a ló szerepét játszani.”¹²³

A magyar politikai életet is erősen foglalkoztatták a román–magyar perszónálunióra vonatkozó tervek, az ezzel kapcsolatban elterjedt hírek. A parlamentben Nagy, a Károlyi-kormány minisztere támadta miatta Bethlent, azt állítván, hogy Bánffy használja fel politikai eszköznek. Bethlen erélyesen válaszolt a támadásokra. Cáfolta ezeket az állításokat, a perszónálunióról szóló hírek azonban tovább keringtek.¹²⁴

A fentiekből valószínűnek tűnik, hogy Bánffy Bethlen hozzájárulásával és megbízásaival hagyta el Budapestet. Kérdés, hogy e megbízások mire vonatkoztak. Primer, s nem másodrangú források alapján kell ezeket tisztázni. Bánffy – a már említett bizalmas forrás szerint – Romániába érkezése után röviden beszámolt arról, hogy a királyi pár megértéssel, a politikusok pedig ellenségesen fogadják a tervet. Bánffy beszámolója a terv fogadtatásáról – a fent idézett forrás szerint – végkicsengésében pesszimista volt. A sokak számára fantasztikusnak tűnő terv ezzel végleg lekerült a napirendről. Averescu bukása, de még inkább Titulescu külügyminiszterre való kinevezése következtében a két állam viszonya mérhetetlenül ellenségessé vált. Az optánsügy, amely a magyar birtokok kisajátítása kapcsán 1923 óta különböző időkben, különböző fokon, de mindvégig élte a két állam kapcsolatát, most oly politikai és diplomáciai csatározásokhoz vezetett, amelyek hosszú évekig lekötötték a Népszövetség figyelmét.

Az optánsügy

E dolgozat keretében nem áll módunkban részletesen kitérni az optánsügy külpolitikai vonatkozásaira és nemzetközi kihatásaira. Az ezzel kapcsolatos hatalmas levéltári anyagot – amely birtokunkban van – külön tanulmányban fogjuk majd fel-

¹²⁰ AD. Europe 1918–29. R. vol. 54. f. Vienne jelentése Briand-nak, 1926. október 4.

¹²¹ Uo.

¹²² Uo. f. 80–81. Clinchant jelentése Briand-nak, 1926. november 5.

¹²³ AD. Europe 1918–29. R. vol. 54. f. 96. Briand körtávirata az európai francia követségeknek, 1926. november 25.

¹²⁴ AD. Europe 1918–29. R. vol. 54. f. 95. A budapesti francia ügyvivő jelentése Briand-nak, 1926. november 23.

dolgozni. Itt erről csak annyit, hogy a franciaországi, olaszországi levéltárakban és a Hoover Intézet levéltárában végzett kutatásaink fényt derítenek azokra a diplomáciai akciókra, amelyeket Titulescu folytatott egy-egy népszövetségi ülést megelőzően a szavazatok megszerzéséért, arra a gigászi küzdelemre, amelyet annak érdekében vívott, hogy az ügyet Románia érdekének megfelelően zárják le. Erőfeszítéseit nehezítette, hogy Chamberlain Magyarország oldalán állt, az ő megnyerésére tett kísérlete pedig kudarccal végződött. Angliának ez ügyben elfoglalt álláspontja miatt évekig tartó küzdelemre volt szüksége ahhoz, hogy a Magyarország javára hozott népszövetségi döntés ne legyen az utolsó szó. Briand és részben Mussolini segített neki ebben. Az utóbbi erősen lavírozott, mert bizonyos fokig Chamberlainhez is kénytelen volt alkalmazkodni. Helyzete különösen akkor vált bonyolulttá, amikor 1927–1928-ban megegyezett Magyarországgal. Ezt követően diplomáciai akcióit indította annak érdekében, hogy az optánsügyet nem a Népszövetségen belül, hanem a felek közvetlen tárgyalások útján egymás között rendezzék. Ebben az irányban fejtette ki tevékenységét a mindkét országgal ugyancsak jó viszonyban levő Lengyelország is. A kísérletek végül eredményhez vezettek. (Ebben jelentős szerepet játszott az a tény, hogy Titulescu időközben – 1928-ban – elkerült a román külügyek éléről.) Románia és Magyarország tárgyalóasztalhoz ült, előbb Ausztriában, majd Olaszországban. A közvetlen megbeszélések kompromisszumos megoldást hoztak. A két ország kapcsolatában azonban továbbra sem állt be javulás, a feszültség alig csökkent, a helyzet nem normalizálódott. Ez volt tapasztalható a magyar–jugoszláv viszonyban is: bizonyos próbálkozások után ezek a megbeszélések is zátonyra futottak.¹²⁵

Nyilvánosságra hozzák a francia–jugoszláv egyezményt

Az olasz törekvésekkel szemben magára maradt Jugoszlávia Franciaországnál keresett orvoslást. Míg korábban – annak reményében, hogy Olaszországgal sikerül majd megegyeznie – halogatta a francia–jugoszláv egyezmény megkötését, majd az 1926 márciusában parafált szerződés nyilvánosságra hozatalát, most sürgetni kezdte annak aláírását. Már utaltunk arra, hogy e szerződés aláírására s nyilvánosságra hozatalára akkor kerülhetett sor, ha azt 1926. április 10-től számítva fél éven belül valamelyik szerződő fél kéri. E határidőt újabb fél évvel meghosszabbították.¹²⁶ A Quai d'Orsay ugyanis Olaszországra való tekintettel e határidő elteltével sem tartotta célszerűnek, hogy nyilvánosságra hozzák. 1927. március 27-én Spalajković jelentette külügyminiszterének: „... a franciák azt mondják, mihelyt Jugoszlávia vitája Olaszországgal rendeződik, aláírják az egyezményt. Különben ez demonstrációnak tűnne.” A francia kormány javasolta, hogy a határidőt újabb fél évvel hosszabbítsák meg.¹²⁷ Ez 1927. április 4-én, Briand és Spalajković jegyzékváltása értelmében meg is történt¹²⁸ (április 20-i dátummal).

¹²⁵ Az optánsügy külpolitikai vonatkozásaira komoly források találhatóak a Quai d'Orsay-n. AD. Europe 1918–29. R. vol. 45. és 46.; A Hoover Institution levéltárában: Collection Titulescu.

¹²⁶ Regent Paul Nachlass... Box. 110. Spalajković távirata a külügyminisztériumnak, 1927. március 28.

¹²⁷ Uo.

¹²⁸ Uo.

1927. július 28-án a párizsi követnek írt levelében Marinković jugoszláv külügyminiszter sürgetni kezdte az egyezmény aláírását. Jugoszlávia nemzetközi helyzete ugyanis egyre rosszabb lett. Kísérlete, hogy rendezze viszonyát Magyarországgal és Bulgáriával, kudarcot vallott. Olaszország keresztülhúzta számításait. 1927 áprilisában Magyarországgal egyezményt kötött, amely veszélyes helyzetet teremtett számára, s a macedon kérdést kihasználva akadályozta a jugoszláv–bolgár viszony normalizálását is. Albániával szintén teljesen megszakadt kapcsolatai. A két állam között Mussolini által provokált és irányított incidensekre került sor.

Marinković párizsi követének küldött fent említett levelében utalt ezekre a nehézségekre. „Párizsnak meg kell értenie – írta továbbá –, hogy az igazi harc nem Olaszország és Jugoszlávia, hanem Franciaország és Olaszország között folyik; Jugoszlávia Franciaország előretolt védőbástyája... Rómában azt hiszik – folytatja –, hogy Franciaország európai rendszerét a legjobban úgy lehet felszámolni vagy meggyengíteni, ha megtámadják Jugoszláviát.” Felhívja a francia kormány figyelmét, hogy a saját érdekében is meg kell védenie Jugoszláviát, mert ha a fenyegetések hatására kénytelenek lesznek kapitulálni Olaszország előtt, az európai status quo felborul. Egy jugoszláv–olasz blokk, amelyhez Magyarország, Románia és Bulgária is csatlakozna, szétrobbantaná a kisantantot. A dolgok ilyen alakulását ő maga ellentétesnek tartja Jugoszlávia létérdekeivel, mivel az a béke és a biztonság, amelyhez ily módon jutna, csak ideiglenes lenne, mert egy háború után a hatalmi pozíciók katasztrofálissá válnának. Róma tehát azt hiszi, hogy ha Jugoszláviát elszigeteli, s kilátástalan helyzet elé állítja, belekényszeríti a diplomáciai kapitulációba. Arra törekszik hát, hogy barátsági politikájával elszakítsa az országot Franciaországtól. Olaszország felfedte kártyáit a tiranai egyezménnyel. Bízni azonban nem mindenki bízik benne: sem Magyarország, sem pedig Bulgária nem csatlakozott teljesen hozzá. Egyedül talán csak Románia, de ő sem felelt meg teljesen az ország elvárásainak. Nem tette meg ugyanis, hogy feszültség előidézésével és az országra nyomást gyakorolva paralizálja a jugoszláv diplomáciai akciókat.

E sötét kép felvázolása után Marinković segítséget kért: „Franciaországnak segítenie kell Jugoszláviának, hogy megszabaduljon az olasz nyomás alól!” Ezt csak egy módon teheti, ha védelmi szövetséget köt vele, amelyet Genfben nyilvánosságra hoznak. Egy ilyen szövetség ugyanis véget vetne az olasz játéknak, mely arra a feltevésre épít, hogy ha megtámadnák Jugoszláviát, az elszigetelt maradna. Ez a játék pedig mind Franciaországot, mind pedig Jugoszláviát háborúba sodorhatja. A levél befejező részében a jugoszláv diplomácia vezetője arra utasította párizsi követét: derítse ki, milyen módon lehetne elérni, hogy Párizsban azonnal aláírják az egyezményt.¹²⁹

1924-ben a jugoszláv kormány – mint láttuk – igyekezett kitérni az egyezménykötés elől, melyet Poincaré bukása után már a franciák sem tartottak célszerűnek. Ekkor tehát egyik fél sem kívánta a szerződés aláírását. 1926 tavaszától a belgrádi kormány már sürgette volna az aláírást, Párizsban azonban kitértek előle: az 1926 márciusában parafált egyezményt először 1926 szeptemberében (október 10-i dátummal), másodszor pedig 1927 márciusában (április 20-i dátummal) hosszab-

¹²⁹ Regent Paul Nachlass... Box. 110. Marinković levele a párizsi jugoszláv követnek, 1927. július 18.

bítták meg fél-fél évvel.¹³⁰ Utaltunk már rá, hogy a két fél abban állapodott meg: ha egyikük kéri a parafált egyezmény aláírását, a kérést a másik teljesíti. Ez az eset állt elő 1927 májusában, amikor a belgrádi kormány kérte az aláírást.¹³¹ Párizsban azonban nem értettek egyet a jugoszláv kormány kívánságával, mert – hangzott Berthelot indoklása – ez szükségtelen demonstráció lenne, ami az adott helyzetben sem Jugoszlávia, sem pedig Franciaország számára nem kívánatos.¹³² A jugoszláv kormány azonban nem nyugodott bele a visszautasításba, s egyre jobban sürgette az aláírást. „Olaszország el akarja választani Jugoszláviát Franciaországtól. Le mond azonban erről, ha házasságunk nyilvános lesz” – érvelt Nincic.¹³³

1927. július 25-én Spalajković a Quai d’Orsay-n ismét sürgette az egyezmény aláírását. Berthelot ez alkalommal is megismételte a francia álláspontot. Közölte a követtel: „bizonyos abban, hogy mind Briand, mind pedig Poincaré úgy vélik, hogy egy egyezmény aláírása és Genfben való elhelyezése most, a nyár közepén (diplomáciai holt időben) rendkívül kedvezőtlen benyomást keltene az európai kormánykörökben, és rontaná a Jugoszláviáról alkotott kedvező benyomásokat.” A francia kormány meg van győződve róla, hogy Olaszország az újabb incidensekkel csak lejáratja magát a világ előtt. Szerintük szófiai, athéni és bukaresti intrikái kudarcot vallottak. Az olaszok – hála a briteknek – csak Albániában győzedelmeskedtek. Végül pedig megnyugtatta a követet: „Franciaország Jugoszláviát a legfőbb európai katonai erőnek tekinti, és attól függetlenül megvédi, hogy a szerződés alá van-e írva vagy sem.”¹³⁴

Másnap a jugoszláv követ Briand-nal tárgyalt. A miniszterelnök teljesen egyetértett Berthelot-val abban, hogy „... az adott nemzetközi helyzetben nyilvánosan semmilyen katonai szövetséget nem lehet kötni”. Mussolini pozíciói szerinte is nagyon rosszak. Várhatóak ugyan újabb incidensek, de ezek hatása csak az lesz, hogy az egész Népszövetség az olaszok ellen fordul. „Ha Franciaország és Jugoszlávia most köti meg a szövetséget – mondta Briand –, ezzel Mussolininek ürügyet szolgáltatnak a cselekvéshez.” Arra fog ugyanis hivatkozni, hogy az egyezmény ellene irányul. „A visszatartott (nem publikált) francia–jugoszláv egyezmény nem titok.”¹³⁵ Ha azonban Marinković mégis nyilvánosságra kívánja hozni, kívánságát az augusztus 6-i minisztertanácson bejelenti. A francia kormány tehát a már parafált, semmitmondó egyezményen túl semmit nem akart vállalni.

A jugoszláv kormányt azonban nem győzték meg a francia politikusok érvei. Egyre határozottabban kérték a katonai kérdéseket is magában foglaló szerződés megkötését. Július 29-én Marinković újabb táviratot küldött párizsi követének, közölvén, hogy az egyezmény megtárgyalása céljából azonnal Párizsba utazik. Az ügyet sokkal komolyabbnak tartotta annál, hogy választási megfontolások miatt ha-

¹³⁰ AD. Europe 1918–29. Y. vol. 70. f. 101–103. Dard jelentése Briand-nak, 1927. március 14.; uo. f. 104–105. Briand távirata a belgrádi francia követnek, 1927. március 26.; uo. f. 110. Spalajković feljegyzése Briand-nak, 1927. április 4.

¹³¹ AD. Europe 1918–29. Y. vol. 70. f. 115–119. Dard távirata Briand-nak, 1927. május 18.; uo. f. 122–123. A belgrádi francia ügyvivő távirata Briand-nak, 1927. május 27.

¹³² AD. Europe 1918–29. Y. vol. 70. f. 121. Berthelot távirata Dard-nak, 1927. május 21.

¹³³ AD. Europe 1918–29. Y. vol. 70. f. 125–126. Dard jelentése Briand-nak, 1927. június 27.; uo. f. 124–132. Dard távirata Briand-nak, 1927. június 29.

¹³⁴ Regent Paul Nachlass... Box. 110. Spalajković párizsi jugoszláv követ távirata Marinkovićnak, 1927. július 26.

¹³⁵ Erre utalt Berthelot is, amikor közölte Spalajković párizsi jugoszláv követtel, hogy mind az angolok, mind az olaszok tudnak a parafált egyezmény létezéséről. Regent Paul Nachlass... Box. 110. Spalajković távirata Marinkovićnak, 1927. július 26.

logatni lehessen. Határozottan cáfolja azokat a híreszteléseket is, hogy az egyezmény nyilvánosságra hozatalát Jugoszlávia eddig a választások miatt tartotta vissza. Minden erőfeszítésre késznek mutatkozik, hogy az ügyet még a genfi ülésszak előtt befejezzék.¹³⁶

A francia kormány azonban továbbra is hajlíthatatlan maradt. Marinkovićnak pedig nem volt más választása, mint tudomásul venni kívánságukat. Hozzájárult tehát, hogy az egyezményt csak a második határidő lejárta előtt fogják aláírni, vagyis októberben.¹³⁷

Augusztus 6-án Briand a minisztertanács előtt bejelentette a jugoszlávok kérését, valamint azt is, hogy az aláírás idejét októberre tűzték ki.

Az 1926 márciusában parafált s két ízben meghosszabbított francia–jugoszláv egyezményt¹³⁸ Briand és Marinković 1927. november 11-én írta alá Párizsban. Az eseménynek – miként várható volt – óriási nemzetközi visszhangja lett. Az olasz kormány, amely az egyezményt Olaszország ellen irányulónak tekintette, francia- és jugoszlávellenes politikai és diplomáciai akcióba kezdett. Országszerte tömegtüntetések zajlottak le a két ország ellen, a sajtó szabad kezet kapott a rágalmak közlésében, Párizsban és Belgrádban pedig jegyzékben tiltakoztak az olaszellenes szerződés ellen. Mussolini Stresemann és Chamberlaint is megpróbálta rávenni, hogy ítéljék el az egyezményt. Stresemann-nak azt bizonygatta, hogy a szerződésnek németellenes éle is van, mivel a felek az Anschluss megakadályozására is szövetkeztek. A francia imperialista törekvések ellen együttműködését mind Berlinnek, mind pedig Londonnak felajánlotta.¹³⁹ Chamberlain, noha közvetlenül az egyezmény aláírása után kitért Marinković fogadása elől, mérsékeltebb álláspont-ra helyezkedett. Ez tükröződött az angol sajtóban is, amely kis idő elteltével visszafogottabb hangon írt az eseményről. Mind a német, mind pedig a brit sajtó, de különösen az előbbi, Franciaország közép- és délkelet-európai politikáját leleplező cikkeket közölt. A francia kormány tiltakozása mit sem változtatott a helyzeten. Nem segített az sem, hogy az egyezményszöveget azonnal elküldték az érdekelt államoknak, így Magyarországnak is. Európa-szerte – mindenekelőtt Olaszországban és Magyarországon – az a hír terjedt el, hogy a szerződés Magyarország ellen is irányul.¹⁴⁰

¹³⁶ Regent Paul Nachlass... Box. 110. Marinković távirata Spalajkovićnak, 1927. július 29.

¹³⁷ Regent Paul Nachlass... Box. 110. Spalajković távirata Marinkovićnak, 1927. augusztus 2.; uo. Spalajković távirata Marinkovićnak, 1927. augusztus 4.

¹³⁸ Regent Paul Nachlass... Box. 110. Spalajković távirata Marinkovićnak, 1927. augusztus 6.; uo. Spalajković távirata Marinkovićnak, 1927. augusztus 2.

¹³⁹ AD. Europe 1918–29. Y. vol. 71. f. 13–32. A francia–jugoszláv egyezmény szövege, 1927. november 11.

¹⁴⁰ AD. Europe 1918–29. Y. vol. 71. f. 6–8. Besnard távirata Briand-nak, 1927. november 11.; uo. f. 42–43. Margerie távirata Briand-nak, 1927. november 12.; uo. f. 44. Fleuriao távirata Briand-nak, 1927. november 12.; uo. f. 45–47. Besnard távirata Briand-nak, 1927. november 12.; uo. f. 56. Rivière távirata Briand-nak, 1927. november 13.; uo. Fleuriao távirata Briand-nak, 1927. november 12., valamint melléklete (a Times-ban megjelent cikke); uo. f. 87. Gauquie jelentése Briand-nak, 1927. november 14.; uo. f. 104. Roger jelentése Briand-nak, 1927. november 16.; uo. f. 105. Cambon távirata Briand-nak, 1927. november 16. Az adott helyzetben Párizsban célszerűnek látták minél előbb nyilvánosságra hozni az egyezményt (Berthelot szerint ez utóbbi elmaradása okot szolgáltatott az éles sajtótámadásoknak). Belgrádban egyetértettek e javaslattal. 1927 novemberében publikálták, majd decemberében ratifikálták a francia–jugoszláv egyezményt... AD. Europe 1918–29. Y. vol. 77. f. 93. Berthelot távirata Dard-nak, 1927. november 15.; uo. f. 101. Dard távirata Briand-nak, 1927. november 17.

A francia–jugoszláv egyezménynek kettős kihatása volt a közép- és délkelet-európai eseményekre. Egyfelől megszilárdította az adott status quót, a kisantant pozícióit, másfelől viszont elősegítette az azzal szemben álló erők együttműködését, akik egyre bátrabban léptek fel a háború utáni rendezés megváltoztatásáért.

A kisantant átszervezése

A húszas évek utolsó éveiben a kisantant számára rendkívül nehéz helyzet alakult ki. Olaszország támadása a szövetség két tagja – Jugoszlávia és Csehszlovákia – ellen fokozódott. Az 1924-ben megkötött és 1927-ben, illetve 1928-ban lejárt szerződéseket nem újította fel. A magyar–olasz együttműködés az 1920-as évek végén tovább erősödött. 1928 áprilisában Bethlen magyar miniszterelnök ismét Rómába utazott, ahol hosszan tárgyalt az olasz államférfiakkal. Mussolini nyíltan kiállt a békeszerződések – különösen a trianoni béke – revíziója mellett, s ehhez messze-menő támogatást ígért Magyarországnak. Nyílt titok volt, hogy Olaszország, a különböző diplomáciai tiltakozások ellenére, fegyverekkel látja el Magyarországot. Az olasz–magyar kapcsolatok megszilárdulása a magyar revíziós propaganda erősödésében jutott kifejezésre.¹⁴¹ Bethlen nyilvános beszédeiben a határok revíziójáért szállt síkra. A kisantant-államok budapesti követei tiltakoztak a magyar kormánynál.¹⁴² Bethlen magyar miniszterelnök és Walko külügyminiszter közbelépésüket azzal utasította vissza, hogy álláspontjukat eddig sem titkolták. Európa-szerre – de mindenekelőtt Nagy-Britanniában – ezt örömmel üdvözölték mindazok, akik Trianon revízióját követelték, melyeket a versailles-i rendszer legigazságtalabb békéjének tartottak.

A 20-as évek végén erőteljes közeledés volt tapasztalható Lengyelország és Olaszország, valamint Lengyelország és Magyarország között. A három állam külügyminisztereinek: Grandinak, Zaleskynek és Walkónak majdnem egy időben lezajlott budapesti, varsói, illetve római látogatása sok találgatásra adott okot. A diplomáciai körökben azt beszélték, hogy egy lengyel–magyar–olasz blokk kialakítását tervezik.¹⁴³

Nagy-Britannia továbbra is támogatta Olaszországot bár az 1920-as évek végén London több kérdésben elhatárolta magát Rómától, s kapcsolatukban némi elhidegülés volt tapasztalható. Franciaország Angliával kívánta erősíteni kapcsolatait s egy francia–olasz *modus vivendi* kialakítására törekedett. Félő volt, hogy ezt a kisantant rovására fogja végrehajtani.

A nemzetközi pozícióiban megerősödött Németország szintén fokozta külpolitikai aktivitását Kelet felé. Amíg a húszas évek közepén Stresemann csak ottani gazdasági pozícióinak megerősítésére koncentrált, most politikai jellegű kérdéseket is kezdett feszegetni. A német kisebbség számára az egyezményekben biztosított jogok megadását, magának az egyezményeknek pedig kiszélesítését kérte. A német akcióhoz Magyarország is csatlakozott. 1929. április 15-én memorandumot nyújtott be a Népszövetség Titkárságára a magyar kisebbség ügyéről.¹⁴⁴ Bár

¹⁴¹ 1929. január 14-én a felsőház határozatot is hozott, amely szerint a magyar külügyminiszter a trianoni béke revíziójának a kérdését a Népszövetség elé terjeszti.

¹⁴² Lásd erről: *V. Vinaver*: i. m. 387–390.

¹⁴³ A három állam harmonikus együttműködését azonban továbbra is zavarta Románia, amelyről sem Olaszország, sem pedig Lengyelország nem volt hajlandó lemondani.

¹⁴⁴ *R. Machray*: i. m. 350–352.

mind a kisantant, mind Lengyelország érélyesen tiltakozott követeléseik ellen, a Népszövetség Titkársága 1929. július 13-án hosszú vita után a kisebbségi intézmény megváltoztatását határozta el. Az új intézkedésekkel sem Németország, sem Magyarország nem volt megelégedve, hiszen nem hozott szankciókat a rendszabályok végrehajtásának biztosítására. A kisebbségek elnyomása változatlanul folytatódott tehát, de az a tény, hogy a tegnapi vesztesek ilyen követeléssel előállhattak – ami a háború utáni erőviszonyok módosulását jelezte –, továbbá, hogy a Népszövetség helyet adott kérésüknek, azt megvitatta és megszavazta, ha nem is Berlin és Budapest elképzeléseinek megfelelően, nagyfokú nyugtalanságot váltott ki a kisantant valamennyi államában.

A fent vázolt helyzetet Beneš arra használta fel, hogy megvalósítsa a kisantant átszervezésére vonatkozó régi tervét. Meg akarta ugyanis szilárdítani a szövetség ingatagá váló pozícióit, megfékezni a magyar revíziós törekvéseket, ellensúlyozni a német és az olasz behatolást Közép-Európába. Stresemann politikai aktivitása Közép- és Délkelet-Európában különösen nyugtalanította a csehszlovák diplomácia vezetőjét. Belgrádi és bukaresti követeitől, valamint a francia kormánytól szerzett információi szerint a német kancellár erőfeszítéseket tesz, hogy Jugoszláviával és Romániával szorosabb együttműködést hozzon létre. (Németországnak eddig mindkét állammal rendkívül laza kapcsolatai voltak.) Jelentős eredményeket különösen Jugoszláviában ért el. A belgrádi kormány magyarázata – miszerint kizárólag gazdasági kapcsolatok építéséről van szó – nem nyugtatta meg sem a prágai, sem a párizsi kormányt.¹⁴⁵ Ebben a helyzetben Beneš – megszerezve Briand támogatását – ismét napirendre tűzte a kisantant átszervezésére vonatkozó 1928-ban egyszer már megbukott tervét. Az 1929. májusi belgrádi kisantant-konferencián újból előterjesztette elképzeléseit, amelyet szövetségesei kezdetben fenntartásokkal fogadtak, de hosszú és kitartó küzdelem után sikerült neki – ha nem is az egészet – előbb jugoszláv, majd román kollégájával elfogadtatnia.¹⁴⁶ Sor kerülhetett tehát azokra a reformokra, melyek a szövetség szorosabbra fűzését, a blokk megszilárdítását voltak hivatva demonstrálni. A különböző időben és különböző időtartamra kötött bilaterális alapszerződések lejáratát szinkronba hozták, s öt évre meghosszabbították. Ezen idő elmúltával – amennyiben a felek egy évvel korábban nem jelzik felbontásukat – automatikusan érvényben maradnak.¹⁴⁷ Közös jegyzőkönyvet írtak alá, amely az eddig csak bilaterális alapon létező szövetséget háromoldalúvá változtatta.¹⁴⁸ Határozatot hoztak a három állam szorosabb katonai együttműködéséről is. Ennek értelmében 1929-től a vezérkarok évente rendszeresen tanácskozásokra jöttek össze, ahol kidolgozták a legkülönbözőbb

¹⁴⁵ Jugoszláv–német közeledésről lásd: AD. Europe 1918–29. Y. vol. 55. f. 18–20. A zágrábi francia konzul jelentése Briand-nak, 1927. április 26.; uo. f. 22. Margerie jelentése Briand-nak, 1927. április 28.; uo. f. 26–27. Dard jelentése Briand-nak, 1927. április 30.; uo. f. 35. Margerie jelentése Briand-nak, 1927. május 4.; uo. f. 39–41. Charles Roux jelentése Briand-nak, 1927. május 8.; uo. f. 42–43. Charles Roux távirata Briand-nak, 1927. május 10.; uo. f. 65. Briand levele Charles Roux-nak, 1927. május 20.; uo. f. 151–153. A francia külügyminisztérium távirata a londoni, berlini és római francia nagykövetnek, 1927. augusztus 19.; uo. f. 209. Dard belgrádi francia követ jelentése Briand-nak, 1927. november 17.; uo. f. 210–226. Dard belgrádi francia követ jelentése Briand-nak, 1927. november 19.; uo. vol. 70. f. 111–114. Dard belgrádi francia követ jelentése Briand-nak, 1927. május 2. A követ rámutat arra, hogy Németország és Jugoszlávia közeledésének politikai oka is van. Nevezetesen az, hogy Jugoszlávia nem fél az Anschlusstól.

¹⁴⁶ E. Campus: Mica Inteligere. Bukarest 1968. 89.

¹⁴⁷ M. Vanku: Mala Antanta 1920–1938. Beograd 1969. 349–361; Vondracek: i. m. 295–296.

¹⁴⁸ M. Vanku: i. m. 349–361.

lehetőségekkel számoló Magyarország-ellenes védelmi és preventív támadó háború katonai terveit.¹⁴⁹ Egységes álláspontot alakítottak ki a kisebbségi kérdésben is. E szerint a kisebbségekkel szembeni kötelezettségek kiszélesítésére irányuló törekvéseket vagy esetleg döntéseket a legerélyesebben közösen visszautasítják.¹⁵⁰ Széles körű programot dolgoztak ki a gazdasági együttműködésükben jelentkező nehézségek leküzdésére.¹⁵¹ Végül a három állam kollektív biztonsági egyezményt írt alá, amely a Kellog-paktum szellemében kötelező érvénnyel kimondta, hogy az egymás közti vitás kérdéseket békés eszközökkel oldják meg.¹⁵²

A fenti intézkedésekkel a kisantant történetének első periódusa lezárult. E korokban a kisantantot az egymástól függetlenül létező bilaterális egyezmények jellemezték, 1929-től a szövetségi rendszer új szervezeti formát öltött, a bilaterális egyezmények mellett a három államot összefogó egységes „tripartite” szerződést írtak alá.

Ezek az intézkedések azonban nem tették a kisantantot sem szilárdabbá, sem egységesebbé. Nem tudták ugyanis fölszámolni a tömbön belüli ellentéteket, amelyek az elkövetkezendő évek politikai és gazdasági változásainak hatására tovább mélyültek. A királyi diktatúra bevezetése Jugoszláviában (1929. január) még bonyolultabbá tette a szövetség politikáját, kiélezte ugyanis a már kezdettől meglévő ellentéteket a Csehszlovák Köztársaság és a monarchikus berendezkedésű Jugoszlávia között. Hasonló eredményhez vezetett a Romániában 1930 nyarán végbe ment jobbratolóadás és a földbirtokosrendszer stabilizálása is, ami Károly király visszatéréseivel következett be. Mind a jugoszláv, mind a román kormánykörök a kisantant törhetetlen hívének tüntették fel magukat, de az események – az 1930-as évek első viharai – csakhamar bebizonyították, hogy attól nagyon messze vannak, s mindegyikük saját országának gazdasági és politikai érdekeit – vagy vélt érdekeit – képviseli a szövetséggel szemben is. A gazdasági tervek és programok papíron maradtak. A sokat emlegetett „gazdasági kisantantot” a gyakorlatban nem sikerült megvalósítani.

A tömb 18 éves fennállása után 1938-ban felbomlott. Akkor hullott szét, amikor a történelem próbára tette tagjainak majdnem két évtizeden keresztül hangsúlyozott egységét és összetartását.

¹⁴⁹ A kisantant különböző katonai terveit lásd Die militärischen Verengbarungen der Kleinen Entente 1929–1937. (Összeállította *Kisling Rudolf*. München. Klny. é. n.)

¹⁵⁰ A kisantant-tagok a nemzetközi fórumokon egységes álláspontot képviseltek a kisebbségi kérdésben.

¹⁵¹ A későbbi évek megmutatták, hogy a kisantant-államok gazdasági együttműködése változatlanul nagy akadályokba ütközik.

¹⁵² *Vondracek*: i. m. 295–296; *M. Vanku*: i. m. 349–361.

Irodalom

Levéltári források

Archív ministrestva zahraničních věcí (Csehszlovákia Külügyminisztériumának Levéltára).

Politické zprávy: Budapest 1920–1929; Bělehrad 1920–1929; Bukurešť 1920–1929; Paříž 1920–1929; Londýn 1920–1926; Řím 1920–1925; Vídeň 1920–1924; Kabinet ministra 1920–1929.

Archivio Storico del Ministero degli Affari Esteri (Olaszország Külügyminisztériumának Levéltára).

Seria politica 1919–1930: Ungheria (1919–1927); Rumania (1920–1926); Cecoslovacchia (1920–1925); Jugoslavia (1920–1923).

Archivo di Stato (Olaszország Állami Levéltára).

Francesco Nitti Carteggio; Carlo Sforza Carteggio.

Hoover Institution on War, Revolution and Peace Stanford University (A Hoover Intézet Levéltára).

Collection: Titulescu, Beneš, Osuský, Duca.

Ministere des Affaires Etrangères, Archives Diplomatiques (Franciaország Külügyminisztériumának Levéltára).

Série Europe 1918–1929.: Tchecoslovaquie (1920–1929); Roumanie (1920–1929); Yougoslavie (1920–1929); Hongrie (1920–1929); Autriche (1920–1921).

National Archives, Washington State Department (Az Egyesült Államok Külügyminisztériumának Levéltára).

Diplomatic Branch. Record Group: 56, 57, 58, 59; 1920–1929. Record of the Department of State 1920–1929. General Records of the American Commission to Negotiate Peace 1918–1931. Records of the Inquiry.

Országos Levéltár, Budapest.

Külügyminisztériumi iratanyag: a Politikai Osztály rezervált iratai 1920–1929.

Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv. (A Monarchia, illetve az Osztrák Köztársaság Külügyminisztériumának Levéltára).

Berichte aus Prag 1920–1924.

Berichte aus Bukarest 1920–1924.

Berichte aus Belgrad 1920–1924.

Regent Paul Nachlass in Bakmetieff Archives Butler Library Columbia University (A Butler Library Kézirata).

Woodrow Wilson: Robert Lansing Papers Library of Congress. Collections of the Manuscript Division.

Forráskiadványok

Die militärischen Vereinbarungen der Kleinen Entente 1929–1937. (Összeállította: *Kiszling Rudolf*) München, klny. é. n.

Diplomatické dokumenty týkající se pokusů o znovunastolení Habsburků na trůn mad'arský 1919–1922. Praha 1922.

Diplomatické dokumenty o spojeneckých smlouvách Republiky Československé s Královstvím Srbů, Chorvatů a Slovinců a s Královstvím rumunským. Praha 1923.

Documenti Diplomatici Italiani, Serie VII. 1922–1935.

Vol. I. 1922–1923. Roma 1953.

Vol. II. 1923–1924. Roma 1955.

Vol. III. 1924–1925. Roma 1959.

Vol. IV. 1925–1927. Roma 1962.

Documents on British Foreign Policy, First Series. Vol. XII. January–December 1920. London 1958.; vol. XIX. London 1974.

Horthy Miklós titkos iratai. (Szerkesztette *Szinai Miklós és Szűcs László*.) Budapest 1963.

Iratok az ellenforradalom történetéhez I. 1919–21. (Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta *Nemes Dezső*. Összeállította *Karsai Elek, Kubitsch Imre, Pamlényi Ervin*.) Második kiadás. Budapest 1956.

Iratok az ellenforradalom történetéhez II. 1921–1924. (Szerkesztette *Nemes Dezső*.) Budapest 1956.

IV. Károly visszatérési kísérletei I–II. füzet, Budapest é. n.

Nemzetköziszerződések 1918–1945. (Szerkesztette *Halmasy Dénes*.) Budapest 1966.

Papers and Documents Relating to the Foreign Relations of Hungary. (Edited by *Francis Deak* and *Dezső Újváry*.) Vol. I. 1919–1920. Budapest 1939. Vol. II. January–August 1921. Budapest 1946. Vol. III. July–December 1921. (Ideiglenes lenyomat. Könyv alakban nem jelent meg. Megtálálható az Országos Levéltárban.)

Könyvek

Ádám Magda: Magyarország és a kisantant 1920–1938. Budapest 1980.

Ádám Magda: Richtung Selbstvernichtung (Die Kleine Entente 1920–1938). Budapest–Wien 1988.

Arató Endre: Tanulmányok a szlovákiai magyarok történetéből 1918–1945. Budapest 1977.

Beneš, Eduard: Problémy nové Evropy a zahraniční politika Československa. Praha 1924.

Beneš, Eduard: Détruiser l'Autriche–Hongrie! Le martyre des Tchécoslovaques à travers l'histoire. Paris 1916.

Beneš, Eduard: Souvenirs de guerre et de révolution 1914–1918. Vol. I. Paris 1928.

Berend T. Iván – Ránki György: Közép–Kelet–Európa gazdasági fejlődése a XIX–XX. században. Budapest 1969.

Campus, Eliza: Mica Intelgere. Bukarest 1968.

Diószegi István: Két világháború árnyékában. Nemzetközi kapcsolatok története 1919–1939. Budapest 1974.

Diószegi István: Klasszikus diplomácia – modern politika. Budapest 1967.

Duroselle, Jean-Baptiste: Les relations franco-allemandes de 1914–1945. Paris 1968.

Gajánová, Alena: CSR a středoevropská politika velmoci 1918–1938. Praha 1967.

Gratz Gusztáv: A forradalmak kora. Magyarország története 1918–1920. Budapest 1935.

A határban a halál kaszáj. Fejezetek Prónay Pál feljegyzéseiből. Szerkesztette és bevezető tanulmánnyal ellátta *Szabó Ágnes* és *Pamlényi Ervin*. Budapest 1963.

- Hajdu Tibor*: Károlyi Mihály. Budapest 1978.
- Horvát Jenő*: A trianoni békeszerződés megalkotása és a revízió útja. Budapest 1938.
- Jászi Oszkár*: Magyarország jövője és a Dunai Egyesült Államok. Budapest 1918.
- Jazkova, Alla*: Malaja Antanta v jevropejszkoj politike 1918–1925. Moskva 1974.
- Juhász Gyula*: Magyarország külpolitikája 1919–1945. Budapest 1969.
- Karsai Elek*: Számjeltáviratok valamennyi magyar királyi követségnek. Budapest 1969.
- Kerekes Lajos*: Ausztria története 1918–1955. Budapest 1966.
- Kis Aladár*: Dokumentumok Olaszország legújabb kori történetéhez (1918–1945). Budapest 1970.
- Kővágó László*: Magyarország délszlávok 1918–1919-ben. Budapest 1964.
- Krofta, Kamil*: Dějiny Československé, Praha 1946.
- Macartney, C. A.*: Hungary and Her Successors. The Treaty of Trianon and its consequences 1919–1927. London–New York–Toronto.
- Machray, Robert*: The Little Entente. London 1929.
- Mamatey, V. S.*: The United States and East Central Europe 1914–1918. A Study in Wilsonian Diplomacy and Propaganda. Princeton, New Jersey 1957.
- Masaryk, Tomáš G.*: Nová Evropa. Praha 1922.
- Masaryk, Tomáš G.*: Světová revoluce. Praha 1925.
- Masaryk, Tomáš G.*: La résurrection d'un État. Souvenirs et réflexions, 1914–1918. Paris 1930.
- Nagy Zsuzsa, L.*: A párizsi békekonferencia és Magyarország 1918–1919. Budapest 1965.
- Nemes Dezső*: Az ellenforradalom története Magyarországon 1919–1921. Budapest 1965.
- Ormos Mária*: Az 1924. évi magyar államkölcsön megszerzése. Budapest 1962.
- Ozer, Carmi*: La Grande-Bretagne et la Petite Entente. Genève 1972.
- Peroutka, Ferdinand*: Budovány státu. Praha 1934.
- Pölöskei Ferenc*: Horthy és hatalmi rendszere 1919–1922. Budapest 1977.
- Ránki György*: Gazdaság és külpolitika. A nagyhatalmak harca a délkelet-európai gazdasági hegemoniáért (1919–1939). Budapest 1981.
- Renouvin, Pierre*: Histoire des relations internationales. Crises du XXe siècle (Première partie: de 1914 à 1929). Paris 1957.
- Seton-Watson, Hugh*: The East European Revolution. New York 1961.
- Soós Katalin*: Burgenland az európai politikában 1918–1921. Budapest 1971.
- Tokody Gyula*: Az Össznémet Szövetség (Alldeutscher Verband) és közép-európai tervei. Budapest 1959.
- Tosciano, Mario*: Pagini di Storia Diplomatica Contemporanea II. Milano 1963.
- Vanku, Milan*: Mala Antanta 1920–1938. Beograd 1969.
- Vinaver, Vuk*: Jugoslavija i Madarska 1918–1933. Beograd 1971.
- Wandycz, Piotr, S.*: France and her Eastern Allies 1919–1925. University of Minnesota Press. Minneapolis 1962.
- Zsigmond László*: A német imperializmus és militarizmus újjáéledésének gazdasági és nemzetközi tényezői (1918–1923). Budapest 1961.

Tanulmányok

- Ádám Magda*: Dunai konföderáció vagy kisantant. Történelmi Szemle 1977/3–4.
- Ádám Magda*: Woodrow Wilson and the Successor States. Danubian Historical Studies. Vol. 1. No. 4. 1987.
- Graz Gusztáv*: Bethlen külpolitikája és kisebbségi politikája. Magyar Szemle 1933/2.
- Kerekes Lajos*: A Habsburg-restaurációs kísérletek és az osztrák–magyar viszony 1921-ben. Századok 1976/1.
- Olivová, Věra*: K historii československo-rakouské smlouvy, z roku 1921. Československý Časopis Historický 1961/2.
- Olivová, Věra*: Československá zahraniční politika a pokus o restauraci Habsburků v roce 1921. Československý Časopis Historický 1959/4.
- Ormos Mária*: Bethlen koncepciója az olasz–magyar szövetségről 1927–1931. Történelmi Szemle 1971/1–2.
- Ormos Mária*: Francia–magyar tárgyalások 1920-ban. Századok 1975/5–6.
- Pastor, Peter*: The Hungarian Revolution of 1918–1919 and the Big Three. New York 1976.

Pastorelli, Pietro: Italia e Albania 1924–1927 (Origine diplomatiche del trattato di Tirana de 22 November 1927). Florence 1967.

Renouvin, Pierre: Aux origines de la Petite Entente, les hésitations de la politique française dans l'été 1920. Etudes Européennes, Mélanges offerts à Victor L. Tapié. Publications de la Sorbonne, Serie „Etudes”. Paris 1973.

Toscano, Mario: L'accordo revizionista franco-ungherese del 1920 Politica fasc. CXLII–CXLV. 1941.

Zsigmond László: Az Osztrák–Magyar Monarchia széttörése és a nemzetközi erőviszonyok. Századok 1959/1.

Kéziratok

Arday Lajos: Magyarország és Nagy-Britannia diplomáciai kapcsolatai 1918–1919. A magyar kérdés a párizsi békekonferencián. (Kandidátusi értekezés. Budapest. MTA Könyvtára.)

Jelinek, Vera: The Hungarian Factor in Italian Foreign Policy 1918–1927. New York University. A dissertation in the Department of History submitted to the faculty of the Graduate School of Arts and Science.

NÉVMUTATÓ

- Ádám Magda 12, 19, 40
Albrecht, Habsburg főherceg 99, 100, 108
Aloisi, Pompeo 186, 224, 225
Andrássy Gyula 26, 55, 261
Andrew, D. 21
Antić, Jugoszlávia népszövetségi delegátusa 219, 221
Antonescu, Victor G. 178–180, 257
Antonović, Voislav 175
Apponyi Albert 37, 39, 44, 46–50, 53, 55, 57, 70, 92, 129, 249
Arató Endre 36
Arnatović, A. 16
Averescu, Alexander 22, 69, 123, 187, 199, 224, 244, 259–261
Avezzana, Romano 237, 240, 255
- Badoglio, Pietro 195, 260
Bagdan, Henri 58
Baker, a Határmegállapító Bizottság brit tagja 249
Baker, Newton D. 21
Baldwin, Stanley 192
Bánffy Miklós 86, 92, 100, 116, 118, 121–123, 125, 127, 128, 130, 133, 137, 142–147, 149, 200–202, 207–213, 216, 261, 262
Barah, William Edgar 250
Barbaro, Francesco 182
Bargeton, M. 168
Barclay, Corville 248
Barrère, Camille 173, 174, 176, 177
Barthou, Jean-Louis 109, 219, 220
Bauer, Max 82
Benárd Ágoston 54
Beneš, Eduard 14, 15, 22, 23, 30–32, 34–39, 42, 46, 48, 64, 67–71, 75–81, 95, 99, 101–105, 108, 109, 111–113, 123–126, 128, 130–152, 159, 160, 162, 163, 165–171, 181, 182, 184, 188–191, 199–213, 216, 217, 220–223, 225, 227–231, 233, 234, 241, 247, 248, 251, 258, 268
Berend T. Iván 10, 159
Berthelot, Philippe 14, 46, 52, 62, 64, 80, 82, 83, 85, 87–90, 99, 102, 111, 115, 118, 135, 136, 161, 254–258, 261, 265, 266
Besnard, Albert 234, 245, 254, 259, 266
- Bethlen István 48, 50, 51, 55, 57–59, 92, 94, 100, 122, 124, 127, 130, 136, 137, 141–143, 147, 163, 189, 196–198, 208, 214, 217–230, 237, 239, 241–249, 251, 260–262, 267
Biancheri, Chiappori Augusto 123, 126, 195
Billy, Robert de 76, 180, 181, 225
Bodrero, Alessandro 235, 236, 238, 242, 243
Boncour, Paul 71
Bonin-Longare, Lelio 108, 140
Borghese, Livio 185, 196–199
Boroviczény Aladár 129
Brătianu, Ioan 17, 18, 21–23, 31, 77, 100, 106, 176, 179, 197–199, 224–226, 244, 258, 260
Briand, Aristide 14, 89–92, 95–100, 102, 104, 106, 108–111, 129, 130, 132–140, 142–144, 146–150, 161, 199, 202, 203, 206, 208, 211, 212, 216, 227, 234, 235, 237–239, 241, 242, 245–247, 249–263, 265, 266, 268
Brook-Shepherd, Gordon 128
- Cadogan, Alexander George Montagu 222
Cambon, Jules 52, 62, 81–84, 86, 87, 117, 118, 122, 135, 138, 140, 141, 213, 266
Campus, Eliza 268
Caracciolo di Castagneto, Gaetano 100, 119, 120, 126, 133, 218, 224
Čermak, Vlastimil Matus 130, 131
Cerrutti, Vittorio 47, 74, 75, 94, 108, 116, 185, 199
Chamberlain, Sir Joseph Austen 234, 235, 237, 248, 251, 252, 255, 263, 266
Charnwood lord 250
Chiaromonte, Bordonaro Antonio 126, 216
Clemenceau, Georges 23, 30, 32, 33, 35, 37, 40, 41, 161
Clerc, Georges 139
Clinchant, Louis-Georges-Raoul 239, 241, 257, 259, 260, 262
Contarini, Salvatore 172–174, 176, 224, 225, 240, 253, 254
Couget, prágai francia követ 76, 102, 134–136, 138, 140, 143, 144, 149, 150, 165,

- 166, 168–170, 201, 203, 206, 211, 212, 221, 222, 228, 230
- Curzon, Georges Nathaniel 42, 52, 72, 73, 99, 107, 169, 184, 218, 219
- Csáky Imre 44, 46, 48, 50, 51, 54–63, 66, 69, 71, 72, 82–89, 92, 116, 117
- Csekonics Iván 206, 207, 214, 227
- Csernoch János 93
- Csicserin, Georgij Vasziljevics 63, 187–189, 258
- D' Annunzio, Gabriele 38
- Dard, Emile 241, 242, 245, 246, 252–256, 265, 266, 268
- Daruváry Géza 222, 226–228
- Daeschner, bukaresti francia követ 67, 68, 76, 92, 132, 139, 144, 146–149
- De Garbannel, budapesti francia ügyvivő 226
- Delens, belgrádi francia ügyvivő 144, 150
- Derby, Eduard Georges Villiers Stanley 72
- Deschanel, Paul 40
- Diamandy, Constantin 257
- Diószegi István 10
- Doucet, Marie-Augustin-Jean 45, 46, 148, 193, 214, 216, 217, 222, 227, 228
- Drasche-Lázár Alfréd 54
- Duca, Ion G. 158, 176, 178–180, 191, 192, 217, 223, 225, 226, 241
- Durini di Monza, Ercole 242–244
- Ferdinánd, I., Hohenzollern, román király 18, 69, 96, 100, 106, 148, 178, 261
- Feismantel, Karl 122, 133, 137, 142, 146, 147, 149, 150, 212
- Fleuriac, londoni francia követ 237, 266
- Foch, Ferdinand 35, 65, 73, 84, 112, 132, 162–165, 168, 170, 177
- Fontenay, Louis-Gabriel-Antoine-Joseph 76
- Forster Pál 246
- Fouchet, Christian 43, 46, 48, 49, 53, 55–62, 64, 71–74, 88–92, 95, 97–100, 104, 109–111, 117, 130, 132, 133, 136, 137, 142–144, 146, 147, 149–151, 199, 202, 203, 206, 208, 211, 212, 216
- Friedrich István 37, 42, 194, 197
- Franchet d' Esperey, François 76, 95
- Furness lord 57
- Gamelin, Maurice 66, 201
- Garbasso, Carol 121, 122
- Gauquie 266
- Georgess ezredes 83
- Ghica, Demetris, herceg 67
- Goga, Octavian 17
- Gower, angol képviselő 250
- Gömbös Gyula 94, 238
- Grandi, Dino 237, 239, 242, 243, 255, 256, 267
- Gratz Gusztáv 69, 92, 94–96, 98, 102, 103–104, 106, 107, 110–112, 114, 116–120, 202–208, 211, 227, 245
- Grenard, Joseph 234–236, 238, 239
- Habsburg Ottó 261
- Hajdu Tibor 29, 63
- Hanák, H. 13
- Halmos Károly 44, 46, 49–51, 54, 55, 57, 62, 63, 67, 71, 72, 82–84, 87–89, 91, 92, 118, 249
- Halmosy Dénes 77, 82, 112, 114, 167
- Hardinge, brit delegátus a Nagyköveti Konferencián 140
- Hedry István 200, 208, 209, 212
- Hegedűs Lóránt 90, 91
- Herriot, Edouard 182, 184, 190, 191
- Hinković, Hinko 20
- Hittler, Adolf 9
- Hlinka, Andrej 250
- Hoffinger, belgrádi osztrák ügyvivő 123, 124
- Hohler, Thomas B. 47, 48, 64, 71, 72, 94, 104, 107–109, 130, 145, 147, 149, 150, 208
- Horthy Miklós 28, 42–44, 47–49, 54–56, 58–60, 65, 66, 70, 71, 82, 83, 94–96, 100, 102, 105–111, 127, 129, 130, 132–136, 141, 146, 148, 170, 198, 199, 239, 240, 245, 261
- Hory András 106, 239, 242, 243
- House, Edouard M. 19
- Hronský, M. 15
- Huszár Károly 74, 194, 197, 227
- Imperiali di Francavilla 215
- Ionescu, Take 17, 30, 31, 38, 42, 67–69, 77, 81, 92, 101, 103, 105, 112, 128, 132, 146–149, 183, 194, 211, 262
- Ionescu, Toma 17
- István, I., Szent, magyar király 238
- Jászi Oszkár 9
- Jazkova, Alla Alekszejevna 187–190
- Jelinek, Vera 10, 113, 117, 119, 120, 122, 126, 127, 195, 196, 198, 224, 244
- Joffre, Joseph-Jacques-Césaire 77
- József, Habsburg főherceg 37, 42, 89, 99, 100, 137, 142, 197
- József Ferenc, Habsburg főherceg 99, 100, 137–139
- Jung, Charles Alban 139
- Juriga, szlovák képviselő 27
- Kállay Tibor 59, 217
- Kánya Kálmán 48, 74, 75, 87, 98, 102, 106, 108, 214
- Károly, IV., Habsburg, magyar király 23, 25, 47, 93–112, 127–134, 136–139, 141–

- 144, 146, 148, 150–152, 206, 207, 211, 212, 232, 269
- Károlyi Mihály 16, 28, 29, 32, 33, 63, 113, 194, 195, 197, 198, 200, 262
- Karsai Elek 130, 133
- Kavka, F. 26
- Kerekes Lajos 103
- Khuen-Héderváry Sándor 103
- Kiszling Rudolf 269
- Klebensberg Kunó 229
- Kodor István 196
- Kolossa Ferenc 143
- Korányi Frigyes 48, 55, 222
- Korošec, Anton 26
- Kovács Endre 66
- Kóvágó László 26, 27
- Král, Václav 33
- Kramář, Karel 14
- Krofta, Kamil 27
- Kun Béla 23, 35, 194–197
- Láng Boldizsár 46, 82–85, 89, 127
- Lansing, Robert 10, 21, 23, 25
- Laroche, Jules 52, 62, 83–85, 108, 136, 140, 151, 166, 167, 172, 177, 182, 230
- Lederer, Ivo 16, 26
- Lefèvre-Pontalis, Pierre-Antoinin 65, 71, 121, 133, 137, 139, 229
- Lehár Antal 97
- Lejhanec, Václav 46, 48, 64, 68, 101–105, 107, 108, 124, 128, 145, 163, 201–204, 206
- Levickij, szovjet ügyvivő 225
- Lewick, Sir Hugh 73
- Leygues, Georges 42, 82, 84, 88, 89, 91, 95, 100
- Litvinov, Makszim Makszimovics 258
- Lloyd George, David 22, 23, 31–33, 37, 41, 44, 52, 65, 73, 99, 100, 163, 188, 189
- Lucaciu, Vasil 17, 21
- Ludendorff, Erich 82
- Lupu, Nicolae 17, 18
- MacDonald, Ramsay 180, 182, 184, 192, 251
- Machray, Robert 18, 27, 80, 267
- Mamatey, Albert 24
- Mamatey, Victor S. 16, 21, 23–25
- Marcilly, Marie Ernest Aimé Henri Chas-sain de 71
- Márffy-Mantuano Rezső 69
- Margerie, Roland Jacquin de 168, 258, 266, 268
- Mária királyné, I. Ferdinánd román király felesége 21, 96, 106, 261
- Marinković, Vojislav 192, 264–266
- Marković, Lazar 242, 246
- Martin, bukaresti olasz ügyvivő 69, 75
- Masaryk, Jan 203
- Masaryk, Tomáš Guarrigue 13–18, 20, 23–25, 29–31, 35, 63, 64, 69, 70, 81, 99, 113, 142, 160, 162, 165, 166, 170, 200, 204, 221
- Masirevich Sziilárd 117, 121, 122, 124, 125
- Massigli, René 118
- Matuska Péter 124, 125, 212, 223
- Maugras, Gaston 206
- Mayr, Michael 116, 117, 119–121
- Mikes János 96
- Miklós, román herceg 101
- Milević, jugoszláv képviselő 131, 147, 150
- Milojević 107
- Millerand, Alexandre 40, 42–53, 55–57, 59–76, 78–81, 88–90, 99, 100, 109, 115, 118, 163, 165, 182, 183, 191, 199, 201, 204, 213, 214, 249
- Mironescu, G. Gh. 18
- Mittelhauser, Eugéne 65, 162, 165, 170
- Mombelli, Ernesto 100, 185, 198
- Montièle 58, 62, 68, 69, 137, 139
- Mosca, Rodolfo 113, 126
- Mota, Ion 21
- Mussolini, Benito 169, 171, 172, 174–176, 178, 185, 186, 218–221, 224, 226, 234–240, 242–244, 252–255, 258–261, 263–267
- Nagy Vince 262
- Newton lord 250
- Ninčić, Momčilo 76, 171, 174–178, 181, 182, 189, 191, 192, 222, 229, 230, 235, 236, 238, 239–242, 245, 253–256, 265
- Nitti, Francesco 195, 196, 200
- O' Grady, Joseph P. 16
- Olivová, Věra 104, 137, 142, 151
- Opočenský, J. 26
- Orlando, Vittorio Emanuele 195
- Ormos Mária 33, 40, 66, 217, 245
- Orsini Baroni, Luca 216
- Ostenburg Gyula 128, 129
- Osuský, Stefan 38, 64, 76, 79, 136, 137, 139, 141, 142, 145, 169, 171, 182, 204, 214
- Ozer, Carmi 80, 81, 107, 110, 183, 189, 218–220, 222, 247, 248, 250, 251
- Paderewsky, Ignac Jan 19
- Pál, Karadjordjević, régens herceg 9
- Paléologue, Maurice 40, 43–46, 49–51, 54–62, 64–66, 68–72, 76–80, 82, 83, 87–91, 95, 99, 109, 115, 118, 160, 198, 199, 200, 248, 249
- Parcher, Magyarország berni képviselője 98, 122
- Pašić, Nikola 16, 17, 20, 26, 36, 78, 109, 111, 149, 171, 174–177, 180–182, 192, 194, 197, 204, 211, 230
- Pastorelli, Pietro 236, 237, 251

- Patek, Stanisław 66
 Patyomkin, Vlagyimir Petrovics 184
 Peidl Gyula 36, 37, 194, 197
 Pellé, Maurice 64, 65, 76
 Peretti de la Rocca, Emmanuel-Marie de
 62, 82–87, 118, 121, 141, 145, 165, 166,
 167, 172, 173, 175, 176, 178–182, 222
 Pétain, Philippe 132, 148
 Philimor lord 250
 Phipps 80, 183
 Pichon, Stephen 30, 34
 Piłsudski, Józef 66, 81
 Poincaré, Raymond 30, 40, 164–182, 184,
 188, 190, 191, 193, 214, 217, 220, 221,
 222, 223, 225–228, 230, 252, 264, 265
 Pontalis, I. Lefèvre-Pontalis
 Popovics Sándor 58
 Potó János 153, 155
 Potocnyak, Franko 20
 Pozzi, Jean 76
 Praznovszky Iván 51, 53, 64, 65, 67–69, 78,
 79, 83–89, 96, 110–112, 115, 117–119,
 121–123, 136, 207–209, 211, 213
 Prónay Pál 97
 Prpić, J. 21

 Ránki György 10, 159
 Renner, Karl 63, 70, 71, 114–116
 Renouvin, Pierre 23
 Rivière, Henri 249, 250, 266
 Robien, Louis de 89–91
 Roger, Henri 266
 Romanelli, Guido 195
 Ross, Gordon 248
 Rossi, Camillo 198
 Rothermere, Harold 247–251
 Roux, Charles 71, 137, 139, 143, 172, 249–
 251, 268
 Rubido-Zichy Iván 123, 237
 Rubinek Gyula 55

 Saint-Aulaire, Auguste-Félix-Charles de
 Beupoil 68, 165, 169
 Saint-Sauveur, Félix-Charles 49, 50, 56, 70,
 88
 Salvago-Raggi, Giuseppe 219
 Sándor, II., Karadjordjević, jugoszláv király
 76, 171, 173, 174, 180–182, 238, 255
 Sapiena, Enstance 207
 Schober, Johannes 121, 122, 125–127
 Scialoja, Vittoria 185, 234, 236, 237, 255,
 256
 Segré, Robert 196
 Scymour, Charles 19
 Sforza, Carlo 69, 74, 75, 80, 105, 108, 114,
 115–116, 119–121, 138, 139, 172, 185,
 198–200
 Sigray Antal 96
 Simon, Clément 128, 132, 171, 174, 180,
 230
 Simonyi-Semadam Sándor 48, 55, 249
 Sirový, Jan 169
 Skirmunt, Constantin 112
 Skrzyński, Alexander 233, 234
 Smith, budapesti USA-képviseelő 203
 Somssich József 98, 199
 Sonnino, Sidney 195, 196
 Soós Katalin 113, 122, 126, 127
 Spalajković, Miroslav 172–175, 177, 178,
 236, 255, 256, 263, 265
 Seipel, Ignaz 229, 230
 Stead ezredes 73
 Štefanik, Milan Rastislav 14, 15, 20, 21
 Stierca, budapesti román követ 68, 101,
 105, 108, 147
 Stoica, Vasile 21
 Stojkć, Vasa 27
 Stresemann, Gustav 233, 266–268

 Szabolcs Ottó 87
 Szapáry László 99, 124, 201–203, 205, 206,
 208, 210, 212
 Szembek, Jan 167
 Szinai Miklós 239
 Szűcs László 239

 Tahy László 87, 98, 102, 123, 142–146, 201,
 202, 208, 210–213
 Teleki Pál 44–46, 48, 49, 53–55, 57–60, 62,
 64, 65, 68, 69, 72, 84, 85, 88–92, 94–96,
 98, 102, 107, 111, 114–119, 200, 201,
 203–205, 207, 208, 211
 Thomson lord 250
 Tisza István 26
 Tittoni, Tomaso 185, 196–198
 Titulescu, Nicolae 9, 17, 204, 214, 217, 219,
 222, 226, 244, 260, 263
 Torretta, Pietro Paolo Tomasi Della 115–
 117, 119, 121–123, 125–127, 133, 138,
 139, 142–145, 215, 216, 220, 221
 Toscano, Mario 40
 Troubridge, Ernst Charles 73
 Trumbić, Ante 16, 17, 20, 21, 26, 30, 37,
 38
 Tufton 212
 Tusar, Vlastimil 99, 168, 201

 Ullmann Adolf 57
 Ullmann György 57

 Vaida-Voevod, Alexandru 27, 187, 198, 199
 Vanku, Milan 268, 269
 Vass József 96, 97
 Venizelos, Elefterios 30
 Vesnić, Milenko 68
 Vienne, René-Mathieu 241, 245, 246, 249,
 261, 262
 Villányi Frigyes 122
 Vinaver, Vuk 29, 225, 228, 269

- Vinci, Gigliucci Luigi Horazio 120, 130, 131
 Vix, Fernand 33, 36
 Vondracek, Felix John 268, 269
 Vopicka, az Egyesült Államok romániai követe 22, 25
 Vošňák, Bohumil 20
 Vrangél, Pjotr Nyikolajevics 191
- Walko Lajos 210, 227, 239, 241, 242, 267
 Wandycz, Piotr S. 14, 168
 Weigand, Louis Maxime 82–85
- Wekerle Sándor 26, 27
 Werkmann, K. Freiherr von 94, 129
 Weittstein János 206
 Wilson, T. Woodrow 10, 12, 14, 18–26, 28, 32–34, 37
 Wimmersberg báró 243
- Yapi, bukaresti francia követ 262
- Zalesky, Auguste 267
 Zamojsky, Maurice 67
 Žatkovič, Jurij 24

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat főigazgatója

Szedés: Opticoop kft. Fényszedő Üzeme
Felelős vezető: Tóth Béla
Nyomás és kötés: Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat
Felelős vezető: Hazai György
Budapest, 1989

Felelős szerkesztő: Kormányos József
Műszaki szerkesztő: Nyáradi Tamásné
A fedélterv Gerhes Gábor munkája
Kiadványszám: 2608
Megjelent: 24,66 (A/5) ív terjedelemben

A Duna-medencei utódállamok szövetségének, a kisantantnak keletkezését, tagjainak egymáshoz, a többi európai országhoz, elsősorban pedig Magyarországhoz való viszonyát, a térséggel kapcsolatos nagyhatalmi politika gyakori oszcillálását mutatja be a könyv. Imponálóan gazdag, eleddig hozzáférhetetlen és feltáratlan levéltári forrásanyagra épített diplomáciatörténet Ádám Magda munkája: az államközi érintkezések, szerződések, konfliktusok részletes rajza — mely azonban a napi politika eseményei mögött bemutatja a három tagállam külpolitikai stratégiáját, gazdasági struktúráját, nemzetiségi összetételét is.

Ádám Magda könyve segíti a versailles-i Európa jobb megértését, és tanulságokkal szolgálhat a Duna-medence egymásra utalt népeinek.